

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Studijní program: Historické vědy

Obor: Historie/obecné dějiny

Disertační práce

MILAN SCHOLZ

**Historická argumentace při hledání národní identity v textech
Tomáše Garrigua Masaryka a Romana Dmowského.
Komparativní studie**

Historical Examples and the Search for National Identity in texts of
Tomáš Garrigue Masaryk and Roman Dmowski.
A Comparative Study

2017

Školitelka: Prof. PhDr. Luďa Klusáková, CSc.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svým rodičům za veškerou podporu v průběhu dlouhých let. V odborné rovině náleží poděkování Semináři obecných a komparativních dějin pod vedením Prof. Ludi Klusákové, který vždy nabízel badatelské prostředí otevřené odlišným pohledům a novým podnětům.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Neratovicích dne 28. března 2017

PhDr. Milan Scholz

Abstrakt

Disertační práce se zabývá komparativní analýzou historické argumentace při hledání národní identity v textech Tomáše Garrigua Masaryka (1850-1937) a Romana Dmowského (1864-1939). Masaryk a Dmowski patřili k předním představitelům politického, veřejného a intelektuálního života svých zemí na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Otázka národní identity náleží k tématům nejčastěji asociovaným s jejich životem a dílem. Před rokem 1914 Masaryk a Dmowski ovlivnili českou a polskou politiku a politické myšlení. Během první světové války se postavili do čela československé a polské emigrační politiky (Masaryk jako předseda Československého národního výboru, Dmowski jako předseda Polského národního výboru). V poválečném období se však jejich životní dráha rozcházela. Masaryk se stal prezidentem Československa a symbolem československé identity, Dmowski reprezentoval spíše opozici vůči hlavnímu proudu polského poválečného politického života. První a druhá část disertace pojedávají o Masarykově a Dmowského koncepci historické argumentace při hledání národní identity v kontextu Masarykova a Dmowského myšlení a života. Tyto části jsou uspořádány chronologicky a věnují pozornost transformacím Masarykových a Dmowského pohledů v průběhu času. Třetí část je komparativní a analyzuje (1) historický příběh národa zachycený oběma autory, (2) roli historických příkladů v Masarykově a Dmowského koncepci mentální geografie, (3) vztah mezi národní a nadnárodní identitou formulovaný na základě historických příkladů, (4) otázku vztahu náboženství a národní identity v perspektivě historické argumentace a (5) Masarykovu a Dmowského koncepci cesty historické změny (revoluce, reforma, evoluce).

Klíčová slova: Tomáš Garrigue Masaryk, Roman Dmowski, národní identita, komparativní analýza, historická argumentace, komparativní dějiny idejí

Abstract

The doctoral thesis deals with comparative analysis of historical examples in the search for national identity in texts of Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) and Roman Dmowski (1864-1939). Both Masaryk and Dmowski belonged to prominent representatives of public and political life in their countries at the end of the 19th and in first decades of the 20th centuries. The question of national identity is a theme often associates with their life and work. Masaryk and Dmowski influenced Czech and Polish politics, political and intellectual thought before 1914. During the First World War, they were leaders of Czechoslovak and Polish politics in West European emigration (Masaryk as the president of the Czechoslovak National Committee, Dmowski as the president of the Polish National Committee). Nevertheless, in the postwar period, their career diverged. Masaryk became president of Czechoslovakia and symbol of the Czechoslovak identity, Dmowski represented rather the opposition against mainstream development in postwar Poland. The first and the second parts of the thesis deal with Masaryk's (first part) and Dmowski's (second part) concept of historical examples in search of national identity in context of their thought and life. Therefore, these parts are organized chronologically and pay attention to historical transformations in Masaryk's and Dmowski's views. The third part is comparative and analyzes (1) the story of nation presented by both authors, (2) the role of historical examples in Masaryk's and Dmowski's mental geography, (3) the relationship between national and international identity formulated by historical examples, (4) the relationship between religion and national identity in perspective of historical examples and (5) Masaryk's and Dmowski's concept of historical transformations (revolution, reform, evolution).

Key words: Tomáš Garrigue Masaryk, Roman Dmowski, national identity, comparative analysis, historical examples, comparative history of ideas

„A jestliže historikové ještě nevědí, co je faktem historickým a co legendou, řekl bych, že i legenda může vyjádřit ideály národa, a to je mně také historický fakt.“¹

Tomáš Garrigue Masaryk

„Nie jestem historikiem, jeno szermierzem swoich idej... Jedyńą właściwie drogą dochodzenia w życiu politycznem prawdy jest szczerą polemiką, uczciwy spór stron przeciwnych“²

Roman Dmowski

---

¹ Prezydent Masaryk o svatém Václavu a volbách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Lidové noviny, 28. 9. 1929], s. 56.

² Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.) Częstochowa 1938 [1914], s. VII.

Obsah

Úvod.....	8
I. T. G. Masaryk, historická argumentace a hledání národní identity	31
Masaryk na cestě k české národní identitě	31
T. G. Masaryk mezi všelidskou a národní problematikou (1882-1893)	59
Česká otázka a nepolitická politika (1893-1907)	85
Parlamentní politik T. G. Masaryk a hledání národní identity (1907-1914).....	116
T. G. Masaryk a první světová válka	133
Hledání národní identity v roli prezidenta Československé republiky	173
Masarykovy pozdní reflexe otázky národní identity	200
II. Roman Dmowski, historická argumentace a hledání národní identity.....	220
Mladý Roman Dmowski a polská národní identita	220
Roman Dmowski na cestě k politice: otázka identity a historická argumentace na přelomu 19. a 20. století (1892-1905)	237
Roman Dmowski v popředí polské politiky (1905-1914): nové výzvy pro hledání identity	258
Roman Dmowski a první světová válka.....	291
Ústup ze scény: Dmowski a otázka národní identity v novém Polsku.....	334
Dmowského hledání identity v Polsku na cestě k sanaci	353
Civilizace v osidlech krize: Dmowského pozdní reflexe otázky identity	366
III. Historická argumentace při hledání národní identity: komparativní pohled.....	388
Odkud přicházíme? Historické ukotvení národní identity	388
Masaryk.....	388
Dmowski	404
Kam patříme? Historická argumentace a mentální geografie	420
Masaryk.....	420
Dmowski	431
Kdo jsme? Historická argumentace, národní identita a mentalita v nadnárodním kontextu	439
Masaryk.....	439
Dmowski	446
V co máme věřit? Národní identita a náboženství v perspektivě historické argumentace. 457	
Masaryk.....	457
Dmowski	465
Cesta historické a společenské změny: revoluce, reforma, evoluce a budování národní identity.....	471
Masaryk.....	471
Dmowski	483

Závěr: výsledky komparace	494
Bibliografie.....	503

Úvod

Předkládaná disertační práce se zabývá komparativní analýzou historické argumentace při hledání národní identity v textech Tomáše Garrigua Masaryka (1850-1937) a Romana Dmowského (1864-1939). Tomáš Garrigue Masaryk a Roman Dmowski náleželi bezesporu k čelným představitelům veřejného a politického života svých zemí na přelomu 19. a 20. století a v prvních desetiletích 20. století. Otázka národní identity přitom patří k tématům, která jsou s jejich životem a dílem nejčastěji asociována. Před rokem 1914 Masaryk a Dmowski ovlivnili českou a polskou politiku a politické myšlení. Během první světové války se postavili do čela československé a polské emigrační politiky (Masaryk jako předseda Československého národního výboru, Dmowski jako předseda Polského národního výboru). V poválečném období se však jejich životní dráha rozcházela. Masaryk se stal prezidentem Československa a symbolem československé identity, Dmowski reprezentoval spíše opozici vůči hlavnímu proudu polského poválečného politického života.¹

První a druhá část disertační práce jsou pojaty chronologicky a jsou samostatně věnovány historické argumentaci při hledání národní identity u Masaryka a Dmowského. Cíl těchto částí spočívá v kontextualizovaném, vývojově pojatém pohledu na studovanou problematiku. Analýza historické argumentace při hledání národní identity je zde zasazena do narativně pojatého dějinného kontextu života a díla obou autorů, přičemž s ohledem na téma disertační práce je zvláštní pozornost věnována Masarykovu a Dmowského intelektuálnímu vývoji a předpokladům jejich přístupu k otázce identit a k historické problematice. Na jejich pozadí výklad zachycuje proměny ve vnímání národní identity a pojmání historické argumentace, k nimž v toku času v Masarykových a Dmowského textech docházelo. Třetí část je pojata komparativně a ze své podstaty překračuje rámec chronologického členění. Volba kritérií komparace je výběrová a práce se tak nepokouší pokrýt celek Masarykova a Dmowského myšlení o historii a národních identitách. Komparace analyzuje (1) historický příběh národa zachycený oběma autory,² (2) roli historických příkladů v Masarykově a Dmowského koncepci mentální geografie, (3) vztah mezi národní a nadnárodní identitou formulovaný na základě historických příkladů, (4) otázku vztahu náboženství a národní

---

¹ S ohledem na Masarykovo hledání identity si předkládaná práce neklade za cíl analyzovat vývoj terminologického přerodu od označení „český“ k pojmu „československý“ a vychází ze skutečnosti, že oba výrazy byly v Masarykových textech vnímány spíše konfúzně a synonymně. Pro zjednodušení je proto pro předválečné období užíván termín „český“, pro pozdější období zpravidla termín „československý“.

² „Konec dějin“ je zasazen do přelomu 19. a 20. století.

identity v perspektivě historické argumentace a (5) Masarykův a Dmowského pohled na cestu historické změny (revoluce, reforma, cesta společenské změny nabízená liberalismem a socialismem³).

Práce svou povahou náleží do oblasti komparativních dějin idejí a nečiní si nárok stát se příspěvkem k novému poznání událostních dějin založenému na základním pramenném výzkumu. Rozhodně též není příspěvkem k dějinám česko-polských vztahů a vzájemných vztahů mezi Masarykem a Dmowským. Vzhledem ke své primárně komparativní povaze se nepokouší analyzovat a pojmenovávat myšlenkové vlivy a zdroje, na něž Masaryk a Dmowski navazovali či ze kterých při formulaci svých koncepcí čerpali. Dějinný kontext hledání identity je koncipován interpretativně a faktografické poznatky práce v tomto ohledu čerpá ze sekundárních zdrojů.

Hledáním národní identity práce rozumí snahu o zachycení rysů a prvků, které zakládají podstatu národa, jeho dějin, úkolů v přítomnosti a vyhlídek do budoucnosti. Historickou argumentaci poté chápe jako aplikaci minulosti na témata, která byla Masarykem a Dmowským prioritně vnímána jako témata nikoliv historická (dotýkající se minulosti samé), ale jako živé problémy přítomnosti. Komparativní analýza se primárně soustřeďuje na klíčové Masarykovy a Dmowského texty, které svou podstatou nabízejí ucelený pohled na Masarykovu a Dmowského historickou argumentaci při hledání národní identity a umožňují tak učinit si představu o tom, jak Masaryk a Dmowski historickou argumentaci využívali a jak s historickou tematikou pracovali. Drobnější texty, kde je historická argumentace přítomna ve fragmentární podobě, jakož i další prameny ozřejmující Masarykovo a Dmowského myšlení o identitách, jsou v komparativní analýze využívány jako doplněk, neboť přes většinou útržkovité zachycení historických příkladů nezřídka přispívají k pochopení obrazu Masarykovy a Dmowského tematizace role historie při hledání národní identity.⁴

Povaha předkládané disertační práce a metodologický přístup v ní zvolený vyplývají z okolností jejího vzniku. K vymezení tématu přispěla souhra několika vzájemně zdánlivě vzdálených faktorů a metodologických podnětů, které se však, snad na způsob náhodně vznikající cesty k poznání popsané až provokativně otevřeně Paulem Feyerabendem, brzy scelily v koherentní badatelskou otázku.⁵ Zárudečná podoba vymezení studované problematiky se začala rodit od roku 2006, od doby, kdy jsem byl studentem třetího ročníku

---

³ Tyto dva ideologické proudy jsou v analýze zvoleny proto, že byly v souvislosti s cestami společenských změn Masarykem i Dmowským systematicky a tudíž v komparovatelné podobě paralelně zachyceny.

⁴ K Masarykovým a Dmowského textům, jejich souborným edicím a způsobu jejich citace srov. poznámky k bibliografii na s. 503.

⁵ Feyerabend, P.: *Rozprava proti metodě*. Praha 2001.

tehdy ještě pětiletého magisterského studia a začínal jsem uvažovat o tématu diplomové práce. Prvopočáteční podnět nebyl určován snahou o česko-polské srovnání ani o srovnání Masaryka a Dmowského, ale byl dán spíše zájmem o historickou komparaci jako takovou v jejích nejrůznějších podobách. Ke zkoušce z komparativních dějin jsem tehdy připravoval konspekt knihy Hartmuta Kaelbleho, která pojednávala o metodologii historické komparace. V jinak metodologicky podnětném textu mě poněkud překvapil autorův značně striktní přístup k tomu, co historická komparace je a co není – Kaelble pro historickou komparaci víceméně postuloval srovnání „společností“, přičemž termínu „společnost“ rozuměl ve smyslu národního státu. Vedle toho byl ochoten aplikovat pojem komparace i na srovnání regionů (případně civilizací), avšak za předpokladu, že se bude jednat o srovnání přeshraniční (tzn. každý region se bude nacházet v jiném státu).⁶ Domníval jsem se, že se tímto přístupem potenciál historické komparace zbytečně zužuje, neboť srovnávaným objektem může být nejen geografický celek, nýbrž i například osobnost či text, případně komplex textů. Ve stejné době jsem zpracovával seminární práci srovnávající přístupy Fernanda Braudela a Immanuela Wallersteina, v nichž mě zaujala tematizace otázky centra a periferie, u Wallersteina globální a všeobjímající, u Braudela demonstrována na příkladu civilizačního vyzařování ze středomořského jádra pozdně středověké a raně novověké Evropy do ostatních částí kontinentu skrze obchodní stezky, sbíhající se takřka stromovitě ve Středomoří.⁷ Wallersteinovo i Braudelovo pojetí oblastí mimo „jádro“ podle mého tehdejšího čtení pracovalo s klíčovým předpokladem, podle kterého nejádrové (periferní, semiperiferní) oblasti mají podstatně výraznější kontakty s centrem (jádro) než mezi sebou, přičemž existující komunikace mezi nejádrovými oblastmi probíhá většinou nikoliv přímo, ale prostřednictvím centra.

Shodou okolností jsem se v rámci přípravy ke zkoušce z tehdy povinného předmětu dějiny dějepisectví ve stejné době, kdy jsem se seznamoval s komparativní metodologií a konceptem centra a periferie, blíže seznámil s problematikou sporu o smysl českých dějin a tím i s Masarykovými texty k české otázce. Jako studenta zajímavějšího se o komparativní dějiny a komparativní přístupy mě tehdy zaujala teze, původně pocházející od filosofa Jana Patočky a posléze rozvíjená v textech dalších autorů, podle které představovaly filosofie

---

⁶ Kaelble, H.: *Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt a. M. 1999, s. 12, 16-17.

⁷ Braudel, F.: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.*, sv. I. Paris 1966, s. 172-204; Wallerstein, I.: *The Modern World System, I.-III.* New York 1974, 1980, 1989. K aplikaci Wallersteinova konceptu na oblast idejí srov. Moretti, F.: *Conjectures on World Literature*. *New Left Review*, 1, 2000, s. 54-68; Heilbrun, J.: *Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World System*. *European Journal of Social Theory*, 2, 1999, s. 429-444.

národní existence a hledání smyslu národních dějin specifické rysy charakteristické pro myšlení v českých zemích.⁸ V téže době jsem zároveň narazil na dva zahraniční texty z konce 19. a počátku 20. století, které byly svou podstatou v mnoha ohledech paralelní s Masarykovou *Českou otázkou*, na spis španělského filosofa a spisovatele Miguela de Unamuno *En torno al casticismo* (1895, knižně 1902) a na anglický překlad knihy tureckého sociologa a politika Ziyi Gökalpa *The Principles of Turkism* (originál 1923). Zrodila se tak idea prozkoumat na základě komparativní metody historickou argumentaci a užití historických příkladů v textech zabývajících se otázkou národní identity a pocházejících z nejadrových oblastí Evropy. Protože zde stály dva případy z geografických okrajů Evropy (případ španělský a turecký) proti jednomu případu ze střední Evropy (český), chtěl jsem koncepci doplnit ještě o další stredoevropský případ. Při rešeršní práci jsem záhy narazil na text Romana Dmowského *Myśli nowoczesnego Polaka* (1903). Vznikající diplomová práce měla povahu komparativní sondy do problematiky a jednotlivé srovnávané případy v ní byly pojímány dekontextualizovaně, jak to aplikace komparativní metody v historii užitá na více příkladů vyžaduje.⁹

Pracoval jsem na počátku s tezí, podle které představovaly srovnávané koncepce „sociologizující“ zachycení národní minulosti, tento předpoklad se ale brzy projevil jako problematický. Masaryk se pokládal za sociologa, jeho pojetí sociologie bylo však svérázně individuální a vyžadovalo by komentář, neboť Masaryk kladl důraz na etický prvek, nikoliv na empiričnost či abstraktní model.¹⁰ Gökalp byl sociologem durkheimovského ražení, jeho sociologie byla však zjevně ideologicky angažovaná. Unamuno se sociologií inspiroval, jeho pojetí španělské identity bylo však možno pokládat za sociologické pouze za předpokladu, že by jako sociologie mohlo být interpretováno značně esejisticky podbarvené generalizující zachycení podstaty národní identity a jejího vývoje. Dmowského texty podle mého hodnocení obsahovaly sociologizující prvky, v průběhu jejich četby jsem však narazil na pasáž, jež

⁸ Srov. Patočka, J.: *Filosofie českých dějin*. In: Patočka, J.: *Náš národní program*, Praha 1990, s. 58

⁹ Scholz, M.: *Argumentace historickým příkladem v národně orientovaných společenskovedních textech konce 19. a počátku 20. století v komparativní perspektivě. Masaryk, Unamuno, Dmowski, Gökalp*. Rukopis diplomové práce, FF UK 2009.

¹⁰ Tomáš Vojtěch poukázal na skutečnost, že Masarykův postulát sociologického přístupu v teorii se neshodoval s reálným filosoficko dějinným přístupem v Masarykově badatelské praxi. Viz Vojtěch, T.: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorová a metodologická východiska*. Praha 1984, s. 50. Milan Machovec zase zdůraznil filosoficko antropologické prvky Masarykových tázání oproti prvkům sociologickým. Podle Machovce lze Masaryka považovat za předchůdce filosofické antropologie a existencialismu, neboť předmětem jeho filosofického studia byl v naprostu převažující míře člověk. O Masarykově filosofii lidské existence viz Machovec, M.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha 1968, s. 58–86, zvl. ale s. 71. Podobně hodnotí Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*. Brno 1993, s. 32. Masaryk sám v zásadě nerozlišoval mezi sociologií a filosofií dějin a například v díle *Rusko a Evropa* obě veličiny otevřeně ztotožňoval. K Masarykovu individuálnímu pojetí sociologie srov. též zde, s. 65–67.

ukazovala, že sám Dmowski měl vůči termínu sociologie odpor.¹¹ Aplikace termínu „sociologizující“ by mě nutila přistoupit k rozsáhlejšímu osvětlení různých historicky vzniklých forem sociologie, což byla problematika, ke které jsem se jednak necítil být kompetentním, jednak stála sama o sobě mimo pole mého zájmu. Dospěl jsem proto k závěru, že samo hledání národní identity představuje daleko výraznější jednotící prvek.

V rámci vymezení tématu disertační práce jsem původně zamýšlel rozšířit původní koncepci o další národní případy, dospěl jsem však posléze k závěru, že kontextualizovanější pojetí, jež vezme v úvahu vývoj v čase a komplexněji ozřejmí dva případy, bude badatelsky přínosnější. V souladu s metodologickým předpokladem klasika komparativně historického přístupu Marca Blocha jsem seznal prioritní význam a větší výpovědní hodnotu komparace „sousedících společností“ (*sociétés limitrophes*) a rozhodl jsem se pro srovnání Masarykova a Dmowského pojetí.¹²

V průběhu času jsem si ujasňoval metodologické otázky. Přístup k problematice srovnání hledání národní identity u Masaryka a Dmowského byl inspirován v první řadě komparativním pojetím evropských národních hnutí v díle Miroslava Hrocha.¹³ Významnou roli sehrály rovněž diskuse o problematice hranic a identit odehrávající se na pravidelných středečních setkáních Semináře obecných a komparativních dějin, který se podílel na výzkumných projektech věnovaných evropským kulturním identitám.¹⁴ O teoreticko-metodologickou reflexi komparativního přístupu jsem se pokusil v syntetickém článku shrnujícím zásady historické komparace.¹⁵ V rámci výzkumného projektu doktorských a magisterských studentů Semináře obecných a komparativních dějin jsem si ujasnil význam geografických kontur historických jevů a úlohu, kterou při hledání národní identity sehrává

¹¹ „Je zákonitost, kterou bych nazval zákonitostí sociologickou, kdybych neměl odpor k barbarskému termínu sociologie...“ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931] s. 155.

¹² Bloch, M.: Pour une histoire comparée des sociétés européennes. *Revue de synthèse historique*, 1928, roč. 66, s. 15-60.

¹³ Z rozsáhlé produkce je třeba zmínit alespoň tři práce: Hroch, M. *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých evropských národů*. Praha 1986; Hroch, M.: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí ve srovnávací perspektivě* Praha 1999; Hroch, M.: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

¹⁴ Výstupy projektu byly publikovány v pěti kolektivních knihách v edici Creating Links and Innovative Overviews for a New History Research Agenda for the Citizens of a Growing Europe, Thematic Work Group 5, Frontiers and Identities, I – V. Pisa 2006-2010, srov. zvl. Klusáková, L. – Ellis, S. (eds.): *Frontiers and Identities Exploring the Research Area*. Pisa 2006; Klusáková, L. – Ellis, S. (eds.): *Imagining Frontiers, Contesting Identities*. Pisa 2006; Klusáková, L. – Moll, M. – Ira, J. (eds.): *Crossing Frontiers, Resisting Identities*. Pisa 2010.

¹⁵ Scholz, M.: Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika. *Sociální studia*, 2009, 1, roč. 6. s. 69-87, kde srov. též ke zhodnocení literatury ke komparativní metodě a různým variantám komparativního přístupu. Seznam literatury ke komparativní metodologii srov. v závěrečné bibliografii zde.

prostorový a geografický rámeček a jeho vztah k historickému procesu.¹⁶ Koncept prostoru jsem tehdy aplikoval na dílčí srovnání Masarykových představ o Nové Evropě, projektu *Mitteleuropy* Friedricha Naumanna a italského projektu poválečné evropské federace zachyceného v knize *Federazione europea o lega delle nazioni* Giuseppe Agnelliho a Attilia Cabiatiho.¹⁷ Bližší studium Masarykových a Dmowského textů i sekundární literatury mě přitom ve stupňující míře přesvědčovalo, jak komplexním a koherentním tématem je srovnání hledání národní identity a při něm užití historické argumentace v Masarykových a Dmowského textech.

***

Tomáš Garrigue Masaryk narozený roku 1850 vstoupil na veřejnou scénu v chronologickém ohledu dříve než o čtrnáct let mladší Roman Dmowski a jako univerzitní filosof a společensky angažovaný akademik s přesahem k erudované publicistice se stal výrazným zjevem českého intelektuálního života již brzy po svém příchodu do Prahy roku 1882. Roman Dmowski se na počátku své životní dráhy po dokončení univerzitních studií přírodních věd se specializací na biologii rozhodoval mezi akademickou kariérou na univerzitě a veřejným (politickým) působením s těžištěm v oblasti národně-osvětové a publikační činnosti. Ačkoliv univerzitní učitelé Dmowského přemlouvali k volbě akademické dráhy, rozhodnutí plně se věnovat politické a publicistické práci padlo u Dmowského brzy, záhy po ukončení univerzitních studií roku 1891, a bylo umocněno a z materiálního hlediska umožněno zhodnocením dědictví po otci. Dmowski pocházel z relativně chudých poměrů, jeho otec však svého času zakoupil tehdy málo hodnotné pozemky blízko svého bydliště na okraji Varšavy, které nabývaly v souvislosti s růstem města na ceně. To Dmowskému umožnilo nezávislou existenci. Masaryk, který si během své mnohaleté působnosti v roli univerzitního profesora nejednou posteskl, že jej činnost učitele odvádí od podstatnější práce, možnost stát se soukromým učencem neměl, podle Masarykových postojů lze však předpokládat, že by podobnou roli uvítal.¹⁸ Původ ze skromných sociálních poměrů přispíval k tomu, že Masaryk i Dmowski vždy vysoce oceňovali význam těžké fyzické práce a měly niterně pozitivní vztah k venkovu a jeho životnímu rytmu.

V období před první světovou válkou Masaryk i Dmowski významně zasáhli do uvažování o národní identitě svých národů, podrobovali kritice dosavadní národní politiku a

¹⁶ Scholz, M.: Prostor a dějiny. Historické proměny diskusí a otázky současného bádání. In: Klusáková, L. – Scholz, M.: (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 13-28, kde srov. k reflexi teoretické a metodologické literatury k problému.

¹⁷ Scholz, M.: První světová válka a změna prostorového paradigmatu. Naumann – Masaryk – Agnelli a Cabiati. In: Klusáková, L. – Scholz, M.: (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 125-165.

¹⁸ Srov. blíže zde, s. 58.

pokoušeli se hledat cesty, jak reformulovat národní program takovým způsobem, aby byl v nadnárodním kontextu životaschopný. V případě Masaryka v tomto ohledu sehrály klíčovou úlohu texty k české otázce z 90. let 19. století, které se při celkově kritickém pohledu na dosavadní pojmání národních úkolů a dobové národní politiky pokusily nabídnout novou, životaschopnou perspektivu pro národní identitu, založenou podle Masarykových představ na realistickém základě kontrastujícím s východiskem bájným a vybájeným, charakteristickým pro Rukopisy.¹⁹ Dmowski se stal profilovým reprezentantem polského politického myšlení a uvažování o polské národní identitě na počátku 20. století, zvláště po publikování práce *Myśli nowoczesnego Polaka* roku 1903, založené na historické perspektivě a historické argumentaci. Text se vyznačoval hluboce kritickým přístupem k polskému historickému vývoji i polskému národnímu hnutí. Dmowski si otevřeně kladl za cíl pojmenovat a analyzovat národní chyby a přispět tak k jejich nápravě. Svě pojetí národního programu a historicky zargumentovaný pohled na geopolitické postavení Polska Dmowski (kromě drobnějších textů) před první světovou válkou dále rozvinul v pracích *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (1908) a *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (1914).

Vedle příspěvku k myšlení o identitách a k politickému myšlení Masaryk i Dmowski v období před první světovou válkou činně zasáhli do národní politiky svých zemí. Masaryk vykonával v letech 1891-1893 funkci rakouského říšského i českého zemského poslance za mladočeskou stranu, po roztržce s hlavním stranickým proudem se však funkce vzdal. Od roku 1900 rozvíjel politickou činnost v rámci své vlastní, tzv. realistické strany, kterou v letech 1907-1914 zastupoval ve vídeňském říšském parlamentu. Roman Dmowski, pocházející z ruského záboru Polska a pobývajícím mezi lety 1895 a 1905 v emigraci v rakouském záboru, se stával na přelomu 19. a 20. století klíčovou postavou národně demokratického proudu, který představoval zvláště v ruském záboru vedle socialistického směru hlavní politickou linii moderní polské politiky. Po revoluci roku 1905, po níž byly v carské říši položeny základy moderního parlamentarismu, získal Dmowski roku 1907 post poslance Dumy, kde byl zvolen předsedou jednotného polského poslaneckého klubu a stal se záhy nejznámějším polským politikem. Ačkoliv se Dmowski poslaneckého mandátu z taktických důvodů vzdal a v národně demokratické straně došlo v následujících letech k několika rozkolům ohledně směřování strany, byl Dmowski po publikování práce *Niemcy, Rosja i kwestja polska* roku 1908 (přeložené do francouzštiny, ruštiny a finštiny) nezdědkou označován za „ministra zahraničí“ dosud neexistujícího polského státu.

---

¹⁹ K interpretaci srov. Neudorfflová, M.: *T. G. Masaryk. Politický myslitel*. Praha 2011, s. 33.

V politické oblasti Masaryka a Dmowského od počátku veřejné působnosti spojovalo úsilí o národně osvětovou činnost a důraz na „drobnou práci“, která se měla stát základem politiky. V Masarykově i v Dmowského myšlení se přitom výrazně uplatňoval akcent kladený na *dlouhodobost* jakéhokoliv programu. Ačkoliv Masaryk i Dmowski svého času zastávali post poslance, parlamentní politiku jako tzv. *politiku dne* oba pokládali v kontrastu k preferované *politice dlouhodobosti* (jejíž podstatnou součástí bylo uvědomělé hledání národní identity) pouze za druhotné, odvozené pole své působnosti.²⁰ Masaryk i Dmowski silně zdůrazňovali nutnost trpělivosti v politice, význam idejí a ideálů.²¹

Ve srovnání s Masarykem spočívala Dmowského veřejná činnost od počátku výrazněji v oblasti politiky, politiku však Dmowski vnímal v první řadě jako prostředek formování národního smýšlení. Profesor krakovské univerzity historik Władysław Konopczyński (1880-1952) řadil Dmowského především do kategorie „lidí pera, slov a činu, šermířů ideje vlasti“ a klasifikoval jej jako jednoho z předních polských politických myslitelů, který uměl lépe než jiní spojovat pisatelskou a publicistickou činnost s politickou prací. Dmowski se podle jeho názoru stal reprezentantem třetí cesty mezi povstaleckou taktikou a lojalismem založené na každodenní osvětově-politické práci. Národně demokratický politik a publicista Zygmunt Wasilewski (1865-1948) Dmowského podobně popsal jako člověka, který nebyl politickým hráčem, ale „národním tvůrcem“, člověkem vytvářejícím politiku samu. Podle Dmowského přítele, historika Franciszka Bujaka (1875-1953), představoval Dmowski osobnost, která žila z pisatelské práce, a to „bez teatrálních gest a jarmareční reklamy.“²² Podle hodnocení Dmowského životopisce Romana Wapińskiego měla předválečná polská národně demokratická politika (jejímž čelným představitelem Dmowski byl) mnoho společného s tzv.

²⁰ Srov. hodnocení Dmowského spolupracovníka Władysława Jabłonowského (1865-1956), který tvrdil, že Dmowski je „duchem stálosti a dlouhodobosti“. Jabłonowski, W.: *Z biegiem lat. Wspomnienia o Romanie Dmowskim*. Częstochowa 1939, s. 61.

²¹ Do protikladu k „politice dne“ Dmowski stavěl heslo „my nepospícháme“ a svůj program prohlašoval za idealistickou politiku, přičemž se domníval, že každá velká politika musí být založena na nosných idejích, jako tomu bylo na příklad u Bismarcka, Cavoura či Deáka. Naopak tzv. reálnou politiku ztotožňoval s „politikou dne“ a odmítal ji. Dmowski, R.: *Nam się nie śpiszy*. In: Dmowski, R.: *Pisma, III*. Komorów 2012 [1902], s. 58. Masaryk konstatoval, že „zlé je v politice, že lidé nemají trpělivosti. Ta netrpělivost! Vezměte například londýnskou, ženevskou a jiné konference. Není to hned hotovo, a tak to za nic nestojí. Když se sejde ze světa tolik lidí, nemůže být těžký problém vyřešen za chvíli. Jen když se lidé již sešli a promluví a problémy formulují a o nich přemýšlejí“. Prezident Masaryk o výchově. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 14. 8. 1933], s. 369.

²² Jedná se o postoje k významu Dmowského osobnosti vyslovené u příležitosti Dmowského úmrtí na počátku roku 1939. Konopczyński, W.: *O miejsce dla Dmowskiego w historii*; Wasilewski, Z.: *Twórca i władca dusz w narodzie*; Bujak, F.: *Głos Franciszka Bujaka*. Přetiskuje Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 231- 232, 234, 239.

„reálnou politikou“ (etapovou politikou) představující hlavní proud dobové české politické kultury.²³

Masaryk a Dmowski představovali svým světonázorovým založením od počátku rozdílné osobnosti. Masarykův kontinuálně humanistický akcent kontrastoval s Dmowského otevřeně deklarovaným důrazem na národ a národní zájem. V Dmowského myšlení byly navíc po celý život latentně přítomny antisemitsky laděné prvky (které se výrazně prohloubily v období po první světové válce), což byl jev, který Masarykovo a Dmowského uvažování vzájemně vzdaloval asi nejvýrazněji. V oblasti tematizace historické problematiky bylo Dmowského biologizující pojmání dějin ovlivněné darwinismem (a zvláště sociálním darwinismem) Masarykovu způsobu uvažování, odmítajícímu darwinistické impulsy jako módní (a podle Masaryka nedomyšlené), avšak nemoderní koncepty, značně vzdálené.²⁴ Na druhé straně je nutno zdůraznit, že tento rozdíl mezi Masarykovým a Dmowského přístupem se daleko výrazněji dotýkal dějin společnosti, vývoje kolektivů, než pohledu na problematiku lidského jedince a jeho místa v dějinném procesu. V Dmowského myšlení byla totiž přítomna zvláštní dichotomie – Dmowského pohled na vývoj společnosti byl ovlivněn darwinistickými teoriemi o boji o život, Dmowského nazírání na problematiku jedince však vycházelo z křesťanské morálky a Dmowski v tomto ohledu soutěživost a soupeření jako základ vývoje odmítal. Darwinistický „boj“ představoval pro Dmowského soutěžení mezi státy a národy, nikoliv soutěžení v mezilidských vztazích.²⁵

Po propuknutí první světové války se Masaryk i Dmowski stali reprezentanty úsilí o vydobytí nezávislosti svých zemí a oba odešli do západní emigrace, odkud se pokoušeli řídit a koordinovat národní politiku. Oba během války vypracovali geopoliticky a historicky zargumentované projekty nové (střední) Evropy, v nichž v kontextu silokřivek evropského vývoje hledali místo pro nezávislou existenci svého národa a zdůvodňovali nutnost, proč je samostatnost Československa a Polska nezbytným prvkem nové politické geografie Evropy, významným nejen pro střední Evropu, ale i pro Evropu jako celek.²⁶

Ačkoliv předkládaná práce svou povahou nenáleží do oblasti výzkumu česko(slovensko)-polských vztahů, je na tomto místě třeba zmínit, že v období první světové

²³ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 156.

²⁴ Na protikladnost Masarykova a Dmowského světonázoru sumarizujícím způsobem poukázal Latawski, P.: The Discrepancy between State and Ethnographic Frontiers. Dmowski and Masaryk on Self-determination. In: Hanak, H. (ed.): *T. G. Masaryk (1850-1937), sv. III. Statesman and Cultural Force*. London 1990, s. 86. Latawski přitom konstatoval, že Masarykova a Dmowského stanoviska se vzájemně shodovala zejména v jedné podstatné otázce, totiž v otázce národního sebeurčení.

²⁵ Srov. blíže zde, s. 368-369.

²⁶ O srovnání se pokusil již Janoušek, E.: Masarykova Nová Evropa a Dmowského Problems of Central and Eastern Europe. *Slovanský přehled*, XXII, 1930, s. 86-98.

války docházelo mezi Masarykem a Dmowským k pracovním kontaktům. Masaryk a Dmowski se jako reprezentanti československého a polského zahraničního odboje sešli několikrát v průběhu roku 1916 v Londýně. První schůzka se konala 18. března, kdy o vzájemné setkání požádal Dmowski. Dmowski, který na rozdíl od Masaryka tehdy sídlil v Paříži, byl na Masaryka odkázán ruským velvyslancem ve Francii Izvolským a ruským žurnalistou Svatkovským. Dmowski při setkání Masarykovi sdělil, že jej Izvolskij při vzájemném rozhovoru upozornil na velkou shodnost mezi Dmowského a Masarykovými názory na budoucí uspořádání Evropy po první světové válce. Od Izvolského byl Dmowski o Masarykovi dobře informován a referoval, že také britský předseda vlády Asquith je zaujat Masarykovými argumenty. Dmowski Masaryka ujistil, že rozbití Rakouska-Uherska je v polském zájmu. Znovu se Masaryk s Dmowským setkal 24. března 1916. Dmowski se mezitím z dokumentů, které mu Masaryk předal, seznámil s Masarykem formulovanou představou budoucí Evropy a dospěl k závěru, že československá a polská idea budoucnosti střední Evropy jsou shodné. Masaryk se při obou schůzkách snažil o koordinaci československého a polského postupu a pokoušel se Dmowského přemluvit, aby odcestoval do Petrohradu a podílel se na organizaci odboje proti Ústředním mocnostem v Rusku. Dmowski však tuto alternativu odmítl, protože v ní spatřoval nebezpečí, že by byl ruskou stranou zadržen a nemohl se již do západní Evropy vrátit. K dalšímu setkání mezi Masarykem a Dmowským došlo 18. června 1916. Dmowski tehdy vyjádřil myšlenku, že v budoucnosti by mohl vzniknout polsko-český (československý) stát. Masaryk touto myšlenkou nebyl překvapen, neboť se s ní setkal již dříve, jeho vlastní stanovisko bylo však zdrženlivé.²⁷ Podle vzpomínek Hipolita Korwina-Milewského (1848-1932) Dmowski již v březnu 1916 prosazoval myšlenku vzniku nezávislého českého státu existujícího vedle nezávislého Polska, přičemž předpokládal, že ve vzájemném vztahu budoucích dvou států by mělo Polsko díky daleko většímu počtu obyvatelstva i díky bohatší historii nezávislé státnosti převahu a vykonávalo by nad českým státem cosi na způsob „morálního a kulturního protektorátu“. Zároveň ale Dmowski uznával, že české země byly hospodářsky pokročilejší a domníval se, že podnikavé české etnikum by mohlo být ekonomicky činné i v Polsku, kde by vyvažovalo či dokonce nahrazovalo ekonomicky dominantní židovskou komunitu. V letech 1917-1918 Dmowski podle Korwina-Milewského českým politikům navrhoval vznik polsko-

---

²⁷ O schůzkách pojednává Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 122-123, 148, který čerpá ze záznamů o schůzkách z A-ÚTGM, Masarykovy deníkové záznamy, nadpis Dmowski, 8., 18., 24. 3., 18. 6. 1916, dopis Dmowski – Masaryk, 24. 3. 1916; Žáček, V. a kol.: *Češi a Poláci v minulosti II. Období kapitalismu a imperialismu*. Praha 1967, s. 382, 385-386, 388. O rozhovorech s Dmowským se Masaryk bez časového vymezení zmiňoval ve svých vzpomínkách, Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 137, 295-296.

československé federace, nenalezl však na české straně odezvu – zvláště Edvard Beneš se obával přílišné polské převahy v československo-polském svazku, což přispívalo k rostoucímu napětí mezi oběma politiky.²⁸

O svých válečných rozhovorech s Dmowským podal Masaryk informace ve zprávě ministerské radě 28. prosince 1918. Dmowski podle Masarykova svědectví ve Spojených státech amerických na podzim 1918 Masarykovi jménem Poláků navrhoval utvoření československo-polské federace a Masaryk tehdy návrh odmítl s tím, že Polsko samo o sobě bude mít po válce „velké úkoly“, od kterých by ho federace mohla zdržovat. Eufemisticky tím Masaryk naznačil svůj předpoklad, že poválečný vývoj Polska bude problematický a snad i neuspořádaný. Dmowski podle Masaryka tento názor přijal a rozvinul dále teze o možnosti vzniku nějaké hospodářské unie či defenzivního vojenského společenství. Řeč se stočila i na otázku sporných hranic ve Slezsku (Těšínsko),²⁹ Masaryk Dmowského vybídl, aby vypracoval návrh dohody, prostřednictvím níž by Čechoslováci a Poláci ukázali před zrakem Dohody na vzájemnou svornost a rozptýlili tak obavy z vývoje v nových poválečných státech.³⁰

Souhra okolností a zvláště rozdílnost českého (československého) a polského odboje i rozdílnost situace na domácí scéně přispěly k tomu, že se Masaryk, řídící Československý národní výbor, stal v zásadě všeobecně uznávanou autoritou a mluvčím československých aspirací na národní nezávislost, zatímco Polský národní výbor (*Komitet Narodowy Polski*) pod vedením Romana Dmowského zůstal sice prvním (a v očích Dohody nejuznávanějším), avšak přesto jen jedním z konkurujících si uskupení. Na konci války převzal na polské domácí scéně výraznou iniciativu domácí odboj, do jehož čela se postavil představitel polských socialistů, charismatický vojevůdce Józef Piłsudski (1867-1935), a Dmowského linie se na přelomu let 1918 a 1919 dostala na vedlejší kolej. Do hry záhy vstoupil třetí hráč, světoznámý virtuóz a hudební skladatel Ignacy Paderewski (1860-1941), dosavadní člen Dmowským řízeného Polského národního výboru, který ve výboru ztělesňoval od počátku určitou opozici vůči Dmowského vedení. Paderewski začal kooperovat s Piłsudským a stal se v lednu 1919

²⁸ Korwin-Milewski, H.: *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925)*. Poznań 1930, s. 435, cit. dle Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 252.

²⁹ Komplikované otázky Těšínska se zde nelze blíže věnovat. Blíže srov. např. Valenta, J.: *Česko-polské vztahy v letech 1918-1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava 1961.

³⁰ Zpráva existuje ve dvou verzích, 1) Masaryk, T. G.: Zpráva ministerské radě o zahraniční činnosti. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003, s. 50, 51, přetisk podle stenografického záznamu řeči v A-ÚTGM, fond TGM-R, kr. 427, zpráva byla publikována v upravené podobě roku 1933; 2) Publikovaná verze zprávy, kterou Masaryk upravil roku 1928 a byla otištěna roku 1933 v prvním vydání *Cesty demokracie*, přetisk srov. Zpráva ministerské radě, upravená prezidentem v roce 1928. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003, s. 403.

nadstranickým předsedou vlády s potenciálem spojovat znesvářené politické tábory. Když se Paderewski jako polský premiér v dubnu 1919 ujal vedení polské delegace na versailleské konferenci, Dmowski se stal až druhým polským delegátem na mírových rokováních.

V této fázi se začala Masarykova a Dmowského životní dráha výrazně rozcházet. Masaryk se stal prezidentem nové Československé republiky. Osobnost, která v předválečném období působila v českém veřejném prostoru dojem kontroverzního a rozhodně nikoliv mainstreamového učence a jejíž politický proud představoval spíše menšinovou a marginální veličinu, získala v očích veřejnosti náhle potenciál společnost spojovat. Veřejnost sama chtěla v Masarykovi spatřovat ikonu a vůdce a dělo se tak k velkému počátečnímu překvapení Masaryka samého.³¹ Dmowski byl po skončení první světové války a následných mírových vyjednávání na polské politické i veřejné scéně do značné míry upozaděn. Významnou roli přitom sehrál i faktor, který v dějinách zaujímá zásadní roli, totiž náhoda a nepředvídatelná událost. Po skončení saint-germainských mírových vyjednávání s Rakouskem Dmowski na podzim 1919 vážně onemocněl zápallem plic, který jej ohrožoval i na životě. Choroba měla vleklý průběh a rekonvalescence trvala až do jara 1920. Dmowski, který v době onemocnění stále ještě byl ve Francii, absolvoval následně ozdravný pobyt v Alžírsku. V rozhodujících chvílích, kdy se formovala podoba poválečné polské veřejné a politické scény, nebyl Dmowski v zemi přítomen. Když Dmowski v květnu 1920 přijel do Varšavy, země již žila novými aktuálními událostmi – právě probíhající válka se sovětským Ruskem, v níž na polské straně zaujímal velitelskou roli Józef Piłsudski, v očích veřejnosti zastíňovala poněkud subtilní svět diplomatických vyjednávání, jež Dmowski v předchozím roce ve Francii vedl. Podle předního Dmowského životopisce Romana Wapińskiego, který se pokoušel srovnat Dmowského politickou koncepci s koncepcí Józefa Piłsudského, kladl Dmowski v duchu svého akcentování dlouhodobosti důraz na politické kroky, jejichž realizace měla trvat dlouhá léta, Piłsudski oproti tomu vynikal výzvami k činu a především činem samým. To se podle Wapińskiego projevilo i v rozdílném charakteru Dmowského a Piłsudského memoárových textů – zatímco Piłsudski činil ze svých vzpomínek předmět aktuální propagandy, Dmowski je zamýšlel přetvořit v základ politického myšlení. Piłsudski planul touhou po aktivitě a činu, byl dědicem polského povstaleckého romantismu, kdežto Dmowski představoval konstrukci, plán a rovnováhu, realismus s důrazem na vzdělání.³²

³¹ Srov. blíže s. 162.

³² Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 289, 317, 330, 383, 384; Wapiński, R.: *Wstęp*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990, s. 35.

V souvislosti s politickým a veřejným upozaděním rostla Dmowského nechuť vůči poválečnému politickému systému, kritika liberalismu a demokracie. Dmowského poválečné myšlení se oproti předválečným postojům podstatně transformovalo. Dmowski bezesporu vždy náležel k výrazně národně orientovaným politikům a myslitelům, v poválečném období však začal tíhnout ke krajně pravicovým tendencím. Prohluboval se i Dmowského antisemitismus, který byl v Dmowského uvažování vždy latentně přítomen. Ve druhé polovině 20. let se Dmowski postavil do čela nacionalistické opozice vůči autoritativnímu Piłsudského tzv. sanačnímu režimu vzniklému roku 1926. Přestože část polských národovců spatřovala vzor ve fašismu, zůstává míra ovlivnění samotného Dmowského ze strany fašismu značně spornou. Dmowského výroky o fašismu byly značně rozporné a ačkoliv polští národovci chtěli v Dmowském spatřovat svého vůdce, Dmowski sám tuto roli odmítal. Způsobem svého jednání s lidmi ve svém okolí byl Dmowski vždy spíše demokratem.³³ V duchu svých předválečných postojů k politice dával Dmowski přednost dlouhodobosti a dlouhodobému programu před politikou dne, což bylo směřování, kterému zvláště nacionalistická mládež nebyla ochotna naslouchat. Politiku Dmowski nadále vnímal jako v první řadě národově-osvětovou činnost. V momentě, kdy mládež očekávala od Dmowského silná hesla a výzvy k boji, tyto výzvy od Dmowského nepřicházely. Dmowski namísto toho pronášel rozsáhlé přednášky o dějinách civilizace, psal o rozdílu mezi taktikou boje a taktikou politickou a nepřestal zdůrazňovat dlouhodobou dimenzi vyhlídek jakéhokoliv programu a činu.³⁴ V souvislosti s tím začal od počátku 30. let Dmowského vliv na polské nacionalisty klesat a stárnoucí Roman Dmowski nalézal čím dál hůře posluchače.

Světónázorová východiska Masaryka a Dmowského byla vždy rozdílná, v poválečném období se však myšlenkový svět výrazně demokraticky orientovaného Masaryka od Dmowského postojů vzdálil více než kdykoliv předtím. Přesto lze v poválečných textech Masaryka a Dmowského nalézt četné paralelní a pro komparativní výzkum zajímavé linie. Masarykova kniha *Světová revoluce* a Dmowského dvoudílná kniha *Polityka polska i odbudowanie państwa* (obě vydány roku 1925) zachycují reflektivně pojaté vzpomínky

³³ Např. podle hodnocení historika Zygmunta Wojciechowského (1900-1955, zakladatele poznaňského badatelského ústavu Instytut Zachodni) vysloveného u příležitosti Dmowského úmrtí roku 1939 byly snahy o hledání fašistických a nacistických vzorů v myšlení Romana Dmowského z podstaty věci ahistorické, neboť Dmowski byl podstatně starší než ideoví vůdci fašismu a nacismu a vypracoval své koncepce, které dále rozvíjel, daleko dříve než samotný termín fašismus spatřil světlo světa. Wojciechowski, Z.: Roman Dmowski – istota nieznaną. *Kronika Polski i świata*, č. 31, 1939, přetisk in Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 266. Ke vztahu Dmowského k fašismu srov. zvl. Polonski, A.: *Roman Dmowski and Italian Fascism. Ideas into Politics. Aspects of European History 1880-1950*. Sydney 1984.

³⁴ Wasiutyński, W.: Roman Dmowski a pokolenie Polski niepodległej. *Myśl Polska*, č. 15, 1. 8. 1964.

s důrazem na válečné období, a to s hojnými přesahy do oblasti filosofie národních dějin a historické argumentace.³⁵ Dmowským silně ventilovaná nechuť vůči podobě demokracie, jež se po první světové válce prosadila, nenacházela u Masaryka obdoby. Přesto se však podobně jako v předválečném období u Masaryka i u Dmowského znovu projevil důraz na historicky podložený, na vzdělání a osvětě založený dlouhodobý národní program, kterému ne vždy konvenovaly momentální nálady obyvatelstva, rozhodující v demokratickém procesu o výběru toho kterého programu a o volbě zástupců lidu. V tomto směru vyjadřoval jistou skepsi vůči dobové politické praxi demokratického zřízení i Masaryk, když volal po hlubším politickém vzdělání voličstva, jež by občany přivádělo ke schopnosti lépe vyhodnocovat a tím i vybírat.³⁶ S odkazem na názory Karla Havlíčka Borovského Masaryk zdůrazňoval, že politická negramotnost vede k neschopnosti chápat přítomnost jako následek minulosti a míří tak k „diletantismu praxe“, jehož podstatou je „politika ode dne ke dni, snad od minuty k minutě, strašná politika konjekturální, která prýští z nevzdělanosti a strachu... metla vši politiky, také demokracie“.³⁷ Jestliže však Masaryk uvedl, že „masa nemůže nikde řešit velké světové problémy“, neboť „nedostatečná kulturní příprava voličských mas... na to nestačí“, potom zároveň důrazně podtrhl, že vláda silných mužů jako náhrada demokracie „nemocné Evropě“ uzdravení nepřinese.³⁸ Navazoval tak na svůj předválečný postoj, kdy naznačil, že

³⁵ Zajímavou skutečností je, že kontrast mezi Masarykovým a Dmowského světonázorem byl mnohem patrnější pro badatele přistupující k problematice se znalostí historické zkušenosti druhé světové války a bezprecedentního nacistického totalitarismu než pro předválečné autory. Janoušek, E.: Masarykova Nová Evropa a Dmowského Problems of Central and Eastern Europe. *Slovanský přehled*, XXII, 1930, s. 90, 94, 95, 98 světonázorový rozdíl mezi Masarykem a Dmowským vůbec nezmiňuje a při srovnání Masarykova a Dmowského přístupu konstatuje „rozdíl v taktice, ale shodu v obecných cílech“, kdy Dmowski byl více politik, zatímco Masaryk pracoval výrazněji s vědeckou metodou, sociologickými a filosofickými prvky. V praktických důsledcích se podle Janouška Masaryk a Dmowski sobě velmi přiblížili. Latawski, P.: The Discrepancy between State and Ethnographic Frontiers. Dmowski and Masaryk on Self-determination. In: Hanak, H. (ed.): *T. G. Masaryk (1850-1937), sv. III. Statesman and Cultural Force*. London 1990, s. 86 naopak zahajuje svůj výklad poukazem na kontrast mezi Masarykovými a Dmowského světonázorovými východisky (Dmowského sociální darwinismus oproti Masarykovu nábožensky založenému étosu, Masarykův demokratismus v kontrastu k Dmowského sklonu k obhajobě autoritářských režimů a pozdějšímu flirtování s italským fašismem, Masarykův odpor vůči antisemitismu jako protiklad Dmowského antisemitismu).

³⁶ „Pojem analfabetismu politického, řekl bych, je relativní. Bez přísného zachování kulturního censu nelze strany, demokracii a parlament uchránit před demagogií. Nemluvím tím pro to, co nazváno bylo pedantokracií; vím, že velmi často halda vysvědčení nezaručuje opravdovou inteligenci; nalézt tu účinné metody je úkolem demokracie a demokratického státu.“ Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 2. 1. 1922; Národní listy, 2. 1. 1922 a další čs. listy], s. 208. „Politické vzdělání znamená zabývat se historií vědecky a filozoficky, znamená pozorovat, co se doma a venku děje, znamená vyanalyzovat jednotlivé společenské a historické síly a znamená konečně tyto síly hodnotit. Posud velká většina lidí v politice je vedena tím, co slyší a čte; odsud je politika deduktivní místo induktivní, politika hesel, zaměňování ideálních cílů s utopickými fantaziemi.“ Masaryk studentstvu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Lidové noviny, 31. 3. 1924], s. 28.

³⁷ Prezident Masaryk k 70. výročí smrti Havlíčka. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 29. 7. 1926 a v dalších čs. listech], s. 151.

³⁸ Prezident Masaryk o Německu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 22. 1. 1933, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 23. 1., 1933, 1. 2. 1933 a v dalších čs. listech], s. 330. V rozhovoru srov. též

parlament je sice „rejdištěm demagogů a politických herců“, zároveň ale odmítal hojně protiparlamentní snahy konstatováním, že v demokratických systémech sice nutně vzniká oligarchie (potud Masaryk souhlasil s Michelsem), ale demokracie vždy produkuje jistý počet svobodných lidí, kteří autoritu kritizují. Ideálem podle Masaryka byla „aristokracie mravně dobrých a technicky použitelných lidí“ s tím, že „ta někdy zřídka vznikne v demokracii, ale nikdy ne, kde vládne princip dědičnosti“.³⁹ Masarykův teoreticky podkládaný odpor k vůdcovství představoval významný rozdíl oproti Dmowskému postoji, neboť Dmowski s představou vůdcovství ve svých textech a výrocích přinejmenším koketoval, ačkoliv sám vůdcovskou úlohu zjevně převzít nechtěl.

Vzhledem k výkonu funkce prezidenta republiky a zvyšujícímu se věku klesala v poválečném období Masarykova autentická publikační činnost. V rámci Masarykovy tvorby tehdy výrazně vzrůstal podíl pseudonymních a anonymních textů. Přibýval i počet textů, které nebyly autenticky Masarykovy, byly však psány podle Masarykovy osnovy či alespoň námětu. Dmowski, který se v politické oblasti dostal po válce mimo hlavní linii polského politického života, věnoval naopak publikační činnosti velkou pozornost. Nejvýraznějším námětem Dmowského literární tvorby se stala problematika podstaty civilizace, historického vývoje a členění Evropy a otázka role, jakou v rámci civilizačních a dějinných procesů sehrávalo a do budoucna může sehrávat Polsko. Dmowski tak v kvantitativním ohledu výrazně rozšiřoval zachycení témat, kterým se ve své publikační činnosti věnoval již v předválečném období. Ačkoliv se Dmowského způsob zpracování oproti předválečnému období v některých akcentech lišil (důrazem na pojem „krize“ se Dmowski blížil spenglerovsky laděným úvahám, texty byly nezřídka koncipovány černobíle a byly ideologicky zjednodušující, v textech byly více než dříve přítomny nacionalisticky a antisemitsky zabarvené excesy), představují tyto Dmowského texty významný materiál, který při komparativním výzkumu ozřejmuje celkový Dmowského pohled na problematiku hledání národní identity a historické argumentace.

***

Masarykův a Dmowského pohled na historickou problematiku a otázku identit spojovalo několik paralelních rysů. U Masaryka i Dmowského sehrávalo vždy velkou roli

---

Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čs. listech], s. 311. „Mnozí žádají místo lidového zastoupení muže, kteří by měli vládnout diktátorsky a řešit krizi podle svých zvláštních schopností. Jak o tom soudíte, pane prezidentě? Kdepak jsou ti vynikající mužové? Kdyby byli tu nebo kdyby se chtěli uplatnit, měli by k tomu právě v parlamentní vládní formě příležitost. Muž, který neumí vládnout parlamentárně, neosvědčí se natrvalo ani jako diktátor.“ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čs. listech], s. 311.

³⁹ Masaryk, T. G.: Nesnáze demokracie. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1913], s. 318.

samostudium nejrůznějších disciplín, což jistě přispělo ke svébytnému a neotřelému nazírání na otázku společnosti a jejího vývoje. Masaryk i Dmowski patřili k osobnostem s ne zcela konsekventním a přímočarým průběhem školního vzdělání. Masarykova cesta k vyššímu školnímu vzdělání byla několikrát přerušena (Masaryk byl například vyloučen z brněnského gymnázia, patrně kvůli konfliktu s ředitelem); Dmowski několikrát opakově ročník na gymnáziu, v průběhu let se jeho prospěch zlepšoval, zjevně však nikoliv zásluhou učitelů, nýbrž vzrůstající ctižádostí pramenící ze zájmu o národní otázku.⁴⁰ Shodou okolností proto Masaryk i Dmowski vysokoškolské studium dokončili až ve věku dvaceti šesti let. „Filosof“ Masaryk ani „biolog“ Dmowski se ve svém myšlení ani v nejmenším nevázali hranicemi zavedených disciplín, mezemi, které pro jejich cíle nebyly relevantní. Samostudiu byli oba velmi nakloněni i v teoretické rovině a zdůrazňovali jeho význam ve svých textech.⁴¹ Masaryk a Dmowski přitom v zásadě nerozlišovali hranici mezi vědou, uměním a politikou – oba náleželi k velkým příznivcům a čtenářům beletristické literatury, kterou pokládali za způsob analýzy společnosti a jejích dějin.⁴²

Masaryk i Dmowski disponovali rozsáhlými jazykovými znalostmi, což byl předpoklad, který umožňoval studium cizí literatury a nazírání problematiky vlastního národa a národních dějin v širší evropské perspektivě. Znalost jazyků přitom Masaryk a Dmowski získali zčásti v rámci školního výukového procesu, ve velké míře však rovněž samostudiem a četbou bez přímého kontaktu s prostředím, kde se danými jazyky hovořilo. Vedle klasických jazyků (latiny a řečtiny) si Masaryk v rámci školního vzdělávacího procesu osvojil němčinu, která byla vyučovacím jazykem na gymnáziu i na univerzitě. Sám se během gymnaziálních let začal učit francouzštinu, ruštinu a polštinu. V době vstupu na univerzitu si osvojoval

⁴⁰ Svě nechuti vůči oficiálnímu školskému vzdělávacímu systému dal Dmowski průchod např. v předmluvě k práci *Myśli nowoczesnego Polaka*, když uvedl, že polská mládež je „vychovávána ve školách, jež usilují udusit veškeré samostatné myšlení.“ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 20.

⁴¹ Na samostudium kladl Masaryk velký důraz i po první světové válce, srov. Prezident Masaryk o výchově. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny 6. 9. 1933 a následně v dalších čís. listech], s. 369: „Neustávejte v sebevzdělávání. Sebevzdělávání je vlastností mravní, je doznání, že mi něco schází... Takové živé sebevzdělávání dělá teprve inteligenta. Pozoruji, že tak mnoho lidí studovaných má sice vysvědčení, ale nemá už zájmu o vzdělání, zapomíná, čemu se naučil, a tak se z něho stává polovzdělaný šosák.“

⁴² Masaryk po celý život snil o sepsání velkého románu, který by podal jeho ideje uměleckou formou, seznal ale, že nemá beletristické vlohy. Dmowski na počátku své publikační činnosti v mládí podnikl drobnější beletristické pokusy. Znovu se o román pokusil až na přelomu 20. a 30. let, kdy pseudonymně publikoval nejprve text *W połowie drogi* (1929) a následně značně nacionalisticky laděný román *Dziedzictwo* (1931). K Masarykovu postoji k „vědeckému“ významu krásné literatury srov. výstižně např. Svoboda neznamená nic, je-li prázdný žaludek. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Aalborg Stiftstidende, 4. 9. 1929; Lidové noviny, 4. 9. 1929], s. 64: „Mnozí si utvoří představu o nějakém národu z četby jeho románů a novel, místo abych se zahloubil do knihy, která nejedná o jiném než o dokonalých faktech... Historik nám poslouží úplně přesnými daty... ale teprve romanopisec vnikne z povrchu do hloubi, do duše národa a podá nám přesný obraz toho, co se stalo.“

angličtinu a ovládal tehdy i italštinu a pravděpodobně i maďarštinu. V průběhu let se naučil číst ve všech slovanských jazycích. Pro Romana Dmowského představovaly cizí jazyky vždy cosi na způsob koníčku. Na gymnáziu patřily latina a řečtina mezi Dmowského oblíbené předměty. Brzy si osvojil ruštinu, němčinu, francouzštinu a angličtinu. Na rozdíl od Masaryka Dmowski lépe ovládal románské jazyky jižní Evropy, portugalštinu, španělštinu a italštinu.

Problematiku národních dějin a národní identity vnímali Masaryk i Dmowski v nadnárodním evropském rámci. Díkce Dmowského textů působí ve srovnání s Masarykovými texty o poznání nacionalističtějším dojmem a v Masarykových výrociích (oproti Dmowského proklamaciím) zcela absentují jakékoliv extrémistické výroky. Přesto nelze k analýze Masarykových a Dmowského textů přistupovat na základě kontrapozice světoobčana Masaryka a nacionalisty Dmowského. Při interpretaci Dmowského textů je možné v tomto ohledu souhlasit se vzpomínkami Izabelly Wolikowské (nezřídka Dmowskému až panegyricky nakloněné) podle které Dmowski myslel „mezinárodním“ způsobem a uvažoval nad polskou otázkou vždy ve vztahu k problematice celé Evropy. V Polsku si podle Wolikowské byla veřejnost, vnímající Dmowského převážně jako polského národovce, jen málo vědoma evropského rozměru Dmowského myšlení a evropského kontextu, v němž Dmowski polskou problematiku vnímal.⁴³ Pojímání Masaryka jako světoobčana je charakterističtější pro českou masarykologickou literaturu⁴⁴ než pro práce vznikající v zahraničí, kde je Masaryk relativně častěji vnímán jako reprezentant českého (československého) nacionalismu. Ukrajinsko-americký historik Roman Szporluk (narozen 1933) označoval Masaryka v zásadě v pozitivním smyslu za reprezentanta „nacionalismu s lidskou tváří“.⁴⁵ V interpretaci maďarsko-francouzského historika Ference (Françoise) Fejtöho (1909-2008) byl již přístup k Masarykovi o poznání kritičtější – Masaryka Fejtö vyličil jako „génia propagandy“, jemuž se během války podařilo přesvědčit nejvyšší státní představitele Dohody o tom, že Masarykem formulovaný český (československý) národní zájem je i nejvlastnějším zájmem západních mocností.⁴⁶ V neméně kritickém duchu vyslovila svůj názor na Masaryka česko-německá historička Eva Schmidt-Hartmannová (nyní Hahnová, narozena 1946) blízka mnichovskému Collegiu Carolinu, podle které Masarykův způsob myšlení připomínal dokonce moderní totalitní ideologie nebo totalitní druh demokracie.⁴⁷ Takto vyhraněná hodnocení nelze pochopitelně přijmout a při jejich čtení je třeba mít na

⁴³ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 155.

⁴⁴ Výslovně srov. především Opat, J.: *T. G. Masaryk. Evropan. Světoobčan*. Praha 1997.

⁴⁵ Szporluk, R.: *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*. New York 1981, zvl. kap. VII, s. 147-168.

⁴⁶ Fejtö, F.: *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakouska-Uherska*. Praha 1998, s. 12, 13.

⁴⁷ Schmidt – Hartmann, E.: *Thomas G. Masaryks Realism. Origins of a Czech Political Concept*. München 1984, s. 194

paměti, že za sebou skrývají dědictví minulosti charakteristické pro národní prostředí, ve kterém dané pohledy vznikly nebo kterým byly ovlivněny. Je však na druhé straně třeba brát v úvahu, že Masaryk se při řešení problémů, které ve svých textech zachycoval, neustále pohyboval mezi národní a nadnárodní rovinou a ohled na národní zájem i širší nadnárodní kontext v jeho myšlení sehrával nezanedbatelnou a klíčovou roli podobně jako tomu bylo u Dmowského.

Podobně jako v oblasti vzdělávání se u Masaryka a Dmowského projevoval neortodoxní přístup i v otázce náboženství a tím i při vnímání jeho historické role. Masaryk, který po několikaletém rozcházení s katolickou církví její řady opustil roku 1880, kdy se stal členem církve reformované, se evangelickou dogmatikou nikdy nevázal, což posléze (zvláště na počátku 20. století) vedlo ke konfliktním situacím s oficiálními kruhy evangelického prostředí. Reformovanou církev sice Masaryk oficiálně nikdy neopustil, osobně se však v životě církve nikterak neangažoval a při formulování svých názorů a textů uplatňoval individuální pojmání křesťanství, které aplikoval rovněž na problematiku národních dějin. Roman Dmowski byl již od svého mládí vlažným, takřka matrikovým katolíkem. Oceňoval vždy význam katolicismu pro národní historický vývoj a zvláště zdůrazňoval roli katolické tradice a katolické mentality, která spojuje společnost a umožňuje její fungování na základě společně sdílených hodnot. Víru a zbožnost však pokládal za osobní, individuální záležitost člověka, která s katolickou tradicí a mentalitou není nutně spojena. Role náboženství v Dmowského myšlení výrazně narostla až v poválečném období, zvláště ve druhé polovině 20. let. Dmowski se ve svém stáří začal sbližovat s církví a nedlouho před svou smrtí se stal praktikujícím katolíkem.

Masarykův a Dmowského pohled na vědeckost vlastních textů a pohledu na minulost se lišil. Příklad Masarykovy knihy *Česká otázka* ukazuje, že Masaryk své texty zpravidla pokládal za vědecké, filosoficko–sociologické zobecnění dějinného vývoje a jeho objektivních důsledků pro přítomnost, kterých si současník musí být bezpodmínečně vědom při stanovování pole své působnosti a vymezení programu, jímž by se měl národ řídit. V opačném případě je podle Masaryka program stavěn na falešných základech a nemůže uspět. Masaryk vycházel z přesvědčení, že minulost je nutno zkoumat z filosoficky zdůvodněného pohledu, a to nikoliv pro ni samu, ale na základě kritérií odvozených ze současných problémů a tudíž i potřeb. Přístup k dějinám, při němž autor prostřednictvím vlastního výběru konstruuje určitou linii dějinného vývoje (tedy přístup z dnešního pohledu zideologizovaný či eklektický), nepovažoval Masaryk za nevědecký za předpokladu, že výběr kritérií je veden morálním imperativem a vychází z postulované nadčasové perspektivy (sub

specie aeternitatis) přihlížející ke smyslu dějin, který vždy prostupuje i přítomnost.⁴⁸ Výběr faktů a zdánlivé konstruování tak podle Masaryka nebylo jen službou momentálním dobovým účelům, ale naopak spojením minulosti, přítomnosti a vlastně i budoucnosti s „věčností“. Dějiny každého národa prostupoval podle Masarykova názoru určitý smysl a problémy přítomnosti a programu do budoucnosti musely být řešeny s vědomím tohoto smyslu. Aktuální otázky tak měly v Masarykově pojetí nejen „časovou“ (momentální) dimenzi, ale představovaly i součást dlouhodobého celku národních dějin a naplňování jejich smyslu. Postup při výzkumu historie, který konkrétním otázkám nesloužil, považoval Masaryk za nesprávný, neboť věda, která by nebrala v ohled reálné a člověkem pocíťované problémy, by nebyla nadále vědou.⁴⁹

Masarykova koncepce historie obsahovala i nezanedbatelný prognostický prvek. Masaryk se domníval, že historie je do jisté skromné míry schopna vypovídat o budoucnosti, i když pochopitelně „nedovede určit, že já mám v daném případě jednat tak nebo tak“. Historie v Masarykově pojetí sehrávala ve vztahu k prognózám roli korektivu jakýchkoliv plánů a programů – historickým poznáním podle Masaryka „přivykneme krotit svou fantazii a přání, naučíme se počítat s tím, co je historicky dáno, nebudeme utopisty, nýbrž praktiky, kteří se snaží postihnout, co se stane, aby tak mohli vědět, co je nemožné“. Prognostická role historie tak podle Masaryka spočívala více než v předpovědích toho, co bude, ve schopnosti předpovědět co nebude, co se stát nemůže.⁵⁰

Dmowski naopak (například v textech *Myśli nowoczesnego Polaka* a *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*) uvedl, že na jeho práci nelze pohlížet vědeckými kritérii. Přiznal, že jeho texty v nejednom směru porušují pravidla společenských věd, i když se zabývají otázkami, jež spadají do jejich sféry působnosti. Zároveň však Dmowski konstatoval, že koncepce, které předkládá, jsou přes svůj úvahový charakter založeny na výsledcích vědeckého poznání a na moderní vědě.⁵¹ Dmowski se rovněž snažil vyhýbat vědeckým termínům, aby tak své texty přiblížil pokud možno širokým vrstvám obyvatelstva a aby formální vědeckost „neparalyzovala ve čtenáři samostatné myšlení“ a „neodtrhovala pohled na věc od skutečného žití“. V Dmowského textech přitom takřka zcela (a mnohdy až velmi nápadně) chyběly odkazy na myšlenkové zdroje a citace jejich autorů – například teorie a názory, vůči nimž se

⁴⁸ Masarykova koncepce vědy byla postavena na představě, že za vědu lze považovat jakékoliv metodicky založené a soustavné zkoumání. Srov. Loužilová, O.: *Masarykův problém moderního člověka*. Praha 1990, s. 14.

⁴⁹ Srov. Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 8-10, podle jehož hodnocení byl charakteristickým rysem Masarykova pojetí české otázky „zájem o českou přítomnost, která má být pochopena z pohledu zabírajícího českou minulost. Z ní má pak být orientována i česká budoucnost“.

⁵⁰ K Masarykovu postoji k prognostické úloze historie srov. kapitolu Sociálně historické předvídání a prorokování v knize Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I*. Praha 1947 [1898], s. 296-304.

⁵¹ Srov. Dmowski, R.: *Ojezyzna i doktryna*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Komorów 2012 [1902], s. 48, 55.

Dmowski kriticky vymezoval, byly sice popsány a podrobovány kritice, jejich autoři (a často ani samotné myšlenkové proudy) nebyli však ani pojmenováni. Dmowski o oborové příslušnosti svých textů explicitně nehovořil, snažil se však definovat svou pozici. Uvedl v tomto směru, že přináší „úvahy jednoho člověka, jehož vždy zajímaly otázky národního bytí“. Zdůraznil, že pojednává pouze o tom, co osobně považuje za důležité, a zároveň se vymezoval vůči blíže nejmenované řadě prací, které v Polsku v součinnosti s rozvojem vědy vznikaly od 30. let 19. století a které údajně jen předstíraly svou vědeckost, aby tak zvyšovaly svůj společenský kredit. Dmowski uvedl, že podstatnou složkou jeho textů je práce v rovině hypotéz ohledně společnosti a snaha vytvářet na základě historických poznatků prognózy budoucího vývoje.⁵² Zdůraznil, že jeho texty chtějí působit na co možná nejširší vrstvy obyvatel, chtějí jim být myšlenkově přístupné a jsou cíleny na podporu samostatného uvažování. Svě texty Dmowski označoval za polemická díla, která historická a společenská fakta vybírají a argumentují jimi za účelem zformulování programu. Polemiku pokládal Dmowski za nezbytný, pro politický život specifický a rovněž jediný způsob nalézání pravdy – kdo se stanoviskem nesouhlasí, může odpovědět stanoviskem vlastním a rozvinout tak diskusi.⁵³

Za Masarykovým pojetím historie stála výraznější teoretická reflexe historické problematiky než v případě Romana Dmowského. Masarykova a Dmowského „textová praxe“ nicméně oproti vytčeným cílům (kdy Masaryk zdůraznil vědecký a Dmowski úvahový charakter svých textů) ukazuje na to, že si oba způsoby výkladu nebyly tolik vzdálené, jak by deklarovaný přístup obou autorů mohl naznačovat. Masarykův přístup k problematice historického vývoje společnosti byl ve srovnání s podobou zachycenou v Dmowského textech výrazněji chronologický a respektoval tok dějin od minulosti k přítomnosti, přičemž zvláště kvantita zachycených jmen byla v Masarykových textech podstatně vyšší. Masarykova *Česká otázka* ve srovnání s Dmowského textem *Myśli nowoczesnego Polaka* například ukazuje, že Masarykovo podání bylo (na rozdíl od Dmowského výkladu) vzdálené esejistickému zumělečt'ování, vyhýbalo se obrazným přirovnáním a poetizujícím popisům. Přesto však styl, jímž byla *Česká otázka* napsána, neodpovídal podobě klasické filosofické práce a nezapřel jisté rysy publicistického stylu a popularizačního díla. Oproti vědeckým filosofickým pojednáním pojímal Masaryk v textech k české otázce problematiku značně prakticky, vyhýbal se složitým souvětím, neznámým odkazům a důslednému kritickému rozboru informačních zdrojů. Práce měla evidentně sloužit širším, i když poměrně vzdělaným

⁵² Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 18-20, 78.

⁵³ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. VI.

vrstvám, což se pochopitelně odráželo i ve způsobu historické argumentace. Programově pojatá, publicistická a úvahová složka se hrávala v Masarykově zachycení problematiky nezanedbatelnou roli. Toho si ostatně před první světovou válkou v rámci sporu o smysl českých dějin povšiml v reflexi Masarykova pojetí české otázky Zdeněk Nejedlý (1898-1962), podle kterého se Masaryk ve svých textech dopustil nejvýznamnější chyby nikoliv svým způsobem generalizace českých dějin jako takovým, nýbrž tím, že zaměňoval žánry a svá pojednání prohlašoval za vědecká díla, zatímco tyto práce ve skutečnosti náležely k politicky angažované úvahové literatuře.⁵⁴ Masarykův generalizující pohled na dějiny byl (podobně jako v Dmowského případě) neustále propojován s otázkou aktuálního národního programu a přes Masarykem deklarované „neupřednostňování politického života“ se Masaryk prioritně věnoval národní politice, čímž se podoba jeho textů Dmowského přístupům bezesporu přibližovala. V této souvislosti je nutno uvažovat nad Masarykovým pojetím „historické pravdivosti“ ve vztahu k potřebám a cílům přítomnosti. To znamená především ptát se, do jaké míry mýnil Masaryk své koncepce doslovně či lépe řečeno, zda mu šlo o „pravdu ryze vědeckou“ nebo spíše o „pravdu praktickou“, heslo pro každodenní život, posilu pro pozitivní cíle do budoucnosti a národní sebevědomí. Masaryk, přestože dle vlastních slov vždy usiloval o „pravdu“, nebyl s ohledem na historii rozhodně příznivcem její interpretace ve smyslu „wie es eigentlich gewesen ist“ („jak to vlastně bylo“) na základě hromadění empirických důkazů, interpretace tak běžné pro rankeovské pozitivistické dějepisce. „Historická pravda“ neměla v jeho pojetí statický charakter, nýbrž obsahovala dynamické rysy a byla úzce spjata s cíli, ke kterým měl národ podle Masaryka směřovat. Termín propaganda nepovažoval Masaryk za negativní pojem a rozlišoval mezi propagandou poctivou a nepoctivou.⁵⁵ Masarykův čtenář nesmí zapomínat, že Masaryk přinejmenším v pozdějších epochách svého života považoval pravdu a spravedlnost „nejen za ušlechtilou, ale i za velice chytrou“ a na sklonku života si byl vědom, že účinnější než formulace teze ve formě domněnky či filosofické úvahy je podání zdánlivě objektivistického výkladu, tzn. „nechat mluvit fakta a na nich ukázat – to a to je váš zájem, a tady i vaše povinnost“.⁵⁶ Masaryk a Dmowski by však zřejmě shodně odmítli definování svých textů jako

⁵⁴ Srov. Nejedlý, Z.: Spor o smysl českých dějin. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1914], s. 330-332.

⁵⁵ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 100-101, k interpretaci srov. Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006, s. 167.

⁵⁶ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 168-170. K interpretaci srov. Loužilová, O.: *Masarykův problém moderního člověka*. Praha 1990, s. 43, jež zdůrazňuje, že Masaryk pokládal za dvě základní složky mravnosti pravdivost a účinnost.

publicistických či žurnalistických pojednání, neboť oba označovali ve svých textech žurnalistické traktování problematiky jako povrchní a do značné míry demagogické.⁵⁷

Texty Tomáše Garrigua Masaryka a Romana Dmowského měly od doby svého vzniku až dodnes ve veřejném diskursu i na odborném poli zvláštní působnost. Jimi otevřené otázky měly tendenci opakovaně se navracet do diskuse a generovat nové, zpravidla aktualizující obsahy, a odpovídat tak na tázání, která vyplývala z kontextu často značně odlišného od toho, ve kterém Masaryk a Dmowski svá pojetí koncipovali. Lze v této souvislosti vyslovit tezi, že se na Masarykovy a Dmowského texty v malém (národním) měřítku vztahuje charakteristika, kterou Michel Foucault přičítal univerzálně reflektovaným a neustále se „sebeprodukujícím“ textům od Bible a Koránu po Marxovy či Freudovy spisy. Podle Foucaulta se v těchto případech jednalo o texty, které byly zvláštní tím, že byly více než knihami s uzavřeným obsahem, neboť v sobě především obsahovaly možnost a pravidlo pro formování jiných textů a vytvořily tak „nekonečnou možnost diskursu“.⁵⁸

Výše zmíněná povaha Masarykových a Dmowského textů spolu s historickým významem jejich autorů pro národní dějiny 20. století jsou důvodem, proč se postava Masaryka a Dmowského i analýza jejich textů těší v literatuře až neobyčejně velké pozornosti. U Masaryka je přitom příčinou zájmu v neposlední řadě i Masarykův nepopíratelný symbolický význam pro soudobé národní dějiny, daleko výraznější než v případě Dmowského. K této diferencii mezi Masarykem a Dmowským přispěl rozdílný osud Masaryka a Dmowského po první světové válce, kdy se polským pendantem k Masarykovi v roli symbolu stal (i pro další období) daleko spíše generál Piłsudski.

Vzhledem k rozsahu dostupné odborné literatury k tématu by reflexe existující literatury byla tématem pro samostatnou práci a nelze jí na tomto místě blíže zachytit, neboť by se nutně jednalo o eklektický výběr. Literatuře a jejímu zhodnocení je v předkládané disertační práci věnována pozornost v souvislosti s konkrétními probíranými tématy na příslušných místech v textu a v poznámkách. Stejný postup je zvolen i ve vztahu k analyzovaným Masarykovým a Dmowského textům. Z faktografického hlediska disponuje zájemce o problematiku Masaryka a Dmowského nepřehlednou až nepřehlednou informační

⁵⁷ Masaryk vyjádřil např. v březnu roku 1914 svůj postoj k žurnalistice hlavního proudu ostře slovy: „Vypráskal bych tu žurnalistickou lůzu z našeho českého chrámu. Ti naši prodavači provozují svůj hnusný obchod ne v předchrámí, ale v samé svatyni.“ Srov. Masaryk, T. G.: Ty židovské peníze. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1914], s. 389. Dmowski pokládal vrstvu žurnalistů za čím dál početnější skupinu přebytečných jedinců z řad inteligence, která nedosahuje takové intelektuální úrovně, aby byla schopna praktikovat skutečnou vědu či provádět skutečnou analýzu společnosti a jejích problémů, zároveň však není způsobilá uplatnit se ani na pracovním trhu v praktických profesích. Dmowski, R.: Stanowisko narodowe w sprawie inteligencji. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Czestochowa 1939 [1934], s. 289, 292, 299.

⁵⁸ Foucault, M.: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha 1994, s. 56.

základnou. Odborné práce tematice věnované vytěžují veškerý dostupný pramenný materiál a vůči vzniku nové práce snažící se na bázi základního výzkumu „odhalit“ nová fakta o Masarykovi, Dmowském a jejich myšlení by proto mohla být oprávněně vyslovena skepse. Zcela jiná je však situace s komparativním výzkumem. Skutečnost, že Masarykovy a Dmowského texty byly schopny opakovaně se navracet do diskuse a generovat nové obsahy, je naopak pro komparativní výzkum pádným podnětem, tím spíše, že v dosavadním historickém bádání byly dosud učiněny jen zcela dílčí pokusy o srovnání Masarykových a Dmowského přístupů.⁵⁹

---

⁵⁹ Srov. především studie citované výše, tj. Janoušek, E.: Masarykova Nová Evropa a Dmowského Problems of Central and Eastern Europe. *Slovanský přehled*, XXII, 1930, s. 86-98; Latawski, P.: The Discrepancy between State and Ethnographic Frontiers. Dmowski and Masaryk on Self-determination. In: Hanak, H. (ed.): *T. G. Masaryk (1850-1937), sv. III. Statesman and Cultural Force*. London 1990, s. 86-98.

I. T. G. Masaryk, historická argumentace a hledání národní identity

Masaryk na cestě k české národní identitě

Masaryk se narodil roku 1850 v Hodoníně v chudé a prosté rodině a vyrůstal ve venkovském prostředí moravsko–slovenského pomezí. V době Masarykova dětství představovalo moravské Slovácko periferní agrární region dosud slabě zasažený modernizací, kam jen v malé míře dosahovaly ozvuky českého národního hnutí. Rozlehlé a vzájemně poměrně vzdálené vesnice reprezentovaly typologický přechod k sídelní struktuře charakteristické pro uherské regiony a byla pro ně charakteristická poměrně vysoká míra autarknosti – jednotlivé obce se lišily nejen krojem, ale i tvary některých slov a výslovností hlásek.¹

Národní identita Masarykovy rodiny nebyla zcela vyhraněná – jak Masaryk později ve vzpomínkách často zdůrazňoval, otec byl slovenského původu a rodinné jméno se psalo dle slovenského pravopisu Masárik, nikoli v české variantě Masařík.² Tato skutečnost Masarykovi v pozdějších letech usnadňovala interpretovat vlastní původ jako *československý*. Masarykův otec Josef Masárik pocházel z rodiny drobných rolníků z Kopčan v západním pohraničí Slovenska na levém břehu řeky Moravy. Jako nejmladší ze tří synů si musel hledat zaměstnání mimo rodné hospodářství a ve věku dvaceti let získal zaměstnání na císařském statku v Hodoníně. Josef Masárik začal postupně vystupovat po služebním žebříčku a rok po narození syna Tomáše se stal kočím a později i drábem. Odlišná byla situace v případě Masarykovy matky Terezie. Terezie Kropáčková pocházela z maloměstské rodiny s kořeny

¹ Herben, J.: *Moravské obrázky*. Praha 1889, s. 8-9; Herben, J.: *Slovácké děti*. Praha 1890; Hlavinka, K. – Noháč, J.: Hodonský okres. In: *Vlastivěda moravská, II.*; Horenský, F.: Slováci. In: *O národních kmenech moravských*. Praha 1903, s. 77-98; Húsek, J.: *Hranice mezi zemí moravskoslezskou a Slovenskem*. Praha 1932.

² S ohledem na pravopisné psaní Masarykova jména panovaly dlouho nejasnosti. Jméno se v různých dokumentech vyskytovalo ve variantách Masařík, Massařík, Maszarzik. Během gymnaziálních studií v Brně se Masaryk z tohoto důvodu patrně stal terčem jistých narážek a chtěl proto své jméno kodifikovat. Protože v jeho domovském prostředí se jméno vyslovovalo „Masárik“, nechtěl vyměnit tvrdé „r“ za české „ř“. Jelikož v pravopisné češtině nelze psát po „r“ měkké „i“, nechal si na faře vystavit křestní list, kde bylo vyhověno jeho žádosti o zápis jména s „y“, avšak s drobnou nepřesností, která mu tehdy nevadila – s krátkým „a“. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. I*. Praha 2000, s. 109. Kvůli pravopisu svého jména byl však Masaryk v pozdějších letech obviňován ze strany českých nacionalistických kruhů, že pod vlivem německého vídeňského prostředí zaměnil své údajné původní jméno *Masařík* za germanizovanou podobu *Masaryk*, což měl být důkaz Masarykova kulturního poněmčení.

v Prostějově, která se usadila v jihomoravských Hustopečích. V dobovém prostředí těchto měst převládala němčina a Masarykova matka měla tudíž německé vzdělání. V jedenatřiceti letech porodila roku 1844 nemanželské dítě, které čtyři měsíce po narození zemřelo. Po této události opustila rodné Hustopeče a živila se jako kuchařka ve Vídni a posléze v Hodoníně a němčina byla převládajícím jazykem přinejmenším v její písemné komunikaci.³ Podle dostupných pramenů byla Terezie Kropáčková díky svému sociálnímu původu vzdělanější než Josef Masaryk a zdá se, že v rodině v podstatné části případů rozhodovala právě ona. Oproti svému manželovi byla navíc o deset let starší, v době sňatku jí bylo již třicet sedm let. Tomáš byl přitom nejstarším z jejich dětí a měl dva mladší bratry, Martina a Ludvíka. Masarykův otec se v dětství patrně nenaučil psát a když chodil syn Tomáš do školy, učil se doma spolu s ním, aby si vědomosti doplnil.⁴

Z čistě ekonomického hlediska patřila Masarykova rodina k venkovské chudině. Sociální pozici rodiny však poněkud vylepšovaly jisté kontakty Masarykova otce v panském prostředí umožněné jeho zaměstnáním, které usnadňovaly jeho synovi Tomášovi (projevujícím od raného dětství intenzivní zájem o četbu) styk s učiteli, faráři a panským úřednictvem a otevíraly mu cestu ke knihám, jež by pro něj jinak byly jen stěží dostupné.⁵

Masarykova rodina se v Tomášově dětství často stěhovala a tato zkušenost patrně ovlivnila Masarykovo vnímání geografického prostoru, vazbu k místu a k teritoriální ukotvenosti. V poválečném období si již Masaryk nevzpomínal na přesný sled bydlišť, která rodina během jeho dětství vystřídala, a není jej tudíž možno ani hodnověrně zrekonstruovat.⁶ Do základní školy začal Masaryk chodit roku 1856 v Hodoníně, ještě téhož roku se Masarykův otec musel odstěhovat za prací do Čejkovic, odtud záhy na rok do nedaleké Čejče a znovu do Čejkovic, kde Tomáš v letech 1859-1861 základní školu dokončil.⁷

³ Tento fakt přirozeně zavdával prostor k pozdějším spekulacím o národnostní příslušnosti Masarykovy matky. Masarykovy výroky o jazykové a etnické příslušnosti matky se pochopitelně lišily podle toho, kdy a kde byly vyjádřeny. Podle Masarykova svědectví z doby první světové války matka hovořila lépe německy než česky, neboť češtinu se naučila později než němčinu. O jazyku písemné komunikaci mezi Masarykem a matkou existují rozporná svědectví. V *Curriculum vitae* přikládaném jako příloha k diplomové práci Masaryk roku 1876 uvedl, že „matka je Němka“. Masaryk na jedné straně zmiňoval, že matka česky nečetla, na druhé straně však lze v jeho textech nalézt zmínky o tom, že on i ostatní potomci matce psávali pouze česky. Z dostupných zdrojů je nicméně zřejmé, že němčina Masarykovým mateřským jazykem nebyla – ještě Masarykův vysokoškolský učitel Franz Brentano si při četbě Masarykovy diplomové práce povšiml, že v Masarykově němčině je cosi neněmeckého, co prozrazuje, že němčina je pro autora naučeným, nikoliv přirozeným jazykem. A- ÚTGM, fond Osobní, složka 1, obálka 2. Cit. dle Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004, s. 38

⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 36, 42.

⁵ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 18-19.

⁶ O detailní rekonstrukci se pokusil Nejedlý, Z.: *T. G. Masaryk, I*. Praha 1930, srov. též Machovec, M.: *T. G. Masaryk*. Praha 1968, s. 32-33.

⁷ Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 16.

V masarykologické literatuře se lze setkat s názorem, že Masaryk byl člověk málo teritoriálně ukotvený a domov ve smyslu geografického místa pro něj byl v průběhu života spíše irelevantní kategorií. Časté stěhování bylo příznačné i pro celý další Masarykův život – v době působení na pražské univerzitě mezi lety 1882 a 1914 vystřídal Masaryk bydliště rovněž mnohokrát. Na druhé straně je však nutno teze o Masarykově odpoutanosti od místa a absenci vazby ke geograficky definovanému domovu do jisté míry relativizovat. Masarykova rodina se v dětství sice stěhovala, vždy však v rámci poměrně malého regionu moravského Slovácka či přesněji řečeno pouze v rámci Hodonínska. Geografické vzdálenosti mezi jednotlivými bydlišti nebyly ani v kontextu 19. století nepřekonatelné a vztah k rodnému kraji sehrával v Masarykově myšlení podstatnou úlohu. Masarykovi příbuzní z otcovy strany žili na slovenské straně řeky Moravy v Kopčanech a okolí. Babička z otcovy strany rodinu často navštěvovala a podobně i malý Masaryk v dětství docházel za svými příbuznými na slovenské straně řeky.⁸ Rodiče Terezie Masarykové zemřeli již před Tomášovým narozením, se svou matkou však Masaryk v dětství navštěvoval její sourozence žijící v Hustopečích vzdálených od Čejkovic čtyři hodiny cesty.⁹ Celou krajinu a vsi mezi Kopčanami a Hustopečemi Masaryk důvěrně znal a tento prostor představoval jeho geografický obzor. Region dětství se v pozdějších Masarykových interpretacích stával v rámci ideje čechoslovakismu vlastně Československem v malém, podobně jako Masaryk sám sebe interpretoval jako prototyp Čechoslováka. Roli rodného kraje v Masarykově myšlení podtrhl Jan Herben, podle jehož poetického vylíčení rovinatá krajina s lehkým vlněním kopců, slunečně žhavé jihomoravské cesty a pole vedly k tomu, že si Masaryk „navždy zamiloval roviny, třeba řepné, krajinu bez romantiky, zato s širými rozhledy, kde všecko je jasně vidět.“¹⁰ Herbenův přístup k problému však nemusel být zcela nezávislý, protože Herben sám pocházel ze stejné oblasti.

Z Masarykova myšlení vyjádřeného v Masarykových textech i z životních postojů je patrné, že Masaryk neprožíval tak silnou emocionální a niternou vazbu k rodnému kraji jako například jeho pozdější ideový protivník ve sporu o smysl českých dějin Josef Pekař.¹¹ Důkladná četba Masarykových textů však ukazuje, že Soubigouův předpoklad, podle kterého Masaryk domov nespojoval s atavistickou vazbou k půdě, je sice pravdivý, nevylučuje však

⁸ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 102.

⁹ Hosák, L.: *O předcích presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka*. Brno 1948, s. 10; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 43.

¹⁰ Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 17-18. Masarykovo sepětí s prostředím rodného kraje popisuje podrobně též Zdeněk Nejedlý ve své rozsáhlé monografii věnované Masarykovu mládí. Nejedlý, Z.: *T. G. Masaryk, I*. Praha 1930.

¹¹ Hanzal, J.: *Josef Pekař. Život a dílo*. Praha 1999, s. 23-26.

emocionální vazbu k rodnému místu.¹² Absence jasně definovatelného „rodného domku“ vedla totiž Masaryka patrně k tematizaci mírně nostalgizovaného, geograficky blíže neumístěného motivu malé české chaloupky, který se v Masarykových textech vyskytuje přinejmenším na dvou místech a poměrně nápadně se vymyká z jinak racionálně a věcně pojatého textu.¹³ Ačkoliv Masaryk již od svých patnácti let ve venkovském prostředí svého rodného kraje nežil, za studií v Brně a posléze ve Vídni i po skončení univerzitních studií se do rodného kraje v létě pravidelně vracel a na tyto pobyty se velmi těšil.¹⁴ Ve venkovském prostředí jižní Moravy se i v době, kdy již mohl být Masaryk pokládán za svého druhu světoběžníka, který se oženil s americkou manželkou, udála i řada nikoliv nepodstatných událostí Masarykova života – právě zde, konkrétně v Kloboukách, a nikoliv ve „velkém světě“, se Masaryk definitivně rozhodl opustit katolickou církev, zde navázal přátelství s rovněž světaznalým a vzdělaným místním evangelickým farářem Císařem a vstoupil do reformované církve.¹⁵ Masaryk se hlásil ke svému venkovství a pokládal svou mentalitu za venkovskou – tento fakt se v Masarykově myšlení podle vlastní sebeinterpretace odrážel snahou o objektivismus a odmítáním myšlenkových směrů, které se podle Masaryka utápěly ve spekulacích o vlastním nitru.¹⁶

Masarykova cesta ke vzdělání nebyla v dětství ani později zcela přímočará, a to nikoliv pouze kvůli sociálnímu původu. V důsledku častého stěhování rodiny byla Masarykova školní docházka značně chaotická. Již v mládí lze vystopovat počátky

¹² Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004, s. 27.

¹³ Masaryk, T. G.: Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 202-203; Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 Praha 1947 [1895], s. 422-423.

¹⁴ Pravidelné letní pobyty v regionu svého rodiště na jižní Moravě přerušil Masaryk až po přesídlení z Vídně do Prahy po roce 1882.

¹⁵ Toleranční patent z roku 1781 povolil v českých zemích dvě nekatolické církve – církev evangelickou augšpurského (luterského) a církev evangelickou helvétského (reformovaného) vyznání. Ke sloučení obou církví a vzniku Českobratrské církve evangelické došlo bezprostředně po vzniku Československa roku 1918, kdy nově vzniklá církev deklarovala svou návaznost na českou reformaci i reformaci světovou.

¹⁶ Svůj neměstský původ vedoucí k objektivismu, zdůraznil Masaryk v rozmluvách s E. Ludwigem, Ludwig, E.: *Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem*. Praha 1935, s. 85. Srov. též Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 205. Masarykův kladný vztah k neměstskému prostředí, k „čerstvému vzduchu“, zůstal nezměněn po celý Masarykův život. Masaryk se snažil trávit co nejvíce času venku a byl přesvědčen, že aktivní pobyt v přírodě je podmínkou zdravé duševní činnosti. Léto trávil Masaryk vždy na venkově. Od mládí se rád „toulal krajem“ – v pozdějších letech, když chtěl co nejefektivněji využít čas a spojit intelektuální činnost s pobytem na čerstvém vzduchu, experimentoval Masaryk i s poněkud bizarními pokusy čist při chůzi během procházek. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 196. Polák tento Masarykův zvyk zaznamenává k roku 1906, kdy Masaryk během letních prázdnin docházel z Krucemburku do Markvartic přes dvě hodiny cesty pro brambory a přitom četl. Rovněž v době výkonu prezidentské funkce Masaryk svůj pobyt v městském prostředí Prahy omezoval na nezbytné minimum. Po zřízení prezidentské rezidence v Lánech přijížděl do Prahy ve čtvrtek a zdržoval se tam do pátku, kdy se účastnil pravidelných schůzek pátečníků – setkání Masarykovi blízkých intelektuálů. V pátek odpoledne se již vracel do Lán. Letní měsíce Masaryk trávil na Slovensku či na Moravě, opět ve venkovských rezidencích v Topolčiankách a v Buchlovicích. Srov. Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004, s. 226-227

Masarykova tíhnutí k intelektuálnímu individualismu a vysoký podíl samovzdělávání, což podněcovalo silný metodologický individualismus Masarykovy tvorby, Masarykovu zálibu v nezávislých myslitelích-samoucích a oceňování vzdělání mimo rámec etablovaných institucí. Od raného dětství sehrávala v Masarykově vzdělávání klíčovou roli samostatná četba.¹⁷ V dětství Masaryka ovlivnil zejména čejkovický farář František Satora (1813-1885), který si Masaryka oblíbil, učinil z něj svého ministranta a vzhledem k zájmu o literaturu mu půjčoval knihy. Protože byl Masaryk považován za nadaného žáka a projevoval intenzivní zájem o četbu, začal roku 1861 (v jedenácti letech) navštěvovat nižší reálnou (dvoutřídní) školu v Hustopečích, kde bydlel u své tety a maminka jej každou neděli navštěvovala. Předpokládalo se, že se Masaryk v budoucnu stane učitelem. Vyučovacím jazykem na reálce v Hustopečích byla němčina, což Masarykovi zřejmě z počátku působilo potíže, brzy se však stal jedním z nejlepších žáků ve třídě.

Rodina se mezitím přestěhovala z Čejkovic do Hodonína a protože třináctiletý Masaryk dosud nedosáhl věku pro vstup do učitelského kursu, který byl stanoven na šestnáct let, měl se po absolvování hustopečské reálky stát praktikantem na místní obecné škole v Hodoníně. Místo ale brzy opustil za ne zcela jasných okolností. Podobně nezřetelně se v pramenech jeví situace, kdy rodiče následně Masaryka zřejmě proti jeho vůli poslali na učení do Vídně, kde se měl vyučit uměleckému kovářství. Motivem tohoto rozhodnutí byla v neposlední řadě patrně špatná finanční situace rodiny. Masaryk již po šesti týdnech z Vídně utekl domů do Čejče, dalšího nového bydliště svých rodičů, údajně proto, že se mu řemeslo zdálo příliš jednotvárné a spoluučení mu ukradl to jediné, co pro něj zde bylo povzbudivé, knihy, které si přivezl z domova. Otec jej poté dal do učení k místnímu kováři. Kovařina se mladému Masarykovi sice údajně líbila, avšak učení rovněž nedokončil. Někdejší Masarykův učitel hudby z hustopečské reálky totiž rodičům vytkl, že nadaného žáka dali do učení, a přesvědčil je, aby syna z učení odvolali, přičemž mu zajistil pozici pomocného učitele ve škole v Čejkovících. Masaryk zde nedostával žádný plat a byl odkázán na stravu, kterou mu maminka nosila z Čejče vzdálené asi hodinu cesty. Na čejkovické škole měl Masaryk setrvat až do doby, kdy dosáhne předepsaného věku pro učitelský kurs.

V době Masarykova praktikování na čejkovické škole se zintenzivnily Masarykovy kontakty s čejkovickým farářem Františkem Satorou, díky nimž dostalo Masarykovo další směřování nový impuls. Satora navrhl, že by se společně s Masarykem a Masarykovi nadřízeným učitelem mohli učit francouzštinu. Kroužek se brzy rozpadl pro absenci učebních

---

¹⁷ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 53, 79.

pomůcek, avšak Masaryk, který se v různých knihách setkával s latinskými termíny, jimž nerozuměl, Satoru záhy požádal, zda by jej mohl seznámit s latinou. Satoru mu zapůjčil slovník a Masaryk tedy k latině přistoupil svým charakteristickým autodidaktickým způsobem – Satorou zapůjčený slovník se naučil nazpaměť. Podobný autodidaktický přístup uplatňoval Masaryk posléze i při studiu jiných jazyků. Když Satoru rozpoznal Masarykův zájem, uviděl možnost, že by se Masaryk mohl stát v budoucnu knězem a podnítil jej proto, aby se namísto čekání na učitelský kurs pokusil složit zkoušky do sekundy gymnázia v Brně.¹⁸ Následovala autodidaktická příprava k rozdílovým zkouškám, k nimž se Masaryk učil z valné části sám četbou venku v polích.

Roku 1867 nastoupil Masaryk ke studiu na gymnázium v Brně. Jako chudý student si od počátku musel přivydělávat sám a zdroj obživy našel v domácím doučování. Na brněnském gymnázium byl však považován za nadaného žáka s výbornými studijními výsledky – od druhého semestru byli rodiče osvobozeni od placení školného a Masarykovu otci se dokonce podařilo získat pro syna stipendium. Masaryk tehdy prostřednictvím svého vyučujícího matematiky získal kontakt na zámožného brněnského policejního ředitele Antona Le Monniera, který hledal domácího učitele pro doučování svého syna.¹⁹

Kontakt s rodinou Le Monnierových byl zvláště významný pro Masarykovo samovzdělávání - Le Monnier Masarykovi zpřístupnil svou bohatou knihovnu. Prioritně autodidaktický přístup ke studiu budovaný od dětství si Masaryk z velké části nadále uchoval.²⁰ Zvláště silně se přitom u Masaryka autodidaktický přístup uplatňoval v oblastech, které se později projeví jako klíčové v Masarykově myslitelské dráze. Nezávisle na školních institucích poznával Masaryk četbou slovanskou otázku v jejích historických a literárních souvislostech, učil se cizí jazyky a rodila se Masarykova kritická reflexe katolické víry vštípené v dětství. Masaryk se v Le Monnierově rodině rovněž zdokonalil ve francouzštině a brzy začal číst francouzskou literaturu v originále.²¹ Le Monnier Masaryka upozornil na předního německého spisovatele 18. století Gottholda Ephraima Lessinga a právě

¹⁸ O otázce, jak se Masaryk sám stavěl k možnosti budoucí dráhy duchovního, existují rozporná svědectví. Masarykova matka si tuto variantu pravděpodobně přála. Masaryk sám však po letech vzpomínal: „Je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem.“ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 18, 31, 38; Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004, s. 34.

¹⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 90.

²⁰ Podle hodnocení Stanislava Poláka Masaryk „dobu strávenou ve škole pociťoval spíš jako ztracený čas, který jinak mohl věnovat práci mnohem účelnější...S lehkým srdcem zameškal spoustu vyučovacích hodin.“ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 110.

²¹ Masarykovo studium francouzštiny bylo opět primárně autodidaktické. Sám si pořídil a prostudoval učebnici francouzské gramatiky a posléze naslouchal výuce při soukromých hodinách určených jeho svěřenci, Le Monnierovu synovi, kde byl jen pasivním účastníkem. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*, s. 101.

prostřednictvím Lessinga rozpoznal Masaryk podle vlastních vzpomínek živou cestu k antice a antickým autorům, která kontrastovala se školským podáním v hodinách latiny a řečtiny.²² Snad právě Lessing přispěl později k Masarykovu rozhodnutí studovat na univerzitě klasickou filologii. Lessingem Masaryk začal studium německé literatury a podle Masarykova retrospektivního hodnocení jej právě Lessing přiměl ke kritickému přístupu vůči pozdější německé literatuře a filosofii 19. století.²³ Z dostupných zdrojů je známo, že si Masaryk během gymnaziálních studií v Brně oblíbil Goetha, četl spisy bratří Humboldtů, seznámil se s Darwinovými teoriemi a ve francouzském překladu četl Cervantesova Dona Quiejota.²⁴

Masarykův zájem o slovanskou otázku je doložitelný minimálně od roku 1863, kdy na Masaryka zapůsobilo silným dojmem polské lednové povstání. Přinejmenším od roku 1865 se Masaryk soustavně zajímal o Rusko a učil se ruštinu, i když si zpočátku jako samouk nevěděl rady s ruským přízvukem a ruská literatura v originále se těžko sháněla. Zajímal se však i o otázku dalších slovanských národů, učil se polštinu a během života se postupně naučil číst ve všech slovanských jazycích. Ruštinu si však osvojil nejlépe.²⁵ Masaryk v mládí ke slovanské otázce přistupoval s naruživým zaujetím a pamětníci jej označovali za „fanatického Slovana“. Autokorektiv Masarykových mladistvých impulzivních přístupů se v tomto směru dostavil až během vysokoškolských studií, zájem o slovanskou a národní otázku však neochladl a vynořoval se v Masarykově myšlení opakovaně po celý další život. Masarykův zájem o slovanskou otázku byl patrně časnější než zájem o otázku českou, avšak tvrzení, že slovanská identita u Masaryka chronologicky předcházela hlubší uvědomění si identity české, by bylo na základě dostupných pramenů poněkud hypertrofované a spekulativní. Spíše je pravděpodobné, že mladý Masaryk mezi slovanskou a českou identitou nečinil ve svém vnímání příliš rozdíl.²⁶

Masaryk si právě v Brně zřejmě poprvé plně uvědomil své češství - v prostředí Masarykova rodného moravského Slovácka, které představovalo z hlediska českého národního hnutí periferní region, v Masarykově mládí teprve probíhalo formování moderní české národní identity. Až během rozmluv s páterem Satorou za svého praktikování na škole v Čejkovicích se Masaryk dozvěděl, že existuje konflikt mezi Čechy a Němci, který měl

²² Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 51.

²³ Ludwig, E.: *Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem*. Praha 1935, s. 87.

²⁴ Masaryk, T. G.: Curriculum vitae. In: Doležal, J.: *Masarykova cesta životem, II*. Brno 1921, s. 14-15.

²⁵ Zajímavou souvislostí je v tomto kontextu Masarykovo jednání s Dmowským roku 1916, při němž spolu Masaryk a Dmowski komunikovali v ruštině. V ruštině Masaryk při setkání v roce 1916 v Londýně oslovil srbského korunního prince Alexandra, ten však lítoval, že již komunikaci v ruštině odvykl a dával přednost francouzštině. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 122, 124.

²⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.*, s. 106; Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 18

v kontextu moravského Slovácka zpravidla podobu sociálního rozporu mezi honoracemi a obyčejnými lidmi. Pod vlivem Satory a při vnímání okolní sociální reality se Masaryk tehdy začínal přiklánět na českou stranu.²⁷ Na jazykově německém brněnském gymnáziu byly však česko-německé rozpory patrné daleko jasněji. Češi ve třídě byli podobně jako Masaryk zpravidla starší než Němci, protože museli nejprve zvládnout němčinu.²⁸ Během Masarykova studia v Brně procházelo brněnské německé gymnázium procesem sílící germanizace, neboť druhá polovina 60. let byla obdobím, kdy houfně vznikala gymnázia vyučující v češtině. Brno nezůstalo pozadu, české gymnázium zde bylo založeno roku 1867 a vyučující smýšlející česky přešli většinou na nově vzniklý český ústav. Probouzející se vlastenecké smýšlení mělo však u Masaryka spíše podobu prostého ztotožnění se s češtvím jako součástí slovanství nebo neněmectví. Masarykovo češtví mělo navíc dosud značně regionální, moravskou podobu. Masaryk znal především brněnské tiskoviny v čele s politickým deníkem *Moravská orlice*.²⁹ Jan Herben v té souvislosti ve svých vzpomínkách uvedl, že Masaryk přiznával svou mladistvou zálibu v moravském a slovenském „dětinském separatismu“, která vznikala pod vlivem moravských spisovatelů (Sušil, Bartoš) a některých vyučujících (Šmídek, Procházka).³⁰ Přírozenou identitou byla pro Masaryka tehdy i po řadu následujících desetiletí rovněž tradiční identita rakouská. Masarykovi rozhodně nečinilo problém užít obrat „my Rakušané“ ani ve svých osobních poznámkách.³¹ V době gymnaziálních studií v Brně vzplanulo u Masaryka rakouské vlastenectví do určité míry pod dojmem propuknutí prusko-rakouské války roku 1866, kdy Masaryk s některými svými spolužáky patrně uvažoval o myšlence dát se dobrovolně rekrutovat. Odradilo jej však tehdy údajně to, že jeden z jeho kolegů horlil pro obranu dynastie, zatímco Masaryk chtěl bránit vlast a národ.³²

Během gymnaziálních studií v Brně byl poprvé vystaven zkoušce Masarykův původně přirozený, venkovskou tradicí vštípený vztah k náboženství, který představoval klíčovou otázku v rámci veškeré pozdější Masarykovy tematizace problematiky identit. Náboženská otázka ztělesňovala během celého Masarykova života jeden ze stěžejních pilířů Masarykova

²⁷ Masaryk, T. G.: Slovenské vzpomienky. In: Doležal, J.: *Masarykova cesta životem II*. Brno 1921, s. 5; Masaryk, T. G.: Curriculum Vitae. In: Doležal, J.: *Masarykova cesta životem II*. Brno 1921, s. 13; Hýsek, M.: Masarykovy dopisy Leandru Čechovi. *Listy filologické*, 56, 1929, s. 143; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. I*. Praha 2000, s. 80.

²⁸ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 35.

²⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. I*. Praha 2000, s. 92. Moravského kontextu češtví u mladého Masaryka si všímá Sojková, Z.: Masaryk a Štúrovci. In: Opat, J. (ed.): *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*. Praha 1993, s. 25.

³⁰ Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 25.

³¹ Explicitně se obrat vyskytuje v Masarykových rukopisných poznámkách z let 1880-1881, český překlad originálu přetištěn in *Filosofický časopis*, 48, 2000, č. 2, s. 301-314. Srov. též Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 27.

³² Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 93-94.

myšlení a problematika náboženství přímo či nepřímo vstupovala do všech témat, kterými se Masaryk kdy zabýval. Jako červená nit se vinula skrze Masarykovu tematizaci české národní otázky, klíčovou roli sehrávala v Masarykově pojetí sociální otázky, v tématu vztahu Ruska a Evropy i v otázce demokracie a demokratizace.³³ Masarykova matka byla zanícená katolička a katolická výchova vštípená v dětství jistě přispěla k tomu, že víra v křesťanského Boha jako taková byla pro Masaryka po celý život zcela apriorní a přirozenou součástí bytí.³⁴ Mnoho pro Masaryka v dětství znamenal i páter Satora, který mu do značné míry otevřel cestu k vyššímu vzdělání. Gymnaziální léta v Brně však představovala první moment v Masarykově životní dráze, kdy začal jeho původně nekritický dětský vztah k náboženství procházet reflexí. Podobná reflexe byla jistě přirozená pro nejednoho dospívajícího člověka, v Masarykově případě však nebyla jen přechodnou fází a znamenala start na cestě pryč od katolicismu směrem k náboženskému hledání směřujícímu přes zájem o východní křesťanství k protestantismu a ústícímu v čím dál hlubší individualizaci a deinstitucionalizaci Masarykova vztahu k náboženství. V době Masarykových gymnaziálních let byla nastartována cesta k vnímání náboženství jako nevyhnutelné víry, která se u moderního člověka, jenž ztrácí víru v Boha, transformuje ve víru v předsudky. V pozdějších letech, kdy již byl akademickým badatelem, dospěl Masaryk právě v tomto kontextu k závěru, že člověk není schopen toto nevyhnutelné „náboženství“ negovat, neboť jediná skutečná negace náboženství ústí v sebevraždu.³⁵

V oblasti náboženství začínal v gymnaziálních letech institucionální katolicismus narážet na Masarykovo svědomí či podvědomé tušení toho, co je a není spravedlivé, které jej vedlo k tázání po základních otázkách podstaty náboženství. Masarykův vztah k náboženství se tím dostával do konfliktu s ritualizovanou náboženskou praxí založenou v Masarykově tehdejší vnímání především na pokrytecké zповědi. Největší pochopení pro své pochybnosti přitom Masaryk nacházel zdánlivě paradoxně (svým způsobem ale logicky) u gymnaziálního katechety pátera Procházky, který pro něj byl do jisté míry brněnským Satorou.

Ve školním roce 1868-1869 došlo k Masarykovu konfliktu s ředitelem gymnázia, který byl důvodem Masarykova vyloučení z ústavu. Konkrétní náplň a pozadí tohoto konfliktu není zcela zřejmá, zdá se však, že možnou příčinou bylo právě Masarykovo odmítání zповědi. Masarykův údajný konflikt s ředitelem gymnázia ohledně zповědi působí

³³ K otázce Masarykova vztahu k náboženství srov. z novějších prací zvl. Dokulil, M.: *Masaryk a náboženství*. Brno 2012; Smolík, J.: *T. G. Masaryk ve třech stoletích. Rozhovor generací o Masarykových náboženských názorech*. Brno 2001. Ze starší literatury Bednář, J.: *Vývoj Masarykovy náboženské filosofie. AUC philosophica et historica 1/1969*. Praha 1969.

³⁴ Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 14 „Já jsem vždy věřil...“

³⁵ Srov. Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934].

poněkud anekdoticky a je otázkou, zda skutečně proběhl v tradované podobě. Ředitel gymnázia měl Masarykovi rozumně domlouvat, aby zpověď absolvoval, protože to není věc víry, ale povinnosti, kterou Masaryk má, dokud je žákem, podobně jako ji má on sám, ředitel, z titulu svého úřadu, a ke zpovědi tudíž chodí, aniž by těm „kněžourským“ nesmyslům“ věřil. Masaryk údajně odvětil, že jít ke zpovědi bez víry je horší než nejít k ní vůbec a kdo jedná proti svému přesvědčení, je padouch.³⁶ Avšak i za předpokladu, že by byla podoba celé příhody Masarykem vyfabulována v pozdějších letech a nejednalo by se tudíž z historického hlediska o autentický obraz smýšlení Masaryka-gymnazisty, má tato anekdota výpovědní hodnotu jako jistý prototyp Masarykova negativního vztahu k formě náboženství, která stavěla rituál výše než víru a skutky. Kritika katolicismu a pravoslaví zachycená v Masarykově pozdějším díle přitom spatřovala právě v přílišném důrazu na rituál na úkor víry klíčový problém historického vývoje katolických a pravoslavných zemí. Přesto se však Masaryk principiálním odpůrcem katolicismu v obecné podobě nikdy nestal, ačkoliv tak byl v klerikálních kruzích vnímán. Masaryk v pozdějších letech svého života přiznával, že katolicismus zanechal hluboké stopy v jeho mentalitě a zdůrazňoval, že si upřímných katolíků vždy vážil. Zároveň však kontinuálně konstatoval, že katolická forma křesťanství otevírá široký prostor pro pokrytecké vnímání víry.³⁷

Po konfliktu s ředitelem gymnázia Masarykovi velmi pomohly kontakty s rodinou brněnského policejního ředitele Le Monniera, jehož syna Masaryk doučoval. Díky zásahu Le Monnierovy rodiny nebyl Masaryk vyloučen ze všech gymnázií ve státě a mohl v Brně dokončit školní rok s tím, že od dalšího roku přejde do Vídně, kam byl Le Monnier právě přeložen. Le Monnier si chtěl udržet dobrého domácího učitele pro svého syna a umožnil tak Masarykovi dokončení gymnaziálních studií ve svém novém působišti. Masaryk si tak vyloučením a opuštěním brněnského gymnázia svým způsobem polepšil, neboť sextu, septimu a oktávu absolvoval na ve své době prestižním vídeňském Akademickém gymnáziu.

Po příchodu do Vídně sehrávala klíčovou roli v Masarykově dalším intelektuálním rozvoji nadále samostatná četba. V posledních gymnaziálních letech byl Masaryk častým návštěvníkem univerzitní knihovny, kde si oblíbil díla antických autorů v podobě nezasažené středoškolskou cenzurou a začínal též nalézat cestu k filosofickým a psychologickým spisům. Objevil tehdy zřejmě prvně Platóna, který Masarykovu myšlení konvenoval živým,

³⁶ Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 20; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. I*. Praha 2000, s. 115.

³⁷ Srov. např. Masarykův popis podstaty katolického náboženství v *České otázce*, kde Masaryk katolickou víru metaforicky přirovnával k situaci modlícího se lupiče prosícího pannu Marii, aby se mu zdařil zločin. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 89-90. 95-105.

básnickým a tedy svým způsobem beletristickým podáním filosofické látky.³⁸ Začínal se zde zračit Masarykův pozdější pohled na krásnou literaturu jako zdroj svébytného poznání společnosti, zdroj v Masarykově vnímání neméně vědecký a „sociologický“ než jaký představovala odborná literatura. Samostatnou četbu v knihovně pokládal Masaryk v těchto letech za užitečnější a podnětější než školní docházku. Využíval toho, že prostředí vídeňského gymnázia bylo liberálnější a osobnímu rozvoji studentů nakloněnější než v Brně, posílal občas třídnímu vyučujícímu lístek s omluvou, že nemůže přijít, a místo do školy šel na celý den do knihovny. V posledních letech na gymnáziu Masaryk dále pokračoval v samostatném studiu cizích jazyků. Ruštinu se již údajně naučil tak dobře, že v ruské rodině doučoval studenta a připravil ho k maturitě. Vídeňské prostředí bylo v tomto směru příhodnější než brněnské. K dispozici zde byla ruská literatura i Rusové, se kterými mohl být v kontaktu. Ve stejné době Masaryk pocítil, že mu jazyková bariéra brání v poznávání anglosaského myšlenkového světa a začal se tedy učit angličtinu. O prázdninách mezi septimou a oktávou si přivydělával jako domácí učitel v Uhrách a učil se maďarsky.³⁹

Ve Vídni pokračovalo Masarykovo hledání náboženské identity a jejího institucionálního ukotvení započaté v náznacích v Brně kritickým přijímáním katolického praktikování zpovědi. První otevřený rozchod s katolickou církví učinil Masaryk roku 1870 pod dojmem Vatikánem právě přijatého dogmatu o neomylnosti papeže. Gymnaziálnímu katechetovi tehdy Masaryk sdělil, že je starokatolíkem a nebude již nadále chodit do katolického kostela, pouze do pravoslavného. Masaryk tehdy začal na čas navštěvovat řecký pravoslavný kostel, někdy kostel rusínský, a ve školních dokumentech byl zapsán jako řecký katolík. Tento postoj byl však spíše demonstrativní a dočasný. Ve druhém pololetí figuroval Masaryk ve školních seznamech již opět jako římský katolík. Masarykovo oddalování se od

³⁸ Bohužel v tomto směru disponujeme pouze Masarykovým retrospektivním pohledem. Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 43, 56-57.

³⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 127-128, 133, 142; Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 25. Úroveň Masarykovy znalosti maďarštiny zůstává otázkou. V poválečném období v rozhovoru pro maďarský list *A Hírek* Masaryk novináře pozdravil v maďarštině a ten se jej otázel, zda hovoří maďarsky. Masaryk maďarsky odpověděl, že jazyk bohužel již zapomněl a rozhovor tedy proběhl v němčině. Uvedl ale, že kdysi mluvil maďarsky dobře, a dovolí-li mu to čas, chtěl by své znalosti opět oživit. Srov. Rozhovor pro maďarský list *A Hírek*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [A Hírek, 10. 6. 1920; Tribuna, 27. 7. 1920], s. 274. Při návštěvě Bratislavy roku 1921 Masaryk pronesl svůj projev ve slovenštině, němčině a maďarštině. I při dalších návštěvách Slovenska vkládal do svých proslovů maďarské pasáže. V rozhovoru pro maďarský vídeňský list *Jövö* v březnu 1922 Masaryk uvedl: „Teď už maďarsky nečtu“. Podle maďarského novináře však ihned poté „s bezvadnou maďarskou výslovností doložil ‚Elfelejtetem már mindent‘ [Zapomněl jsem už všechno]“. Rozhovor pro list *Jövö*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Jövö, 5. 3. 1922; Čas, 5. 3. 1922], s. 254.

katolické církve bylo postupnou záležitostí – ještě roku 1875 lpěl Masaryk ve svém *Curriculu vitae* příkládaném k diplomové práci na své příslušnosti k římskokatolické církvi.⁴⁰

Masarykova národní identita byla během studijních let ve Vídni nadále silně ovlivněna moravanstvím. Již jako gymnaziální student se Masaryk roku 1870 stal členem vídeňského českého Akademického spolku, kde patrně poprvé přišel ve větší míře do styku s Čechy z Království (v dnešní terminologii z Čech). Masarykův první dojem z jejich češství nebyl však úplně nejlepší – zájem o slovanskou a ruskou problematiku vedl tehdy Masaryka k pocitu, že ruská duše má něco blízkého duši slovenské, ať již v její slovenské podobě z východního nebo té moravské ze západního břehu řeky Moravy. Čech z Království byl naproti tomu v jeho tehdejší vnímání racionálnější a ne tak bezprostřední.⁴¹

V posledních gymnaziálních letech neměl Masaryk o své další životní dráze přesnější představu, poměrně silně však u něj po jistý čas působila myšlenka, že by mohl absolvovat vídeňskou Orientální akademii a stát se diplomatem. Masaryk před ukončením gymnázia absolvoval přípravné kurzy arabštiny, z plánu studovat Orientální akademii však nakonec sešlo, patrně proto, že akademie byla otevřena takřka výhradně pro aristokraty.⁴² Otázkou zůstává, jakou stopu zanechala tato zkušenost v Masarykově vnímání Orientu, jeho identity a historicko-kulturního vztahu k evropské civilizaci, který se příležitostně odrážel v Masarykově pozdější historické argumentaci. Masaryk totiž zřejmě nabyté znalosti orientálních reálií v pozdějších letech ze svého myšlení vytěsnil. Arabské písmo podle vlastního svědectví zcela zapomněl. V Masarykových textech lze navíc dokumentovat jistou nechuť k orientálním tématům, která se projevila v pozdějších Masarykových reflexích a recenzích díla francouzského myslitele a orientalisty Ernesta Renana (1823-1892). Orientální tematika byla podle Masarykova tehdejšího názoru přeceňována a evropští autoři údajně přeceňovali vlivy starých východních civilizací na utváření antické a křesťanské Evropy. Vytěsnění orientálních témat se projevovalo až do Masarykova stáří. Kdykoliv byl Masaryk tázán na problematiku Asie, odpovídal, že k tématu nemá odbornou kompetenci, protože nezná tamní jazyky a nemůže si tudíž učinit obraz o reáliích těchto zemí. Masaryk zůstal již

⁴⁰ Herben, J.: *T. G. Masaryk I.* Praha 1928, s. 24; Masaryk, T. G.: *Curriculum vitae*. In: Doležal, J.: *Masarykova cesta životem, II.* Brno 1921, s. 14

⁴¹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 133; Masaryk, T. G.: *Slovenské vzpomienky*. In: Doležal, J.: *Masarykova cesta životem II.* Brno 1921, s. 22; Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha 1969, s. 52; Herben, J.: *Slovácké děti.* Praha 1890, s. 80.

⁴² Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 137.

po zbytek života člověkem pohybujícím se svými intelektuálními zájmy čistě ve světě pro něj jazykově dostupného křesťanského kulturního okruhu.⁴³

Maturitní zkoušku složil Masaryk roku 1872 ve věku dvaceti dvou let. S ohledem na svůj zájem o literaturu se rozhodl pro studium klasické filologie na filosofické fakultě ve Vídni. Domníval se tehdy, že antika je základ, z něhož vyrostla celá evropská civilizace a je tudíž klíčem k pochopení problémů člověka a společnosti.⁴⁴ Brzy se však projevil nesoulad mezi Masarykovou představou tohoto oboru a skutečností v univerzitní praxi, který Masaryka přeorientoval od filologie k filosofii. Rozpor vedoucí Masaryka k odklonu od klasické filologie k filosofii je přitom významný pro analýzu Masarykovy koncepce dějin a způsobu, jakým Masaryk v pozdějších letech pracoval s historickými argumenty. Masarykův vztah ke klasické literatuře, kvůli kterému si zvolil latinu a řečtinu jako studijní obor, totiž zjevně nepramenil z antikvárního zájmu o tuto literaturu, nýbrž spíše ze snahy pochopit skrze antickou literaturu aktuální problémy v jejich historických souvislostech. Univerzitní klasická filologie však v Masarykově vnímání studovala antickou látku jako věc neživou, nespojovala historii se současností, nesnažila se interpretací problémů řešit otázky člověka. Utápěla se naopak podle Masarykova názoru v tom, co Masaryk označoval jako „slovíčkaření“. Masaryk ještě po letech vzpomínal, jak právě v průběhu světové výstavy ve Vídni roku 1873, kde se filosofovi „otevíral celý svět se svými pokroky a živými snahami“, profesor Vahlen zcela neživě „krákorál o Catullovi“. Za situace umocněné smrtí svého bratra Martina Masaryk „mrštil nevinným Catullem do kouta a byl konec s filologií“.⁴⁵

Pro Masarykův vztah k historické tematice je důležité, že odvrát od „neživého“ pojmání minulosti neznamenal pro Masaryka odvrát od studia minulosti jako takové, ba ani ne té vzdálené, antické. Po rozchodu s klasickou filologií si Masaryk na podzim 1873 zapsal jako hlavní obor filosofii a navštěvoval přednášky z nejrůznějších oborů – státovědné, přírodovědné, národohospodářské či teologické předměty, dokonce i anatomii a fyziologii. Ze svého hlediska však i v těchto vědeckých disciplínách poznal to, co nazýval „slovíčkařením“. Termín „slovíčkaření“ přitom pro Masaryka znamenal v podstatě absenci snahy o obecné vědění a o nejširší pochopení světa. Hledání adekvátního prostředku pro poznání obecných

⁴³ Masaryk, T. G.: Ernest Renan o vědě a islamismu. In: Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885*. Praha 2004 [1883], s. 57-58. Z pozdních let srov. Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 211. Srov. též novinový rozhovor s Masarykem z roku 1930, Literární interview. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Prager Tagblatt, 7. 9.1930; Právo lidu 9. 9. 1930], s. 166: „Připomínám mu [Masarykovi] slavný překlad německého Čechoslováka, překlad Buddhových řečí do němčiny od Karla Evžena Neumanna. Málo je znám, praví Masaryk, nemohu kontrolovat orientální literaturu v původních řečech, ale hlavně si myslím, že mnozí Evropané Východ a jeho moudrost a náboženství přeceňují.“

⁴⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. I*. Praha 2000, s. 147.

⁴⁵ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 43.

problémů člověka a světa se stalo pro Masarykova studijní léta i léta na ně navazující symptomatickým a Masarykova profesní identita zůstala vždy značně otevřenou a výrazně individuálně laděnou veličinou. Během studijních let na univerzitě se Masaryk při tomto hledání záhy dostal kruhem opět k antice, k Platónovi, který jej zaujal již před nástupem na univerzitu, k látce, která byla v Masarykově vnímání historická a zároveň „živá“; řečeno Masarykovými slovy z mnohem pozdějších let, byla „ze života a pro život“. Lze v této souvislosti vyslovit tezi, že u Masaryka již od této chvíle rostlo aktualizující, argumentativní pojetí historické látky, interpretace minulosti jako součásti přítomnosti, metoda, která z dějin vybírá to, co je „živé“. Platón byl přitom podle Masarykových představ ze studijních let „živější“ a „přítomnější“ než dobové proudy evropského myšlení od materializujících či pozitivizujících tendencí na jedné straně po tzv. klasickou německou filosofii na straně druhé.⁴⁶ Platónská tematika se proto objevila i v Masarykově diplomové práci nazvané *Das Wesen der Seele bei Plato* (Podstata duše u Platóna) a stala se inspirací pro první Masarykovy publikované články, které vycházely v druhé polovině 70. let.⁴⁷

Masarykovo vnímání filosofie a společenských věd vůbec ovlivnili během univerzitních studií ve Vídni zejména tři vyučující. Prvním z nich byl Robert von Zimmermann (1824-1898), u kterého Masaryk po odvratu od filologie začal navštěvovat kurs dějin filosofie a jenž zřejmě přispěl k tomu, že Masaryk ve vývoji evropského myšlení začal spatřovat jednotící smysl spočívající podle Masarykova vnímání v lineárním filosoficko dějinném posunu od primitivních představ k čím dál jasnějšímu vědění.⁴⁸ Druhým vyučujícím byl pozitivistický filosof a odborník na antické řecké myslitele Theodor Gomperz (1832-1912). Osobní Gomperzovo přátelství s anglickým myslitelem Johnem Stuartem Millem (1806-1873) vedlo Masaryka patrně k prvnímu bližšímu seznámení s anglosaskou filosofií.⁴⁹ Pro další směřování Masarykova intelektuálního vývoje a jeho příklon k filosofii bylo však nejvýznamnější setkání s novým profesorem filosofie na vídeňské univerzitě Franzem Brentanem (1838-1917). Brentano vystoupil roku 1873 z katolické církve kvůli vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti a tento postoj založený na osobním náboženském

⁴⁶ Viz Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 140. Masarykův vztah k pozitivismu je problematický; při interpretaci tohoto vztahu však záleží na vymezení nejednoznačných obsahů, jež se pod pojem „pozitivismus“ obvykle subsumují. Sám Masaryk ve svých pracích zaujímal k pozitivismu jako pojmu spíše negativní postoj, neboť jej ztotožňoval se snahou vyloučit z vědeckého výkladu hodnocení a tudíž i morální principy.

⁴⁷ Srov. zvl. Masaryk, T. G.: Platón jako vlastenec. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876 – 1881.* Praha 1993 [1877]. s. 28-47.

⁴⁸ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 152. Roku 1882 Zimmermann zřejmě přispěl k Masarykovu rozhodnutí odejít na pražskou univerzitu. Zimmermann sám na pražské univerzitě působil mezi lety 1852-1861. Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk.* Litomyšl – Praha 2004, s. 37.

⁴⁹ Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk.* Litomyšl – Praha 2004, s. 37-38.

přesvědčení Masarykovi jistě imponoval. Původně vřelý a následně rozpolcený vztah ke katolické církvi představoval v Masarykově pohledu na Brentana významný styčný bod s vlastní životní zkušeností.⁵⁰ Profesorem filosofie na vídeňské univerzitě se Brentano stal roku 1874 a od téhož roku Masaryk navštěvoval jeho přednášky. Masaryka značně zaujala psychologie, nový obor, kterému se Brentano ve své výuce věnoval.⁵¹ Psychologie měla podstatný vliv na Masarykovu další tvorbu, byla to však psychologie předfreudovská. Variantu psychologie, která byla dílem pozdějšího Brentanova žáka z vídeňské univerzity Sigmunda Freuda (1856-1939), Masaryk za psychologii a vědu nikdy neuznal. Ačkoliv se k ní ve svém díle vyjadřoval poskrovnu, z příležitostných zmínek je patrné, že ji pokládal (podobně jako darwinistický evolucionismus) za módní, zjednodušující, tendenční pohled na člověka rezonující v kruzích polovzdělanců odchovaných nikoliv samostatným myšlením, nýbrž přejímajících většinový názor šířený žurnalistikou bulvárního stylu.⁵²

Je těžké určit, čím Brentano již tehdy značně individualisticky smýšlejícímu Masarykovi pouze konvenoval a čím jej aktivně ovlivnil. Srovnání Masarykova a Brentanova pohledu na svět ukazuje, že oba spojoval teismus a z něho plynoucí optimismus. V rámci německého jazykového prostoru Brentano navazoval na Leibnitzův racionalistický optimismus v době, kdy vrcholil vliv pesimistického Arthura Schopenhauera (1788-1860), pod jehož vlivem docházelo ke kritice křesťanské myšlenkové tradice a začala rezonovat představa orientálního původu a orientálních zdrojů evropského myšlení a kdy se v podání Eduarda von Hartmanna (1842-1906) vyskytly první úvahy o nevědomí.⁵³ Důraz na optimisticky pojaté dědictví křesťanské myšlenkové tradice Masaryka silně oslovoval a rezonoval u něj po celý život. Masaryk byl v celé šíři svého díla výrazně optimistickým myslitelem reprezentujícím lineární filosofii dějin směřující k pokroku včetně pokroku morálního, a to takovou filosofii dějin, která svými základy stála čistě na evropské myšlenkové tradici a svým způsobem se systematicky vyhýbala neevropskému myšlenkovému dědictví. Tato skutečnost se výrazně odrážela v Masarykově historické argumentaci. Poslední intelektuální „styk“ s Orientem Masaryk ukončil roku 1873. Tehdy se

⁵⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 179.

⁵¹ Ke vztahu Masaryka a Brentana srov. zvl. Binder, T. – Zúmr, J. (ed.): *T. G. Masaryk und die Brentano Schule.* Praha 1992.

⁵² Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství.* Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934]. K Masarykovu negativnímu ohodnocení Freuda srov. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce.* Praha 1925, s. 141.

⁵³ Když roku 1879 Masaryk z iniciativy svého moravského přítele Leandra Čecha začal sestavovat seznam filosofických děl pro zamýšlenou *filosofickou bibliotéku*, v rámci níž měly být do češtiny přeloženy základní práce světové filosofie, zařadil Masaryk do seznamu z německých autorů pouze Leibnitze, a to nikoliv proto, že každý vzdělaný Čech ovládal němčinu, ale především kvůli tomu, že německou filosofii kromě Leibnitze pokládal za pochybenou a dokonce škodlivou. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 320.

v českém Akademickém spolku seznámil s nadaným českým studentem Josefem Brandejsem. Brandejs již v Praze studoval sanskrť, antické starožitnosti a dějiny umění a ve Vídni poté orientalistiku. Jako výborný lingvista si snadno osvojil jakýkoliv cizí jazyk – ovládal všechny slovanské jazyky, němčinu, francouzštinu, angličtinu, italštinu, z orientálních jazyků sanskrť, arabštinu a turečtinu a své znalosti rychle rozšiřoval o další jazyky. Masaryk se pod dojmem vědomostí tohoto nadaného studenta v zimním semestru roku 1873 zapsal do přednášek sanskrť, brzy však rozpoznal obrovskou mezeru mezi sebou a svým kolegou a shledal, že jeho cesta musí vést jinudy. Roku 1876 již Masaryk náležel ke kritikům evropské „orientální módy“. Na přednášce o buddhismu, které se účastnil během studijního pobytu v Lipsku, poukázal na evropskou neznalost autentického orientálního myšlení a nemožnost jeho chápání z evropské perspektivy.⁵⁴

Brentanovým působením se přinejmenším prohloubil Masarykův odstup od Kanta a německé klasické filosofie, který se zřetelně projevil v pozdějším Masarykově díle. Brentano hojně čerpal ze západoevropského pozitivismu, ale zároveň se jím nenechával omezovat. Masaryka tak patrně pomohl směřovat k dobovému anglickému a francouzskému myšlení, k Augustu Comteovi (1798-1857) a Johnu Stuartu Millovi (1806-1873), ze starších autorů potom k Davidovi Humovi (1711-1776).⁵⁵ Na rozdíl od Brentana měl však Masaryk od počátku podstatně větší zájem o to, co myšlenka, filosofie či věda může znamenat pro životní praxi. V Masarykově myšlení se též na rozdíl od Brentana začínal výrazněji uplatňovat antropologický motiv vedoucí v pozdějších letech k zájmu o filosofii člověka. Postulát „vědy ze života a pro život“, k němuž se mladý Masaryk upnul, vedl Masaryka oproti Brentanovi k zařazení „sociologie“ mezi duchovědy.⁵⁶ Jak bude ozřejmeno později, „svou“ sociologii však Masaryk spíše sám formuloval a vymezil než že by přijal její dobové formy.

Je otázkou, jakým způsobem a do jaké míry mladý Masaryk vnímal dobové politické myšlení, zvláště aktuálně se rodící marxismus odpovídající na sociální otázku, která se později stala též významným prvkem v Masarykově myšlení o identitách a v Masarykově historické argumentaci. Bohužel v tomto ohledu historické bádání disponuje pouze

⁵⁴ *Athenaeum*, roč. I., č. 10, 15. 7. 1884; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 168, 236, 414; Masaryk, T. G.: *Josef Brandejs [1876]*. In: Masaryk, T. G.: *Juvenile. Studie a stati 1876 – 1881*. Praha 1993, s. 25-27.

⁵⁵ Comtea znal Masaryk zpočátku jen prostřednictvím Milla. Přímou se s Comteovou filosofií seznámil patrně až v Lipsku roku 1876. Fajfr, F.: *Masaryk a Comte*. Kdyň 1925, s. 88-89; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 398. Masarykův vztah k pozitivismu byl ambivalentní; při interpretaci tohoto vztahu však záleží na vymezení nejednoznačných obsahů, jež se pod pojem „pozitivismus“ obvykle subsumují. Sám Masaryk ve svých pracích zaujímal k pozitivismu jako pojmu spíše negativní postoj, neboť jej ztotožňoval se snahou vyloučit z vědeckého výkladu hodnocení a tudíž i morální principy.

⁵⁶ Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skicy*. Praha 1993, s. 77-79.

Masarykovými retrospektivními pohledy. Pod dojmem krachu na vídeňské burze roku 1873 si Masaryk pořídil první díl Marxova Kapitálu, který jej ale údajně příliš neoslovil kvůli abstraktnímu a schematickému členění lidstva na jasně vymezené třídy. Vzhledem k tomu, že o Masarykově zájmu o dobový socialismus existuje jen velmi málo záznamů, zdá se, že socialistické teorie sehrávaly v dobovém Masarykově myšlení značně marginální úlohu. Zmínky o socialismu a rovněž o sociální otázce jako takové byly v Masarykově díle až do 90. let 19. století kupodivu velmi skrovné či úplně absentovaly.⁵⁷ V době univerzitních studií a krátce po jejich skončení zaujaly Masaryka spíše než Marxovo dílo národohospodářské texty a přednášky Carla Mengera (1840-1921) a Wilhelma Roschera (1817-1894).⁵⁸ Četba pozdějších Masarykových textů však ukazuje, že Masarykův vztah k ekonomickému myšlení byl velmi vlažný. Ekonomická argumentace byla v Masarykových textech zastoupena jen řídko, i když v některých obdobích Masarykovy tvorby, například v období vykonávání poslaneckého mandátu v letech 1907-1914, vystupovala na povrch zřetelněji.

Masarykova snaha podílet se na českém národním životě působila v dobách Masarykových univerzitních studií stále ještě rozporuplně. Masaryk byl značně aktivní v českém Akademickém spolku a stal se roku 1875 dokonce jeho starostou. Znal českou Vídeň, která však byla z hlediska českého národního života jen okrajovým fenoménem, periferií dění. Vzhledem ke kontaktům s vídeňskými Čechy byla tehdy čeština nejfrekventovanějším jazykem Masarykovy mluvené komunikace, četl však v češtině málo a psal ještě méně. Se spisovnou češtinou se ve svém dosavadním životě setkával jen pořídku – učil se ji jen několik let na čejkovické a čejčské škole a nepovinně na brněnském gymnáziu. Je pravděpodobné, že v posledních letech studií na univerzitě pojal Masaryk úmysl zvolit si po dokončení vysokoškolských studií jako své budoucí působiště Prahu. Zabýval se českou historií, kterou zřejmě poznával zejména z Palackého *Dějin národa českého*. Království (Čechy) navštívil poprvé roku 1873 nebo 1874, kdy o prázdninách z titulu domácího učitele doprovázel svého svěřence do Mariánských Lázní a na zpáteční cestě se zastavil v Praze. Podle vlastních vzpomínek byl tehdy Prahou zklamán - navštívil zde jakési divadelní představení, jímž se obecnstvo velmi bavilo a které mu připadalo jako hloupá fraška.⁵⁹ Brzy poté se pokoušel proniknout svými příspěvky do pražských tiskovin. V Osvětě chtěl roku 1875 publikovat kritický příspěvek o Schopenhauerovi vymezující se proti módnímu

⁵⁷ Srov. dále zde, s. 100-101.

⁵⁸ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 262-263; Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 44-45.

⁵⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 168; Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 73.

pesimismu, poté měl v úmyslu zveřejnit pojednání o sebevraždě, následně ve Světozoru stat' o ženské otázce. Ani v jednom případě však neuspěl, což jej v několika následujících letech od pražského prostředí výrazně vzdalovalo.⁶⁰

Standardní univerzitní studium Masaryk dokončil roku 1876.⁶¹ Kontakty v zámožných kruzích získané během doučování umožnili Masarykovi po ukončení řádného studia prohloubit si znalosti ročním pobytem na univerzitě v Lipsku. Do Lipska právě odcházel studovat Masarykem doučovaný žák, syn generálního rady anglosaské banky Schlesingera, a jeho rodiče si přáli, aby byl s Masarykem nadále v kontaktu. Prostředí lipské univerzity na Masaryka působilo ambivalentním dojmem. Ve srovnání s konzervativní Vídní zde oceňoval svobodnějšího ducha univerzitního života a skutečnost, že se zde bylo možno setkat s otevřenější výměnou názorů mezi studenty a profesory. Z řad studentů zde Masaryk poznal moravského rodáka židovsko-německého původu, tehdy sedmnáctiletého Edmunda Husserla (1859-1938), pozdějšího zakladatele filosofické fenomenologie, který do Lipska právě přišel studovat astronomii. Masaryk Husserla patrně přivedl na myšlenku, aby vedle matematiky studoval i filosofii.⁶² Z lipských učenců Masaryka nejvíce zaujal fyzik a filosof Gustav Fechner (1801-1887), který však byl již v důchodu a Masaryk za ním docházel soukromě. Masarykova přednáška o sebevraždě měla v Lipsku veliký úspěch a Masaryk uvažoval i o možnosti, že by se mohl v Lipsku habilitovat. Nakonec ale Masaryk tuto možnost zavrhl. Univerzitní přednášky v Lipsku Masaryka sice zaujaly, nenaplnily však svou úroveň zcela jeho očekávání – Masaryk byl zvědavý na psychologii v podání Wilhelma Wundta (1832-1920), předního dobového protagonisty oboru, zdálo se mu však, že Wundt příliš násilně spojuje Hegela s pozitivismem a ve srovnání s Brentanem je méně pronikavým myslitelem.⁶³

⁶⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 192-193, 198, 206.

⁶¹ Zajímavý je osud Masarykovy diplomové práce *Pojetí duše u Platóna*, která se nedochovala a o níž se po první světové válce zajímali novináři. Masaryk zřejmě s odstupem času nebyl spokojen s jejím obsahem a v době, kdy vykonával funkci prezidenta, se patrně obával jejího přetištění. Roku 1919 Masaryk pověřil svého tajemníka Vasila Škracha, aby objednal z Vídně její poslední existující exemplář. Roku 1934 Kancelář prezidenta republiky dotazujícím se novinářům potvrdila, že exemplář roku 1919 obdržela, sdělila ale, že se výtisk přes veškeré úsilí nedaří nalézt. Masaryk byl rovněž dotazován na svůj osobní exemplář Karlem Čapkem, oznámil však tehdy Čapkovi, že jej již před časem spálil, protože neměl v knihovně dost místa. Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk.* Litomyšl – Praha 2004, s. 38.

⁶² Přátelství mezi Husserlem a o devět let starším Masarykem trvalo i v pozdějších letech. Masarykovým vlivem se Husserl odpoutal od zaníceného německého nacionalismu. Roku 1882, kdy Husserl pobýval ve Vídni, často navštěvoval Masarykovu rodinu, kde se mimo jiné účastnil četby Nového zákona, což jej vedlo k rozhodnutí stát se křesťanem protestantské denominace (Husserl byl židovského původu). Husserl, E.: *Dopis E. Husserla do Prostějova. Kulturní zprávy městského a okresního osvětového sboru a kulturních spolků v Prostějově*, IV, 1938, s. 123-125; Škrach, V. K.: *Edmund Husserl a T. G. Masaryk.* In: *Masarykův sborník III.*, s. 367-368; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 235, 273, 333.

⁶³ Podle svědectví Jana Herbena se staříký Wundt ještě po letech, roku 1893, na Masaryka dobře pamatoval, rozhovořil se o něm s Masarykovým žákem Františkem Drtinou, posílal mu pozdrav a vzkazoval, aby nechal politiky – sám se kdysi v politice angažoval, avšak zjistil, že jej to jen zdržuje od cennější vědecké práce. Herben, J.: *T. G. Masaryk I.* Praha 1928, s. 35.

Během Zöllnerových přednášek o teorii poznání Masarykovi zase nekonvenovala snaha vyučujícího nalézt styčné body mezi Platónem na jedné straně (kterého měl Masaryk v oblibě) a módním Schopenhauerem na straně druhé, jenž se k Masarykově nelibosti v Německu těšil ještě daleko větší přízni než v Habsburské monarchii. U jiných přednášek Masaryk zase pozoroval, že neslyší nic, co by neznal již z dřívějška. Masaryk se v Lipsku rovněž na každém kroku setkával s vyhraněným a mnohdy iracionálním německým nacionalismem, který se po německém sjednocení roku 1871 zdál být spíše povzbuzen k další akci než uspokojen ve svých ambicích. Hned na počátku svého pobytu Masaryka poněkud znechutila návštěva u egyptologa profesora Georga Eberse (1837-1898), který namísto odborných témat při rozhovoru údajně pouze pěl chvalozpěvy na německého císaře. Příznačnou scénu zažil Masaryk poté při Drobischově přednášce z psychologie – vyučující se údajně zmínil, že Němci mají největší mozek na světě, zatímco Francouzi mají mozek menší než Číňané, což mělo zapříčinit neustávající, téměř deset minut trvající jásot posluchárny.⁶⁴ Právě v Lipsku Masaryk více než kdy dříve ve svém životě promýšlel svůj vztah k češství a cítil, jak mu nedělá dobře, když nikde okolo sebe neslyší svou mateřštinu. Ve Vídni, kde bylo Čechů mnoho, mluvil Masaryk více česky než německy. Lipský pobyt tak znamenal významnou fázi při budování Masarykovy postupně osvojované české identity, která u Masaryka vzhledem k různorodému prostředí, v němž se v mládí pohyboval, nebyla samozřejmostí.

V Lipsku se Masaryk seznámil se svou budoucí manželkou Charlottou Garrigueovou (1850-1923), která pocházela z rodiny amerického obchodníka a spolumajitele pojišťovny Germania Rudolpha Garrigua a v Lipsku studovala hudbu. Kořeny rodiny Garrigueových sahaly do jihozápadní Francie, odkud museli Charlottini předci náležející k hugenotům uprchnout před rekatolizací. Přesnější určení role, jakou sehrál sňatek s Američankou protestantské denominace při Masarykově vnímání identit zůstává přirozeně v rovině spekulace. V oblasti náboženství spojovalo Masaryka s Charlottou Garrigueovou již v době jejich seznámení značně individualizované vnímání křesťanské víry. Masaryk se již léta rozcházel a znovu scházel s katolickou církví, aniž by se od ní zatím definitivně odpoutal, Charlotta pravidelně četla Bibli, nevázala se však žádnými církevními dogmaty. Lze rovněž předpokládat, že manželství s Američankou přinejmenším posílilo Masarykův kladný a mnohdy až nekritický vztah k anglosaskému světu. Teprve v Lipsku Masaryk podle svého retrospektivního pohledu pod vlivem rozmluv s Charlottou pochopil, že „Shakespeare je výše než Goethe“⁶⁵, a naučil se plně oceňovat anglosaskou kulturu, její „světový rozhled a klidné

⁶⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 233, 237.

⁶⁵ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha 1969, s. 65.

sebevědomí, a přitom lidskost proniknutou duchem živého křesťanství, praktický čin místo slov a spekulací“.⁶⁶

Při četbě Masarykova díla si nelze nevšimnout, že Masaryk, který střízlivě a věcně přistupoval k nejrůznějším národům a civilizacím, ze svého pojmání anglosaské problematiky zcela vytěsnil kritický prvek, který byl jinak v jeho myšlení všudypřítomný. Masaryk, jenž přinejmenším od konce 80. let 19. století ve svých textech ve stupňující se míře analyzoval a podroboval kritice německý imperialismus, zcela přehlížel jeho britský protějšek. Rozbor Masarykových pohledů přitom ukazuje, že tento Masarykův přístup nevyplýval jen z aktuálnosti německého imperialismu pro českou otázku a z pragmatické představy anglosaských zemí jako kulturního (a později v kontextu první světové války i politického) spojence, neboť vůči Francii a Rusku, zemím, které mohly v tomto směru sehrávat podobnou úlohu jako anglosaské státy, dokázal být Masaryk velmi kritický, nezdědka kritičtější než vůči Německu. Obdiv ke kultuře anglosaských zemí byl v Masarykových textech zdůvodněn jen parciálně a z větší části zůstával apriorní a emocionální. V *Naší nynější krizi* tak Masaryk (příznačně pro svůj způsob uvažování) uvedl, že čeští studenti se jako první cizí jazyk přirozeně učí němčinu, „na místě druhého cizího jazyka by však dal z důvodů, jež nechce blíže rozvádět, vždy přednost angličtině před francouzštinou“.⁶⁷ Z Masarykových textů je zřejmé, že svou představu anglosaského myšlení Masaryk často připodobňoval tomu, co bylo jemu samotnému od dětství blízké a co charakterizovalo jeho vlastní životní dráhu - Masaryk v anglosaské mentalitě nejvíce oceňoval individualismus, nezávislý přístup jednotlivce k řešení problémů, životní dráhu selfmademana, a důraz na rozvoj individuality v kontrastu k instituci, která rozvoj spíše deformuje či ničí.⁶⁸

Sňatek s Charlottou Garrigueovou, k němuž došlo v březnu 1878, z pochopitelných důvodů dlouhá léta vyvolával pochybnosti o Masarykově autentické české identitě. Jako první v tomto směru na Masarykovo možné postupné „odnárodnění“ v dopise Masarykovi poukázala Zdenka Šemberová (1841-1912). Zdenka Šemberová byla dcerou českého vlastence a profesora české řeči a literatury na univerzitě ve Vídni Aloise Vojtěcha Šembery (1807-1882). Pětadvacetiletý Masaryk se s o devět let starší Šemberovou seznámil roku 1875 v rámci činnosti českého Akademického spolku ve Vídni. Od té doby se datovala rozsáhlá korespondence mezi Masarykem a touto českou vlastenkou, která jako historický pramen osvětluje řadu Masarykových názorů. Vztah mezi Masarykem a Šemberovou byl nesouměrný

⁶⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 249-250.

⁶⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize.* Praha 1947 [1895].

⁶⁸ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce.* Praha 1925, s. 131, 396.

– Šemberová spatřovala v Masarykovi svého budoucího ženicha, zatímco Masaryk chtěl vzájemný vztah udržet v rovině platonického přátelství. Šemberová přitom Masarykovi zprostředkovala či usnadnila řadu kontaktů s představiteli českého národního života. Na Masarykův sňatek Šemberová reagovala přirozeně emocionálně a podrážděně. Kontakty s Masarykem (jejichž zachování si Masaryk sám přál) však nepřerušila. Korespondence mezi Masarykem a Šemberovou trvala ještě dlouho po Masarykově sňatku s Charlottou.⁶⁹ S Charlottou se nicméně Zdenka Šemberová nikdy neseznámila, ačkoliv k tomu byla přátelsky vyzývána.

Reakce Šemberové na Masarykův sňatek s Charlottou Garrigueovou je důležitá proto, že vyjadřovala názor, se kterým se Masaryk v české společnosti později setkal vícekrát – výrok Zdenky Šemberové „tuším, že zanedlouho Vám nebude zapotřebí přátelství mého, našeho [tedy přátelství českého národa] vůbec“⁷⁰, vystihuje mínění, které Masarykovi vytýkalo, že se sice snad angažuje v národním životě, zároveň si však nechává otevřená „zadní vrátka“. Pochybnosti české společnosti o Masarykově české identitě posilovaly i postoje Masaryka samotného. Od druhé poloviny 70. let, tedy od doby, která se chronologicky víceméně shodovala s momentem, kdy se Masaryk oženil s Charlottou Garrigueovou, Masaryk ve chvílích své nespokojenosti se situací v Rakousku či v Čechách, se svými vyhlídkami na univerzitě či ve vědeckém životě, opakovaně vytahoval kartu možné emigrace, nejčastěji (i když nikoliv výhradně) emigrace do USA.⁷¹

V souvislosti se sňatkem s Charlottou Garrigueovou se možnost, že by se rodina mohla usadit v USA, přirozeně nabízela. Charlotta se v únoru 1878 zranila, Masaryk za ní přijel do USA a svatba se konala v New Yorku. I když tehdy snad Masaryk o alternativě svého působení na americké půdě uvažoval a přemýšlel, že by se mohl v USA uchytit na některé z amerických univerzit či jako novinář, novomanželé se po svatbě usadili v Masarykově dosavadním působišti ve Vídni. K tomuto rozhodnutí došlo zřejmě i pod silným vlivem samotné Charlotty, která si lépe než manžel uvědomovala, že pro rozvoj manželovy badatelské kariéry bude prostředí kde vyrostl příhodnější než americký kontinent.⁷² Charlotta patrně již tehdy viděla, že anglosaský svět a Amerika zvláště může sice jejímu muži do budoucna sloužit jako inspirace v myšlení o uspořádání společnosti a o

⁶⁹ Korespondence mezi Masarykem a Šemberovou byla souborně publikována v práci Krulichová, M. (ed.): *Nechte mne zapomenouti na sny mé. Korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou*. Praha 1996.

⁷⁰ Dopis Šemberová – Masaryk, 88a, 14. 8. 1877 (vrácený dopis), Museum A. V. Šembery ve Vysokém Mýtě, Zdenka Šemberová – osobní fond. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 272.

⁷¹ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 22, 50, 55.

⁷² I na přelomu 19. a 20. století, v období hilsneriády, kdy byly útoky proti Masarykovi v české společnosti nejintenzivnější a Masaryk o emigraci uvažoval patrně nejvážněji, to byla právě manželka Charlotta, která jej od tohoto kroku odrazovala. Srov. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 434-435.

politické teorii, zároveň však rozpoznala, že americký životní styl a rytmus je manželovi svou vnitřní logikou cizí a že Masaryk by v něm svým „neekonomickým“ pojetím filosofických idejí byl odsouzen k roli outsidera. Masarykova středoevropská mentalita narazila na americkou protestantismem ovlivněnou etiku již v momentě, kdy Masaryk otevřeně požádal svého bohatého tchána o věno. V očích tchána neznamenal Masarykovy filosofické ideje a badatelská práce nic, pokud z nich neplynuly dolary. Rudolph Garrigue Masaryka pokládal za budižkničemu, který dosud nic nevydělal a opovažuje se ještě žádat o zaopatření.⁷³ Fakt, že se Masaryk k aktu emigrace až do první světové války nikdy neodhodlal, ačkoliv by jako manžel Američanky měl nutně lepší výchozí pozici než jiní, svědčí o skutečnosti, že Masarykem deklarované výroky o úmyslu emigrovat patrně nikdy skutečným úmyslem nebyly.⁷⁴ Masaryk se zájmem navštěvoval cizí země, usiloval o světový rozhled, definitivní emigrace se však projevila jako nekompatibilní s jeho vnímáním vlastní identity. Masaryk zřejmě podvědomě tušil (ačkoliv rozumem si to snad nechtěl přiznat), že emigrovat by pro něj znamenalo příliš drahý kompromis – kompromis, který by znamenal vzdát se části sebe samého. Toto patrně pochopil již za studijního pobytu v Lipsku – z příčin, které nelze bezpečně rekonstruovat, Masaryk zavrhl možnost habilitovat se v Německu a zvolil návrat do Vídně. Zdá se, že se Masaryk v Lipsku na rozdíl od habsburské monarchie cítil jako kulturní cizinec.

Masaryk se z Lipska do Vídně vrátil na podzim 1877 a měl v úmyslu v co nejkratší době sepsat a odevzdat habilitační práci. Zvolil si téma moderní sebevražednosti ze sociologické perspektivy, o kterém již delší dobu uvažoval a které v Lipsku vzbudilo velkou pozornost. Snaha o co nejrychlejší zpracování Masaryka vedla k rozhodnutí předložit jen úvodní teoretickou část nazvanou *Prinzipien der Sociologie*, kterou Masaryk univerzitě odevzdal již v prosinci 1877. Masarykova hektičnost se však podepsala na kvalitě zpracování

---

⁷³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 288. Masarykovi vztahy s tchánem byly problematické i později. Během 80. let dával Charlottin otec najevo, že o setkání s Masarykem nestojí, ačkoliv několikrát přicestoval do Evropy. Masaryk se svou rodinou se sice s Charlottiným otcem setkal roku 1884 v Lipsku, nijak se ale nesblížili. A – ÚTGM, dopis Masaryk – Boeck, 12. 9. 1884: „...wir [schieden in derselben differenten Stimmung (přesmyčka originální věty, M. S.)], in der wir uns trafen“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 57, 335.

⁷⁴ Touhu utéct z Rakouska vyslovil Masaryk v této etapě svého života roku 1878, když byl jeho bratr Ludvík odveden do armády v rámci rakouské okupace Bosny a Hercegoviny – tažení však brzy skončilo a Masaryk na úmysl emigrovat záhy zapomenul. Další případy, kdy Masaryk deklaroval cíl emigrovat srov. dále chronologicky ve výkladu. Je však více než pravděpodobné, že Masarykovy mnohdy až ostentativní deklarace úmyslu emigrovat sehrávaly především demonstrativní funkci a byly snad vedeny snahou zvýšit svou prestiž a podnítit okolí, aby vzalo více v potaz jeho význam pro český veřejný život a českou vědu a přesvědčovalo jej o nesprávnosti takového kroku. Tuto tezi potvrzuje výstižně Masarykova korespondence s Josefem Kaizlem z roku 1895. Masaryk tehdy po svém prvním neúspěšném vystoupení v české politice znovu otevřel možnost emigrace do USA. Kaizl se jej snažil přesvědčit, že se jedná o nesprávný krok, neboť české prostředí osobnost Masarykova formátu velmi potřebuje. Srov. Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910.* Praha 1999, s. 97-98.

tohoto komplikovaného tématu a univerzita práci nepřijala. Brentano radil úplně ji přepracovat.

Na obživu si Masaryk v druhé polovině 70. let nadále vydělával jako soukromý učitel v bohatých rodinách. Po návratu z Lipska na podzim 1877 krátce vyučoval jako suplent latinu a řečtinu na vídeňském Akademickém gymnáziu, kde sám před časem studoval. Toto zaměstnání však již po dvou měsících opustil. Podle dostupných zpráv byl znechucen středoškolským režimem, jeho jednotvárností a absencí potenciálu duševního rozvoje. Dráha soukromého učitele jej sice také neuspokojovala, oproti působení v institucionálním školství ji ale přeci jen považoval za lepší alternativu nezbytného výdělků na živobytí. Od podzimu 1879 přednášel Masaryk jako soukromý (tedy neplacený) docent na vídeňské univerzitě. Za tuto práci dostával pouze skrovné kolejně od svých nečetných posluchačů, z nichž se však postupně utvořil kruh oddaných přátel. Masaryk pořádal soukromé filosofické kurzy pro posluchače univerzity i širší veřejnost – například pro kroužek vídeňských dam, které chtěly proniknout do základů filosofie.⁷⁵ Masarykova finanční situace nebyla však na přelomu 70. a 80. let dobrá. Masaryk si hojně půjčoval od přátel a kolegů (na univerzitě dlužil Brentanovi, Gomperzovi i jiným) a když musel dluhy splácet, řešil nastalý stav novými půjčkami.⁷⁶

Největší pozornost se Masaryk snažil věnovat nezávislému studiu. Masarykovy badatelské zájmy byly velmi široké a soustřeďovaly se tehdy především na čtyři okruhy – na sociologii jako vědu a její metodologii, o níž chtěl Masaryk vypracovat systematické dílo, na sociologický problém sebevražednosti, na studium Platóna a na psychologii. Pro intelektuální vývoj mladého Tomáše Garrigua Masaryka byla charakteristická skepse vůči módním autorům a módním teoriím. Nejvýrazněji se tento Masarykův postoj projevoval ve vztahu k Arthuru Schopenhauerovi, Friedrichu Nietzsche, Charlesi Darwinovi a darwinismu a Herbertu Spencerovi. Ačkoliv Masaryk dobové autory reflektoval, ideál pojmání problematiky člověka a společnosti spatřoval v díle nežijících autorů, zvláště u svého oblíbeného Platóna. Platón byl podle Masarykova názoru schopen o soudobých problémech říci více než módní badatelé 19. století. V tomto přístupu lze spatřovat nemalou známku sofistického intelektuálního pragmatismu individualisticky orientovaného myslitele, jakým Masaryk byl od svého mládí. Ten měl i svou praktickou stránku - Masaryk si zřejmě dobře uvědomoval, že myšlenky již nežijícího autora lze daleko snáze dále rozvíjet než

⁷⁵ Herben, J.: *T. G. Masaryk*, 1. díl. Praha 1928, s. 37; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 307-308, 313; Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha 1969, s. 72; A-ÚTGM, Deník 1876 n.

⁷⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 40.

myšlenky autorů dosud žijících, které jsou sankcionovány autoritou jejich stále přítomných tvůrců.

Po sňatku s unitářkou Charlottou Garrigueovou vstoupilo koncem 70. let 19. století do nové fáze Masarykovo odcizení vůči katolické církvi. Masaryk pozoroval, že katoličtí kněží, se kterými se dosud přátelsky stýkal, přestože dobře věděli o jeho vnitřní rozchodu s katolickou dogmatikou, se mu nyní začínali vyhýbat kvůli manželství s nekatoličkou. Znovu se proto utvrzoval v přesvědčení, které se u něj poprvé vyskytlo během studií na brněnském gymnáziu, totiž že rituál a forma jsou v katolické církvi důležitější než víra.⁷⁷ V létě 1878 Masaryk jako během každých prázdnin pobýval u svých rodičů na jižní Moravě žijících nyní v Kloboukách, tentokrát poprvé i se svou manželkou. Seznámil se tam tehdy s novým místním evangelickým farářem, vzdělaným a scestovalým intelektuálem Ferdinandem Císařem (1850-1932), který byl podobně starý jako sám Masaryk. Obě rodiny navázaly přátelské styky a Masaryk se svou ženou dospěli k rozhodnutí stát se členy reformované církve. Císař byl však vůči tomuto rozhodnutí značně skeptický, neboť z dlouhých procházek, při nichž s Masarykem intenzivně debatoval, znal Masarykovo značně individualistické pojetí křesťanské víry a věděl, že se Masaryk s dogmatikou bratské církve v mnohém neshoduje. Masaryk odmítal nauku o Trojici, inkarnaci a božské podstatě Ježíše Krista, jenž podle jeho názoru měl pouze lidskou podstatu. Císař proto Masarykovi rozhodnutí o formální konverzi rozmlouval a namítal, že Masaryk může své děti, Alici (1879-1966) a Herberta (1880-1915),⁷⁸ které byly v evangelické církvi pokřtěny, evangelicky vychovávat i tehdy, kdy oficiálně matrikově setrvá v katolické církvi. Masaryk se přesto ke vstupu do reformované církve v létě 1880 rozhodl, aby však nezpůsobil pohoršení v bydlišti svých rodičů v Kloboukách, konal se akt na sousední evangelické faře v Heršpicích. Již průběh samotného aktu byl ale předzvěstí Masarykova pozdějšího postupného oddalování od reformované církve směrem k individuálnímu pojetí křesťanství. Císař na závěr aktu Masaryka náhle požádal, aby odříkal apoštolské Credo, čímž se Masaryk mimo jiné přihlašoval i k dogmatu o Trojici.⁷⁹

⁷⁷ Dopis Masaryk – Šemberová, č. 96. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 294-295.

⁷⁸ V dalších letech se Masarykovým narodili ještě tři děti – Jan (1885-1948), Eleonor (zemřela jako novorzeně) a Olga (1891-1978).

⁷⁹ O této příhodě se zmiňuje Císař v dopisu Masarykovi, LA-PNP, sbírka dokumentů o T. G. Masarykovi, sign. 5/B/12, inv. č. 1. Vzpomíná ji i Masaryk v rozhovorech s evangelíky. Hrejsa, F.: *President Masaryk a československá evangelická církev.* In: *Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi.* Praha 1930, s. 80. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 316, 442.

Překvapený Masaryk tak sice se sebezapřením učinil, tato příhoda však způsobila ochladnutí přátelských vztahů s Císařem.⁸⁰

Masarykova česká identita měla na přelomu 70. a 80. let stále výrazně regionálně moravské zabarvení. České intelektuální prostředí, s nímž Masaryk udržoval kontakty, bylo vedle „české Vídně“ reprezentováno především mladými Moravany okolo absolventa pražské univerzity Leandra Čecha (1854-1911), se kterými se Masaryk zpravidla scházel o prázdninách v Brně. Tiskoviny vycházející na Moravě představovaly hlavní publikační platformu pro Masarykovy rané texty. V Moravské orlici, nejčtenějším moravském listu, Masaryk vydal 9 článků pod titulem *Teorie a praxis*, v Leandrem Čechem redigovaném almanachu mladých moravských intelektuálů Zora publikoval úvahy o Platónovi. Z pražských tiskovin, které mu ještě za univerzitních studií odmítly publikovat jeho články, byl Masaryk rozčarován. Čechy kromě Prahy Masaryk z vlastní zkušenosti dosud neznal a moravské prostředí Masaryk tehdy patrně pokládal za autentičtější české než Prahu. Při návštěvě Třebíče roku 1875 Masaryk uvedl, že se dosud nikde, ani v Praze, neseťkal s tak ryze českým prostředím jako právě zde.⁸¹

Masaryk sice uvažoval o budoucím působení v Praze a kontaktům s pražským prostředím se nikterak nevyhýbal a nezanevřel na něj. Z dostupných informací je zřejmé, že Masaryk by v druhé polovině 70. let možnost publikovat v pražských periodících uvítal, s pražským prostředím se však až podivuhodným způsobem míjel. Roku 1876 napsal Masaryk za pobytu v Lipsku recenzně polemickou studii *Osvěta a její zákony – studie kritická z oboru sociologie*, která byla úvahou o nedávno vyšlém spisu *La civilisation et ses lois* (Civilizace a její zákony) lucembursko-francouzského filosofa a sociologa Théodora Funcka–Brentana (1830-1906), jenž se domníval, že budoucnost civilizace závisí na spojení francouzského národa a slovanských národů. Masaryk studii zamýšlel jako příspěvek do Časopisu českého muzea, jeho redaktor, historik a archivář Josef Emler (1836-1899), ji však nepřijal a Masaryk řešil vzniklou situaci pro sebe charakteristickým, impulzivním způsobem – původní verzi spálil. Vzápětí se však z Moravy ozval Leandr Čech a projevil zájem o příspěvek do Matice moravské. Masaryk mu vyhověl sepsáním nové, podstatně stručnější stati na stejné téma, jež

⁸⁰ Na rozdíl od své ženy Charlotty Masaryk oficiálně z českobratrské církve nikdy nevystoupil. Charlotta Masaryková byla upřímně věřící křesťanka, která svým dětem každý večer četla a vykládala Bibli. Srov. Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 254. Institucionalizovanému náboženskému životu se ale odcizila a bratrskou církev opustila roku 1903, v době, kdy se sblížovala se sociálně demokratickým hnutím. Roku 1905 se stala členkou sociálně demokratické strany, ačkoliv odmítala marxistické učení. K Masarykovu vztahu k reformované církvi srov. Hrejsa, F.: *President Masaryk a českobratrská evangelická církev*. In: *Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi*. Praha 1930, s. 78-87.

⁸¹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 226.

byla publikována pod názvem *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*.⁸² Praha tak zůstávala Masarykovi cizí a lze dokonce vyslovit tezi, že Masaryk měl z kontaktu s ní dokonce určitý strach – strach z toho, že mu Praha způsobí další rozčarování, jemuž se patrně chtěl vyhnout, aby jej dále neodrazovalo od zájmu o českou otázku a nepůsobilo mu pochybnosti ohledně vlastní národní identity. Během studijního pobytu v Lipsku Masaryk při cestách mezi Vídní, Moravou a Lipskem přes Čechy několikrát projížděl, zdá se však, že se zde ani jednou nezastavil. Roku 1877 při průjezdu Čechami uvažoval, zda se má zastavit v Praze, nakonec se k tomu však neodhodlal. Určitý zvrat v Masarykově vztahu k pražskému prostředí znamenalo až první přijetí Masarykova textu českým nakladatelem. Roku 1880 přijal vydavatel Jan Otto (1841-1916) k otisknutí Masarykovu studii o hypnotismu a při jejím posuzování se o Masarykovi dozvěděli mladší čeští badatelé z pražské univerzity, estetik Otakar Hostinský (1847-1910) a historik Jaroslav Goll (1846-1929), které Masaryk dosud neznal.

V rámci Masarykových raných textů z druhé poloviny 70. let nesehrávala národní otázka prioritní úlohu. Jak již bylo naznačeno, pozornost mladého Masaryka se soustředila v obecné rovině na studium sociologie a psychologie, v konkrétní rovině poté na studium Platónova díla a na problém moderní sebevraždy. Je přitom zjevné, že Masarykovo vymezení sociologie bylo praktické a společensky angažované. Sociologie byla pro Masaryka především „vědou mající za předmět společnost lidskou, která se stará o blahobyt této společnosti“.⁸³ S ohledem na otázku národní identity Masaryk tehdy zdůrazňoval důležitost analýzy „národních chyb“, jejichž odstranění bylo podle jeho názoru základem budoucího rozvoje.⁸⁴ V Masarykově raném díle lze nalézt stopy odporu vůči teoriím o rasové či národnostní čistotě. Masaryk v tomto směru polemizoval s názory o čistém německém a o Slovanech jako nižší rase, se kterými se setkal v dobovém německém prostředí a blíže nespecifikované německé literatuře. Základ Masarykovy kritiky rasových teorií přitom představoval argument o jejich ahistoričnosti a tudíž i iracionalitě. S ohledem na Masarykův přístup k historické problematice a rodící se způsob Masarykovy historické argumentace je podstatné, že Masaryk národy prohlásil za výsledek historické amalgamace různých etnických substrátů a jmenovitě ve vztahu k Němcům poukázal na vysoký podíl slovanských populací při etnogenezi německého národa.⁸⁵

⁸² Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876–1881*. Praha 1993, Ediční poznámka, s. 155.

⁸³ Masaryk, T. G.: *Teorie a praxis*. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1876], s. 9-11, 23.

⁸⁴ Masaryk, T. G.: *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 75.

⁸⁵ „To, co plemenem zoveme, nemá nižádné platnosti historické... Mnozí němečtí spisovatelé, prohlašující nás Slovaný za národ nižší a neschopný, zapomínají, že snad polovice toho, co dnes německým zoveme, taktéž

Daleko více než otázce národa a národní identity se Masaryk ve svém raném díle věnoval tematice správného řízení státu.⁸⁶ Hlavním teoretickým podkladem byl pro mladého Masaryka Platón, o němž psal svou diplomovou práci a který byl podle Masarykova tehdejšího názoru nejvýznamnějším teoretikem politiky. Až příliš nápadně ale Masaryk analyzoval jen ty složky Platónova myšlení, které byly kongeniální s jeho vlastním světovým názorem – Platónovu revizi vlastních názorů provedenou v díle *Zákony* neprobíral jednoduše proto, že ji pokládal za koncepci „slabší, psanou ve vysokém stáří“. Politika by se podle Masarykových úvah psaných jako reflexe Platónova díla měla do budoucna více stát vědou založenou na geografických a sociologických znalostech.⁸⁷

Habilitační práci, jejíž první verzi vídeňská univerzita roku 1878 odmítla, přepracoval Masaryk postupně do formy, jež byla roku 1881 vydána pod názvem *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation* (Sebevražda jako masový jev moderní civilizace). Vzhledem k Masarykovu náboženskému a sociálnímu nazírání byl schvalovací proces opět komplikovaný. Masarykova němčina navíc podobně jako v případě diplomové práce prozrazovala slovanský původ autora. Přesto však univerzita práci nakonec přijala a Masarykovi se tím otevírala cesta k životní dráze vysokoškolského učitele.⁸⁸

Zůstává otázkou, jaké motivy vedly Masaryka po dokončení habilitačního řízení k opuštění Vídně. Základní důvod byl zjevně věcný. Získat místo na vídeňské univerzitě nebylo jednoduché a mladí akademici se k této pozici zpravidla museli propracovat skrze působení na regionálních vysokých školách. Zároveň se však zdá, že Masaryk byl na duchovní prostředí Vídně čím dál alergičtější. Podle svědectví Jana Herbena Masaryk přes dlouhá léta strávená v tomto městě k Vídni nikdy nepřilnul, Vídeň jej dráždila svou povrchností a polovičatostí. Rakousko a Vídeň zvláště Masaryk ve spisu o sebevraždě podle Herbenovy interpretace charakterizoval jako „smutný obraz náboženské rozervanosti, která

slovanským vším právem zváti můžeme.“ Masaryk, T. G.: O pokroku, vývoji a osvětě. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 66. Otázky rasy se Masaryk znovu dotknul o několik let později, roku 1884. Pod vlivem četby díla anglického historika Thomase Henryho Bucklea (1821-1862) tehdy interpretoval vlastnosti přisuzované často rase jako jevy vysvětlitelné geografickým charakterem prostředí, v němž ta která populace žije. Důkazem naznačeného geografického determinismu byla podle Masaryka v souhlasu s Bucklem údajná změna charakterových vlastností národů, jež se během své historie přemístily do odlišných geografických podmínek. Srov. Masaryk, T. G., *Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla*. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 113.

⁸⁶ K úloze národnostní otázky v raném Masarykově díle viz kapitolu *Národnostní filosofie mladého Masaryka* v práci Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 26-37. Důležitým pramenem k pohledu mladého Masaryka na otázku národa je cyklus univerzitních přednášek z poloviny 80. let 19. století známý pod názvem *Praktická filosofie na základě sociologie*.

⁸⁷ Masaryk, T. G.: Platón jako vlastenec. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 14-15, 32-34, 40, 41, 45.

⁸⁸ Takto zdůvodňuje Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 39.

ani nejušlechtilejším duchům nedovoluje dosáhnout harmonického vytváření charakteru“, místo, kde panuje „byrokratický katolicismus nebo indiferentismus“.⁸⁹

Masaryk věděl, že by nejspíše získal místo na univerzitě v Černovicích. Tato nejvýhodnější univerzita Habsburské monarchie ležela na ukrajinsko-rumunském etnickém pomezí v Bukovině a vyučovalo se zde německy. Druhou alternativu představovala pro Masaryka Praha. Právě v roce 1881 po dlouhém úsilí české strany císařský výnos rozhodl, že pražská univerzita vyučující dosud německy bude rozdělena na univerzitu českou a německou. Masarykovu kandidaturu pro katedru filosofie na české univerzitě podporovali estetik Otakar Hostinský a historik Jaroslav Goll, k nimž se po seznámení s Masarykovou habilitační prací připojil klasický filolog Jan Kvíčala (1834-1908). Je ale zjevné, že působení na univerzitě Masaryk od počátku pokládal především za post vedoucí k materiálnímu zajištění. Perspektivu skutečné vědecké a osvětové práce spatřoval spíše v nezávislé činnosti odpoutané od oficiálních institucí. Na schůzi českého Akademického spolku ve Vídni pořádané v květnu 1882 na oslavu založení česky vyučující univerzity pohoršil Masaryk přítomné hosty svou skepsí ohledně významu institucionálního vzdělávání. V euforické atmosféře nadšení z národního úspěchu začal rozvíjet názory, že univerzita není všechno, není nutným předpokladem vědy a dokonce ani nepřináší to, čeho je ke vzdělání národa nejvíc potřeba. Podtrhl roli soukromých učenců, kteří podle jeho názoru k pokroku poznání přispívali nejpřevratnějším způsobem a v aktuálním kontextu poukázal v tomto ohledu na Charlese Darwina (1809-1882), který před nedávnem zemřel. Zdůraznil také absenci lidových univerzit pro vzdělávání široké veřejnosti, které existovaly v USA.⁹⁰

---

⁸⁹ Herben, J.: *T. G. Masaryk I*. Praha 1928, s. 33.

⁹⁰ Vondrák, V.: Docent Masaryk a naše první česká univerzita. In: *Masarykův almanach*. Vídeň 1925, s. 40-41: „Podle jeho výkladu neměla již univerzita vůbec toho významu, kterého dříve nabyla...tvrdil, že již není univerzita výhradním střediskem vědy, že to mohou býti i soukromníci“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 317, 335; Doležal, J.: *Masarykova cesta životem, I*. Brno 1920, s. 31.

T. G. Masaryk mezi všelidskou a národní problematikou (1882-1893)

Masarykovo rozhodnutí nastoupit na nově vznikající českou univerzitu bylo z hlediska Masarykovy národní identity svým způsobem zlomové. Vzhledem k rostoucímu národnostnímu napětí v habsburské monarchii Masaryk tímto otevřeným přihlášením se k češství de facto ztrácel reálnou možnost ucházet se v budoucnu o místo na některé z německy vyučujících univerzit ve státě. Mimořádným profesorem pražské české univerzity se Masaryk stal na podzim roku 1882 a bylo mu přislíbeno, že se během tří let stane řádným profesorem. Ačkoliv byly Masarykovy dosavadní kontakty s pražským prostředím jen skrovné a Masaryk byl v Praze osobou víceméně neznámou, hodnotil pražský tisk Masarykův příchod kladně.¹

Po příchodu do Prahy se Masaryk během 80. let dostával do čím dál hlubšího rozpolcení mezi dvěma velkými životními plány. Prvním z nich byla snaha o „všelidskou“, kosmopolitní vědu a studium velkých obecných problémů lidstva. Druhý plán byl orientován na české prostředí a jeho podstata spočívala v kultivaci české vědy a veřejného mínění prostřednictvím znalostí „světové úrovně“, které chtěl Masaryk do české společnosti vnést. Druhý plán začal během 80. let převládat, i když jasněji se tento fakt v Masarykově díle projevil až v 90. letech. Je přitom otázkou, jaký podíl sehrávala vůle Masaryka samotného a jaká byla role vnějších okolností – samo působení v Praze Masaryka k tomuto druhému úkolu přirozeně nutilo. Masaryk postupně dospíval k závěru, že pokud má účinně pracovat pro národ, bude muset své úsilí zaměřit méně specializovaným směrem a více ke zprostředkování rozličných a oborově velmi rozmanitých poznatků českému odbornému publiku. Domníval se, že českému prostředí chybí jednak skutečné vědecké periodikum, jednak základní přehledové práce a překlady stěžejních zahraničních děl.

Rozpolcenost mezi „obecně vědeckou“ a „národně vědeckou“ působností si sebou Masaryk nesl již po zbytek života.² Již brzy po přesídlení do Prahy si Masaryk začal znovu pohrávat s myšlenkou emigrace do Ameriky, která se vracela při každém zklamání či neúspěchu. „Amerika“ se mu stávala opakovaně se vynořující utopií, kam projektoval své představy toho, jak by svět měl vypadat a jakou roli by v něm správně měl sehrávat on sám.

¹ *Politik*, č. 228, 18. 8. 1882, večerní vydání. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 14. Období Masarykova života po příchodu na pražskou univerzitu se podrobně věnuje zvl. Opat, J.: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*. Praha 1990.

² Srov. Masarykovu pozdní reflexi této rozpolcenosti, Masaryk, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*. Praha 1925, s. 389: „Jak nerad jsem z Vídně šel roku 1882 do Prahy, jaké jsem tenkrát měl světoborné plány a jak místo toho jsem v Praze byl donucen pohřbížit se do studia našeho národa.“

Zároveň byl ale Masaryk vždy schopen vrátit se myšlenkami na realistickou půdu. Zdá se dokonce, že vždy jen čekal na to, až mu některý z přátel začne úmysl emigrovat vyvracet s poukazem na Masarykův nepostradatelný význam pro českou společnost.³ Masaryk si sice v duchu představoval své působení na některé americké univerzity, kde by měl volnost myšlení a odkud by se jeho ideje formulované ve světovém jazyce snadno šířily po světě, začal si ale uvědomovat, jak těžko by do amerického myšlenkového světa pronikl, zjišťoval, že by nejhlubší a nejpodstatnější ze svých myšlenek nebyl schopen formulovat v angličtině nikoliv kvůli nedostatečné znalosti tohoto jazyka, nýbrž proto, že jazyk sám o sobě reprezentuje určitý myšlenkový svět a není schopen vykročit za jeho hranice.⁴

Po příchodu na pražskou univerzitu navázal Masaryk přátelské vztahy spíše s kolegy z jiných oborů než s představiteli univerzitní filosofie. Filosofové Gustav Adolf Lindner (1828-1887) a Josef Durdík (1837-1902) připadali Masarykovi jako postavy velmi málo otevřené novým myšlenkovým směrům, jejichž intelektuální obzor mohl jen těžko přispět k analýze společnosti, která byla podstatou Masarykem propagované sociologie. Na pražské univerzitě navázal Masaryk zpočátku přátelské vztahy především s mladší generací historiků, Jaroslavem Gollem a Antonínem Rezkem (1853-1909), kteří mohli podle jeho názoru ve srovnání s filozofy přispět k analýze společnosti podstatně lépe.⁵ Rezek právě zakládal Sborník historický a Masaryk mu přislíbil přispívat do něj kritikou studií francouzského myslitele Ernesta Renana. Pro další Masarykovo vnímání historické problematiky a přístup k historické argumentaci je důležité Masarykovo tehdejší hodnocení, podle kterého byla historiografie v českých zemích na nejvyšší úrovni ze všech společenských věd. Masaryk však zároveň litoval, že se historiografie až příliš orientovala na výlučně české problémy a nestudovala českou problematiku v evropském kontextu.⁶ Badatelská práce Masaryka samotného se po příchodu do Prahy rovněž „historizovala“. Z Vídně měl Masaryk rozpracované své pokusy o podání „systematické sociologie“ a chtěl se v obecné rovině zabývat metodologií sociologických bádání, pražská univerzita po něm však požadovala především výuku dějin filosofie. Masaryk vnímal tento fakt zpočátku patrně negativně, brzy si

³ V kontextu první poloviny 80. let byl tím, kdo Masarykovi úmysl emigrovat vyvracel s poukazem na Masarykův význam, Masarykův přítel, matematik August Seydler (1849-1891). A – ÚTGM, dopis Seydler – Masaryk, 23. 8. 1884: „Raduji se, že jste se vzdal úmyslu svého, který by byl pro podnik náš ztrátou nenahraditelnou“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 335. Pozdější chlácholivé pokusy odradit Masaryka od emigrace viz dále v textu.

⁴ Masaryk, T. G.: O zákonu Kvíčalově. In: Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885.* Praha 2004 [1884], s. 107-113.

⁵ Přátelské vztahy ale Masaryk udržoval i s představiteli dalších oborů, například s matematikem a astronomem Seydlerem či s národohospodářem Albínem Bráfem (1851-1912).

⁶ Masaryk, T. G.: Jak zvelebovati naši literaturu naukovou. Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885.* Praha 2004 [1885], s. 218-223.

však uvědomil, že hlubší poznání dějinného vývoje myšlení může kvalitě jeho budoucí práce jen prospět.⁷

S pražským prostředím se Masaryk nicméně sžíval jen těžko. Praha se mu od počátku zdála být konzervativní, intelektuálně uzavřená do sebe, málo vstřícná vůči kritickému myšlení, plná osobních nevraživostí mezi místními intelektuály, kteří jej jeden před druhým varovali. Nová česká univerzita představovala v Masarykově vnímání přímo prototyp tohoto způsobu myšlení a přístupu ke světu. Masaryk přitom zpočátku mentalitu českého prostředí zřejmě dobře nechápal. Nerozuměl tomu, že v prostředí malého národa je zpochybnění určitých tezí interpretováno jako potenciální ohrožení, které zpochybňuje již tak nejistou národní identitu pokládanou v důsledku setrvačnosti vývoje mentalit po vzoru první poloviny 19. století zvláště u starší generace za krajně nejistou veličinu. Pro svůj kritický postoj a snahu o diskusi takřka za každou cenu začal být Masaryk etablovaným pražským intelektuálním prostředím často vnímán jako sebestředný parvenu, který není skutečným Čechem přinejmenším proto, že nerespektuje zdejší pravidla.⁸

První konflikt mezi Masarykem a etablovanými pražskými vzdělanci, který byl vzorovým příkladem vzájemného nepochopení, na sebe nenechal dlouho čekat. Již v listopadu 1882 se Masarykovi podařilo urazit svého staršího kolegu z univerzity, filosofa Josefa Durdíka. Durdík tehdy ve Filosofické jednotě hovořil na téma nejvýznamnějších jmen v literatuře 19. století a Masaryk v návazné diskusi zpochybnil jejich výběr. Celý konflikt měl dohru. Durdík svou přednášku v lednu 1883 publikoval a i když přímo nejmenoval, označil ve svém textu Masaryka za nečesky myslícího rozvratníka a s evidentní narážkou na Masarykovu manželku též za „Amerikána“.⁹ Na počátku roku 1883 Durdík vypracoval návrh statut filosofického semináře a v jeho vedení s Masarykem nepočítal. Když však návrh odeslal ke schválení na ministerstvo do Vídně, byl mu vrácen neschválený s pokynem, aby byla ještě zvážena Masarykova účast ve vedení semináře. Ministerstvo tehdy patrně věc konzultovalo s vídeňskou univerzitou a tamní Masarykovi známí se za Masaryka zřejmě postavili. Pražská

⁷ Tato interpretace vyplývá z Masarykova dopisu Brentanovi z přelomu let 1882-1883, cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 38.

⁸ Na problematice rysy Masarykovy osobnosti projevující se v jednání s okolím poukázal Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910.* Praha 1999, s. 43, 86, který v Masarykově vystupování po příchodu do Prahy konstatoval jistou míru „beztaktnosti a náruživosti“. Ta podle Doubka v dlouhodobější perspektivě vyústila ve skutečnost, že se mezi Masarykovými spolupracovníky „udržovali stále více jen lidé slepě oddaní, pochlebníci bez vlastních větších ambicí, a naopak jej opouštěly silné vyhraněné a tvrdé osobnosti“. V průběhu let byl Masaryk vždy v kontaktu s mladšími generacemi, u nichž nacházel souznění ve své kritičnosti a snáze prosazoval svou autoritu, přičemž věkový rozdíl mezi Masarykem a jeho spolupracovníky a žáky byl čím dál větší - za první světové války roku 1915 se jeho souputníky stali ti nejmladší, jedenatřicetiletý Beneš a čtyřiatřicetiletý Štefánik.

⁹ *Květy*, V, 1883, 1, s. 31 an. Zmínka o „Amerikánovi“ se Masaryka zřejmě velmi dotkla, neboť na ni vzpomínal ještě po desítkách let v hovorech s Karlem Čapkem. Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha 1969, s. 82.

univerzita nemohla žádosti z Vídně nevyhovět a Durdík musel ustoupit.¹⁰ Masarykova výhra ve sporu byla ale jen poloviční. Podpora z Vídně stavěla Masaryka do světla rakouského chráněnce, který je českému národnímu hnutí vzdálen a k českému národu ve skutečnosti nepatří, a mohla tak v očích některých českých intelektuálů přispívat k posilování interpretace Masarykova myšlení jako nečeského, jak to ve svém textu naznačil právě Durdík.

Podoba Masarykových univerzitních přednášek se od zavedené praxe odlišovala především tím, že Masaryk věnoval menší procentuální pozornost myšlení německého jazykového prostoru a pokoušel se do výkladu výrazněji integrovat zejména pohledy západních (anglosaských a francouzských) autorů. Ruská a slovanská problematika zatím v Masarykově přednáškové a publikační činnosti spíše absentovala, i když je zřejmé, že soukromě Masaryk již tehdy ruskou problematiku intenzivně studoval.¹¹ Na základě Masarykových univerzitních přednášek vzniklo v první polovině 80. let několik Masarykových odborných prací.¹² Z přednášek o etice označované v dobové terminologii jako „praktická filosofie“ se zrodilo pojednání *Praktická filosofie na základě sociologie*. Spíše mimo rámec univerzitní působnosti pracoval Masaryk během celé první poloviny 80. let na studii pojednávající o systematickém třídění, úkolech a vymezení jednotlivých vědních disciplin. Na textu pracoval především o prázdninách a kniha vyšla roku 1885 pod názvem *Základové konkrétné logiky*.¹³ Tato práce se obsahem asi nejvíce blížila Masarykovu původnímu záměru z vídeňského období o podání systematického výkladu sociologické metodologie.¹⁴

Masarykovy texty z období po příchodu do Prahy se vyznačovaly zvýšeným důrazem na otázku podstaty vědy, vědeckou metodologii a metodologii životních postojů. Tato problematika částečně odsunula do pozadí dřívější Masarykovo téma sociálně psychologického studia člověka (zachycené zvláště v Masarykově práci o sebevraždě), které

¹⁰ Nejedlý, Z.: *T. G. Masaryk, III*. Praha 1935, s. 147-148; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 36-37.

¹¹ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 18-29.

¹² Srov. zvl. Masaryk, T. G.: Blais Pascal, jeho život a filosofie. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1883], s. 63-90; Masaryk, T. G.: Počet pravděpodobnosti a Humeova skepse. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1883], s. 9-43.

¹³ Termínem „logika“ Masaryk rozuměl nauku o uspořádání věcí ve světě a tudíž, v konkrétní rovině, nauku o systematickém třídění vědních oborů. Vycházel přitom z předpokladu, že „slabému rozumu svému ... dávati musíme dobrou metodu... na dobrém pořádku... vše záleží.“ Srov. Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001[1885], s. 23.

¹⁴ *Konkrétné logiky* si Masaryk patrně velmi cenil, neboť ve 20. a 30. letech 20. století věnoval poměrně velkou pozornost přípravě jejího nového, přepracovaného vydání.

tvořilo těžiště Masarykova badatelského zájmu v době pobytu ve Vídni.¹⁵ Masaryk věnoval ve svém myšlení v první polovině 80. let metodologii značnou pozornost, ačkoliv samotné působení na pražské univerzitě jej k metodologickým otázkám nijak nenutilo ani samo o sobě nepřitahovalo. Masarykova metodologie byla již v první polovině 80. let značně ucelená a lze oprávněně vyslovit hypotézu, že v základních konturách vystihovala Masarykův životní světonázor a sehrávala podstatnou roli v celé Masarykově další publikační činnosti.

Masarykův přístup k vědecké metodologii a metodologii životních postojů dokládá návaznost na Masarykovo mládí, kdy si Masaryk vybudoval silný vztah k autodidaktickému přístupu vůči světu. V pojednání *Blaise Pascal, jeho život a filosofie* publikovaném roku 1883 Masaryk vyzdvihl společenskou a historickou roli individuálně smýšlejícího učenice, který se staví proti etablované vědě („scholastice“), proti postojům uznávaných badatelů, jejichž teorie jsou pokládány za dogmata, proti oficiální církvi a její autoritě, jež byla v Masarykově interpretaci protikladem pravé zbožnosti. Pascala přitom Masaryk hodil jako hluboce věřícího člověka sympatického křesťanským individualismem a zásadou křesťanství, ne církev. Vedle toho působila na Masaryka kongeniálně i Pascalova rozpolcenost, nejasnost vlastní identity, kdy „hlava byla protestantská, srdce katolické“, což Masarykovi zřejmě připomínalo vlastní životní zkušenost.¹⁶

V teoretické rovině se Masaryk stavěl odmítavě vůči údajně módnímu přeceňování vědy a zvláště přírodovědy.¹⁷ Rozdíl mezi exaktním a společenskovědním poznáním spatřoval (v návaznosti na Humea) v pravděpodobnosti platnosti získaných poznatků, která je u přírodovědných disciplín vyšší než u společenskovědních oborů. Tento Masarykův postoj se projevil jako důležitý ve vztahu k Masarykovu přístupu k historické problematice a historické argumentaci. Roku 1884 Masaryk ve spisu *Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea* vzniklém na základě univerzitních přednášek na jedné straně ocenil oslabení událostního pojetí dějin a důkladný popis jejich filosofických a sociologických základů, na druhé straně se však postavil proti aplikaci metod přírodních věd na dějiny, kterou dával mimo jiné do souvislosti s údajným módním, přespříliš materialistickým přístupem k otázce dějin a společnosti.¹⁸

¹⁵ Tuto změnu v Masarykově myšlení interpretoval Milan Machovec jako přesun pozornosti od „filosofie lidské existence“ k otázce „smyslu vědy“, přesun charakteristický podle Machovce pro Masarykovo myšlení 80. let. Machovec, M.: *T. G. Masaryk*. Praha 1968, s. 58, 87.

¹⁶ „Listy Pascalovy k odčinění jezovitismu... nejvydatněji přispěly; pozdější politická jejich porážka nebyla než nutný praktický důsledek teoretických principů Pascalem hláсанých“. Masaryk, T. G.: *Blais Pascal, jeho život a filosofie*. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1883], s. 77, srov. též s. 85.

¹⁷ Masaryk, T. G., *Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla*. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 133.

¹⁸ Thomas Buckle (1821 – 1862) byl anglický historik, představitel enviromentálního determinismu, podle kterého byly zvláštnosti historického vývoje jednotlivých národů dány vlivem přírodních faktorů. Jeho vrcholným dílem byla práce *History of Civilization in England*, jež si kladla za cíl nastínit obecné zákonitosti

V kontextu kritiky přeceňování aplikace přírodovědných metod na společenskovední obory se Masaryk vymezil vůči efektním a oblíbeným omezenistickým teoriím Herberta Spencera, jenž by podle Masaryk měl „méně psát a více myslet“.¹⁹ Oproti organicistní teorii, která odvozovala pojetí společnosti od fungování organismu, se Masaryk klonil spíše k hypotéze přesně opačné, totiž že poznatky získané o fungování společnosti lze v přírodních vědách aplikovat na vývoj organismu.²⁰ Masarykovi nebyl sympatický ani darwinismus, který podrobil kritice již na konci 70. let 19. století. Darwinismus Masarykovi nekonvenoval, protože v sobě dle jeho názoru obsahoval nejen myšlenku stálého zdokonalování lidstva, ale, bude-li doveden do důsledku, i myšlenku jeho vyhlazení – vytvoří-li se domněle vyšší tvor než člověk, bude s člověkem dle darwinistického zákona boje o život jednat tak, jak lidé jednají s opicemi či jinými zvířaty a nadčlověk člověka vyhladí.²¹

Masaryk velmi vysoko oceňoval tzv. umělecké poznání a pokládal jej svým způsobem za vyšší než poznání vědecké. Vědecké poznání bylo podle Masaryka založeno na tom, že nejprve „svět rozkládáme v částice (vědami abstraktnými) a potom částice ty sestavujeme v celek (vědami konkrétnými)“. Umělecké poznání však svět nezachycuje abstrakcemi, nýbrž bezprostředně vnímá, „postřehuje přímo“. Velké dílo krásné literatury podle Masaryka vypovídalo o duchu jednotlivce i duchu národa více než vědecké pojednání, protože dokumentovalo na konkrétních postavách a jejich životě prostřednictvím jakéhosi zhuštěného popisu situaci celé společnosti. Masaryk vyzdvihl možnost krásné literatury zachytit pomocí literárních postav „projev každé duše, i když nevytvořila velikého díla“. Literární postava byla přitom v Masarykově vnímání vhodným, dobře přístupným a spisovatelem analyzovaným typem této duše a umožňovala tak mikrosondu do symptomatických makrorysů lidské společnosti a jejích dějin. Vedle toho hodnotil Masaryk kladně, že právě krásná literatura vnímá člověka jako celek a zobrazuje všechny jeho aspekty, což byl požadavek, který chtěl Masaryk klást i na vědu. Literatura byla podle Masaryka pramenem poznání o člověku a lidstvu. Vypovídací hodnota té které knihy nebyla proto dána její čteností ani vlivem na člověka, ale tím, jak dobře literatura analyzuje lidský typ. Masaryk zdůrazňoval, že uměleckého poznání jsou schopni jen někteří umělci, ne ti, kteří sedí

---

vývoje lidstva, respektive aplikovat je na Británii a další státy. Dokončen však byl pouze rozsáhlý úvod (1857–1861). Masaryk, T. G.: *Teorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 101-141, zvl. s. 140.

¹⁹ *Filosofický časopis* 48/2000, č. 2, s. 301-314; Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 25.

²⁰ Masaryk, T. G.: *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva*. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 71; Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 52.

²¹ Masaryk, T. G.: *O pokroku, vývoji a osvětě*. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 60.

v „krčmách, kde nevlastní dříve jen [umění] bratr si liboval“. Masaryk kladl na spisovatele svým způsobem vědecké požadavky. Spisovatel musí podle Masaryka látku pojímat tím duchem, kterým žije národ, nesmí tvořit spontánně – samotný umělecký genius není nic, nýbrž spisovatel si musí za účelem tvorby soustavně opatřovat vzdělání.²²

Masarykův pokus o ucelené podání systému věd, zachycený zvláště v práci *Základové konkrétné logiky* z roku 1885, byl v první řadě veden touhou po nalezení přiměřeného nástroje k poznání světa, což byla otázka, která Masaryka patrně velmi trápila. Masaryk zjevně nebyl spokojen se stávajícími vědeckými disciplínami, protože dle jeho názoru nebyly schopny postihnout celistvost světa. Masarykově představě poznání přitom nejlépe odpovídala obecná generalizující věda, která by zachytila zákonitosti společenského vývoje. Takovou vědeckou disciplínu Masaryk spatřoval nejvíce v sociologii. Sociologie Masaryka přitahovala především proto, že byla vědní disciplínou novou a tudíž tvárnou, disciplínou, které sám mohl dát obsah či se na utváření jejího obsahu alespoň podílet.

Přihlásit se právě k sociologii bylo pro Masaryka jako značně individualisticky orientovaného badatele velmi výhodné. Sociologie jako věda dosud v habsburské monarchii a v českých zemích prakticky absentovala, takže se Masaryk nemusel obávat konfliktu s autoritami v sociologickém bádání, které by se mu snad snažily předepisovat, co sociologie je a co již není a jaké jsou principy odborné sociologické práce.²³ Zároveň se ale nejednalo o disciplínu, kterou by si Masaryk jednoduše vymyslel či vykonstruoval. Mohl se tedy argumentačně opřít o skutečnost, že podobná disciplína, byť dosud málo rozvinutá, kdesi ve světě existuje, a to v zemích, které jsou neméně rozvinuté než Masarykův rodný středoevropský stát. Tvrdil-li Masaryk, že sociologie je na vzestupu, nejednalo se o skutečné přihlášení se k určitému módnímu vědeckému proudu, nýbrž o snahu potvrdit oprávněnost vlastních postupů argumentem, že postupy podobného směru se intenzivně rozvíjejí i jinde. Masaryk se tak mohl opřít o jistou kolektivní profesní identitu a nemusel vystupovat jako vědecký samozvanec, ačkoliv mohl „své“ vědě dávat značně individuálně pojatý obsah.

Masaryk v kontextu svého individualistického přístupu za sociology příznačně prohlašoval ty autory, které interpretoval jako své intelektuální předchůdce, a myslitele, kteří

²² Masaryk, T. G.: O studiu děl básnických. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 152, 155-157; Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934], s. 18, 122, 123. K otázce vztahu Masaryka k umění srov. Pražák, A.: *T. G. Masaryk. K jeho názorům na umění, hlavně slovesné*. Praha 1947.

²³ S dokladem minimální zažitosti termínu sociologie v prostředí habsburské monarchie se měl Masaryk možnost setkat již v době, kdy zpracovával první verzi své habilitační práce a termín „sociologie“ vtělil do jejího názvu. Pojem „sociologie“ tehdy působil mezi vyučujícími vídeňské univerzity rozpaky pro svou neobvyklost a byl do značné míry konotován se socialismem. Srov. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 182.

přispěli k formování Masarykova vlastního světového názoru. Není proto divu, že zakladatelem sociologie byl v Masarykově pojetí Platón.²⁴ Naopak vůči Augustu Comteovi, který je zpravidla pokládán za jednoho ze zakladatelů moderní sociologie, byl Masaryk již krátce po seznámení se s Comteovým dílem poměrně kritický a ačkoliv s Comteovými texty hojně pracoval a doporučoval jejich četbu, Comteovo učení jako celek nepřijímal a v průběhu let se od Comta čím dál více distancoval.²⁵

Se svými sociologickými současníky v západní Evropě se nicméně Masaryk shodoval výrazným historicky založeným pojetím sociologie. Historická látka byla pro Masaryka základem sociologického bádání, avšak dosavadní „historii“ podle jeho názoru většinou psali nekompetentní autoři. Správné pojetí historie mělo být podle Masaryka oproti dosavadnímu partikularistickému důrazu na „událost o sobě“ postaveno na reflektování společenských a psychologických zákonitostí na jedné straně a role přírodně-geografických faktorů a podmínek na straně druhé.²⁶ Poznání vlivu podnebí a půdy na národní a společenský vývoj by bylo dle Masaryka schopno objasnit, „proč dosud osvěta vládne v Evropě, kde příroda nebyla na odpor vyvíjení se rozumu, jelikož ani přílišnou strašlivostí, ani omamující velkolepostí na ducha nepříznivě nepůsobila“.²⁷

Historii a sociologii považoval Masaryk za párové disciplíny, kdy sociologie byla abstraktní a analytickou a historie konkrétní a syntetickou vědou. Poměr mezi historií a sociologií byl obdobný vztahu mezi konkrétním, popisným přírodopisem a obecnou, na procesy v živé přírodě orientovanou biologii či mezi deskriptivní mineralogií a abstraktní

²⁴ Masaryk, T. G.: Platón jako vlastenec. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 36.

²⁵ Masaryk Comta znal od svých univerzitních studií ve Vídni, zprvu ale pravděpodobně jen zprostředkovaně. S Comteovými texty v autentické podobě se seznámil patrně roku 1876 za studijního pobytu v Lipsku. Již záhy poté Masaryk litoval, že se Comte stal z pozitivního filosofa knězem jakési nové, zdánlivě vědecké víry. Srov. Masaryk, T. G.: Platón jako vlastenec. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 45. Posléze Masaryk dospěl i ke kritice pozitivismu a pozitivistického přístupu ke světu. K Masarykově kritice pozitivismu a Comtea srov. zvláště Masarykovi postoje z roku 1896, Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934], s. 61, 66. Masaryk dospěl ke konstatování, že pozitivismus, který se vzdává hledání příčin a chce pozorovat jen jevy, je „teoreticky i prakticky nemožný, zakazovat pátrání po příčinách a osudu světa a života je naivní“. Pozitivistické smýšlení se navíc podle Masaryka podílelo na vzniku moderní nevyrovnanosti lidské duše, absence jejího hodnotového ukotvení, a tím bylo i příčinou patologických společenských rysů. Vztahu Masaryka a Comtea se podrobně věnoval Fajfr, F.: *Masaryk a Comte*. Když 1925. K Masarykovu vztahu k dobové sociologii srov. zvl. Petrušek, M. – Narbut, N.: Jak znal Masaryk své sociologické současníky. *Masarykův sborník XIV*. Praha 2009, s. 333-376.

²⁶ Později, v 90. letech 19. století, rozšířil Masaryk svůj pohled na historii o předpoklad, že historie je vždy pohledem na minulost skrze přítomnost a nalézá v minulosti především důvody pro to, co má být. Tomuto faktu se přitom podle Masaryka nemohly vyhnout ani událostní dějiny sebeobjektivnějších historických pozitivistů. Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I*. Praha 1947 [1898], s. 181.

²⁷ Masaryk, T. G.: Teorie a praxis. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1876], s. 14-15. Srov. též Masaryk, T. G.: Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 112. Vliv přírodního prostředí na chod dějin přitom Masaryk v 80. letech zdůraznil v teoretické rovině více, než jak jej sám ve svých pracích později aplikoval - například v rámci Masarykova pojetí české otázky z 90. let byl přírodně geografický kontext dějin spíše marginální až absentující.

chemií. Vědecky pojatou historii pokládal proto Masaryk v tomto kontextu za „konkrétní sociologii“. ²⁸ Pro Masarykovo pojetí sociologie bylo zároveň charakteristické, že Masaryk nerozlišoval mezi sociologií a filosofií dějin ani mezi sociologií a obecnými dějinami, vedle nichž stavěl „speciální dějiny“. ²⁹ Své pojetí sociologie Masaryk rovněž kladl do úzkého vztahu s politikou. Politiku přitom nevnímal jako pouhou politickou činnost, ale též jako vědu svého druhu, kterou však není možné dávat do paralely s dnešní politologií. Sociologie a politika představovaly totiž v Masarykově pojetí párové disciplíny podobně jako sociologie a historie, v tomto případě se ale nejednalo o vztah abstraktního a konkrétního oboru, nýbrž o poměr mezi teoretickou sociologií a z ní vycházející praktickou politikou. Politika byla pro Masaryka praktickou sociologií stejně tak, jako byla medicína praktickou biologií. ³⁰

Významný rys Masarykova teoreticko-metodologického přístupu k historické tematice představovala sociologická snaha o odhalení a vyvrácení falešných historických kontinuit. Masaryk si s průběhem let čím dál více uvědomoval, že instrumentální odkazy na minulost, hrdiny a průkopníky jsou ve veřejném i vědeckém životě, politice i žurnalistice, přítomny takřka všude a přihlášení se k odkazu hrdinů minulosti je laciným, ale účinným způsobem sebezpotvrzení kolektivních identit různého druhu. Pozoroval, že názorově pasivní většina obyvatelstva, k níž náležela i většina inteligence, se ráda přikloní k myšlenkovému proudu, který se stává módním, ač dříve průkopníci toho samého myšlenkového proudu, většinou již nežijící, museli proti podobně definované názorově pasivní většině tvrdě bojovat. ³¹ Viděl též, že podstatná část populace se ráda staví do pózy trpícího a pokládá se ahistoricky za pokračovatele průkopníků, což bylo Masarykovi značně nesympatické. V tomto kontextu Masaryk již v 80. letech 19. století příležitostně zpochybňoval kontinuitu mezi učiteli a žáky. ³²

²⁸ Masaryk, T. G., *Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla* In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 104-105; Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 96.

²⁹ Srov. Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 97: „Filosofie dějin – a to je právě abstraktní dynamika sociologická, vedle konkrétních dějin se [vždy] uznávala za vědu samostatnou.“ Tamtéž, s. 131: „Při názvu všeobecné dějiny někdy na abstraktné, tedy na sociologii se myslívá“. Podle Havelky je tak např. Masarykovu „sociologii“ české otázky formulovanou v 90. letech 19. století třeba z dnešního pohledu označit spíše za sociální filosofii či nolteovské „myšlení o dějinách“. Havelka, M.: *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 18.

³⁰ Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 96.

³¹ Masaryk důsledně rozlišoval mezi negativní módností a pozitivní modernitou. Srov. Masarykovu analýzu díla francouzského spisovatele Alfreda Musseta (1810-1857): „U nás pro čtení všelijakých francouzských efemér na Musseta málokdo pamatoval – tak se to stává, když se modernost vidí v módnosti, když reklama ovládá čtenáře“. Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934], s. 123.

³² Srov. taktó např. Masarykův pohled na vztah Darwina a darwinismu: „Darwin sám by darvinistům za vzor sloužit nemohl. On by se zajisté proti jednání svých žáků vážně opřel. Masaryk, T. G.: O pokroku, vývoji a osvětě. In: Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*. Praha 1993 [1877], s. 59; vztah Kanta a jeho četných interpretů z 19. Století: „Kant potkal se s tím neštěstím, že se stal osobou mytickou, mnozí ho vychvalují...mluvívá se o něm obyčejně jen z doslechu“. Masaryk, T. G.: Počet pravděpodobnosti a Humeova

Masarykova sociologie měla navíc od počátku ještě jednu zvláštnost, která se projevovala v celém Masarykově díle operujícím s tímto pojmem. Masarykovo pojetí sociologie pracovalo převážně s generalizací historického vývoje, avšak nikoliv vývoje kolektivu, nýbrž vývoje vynikajících individualit, intelektuálů a učenců, jejichž pohled na svět Masaryk zobecňoval a převáděl na celek. Vzdělanci byli v Masarykově pojetí průkopníky nových myšlenkových proudů a inovací, které následně přijala celá společnost.³³ Masarykův pohled na výklad látky skrze analýzu díla velkých osobností vystihoval Masarykovo myšlení napříč žánry a vyskytoval se v Masarykových vědeckých pojednáních, učebních textech i ve vysloveně politicko programových statích. Charakteristickým rysem Masarykových textů byl výrazně interpretativní pohled často na jedno jediné dílo určitého autora, které Masaryk vlastně „přepsal“ na základě svého vlastního světonázoru.³⁴

Tematizace otázky národní identity se v Masarykových textech z doby po příchodu do Prahy projevila nejvýrazněji v Masarykových reflexích prací Ernesta Renana, které byly publikovány v Rezkově Sborníku historickém. Masaryk našel počátkem 80. let v Renanových pracích zalíbení i inspiraci pro své vlastní myšlení,³⁵ v pozdějších letech bylo ale Masarykovo hodnocení Renanova díla čím dál vyostřeněji odmítavé a Masaryk často pro charakteristiku Renanových textů nenalézal jiná slova než označení „vědecký diletantismus“. Masaryk se k Renanově koncepci národa formulované v pojednání *Co je národ? (Que est-ce qu'une nation?)* z roku 1882 vyjádřil značně kriticky. Renan se podle Masarykova názoru

---

skepse. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1883], s. 29. Ve větší míře Masaryk otázku falešných kontinuit rozvinul v 90. letech 19. století v rámci textů k české otázce, kdy se pokusil vyvrátit souvislost mezi průkopníky českého obrození, kteří stáli proti moci (Dobrovský, Kollár, Palacký, Havlíček) a bránili česká kulturní a jazyková práva, a vlasteneckým davem konce devatenáctého století, který přejal obrozenecká hesla a stavěl se do hrdinské pózy jejich obrany, avšak v historické situaci, kdy bylo vše vybojováno, před národem stály nové odlišné úkoly a z obrozeneckých hesel se stala fráze, jejímž jediným cílem bylo pasivní, avšak povinné přihlášení se ke kolektivní identitě. Ze začarovaného kruhu falešných kontinuit se nicméně Masaryk sám nevymanil – řešení, které nabídl, přinášelo koncepci kontinuit nových, neméně sporných než ty vyvracené. Tyto nové Masarykovy historické kontinuity přitom kritikům zadržovaly pádný důvod k tvrzení, že Masarykova koncepce českých dějin by mohla být nazvána „moji intelektuální předchůdci v českých dějinách“, kde sám Masaryk se stává vyvrcholením staletých tendencí. Srov. Pekařovu kritiku Masaryka, Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 265-302.

³³ Srov. zvl. Masaryk, T. G.: Počet pravděpodobnosti a Humeova skepse. In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1883], s. 9-43; Masaryk, T. G., Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla In: Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998 [1884], s. 97-141. Svůj přístup ke studiu společnosti založený na díle velkých myslitelů vysvětloval Masaryk v druhé polovině 90. let 19. století následovně: „Mně projev každé duše, i když nenapsala pěkné knihy a nevytvořila velká díla, je tak zajímavý jako duše Goethovy, Nietzscheovy. Zabývám se však Goethem nebo Nietzschem více, protože se mně podává vysloveně, kdežto do duše těch četných obětí moderní civilizace, jejichž výkřiky neslyšíme, nevidím.“ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896-1898], s. 18.

³⁴ Z 80. let 19. století v tomto ohledu srov. zdánlivě přehledové práce např. o Pascalově a Humově myšlení psané s cílem informovat české publikum a zvláště české studenty o tématech v češtině dosud málo zpracovaných, které byly ve skutečnosti interpretativním komentářem vyjadřujícím primárně Masarykovy názory na pojednávaná témata.

³⁵ Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 34.

dopustil chyby tím, že se zdánlivě vědeckým způsobem pokoušel o univerzalistickou a jednotící definici národa, což bylo podle Masaryka na základě znalosti rozdílného dějinného vývoje jednotlivých evropských národů z podstaty věci zhola nemožné.³⁶ Renanovy postřehy byly sice samy o sobě inspirativní, kdyby byl však Renan veden přísně vědeckou metodou, musel by přiznat omezenou platnost svých soudů, místo toho se ale snažil zobecňovat teze získané výhradně na základě znalosti francouzského případu. Renanem vyzdvihnuté elementy formující národ byly navíc podle Masaryka tak obecné, že definovaly spíše jakoukoliv sociální skupinu, nevystihly však, čím je právě národ jako sociální jednotka charakteristický. Problém spatřoval Masaryk i v Renanem nastíněné chronologii a odmítal Renanův předpoklad vzniku novodobého národa ve středověku. V Masarykově přístupu k časovému zařazení vzniku moderního národa se přitom v zárodcích projevil náhled, který Masaryk později v 90. letech 19. století rozvinul v kontextu svých prací o české otázce - moderní národ vznikl podle Masaryka v rozporu s Renanovým názorem až v novověku v kontextu reformace (případně ve Francii v kontextu galikanismu), kdy se v souvislosti s úpadkem univerzalistické katolické církve dostaly do popředí národní jazyky, které měly nově nakročeno k tomu, aby se staly politickým činitelem.³⁷ Masaryk tak svým přístupem k chronologii vzniku moderního národa učinil první krok ke své dvoufázové koncepci zrodu moderního českého národa z 90. let 19. století, která zdůrazňovala, že moderní národ vystoupil na scénu poprvé s husitstvím (první fáze formování moderního národa), aby pak dosáhl plného zformování v době národního obrození (druhá fáze formování moderního národa).

Působnost na univerzitě Masaryk od počátku považoval jen za jedno z polí své veřejné aktivity, práci nutnou k obživě. O oficiální univerzitní vědě si nedělal iluze již před příchodem do Prahy. Rostoucí zkušenosti s univerzitním prostředím jej čím dál více přiváděly k přesunu těžiště své intelektuální práce do jiné roviny. Masarykovým velkým cílem se záhy po příchodu do Prahy stalo publicistické působení na odbornou i širší veřejnost prostřednictvím reflexí nejrozmanitějších společenských problémů, recenzních statí i samostatných studií. První platformou se v tomto směru stal kritický multidisciplinární časopis *Athenaeum* vydávaný od října 1883, který byl orientovaný převážně na akademicky vzdělané publikum. Vydavatelem *Athenaea* byl do roku 1886 Jan Otto, který též tiskl všechny

---

³⁶ Jaroslav Opat v této souvislosti uvádí, že „rezervovanost a skepse vůči definicím společenských jevů a různých procesů byla Masarykovu způsobu myšlení vlastní po celý jeho život“. Srov. Opat, J.: *Přívodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 34.

³⁷ Masaryk, T. G. Ernest Renan o národnosti. In: Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea 1883-1885*. Praha 2004 [1883], s. 39-40.

ostatní Masarykovy česky psané práce.³⁸ Masaryk byl iniciátorem celého projektu a šéfredaktorem periodika. Athenaeum bylo do určité míry Masarykovým osobním časopisem. Procentuální podíl Masarykových článků byl velmi vysoký a Masaryk tuto situaci zakrýval užíváním nejrůznějších šifer.

Je ale zároveň zjevné, že se Masaryk snažil proniknout i do dalších tiskovin působících na jiné než jen akademicky vzdělané vrstvy společnosti. Roku 1885 navázal Masaryk spolupráci s mladočeskými Národními listy, kde měl působit jako redaktor populárně vědeckého fejetonu vycházejícího jednou týdně. Zároveň chtěl Masaryk proniknout s podobně zaměřenou rubrikou i do staročeského Hlasu národa. Neméně atraktivní pro něj byl pražský německy psaný list Politik, od kterého si patrně sliboval určitou možnost působit na utváření obrazu o českých zemích v zahraničí. Brzy začal Masaryk koordinovat svůj postup při pronikání do českých tiskovin s univerzitním kolegou, národohospodářem Josefem Kaizlem (1854-1901), který měl kontakty ve staročeském prostředí. Masaryk si tehdy s Kaizlem rozdělil pole působnosti – Masaryk se měl zaměřit na tisk mladočeský, Kaizl na staročeský. Navázáním přátelství mezi Kaizlem a Masarykem byla nastartována cesta ke vzniku skupinky tzv. realistů, kteří později na přelomu 80. a 90. let 19. století vstoupili do politiky. Masaryk si plně uvědomoval sílu a vliv sdělovacích prostředků a zdá se, že publicistickou činnost pokládal nejen za předpolí pro politickou činnost, ale i za politiku svého druhu. Je třeba si povšimnout, že to bylo právě působení na veřejnost prostřednictvím publicistiky a sdělovacích prostředků, které v Masarykově pojetí představovalo jádro toho, co Masaryk označil termínem „kulturní politika“. „Kulturní politiku“ přitom Masaryk interpretoval jako prioritní a důležitější než je „parlamentní politika“. Nelze nevidět, že při vyjednávání s jednotlivými politickými stranami o svém angažmá v českém politickém životě Masaryk neustále kladl důraz na možnost přístupu ke stranickým tiskovinám a na otevření pole pro ovlivňování jejich podoby.³⁹

Masarykův přístup k publicistice, tisku a sdělovacím prostředkům měl ale ještě další rovinu, důležitou pro Masarykovo vnímání otázky identit. Zrcadlila se zde Masarykova někdy až mesianistická snaha o „nápravu“ poměrů ve společnosti, regulaci vývoje kolektivní identity národa a ukázání cesty správným směrem. Masaryk se jako multidisciplinární badatel ve společenských vědách cítil k publicistické činnosti povolanejším než žurnalisté, v jejichž

---

³⁸ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 59.

³⁹ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910.* Praha 1999, s. 83.

příspěvcích spatřoval projevy intelektuální průměrnosti, absenci analytického přístupu a diletantismus.⁴⁰

Masaryk v souladu se svými osvětovými záměry vůči české společnosti velmi přivítal možnost podílet se na projektu nové velké české encyklopedie, kterou se chystal vydávat Jan Otto. Masarykův iniciativní přístup vedl k tomu, že Masaryk roku 1885 získal pozici hlavního redaktora připravovaného díla. Získat spolupracovníky však nebylo pro Masaryka jednoduché, zvláště když Masaryk patrně vyslovil poněkud podivínský metodologický požadavek - chtěl kvality práce dosáhnout tím, že bude celá skupina spolupracovníků na encyklopedii rok intenzivně pracovat a následně budou výsledky této prvotní práce zničeny.⁴¹

Roku 1886 se Masarykovo působení v české národní společnosti dostalo do nového kontextu ovlivněného tzv. sporem o Rukopisy. Pochybnosti o pravosti provázely Rukopisy již od jejich objevení. Na konci 70. let 19. století zastával názor o jejich nepravosti profesor češtiny na vídeňské univerzitě Alois Vojtěch Šembera (1807-1882, otec Zdenky Šemberové, kterého Masaryk znal z prostředí vídeňských českých vlastenců) a brněnský filolog Antonín Vašek (1829-1880). Polemika o pravosti Rukopisů se však vzhledem k úmrtí Šembery a Vaška na čas odmlčela. Filolog z pražské univerzity Jan Gebauer (1838-1907) začal na konci 70. let své studium Rukopisů s motivem obhájit jejich autentický středověký původ proti pochybovačnému hlasu Vaška a Šembery. Střízlivě akademický analytický přístup přiváděl však Gebauera během první poloviny 80. let čím dál zřetelněji k závěru, že Rukopisy představují moderní padělek. Se závěry svých analýz se Gebauer svěřil univerzitní autoritě, profesorovi klasické filologie Janu Kvíčalovi (1834-1908). Jako ryzí akademik měl ale Gebauer obavy o veřejný efekt svého vystoupení. Kvíčala mu přislíbil podporu, ale jako velký taktik si byl vědom možných důsledků ve veřejném prostoru, k nimž by publikování tezí o neautentičnosti Rukopisů mohlo vést a nechtěl se proto na stranu odpůrců veřejně přímo připojit. Zdá se, že spíše vítal možnost rozpoutání sporu mezi dvěma skupinami českých intelektuálů, v níž by se následně zhostil role prostředníka a moudrého nadstranického usmiřovatele.

V lednu 1886, kdy již byly závěry Gebauerovy analýzy Rukopisů publikovány v Německu a prošly kritikou v českém tisku, doporučoval Kvíčala Gebauerovi, aby své závěry ohledně Rukopisů publikoval i v Čechách. Jako tiskovou platformu mu doporučil Masarykovo Athenaeum, neboť z dosavadní zkušenosti a znalosti Masarykovy osobnosti

⁴⁰ Srov. zvl. [Masaryk, T. G.:] *Vlastenecká policie* (Věnováno Národním listům). In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1886], s. 322, kde Masaryk poukazoval na nekompetenci českých žurnalistů a negativně hodnotil údajnou „žurnalizaci“ české vědy.

⁴¹ Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969, s. 83.

zřejmě vyvozoval, že Masaryk je pro vedení akademických i veřejných sporů přímo predestinován. Přes rozporuplné přijímání Masarykovy osobnosti v českých intelektuálních kruzích si Masaryk od svého příchodu do Prahy získal pověst zdatného a vzdělaného polemika a kritika, který se nebojí vstupovat do kontroverzí s papírově silnějším soupeřem dosahujícím vyššího společenského postavení. Masaryk možnost vystoupení proti Rukopisům přivítal. Aniž by se sám Rukopisy dříve odborně zabýval, sdílel již v době Šemberova vystoupení kritický názor o neautentičnosti těchto domněle středověkých památek. Nedbal na varování k opatrnosti, ke které jej nabádal národohospodář Albín Bráf s poukazem na možné důsledky sporu ve veřejném prostoru spojené se stále živou autoritou Palackého. Kvícala zřejmě Masarykovi rovněž naznačil, že když mladší profesori vědeckým vystoupením prokáží vědeckou převahu nad staršími, podaří se jim snáze proniknout do politiky.

Gebauerův článek *Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královédvorského a Zelenohorského* vyšel v Athenaeu v polovině února 1886. Během první poloviny roku 1886 se polemika o Rukopisech v českém tisku rozrůstala. Masaryk, který sám neměl na odborném vědeckém vyvrácení Rukopisů významnější podíl, se stal jako organizátor protirukopisného boje ztělesněním pokusu o přehodnocení české kulturní minulosti.⁴² Významnými Masarykovými spojenci v boji o Rukopisy byli historici Jaroslav Goll a Antonín Rezek, estetik Otakar Hostinský a matematik Augustin Seydler. Na Masarykovu stranu se přidala též skupina mladých filologů, Gebauerových žáků.

Rukopisný boj Masaryka v průběhu roku 1886 do značné míry pohlcoval a znemožňoval mu jinou odbornou práci. Brzy se začínaly přidávat komplikace. Veřejné mínění se obracelo proti strůjčům rukopisného boje, univerzita v květnu neschválila Masarykovo jmenování řádným profesorem, Jan Otto nadále odmítl vydávat Athenaeum a Masaryk jej musel publikovat vlastním nákladem. Zanikla naděje na možnost osvětového publicistického působení napříč českými tiskovinami, v níž Masaryk ještě nedávno doufal. Masaryk si začal brzy opět pohrávat s myšlenkou na emigraci.⁴³

⁴² Na skutečnost, že Masarykův odborný přínos při vyvrácení Rukopisů byl marginální a Masaryk sehrával zejména roli organizátora, poukázal v polemice s Masarykovým pojetím české otázky výstižně Josef Pekař. Pekař dovodil, že Masarykovy „sociologické“ důkazy proti pravosti Rukopisů žádnými důkazy nebyly, protože se zakládaly na poznacích získaných Masarykem z odborných prací z oblasti sociálních dějin, které pokládaly Rukopisy za autentické, pracovaly s nimi jako s historickými prameny a konstruovaly obraz středověké společnosti do značné míry právě na základě její struktury zachycené v Rukopisech. Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. Srov. Pekařův článek Pekař, J.: K sporu o zádrhu staroslovanskou. *Český časopis historický*, VI, 1900, s. 243-267.

⁴³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 361 v této souvislosti cituje dopis Jaroslava Vlčka Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému z 26. 9. 1886: „...a veru neraz mi povedal v dovernej chvíli, že keby nie deti, nič by ho v Prahe neudržalo“. V novoročním přání Otakarovi Hostinskému z roku 1887 Masaryk napsal, že se sám sebe ptá, zda učinil dobře, když přišel do Prahy. Masaryk zjevně čekal na Hostinského ujištění, že

V boji o Rukopisy se Masaryk v české společnosti poprvé v plné míře ukázal jako bořič historických stereotypů a klišé. Pokusil se o explicitní změnu převládajícího diskursu, z čehož ale v dlouhodobější perspektivě vyplývala potřeba formulovat nové historické pojetí národního bytí a nový národní program. Masaryk v rámci sporu o Rukopisy explicitně uvedl, že mu zdaleka nezáleží jen na pravosti či nepravosti Rukopisů, nýbrž především na celkové změně pohledu na českou minulost. Tím se výrazně lišil od svých rukopisných spolubojovníků, jejichž cíl byl čistě badatelský a neměl ambici utvářet nové teorie.⁴⁴ Masaryk si svým způsobem již tehdy připravoval půdu pro svou vlastní filosoficko historicky pojatou koncepci české otázky vzniklou posléze v 90. letech, kterou do jisté míry pojímal jako nové, ve srovnání s Rukopisy hodnověrnější a realističtější, ale zároveň optimistické historické ukotvení české identity, jež mělo českému národu dodat zdravé sebevědomí.⁴⁵ Dosavadní diskurs českého vlastenectví, který se podle Masarykova názoru vyčerpal, označil Masaryk následně roku 1894 v České otázce za plané vlastenčení, jež stále užívalo hesla obrození první poloviny 19. století jako výraz potvrzení vlastní identity, nebralo však v potaz novou společenskou situaci ani skutečnost, že cílů deklarovaných v planých heslech bylo již dávno dosaženo (např. záchrana českého jazyka).⁴⁶

Vedle možnosti změny převládajícího diskursu v české společnosti viděl Masaryk v boji o Rukopisy přirozeně rovněž příležitost k nalezení vlastní pozice a k etablování v české intelektuální komunitě, kde byl dosud marginální postavou pokládanou navíc za osobu z části „nečeskou“. Spor o Rukopisy poskytoval příležitost, byť značně riskantní, jak potvrdit Masarykovu roli při nalézání nově pojaté národní identity, interpretované Masarykem jako identita autentická a nefalšovaná, jejíž případné přijetí by vyvracelo pochyby o Masarykově příslušnosti k českému společenství a umožňovalo by vymanit se z dosavadní marginalizované role.

S ohledem na Masarykův přístup k historické tematice se v Masarykových postojích v rámci sporu o Rukopisy projevil metodologický přístup k dějinám naznačený v textech

tento krok byl správný a právě v tomto smyslu mu také Hostinský odpověděl. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 139.

⁴⁴ Srov. Masaryk, T. G.: Náčrt sociologického rozboru RZ a RK. In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1886], s. 202.

⁴⁵ „Skrze Rukopisy jsem poznal naše národní probuzení; to mě vedlo dál do minula, do našich dějin, k naší reformaci a protireformaci.“ Cit dle Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 47. K interpretaci české otázky jako náhrady Rukopisů, která měla podpořit optimistické pojetí historického ukotvení české národní identity, srov. Neudorflová, M.: *T. G. Masaryk. Politický myslitel*. Praha 2011, s. 33.

⁴⁶ „Vy nešíříte zápal, vy šíříte panství fráze. Ženete národ do jubileí, do plesových síní, do hospod a do klubů, kdež dokazujeme, že jsme, kdež ostentativně tleskáme při písni Hej Slované.“ [Masaryk, T. G.:] *Vlastenecká policie (Věnováno Národním listům)*. In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1887], s. 324.

z první poloviny 80. let (*Základové konkrétné logiky, Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea*) a založený na zpochybnění událostních dějin a preferenci historických procesů. Vedle zpochybnění historické autentičnosti Rukopisů samotných totiž Masaryk podrobil kritice i způsob, jakým byly rukopisy českými badateli až dosud studovány. Zdůraznil, že si badatelé v Rukopisech všímali jen nej povrchnější vrstvy dějů (událostí) a to, co by bylo v Rukopisech za předpokladu jejich pravosti nejzásadnější a co stálo za oponou líčených událostí, totiž historické pozadí básní a historické okolnosti vyprávěných příběhů, zůstalo mimo povšimnutí. Rukopisy se tak podle Masaryka přes svou oblibu v české společnosti a u českých vzdělanců nestaly podnětem ke studiu české středověké společnosti. Vedle toho Masaryk poukázal na absenci zasazování české problematiky do širšího geografického kontextu, zvláště kontextu slovanských zemí - ačkoliv takřka všichni čeští intelektuálové horovali pro Slovanstvo, nepokusili se podle Masaryka kupodivu o srovnání s literaturou jiných slovanských národů.⁴⁷

Masaryk měl již od doby působení ve Vídni v pozici soukromého docenta skupinu žáků, kteří k němu měli velmi blízko, nebyli však dosud nijak organizováni a netvořili koherentně sdruženou a pojmenovatelnou skupinu. V souvislosti s rukopisným bojem se situace začala měnit. Právě v této době začala vznikat skupina mladších intelektuálů, pro něž se Masaryk stával symbolickou i reálnou autoritou a ideovým vůdcem. U počátků této skupiny stál Jan Herben (1857-1936). Herben pocházel z Masarykova rodného Slovácka a potkával se s Masarykem již během Masarykových letních pobytů u rodičů v Kloboukách. Od počátku neskrýval obdiv vůči Masarykovi, Masarykův přístup vůči Herbenovi jevil ale známky rezervovanosti. Herben pracoval jako redaktor Národních listů, kvůli svému postoji ve sporu o Rukopisy byl však propuštěn. V prosinci roku 1886 přišel Herben za Masarykem s prvním číslem časopisu *Čas*, který začal vydávat společně s mladým Masarykovým soupeřem z boje o Rukopisy, filologem Jaroslavem Vlčkem (1860-1930). Masaryk pokládal časopis za značně amatérský a byl vůči jeho koncepci velmi kritický. Uvědomil si ale zároveň, že si nemůže dovolit odmítat své příznivce a obdivovatele a dospěl k závěru, že sám může svým ideovým vlivem novou tiskovinu postupně přetvářet dle svých představ. Masaryk byl tehdy nucen předpokládat, že hlavní české tiskoviny jako *Národní listy* a *Hlas národa* zůstanou vzhledem k Masarykovu postoji v boji o Rukopisy pro jeho názory přinejmenším v dohledné době uzavřené. V *Času* přitom v této souvislosti rozpoznal kompenzační potenciál publicistického působení na širší veřejnost. Proto začal Masaryk do *Času* brzy sám přispívat. *Čas* uhájil svou existenci, v průběhu let se transformoval

⁴⁷ Masaryk, T. G.: Náčrt sociologického rozboru RZ a RK. In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1886], s. 176.

z původního čtrnáctideníku až na deník a stal se základní tiskovou tribunou masarykovské inteligence.

V důsledku útoků vůči své osobě spojených s rukopisným bojem Masaryk v únoru 1887 rezignoval na pozici redaktora Ottovy encyklopedie. Masarykovi odpůrci začali inscenovat pokusy o vyloučení Masaryka z univerzity – na vídeňské ministerstvo přicházely z Prahy žádosti, aby bylo zahájeno proti Masarykovi vyšetřování. Zatímco český tisk označoval Masaryka za zrádce českého národa ve službách Němců, udání podávaná do Vídně jej naopak klasifikovala jako protirakousky smýšlejícího panslavistu.⁴⁸ Když v létě 1887 zemřel profesor filosofie Gustav Adolf Lindner, nastoupil by Masaryk za normálních okolností na jeho místo. V nastalé situaci nemohl ale na pozici řádného profesora ani nadále pomýšlet.

Na jaře 1887 Masaryk odcestoval na měsíční studijní pobyt do Ruska a podnikl tak první velkou zahraniční cestu od svého příchodu na pražskou univerzitu. Masaryk se ruskou problematikou zabýval již od dob studií na gymnáziu. V jeho rané tvorbě z druhé poloviny 70. a první poloviny 80. let však ruská a slovanská problematika nesehrávala nikterak klíčovou úlohu a ruská literatura v Masarykových citacích z této doby prakticky absentuje. Je však zřejmé, že Masaryk se o ruský literární svět i tehdy intenzivně zajímal. Pro prohloubení a zvědečnění Masarykova zájmu o Rusko bylo důležité setkání s ruským učencem Ernestem Leopoldovičem Radlovem (1854-1928), se kterým se Masaryk seznámil počátkem roku 1882 ve Vídni. Radlov byl mladým úředníkem veřejné knihovny v Petrohradu a ve Vídni studoval u profesora Gomperze. Masaryk s ním rozmlouval především o Dostojevském a překvapilo jej Radlovovo konstatování, že Dostojevskij svým uměleckým dílem vyjádřil podobný názor na otázku sebevraždy jako Masaryk ve své sociologicky pojaté studii. Masaryk, který z dobové ruské literatury dosud obdivoval především Tolstého, našel cestu k Dostojevskému, který jej svým způsobem fascinoval po několik následujících desetiletí. Na moravském venkově, tentokrát v Hrušovanech, kam se Masarykovi rodiče roku 1881 přestěhovali, strávil Masaryk s Radlovem i část prázdnin roku 1882. Patrně tehdy si Masaryk při rozhovorech s Radlovem uvědomil, že ruská filosofie se na rozdíl od západoevropské nezajímá o filosofickou teorii a noetiku a její těžiště leží v konkrétních otázkách denního života, vyhýbá se abstrakci a nalézá nejčastěji vyjádření v beletristických dílech.⁴⁹

⁴⁸ LA-PNP, fond J. Gebauer, dopis Masaryk – Gebauer, 11. 3. 1888: „V Praze [jsem] zrádce vlasti placený od vlády, ve Vídni – pansláv“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 370.

⁴⁹ Herben, J.: Když přišel do Prahy. In: *Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi.* Praha 1930, s. 73; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I.* Praha 2000, s. 331, 339; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 56, 330. Ke vztahu Masaryka a Radlova srov. podrobně zejména Firsov, J.: *T. G. Masaryk i*

Roku 1885 Masaryk četl Tolstého ve Francii vydaný spis *Ma religion* (Mé náboženství), kde Tolstoj formuloval myšlenku lásky k bližnímu a neodpírání zlu. Masaryk, který právě připravoval edici spisů českých náboženských myslitelů husitské epochy, napsal v té souvislosti Tolstému dopis a upozornil jej na myšlenky Petra Chelčického, který dospěl v otázce neodpírání zlu k podobným závěrům jako Tolstoj. V téže době Masaryk zřejmě začal věnoval zvýšenou pozornost studiu ruského slavjanofilství první poloviny 19. století a na podzim 1885 uspořádal ve Filosofické jednotě přednášku o ruském slavjanofilovi první poloviny 19. století Ivanovi Vasiljeviči Kirejevském (1806-1856), po které měla podle Masarykových plánů patrně následovat celá série dalších. Během celého následujícího roku byl však Masaryk pohlcen sporem o Rukopisy. Na počátku roku 1887 se rozhodl podniknout cestu do Ruska a navštívit Tolstého. Sekundárním cílem jeho cesty byla však i Ruskem ovládaná polská teritoria s cílem poznat slovanskou otázku v ruské i polské podobě.⁵⁰ V Polsku na Masaryka nejsilnějším dojmem zapůsobily ruské snahy o odnárodnění Poláků symbolizované výjevem, který Masaryk pozoroval na nádraží: dva Poláci se na veřejnosti báli mezi sebou mluvit polsky a protože rusky mluvit nechtěli, volili pro vzájemnou komunikaci francouzštinu. V Petrohradě, kde jej očekával Radlov, se Masaryk setkal s několika významnými představiteli ruských společenských věd. Historik a slavista Vladimir Ivanovič Lamanskij (1833-1914) tehdy Masarykovi sdělil, že ruští slavjanofilové Čechy k autentickému slovanskému světu nepočítají kvůli jejich příliš liberální, západní a evropské mentalitě.⁵¹ S Tolstým se Masaryk setkal v Moskvě a následně i v jeho venkovském sídle v Jasně Poljaně. Masaryk se s Tolstým hodně přel, neztotožňoval se s jeho idealizací rurálního prostředí a zavrhováním civilizace, v němž spatřoval notný díl pózismu. Přesto se oba rozcházeli jako přátelé a Masaryk se z Ruska vracel s prohloubeným zájmem o ruskou problematiku.

Na jaře 1888 se Masaryk na studijní cestu do Ruska vypravil znovu. Opět se zdržel i v Polsku. Ve Varšavě se tentokrát setkal s filologem a etnografem Janem Karłowiczem (1836-1903), který jej seznámil s filosofem Aleksandrem Świętochovským (1849-1938). Pozorování rusko-polských vztahů se Masarykovi stalo podnětem k sepsání pojednání *Ke sporu rusko-polskému*. Masaryk se pokusil srovnat polsko-ruský a česko-německý poměr a dospěl

---

rossijskaja intellektual'naja sreda. Po archivam Čechii i Rossii. Tomáš Masaryk i Ernst Radlov v naučnoj i družeskoj perepiske. Moskva 2005.

⁵⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 371 cituje Masarykův dopis, který uvádí: „Jsem tu v Rusku... a studuji, abych to krátce řekl, slovanskou otázku, jmenovitě ruskou a polskou“.

⁵¹ Lamanskij rozvedl své teze roku 1888 v časopise *Izvěstija*, kde zdůraznil odlišnost Čechů a Slovinců od ostatních slovanských národů. Lamanského postoje vyvolaly diskusi v českém tisku. Masaryk reagoval v sérii článků *Slovanská západní otázka* publikovaných v Čase od května do října 1888. Vymezil se přitom jak vůči názorům Lamanského, tak i vůči pohledům české žurnalistiky.

k závěru, že Češi a Němci si byli díky staletého soužití ve stejném geografickém prostoru kulturně, nábožensky a historicky bližší než Poláci a Rusové.⁵² V Rusku byl Masaryk zvolen za člena Psychlogické společnosti a znovu se setkal s Tolstým. Rozhodl se tehdy přijmout alespoň částečně Tolstého životní styl „oproštění“ a stal se abstinentským a vegetariánem. Vegetariánství však Masaryk nedlouho po návratu do Čech zavrhl, upustil na čas i od úplné abstinence, po roce 1895 se však k přísné, tentokrát již doživotní abstinenci navrátil.⁵³

Masarykův odborný zájem o Rusku se stal trvalým jevem a studium ruského historického vývoje a ruského myšlení přispívalo k formování Masarykova pohledu na obecně dějinné problémy a českou otázku. Korespondence s ruskými přáteli a zásilky ruské literatury byly pro Masaryka významným zdrojem při poznávání ruských reálií.⁵⁴ Vnitřní rozpory této země, nezvyklé setkávání tradičního světa s moderním, kontrast mezi západem ovlivněným Petrohradem a autenticky staroruskou Moskvou, podněcovaly Masaryka k dalšímu studiu i k uvažování o historické příslušnosti české kultury v rámci evropských kulturně-geografických os. Masaryk v dalších letech projevoval nechuť vůči ruskému režimu, pro který našel termín teokracie představující protiklad moderní demokracie,⁵⁵ a nemohl rovněž přisvědčit tezím ruských slavjanofilů, jejichž myšlení od poloviny 80. let zkoumal na příkladu Kirejevského a které hlásaly spásu Evropy skrze neporušenou křesťanskou víru ruského pravoslaví. V pravoslavném pojetí křesťanství Masaryk shledal pověrčivost a přehnaný důraz na rituál, tedy jevy, které interpretoval jako protiklad moderního náboženství a zároveň i překážku na cestě k modernímu světu. Naproti tomu ruská literatura, zvláště v podání Dostojevského, představovala v Masarykově vnímání obraz člověka v jeho psychologické celosti a autentičnosti, který našel inspirační zdroj v ruském lidu. Jednalo se v Masarykově vnímání o obraz člověka nepřikrášlovaného, ale zároveň ani neutápějícího se v módním programovém západoevropském pesimismu.⁵⁶

⁵² Masaryk, T. G.: Ke sporu rusko-polskému. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 469-483.

⁵³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 397.

⁵⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 164-167.

⁵⁵ Negativně konotovaný termín teokracie Masaryk v kontextu první světové války přenesl z carského Ruska na Ústřední mocnosti, Německo a Rakousko-Uhersko.

⁵⁶ Dokladem významu, který Masaryk Rusku a ruské kultuře přikládal, je i skutečnost, že po návratu z Ruska zařídil pro své děti výuku ruštiny. Masaryková, A.: *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*. Pittsburgh 1960, s. 20-21. Roku 1889 bylo Masarykovi nabídnuto místo profesora filosofie a pedagogiky na tartuské (něm. dorpatské) univerzitě. Masaryk tehdy nabídku neodmítl a zaslal požadované informace o sobě a své práci, k realizaci záměru ale nedošlo. Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 54; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 161, 192. K Masarykovu poměru vůči Rusku a ruské kultuře existuje neobyčejně bohatá a takřka nepřehledná literatura. Srov. zvl. Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999; Firsov, J.: *T. G. Masaryk v Rusku i bor'ba za nezávislost' Čechov i Slovakov*. Moskva 2012; Dolanský, J.: *Masaryk a Rusko předrevoluční*. Praha 1959; Syllaba, T.: *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*. Praha 1959; Pavlov, A.: *T. G. Masaryk a ruská filosofie*. Praha

Od prosince 1888 vycházela v Athenaeu série Masarykových studií o slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirejevského, které byly roku 1889 vydány též knižně. Své texty k české otázce z 90. let 19. století interpretoval Masaryk jako pokračování „slovanských studií“ zahájených na konci 80. let. Mezi „slovanskými studii“ a „českou otázkou“ byl však podstatný žánrový rozdíl. Ve srovnání s pozdějšími texty o české otázce nebyla studie o Kirejevském programová a jejím primárním cílem bylo přiblížit českému publiku problematiku slavjanofilství.

V druhé polovině 80. let 19. století krystalizovaly ve vyhraněnější podobě Masarykovy politické ambice. Zintenzivnily se Masarykovy styky s Josefem Kaizlem navázané již před sporem o Rukopisy. Kaizl přizval ke spolupráci svého bývalého žáka Karla Kramáře (1860-1937) a vznikla tak trojice, která záhy vešla ve známost pod označením realisté. Kaizl dlouhodobě pomýšlel na založení nového, politicky orientovaného týdeníku. Masaryk v dané situaci využil existence Herbenova čtrnáctideníku Čas a přesvědčil Kaizla k redakční a vydavatelské spolupráci s touto tiskovinou. Na počátku roku 1889 byl Čas transformován v týdeník a jeho vydavatelem se stalo vydavatelské družstvo tvořené převážně Masarykovi blízkými univerzitními profesory.⁵⁷ Nová podoba Času vznikla jako kompromis mezi Masarykem a Kaizlem – Kaizl si představoval čistě politický týdeník, Masaryk preferoval zachování respektu vůči původnímu formátu a kladl důraz na kulturně-literární obsah. Ve skupině realistů se tak od samého počátku projevoval rozdíl mezi Masarykem orientovaným na široce pojaté veřejné působení a Kaizlem a Kramářem kladoucími důraz na klasickou politickou práci. Kaizlovi se zdálo, že Masarykovy myšlenky se příliš „vznášejí v oblacích“.⁵⁸ Ke vstupu realistů do politiky se stavěl rezervovaně Masarykův akademicky orientovaný souputník z boje o Rukopisy Jaroslav Goll, nadšení nejevil ani historik Antonín Rezek, který již sám měl z parlamentní politiky zkušenosti. Začalo tak postupné ochladání přátelských vztahů Masaryka a Golla trvajících od Masarykova příchodu do Prahy.

Vzájemná rivalita mezi staročeským a mladočeským proudem české politiky vedla k zájmu o realisty v kruzích obou zavedených politických subjektů a přispívala k pozvolnému vytěsnění otázky Rukopisů z veřejného prostoru i z osobních vztahů mezi bývalými rivaly. Realisté začali být vnímání jako perspektivní spojenci se zřetelnými vizemi, kteří mohou oslovit zvláště mladší generace voličů. Na podzim 1888 Jan Gebauer kodifikoval své postoje

---

1937. K Masarykovi a Dostojevskému srov. Hromádka, J. L.: *Dostojevskij a Masaryk*. Praha 1931. K Masarykovi a Tolstému Pavlov, A.: L. N. Tolstoj und T. G. Masaryk. In: *Wiener Slawisches Jahrbuch*. Sv. 4. Graz – Köln 1955, s. 60-82; Silberstein, I.: L.N. Tolstoj und T.G. Masaryk. Neues aus den Archiven der Sowjetunion. *Slawische Rundschau*, 7, 1935, s. 141-161.

⁵⁷ Jeho členy byly vedle Herbena a Masaryka Kaizl, Rezek, Goll, Seydler a Strouhal.

⁵⁸ Kaizl, J.: *Z mého života, II*. Praha 1911, s. 512.

ze sporu o Rukopisy v monografii *Poučení o rukopisech Královédvorském a Zelenohorském pro širší kruhy inteligence české*, kterou vydal Masarykův bratr Ludvík. Gebauerova stať však již větší veřejné spory v tisku nevyvolala. Masaryk v září 1889 uposlechl Kramářovu výzvu, aby Čas již dále neotevíral rukopisnou otázku, neboť další tematizace tohoto „přeanalyzovaného“ problému spíše škodí renomé realistické skupiny.

V únoru 1889 publikoval Masaryk v Času anonymní článek nazvaný *Naše strany a realism*, ve kterém přijal termín realismus jako název nového hnutí a vysvětlil jeho náplň. Prohlásil jej spíše za intelektuální metodu než za politický proud a zdůraznil jeho kritičnost, slovanský ráz a ideovou blízkost s ruským realismem reprezentovaným Tolstým a jeho pokusy o hledání pravdy. Ve stejné době Masaryk interpretoval realismus jako „jisté názorové zabarvení, jež se vyvinulo ve vědecko-literární oblasti a jež má a bude mít politický význam“. Program měl vycházet z Palackého, jehož odkaz chtěl Masaryk přizpůsobit současné situaci a hlásal rovněž, že „profesorů je třeba i v politice“.⁵⁹

Realisté pracovali se třemi alternativami možného angažmá v politice – v rámci staročeské strany, v řadách mladočechů, nebo ve vlastním politickém uskupení.⁶⁰ O konečné preferenci mladočeské alternativy rozhodla diskreditace staročechů v české společnosti spojená s tzv. punktacemi, dohodou o rozčlenění českého prostoru na oblast jazykově německou a oblast smíšenou, na kterou staročesi přistoupili. Předvídavým politicky myslícím osobám bylo ale zřejmé, že staročestí představitelé ztratili pud sebezáchovy. V březnu 1889 realisté jednání se staročechy přerušili. Vyjednávání s mladočechy probíhalo během celého roku 1890. Projevovaly se zde ozvuky problematických vztahů s faktickým vůdcem mladočechů, vydavatelem Národních listů Juliem Grégrem (1831-1896), z doby sporů o Rukopisy. V listopadu 1890 publikovala trojice Masaryk, Kaizl a Kramář v Čase realistický politický program pod názvem *Návrh programu lidového*. Program deklaroval orientaci realistů na neprivilegované vrstvy. Masaryk napsal úvodní část, Kramář se věnoval federalizaci Rakouska a Kaizl národohospodářským otázkám.⁶¹ Na konci listopadu se při vyjednávání realistů s Grégrem podařilo dospět ke smírnému stanovisku a 13. prosince došlo

⁵⁹ Nová česká strana. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1889], s. 136-137. Palackého přitom Masaryk hodnotil jako „nejznamenitějšího a vlastně jediného českého filosofa historického.“ Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 98, 107.

⁶⁰ Událostní pozadí Masarykovy cesty k politice bylo spleť a nelze jej zde rekonstruovat. Podrobně o něm pojednává Kučera, M.: Fúze realistů s mladočechy na konci roku 1890. *Český časopis historický* 1995, s. 591-645. Podrobně srov. Kučera, M.: Fúze realistů s mladočechy na konci roku 1890. *Český časopis historický* 1995, s. 591-645.

⁶¹ Čas, IV, 1890, č. 44, 1. 11. 1890, s. 689-694.

k podepsání prohlášení o překonání starých sporů a připojení realistů k mladočeské straně.⁶² V březnu 1891 se konaly volby do Říšské rady, které překreslily dosavadní volební mapu. Dosud dominantní staročeská strana získala ve vídeňském parlamentu pouze jediný poslanecký mandát a prakticky zmizela z politické scény, kde byla nahrazena mladočechy. Masaryk byl za mladočeskou stranu zvolen poslancem za pošumavský obvod (Domažlice, Klatovy, Strakonice, Písek). V prosinci 1891 se Masaryk stal také poslancem českého zemského sněmu, kam byl zvolen v doplňovacích volbách rovněž za pošumavský obvod (Strakonice, Sušice, Vodňany), když se tamní dosavadní poslanec vzdal mandátu.

Z hlediska postoje k národní otázce vstupoval Masaryk do parlamentní politiky s představou „samostatnosti českých zemí v rámci Rakouska“. Vycházel z předpokladu, že Rakousko jako mnohonárodnostní stát musí v zájmu Evropy trvat, navazoval ale zároveň na Havlíčkovu tezi, podle které je existence habsburské monarchie a českých zemí recipročně závislá – česká svébytnost není možná bez mnohonárodnostního Rakouska, existence Habsburské monarchie ale zároveň stojí a padá s trváním svébytných, tedy neponěmčených českých zemí. Slovanskou a rakouskou identitu pokládal Masaryk za plně kompatibilní a srovnal ji se vztahem mezi německou a rakouskou identitou u německy hovořícího obyvatelstva Rakouska-Uherska, poměrem, který vládnoucí kruhy monarchie na rozdíl od dvojice slovanství – rakušanství nepokládaly za rozporný. Ve vztahu k Rakousku vycházel Masaryk z předpokladu, že Slovan může být stejně dobrým Rakušanem jako Němec, neboť Rakousko není německé a je třeba se přičinit, aby nebylo jako německé ani vnímáno. Vztahy s Ruskem mohly být dle realistického programu jen kulturní a politická spolupráce s Ruskem byla vyloučena.⁶³

Obavy spojoval Masaryk s existencí Trojspolku. Spojenectví Německa a Rakouska škodilo podle Masaryka autentické rakouské identitě, protože z něj byla vyvozována nadřazenost německého zájmu v Rakousku nad zájmy ostatních národů habsburské monarchie i nad zájmy rakouskými, čímž docházelo z hlediska identit k oslabování rakušanství.⁶⁴ Trojspolek neměl podle Masarykova názoru nic společného s rakouskými zájmy a nikterak

⁶² Masaryk ve své vzpomínce z roku 1911 uvedl, že byl mladočechům blíže než staročechům, ale odpuzovala ho údajně jejich negativnost. Společensky však jako profesor podle vlastního názoru náležel spíše ke staročechům a ve staročeských kruzích našel již dříve více spolupracovníků než v kruzích mladočeských. Masaryk, T. G.: *Můj poměr k Jul. Grégrovi*. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 168.

⁶³ Nová česká strana. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1889], s. 136-137.

⁶⁴ Masaryk, T. G.: Několik úvah o slovanské otázce. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 523-524; A – ÚTGM, nedatovaná příloha s nadpisem „Návrh Masarykův“ k dvěma dopisům Masaryk – Tilšer z 23. 6. 1890. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 248.

nepřispíval k míru, nýbrž jen k prosazování zájmů výbojného Německa. Masaryk se domníval, že Rakousko „je i naše země“ a není možné jej „nechat Němcům“. Proto podle jeho názoru Češi a česká politika měli spoluutvářet zahraniční politiku Rakouska, kritizovat a transformovat její obsah.⁶⁵

Masarykova parlamentní činnost ve Vídni se nejvýrazněji orientovala na oblast školství a vzdělávání. Masaryk ve svých proslovech tematizoval otázku reformy školství a připomněl důležitost vzniku druhé české univerzity. S ohledem na národní otázku odsoudil Masaryk v duchu obecného mladočeského postoje nesprávnost dohody o česko-německém vyrovnání známou pod názvem punktace. Věnoval se i dělnické otázce, sociálním potřebám hornictva, obraně dělníků před policejním útiskem, nutnosti výstavby lokálních železnic a otázce Bosny, o které zpracovával rozsáhlý referát pro parlamentní delegace založený na terénním výzkumu provedeném v září 1893. V zemském sněmu v Praze se Masaryk výrazně angažoval v diskusích o české otázce a vztahu Čechů a Němců v českých zemích. Postavil se proti snahám českých Němců o rozčlenění českých zemí, poukázal na existenci přirozené, historicky dané hranice i na přítomnost řady jazykově smíšených oblastí. Zpochybnil rovněž teze reprezentanta českých Němců Ernsta von Plenera (1841-1923) o nemožnosti vytvořit samostatnou českou kulturu a v historickém ohledu poukázal na fakt, že Rakousko vzniklo především spojením dvou království, českého a uherského, kde vlastní německé Rakousko původně představovalo spíše marginální veličinu.⁶⁶

Masarykovo parlamentní působení v rámci skupiny mladočeských poslanců nebylo od počátku bezproblémové. Masaryk v obecné rovině podporoval mladočeské návrhy na prosazení všeobecného a rovného volebního práva, odstranění majetkového volebního cenzu a zrušení aristokratických privilegií. Zároveň ale jen minimálně respektoval kolektivní postoje strany a jednal zpravidla sám za sebe. V rámci strany začal Masaryk ihned po vstupu do parlamentu podrobovat kritice v politické praxi běžnou dvojí rétoriku mladočechů – vyhraněný slovní radikalismus před českými voliči v Čechách a umírněnost při jednání ve vídeňském parlamentu. V mladočeském programu navíc spatřoval chaotičnost a bezprogramovost, jejímž vyjádřením byl podle jeho názoru důraz na verbální působení před voliči, zdůrazňovaný mladočeským vůdcem Juliem Grégrem. Důraz na spojenectví Čechů s Ruskem Masaryk interpretoval rovněž jako pouhé heslo pro voliče, neboť mladočeští

⁶⁵ Masaryk, T. G.: Několik úvah o slovanské otázce. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 523-524.

⁶⁶ K Masarykovým parlamentním projevům srov. zvl. Řeč o státním právu a česko-německé otázce (18. 11. 1892). In: Masaryk, T. G.: *Parlamentní projevy 1891-1893*. Praha 2001, s. 235-260.

politici si podle jeho názoru dobře uvědomovali, že české země leží mimo orbit ruských zájmů a podle toho také v reálné politice ve Vídni jednali.

Masaryk se od mladočeského hlavního proudu vzdaloval i svými pochybnostmi o liberalismu. Liberální koncepci role státu jako pouhého rámce pro soutěž jednotlivých lidských individualit pokládal za model nedostatečný pro řešení problémů společnosti, přičemž státu přikládal i „mravní úkoly“. Svou vlastní vizi přitom Masaryk prezentoval jako „lidový program“, který měl navazovat na Havlíčkovu pojetí demokraticismu, zároveň jej ale i rozšiřoval.⁶⁷ Z hlediska politické teorie zaujímal Masaryk kladný vztah k parlamentarismu a stavěl se proti antiliberálně laděné kritice vycházející z předpokladu, že parlamentární způsob vlády počíná degenerovat. Na druhé straně Masaryk rozuměl autorům, kteří moderní demokracii podrobovali přezkoumávání – kladný vztah projevoval vůči názorům italského politického vědce Gaetana Mosca (1858-1941) ohledně existence „železného kruhu oligarchie“, z něhož se běžná parlamentní demokracie není schopna vymanit.⁶⁸

Základ cesty k autentické demokracii a ke schopnosti populace činit zodpovědná politická rozhodnutí Masaryk spatřoval ve „zvelebování lidu“, které bylo v Masarykově pojetí podstatou hlášeného „lidového programu“. „Zvelebování lidu“ se v Masarykově vnímání zakládalo na vnitřní nepolitické práci, jež by vedla ke kultivaci veřejného prostoru skrze vzdělávání lidu. Toto vzdělávání Masaryk neinterpretoval jako cosi na způsob školní výchovy, nýbrž spíše jako sebevzdělávání bez ohledu na věk, podnícení zájmu o otázky společnosti, její historie a svého okolí. Cílem „zvelebování lidu“ měl být poté růst odpovědnosti jednotlivce a způsobilost vyhodnocovat získané informace, která by vedla ke schopnosti rozlišit mezi relevantní informací a demagogií.⁶⁹

Více než hlavní proud mladočeské politiky se Masaryk zajímal o dělnickou otázku. Když se v dubnu 1893 konala v Praze na Střeleckém ostrově dělnická schůze pořádaná Politickým klubem dělnickým s cílem poukázat na vládní nečinnost při řešení sociálních požadavků dělnictva, zúčastnili se jí tři poslanci mladočeské strany a Masaryk jako jediný zde pronesl proslov. Masarykův projev se snažil cílit na usmíření zájmů dělnictva a ostatních sociálních skupin a nesl se v duchu principu, který Masaryk záhy v teoretické rovině formuloval heslem „reformace, ne revoluce“, sehrávajícím významnou úlohu i v Masarykově historické argumentaci. Masaryk uznal, že ve vyšších vrstvách společnosti panuje nesprávné

⁶⁷ Návrh zákona o změně volebního systému předložil mladočeský poslanec Jan Slavík 14. 3. 1893. K mladočeským snahám o změnu volebního řádu viz Urban, O.: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, s. 422-423.

⁶⁸ Srov. recenzi [Masaryk, T. G.:] Gaetano Mosca, sulla teoria dei governi. In: Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885*. Praha 2004 [1885], s. 175.

⁶⁹ [Masaryk, T. G.:] Glosy ku programu. *Čas*, IV, 1890, č. 45, 8. 9. 1890.

pohrdlivé mínění o dělnictvu a dělníci v mnohém právem kritizují politiku mladočeské strany, zároveň ale zdůraznil, že v mladočeských řadách je mnoho obhájců politické rovnoprávnosti, všeobecného hlasovacího práva a osmihodinové pracovní doby a je proto třeba oboustranné dobré vůle pro porozumění mezi dělnictvem a střední třídou.⁷⁰

V průběhu roku 1892 začal Masaryk uvažovat o rezignaci na poslanecký mandát ve Vídni. Motiv je třeba hledat spíše v Masarykově osobním životě než ve stranických rozporech. Neobyčejně aktivnímu Masarykovi přibyla po vstupu do parlamentní politiky řada nových úkolů, přičemž starších závazků se nechtěl vzdát – mnohostrannou činnost v parlamentu, na univerzitě, v tisku a v oblasti samostatného vědeckého bádání spojenou navíc s neustálými přesuny mezi Prahou a Vídní doplňovanými schůzkami s voliči v Pošumaví jednoduše nebylo možné zvládat. Masaryk chtěl proto vídeňskou agendu zřejmě vypustit, aby se jeho mnohostranné aktivity odehrávaly v Praze, kde žila rodina.⁷¹ Masaryk byl navíc patrně zklamán jen omezenými možnostmi parlamentní politiky ovlivnit reálné dění a nabýval zřejmě dojmu, že není na politickou činnost ještě dostatečně zralý.⁷² V Masarykově politické a stranické činnosti se od počátku projevoval výrazně individualistický způsob práce a neochota či dokonce neschopnost podřizování se kolektivním direktivám. Jeho rozmáchlé politické koncepce patrně nebyly slučitelné s politickou rutinou tehdejších etablovaných politických stran.⁷³ Je zřejmé, že publicistickou a literární činnost pokládal Masaryk oproti parlamentní politice za prioritní. Roku 1892 předložil mladý nakladatel Jan Laichter (1858-1946), který se osamostatnil od Ottova nakladatelství, Masarykovi návrh na vydávání nové revue. Masaryk tehdy neodmítl, požádal však Laichtera, aby s projektem počkal řádově dva roky s tím, že během této doby Masaryk pravděpodobně ukončí svou činnost v parlamentu. Masaryk uvažoval o možnosti, že by Laichter mohl převzít vydávání Athenaea, Laichter však preferoval založení nového periodika přístupného širším vrstvám vzdělaných čtenářů. Na jaře 1893 padlo rozhodnutí, že od podzimu téhož roku začne vycházet časopis Naše doba, který bude svým charakterem kdesi mezi vědeckým Athenaeem a zpravodajsko-politickým Časem.

Masarykův konec v parlamentní politice byl ale nakonec jiný, než si Masaryk představoval. Místo rezignace z vlastní vůle, o které pravděpodobně vážně uvažoval, byl k rezignaci prakticky donucen svou stranou. V létě 1893 vypukla tzv. Šromotova aféra – její

⁷⁰ O Masarykově proslovu referoval *Čas*, VII, 1893, č. 16, 22. 4. 1893, s. 250-251, ve vzpomínkách Soukup, F.: *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a prezident státu*. Praha 1930, s. 21.

⁷¹ A – ÚTGM, dopis Masaryk – Boeck, 24. 10. 1892: „Ich gehe schon mit den Gedanken um, die Politik aufzugeben. Das Zigeunerleben dabei ist mir am unangenehmsten“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 438.

⁷² Svou tehdejší „nezralost“ Masaryk retrospektivně pojmenovává v Masaryk, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*. Praha 1925, s. 392-393.

⁷³ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 81.

spletitý příběh lze rezumovat tak, že Masaryk byl prakticky obviněn z vyzrazování důvěrných informací o mladočeském stranickém vůdci Juliovi Grégrovi, které v útoku proti Grégrovi využil staročech Šromota. Následně došlo k verbálnímu konfliktu mezi Masarykem a Grégrem a po něm nastoupila protimasarykovská kampaň v Národních listech. Strana se postavila za Grégra. V září 1893 se tak Masaryk vzdal mandátu ve Vídni i v pražském zemském sněmu.⁷⁴

---

⁷⁴ Podle Jaroslava Opaty bylo Masarykovo odcizení mladočeské straně v širší rovině způsobeno Masarykovými neustávajícími spory s nacionálními radikály, jejichž hlavní ideologickou platformou bylo povrchní antiněmecké rusofilství. Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 54. Kučera, M.: Předpoklady krystalizace Masarykova pojetí národnosti a státoprávní otázky. In: Neudorfllová, M. (ed.): *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*. Praha 2004, s. 14 interpretuje Masarykův odchod z mladočeské strany jako jen zdánlivě dobrovolný, neboť kdyby Masaryk ze strany neodešel sám, byl by pravděpodobně vyloučen.

Česká otázka a nepolitická politika (1893-1907)

Masarykův odchod z parlamentní politiky znamenal počátek ochladání Masarykových vztahů s jeho realistickými kolegy Josefem Kaizlem a Karlem Kramářem. Masaryk při své rezignaci možná do určité míry předpokládal, že se k němu Kaizl a Kramář připojí, jejich pohled na celou záležitost byl však odlišný od Masarykova nazírání. Kaizl i Kramář byly daleko více než Masaryk „standardními“ politiky a právě v parlamentní činnosti spatřovali nejúčinnější způsob veřejné činnosti.

Masarykova pozornost se po odchodu z parlamentu začínala soustřeďovat na publicistické působení na českou veřejnost, které pro Masaryka nyní sehrávalo i úlohu jisté kompenzace politického života.¹ Působení na publikum skrze psané slovo pokládal Masaryk za politiku svého druhu, politiku svým způsobem účinnější, mající dlouhodobější identitotvorný efekt. Tribunu pro svou publicistiku měl Masaryk k dispozici prakticky ihned po odchodu z parlamentu – měsíčník *Naše doba* začal vycházet v říjnu 1893. Redaktory *Naší doby* byli vedle Masaryka i Josef Kaizl a jeden z Masarykových prvních pražských žáků z 80. let, filosof František Drtina (1861-1925). *Naší dobu* Masaryk od počátku vnímal jako programové a světonázorové periodikum reprezentující realistický směr. V prvním čísle *Naší doby* se opakovala situace, která nastala roku 1883 při zahájení vydávání *Athenaea* – autorem prvního čísla byl z velké části Masaryk sám, nikoliv z nedostatku přispěvatelů, ale proto, že chtěl udat směr, kterým se mělo nové periodikum ubírat. Mezi autory publikujícími v *Naší době* vykazovaly však texty napsané Masarykem i v následujících letech vysoký procentuální podíl, který se Masaryk podobně jako v *Athenaeu* snažil zakrýt různými šiframi. Mnozí potenciální autoři se Masarykovi zdáli nedostatečně erudovaní či jejich články neodpovídaly Masarykovu vkusu. Masarykův přístup byl přirozeně částí spolupracovníků vnímán jako sebestředný a autoritářský a stal se hned na počátku vydávání *Naší doby* dalším impulsem k odcizování mezi Masarykem a jeho realistickými kolegy Kaizlem a Kramářem. To, co nyní reprezentovala *Naše doba*, interpretoval Masaryk jako nový a autentický realismus.²

První číslo *Nové doby* prohloubilo i odstup mezi Masarykem a kolegy z univerzity vzniklý v době Masarykova vstupu do aktivní politiky. Nová doba publikovala článek o *Befřichu Smetanovi* podepsaný šifrou „Ch“, jehož autorkou byla Masarykova žena Charlotta,

¹ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 86 interpretoval jako kompenzační celou Masarykovu formulaci textů k české otázce v 90. letech 19. století.

² Ke vztahům Masaryka s Kaizlem a Kramářem srov. blíže Kučera, M., *T. G. Masaryk a Josef Kaizl: cesta k ideové konfrontaci*. *Moderní dějiny*, 7, 1999, s. 293-310; Kučera, M.: Příspěvek k výkladu vzájemného vztahu K. Kramáře a T. G. Masaryka. In: *České země a Evropa v 19. a 20. století*. Praha 1997, s. 127-152.

kteřá článek zpracovala za asistence svého manžela. Článek byl napsán v obdivném duchu vůči Smetanovi, avšak kvůli Charlottině nedostatečné znalosti české literatury z doby před příchodem manželů Masarykových do Prahy naznačoval, že o Smetanově díle nebylo dosud českými odborníky nic zásadního napsáno. Smetanovým dílem se však již dříve intenzivně zabýval estetik Otakar Hostinský, jeden z prvních Masarykových přátel, který společně s historikem Jaroslavem Gollem velkou měrou přispěl k Masarykovu příchodu do Prahy. Článek vyvolal pobouření Jaroslava Golla, který se ozval silněji než samotný Otakar Hostinský. V dopisu Masarykovi označil článek za urážku Hostinského a potažmo všech, kteří v Praze byli před Masarykovým příchodem a o českou věc se zasazovali dříve než Masaryk. Záležitost byla podle Golla o to závažnější, že Hostinský byl kvůli své obhajobě Smetany léta perzekuován. Pokud si podle Golla sám autor článku nebyl vědom kontroverzního dosahu textu, měla zasáhnout reakce. Na scénu opět pronikly ozvuky názoru o Masarykově neúplném češství. Tento spor, který vznikl ve velké míře z neznalosti věci na straně Charlotty Masarykové a tedy z nedorozumění, protože cílem článku jistě nebylo zpochybnění zásluh Otakara Hostinského, by bylo možné při Masarykově dobré vůli zřejmě snadno urovnat. Avšak Masaryk, který se tehdy cítil pohlcen prací na projektu a programu „nového realismu“, jehož tribunou *Naše doba* byla, zhodnotil celou věc spíše jako podružný detail. Gollovi pouze stručně odpověděl, že se rozhodně nejednalo o žádný cílený útok a že mu vše vysvětlí později, neboť nyní má příliš málo času. Zatímco s Hostinským se Masaryk časem udobřil, vztahy s Gollem zůstaly chladné, i když byly vždy korektní.³

V Masarykových textech z doby mezi sporem o Rukopisy a složením poslaneckých mandátů se začínala výrazně odrážet problematika národní a nadnárodní identity spojená s otázkou geopolitiky a geograficko-historického ukotvení národního života.⁴ V geopolitickém kontextu začal Masaryk ve zvýšené míře tematizovat problematiku světových mocností a dopad jejich vztahů na střední Evropu a pozici českých zemí. Do popředí se dostávala zvláště německá a ruská otázka, v menší míře poté francouzská a britská problematika, ve středoevropském kontextu věnoval Masaryk pozornost i polské otázce. Masaryk na konci 80.

³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 30-33.

⁴ Významný klíč k pochopení Masarykova vnímání geograficko-historického rámce národní i evropské otázky představuje série článků Masaryk, T. G.: *Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii*. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 189-292. která neprávem stojí mimo hlavní kánon Masarykových textů. Přispívá však významným způsobem k pochopení pozadí Masarykova uvažování, jež vedlo k formulaci textů k české otázce i pozdějších prací, zvláště z období první světové války. Podle hodnocení Ivo Samsona představovaly geopolitické úvahy významnou složku Masarykových textů jako celku a geopolitické aspekty se v Masarykově díle objevily dávno předtím, než byl roku 1916 švédským státovědcem Rudolfem Kjellénem (1864-1922) zaveden samotný termín geopolitika. Samson, I.: *T. G. Masaryk a Nová Evropa. Geopolitický portrét T. G. Masaryka*. In: Opat, J. (ed.): *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*. Praha 1993, s. 50.

let 19. století výrazně reflektoval měnící se geopolitické konstanty, zvláště roli pangermanismu a německé kolonizace, potenciál i slabosti Ruska, roli lidských a přírodních zdrojů a narůstající německý tlak na Rakousko-Uhersko. V globálním měřítku Masaryk vycházel z předpokladu, že základní světový antagonismus představuje spor pozemské a námořní moci, v konkrétní rovině potom spor Britské říše s Ruskem.⁵ Celá západní Evropa nebyla podle Masaryka kvůli geografickým konstantám schopna Rusko pokořit, Rusko mohlo naproti tomu vůči Západu provádět politiku volné ruky. Na rozdíl od evropských zemí hrál pro Rusko čas a proto Rusko nemělo motiv vyvolávat konflikt – sílilo každým dnem míru, každým rokem mu přibývaly miliony obyvatelstva. Pro Rusko byla však z geopolitického hlediska ve skutečnosti nejzásadnější asijská, nikoliv (středo)evropská politika, a střední Evropa tak stála spíše mimo ruský perimetr.⁶

V Masarykově traktování geopolitické role německé otázky sehrával od počátku klíčovou roli pojem pangermanismus. Již na jaře roku 1881 se Masarykovi dostaly do ruky *Deutsche Schriften* (1878) Paula de Lagarda (1827-1891), pokládané často za ideologický základ pangermánského uvažování. Masaryk na ně od počátku pohlížel velmi kriticky – viděl, jak Lagarde, který byl luteránským teologem, hlásal násilnou germanizaci, a pozoroval, jak se jeho spisy postupně stávaly evangeliem moderního německví.⁷ Masaryk začínal pravidelně varovat před novou pangermánskou ideologií rodící se v Německu. Pojednával o ní sice dosud jen v náznacích, je však podstatné zdůraznit, že její myšlenkové protagonisty již tehdy ztotožňoval se stejnými postavami jako o řadu desítek let později v boji proti německé „teokracii“ za první světové války.⁸ Masarykův postoj k Německu v druhé polovině 80. let 19.

⁵ Ačkoliv Masaryk necitoval, v jeho myšlenkách se výrazně uplatňovala koncepce formulovaná americkým geopolitickým teoretikem Alfredem Mahanem (1840-1914) a britským geografem Halfordem Mackinderem (1861-1947). Masaryk evidentně dobře znal dobovou geografickou a geopolitickou literaturu. Masarykovu orientaci v geografických a geopolitických otázkách i koncepcích geografického determinismu prozrazovaly v pozdějším Masarykově díle nejzřetelněji Masarykovy texty z doby první světové války.

⁶ „Řekli mi někteří pozorovatelé, že ruský mužik dávno ví o Číně a že prý ne z Evropy, ale z Číny jaksi instinktivně čeká pohromy pro Rusko; o Čechách ruský mužik ještě neví“. Masaryk, T. G.: *Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii*. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 254.

⁷ A-ÚTGM, Aforismy, p. 8 v. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou I*. Praha 2000, s. 452.

⁸ V náznacích srov. v celkově zcela odlišně orientované recenzi z roku 1884 [Masaryk, T. G.:] Eukarpa. *Culturgeschichte der Menschheit*. In: Masaryk, T. G. *Z počátků Athenaea 1883-1885*. Praha 2004, s. 100, která pojednává o wagneriánství a vegetariánství: „Mnohým zdá se celé to hnutí směšným, a zajisté má mnohé slabé stránky; však po našem náhledu zasluhuje bedlivějšího studia sociologického: mužové jako Wagner sám a stoupenci jeho jako Nietzsche, částečně Paul se Lagarde...více než psychologického povšimnutí jsou hodni“. Ve vzpomínce zachytil Masaryk svůj vztah k wagneriánství roku 1929, Prezident Masaryk o školské reformě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Prager Tagblatt, 14. 4. 1929; Lidové noviny, 14. 4. 1929], s. 30: „Wagner mne začal zajímat už jako studenta ve Vídni...[s wagneriánstvím] se spojoval zvláštní nacionalismus, kterému tehdy podlehl Viktor Adler, Pernerstoffer a další... [Wagner] měl na ně vliv, teprve později stali se marxisty. Nezáčastnil jsem se tohoto hnutí, ale přišel jsem s ním přece do styku...Také později a dodnes sledoval jsem vývoj Wagnerův a wagnerismu. Sám jsem však nebyl

století se zrcadlil v rozhovoru mezi Masarykem a Masarykovým přítelem, malířem Hanušem Schwaigerem (1854-1912), který zaznamenal Jan Herben. Schwaiger tehdy litoval rusifikace tartuské (něm. dorpatské) univerzity a vyslovil tezi, že německá kultura je na vyšší úrovni než kultura ruská. Masaryk zastával názor, že celá záležitost je věcí Rusů a není důvod, proč by se mělo na univerzitě vyučovat německy, když tytéž úkoly mohou zastat Rusové. Dále prohlásil, že jemu osobně německá kultura neimponuje a Prusko je vzor státu, který vše obrací na poněmčení. Masaryk se ale zároveň netajil ani skepsí vůči Francii – kdyby v Evropě pozici podobnou Německu zastávala Francie, nebyla by podle Masaryka situace o nic lepší.⁹

V geopolitickém kontextu vzrůstala podle Masaryka role Německa ve světové (mimoevropské) politice a na pořad dne se dostávala možnost anglo-německého spojení proti Rusku. Tohoto spojení se Masaryk s ohledem na českou otázku obával více než anglo-německého antagonismu. Německo se podle Masarykova názoru z roku 1890 stalo v posledních letech výrazným činitelem v rámci světového antagonismu námořní a pozemské moci reprezentovaného dosud převážně sporem Britské říše s Ruskem. Masaryk se domníval, že vzhledem k německým koloniálním ziskům v Africe bude Německo čím dál více tlačit na získání opěrných bodů ve Středomoří (Terst) a protože cesta do Středomoří vede přirozeně přes Rakousko, poroste dále německý vliv v Rakousku. Doklad této tendence spatřoval Masaryk v tom, že i na univerzitních katedrách v Německu bylo již Rakousko údajně prohlašováno za nejbližší německou kolonii.¹⁰

Vůči možnosti Francie působit rovnováhu na evropském kontinentu byl Masaryk skeptický a předpokládal další hospodářské i kulturní posilování Německa na úkor jeho západního souseda. Francie podle Masaryka přestávala být rozhodujícím činitelem mezinárodních vztahů, na rozdíl od dalších velmocí nemohla vést svou politiku bez silného spojence a její pozice byla nutně defenzivní. Německo-francouzský spor se tak v kontextu geopolitických silokřivek stával v Masarykově vnímání spíše podružným a regionálním konfliktem. Rusko-francouzské spojení vznikající od počátku 90. let 19. století interpretoval Masaryk jako ruský zájem zastavit další oslabování Francie, nikoliv jako novou alternativu ve světové geopolitice, a domníval se přitom, že kvůli Francii Rusko Německu válku nevypoví.¹¹

---

vůbec wagnerovcem a nemohl jsem jím být. A to z věcných důvodů.“ Herben, J.: *Kniha vzpomínek*. Praha 1936, s. 215-219.

⁹ Herben, J.: *Kniha vzpomínek*. Praha 1936, s. 215-219.

¹⁰ Srov. zvl. články z roku 1890 publikované v Času: Němci na temném kontinentě. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007, s. 355-358; Anglo-ruská otázka. Tamtéž, s. 365-366

¹¹ Kronšadské slavnosti. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 492-493.

Jestliže se Masaryk ve světovém měřítku obával spolenectví Británie a Německa, potom v kontextu střední a středovýchodní Evropy neskrýval své obavy z dohody mezi Německem a Ruskem a historicky argumentoval tím, že Němci a Rusové si po staletí rozdělovali sféry vlivu. Pod vlivem četby Lamanského poukazoval na to, že rusko-německé rozdělení sfér vlivu, v němž by české země byly odsouzeny k plné germanizaci, připouštějí i ruští slavjanofilové a diskutují přitom i o roztržení historických českých zemí na Čechy odsouzené ke germanizaci a Moravu, kde je údajně větší naděje přežití slovanského elementu.¹²

V Masarykových textech z druhé poloviny 80. let lze nalézt zárodky silně geopoliticky a geograficky pojímané reflexe česko-německých vztahů. Česká otázka byla podle Masarykova tehdejšího názoru po celou historii zároveň otázkou německou, Masaryk ale nepřijímal rezignovaný a sebelítostný pohled na geografickou pozici českých zemí na mapě Evropy vycházející z předpokladu, že geografická pozice českých zemí je zákonitě nevýhodná, protože české teritorium je obklopeno německým etnikem. Totéž totiž podle Masarykovy interpretace platilo i z německé perspektivy, protože území osídlené Čechy od sebe oddělovalo etnicky německá teritoria na severu a na jihu a české etnické teritorium bylo německým myšlením vnímáno jako slovanský klín vyčnívající z východu daleko na západ a bránící sjednocení severních a jižních Němců. V této souvislosti se Masaryk pokusil přispět k evropsky pojímanému porozumění geopolitické pozice českých zemí komparací českého pohledu s německou perspektivou, která byla lítostí nad vlastní geografickou situací té české svým způsobem velmi podobná. Z geopolitické situace českých zemí vyvozoval však Masaryk na základě historické argumentace pro Čechy optimistický závěr – jestliže český klín existoval tisíc let a Němci jej neprorazili, není důvod, proč by jej měli prorazit nyní. Masaryk v 80. letech dosud nevěřil v možnost sjednocení severních a jižních Němců, Německa a Rakouska, neboť se domníval, že v takovém případě by se zdvihl odpor všech ostatních států kvůli vychýlení evropské rovnováhy, který by sjednocovací plány znemožnil.¹³

Po odchodu z parlamentu se Masarykova publikační činnost přesunula do nového těžiště výrazněji než dříve a navázala na téma geopolitických otázek a slavjanofilství z druhé poloviny 80. let, avšak s výrazným posunem k historické dimenzi problému. V geopoliticky širokém, ba nejširším možném světovém kontextu začínal Masaryk od konce 80. let deklarovat požadavek globálního traktování české otázky. Právě v tomto rámci Masarykova

¹² Srov. Kronšadské povstání. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 492-493.

¹³ Slovanská západní otázka. In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1888], s. 474-476.

myšlení je třeba spatřovat důležité pozadí Masarykovy formulace české otázky z 90. let 19. století, v níž se zdaleka nejednalo jen o filosofický pohled na minulost jako teoretický problém ani o pouhý česko-německý spor. Masarykovo úsilí bylo vedeno snahou ukázat, proč je česká otázka důležitá a proč se v ní vlastně nejedná o spor česko-německý, ale o spor daleko širší. Milan Machovec klasifikoval jádro Masarykovy práce v 90. letech termínem „zápas o smysl dějinného vědomí“, v němž se oproti předchozím etapám Masarykovy literární činnosti zvýraznila úloha národní otázky a hledání národní identity doplněné v druhé polovině poslední dekády 19. století hledáním náboženského a hodnotového ukotvení člověka a tematizací sociální otázky.¹⁴ Masaryk sám si čím dál více začal klást za cíl určit „místo našeho národa v řadě národů evropských a jeho postavení ve vývoji lidstva.“¹⁵ Období po rezignaci na poslanecký mandát roku 1893 využil Masaryk k intenzivní práci na svém prohloubeném pojetí národní politiky a národního programu.¹⁶ V rozmezí několika let publikoval celou řadu spisů, které se pohybovaly na pomezí mezi odborným a veřejným diskursem a měly polemicko-interpretativní, někdy však i programově-ideologickou povahu. Tato Masarykova pojednání lze souborně nazvat jako texty k české otázce a jejich jádro reprezentují publikace *Česká otázka* (1894), *Naše nynější krize* (1895) a *Jan Hus* (1896).¹⁷ Další Masarykovy práce z 90. let dotýkající se české otázky, obsáhlá studie *Karel Havlíček* (1896) i menší práce *Palackého idea národu českého*¹⁸, Masarykovo základní schéma doplňují.

Masarykova „česká otázka“ nepředstavovala první ani jediný pokus o filosofické zachycení českých dějin a vycházela v mnoha ohledech ze starších úvah vedených českými mysliteli národního obrození a především Františkem Palackým.¹⁹ Srovnává – li čtenář

¹⁴ Machovec, M.: *T. G. Masaryk*. Praha 1968, s. 107.

¹⁵ Toto heslo Masaryk vyjádřil v programu Nové doby roku 1893, cit. Herben, J.: *T. G. Masaryk*, 1. díl. Praha 1928, s. 144 – 145.

¹⁶ K hodnocení srov. Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 157.

¹⁷ Otto Urban hodnotí právě tyto tři Masarykovy tituly jako centrum Masarykova pojetí filosofie národní existence. Srov. Urban, O.: *Masarykova česká filosofie. Československý časopis historický* 1969, s. 539–544; Urban, O.: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 440.

¹⁸ Spis *Palackého idea národu českého* zahrnoval studie o Palackém publikované roku 1898 u příležitosti stého výročí Palackého narození v Naší době a ve vídeňské *Die Zeit* a samostatně byl vydán jako brožura roku 1912. *Die Zeit* se stal významnou tiskovou platformou, na jejíchž stránkách se Masaryk od poloviny 90. let snažil informovat nečeské publikum (zvláště rakouské Němce) o české otázce, situaci a problémech českého národa. Neudorflová, M.: *T. G. Masaryk. Politický myslitel*. Praha 2011, s. 160. Byl založen roku 1894 jako týdeník, který měl za cíl získat příspěvatelů napříč národy monarchie a stát se tak skutečným „rakouským“ periodikem. Projevoval loajalitu vůči habsburské monarchii, avšak byl kritický k zahraniční politice státu. Roku 1904 byl transformován v nový týdeník *Oesterreichische Rundschau* a paralelně s tím začal vycházet deník *Die Zeit* (1902–1919). Srov. Malínská, J.: *Masarykův pohled na vztah Čechů a Němců v jeho člancích ve vídeňském tisku*. In: Neudorflová, M. (ed.): *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*. Praha 2004, s. 62–97.

¹⁹ Pauza, M. – Hajka, D (eds.): *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení II. (1848 – 1948)*. Praha 1989, s. 27.

Palackého pojetí české historie s Masarykovými texty, zjistí, že Masaryk vděčil Palackému zvláště s ohledem na husitskou epochu za mnohé nejen faktograficky, nýbrž i konceptuálně. Po skončení Palackého životní dráhy byl Masaryk prvním, kdo vystoupil s výrazným, rozsáhlým a komplexním filosofickým pojetím českých dějin,²⁰ které vyvolalo širokou diskusi a stalo se po roce 1910 profilovým ideovým podnětem při rozpoutání sporu o smysl českých dějin, dlouhodobé diskuse, jež teprve sama učinila Masarykem pokládané otázky i způsob jejich řešení ožehavým předmětem debat. Masarykova filosofie dějin spojující výrazně minulost s národní přítomností i s vyhlídkami do budoucna vyvolávala v českých intelektuálních kruzích cyklicky se opakující pozitivní i negativní reflexe, jejichž intenzita vedla některé jejich komentátory až k přesvědčení, že hledání smyslu národních dějin a filosofie národních dějin vůbec představovaly specificky český fenomén.²¹

Cesta k Masarykově formulaci české otázky vycházela z několika zdrojů. Ve vztahu k problematice pojetí českých dějin užíval v Masarykově myšlení od sporu o Rukopisy názor o nevyhnutelnosti nové konceptualizace české minulosti. Potřebu nového prohloubeného přístupu k českým dějinám Masaryk naznačil již ve svých příspěvcích v rámci samotného rukopisného konfliktu, kdy podrobil kritice podle vlastní interpretace povrchní, událostně pojaté vnímání minulosti, které ignorovalo dějiny společnosti, a zároveň poukázal na příliš úzce vymezený geografický obzor, z něhož byla česká otázka sledována.²² V roce 1890 se Masaryk pokoušel iniciovat pokus o revizi výsledků práce českých univerzitních historiků a vybral si k tomuto úkolu mladého historika a středoškolského učitele Jindřicha Vančuru (1855-1936), který byl žákem Václava Vladivoje Tomka (1818-1905) a ve sporu o Rukopisy stál na Masarykově straně. Vančura byl znalcem a posléze i překladatelem díla francouzského protestantského historika Ernesta Denise (1849-1921), jenž byl v českých zemích znám jako autor prací o zániku českého stavovského státu a období rekatolizace. Masaryk chtěl proto Vančuru přesvědčit, aby napsal příručku českých dějin pojednávající o bělohorském a pobělohorském období, která by nahradila rozšířený a podle Masarykova názoru vadný

²⁰ Určitým předobrazem Masarykovy kritiky obsažené v textech k české otázce byl již článek mladého Huberta Gorgona Schauera (1862–1892) *Naše dvě otázky* z roku 1886 připisovaný ve své době Masarykovi. Schauerova stať však až na efemérní kritiku vytýkající Masarykovi (sic!) jako údajnému autorovi pochybnosti o smyslu národní existence zůstala prakticky bez odezvy. Srov. Štefek, K.: *Spory o pojetí českých dějin*. Hradec Králové 1986, s. 61.

²¹ K teorii o české specifčnosti srov. Patočka, J.: *Filosofie českých dějin*. In: Patočka, J.: *Náš národní program*, Praha 1990, s. 58; Štefek, K.: *Spory o pojetí českých dějin*. Hradec Králové 1986, s. 95.

²² Masaryk, T. G.: *Náčrt sociologického rozboru RZ a RK*. In: Masaryk, T. G.: *Z bojů o rukopisy 1886-1888*. Praha 2004 [1886], s. 176.

Tomkův přehled velebící bělohorskou porážku jako štěstí českého národa. K záměru však nedošlo.²³

Významnou roli sehrávala na cestě k formulaci české otázky Masarykova snaha o komparativní studium slovanské otázky. Slovanská otázka představovala v Masarykově vnímání základní nadnárodní kontext české otázky a potřebu srovnávací analýzy slovanských národů naznačil Masaryk ve sporu o Rukopisy podobně jako nutnost rekonceptualizace pojmání českých dějin. Na konci 80. a počátku 90. let Masaryk věnoval slovanské problematice řadu článků a knižně publikoval roku 1889 práci *Slovanské studie I.* pojednávající na příkladu Ivana Vasiljeviče Kirejevského o ruském slavjanofilství první poloviny 19. století. Tato práce naznačovala, že je jen prvním střípkem v rozsáhlejší zamýšlené řadě pojednání,²⁴ vzhledem k Masarykově mnohostranné činnosti nenalezla ale bezprostřední pokračování. Sté výročí narození Jána Kollára roku 1893 zavdalo Masarykovi popud k bližšímu studiu Kollárova díla. Pojednání o Kollárovi Masaryk koncipoval jako volné pokračování *Slovanských studií* z roku 1889, neboť Kollára považoval za představitele téhož národního směru, který v Rusku reprezentoval Kirejevskij. Masaryk pojal při studiu Kollára úmysl svou koncepci rozšířit, pojednat o celém českém národním obrození a jeho smyslu a ukázat cestu, jíž by se národ měl ubírat do budoucna.²⁵ Tento úmysl byl záhy umocněn Masarykovým odchodem z parlamentní politiky.

Neopomenutelným zdrojem na cestě k Masarykově formulaci koncepce české otázky bylo i Masarykovo důkladné pozorování vývoje národního myšlení u Němců jako největšího českého souseda, na jehož základě Masaryk konstatoval nejen vzrůstající roli pangermanismu v německém prostředí, ale i propracovanost koncepce „německé národní filosofie“. Masaryk byl vůči filosoficko-dějinné konstrukci a konsekvencím „německé národní filosofie“ kritický. Pangermanismus jako reprezentant německé „národní filosofie“ byl ale podle Masarykova hodnocení založen na „jasné ideji“, na logicky strukturované koncepci národních cílů se zřetelnou představou budoucnosti, postavenou jak na porozumění dlouhodobému vývoji a jeho důsledkům pro přítomnost a budoucnost, tak i na realistickém zhodnocení aktuální světové geopolitické situace vycházející ze znalosti světových poměrů. Úroveň německé vědy a kultury byla podle Masaryka příčinou toho, že Němci měli nejlépe zpracované dějiny a zejména nejlépe rozvinutou filosofii dějin, což jim umožňovalo formulovat národní zájem a

²³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II.* Praha 2001, s. 258.

²⁴ Masaryk, T. G. *Slovanské studie. Slavjanofilství I. V. Kirejevského.* In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891.* Praha 2007 [1889], s. 15.

²⁵ Tento záměr Masaryk výslovně deklaroval v Masaryk, T. G.: *Slovanské studie. Jana Kollára slovanská vzájemnost.* In: Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus.* Praha 2000 [1894], s. 481.

národní program. Nic podobného podle Masaryka v českém ani rakouském prostředí bohužel neexistovalo. Proti německé národní filosofii nestála dostatečná idea česká ani rakouská. Masarykův postoj k německému myšlení byl přitom s ohledem na filosofii národních dějin dvojnásobný. Na jedné straně Masaryk zdůrazňoval, že se Češi kvůli vyspělosti německého myšlení musí naučit cítit a myslet skutečně česky, rozpoznat, co je česká filosofie, český názor na svět. Na druhé straně ale právě v tomto ohledu vlastně českému národu doporučoval německou metodu, inspiraci německým myšlením, a doporučoval definovat český světonázor z metodického hlediska po německém vzoru, i když jeho náplň by byla odlišná.²⁶

Masarykova formulace české otázky představovala pokus o široce pojatou filosofii národních dějin postavenou na světové, geopoliticky pojaté perspektivě. Masaryk mohl navázat na své geopolitické úvahy z konce 80. a počátku 90. let, které jej přiváděly k tázání po místě českého národa ve světových dějinách a po vztahu národní identity k jejím nadnárodním protějškům. Ve zmíněném rámci Masaryk postuloval pojmání české otázky jako otázky světové a zdůrazňoval důležitost neustálého srovnávání české historie s historií „celého Rakouska a Evropy“, jehož cílem je „vkloubit náš národ...do organismu světové historie a politiky“.²⁷ Za přirozený státní rámec české otázky Masaryk pokládal habsburskou monarchii a českou národní identitu považoval nejen za plně kompatibilní s rakouskou státní identitou, ale dokonce za podmínku existence rakouské identity – „němčící“ interpretace rakouské identity podle Masarykova názoru v dlouhodobější perspektivě znamenala nutný zánik rakouské specifičnosti a její rozplynutí v německu, neboť pohled do dějin ukazoval, že Rakousko vzniklo nikoliv šířením německu, ale jako syntéza několika státních útvarů, v rámci nichž české země sehrávaly klíčovou úlohu.²⁸

V průběhu roku 1894 Masaryk publikoval sérii článků, které již na konci roku uspořádal do knihy pod názvem *Česká otázka* otištěné v únoru 1895. Vznik samotného obratu „česká otázka“ nebyl Masarykovou originální formulací a je v historickém ohledu spojován spíše s vystoupením mladočeského poslance Josefa Herolda na zasedání Říšské rady roku 1894, v němž se český zastupitel obrátil na ministerského předsedu Alfreda Windischgrätze

²⁶ V 90. letech Masaryk věnoval pangermanismu pozornost v článku *Čisté německu* podepsaném šifrou Č. P., který byl v Naší době publikován roku 1897. V článku zastávané názory však Masaryk evidentně sdílel již při sepisování textů k české otázce, neboť tyto postoje názorově vycházely z Masarykových úvah o evropské geopolitice z přelomu 80. a 90. let. [Masaryk, T. G.:] *Čisté německu*. *Naše doba* 1/1897, s. 2-5; Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 134.

²⁷ Srov. v Masarykově retrospektivním hodnocení Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 393.

²⁸ Srov. Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 128-129, který cituje z Masarykovy rukopisné poznámky z roku 1890 (A ÚTGM, kr. Masaryk, 1890, sl. 17), kde Masaryk explicitně uvedl: „Mohou-li Němci býti dobrými Rakušany, proč nemohli by jimi býti slovansky cítící Čechové... Padneme-li my Čechové, veta bude po Rakousku.“

s dotazem, jak vláda hodlá řešit „českou otázku“.²⁹ Samotné Heroldovo vystoupení však pochopitelně nemělo hlubší historický význam, vzniklý výraz se ale brzy dostal do oběhu a podle hodnocení Miloše Havelky „kolem sebe začal silně strukturovat různá stanoviska, různě orientovat jednání a především akcentovat různé hodnoty“. Z dlouhodobého hlediska se přitom Masarykovo stanovisko projevilo jako pravděpodobně nejvýraznější, neboť Masaryk přenesl problém české otázky z roviny efemérních politických debat na filosofickou úroveň a z aktuálních záležitostí každodenního života české společnosti učinil otázku jejího dlouhodobého dějinného vývoje.³⁰

Masaryk si podle vlastních slov kladl za cíl nepojímat otázku národního bytí z politického hlediska, nýbrž na základě sociologického rozboru skutečností, které vedou k tomu, že je člověk konce 19. století nucen hledat smysl české historie. Česká otázka však neměla akademickou povahu a nebyla objektivistická. Masaryk se snažil přistupovat k výkladu tak, aby v historickém materiálu našel příčiny a rovněž řešení problémů českého národa konce 19. století, který se podle Masaryka nacházel ve stavu krize vlastní identity. Během 19. století sice český národ uchránil českou národní identitu navenek a zažehnal nebezpečí odnárodnění, nedokázal ale již přistoupit k další nutné, aktivní a pozitivní vývojové fázi české identity, totiž k organickému budování národní identity směrem dovnitř, drobnou každodenní prací. Pro další pozitivní vývoj své identity potřeboval podle Masarykova názoru český národ program založený na národní filosofii (srov. záhy vyšlou Naší nynější krizi). Národní program neměl být podle Masaryka jen výčtem bezprostředních politických cílů a vyjádřením okamžitých zájmů, nýbrž musel vycházet z historicky podložených základů české národní identity, které lze vystopovat napříč českými dějinami.³¹ Ve vztahu k těmto historicky podloženým základům, které Masaryk nazýval termínem „nosné ideje“ národních dějin, sahala přitom Masarykova díkce k odkazům na nábožensky podmíněnou transcendentní povahu dějinného procesu, která na dnešního čtenáře působí až esoterickým dojmem. Historický vývoj nebyl podle Masaryka nahodilý a v dějinách jednotlivých národů se uskutečňoval transcendentní plán. I když se úmysly prozřetelnosti nikdy nepodaří zcela odhalit, cílem historiků a filosofů by podle Masaryka mělo být jejich rozpoznání a postižení, aby tak byli schopni určit smysl národních dějin a historické poslání svého národa.

²⁹ Urban, O.: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 437.

³⁰ Havelka, M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny české otázky*. Praha 2001, s. 70–71.

³¹ Svůj postoj k české otázce z konce 19. století Masaryk výstižně shrnul o několik desetiletí později ve *Světové revoluci*. Zatímco Masarykovi odpůrci podle Masaryka vlastenčili a šlo jim v jejich přístupu o „lásku k vlasti“ jako takovou, Masaryk rozpoznal, že láska k vlasti se v druhé polovině 19. století rozumí již sama sebou, bylo však potřebné formulovat program této lásky. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 41.

Historický základ české národní identity Masaryk spatřoval v tzv. humanitní ideji, která spojovala dědictví husitství a českobratrství s národním obrozením a přítomnou dobou a obsahovala v Masarykově pojetí silný náboženský náboj. Česká národní identita vycházející svou podstatou z humanitní ideje se potom v Masarykově vnímání zakládala na premise, že národnost nestojí v protikladu k lidství, ale je jeho nutnou podmínkou. Za podstatnou součástí hledání národní identity pokládal Masaryk vedle nalezení pozitivní historické kontinuity „nosných idejí“ i analýzu národních chyb.³² Podstatou realistického vztahu k dějinám, který Masaryk v *České otázce* interpretoval jako metodu střízlivého, ale zároveň optimistického postoje k poměru mezi národními dějinami a potřebami přítomnosti, byl kritický pohled na minulost a schopnost otevřeně myslet.³³ Snaha o hledání kontinuity mezi minulostí a přítomností neznamenal podle Masaryka historické hledání všech rysů husitství či českého bratrství a jejich dogmatické napodobování, nýbrž zakládala se spíše na požadavku osud reformace a národního obrození „vnitřně prožít“ a navázat na přerušené dílo v kontextu současných podmínek a potřeb.³⁴

Během roku 1895 se rodila kniha *Naše nynější krize*, která začala být v pozdějších letech právem vnímána jako pokračování *České otázky* či její prodloužení do současnosti a byla v dalších vydáních s Českou otázkou otiskována v jednom svazku. Přesto byly původně motivy pro vznik *Naší nynější krize* odlišné, aktuálnější. Zatímco koncepce *České otázky* uzrávala v Masarykově myšlení dlouhodobě, podnětem k sepsání *Naší nynější krize* bylo hnutí české mládeže z 90. let 19. století, které se do povědomí veřejnosti dostávalo nejvýrazněji díky procesu s tzv. omladinou v roce 1894. Adresátem *Naší nynější krize* měla být podle Masarykovy představy především mládež. Masaryk výslovně zdůraznil, že ve starší generaci již ztratil důvěru³⁵ a její staročeské a mladočeské pojetí české národní identity, jež podrobil kritice v první části knihy, pokládal za anachronické vlastenčení, které nepostřehlo rozdíl mezi potřebami první poloviny 19. století a změněnými podmínkami jeho posledního desetiletí. Masarykova kritika mladých pokrokařů, která představovala těžiště knihy, se nesla v pro Masaryka charakteristickém moralistním duchu, který Masaryk již dříve hojně uplatňoval při hodnocení moderní literatury a jenž se místy blížil představě ztotožňované

³² Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 3-4.

³³ Masarykův argument pro realistický přístup k dějinám se zakládal na historickém příkladu z českých dějin 15. století - ani Chelčický se nebál kritizovat Husa a vytýkat mu, co pokládal za nesprávné. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 136.

³⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 50-51, 71.

³⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 355.

s viktoriánským moralismem.³⁶ Pokrokové proudy oblíbené v řadách mládeže se podle Masarykova názoru vyznačovaly bezmyšlenkovitým materialismem, zjednodušeným tendenčním přijímáním módních intelektuálních vzorů (např. Nietzsche) a strojeným zdánlivě bohémským (a rádoby uměleckým či intelektuálským) životním stylem, který svou povrchností přes porušování vnějších konvencí neopouštěl zděděnou „šosáckou buržoazní mentalitu“. Plané „pivaření“, podceňování manželství a teorie o prospěšnosti volné lásky nepřinášely podle Masaryka nic nového a působily stereotypně, neboť se přes svou deklarovanou pokrokovou povahu nijak nevymykaly z dosavadní reality a pouze oslabovaly jednotlivce i národ. Masaryk ve vztahu k mládeži apeloval na větší autentičnost a vyhýbání se planému pózismu.³⁷

Masaryk se na základě historické argumentace snažil posílit umírněné tendence vyjadřované zásadou „reformace, ne revoluce“. Ztělesněním této zásady byl v Masarykově interpretaci v aktuálním kontextu Masarykův realismus. Masaryk zopakoval svou myšlenku z konce 80. let, podle které realismus nechtěl být stranou v politickém smyslu, ale směrem a metodou. Realismus interpretoval Masaryk jako cestu zlatého středu – realistický přístup v Masarykově pojetí stál mezi radikalismem a konservatismem. Oproti konservativcům plně podporoval pokrok, na rozdíl od radikálů však neusiloval o skokovitý vývoj, nýbrž o postupné kroky; nezasazoval se o narušování a potažmo i zrušení stávajících sociálních institucí, jejichž odstranění by znamenalo veliké riziko.³⁸

Politiku vnímal Masaryk v Naší nynější krizi jako široce pojatou veřejnou činnost, která by měla být vedena úsilím o dovršení dosud neukončeného projektu českého národního obrození, jenž se v druhé polovině 19. století postupně zadrhl na rétorickém vlastenčení. Velký úkol spatřoval Masaryk v deperiferalizaci českého prostředí, kterou pojímal daleko spíše kulturně než ekonomicky - prakticky úplná absence tematizace ekonomických otázek byla poněkud zvláštním rysem Masarykova přístupu k problematice české národní identity. Kulturní deperiferalizaci mělo podle Masarykových představ napomoci vybudování solidní základny odborné i beletristické národní literatury. Otázka národní literatury přitom Masaryka tížila dlouhodobě a zřetelně se projevovala v Masarykově snaze nalézt vhodného „národního spisovatele“. Mácha a Němcová podle Masarykova hodnocení položili základy k přesunu

³⁶ Na Masarykův „viktoriánský moralismus“ ve vztahu k moderní literatuře poukázal britský bohemista a slavista Robert Pynsent, cit. dle Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*. Brno 1993, s. 14.

³⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 313-320. K historické analýze pokrokařského hnutí srov. zvl. Kučera, M.: *Pokrokařské hnutí, jeho programy, vývoj a rozklad (od 90. let do květnových voleb 1897)*. Praha 1990.

³⁸ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 164-166.

pozornosti od uchování jazyka a planého vlastnění k reálnému člověku, kvalitní krásná literatura se ale dosud nerozvinula v dostatečném množství.³⁹

Na *Českou otázku a Naši nynější krizi* navázaly roku 1896 knihy *Jan Hus* a *Karel Havlíček* a roku 1898 pojednání *Palackého idea národa českého*, které obraz české otázky doplňovaly. Publikace *Jan Hus* daleko důrazněji než samotná Česká otázka vyzdvihla ideové propojení mezi českou reformací a národním obrozením. Název knihy nebyl z hlediska obsahu zcela výstižný, neboť se nejednalo o rozbor Husova života a díla a postava Jana Husa tvořila jen ideové pozadí textu, snažícího se v první řadě uvést v souvislost smysl českých dějin a Masarykovy současnosti s myšlenkou humanity, která údajně české dějiny prostupovala.⁴⁰ V knize *Karel Havlíček* Masaryk oproti tradičnímu obrazu Havlíčka jako liberála zdůraznil hlubokou zbožnost inherentní Havlíčkově osobnosti, která nutila k odporu vůči formalizované církevní víře.

Reakce na koncepci českých dějin formulovanou v textech k české otázce se v letech bezprostředně po jejich vydání orientovaly spíše na politické a programové implikace Masarykova díla než na dosah Masarykovy koncepce českých dějin pro pojmání smyslu národní historie. Podle Havelkova hodnocení byl navzdory všem Masarykovým ujištěním, že Masaryk českou otázku ve své práci nepojímá v politickém smyslu, nýbrž sociologicky, prvotní ohlas Masarykovy práce především stranicko-politický. Vlastní *Česká otázka* obsahující Masarykovu konstrukci českých dějin byla čtena prizmatem na ni přímo navazující publikace *Naše nynější krize*, která řešila takřka výhradně aktuálně politickou problematiku.⁴¹ Podobně i Jaroslav Opat zdůraznil, že ohlas *České otázky* ve veřejnosti nebyl příliš výrazný, velkou pozornost však vzbudila *Naše nynější krize* řešící aktuální problémy české politiky.⁴²

S polemikou brzy přišel Josef Kaizl, který svůj protikoncept formuloval v knize *České myšlenky* publikované již na konci roku 1895. Kniha byla formulována jako obhajoba českého liberalismu 19. století, který Masaryk podrobil důsledné kritice. Kaizl pokládal za pozitivní, že Masaryk otevřel diskusi o problémech českého programu, což pomohlo k hlubšímu promyšlení řady otázek.⁴³ Zároveň však podle Kaizla Masaryk nedocenil rozdíl mezi kulturní a politickou prací, které jsou v moderním světě nutně vzájemně oddělené, a nedostatečně zhodnotil význam klasické politické práce ve srovnání s prací kulturní. Na rozdíl od Masaryka se Kaizl domníval, že politika není vědou, ačkoliv přirozeně „vytěžuje a přivlastňuje si

³⁹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 134-138.

⁴⁰ K Husovi a jeho osobnosti měl Masaryk v úmyslu později napsat samostatné dílo, pravděpodobně k příležitosti Husova výročí roku 1915. Propuknutí světové války ale postavilo Masaryka před jiné úkoly.

⁴¹ Havelka, M.: *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 18.

⁴² Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 68.

⁴³ Kaizl, J.: *České myšlenky*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 77.

výsledky vědeckého bádání“. Kaizlova kritika Masarykovy koncepce české otázky tak byla vlastně vedena proti Masarykem přespříliš deklarovanému „kulturnímu“ zaměření národní politiky. V tomto kontextu byl Kaizl odpůrcem Masarykovy nepolitické politiky, kterou interpretoval jako cosi substitučního.⁴⁴ Masaryk na polemiku s Kaizlem nepřistoupil a reagoval na Kaizlovu knihu pouze v nepodepsaném článku publikovaném v Času, kde Kaizlovi vytkl nedostatečnou znalost problému a nepochopení podstaty celé věci. Svými výroky o nekvalifikovanosti protivníka Masaryk v podstatě další diskusi o problému vylučoval.⁴⁵

V politickém smyslu rozuměl Masarykově formulaci české otázky i František Xaver Šalda (1867-1937) ve své recenzi *Těžká kniha*, který Masarykovu práci vítal s nadšením.⁴⁶ V radikální části mládeže nebyla *Česká otázka a Naše nynější krize* přijata, neboť Masarykova koncepce českých dějin ústící v argument o nutnosti drobné každodenní práce byla interpretována jako defétismus nevhodný pro bojující národ. Defétismus Masarykovy koncepce ztělesňovaný humanitní ideou odmítal i předák moravské lidové strany Adolf Stránský (1855-1931), který prohlásil Masarykovo volání po humanitní ideji jako vodítku lidského jednání za romantismus nepoužitelný v reálné politice, který je v českém kontextu o to absurdnější, že česká politika má silného odpůrce v politice německé. Pokrokářská mládež rovněž odmítala Masarykovo náboženské vidění světa. Masarykův vztah k mladým radikálům však přesto zůstával korektní, svým způsobem otcovský – Masaryk nadále spatřoval v mladých radikálech pole pro svůj potenciální intelektuální vliv, který by se dříve či později mohl postupnými drobnými kroky uplatnit.⁴⁷

Od října 1896 začala na stránkách *Naší doby* vycházet nová série Masarykových článků, která významně přispívá k pochopení otázky identit v Masarykově myšlení. Masarykovu sérii článků vydanou pod hlavním titulem *Moderní člověk a náboženství* v letech 1896-1898 v časopise *Naše doba* lze vnímat jako svého druhu pendant či doplněk k textům věnovaným české otázce. Cyklus textů o moderním člověku a náboženství rozvíjel otázku role náboženství v dějinách, prostřednictvím níž Masaryk hledal mentální charakteristiku Evropy a jejích jednotlivých národů.⁴⁸ Cyklus Masarykových článků pojednával o obecném kulturním a duchovním vývoji klíčových evropských zemí během 19. století a zařazoval tak českou

⁴⁴ Kaizl, J.: České myšlenky. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 78-79.

⁴⁵ Čas, IX, 1895, č. 52, 28. 12. 1895, s. 817-829, přetiskuje Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 98-128.

⁴⁶ Šalda, F. X.: *Soubor díla. Kritické projevy 2*. Praha 1894-1895 [Rozhledy, 1895], s. 267-301. K hodnocení srov. Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 80.

⁴⁷ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 135.

⁴⁸ V knižní podobě byl soubor článků publikován až roku 1934.

otázku do mezinárodního kontextu. Na druhou stranu se však Masarykovo pojetí problému nebylo schopno vymanit z vnímání „Evropy“ prizmatem studia velkých, snadno viditelných národů. Série článků navíc oproti původnímu deklarovanému záměru zůstala nedokončená. Masaryk se blíže vyjádřil jen k německému, francouzskému a částečně anglickému duchu, oproti původnímu plánu zůstalo mimo pozornost polské a ruské myšlení.⁴⁹ Byť nebylo srovnání s českou otázkou deklarovaným cílem Masarykových pojednání o duchovním vývoji Evropy, při komparaci Masarykových textů z 90. let se zde ukazuje asymetrie typická pro myšlení malých zemí, kdy je vývoj vlastního národa poměřován s nesouměřitelným vývojem velmocí a země nacházející se v analogické situaci zůstávají mimo pozornost. Vzhledem k Masarykově orientaci na Evropu se termínem „náboženství“ přirozeně rozuměl duchovní svět křesťanství. Četba Masarykových textů z cyklu o moderním člověku a náboženství ukazuje, že Masaryk vnímal náboženskou otázku ve velmi širokém smyslu a ztotožňoval ji do značné míry s obecnou vírou, způsobem myšlení a tím i s mentalitou.⁵⁰ Masaryk sice zopakoval premisu, k níž dospěl již před lety v době, kdy se pozvolna odpoutával od katolické církve - rezolutně odmítal módní ústup víry z života intelektuálů a společnosti, domníval se ale zároveň, že živé náboženství současnosti musí být odlišné od pojetí reprezentovaného církvemi. Z tohoto důvodu věnoval klíčovou pozornost otázce hodnotového světa moderního člověka, který podle Masarykova názoru v 19. století prožil krizi tradičního církevního pojetí bytí a dosud nenalezl nové cesty, jež by mu ukázaly měřítko k řízení vlastního života. V širokém historicko-srovnávacím pohledu Masaryk prohlásil 19. století za přechodnou dobu, která se vyznačovala neustálým hledáním a absencí pevných bodů⁵¹

Ve srovnání se svým moderním protějškem z 19. století byl podle Masaryka předmoderní člověk indeterministický, věřil v zázraky a nestaral se o skutečné příčiny věcí, byl bezstarostný a veselý.⁵² Příznakem 19. století se naopak stala „obecná duchová anarchie“, jíž se všichni snažili všemožnými způsoby uniknout. Hledáním nových jistot podle Masaryka v 19. století viditelný význam náboženství poklesl, dlouhá staletí náboženské výchovy ale zanechala stopy v lidské mentalitě. Vliv náboženství na duši jednotlivých národů zůstal nezmenšen, jen se transformoval, přešel do podvědomé či podprahové roviny, a to například i

⁴⁹ K ruskému myšlení, jehož pojetí se Masaryk snažil založit na Dostojevském a Tolstém, se Masaryk později vrátil v díle *Rusko a Evropa*, avšak jeho třetí díl, který měl ruskou duši na základě Dostojevského analyzovat, nebyl nikdy dokončen. Srov. dále v textu na příslušném místě.

⁵⁰ V tomto smyslu je třeba rozumět Masarykovu výroku, že „slovo náboženství značí tentýž úkol jako slovo člověk“. Srov. Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896].

⁵¹ „Moderní člověk chce od filosofie výklad života, života celého – chce vědět, jak žít. A proto je ta snaha po filosofii celé a životní“. Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 118.

⁵² Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 133.

do radikálního odporu proti náboženství. Formy moderního ateismu v jednotlivých zemích byly podle Masaryka závislé na tom, jakou podobu mělo v té které zemi náboženství.

Vedle náboženské otázky se stala velkým tématem Masarykova díla druhé poloviny 90. let 19. století problematika moderního socialismu zachycená v dvoudílné publikaci *Otázka sociální*, která byla v češtině publikována roku 1898 a stala se co do rozsahu druhým nejrozsáhlejším Masarykovým titulem vůbec. Již následujícího roku byla publikována i v němčině a setkala se s poměrně velkým ohlasem. Deklarovaným cílem *Otázky sociální* byla analýza a kritika marxistické varianty socialismu. *Otázka sociální* se do značné míry vymykala z převládajícího kontextu Masarykova dosavadního díla. Před jejím publikováním byl Masarykův vztah k otázce dělnictva, neprivilegovaných a méně zámožných vrstev společnosti vůbec spíše praktický než teoretický.⁵³ Reflexe socialismu a marxismu v Masarykově díle před rokem 1898 byla jen skrovná (marxistické práce a práce marxismus studující nelze nalézt ani mezi Masarykovými četnými recenzemi). Překvapivě malý zájem jevil Masaryk ve svých textech o ekonomické (národohospodářské) otázky obecně.⁵⁴ Neznamená to však, že by Masaryk národohospodářské texty a práce marxistů a socialistů nečetl a nepřipravoval se tak na pozdější práci o sociální otázce. Masaryk v pozdějších letech uváděl, že se marxismem intenzivně zabýval od ekonomické krize roku 1873.⁵⁵ Vzhledem k Masarykově pozdější excelentní znalosti marxistické literatury a jejího historického vývoje je třeba toto tvrzení pokládat za hodnověrné a je nutno předpokládat, že se Masaryk marxismem skutečně zabýval dlouhá léta.

Problematiku neprivilegovaných společenských vrstev Masaryk opakovaně tematizoval již v *České otázce* ve vztahu k znevolení selského obyvatelstva v pozdním středověku. Masarykův přístup k problému byl však značně schematický – znevolení poddaných Masaryk kladl do roku 1487 a toto negativně konotované datum v textu vícekrát opakoval, jinak ale zůstal problém spíše jen naznačen.⁵⁶

⁵³ K Masarykovu poměru k sociální otázce srov. ve vzpomínkách Soukup, F.: *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a prezident státu*. Praha 1930; v odborné literatuře Trapl, M.: *Masarykův program. Demokracie, socialismus, česká otázka*. Brno 1948; *Masaryk a sociální otázka. Sborník příspěvků z IX. semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 14. listopadu 2001*. Hodonín 2002. Zvl. ve vztahu k pozdějšímu vývoji srov. Kárník, Z.: *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral?* Praha 1996.

⁵⁴ Deklarativně srov. Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 68: „cením si, jak [Comte] správně neuznával pretenze národních hospodářů, kteří na jediném svém jednostranném základě chtěli vést porevoluční společnost“.

⁵⁵ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 262.

⁵⁶ Masarykův schematický přístup k problematice znevolení selského obyvatelstva se stal snadným předmětem kritiky Josefa Pekaře, který poukázal na komplexnost a dlouhodobost celého procesu a tím i na irelevanci roku 1487, kdy se podle jeho slov „nestalo vůbec nic“. Pekař, J.: *Masarykova česká filosofie*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 276, 278

V dubnu 1897 Masaryk zahájil univerzitní přednášky na téma sociální otázka a byl již rozhodnut, že na základě nich publikuje knihu věnovanou filosofické a sociologické analýze marxismu. Kniha vycházela od srpna 1898 po sešitech, jako celek byla otištěna na konci roku 1898 a v téže době již Masaryk zpracovával i německou verzi publikovanou v červnu 1899.⁵⁷

Marxistický socialismus pokládal Masaryk za profilový myšlenkový proud 19. století,⁵⁸ který se svou komplexní naukou snažil zaplnit hodnotovou mezeru vzniklou ústupem náboženství v moderní společnosti a pokoušel se odpovědět na základní otázky člověka. Socialistická výzva vůči dosavadnímu pojmání světa byla podle Masarykova názoru nesrovnatelně významnější než zpochybnění náboženského výkladu jevů ze strany darwinismu. Ve srovnání s darwinismem, který v Masarykově pojetí nepředstavoval nic více a nic méně než snůšku zideologizovaných blábolů, ztělesňoval socialismus daleko významnější impuls. Problematika socialismu tak v Masarykově vnímání plně zapadala do kontur duchovního hledání charakteristického pro moderního člověka, které Masaryk popsal v sérii článků *Moderní člověk a náboženství*. Sociální otázku Masaryk pokládal nejen za záležitost dělnictva (jak byla tradičně interpretována), nýbrž za problém celé společnosti a jejího přerodu k moderní demokratické formě, která musí zahrnovat všechny sociální vrstvy.

Za cíl své práce o sociální otázce sice Masaryk prohlašoval snahu formulovat „zásady sociální reformy“, k tomuto cíli se však nedostal a největší pozornost věnoval analýze historie socialistického myšlení a kritice marxistického pojetí dějin. S ohledem na Masarykův přístup k historické argumentaci je důležité zdůraznit, že Masaryk postrádal v Marxově pohledu na historickou problematiku snahu o postižení role osobnosti v dějinách. Masaryk si v té souvislosti kladl otázku, do jaké míry je přijatelná marxistická teze, podle které sehrává stěžejní roli v dějinách masa, když celý socialismus byl formulován tak individualistickým a vyčnívajícím jednotlivcem, jakým byl Marx sám, jenž tuto masu rozhodně nereprezentoval. Oproti revolučnímu pojetí sociálního vývoje prezentovaného marxisticky orientovanými socialistickými předáky podpořil Masaryk jednoznačně revizionistickou cestu reforem. Na rozdíl od revizionistů tíhnoucích ke vznikající sociální demokracii však odmítal materialistické pojetí vývoje a zdůrazňoval duchovní a mravní dimenzi sociální otázky a jejich historických proměn. Sociální spravedlnost se v Masarykově pojetí vzájemně nevyklučovala s filosofickým idealismem a vírou, neboť právě materialismus a nedostatečný zřetel k mravní stránce jednání vedly podle Masaryka v historii k sociální nespravedlnosti.

---

⁵⁷ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 180.

⁵⁸ „Marxismus je důležitým článkem ve vývoji...filosofie vůbec. Je nepochopitelné, že historikové filosofie nedovedou vykázat marxismu správné místo“. Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 254.

V druhé polovině 90. let patřil Masaryk mezi oblíbené vyučující pražské univerzity a přes všechna dosavadní úskalí si v české společnosti vydobyl jistý respekt. Masaryk byl po dlouhých letech čekání roku 1897 jmenován řádným profesorem pražské univerzity, a to navzdory intrikám organizovaným pražským arcibiskupem Františkem Schönbornem (1844-1899), který proti Masarykovi osobně intervenoval u císaře Františka Josefa I. Herben považoval 90. léta 19. století za nejvýznamnější období Masarykova života, kdy Masaryk získal skutečné žáky a „zasel, co v době světové války (i později) sklízel“.⁵⁹ Vedle působení na univerzitě a intenzivní publikační činnosti se Masaryk hojně podílel na přednáškové činnosti pro širší veřejnost v Praze i menších městech. Na přelomu 19. a 20. století přednášel Masaryk v českých regionech pro veřejnost velmi často, nezdědka i každý víkend.

Za Masarykem začali v hojnější míře přicházet i nečeští žáci, vedle Slováků zvláště Jihoslované, a Masaryk získával jistý vliv na mladou generaci národních hnutí těchto slovanských národů. V jihoslovanském prostředí si Masaryk vysloužil pozornost během svého působení ve vídeňském parlamentu, kdy se roku 1892 stavěl proti způsobu správy Bosny a Hercegoviny. V druhé polovině 90. let se na pražské univerzitě okolo Masaryka začali soustřeďovat jihoslovanští studenti, zvláště Chorvati a v menším počtu i Slovinci, kteří spatřovali vzor v Masarykových dílech pojednávajících o tzv. české otázce, jež vnímali jako možnou inspiraci pro vlastní národní hnutí.⁶⁰

Před polovinou 90. let se Masarykovi začalo dařit působení na slovenské studenty v Praze. Student medicíny, evangelík Vavro Šrobár (1867-1950), se s Masarykem sblížil a přijal myšlenku, že Masarykovy teze o české otázce platí neméně o Slovensku.⁶¹ Brzy sebou Šrobár přiváděl k Masarykovi i další kolegy. Mladí slovenští studenti přijali Masarykův návrh na založení týdeníku. V *Naší době* a *Času* Masaryk podporoval větší zastoupení slovenských témat a podnítil Jaroslava Vlčka k sepsání rozsáhlé série článků mapujících slovenský život od 60. let 19. století i dobovou situací.⁶² V souvislosti s aktivizací slovenské mládeže okolo Vavro Šrobára se začínaly vyostřovat Masarykovy vztahy se slovenskými vlastenci z okruhu okolo Svetozára Hurbana Vajanského (1847-1916), kteří v rámci slovenského národního hnutí

⁵⁹ Herben, J.: *T. G. Masaryk* (1. díl). Praha 1928, s. 144.

⁶⁰ Herben, J.: *T. G. Masaryk* (1. díl). Praha 1928, s. 174. K předválečnému Masarykovu vztahu k jihoslovanské otázce srov. např. Černý, A.: Masaryk a jižní Slované do války světové. *Slovanský přehled*, 22, 1930, s. 127-140; Paulová, M.: *T. G. Masaryk a Jihoslované*. Praha 1938; Doubek, V. – Hladký, L. – Vlček, R (eds.): *T. G. Masaryk a Slované*. Praha 2013, s. 235 an; Gantar-Godina, I.: *Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem 1895-1914*. Ljubljana 1987.

⁶¹ Šrobár, V.: *Z mojho života*. Praha 1946, s. 310.

⁶² [Vlček, J.:] Slovensko od let šedesátých. *Naše doba*, III, 1896, s. 35-44, 147-153, 233-241, 495-500, 703-707, 1095-1101.

stále představovali dominující většinu. Přes nesouhlas hurbanovců začal na konci roku 1987 vycházet měsíčník Hlas vydávaný Šrobárovým okruhem.⁶³

Na podzim roku 1899 byla Masarykova role v české společnosti významně zasažena Masarykovou intervencí v soudním procesu s Leopoldem Hilsnerem. Židovský mladík Hilsner byl obviněn z vraždy Anežky Hružové, k níž došlo nedaleko městečna Polná na Vysočině v březnu 1899. Vzhledem ke značné ztrátě krve u zavražděné přijala obžaloba hypotézu o židovském rituálním podtextu vraždy. Soudní proces proti Hilsnerovi se konal v září a říjnu 1899 v Kutné Hoře a Hilsner byl odsouzen k trestu smrti. Hlavním popudem k Masarykovu vstupu do Hilsnerova případu byl údajný rituální motiv vraždy, jenž začal rezonovat v českých médiích i ve veřejnosti a přispíval k šíření silící vlny antisemitských nálad. Vzdemnutí veřejného mínění interpretoval Masaryk jako prvek zamezující nezávislému soudnímu vyšetřování. Masaryk proto vystoupil na podzim 1899 proti způsobu vedení procesu, prohlásil rituální podtext vraždy za antisemitskou pověru a angažoval se při shromažďování důkazů vyvracejících závěry soudu. V dubnu 1900 byl původní verdikt kutnohorského soudu zrušen a bylo nařízeno nové projednání případu u odvolacího soudu v Písku. Nové řízení probíhalo v říjnu a listopadu 1900, vražda již nebyla klasifikována jako rituální, Hilsner byl však znovu odsouzen k trestu smrti, který byl nakonec milostí císaře Františka Josefa I. změněn na trest doživotního vězení.⁶⁴

Masarykovo vystoupení v Hilsnerově případě využily české mainstreamové tiskoviny k ostré protimasarykovské kampani. Masaryk, známý v posledních letech především vzdělané veřejnosti, se po letech podobně jako roku 1886 v případě sporu o Rukopisy dostal do povědomí širší veřejnosti. Masarykovo vystoupení proti pověře o rituální židovské vraždě umožňovalo ideovým odpůrcům zpochybnění hned dvou Masarykových kolektivních identit, národní české identity i náboženské identity křesťanské. Ožily staré animozity a na scéně se opětovně vynořilo obvinění z Masarykova nečešství na jedné straně a nezabožství na straně druhé. Vlastenecká žurnalistika Masaryka interpretovala jako člověka, který v dobách těžkých pro český národ (nacházející se v permanentním a silícím německém ohrožení) hájí zájmy etnicky cizího židovského tělesa, místo aby přispíval k rozvoji vlastního národního společenství. Masarykův postoj v Hilsnerově případě byl podle žurnalistického podání

⁶³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 188, 198. Masarykův vztah ke slovenskému národnímu hnutí a jeho proměny v průběhu času nelze na tomto místě blíže rozebírat. Tématu se věnuje řada prací, srov. zvl. Kvaček, R. (ed.): *T. G. Masaryk a Slovensko*. Praha 1991; Martonová, T. (ed.): *T. G. Masaryk a česko-slovenské vztahy*. Hodonín 1992; Opat, J. – Tomčík, M. – Urban, Z.: *Masaryk a Slovensko*. Praha 1991; Štefánek, A.: *Masaryk a Slovensko*. Bratislava 1920.

⁶⁴ K Masarykově roli v Hilsnerově případě srov. blíže zvl. Kovtun, J.: *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*. Praha 1994; Rys, J.: *Hilsneriáda a TGM. Ke čtyřicátému výročí vražd polenských*. Praha 1939.

motivován finančně, prostředky mu podle některých verzí poskytovala vídeňská vláda s vidinou oslabení českého národního hnutí, podle jiných Židé.⁶⁵ Klerikální katolické tiskoviny zase vyzdvihly, že Masaryk již jednou vyměnil katolického Boha za evangelického a jako člověk nábožensky tvárný tudíž nemá nyní potíže hájit židovství proti křesťanství.⁶⁶ Protimasarykovská vlna se vzedmula i v řadách univerzitních studentů. Kvůli studentským výtržnostem během přednášek musela univerzita v zimě 1899-1900 na čas zrušit Masarykovu výuku. Proti Masarykovi se obrátily i státní orgány. Masaryk byl obviněn z ovlivňování probíhajícího procesu a odsouzen k pokutě. Důvody Masarykova angažmá v Hilsnerově případu byly těžko srozumitelné i pro řadu Masarykových příznivců. Ti sice zůstali na Masarykově straně a podíleli se v březnu 1900 na založení nové politické strany sdružující dosavadní intelektuálně orientovanou skupinu realistů, avšak přesto jen těžko chápali, proč Masaryk intervenuje v záležitosti, jež nenáleží do jeho kompetencí a o níž má jako soukromá osoba jen omezené informace.⁶⁷

Mimo okruh Masarykových „realistických“ příznivců se na Masarykovu stranu v Hilsnerově případě postavilo sociálně demokratické Právo lidu, jehož přístup byl tehdy mezi českými „nerealistickými“ tiskovinami výjimkou. Promasarykovské stanovisko zaujal rovněž Studentský sborník v čele se svým vydavatelem, tehdy devatenáctiletým představitelem formující se socialistické inteligence Bohumírem Šmeralem (1880-1941). Vedle toho je třeba zdůraznit, že někteří Masarykovi ideoví oponenti prvoplánovým protimasarykovským náladám nepodlehli a nezneužili je k usnadněnému útoku proti svému názorovému odpůrci. To platilo především o historikovi Jaroslavu Gollovi, který se s Masarykem během 90. let 19. století čím dál více rozcházel a jenž měl na přelomu 19. a 20. století okolo sebe již rozvinutou skupinu žáků. Ačkoliv Goll tíhnoucí ke konzervativním životním postojům patrně pokládal Masarykovo vystoupení v Hilsnerově případě za nevhodné pro univerzitního profesora, v dopisu svému žákovi Josefu Pekařovi (1870-1937)

⁶⁵ *Národní listy*, 14. 11. 1899; *Radikální listy*, VI, č. 130, 14. 11. 1899.

⁶⁶ Srov. např. postoj, který emeritní vůdce staročechů František Ladislav Rieger (1818-1903) zaujal v rozhovoru pro katolický časopis *Rozkvět* v říjnu 1901. Rieger označil Masarykův realismus za neštěstí pro český národ. Masarykova strana podle Riegera „vnášela do národa rozklad, což bylo vlastností židovskou“ a Masaryk sám byl v Riegerově interpretaci „přímo osobním nepřítelem katolického Boha“. Masaryk na Riegerův postoj o dva dny později reagoval velmi ostře – označil Riegera za člověka nekompetentního k diskusi o otázkách českého národa, s nímž z tohoto důvodu nechce vůbec polemizovat. Srov. *Čas*, XV, 1901, č. 296, 27. 10. 1901, s. 1-2. K Masarykovu vztahu vůči židovské otázce obecně srov. zvl. Gajan, K.: T. G. Masaryk a Židé. In: *T. G. Masaryk a československá státnost. Sborník textů a přednášek z letní školy učitelů dějepisu*. Praha 2001, s. 85-104; Rychnovský, E. (ed.): *Masaryk a židovství*. Praha 1931, k přelomu století srov. Kovtun, J.: Masaryk proti radikalismu a antisemitismu na přelomu století. In: *Masarykův sborník* 8. Praha 1993, s. 83-88.

⁶⁷ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 246.

z konce roku 1899 zdůraznil, že polemika s Masarykem by byla v dané situaci nekavalírská.⁶⁸ Tento postoj svědčí o morální velikosti Gollovy osobnosti. Pozitivist Goll, který se nikdy nechtěl veřejně angažovat a pro nějž byla nestrannost a chladná analýza alfou a omegou vědecké práce, publikoval roku 1900 v období vrcholící protimasarykovské kampaně v Českém časopise historickém neobyčejně příznivou recenzi Masarykovy knihy *Otázka sociální* a prohlásil ji za dosud nejlepší knihu o marxismu.⁶⁹

Na druhou stranu se Masaryk prostřednictvím angažmá v Hilsnerově případu stal díky zájmu zahraničnímu tisku podstatně známějším v zahraničí.⁷⁰ Židovská veřejnost a zvláště židovští intelektuálové napříč Evropou byli o případu informováni, vyjadřovali Masarykovi své sympatie a světová žurnalistika, v níž se hrávala židovská inteligence nezanedbatelnou úlohu, začala jevit zájem o Masarykovy příspěvky.⁷¹ Tuto skutečnost si Masaryk sám zpětně ve svých vzpomínkách uvědomoval a dospěl k závěru, že mu hilsneriáda vlastně v dlouhodobé perspektivě prospěla, i když se jednalo o prospěch nezamýšlený, který nebyl popudem při vstupu do Hilsnerova případu.⁷² Masarykův mezinárodní věhlas se projevil výrazněji poprvé roku 1902 pozváním k pronesení cyklu přednášek o slovanské problematice na univerzitě v Chicagu.

V době probíhajícího Masarykova angažmá v Hilsnerově případu se rodila nová politická strana, jejímž byl Masaryk klíčovým protagonistou. Myšlenka založení nové politické strany krystalizovala v kruzích Masarykových příznivců na konci 90. let 19. století. Masaryk se k takovému kroku stavěl zpočátku zdrženlivě a dával přednost práci na idejích a programu, které by se v budoucnu mohly stát politikům vodítkem.⁷³ Po odchodu z parlamentu byl Masarykův vztah k mladočeské straně ambivalentní a Masaryk po dlouhou dobu zvažoval možnost návratu do mladočeských řad v případě, že by se poměry v mladočeském táboře

⁶⁸ Klik, J.: (ed.): *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*. Praha 1941, s. 219.

⁶⁹ *Český časopis historický*, VI, 1900, s. 142-156.

⁷⁰ O prostředkující roli zahraničního (zejména židovského) tisku při získávání mezinárodního věhlasu nepřímo viz Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 249, 256.

⁷¹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 16.

⁷² Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 279. S ohledem na první světovou válkou Masaryk v této souvislosti rovněž zdůraznil, že „Židé mají veliký vliv v žurnalistice“ a je „velmi výhodné, že jsme tuto velmoc neměli proti sobě“. Situaci českého zahraničního odboje přitom Masaryk srovnával s polskou zahraniční akcí vedenou Romanem Dmowským, která naopak měla kvůli předválečnému protizidovskému vystupování situaci v dohodových zemích značně znesnadněnou.

⁷³ Srov. k tomu Masarykův postoj z roku 1896 vyjádřený v dopisu historikovi Janu Peiskerovi (1851-1933) religiozní terminologií: „chtí být stranou – můj ty Bože, co by bylo z křesťanství bývalo, kdyby Kristus byl zakládal hned církev...běží napřed o vypracování idejí...ať si pak Pavlové a třeba Jidášové stavějí své synagogy“. A – ÚTGM, dopis Masaryk – Peisker, 19. 1. 1896, cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 410.

proměnily.⁷⁴ Na druhé straně lze v Masarykově činnosti v posledních letech 19. století vystopovat kroky, které k přípravě založení samostatné politické strany směřovaly. Masaryk se zřejmě zabýval možností transformace Naší doby z měsíčníku na čtrnáctideník či týdeník a uvažoval o uzpůsobení periodika tak, aby více reagovalo na aktuální otázky. V roce 1898 se zaobíral alternativou založení deníku, následujícího roku svítla naděje, že by se Macharovým prostřednictvím mohlo podařit obstarání finančních prostředků na přeměnu Času v deník. Od počátku roku 1900 vycházel Čas třikrát týdně a první číslo transformované tiskoviny oznamovalo, že byl zvolen přípravný výbor pro založení nové politické strany.

O vzniku nové politické strany rozhodla schůze podílníků listu Čas v prosinci 1899, ustavující sjezd strany se poté konal na přelomu března a dubna 1900. Míra Masarykovy vlastní iniciativy zůstává diskutabilní. Masarykovi příznivci měli o založení strany zřejmě větší zájem než sám Masaryk, v kontextu probíhajících útoků proti Masarykově osobě v rámci hilsneriády se ale Masaryk politickému organizování svých příznivců v zimě roku 1900 nikterak nebránil. Ukazovalo se však, že Masarykovi příznivci přemýšleli o zformování „realistické“ politiky ve střízlivějším smyslu než Masaryk, který se svým pojetím politiky daleko spíše pohyboval ve světě nábožensky pojatých idejí a velkých obrodných procesů osvětlovaných v 90. letech v textech k české otázce. Rozdílnost Masarykova přístupu a postoje většiny iniciátorů založení nového stranického uskupení se projevila hned na počátku v otázce volby názvu strany – když se Masarykovi stoupenci dotázali na vhodný název strany, dostali od Masaryka odpověď Česká jednota bratrská. Přítomní reagovali mlčením a rozpaky, Masarykův návrh byl nakonec odmítnut a byl přijat název Česká strana lidová (realistická).⁷⁵

Při formulaci programů a úkolu realistické strany v české společnosti Masaryk rekapituloval zásady, které vyjádřil v textech k české otázce. Nová strana by podle Masarykova názoru měla klást důraz nikoliv na hlásání velkých činů, ale na práci „osvětovou a mravní“ a na „drobnou práci pro národ“. Masaryk zdůrazňoval, že jeho analýza české společnosti a dobové české politiky formulovaná v *Naší nynější krizi* se dalším vývojem českého kulturního a politického života ukázala jako pravdivá a je proto pro novou stranu programovým a politickým východiskem. Staročeská strana upadla, protože se odklonila od ideálů obrození, velký projekt budování národa nahradila vlastenčením a politiku tak vyměnila za politikaření. Ztráty vlivu staročechů využili mladočeši, kteří se však záhy

⁷⁴ Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, s. 96, 99, 101-102.

⁷⁵ Herben, J.: *T. G. Masaryk*, 1. díl. Praha 1928, s. 90; František Michálek Bartoš ve vzpomínce uvádí, že Masaryk tehdy „na otázku, co navrhuje, odpověděl návrhem, který nemohl nevzbudit zaražený údiv... Jednota bratrská... Znělo to vskutku jako nápad světu odcizeného podivína“. Bartoš, F. M.: *Masaryk a Jednota bratrská*. In: *Kostnické jiskry*, 2. 3. 1939, s. 58.

dopustili stejných chyb jako staročeši. Mladočeši převzali dědictví staročeků, nepřekročili však rovinu jejich negace. Nové politické strany vznikající od 90. let 19. století potom Masaryk interpretoval jako odnože mladočeků. Národní socialisté a agráři byli podle Masaryka spíše mladočeskými frakcemi, lišili se od mladočeků ne programem, ale jen taktikou. Agrárnícké politické učení Alfonse Štastného (1831-1913) pokládal Masaryk za podivnou programovou směs.⁷⁶ Zvláště kritický byl Masaryk vůči národním socialistům - národní socialisté se snažili působit na levicové voliče, aby je odvedli od sociální demokracie. Jejich politika byla, viděno na příkladu stranického vůdce Václava Klofáče (1868-1942), „eklektickou směsí národního radikalismu, mladočeského panslavismu, antisemitismu, cyrilometodějství“, kombinovaných s občasnými výpůjčkami z teorií německého národohospodářského teoretika Friedricha Naumanna (1860-1919) a jeho časopisu *Die Hilfe*.⁷⁷ V duchu textů k české otázce vyzdvihl Masaryk rovněž nutnost boje proti aristokratismu. Ve vnitřní české politice požadoval eliminaci neúměrné role šlechty v zemském sněmu, která byla důsledkem nespravedlivého volebního systému a představovala v Čechách, „nejbohatší, nejvzdělanější a nejprůmyslovější zemi [Rakouska]“, absurdní anachronismus.

Úlohu vznikající realistické strany spatřoval Masaryk v souladu se svým pojetím politiky zaměřeným na dlouhodobou perspektivu v ambiciózním cíli překonání obecného úpadku a v pokračování ve vysokých obrozenských ideálech. Z hlediska historické argumentace se Masaryk snažil zdůraznit historickou kontinuitu realistického směru politiky. Příznačně, v duchu svého přístupu uplatňovaného dlouhodobě již od mládí, se odvolával na autority starší, již nežijící, od jejichž ideálů se jejich domnělí pokračovatelé reprezentovaní dobou českou politikou hlavního proudu odklonili. V tomto kontextu Masaryk postuloval autentickou návaznost realistů na dědictví Havlíčka a Palackého.⁷⁸

Nově vzniklá strana cílila na vzdělané voličstvo a deklarovala, že nechce být konkurentem sociální demokracie, kterou na existující politické scéně pokládala za svého nejpřirozenějšího spojence. Specifický charakter realistické strany se projevil roku 1901, kdy realistické uskupení nenasadilo vlastní kandidáty do parlamentních voleb a tento krok byl čtenářům Času zdůvodněn prioritním zájmem strany na mimoparlamentní politice založené na

⁷⁶ Masaryk, T. G.: Můj poměr k Jul. Grégrovi. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 172.

⁷⁷ Masaryk, T. G.: Mladočeská strana ve světle voleb. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 16-17.

⁷⁸ „Realismus byl již před rokem 1848 v Havlíčkovi... realismus spory o obsah Rukopisů doveden byl k revizi programu národního celého“. Masaryk, T. G.: Nynější krize a dezorganizace mladočeské strany. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1903], s. 391.

vzdělávání širokých mas voličstva. Přípravnou, programovou a agitační fází politické práce vnímali tak realisté v duchu Masarykových koncepcí ve značně dlouhodobé perspektivě. Úsilí o formování a přetváření národní identity bylo interpretováno jako významnější cíl než snaha o bezprostřední podíl na rozhodovacích procesech v zemi. Čas zároveň uvedl, že svým voličům doporučuje, aby vzhledem k nespravedlivosti existence kuriového volebního systému v páté kurii podpořili kandidáty sociální demokracie.⁷⁹ V Masarykově veřejně neprezentovaném pojetí národní politiky se vedle toho projevovaly příležitostné ozvuky teorie elit, ke které se Masaryk stavěl vcelku vstřícně již v 80. letech 19. století v recenzi jedné z prací Gaetana Moscy.⁸⁰ V korespondenci s Macharem uvažoval Masaryk o jakémisi „národním parlamentu“, poradním orgánu, který by byl složený z elit všech vrstev a jenž by podle Masarykových představ viděl národní problematiku z „vyššího hlediska“.⁸¹

Nová strana nebyla úplně sourodým celkem, což se již brzy projevilo v jejím vývoji. Stranický deník Čas získal v roce 1900 poměrně velké množství čtenářů, již následujícího roku se však ukázalo, že se jednalo jen o dočasný jev, s velkou pravděpodobností spojený s hilsneriádou. Dokud hilsneriáda trvala, počet odběratelů byl vysoký a noviny byly dokonce ekonomicky rentabilní – podstatnou část předplatitelů představovalo židovské publikum. Od roku 1901, kdy hilsneriáda dozněla, začal však počet čtenářů klesat.

Hilsnerův případ a vzedmutá vlna protimasarykovského veřejného mínění přivedly Masaryka na počátku 20. století znovu k úvahám o odchodu z Prahy.⁸² Masaryk přemýšlel o alternativně penzionování a odchodu na venkov, na „čerstvý vzduch“, kde by se mohl věnovat pisatelské práci.⁸³ Určitou alternativu Masaryk na počátku 20. století spatřoval v návratu na vídeňskou univerzitu. Roku 1901 odcházeli z vídeňské univerzity profesori Gomperz a Mach a Masaryk se domníval, že by mohl nastoupit na jejich místo a pokračovat zde v dávno odloženém díle o teoretické sociologii. Masaryk vycházel z předpokladu, že by na českou veřejnost mohl působit stejně dobře z Vídně jako z Prahy a počítal též s tím, že pozici na pražské univerzitě by zaujali jeho žáci a příznivci Drtina, Krejčí a Čáda. Ukázalo se však, že Masaryk přecenil své konexe ve vídeňském prostředí. Masarykova specializace neodpovídala zcela zaměření odcházejících profesorů, vídeňská univerzita již měla na uvolněná místa

⁷⁹ Čas, XV, 1901, č. 1, 1. 1. 1901, s. 1.

⁸⁰ [Masaryk, T. G.:] Gaetano Mosca, sulla teoria dei governi. In: Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885*. Praha 2004 [1885], s. 175.

⁸¹ Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 490.

⁸² Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 438.

⁸³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III*. Praha 2004, s. 447 cituje v tomto smyslu Masarykův dopis Macharovi z 29. 8. 1900, kde Masaryk uvádí: „Za nějaké dva roky vydal bych Sociologii...pak další. To již je závěrek – co jsem posud psal, byla příprava. A myslím na – penzi. Co nejdříve z Prahy a usadit se někde na čerstvém vzduchu.“

vybrány kandidáty z vlastních řad a pro Masaryka by musela být zřízena nová katedra pro filosofii se zaměřením na sociologii, což byla alternativa velmi nepravděpodobná.⁸⁴ Pod aktuálním dojmem z nepřátelských protimasarykovských vystoupení v českých zemích během hilsneriády si navíc Masaryk větší myšlenkovou otevřenost vídeňského prostředí oproti pražským poměrům patrně do jisté míry idealizoval – Vídeň počátku 20. století ovládaná klerikální a antisemitskou stranou nebyla pro Masarykův boj proti předsudkům predisponována o nic více než Praha.

Přirozenou, v Masarykově myšlení opakovaně se vracející alternativou přinášející útěchu ve chvílích sklíčenosti i nezdaru, zůstávala pro Masaryka možnost odchodu do Ameriky. Emigrace do USA se na počátku 20. století jevila jako reálnější než dříve i z toho důvodu, že se Masaryk stal po hilsneriádě díky zahraničnímu tisku mezinárodně známou osobou a obdržel v květnu roku 1901 pozvání k přednáškovému cyklu o slovanské problematice na univerzitě v Chicagu, kde měl navázat na přednášky ruských historiků Kovalevského a Miljukova o ruské problematice. Na podzim přišlo pozvání rovněž od amerických Čechů. Masaryk se utěšoval myšlenkou, že podobně jako v případě vídeňské alternativy by i z USA, byť komplikovaněji, mohl organizovat a řídit aktivity svých domácích příznivců. Během přípravy na přednáškový cyklus v USA nebyl Masaryk dosud rozhodnut, zda by v případě nabídky přijal trvalé místo na některé americké univerzitě – důležitým faktorem bylo i ekvivalentní finanční ohodnocení jako v Praze, které by hmotně zabezpečilo rodinu.⁸⁵ Byla to však manželka Charlotta, která jej vzhledem k větší znalosti amerických poměrů od počátku přesvědčovala, že jeho poslání je zde, v Čechách. V USA Masaryk pobýval od konce dubna do konce července roku 1902. Po návratu do Prahy Masarykovy plány na trvalý odchod do USA postupně vymizely. V březnu roku 1903 již Masaryk v dopisu sdělil Macharovi, že od úmyslu odejít natrvalo do USA upustil.⁸⁶

Směr Masarykovy publikační činnosti se na počátku 20. století proměnil. V kontextu zkušeností s hilsneriádou uvažoval Masaryk na počátku 20. století o návratu k teoretickým tématům, která po příchodu do Prahy pozvolna mizela z těžiště Masarykovy publikační činnosti. Pojal úmysl oprášit svůj plán z doby, kdy ještě žil ve Vídni, a zamýšlel sepsat dílo o teoretické sociologii.⁸⁷ Na sociologii proto orientoval své univerzitní přednášky v letním

⁸⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou III.* Praha 2004, s. 69; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 77, 448.

⁸⁵ V tomto smyslu cituje Polák dopis Masaryk – Machar z 29. 12. 1901, Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 460.

⁸⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 83, 482.

⁸⁷ Od letního semestru roku 1900 zařadil Masaryk předmět základy sociologie do svého výukového programu na univerzitě.

semestru roku 1900 a v Naší době publikoval roku 1901 na pokračování *Rukověť sociologie*.⁸⁸ Domníval se, že by se této práci mohl věnovat na vídeňské univerzitě. V následujících letech však celý záměr postupně ustoupil práci na jiných, méně teoretických námětech. Roku 1905 sice Masaryk připravil k novému vydání své *Základy konkrétné logiky* z roku 1885, celkově byl však Masaryk od roku 1904 v oblasti své literární práce čím dál více pohlčován tématem vztahu Ruska a Evropy a oblasti teoretické vědy se spíše vzdaloval, což se vedle sociologie týkalo i filosofie.⁸⁹

Na počátku 20. století se prohluboval Masarykův zájem o náboženství. Masaryk, který vždy přikládal náboženské problematice velkou úlohu, se stal nábožensky náruživějším a zanícenějším myslitelem a vzdaloval se čím dál více od institucionalizovaného křesťanství. Masaryk si svými úvahami, které naznačovaly odstup od institucionálního křesťanství katolického i protestantského ražení, ale zároveň ještě vehementněji odmítaly odklon od křesťanství jako takového, přirozeně nezískal popularitu ani na straně stávajících církví, ani mezi reprezentanty radikálních obecně protinábožensky orientovaných kruhů v řadách mládeže. Na počátku 20. století se proto vyhrcovaly Masarykovy vztahy nejen s katolickou církví, ale i s církví reformovanou, jejímž byl sám členem. Reformované církvi nebylo sympatické Masarykovo blízké přátelství s básníkem Josefem Svatoplukem Macharem (1864-1942), který byl známý svými provokativně protikřesťanskými texty, a s jistým podezřením hleděla i na Masarykovy kontakty s mladými představiteli katolické moderny. Rozruch v evangelickém prostředí vzbudil rozhovor, který s Masarykem vedli roku 1902 dva mladí kaplani a jenž byl publikován v *Katolických listech*. V rozhovoru Masaryk přiznával svou blízkost ke katolické mentalitě.⁹⁰ Přesto velká část evangelického prostředí nedospěla k roztržce s Masarykem a evangeličtí kazatelé Masarykovi usnadňovali a zprostředkovávali přístup do řady menších měst. Masaryk sám z reformované církve vystoupit nechtěl, navzdory tomu, že jeho žena tak roku 1903 učinila. Domníval se, že podobné negující gesto by u veřejně činné osoby vedlo bez ohledu ke skutečným motivům k mylným, podvědomě motivovaným interpretacím, které by tento krok vysvětlovaly buďto jako odpor vůči náboženství vůbec, nebo jako snahu stát se čímsi na způsob proroka. Podle vzpomínek z 30. let nechtěl tehdy Masaryk za situace, kdy „národ pojímá náboženství církevně, jít proti proudu

⁸⁸ Masaryk, T. G.: *Rukověť sociologie. Naše doba*, VIII, 1901, s. 1-12, 98-105, 173-181, 662-667, 735-741, 822-828, 904-910.

⁸⁹ K Masarykovu odklonu od teoretické filosofie srov. Čapek, M.: *Současnost Masarykova myšlení. Proměny*, 17, 1980, s. 9-30.

⁹⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 108. Ke vztahům mezi Masarykem a katolickou modernou srov. Šmíd, M.: *T. G. Masaryk a česká katolická moderna*. Brno 2007.

tím, že by si hrál na nadčlověka a stál mimo společenství“.⁹¹ V případě výstupu z církve, kdy by se Masaryk úředně stal bezvěrcem, by bylo krajně problematickým i Masarykovo další působení ve funkci univerzitního profesora.

Klerikální části katolického prostředí, která hájila a prosazovala úzkou vazbu mezi státem a církví a vedoucí roli církve ve společnosti, byly Masarykovy názory trnem v oku dlouhodobě. Katolicismus Masaryk podroboval kontinuální kritice pro dualismus mezi zbožností a mravností, pro magičnost kultu upínající se k zázraku, snahu působit na lidské smysly hmotnou nádherou. Kontrapunktem postoje katolické církve byl pro Masaryka Ježíšův pokyn věřícím, aby se modlili v uzavřené komůrce, když je nikdo nevidí. Církev Masaryk prohlašoval za instituci politickou a hospodářskou. Klerikálové se snažili o eliminaci Masarykovy veřejné role a v tomto duchu našly roku 1906 záminku k soudní žalobě proti Masarykovi pro rušení náboženství. Obžaloba se zakládala na údajných proticírkevně zaměřených výrociích pronesených během Masarykova proslovu v pražské restauraci U Helmů, kam byl Masaryk pozván moravskými studenty. V epoše, kdy již byla kritika náboženské víry ve veřejném prostoru běžná na mnoha frontách, byl před soud pohnán právě Masaryk, který na všechny své cesty vozil Bibli, pravidelně ji před usnutím četl a byl z ní schopen obratně citovat.⁹² O Masarykově vroucím vztahu ke křesťanství nebylo možné při četbě jeho prací pochybovat, a k žalobě došlo očividně proto, že Masaryk podroboval kritice nikoliv víru, nýbrž počínání církve jako instituce a její úsilí o politickou a hospodářskou moc. Celý proces byl vykonstruovaný a svou absurdností snad předčil i protimasarykovské výpady v době hilsneriády, kdy Masaryk přeci jen mohl být v dané záležitosti prohlášen za nekompetentního laika. Cílem klerikálů bylo zbavit Masaryka postu univerzitního profesora a vedle toho byl navrhován trest jednoho až dvou let vězení. Na rozdíl od hilsneriády měl Masaryk v procesu pro rušení náboženství veřejnou podporu. Sociální demokraté Masarykovi nabídli kandidaturu ve volbách, neboť zvolení poslancem by Masaryka imunizovalo. Masaryk si představoval rozšíření kandidatury, kdy by se stal protestním kandidátem nominovaným všemi svobodomyšlnými stranami, jehož nominace by vyjadřovala nesouhlas se státní zvláštností. Tento krok podporoval i mladočech Karel Kramář. Masaryk tehdy rovněž, před první světovou válkou již naposledy, zauvažoval o emigraci do USA. Klerikální strana však evidentně přecenila svůj vliv a Masaryk byl zproštěn obžaloby.

⁹¹ Ludwig, E.: *Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem*. Praha 1935, s. 74.

⁹² Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 212. Bibli, konkrétně kralický překlad, nosil Masaryk podle vlastních vzpomínek u sebe spolu s Komenského Kšaftem při svých cestách během první světové války. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994, s. 321.

Vůči „dekadentním“ směrům v moderním umění a literatuře zaujímal Masaryk v prvním desetiletí 20. století podobně odmítavý postoj jako dříve a se zvláštní skepsí se díval na moderní francouzskou literaturu. Roku 1906 rozeslal německý časopis *Neue Blätter für Literatur und Kunst* významným evropským spisovatelům, intelektuálům a politikům anketní dotaz, kde žádal o uvedení deseti knih z evropské literatury, které dotázaní pokládají bez ohledu na dobu vydání a příslušnost k beletrii či odborné literatuře za nejvýznamnější. Dotaz byl položen i Masarykovi. Masaryk odpověděl, že číslo deset mu v tomto ohledu činí potíže a jmenoval celkem dvacet dva titulů a teprve následně výběr omezil na deset. V širším výběru dvaceti dvou titulů jmenoval Masaryk pouze tři knihy napsané dosud žijícími autory – jednalo se o knihu *Jednoženství a mnohoženství* norského spisovatele Bjørnstjerna Bjørnsona (1832-1910), dílo belgického sociálního vědce Émila Vanderveldeho (1866-1938) o alkoholismu a titul *Konfese literáta* Masarykova přítele Josefa Svatopluka Machara. Machar byl též jediným českým autorem, který se do Masarykova širšího výběru dostal, v užším výběru však chyběl. V Masarykově výběru byl zastoupen nápadně vysoký počet britských titulů (sedm z dvaceti dvou, respektive čtyři z deseti), následovaly tituly ruské (tři, respektive jeden), německé (dva, respektive jeden), americké (dva, respektive jeden), v užším i širším výběru byl dále jeden norský a jeden belgický zástupce a pouze v širším jeden titul polský a jeden český. Jedno místo nechal Masaryk volné pro blíže neurčenou sbírku lidových písní. Je hodno povšimnutí, že s výjimkou belgického francouzsky píšícího sociálního vědce Vanderveldeho v Masarykově výběru zcela absentovali zástupci románských národů.⁹³

Dekadentní literární a umělecké směry, jichž byla v Masarykově hodnocení zvláště moderní francouzská literatura plná, podle Masarykova názoru nevyjadřovaly skutečnou identitu moderního člověka a už vůbec nepřispívaly k tak potřebnému identitnímu ukotvení, jehož pevnost se během 19. století rozmělnila. Nemohly být proto vzorem ani pro národ a národní program. Tento Masarykův kontinuitní světonázorový postoj se výstižně projevil kritikou mladého českého spisovatele Viktora Dyka (1877-1931). Masaryk zdůraznil, že v moderní literatuře je nadbytek postav zobrazených v Dykových románech, nadbytek „nekonečných flámů a hloupých hus, pokažených pařížskými romány různých jazyků“, a poukázal, že to nejsou lidé, ze kterých by se mohla složit „nová společnost lidí českých, uvědoměle českých“.⁹⁴ Ve zcela masarykovském duchu (byť autorem nebyl Masaryk) se příznačně nesl rovněž posudek, který Naše doba přinesla o výstavě expresionistických děl

⁹³ Herben, J.: Deset nejlepších knih Masarykových. In: *Masarykův sborník*, II, s. 287-288.

⁹⁴ Masaryk, T. G.: Realism a Dykův Hackenschmidt. *Čas* XIX, 1905, č. 167, 20.6. 1905, s. 2-4, č. 168, 21.6., s. 3-4, č. 170, 23.6., s. 2-3, č. 171, 24.6., s. 2, č. 174, 27.6., s. 2, č. 177, 30.6., s. 2.

malíře Eduarda Muncha (1863-1944) konané roku 1902 v Praze. Recenzent nespátrával v expresionismu nic víc než novou výtvarnou techniku, která se podobala technice venkovských samouků, postrádala však jejich srdečnost; jinak pokládal expresionismus za povrchní tvorbu nezobrazující hlubiny života.⁹⁵

Otázka národní identity sehrávala v Masarykových textech na počátku 20. století menší úlohu než v předchozím desetiletí. V souvislosti se založením realistické strany se Masarykova tematizace národní otázky dostávala do praktičtější roviny, což se posléze ještě zvýraznilo po roce 1907, kdy se Masaryk znovu stal poslancem Říšské rady. Z české otázky se tak ve výraznější míře než dříve stávala záležitost každodenního politického boje.

Velký význam Masaryk na počátku 20. století přičítal rostoucímu německému nacionalismu a fenoménu pangermanismu, jehož vývoj s obavami sledoval již od 80. let. Na počátku 20. století interpretoval Masaryk pangermanismus jako nejvýznamnější geopolitickou hrozbu pro český národ. Pangermanismus představoval podle Masaryka pokračování v Bismarckově politice jinými prostředky. Volil odlišnou, agresivnější rétoriku, ale cíle byly obdobné - Bismarck volně spojil Německo s Rakouskem, pangermánská politika chtěla toto spojení dovést a geograficky rozšířit. Masaryk věřil v propojení mezi německými vládními kruhy a ideology pangermanismu a domníval se, že se jedná o nepřímý vztah ideolog – vykonavatel. Masaryka na počátku 20. století znepokojovala radikalizace v německých oblastech českých zemí, kde získávaly hlasy radikální wolfiáni. Tuto radikalizaci dával do kontrastu s českým městským voličstvem, které podle jeho názoru zůstalo relativně umírněné. Umírněnost české veřejnosti přitom interpretoval jako zásluhu realistů, kteří v 90. letech ovlivnili klima v nejsilnější mladočeské straně, přispěli k přemožení nacionálního radikalismu v jejích řadách a k formulaci umírněné koncepce politiky. Tento vývoj podle Masaryka bohužel nenalezl na německé straně paralelu.⁹⁶

V kontextu rostoucí německé moci na evropském kontinentě a ve světě Masaryk varoval před utopickým českým přístupem k německé otázce založeným na radikálních slovančících a čechizujících gestech, která byla v Masarykově interpretaci pouze důkazem provincialismu a neznalosti světové situace. V historicko-argumentačním ohledu Masaryk zdůraznil, že čeští protiněmecky orientovaní vlastenci by měli více uvažovat o německé politice českých přemyslovských panovníků, kterou jinak tak rádi vynášeli jako historický příklad, a měli by si povšimnout, že Přemyslovci z geopolitických příčin připjali českou

⁹⁵ *Naše doba*, XII, 1905, s. 379-381.

⁹⁶ Naše politická situace. Řeč prof. T. G. Masaryka ve Velimi 23. června 1901. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 117-118.

korunu k německé říši. Jako moderní vzor možných vztahů k německému etniku uvedl Masaryk Dánsko, které se snažilo o smír s Němci a jako stát přitom provozovalo „politiku skutečně světovou“.⁹⁷ Dánsko bylo Masarykovi vzorem v různých ohledech i později – ztělesňovalo pro Masaryka především argument pro to, že malý národ může být ve světovém měřítku úspěšný.

Zároveň je ale nutno zdůraznit, že Masaryk na počátku 20. století příliš nevěřil v možnost bezproblémového soužití českého a německého etnika ve smíšených administrativně správních celcích, kde by se oba národy měly podílet na spolurozhodování. Za jediné správné řešení jazykové otázky v českých zemích pokládal Masaryk v této době jednojazyčnost, „národnostní ohraničení správních obvodů se zavedením krajského zřízení, aby co nejdříve každý národ v zemích českých rozhodoval o svých záležitostech sám“. Zkušenost získaná pozorováním česko-německých vztahů přímo v jejich dějišti vedla Masaryka ke konstatování, že soužití a vzájemná komunikaci mezi oběma etniky nevede k mizení předsudků a nevraživosti, nýbrž právě naopak. Z toho poté Masaryk vyvodil závěr, že česko-německé vztahy budou v českých zemích tím lepší, čím méně bude nutný vzájemný styk a vzájemná komunikace – Masarykovými slovy, „kde si dva ve světnici nerozumí, je nutno udělat přepážku“.⁹⁸

Oproti dřívější době se na počátku 20. století stával Masarykův vztah k rakouské identitě ambivalentním. Vzhledem k vývoji německého národního hnutí přestávalo být Rakousko v Masarykově uvažování stabilním rámcem pro českou národní identitu. Masaryk pravděpodobně bral v úvahu dvě varianty budoucího vývoje. Podle toho, která z nich nastane, se měla orientovat i česká identita. V prvním možném případě by se zdařila transformace Rakouska ve stát nezávislý na Německu a v takové situaci by se Češi měli soustředit na budování Rakouska. Ve druhém případě by v budoucnosti došlo k úplnému prosazení německých vlivů v Rakousku. Tehdy by Češi naopak měli být od Rakouska co nejdále. Premisou české politiky se podle Masarykova názoru v každém případě měla stát zásada, aby se Češi spoléhali sami na sebe. Ochladnutí Masarykovy víry v Rakousko jako životaschopný rámeček české národní existence bylo ve srovnání s texty k české otázce z 90. let na počátku 20. století patrné. V Masarykově postoji vůči možnosti nezávislosti českých zemí lze rovněž spatřovat jistý posun. V *České otázce* pokládal Masaryk v duchu Palackého ideje státu

⁹⁷ Masaryk, T. G.: O politické situaci. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1903], s. 380.

⁹⁸ Naše politická situace. Řeč prof. T. G. Masaryka ve Velimi 23. Června 1901. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 122; O politické situaci (z řeči prof. Masaryka na klubovní schůzi 18. října). In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 327-328

rakouského alternativu české nezávislosti za zcela nerealistickou a pro národ v konečném důsledku za zhoubnou. Na počátku 20. století již v obecné rovině konstatoval, že „není příčina, proč by malý národ nemohl být nezávislý“, zároveň ale zdůraznil, že za stávající situace je pro české země lepší být součástí větší říše a nemít jen formální nezávislost jako například Srbsko.⁹⁹

---

⁹⁹ Masaryk, T. G.: Přednášky profesora T. G. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1902], s. 301; Naše politická situace. Řeč prof. T. G. Masaryka ve Velimi 23. Června 1901. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 117-118. Je třeba ovšem vnímat i žánrový rozdíl mezi texty z 90. let a postoji z počátku 20. století, které v kontextu vzniku realistické strany sehrávaly v neposlední řadě roli politických proklamací. Názor, že se Masaryk od Rakouska odklonil již před první světovou válkou, je do značné míry sporný. Takové tvrzení vychází z mylného předpokladu, že za protirakouské lze považovat všechno, co nebylo v souladu s vídeňskou linií. Masaryk se jednoznačně odklonil jen od oficiálního aristokratického Rakouska a jeho představitelů, nikoliv však od ideje podunajského soustátí. Datace Masarykova odklonu od Rakouska je nanejvýš spornou záležitostí, a to i ve vztahu k analýze Masarykovy historické argumentace užívané při hledání národní identity. Radan Hain patrně správně konstatoval, že na otázku, kdy se z Masaryka stal nesmlouvavý kritik Rakouska, by jednoznačně neodpověděl nejspíše ani sám Masaryk. Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006, s. 93.

Parlamentní politik T. G. Masaryk a hledání národní identity (1907-1914)

K pokusu o návrat do aktivní politiky byl Masaryk do jisté míry podnícen zkušeností se soudním procesem vedeným proti jeho osobě roku 1906 pro údajné rušení náboženství, kdy si uvědomil, že díky imunitě poslance by měl větší svobodu projevu.¹ Realistické straně se na počátku 20. století začala přibližovat část mladých pokrokových radikálů 90. let, kteří založili státoprávně pokrokovou stranu. Frakce této strany v čele s Aloisem Hajnem (1870-1953) odmítala odpor hlavního proudu státoprávních pokrokářů vůči realistům a sociálním demokratům. Alois Hajn se tak politicky rozešel se svým bratrem Antonínem (1868-1949), který byl během stranické roztržky vůdcem Masarykových protivníků. Styčným bodem mezi Aloisem Hajnem a Masarykem se stala Hajnova necírkevní a nedogmatická zbožnost. Roku 1905 došlo k dohodě o společném programu mezi realistickou stranou a frakcí Aloise Hajna. K fúzi došlo v lednu 1906 a nová strana dostala název Česká strana pokroková. V projevu na ustavujícím sjezdu Masaryk zdůraznil, že vznikající staronová strana je nutností vedle sociální demokracie a jejím cílem je oslovit střední třídy, měšťanstvo a inteligenci. Mladočešství a staročešství označil za politické proudy, jež se dostaly do područí klerikalismu a působí v jeho službách. Zároveň vzhledem k fúzi s Hajnovou frakcí Masaryk přehodnotil termín radikalismus, který měl dosud v Masarykově myšlení spíše negativní konotace. Nově Masaryk prohlásil, že být radikální neznamena provokovat a křičet, nýbrž být pevný v zásadách a hájit své přesvědčení, což byly principy plně konvenující Masarykovu způsobu myšlení.²

Roku 1907 se konaly první volby do Říšské rady podle všeobecného a rovného volebního práva. Během letního pobytu na Vysočině v Kruceburku, kdy se Masaryk hojně pohyboval a přednášel v městech a městečkách v okolí rodiště Karla Havlíčka Borovského, začal Masaryk uvažovat o kandidatuře za místní chotěbořský obvod. Jako autor knihy o Havlíčkovi pokládal toto spojení za symbolické. Alois Hajn, který pocházel z Pardubic a znal poměry na Chotěbořsku, Masarykovi záměr rozmluvil, neboť oblast byla doménou mladočeštů. Masaryk se nakonec rozhodl pro kandidaturu na Valašsku. K rozhodnutí přispěl podnět socialistického novináře Josefa Krapky (1862-1909), kterého Masaryk znal již od doby výkonu poslaneckého mandátu ve Vídni v letech 1891-1893. Krapka Masarykovi sdělil, že v případě kandidatury ve valašském obvodu socialisté proti Masarykovi nepostaví

¹ V tomto smyslu cituje Stanislav Polák Masarykův dopis Macharovi z 3. 7. 1906. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 553.

² Ustavující sjezd české strany pokrokové. *Čas*, XX, 1906, č. 22, 23. 1. 1906, s. 1-3.

vlastního kandidáta. Z hlediska Masarykovy vlastní strany bylo ale rozhodnutí pro východní Moravu poněkud zvláštní. Realisté i Masaryk byli v této periferní oblasti českých zemí takřka neznámí, nepůsobila zde žádná organizace realistů a oblast byla považována za doménu klerikálů, Masarykových největších politických oponentů. Situace s Masarykovou kandidaturou se navíc zkomplikovala tím, že sociální demokraté nakonec vlastního kandidáta nominovali. V prvním kole voleb Masaryk skončil druhý za kandidátem klerikálů, druhé kolo, v němž jej podpořili sociální demokraté, Masaryk vyhrál. Vedle Masaryka se do sněmovny za realisty dostal ještě Masarykův bývalý žák, filosof František Drtina (1861-1925), který kandidoval v královéhradeckém obvodu. Roku 1908 Masaryk kandidoval rovněž do Zemského sněmu za obvod pražské Staré Město. Na rozdíl od voleb do Říšské rady platil při volbách do Zemského sněmu nadále kuriový systém a Masarykova kandidatura byla neúspěšná. Realisté jako strana získali jen jediný mandát v podorlickém regionu.

Nově zvolený poslanec Masaryk dostal záhy překvapivou nabídku. Všeobecné a rovné volební právo přeskupilo politické síly v parlamentu, zvýraznil se podíl zástupců neněmeckých národů monarchie a dosud marginalizovaných politických proudů, zvláště sociální demokracie. Masaryk začal být vnímán jako umírněný prostředník, který by mohl být přijatelný pro představitele rozdílných národních i sociálních zájmů, člověk, který celou svou osobností stál na pomezí několika rozdílných kolektivních identit. Němečtí liberálové i sociální demokraté v tomto duchu oslovili Masaryka s návrhem, aby se stal předsedou sněmovny. Masaryk však návrh odmítl.³ Stalo se tak patrně i proto, že rakouská identita začala v Masarykově myšlení pozvolna ustupovat do pozadí a Masaryk se nechtěl v českých očích diskreditovat kvůli pozici, která by mohla navozovat spojenectví s Němci proti Čechům či dokonce s dvorem proti občanům. Masaryk sice byl osobností, která již vícekrát osvědčila, že je schopna jít názorově proti české národní většině, dělo se tak ale vždy v záležitostech, u nichž Masaryk věřil ve svůj postoj a byl přesvědčen o jeho životaschopnosti a oprávněnosti. Masarykovy postoje vůči Rakousku se však stávaly v letech před první světovou válkou pozvolna kritičtějšími a odmítavějšími. Masaryk začal s respektem hledět i na radikálnější přístup ke společenské změně. Podobně jako v 90. letech 19. století v *Naší nynější krizi* sice znovu zdůraznil, že dává přednost pozvolnému vývoji a pokroku, připustil ale zároveň přípustnost revoluce „v situacích výjimečných, které vyžadují výjimečné, radikální řešení.“⁴

³ Polák takto odvozuje na základě pamětí H. W. Steeda, Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 232, 564.

⁴ Masaryk, T. G.: *Student a politika.* Praha 1909.

Na parlamentní půdě Masaryk vstoupil na konci července 1907 projevem, ve kterém zdůraznil, že hnací silou moderní doby je národní idea a protože se Rakousko skládá z mnoha národů, musí být v rakouském případě důsledně rozlišovány pojmy národ a stát.⁵ V historicko-argumentačním ohledu Masaryk zdůraznil, že Češi jsou národem Husa, Žižky, Chelčického a Komenského a záleží jen na chování ostatních, povolají-li v Čechách k moci bojovné stoupence Žižky nebo umírněné stoupence Komenského.⁶ Ostré kritice podrobil Masaryk rakouskou politiku, která se podle jeho názoru řídila krátkozrakým pojetím světa omezujícího se na pohled viditelný ze svatoštěpánské věže – velmi se tím lišila od světově založené a konceptuálně promyšlené „ideje státu rakouského“ formulované Palackým, kterou rakouské vládnoucí kruhy podle Masaryka ve své nacionální německé aroganci bohužel nepřijímaly. V kontinuitě se svými dřívějšími názory podrobil Masaryk kritice spojení mezi státem a církví a církevní vliv na školství, který byl podle Masarykova názoru s moderním vzděláváním neslučitelný. Katolickou politiku interpretoval potom jako „materialistické, hospodské křesťanství“.⁷

V říjnu 1907 Masaryk v souvislosti s protislovenskými perzekucemi uherských orgánů vyzdvihl přínařezitost Slováků k českému národu a zdůraznil, že z tohoto důvodu není záležitosť jen vnitřním problémem Uher, ale měla by se jí zabývat i předlitavská sněmovna.⁸ Vedle toho vylovil požadavek autentického vyrovnání mezi Němci a slovanskými národy v Rakousku a poukázal na kulturní nerovnost, která Čechům a Slovanům znemožňuje rovnocenné vzdělávání souměřitelné s možnostmi rakouských Němců. Ostré kritice podrobil

⁵ Masaryk tak myšlenkově navázal na svůj článek publikovaný v lednu téhož roku ve Frankfurter Zeitung a přetištěný v překladu v Času, kde se zahraničnímu publiku pokusil ozřejmit rozdíl pojetí národa u Čechů na jedné straně a velkých národů (Angličanů, Francouzů, Němců, Italů) na straně druhé. Rozdíl spatřoval Masaryk především v tom, že velké národy nemusely proti vlastní vládě hájit svůj jazyk. V českém případě byl podle Masaryka hnací silou národního hnutí protiklad stát – národ, a to do značné míry právě kvůli jazyku. Masaryk, T. G.: Zur böhmischen Frage. Das čechische Nationalgefühl. *Frankfurter Zeitung*, 1. 1. 1907; *Čas*, XXI, 1907, č. 6, 6. 1. 1907, s. 1-2, příloha č. 8, 8. 1. 1907, s. 1.

⁶ V přednášce pro studentskou organizaci České strany pokrokové konané 6. března 1909 Masaryk v podobném duchu uvedl, že v českých dějinách existují vedle sebe dva protikladné charaktery, Žižka a Komenský, meč a kniha. Následně položil řečnickou otázku, zda chce být jedním z nich, a odpověděl na ni negativně. Odmítl jak princip bojovnosti, tak i „lásku ze slabosti“. Jako nejlepší uvedl třetí variantu, následování Chelčického, ve kterém spatřoval „mužnost, pevnost a určitost“. Českou humanitu vyložil jako syntézu lepších stránek obou zmíněných protikladných typů. Masaryk, T. G.: *Student a politika*. Praha 1909.

⁷ Zprávu o Masarykově projevu přinesl *Čas*, XXI, 1907, č. 199, 21. 7. 1907, s. 4-6. Celý projev viz Řeč o úkolech nové sněmovny a stranické politice. In: Masaryk, T. G.: *Parlamentní projevy 1907-1914*. Praha 2002, s. 15-32.

⁸ Myšlenku čechoslovakismu Masaryk jednoznačně formuloval na sjezdu slovenské pokrokové mládeže konané v Hodonině 15. srpna 1911. Uvedl, že pojmy Slovák a Čech jsou zcela kompatibilní, neboť centralizace (Čech) a autonomizace (Slovák) musí být v moderní společnosti v harmonii. Sám sebe označil za Čecha a Slovaka. Srov. O pokrokovém postavení slovenské mládeže. Řeč profesora T. G. Masaryka na sjezdu pokrokového studentstva a mládeže slovenské z Moravy a Uher v Hodonině 15. srpna 1911. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911-1914*. Praha 2011, s. 131-132.

aristokratismus v rakouské diplomacii a zahraniční politice a požadoval její demokratizaci.⁹ V prosinci roku 1907 publikoval Masaryk ve vídeňském listu *Neue Freie Presse* článek o rakousko-uherském vyrovnání a české otázce, kde se vrátil ke svému říjnovému parlamentnímu projevu a vyslovil požadavek, aby Rakousko konečně zahájilo „positivní národnostní politiku“, která by jednotlivým národům říše dala možnost k „plnému rozvíjení své národnosti“.¹⁰

V článku publikovaném v *Času* v dubnu 1909 pod názvem *Stát a národnost* Masaryk naznačil určitý paradox – zatímco mnozí evropští historikové a filosofové hovořili o kulturním přibližování evropských národů, z nichž pozvolna vyrůstal evropský kulturní typ odlišný od typu asijského či amerického, v Rakousku-Uhersku, které bylo kvůli své národnostní pestrosti nazýváno Evropou v malém, sílil jak antagonismus mezi jednotlivými národy, tak i antagonismus mezi národem a státem. Z toho Masaryk vyvozoval, že Rakousko může přetrvat jen za předpokladu, že bude podporovat všechny své národy v jejich rozvoji a odstraní rasový a národnostní aristokratismus.¹¹

Obraz Masaryka v českých sdělovacích prostředcích se začínal měnit a Masaryk začal být respektován jako uznávaná, byť nikoliv neproblematická autorita. Kladný ohlas vyvolalo hned Masarykovo první parlamentní vystoupení, v němž se Masaryk poměrně ostře vymezil vůči Rakousku a rakouské politice. Vstřícně se o Masarykovi vyjádřily i rakouské listy, ovšem přirozeně s výhradou, že Masaryk selhává tam, kde začíná mluvit o české otázce.¹² Zvýšený zájem o Masarykovy příspěvky začaly jevit zahraniční sdělovací prostředky – pařížský mezinárodní měsíčník *Les documents du progrès*, petrohradská *Obščestvennaja pol'za* či maďarský časopis *Huszádik Század* redigovaný předním maďarským intelektuálem Oszkarem Jászim (1875-1957), v mnohém podobný Masarykově *Naší době*. Masaryk byl rovněž zvolen jedním z místopředsedů Mezinárodního ústavu pro sociologii v Paříži.¹³

Masarykův vstup do aktivní parlamentní politiky se v Masarykově činnosti projevil změnou tematického těžiště. Teoretická témata ustupovala dále do pozadí a po roce 1907 se stal všestranně patrným Masarykův příklon k řešení hmatatelných problémů praktické politiky. Masarykova činnost v parlamentu dokumentuje v rámci Masarykova myšlení strmý nárůst zastoupení otázky legitimacy exekutivní moci nezávislé na vůli parlamentu a zahraničně

⁹ Řeč k rakousko-uherským vyrovnávacím předlohám (20. 10. 1907). In: Masaryk, T. G.: *Parlamentní projevy 1907-1914*. Praha 2002, s. 35-47; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 248.

¹⁰ Masaryk, T. G.: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich und die böhmische Frage*. *Neue Freie Presse*, 1907, 24. 12. 1907; český překlad Masaryk, T. G.: *Rakousko-uherské vyrovnání a česká otázka*. *Čas*, XXI, 1907, č. 356, 25. 12. 1907, s. 1-3.

¹¹ Masaryk, T. G.: *Stát a národnost*. *Čas*, XXIII, 1909, č. 101, 11. 4. 1909, s. 1-2.

¹² *Hlasy listů o řeči prof. Masaryka*. *Čas*, XXI, 1907, č. 201, 23. 7. 1907, č. 202, 24. 7. 1907.

¹³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 267.

politických a ekonomických témat. Z Masarykovy parlamentní politiky v letech 1907-1914 vysvítalo úsilí o provádění autentické rakouské politiky na demokratických základech, politiky interpretující podunajskou monarchii jako mnohonárodnostní stát rovnocenných národů, který byl podle Masarykovy interpretace ve svých základech likvidován privilegovanou německojazyčnou aristokracií usurpující nedemokraticky exekutivní moc. „Němčící“ politiku privilegované vrstvy pokládal Masaryk za největší nebezpečí pro rakouskou identitu, protože podřízení Rakouska Německu by přirozeně znamenalo zánik rakouské identity.

Masarykovým programem se stala „rakouská politika ve větším stylu“, která by se podle Masarykova názoru měla stát základem českého přístupu k habsburské monarchii. Čeští politici bez ohledu na stranickou příslušnost se podle Masaryka neměli bát interpretovat Rakousko a jeho evropskou úlohu po svém, nezávisle na vídeňském dvoru a jemu podléhající vládě, entitách, které skutečné Rakousko vlastně již dávno nikterak nereprezentovaly. V tomto kontextu Masaryk vyslovil požadavek, aby rakouské vlády vznikaly na základě výsledků parlamentních voleb, nikoliv na základě libovůle dvora, a aby ministři byli nadále vybíráni z řad poslanců.¹⁴

Masaryk v historicko-argumentačním ohledu zdůraznil, že Rakousko nikdy nebylo německým státem a Němci si proto nemohou usurpovat Rakousko pro sebe. Češi byli svým způsobem rakouštější národem než rakouští Němci, protože na rozdíl od Němců žili všichni v hranicích Rakouska a neměli tudíž iredentistické sklony, které v řadách Němců sílily a projevovaly se v rakouské zahraniční politice čím dál silnějším sepětím s Německem. Čech a Srb mohli být podle Masaryka stejně dobrými Rakušany jako rakouští Němci, avšak pouze za předpokladu, že by existovalo skutečné Rakousko, nikoliv německá polokolonie.¹⁵

V zahraničně politickém ohledu znamenala „rakouská politika ve větším stylu“ v Masarykově pojetí odpoutání Rakouska-Uherska ze závislosti na Německu. Trojspolek byl podle Masaryka nevhodným rámcem rakouské politiky, spojenectví s Německem neodpovídalo rakouským zájmům – Němci brali v úvahu, že o Evropě se rozhoduje a bude rozhodovat čím dál více v Asii, Africe a Americe a snažili se svou politikou o to, aby netrpěli svým kontinentálním postavením, Rakousko však zůstalo stát ve své „kontinentální

¹⁴ Prof. Masaryk o vnitřní politice. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1913], s. 300.

¹⁵ Prof. Masaryk o zahraniční politice. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1913], s. 305. Srov. též Masarykův postoj ze samého počátku 20. století, Masaryk, T. G.: *Naše krize a dezorganizace mladočeské strany*. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 402.

zamknutosti“ a začalo prosazovat německé zájmy na kontinentě.¹⁶ Česká politická reprezentace by proto podle Masaryka měla usilovat o odstranění přežilé aristokratické diplomacie a požadovat své zastoupení na rakouském ministerstvu zahraničí tak, aby se představitelé české veřejnosti mohli podílet na zahraniční reprezentaci monarchie a mohli aktivně zasahovat do směřování zahraniční politiky. Češi měli zároveň podle Masaryka právo vyžadovat, aby rakouská zahraniční politika hájila zájmy českého hospodářství. Zároveň ale Masaryk s politováním konstatoval, že českým politickým stranám chyběl zahraničně politický program.¹⁷

Masaryk, který byl dříve rozhodným odpůrcem přeceňování národohospodářských kritérií v politice, začal po vstupu do parlamentu nápadně hojně pracovat s ekonomickým argumentem. Ekonomická témata byla v Masarykových politických aktivitách i publikační činnosti dosud zastoupena jen minimálně. Během výkonu poslaneckého mandátu v letech 1891-1893 věnoval Masaryk prioritní pozornost oblasti školství a ekonomické problémy sehrávaly v jeho politické agendě jen marginální úlohu omezenou na nezbytně nutnou míru. Absence tematizace ekonomických problémů v Masarykových textech k české otázce z 90. let 19. století je až zarážející, Masarykovy zmínky o hospodářství se tehdy omezily jen na několik drobných, obecně formulovaných poznámek. V *Otázce sociální* označil potom Masaryk přílišný ekonomismus vedoucí nutně k materialismu za jeden z největších problémů marxismu. Po zvolení do parlamentu roku 1907 začaly však v Masarykově rétorice významné místo zaujímat výroky typu „nejbližší příčinu krize [Rakouska] spatřuji v chybné politice finanční“, „naše [rakouská hospodářská] politika utrpěla krach na Balkáně, nutno na velvyslanectvích ustavit hospodářské znalce“, „situaci nynější posuzuji hodně z hospodářského a finančního hlediska“, „naše vláda nestará se o rozvoj industrie ani agrikultury, stará se jen o Balkán. Rakousko izoluje se hospodářsky i politicky, špatná politika má vzápětí za následek hospodářský úpadek, hospodářsky slabé Rakousko je i politicky slabé a přestává budit respekt“. Velký důraz Masaryk kladl na úspornou státní politiku, úsporná opatření státu označoval za nejúčinnější cestu z ekonomických obtíží. Zdůrazňoval nutnost zeštíhlení přebujelé státní správy¹⁸ a odmítal navyšování rakouských zbrojních výdajů, jejichž

¹⁶ Politická situace a strany (z řeči posl. Masaryka) In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 183.

¹⁷ Sjezd Lidové strany pokrokové v Brně. Řeč prof. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 13-15; Řeč poslance Masaryka o situaci (Na Královských Vinohradech 29. 10. 1911). In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011, s. 160.

¹⁸ „Jak napravit finance? Nové daně nestačí. Zbývá jediná možnost: spořiti, to znamená, aby správa, administrace státní byla lacinější... Jsme nejbyrokratičtější stát... skoro každý padesátý člověk žije na útraty státu. A proč má stát ty masy úřednictva? To je rakouská taktika, míti polozávislé lidi. Čím víc má takových lidí, ví, že

koncepce byla podle jeho názoru svým ve středoevropském kontextu podivným důrazem na budování loďstva zaměřena proti Itálii.¹⁹ Českým poslancům Masaryk v poněkud příkrém nesouladu se svými dřívějšími kulturně-morálnímu postoji náhle začal vytýkat, že nekladou důraz na finanční stránku českého programu, a začal zdůrazňovat, že otázka jazyková je v českých zemích i otázkou hospodářskou.²⁰ Ve vztahu ke své vlastní straně uvedl: „Činí se nám výtky, že zavrhuje historické státní právo. Nezavrhuje, ale za důležitější považujeme míti na zřeteli zdatnost hospodářskou a tou si práva dobývati.“²¹ Ekonomická problematika se tak v tomto období stala integrální součástí Masarykova vnímání české národní identity i státní identity rakouské.²² S ohledem na Masarykův přístup k historické argumentaci je však důležité zdůraznit, že Masaryk svůj důraz na ekonomické otázky vnímal pouze v aktuálním kontextu, neprodloužil jej do minulosti a nevčlenil jej do svých historických koncepcí.

Největší pozornost za dobu výkonu poslaneckého mandátu mezi lety 1907-1914 si Masaryk vysloužil svým angažmá v balkánské otázce. Roku 1909 Masaryk iniciativně zasáhl do sdělovacími prostředky pozorně sledovaného procesu vedeného v Záhřebu rakousko-uherskou justicí proti údajným jihoslovanským velezrádcům. Záhřebský proces probíhal od března roku 1909 a pro všech 53 obviněných, mezi nimiž byli i bývalí Masarykovi žáci, byl navrhován trest smrti pro údajné členství v srbském uskupení Slovenski jug, jehož cílem mělo být rozpoutání revoluce v Rakousku-Uhersku. Masaryk otevřeně označil procesy za vykonstruované a dokumenty údajně dokazující vinu obžalovaných prohlásil za padělané. Neváhal se postavit proti nejvyšším vládním místům a předložil důkazy, které nasvědčovaly, že iniciátorem zhotovení padělků a rozpoutání vykonstruovaného soudního stíhání byl ministr zahraničí Alois Lexa von Aerenthal (1854-1912). Aerenthal přitom nedokázal toto obvinění

---

má tím větší armádu poslušných občanů.“ Řeč prof. Dr. Masaryka na schůzi ve Valaš. Meziříčí 8. dubna 1911. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011, s. 82.

¹⁹ „Zvýšené zbrojení má zachovávat velmocenský prestiž, ale Vídňi nevdá, že dělá dluhy a že jí již v Anglii a Francii burzy zavírají dveře.“ Politická situace a strany (Z řeči posl. T. G. Masaryka). In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1912], s. 183.

²⁰ Profesor Masaryk o příčinách parlamentní krize. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 74; Řeč poslance Masaryka o situaci (Na Královských Vinohradech 29. 10. 1911). In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011, s. 162; Řeč prof. Dr. Masaryka na schůzi ve Valašském Meziříčí 8. 4. 1911. Tamtéž, s. 80-81; Schůze prof. Masaryka. Tamtéž, s. 356.

²¹ Žamberecká schůze. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1911], s. 276.

²² V Masarykově myšlení se však jednalo spíše o přechodný fenomén, který byl zřejmě v neposlední řadě motivován snahou působit formulací praktických, hmatatelných témat každodenního života na voličskou základnu. Pozdější Masarykovy texty totiž opět vykazují nechuť k tematizaci ekonomických otázek, což se projeвило například ve formulaci Masarykova válečného projektu Nové Evropy, kde se Masaryk podobně jako v textech k české otázce hospodářským problémům důsledně vyhýbal. Rovněž v době výkonu prezidentské funkce po první světové válce se Masaryk znovu vyjadřoval skepticky o údajném přeceňování ekonomických témat a často zdůrazňoval prioritu mravní otázky oproti otázce ekonomické. Srov. dále v textu na příslušném místě.

vyvrátit. Do dubna roku 1910 byli všichni obvinění ze záhřebského procesu propuštěni. Aféru s procesy proti údajným jihoslovanským velezrádcům využil Masaryk zároveň ke kritice celého systému rakousko-uherské aristokraticky pojímané vládní politiky, která podle jeho interpretace přes existenci parlamentu umožňovala několika privilegovaným jednotlivcům kontrolovat stát.²³ České sdělovací prostředky se o Masarykově aktivitě v otázce procesu proti údajným jihoslovanským velezrádcům vyjadřovaly příznivě. Na Masarykově straně stáli reprezentanti různých politických stran, kteří byli dosud nezřídka Masarykovými odpůrci – mladočech Kramář, národní sociál Václav Klofáč, agrárník František Udržal, sociální demokrat František Soukup. Masarykovy zásluhy uznal i Masarykův slovenský ideový odpůrce Svetozár Hurban Vajanský.²⁴

Kontrast mezi Masarykovými padesátými a šedesátými narozeninami byl z hlediska vnímání Masaryka sdělovacími prostředky a veřejností velmi zřetelný. Zatímco roku 1900 si uprostřed probíhající hilsneriády připomněl Masarykovo jubileum v tichosti jen nejužší rodinný kruh a korespondenčně přišlo několik blahopřání od přátel, roku 1910 se okolo Masaryka soustřeďovala řada příznivců, kteří připravovali jubilejní sborník na počest svého učitele a přítele. Čas byl ve dnech okolo Masarykova jubilea plný oslavných příspěvků a v řadě tiskovin, které vzpomněly Masarykovo výročí, nechyběly ani v minulosti často nepřátelské Národní listy.²⁵ Karel Kramář, z něhož se v posledních letech stal Masarykův politický oponent, Masarykovi napsal, že jeho přátelství trvá.

V březnu roku 1911 byl rozpuštěn parlament a byly vypsány nové volby. Masaryk znovu kandidoval za valašský obvod. Sociální demokraté ani národní socialisté nepostavili proti Masarykovi protikandidáta a podpořili Masarykovu kandidaturu.²⁶ Jediným protikandidátem byl zástupce klerikálů a Masaryk byl znovuzvolen poslancem již v prvním kole. Drtina však v královéhradeckém obvodu svůj mandát neobhájil a Masaryk tak zůstal jediným poslancem za realistickou stranu. Z českých politických stran pokládal Masaryk vedle klerikálů za svého největšího oponenta mladočechy. Vztahy s Národními listy a s Kramářem se po volbách opět komplikovaly – nejnovějším podnětem k neshodě s Kramářem se stal spor o pojetí jednotného českého poslaneckého klubu roku 1912. Hojně

²³ Masaryk, T. G.: *Der Agrarer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina*. Wien 1909, zvl. úvod.

²⁴ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 331; Štefánek, A.: *Masaryk a Slovensko*. Bratislava 1920, s. 246-249; Ivanka, M.: Po stopách Masarykových. In: *Slovensko Masarykovi*. Praha 1930, s. 244.

²⁵ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 299.

²⁶ *Čas*, XXV, 1911, č. 100, 21. 4. 1911, s. 5.

byly polemiky mezi Časem a Národními listy.²⁷ Zintenzivňovala se naopak Masarykova spolupráce s národními socialisty, státoprávně pokrokovou stranou a agrárníky. Motivem ke spolupráci byla čím dál vyhrcořenější situace v Čechách, kde bylo pro nemožnost shody mezi Čechy a Němci na pořadu dne zavedení nucené vládní správy a uzavření zemského sněmu. Masaryk rovněž pozvolna radikalizoval své názory a dále přehodnocoval historický i potenciální aktuálně společenský význam revoluce jako prostředku společenské změny, což jej sblížovalo s radikálnějšími stranami.²⁸

Ve své literární tvorbě byl Masaryk v době výkonu poslaneckého mandátu pohlcován již dříve započatou prací na díle o Rusku a Evropě. Masarykův obnovený zvýšený zájem o ruskou problematiku, která v Masarykově myšlení v letech na přelomu 19. a 20. století ustoupila částečně do pozadí, se datoval od roku 1904, od propuknutí rusko-japonské války, která výrazně prohloubila zájem evropské veřejnosti o ruskou otázku. Řadu jiných podnětů musel již Masaryk v této době odmítat. Když František Xaver Šalda od počátku roku 1908 začínal vydávat kulturní čtrnáctideník, jevil eminentní zájem o Masarykovu spolupráci. Masaryk projekt přivítal, svou účast však zdvořile odmítl.²⁹ Učitelské působení na pražské univerzitě Masaryk omezoval čím dál více a výuku se snažil směřovat tak, aby mu napomáhala při zpracovávání díla o Rusku. V zimním semestru 1907-1908 Masaryk vyučoval dějiny filosofie náboženství, v letním semestru roku 1908 měl dovolenou, v zimním semestru 1908-1909 filosofii náboženství, v letním semestru 1909 přehled vývoje filosofie, v letním semestru 1910 měl Masaryk dovolenou, v zimním semestru 1910-1911 vyučoval dějiny noetiky, přednáška se však konala jen třikrát za semestr. Svou výuku konal Masaryk vždy v sobotu odpoledne po návratu z Vídně. Naposledy Masaryk vypsál přednášky na letní semestr roku 1911, vzápětí ale onemocněl anginou, po níž následovala delší rekonvalescence a výuka se nekonala. Na podzim roku 1911 již přednášky nevypsál. Přesto byl Masarykovi v souladu s rakouským seniorátním pojetím akademických zásluh zvýšen od ledna 1912 profesorský plat ze sedmi na osm tisíc korun.³⁰ Masaryk se stával uznávanou autoritou,

²⁷ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 352; *Národní listy*, 52, 1912, č. 44, 14. 2., s. 1, č. 46, 16. 2., s. 1, č. 74, 15. 3., s. 2-3; *Čas*, XXVI, 1912, č. 188, 9. 7., s. 1-2; *Národní listy*, 52, 1912, č. 189, 11. 7., s. 1-2, č. 260, 20. 9, s. 2, č. 269, 29. 9., s. 1-2.

²⁸ Srov. v Masarykových vzpomínkách: „Nebyl jsem v mladých letech radikální, ani národnostně, ani politicky... Čím starší, stával jsem se politicky radikálnější.“ Ludwig, E.: *Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem.* Praha 1935, s. 100, 242.

²⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 255.

³⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 278, 282, 338, 348. Masarykův klesající zájem o výuku na univerzitě charakterizuje vzpomínka pozdějšího poválečného Masarykova tajemníka (tehdy studenta) Vasila Škracha na zimní semestr akademického roku 1910-1911: „Přednášel o dějinách noetiky. To se naplnil... sál do posledního místa. Byla to jen tři sobotní odpoledne... Jednou pak [Masaryk] prohlásil, že tu

paralelně s tím ale začal klesat jeho přímý vliv na studenty a mladou generaci. Hlavním protagonistou filosofického semináře na pražské univerzitě se stal spíše Masarykův žák František Krejčí (1858-1934), jehož způsob myšlení měl oproti Masarykovi daleko blíže k pozitivismu. Po roce 1910 začínala na Masaryka hledět s určitou skepsí i mladá generace realistů. Mezi politickými realisty vystoupil jako mluvčí mladých Masarykových oponentů F. Vodsedálek, který Masaryka interpretoval jako moralistu a romantického idealistu, jenž je zastaralý, zapomněl se ve středověku a zavírá oči před realitou. František Tučný se v knize *Přes realismus* z roku 1913 pokoušel o filosofické překonání realismu. Mladý sociolog Emanuel Chalupný (1879-1958), jenž realistickou organizaci opustil, Masaryka označoval za inspirativního myslitele, který však ustrnuje na nedokončených náběžích. Masaryk byl navíc podle Chalupného názoru samolibý a ctižádostivý člověk, pro kterého všichni kromě Machara nebyli ničím jiným než pouhými nástroji.³¹

Po roce 1910 propukl spor o smysl českých dějin dotýkající se Masarykovy historicko-filosofické koncepce české otázky z 90. let 19. století. Masarykův vstup do diskuse byl ale spíše vynucený. I když Masaryk nadále hlásal preferenci kultury oproti politice, tato jeho formule začala poněkud ztrácet obsah, protože podíl teoretických a kulturních témat v Masarykově činnosti před první světovou válkou výrazně klesal na úkor otázek denní politiky. V čase, který mu zbýval na literární tvorbu, se Masaryk chtěl zaměřit především na dokončení monumentální práce o Rusku a Evropě. Tzv. spor o smysl českých dějin se rozvířil po vydání jubilejního sborníku u příležitosti Masarykových šedesátých narozenin publikovaného roku 1911 Masarykovými příznivci a žáky. Masarykovský historik Jindřich Vančura ve svém pojednání *Čím se T. G. Masaryk zavděčil českému dějepisu* otevřel otázku zásluh o českou vzdělanost a vědu. Masaryk podle Vančury ve sporu o Rukopisy zpochybnil starý výkladový kód českých dějin a následně v průběhu 90. let 19. století svými příspěvky k české otázce nabídl nový výkladový kód, založený na sociologické generalizující metodě. Do kontrastu ke společensky angažované vědě masarykovského směru postavil Vančura vědecký aristokratismus Jaroslava Golla, který není k poznání veden životními potřebami národa, ale pouhou osobní zálibou, kdy věda hraničí s l'art pour l'artismem.³²

---

sobotu nečte, a pak už v zimním semestru nepřišel.“ Škrach, V.: Masaryk a studentstvo. *Mladá generace. Časopis československého studentstva*, II, 1918/1919, s. 153.

³¹ Chalupný, E.: *Vznik české strany pokrokové. Historické vzpomínky. Dle původních pramenů*. Tábor 1911; Vodsedálek, F.: *Pro nové cesty české pokrokové politiky. Poznámky k Masarykovým vůdčím zásadám pokrokové politiky a návrhy reformy českého politického stranictví*. Praha b. r.; Jeka, J. [Vodsedálek, F.]: Realistický futurismus a idealismus. *Pokroková revue*, X, 1913/1914, s. 22-25, 75-78, 132-138, 162-166, 223-227, 271-274; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 42.

³² Vančura, J.: Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1911], s. 125-148.

Jan Herben ve své stati *Masarykova sekta a Gollova škola* vystoupil proti Gollově škole a předmasarykovské historiografii polemickým a značně útočným způsobem za užití expresivních výrazů. Před Masarykovým vystoupením se podle Herbena česká historiografie utápěla v neplodném bibliograficko-biografickém způsobu výkladu.³³ Teprve Masaryk svými podněty nutil k uvažování a vyvracel samozřejmost zažitých metodologických přístupů. V tomto smyslu byli podle Herbena Masarykem ovlivněni i čeští historici okolo Jaroslava Golla, Goll ale na rozdíl od Masaryka „nenaučil své žáky mravně hodnotit historické zjevy“ a vedl je k morálnímu relativismu, neboť za základ vědeckého bádání prohlašoval princip „neříkat, že ‚vrána je černá‘, protože při nejužkostlivějším zkoumání mohlo by se na ní zjistit nějaké šedivé chmíří a protože jeden druh vran jsou vrány šedivé“. Takové pojmání historie ústilo podle Herbena zvláště v podání Gollova žáka Josefa Pekaře až v rehabilitaci počínání státní moci, církve a jezuitů v pobělohorském období, „tu proto, že [historici] našli jednoho hodného mezi nimi, tu, že jezoviti něco impozantního dali vystavět“.³⁴

Prvotní reakce Gollovy školy historiků odkazovala na vědeckou metodu historiků v kontrastu k emocím ze strany Masarykových příznivců – v tomto duchu vyzníval příspěvek Kamila Krofta (1876-1945) *Vliv Masarykův na české dějepisectví* i Pekařova stať *K článku prof. Jindřicha Vančury*. Historici označili Masarykův vliv na české dějepisectví za podružný a odmítli Masarykovu konstrukci ideové návaznosti mezi husitstvím a národním obrozením jako heuristicky vyfabulovanou, ocenili však Masarykovy zásluhy o český kulturní život. Zároveň ale zdůraznili, že skupina Masarykových žáků si vytvořila nezdravý kult svého učitele, který činí z jeho myšlenek dogma. Pekař navíc poukázal i na údajné doktrinářství Masarykovy koncepce historie, která sama sebe vnímá jako jediný možný výkladový rámec a nepřipouští alternativy.³⁵ Tón, který užívali historici z Gollovy školy, byl přitom přinejmenším formálně uctivější a zdvořilejší k protivníkovi než provokativní rétorika Masarykových příznivců.

Kdyby skupina Masarykových příznivců neotevřela otázku zásluh o české dějepisectví, historici by Masarykovo historicko-filosofické pojetí české otázky zřejmě

³³ Srov. zvláště Herbenovo expresivní hodnocení Jirečkovy *Antologie z literatury české*: „na střední škole panovaly Jirečkovy *Antologie z literatury české*... kniha v paměti žáků hrozná, hotový hnus. Vydání z roku 1881 má 434 strany a tolik jmen všelijakých škrabalů humanistických a jezovitských, že o nich dnes dobří odborníci sotvaco vědí. Tady je také Jan Hus. Ve výkladu o něm přední místo náleží jeho pravopisu...o jednotě bratrské potom 23 planých řádků.“ Herben, J.: *Masarykova sekta a Gollova škola*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 186-187.

³⁴ Herben, J.: *Masarykova sekta a Gollova škola*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 190,210.

³⁵ Krofta, K.: *Vliv Masarykův na české dějepisectví*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1910], s. 149-156; Pekař, J.: *K článku prof. Jindřicha Vančury* [1912]. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995, s. 162-163.

jednoduše přešli bez povšimnutí, neboť od Masarykova přístupu k historické problematice se bez větší diskuse distancovali již na přelomu 19. a 20. století. Pekař publikoval roku 1902 svou přednášku o Janu Husovi, kde naznačil, že vůdčím motivem českých dějin byla národní, nikoliv náboženská idea. Masaryk tehdy nereagoval a diskuse nevznikla.³⁶ Sám Jaroslav Goll do sporu nezasáhl ani po roce 1910. Propuknutí sporu téměř dvě desetiletí po publikaci Masarykovy historické koncepce české otázky je navíc důkazem, jak malou roli na konci 19. a počátku 20. století sehrávalo Masarykovo pojetí českých dějin v myšlení českých akademických historiků.³⁷ Rovněž z Masarykova pohledu byla česká otázka ve smyslu filosoficko-dějinné koncepce z 90. let v období před první světovou válkou spíše na okraji zájmu, neboť Masaryk pokládal věc ze svého hlediska za formulovanou a vyřešenou.

Spor o zásluhy o český intelektuální život přirozeně diskusi neumožňoval, neboť každý tábor hájil svého mistra. Jiná byla situace v otázce pojmání dějin. Gollův žák Josef Pekař se na straně gollovských historiků vyjímal tím, že byl na rozdíl od svých kolegů ochoten s Masarykovými příznivci vést skutečný spor o pojetí dějin a neomezoval se na pouhou nedokazatelnost Masarykových tezí historickými prameny, která například Kamilu Kroftovi stačila k tomu, aby diskusi prohlásili za ukončenou. Svou studií *Masarykova česká filosofie* z roku 1912 Pekař přistoupil na diskusi o obecně dějinných problémech a o hodnocení historických procesů. Masarykův motiv pro zkonstruování propojení mezi husitstvím/bratrstvím a národním obrozením byl podle Pekaře především aktuálně-politický, termínem „sociologická generalizace“ historického vývoje Masaryk důkladně zakrýval ideologicko-propagandistickou složku svého pojetí dějin. Masaryka interpretoval Pekař jako agitátora pracujícího s historickými příklady, které byly vybírány tak, aby Masaryk mohl sestrojít historickou konstrukci typu „moji intelektuální předchůdci v minulosti“, a to včetně vyústění historického vývoje ve své vlastní osobě. Masaryk podle Pekaře svůj přístup k historii vybudoval na falešných historických kontinuitách a falešné jednotě pojmů, které sice stejně znějí, mají ale v rozdílných epochách diametrálně odlišný význam. Být v 19. století evangelíkem a obhájcem husitství bylo zcela něco jiného než být husitou v 15. století a jestliže se evangelík prohlásil za dědice husitství, vyjadřoval tak svůj politický či světonázorový postoj náležející do nové doby, s husitstvím a jeho odkazem jej to ale

³⁶ Srov. rovněž Pekařův článek Pekař, J.: K sporu o zádruhu staroslovanskou. *Český časopis historický*, VI, 1900, s. 243-267, kde Pekař ukázal, jak Masaryk ve sporu o Rukopisy „sociologicky“ prokazoval nepravost Rukopisu zelenohorského důkazy, které byly postaveny na poznacích získaných z Rukopisů samých. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 114.

³⁷ Josef Pekař v této souvislosti zdůraznil, že za 17 let uplynulých od vydání České otázky nebyla tato kniha podrobena věcnému rozboru z historického hlediska, což podle Pekaře dokazovalo absenci Masarykova vlivu na české historické bádání. Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 265.

nespojovalo o nic více, než kohokoliv jiného – Palackého, který v 19. století husitství a české bratrství obhajoval a sám byl evangelíkem, by autentičtí historičtí husité pro jeho názory dozajista upálili.

Poněkud přepjatě (i když pochopitelně s jistou mírou nadsázky) Pekař konstatoval, že apoštol či prorok v Masarykovi překonával vědce bez předsudků a z Masarykových příznivců se po roce 1910 stali knězi nového náboženství. Sociologie v masarykovském podání byla potom tajemnou, zasvěcovací, rituální naukou schopnou odhalit nejhlubší podstatu bytí, přičemž Masaryk a jeho příznivci s nelítostí vynášeli mravní ortely nad tím či oním, aniž by brali v úvahu podmíněnost a vývojové souvislosti určité osobnosti v historickém kontextu. Rozdíl mezi Gollovou a Masarykovou metodou ztotožňoval Pekař s protikladem mezi svobodným nepředpojatým bádáním a domněle mravním autoritářstvím, přičemž právě Gollova vědecká demokratičnost byla příčinou, proč řada studentů včetně Pekaře tíhla právě k němu. Nová Masarykova církev si podle Pekaře vytvořila i své nebe a peklo - linie světců s „jednotným názorem na naše dějiny“ reprezentovaná domnělou přímou souvislostí Husa, Chelčického, Komenského, Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka a nakonec Masaryka byla na druhé straně doplňována linií „české hrůzy“, počínající Štěpánem Pálčem, v níž potom „pohostinsky vystupovali klerikálové Tomek, Helfert a Jireček“ a jež v Pekařově poněkud nadsazené interpretaci masarykovského výkladu českých dějin vedla až k Pekařovi samému, popřípadě Gollovi.³⁸ Arbitrárním vybíráním historických příkladů se tak Masarykova argumentace podle Pekaře blížila žurnalistické vulgarizaci problémů. Nejasnost a libovolnost Masarykem užívaných pojmů byla podle Pekařova hodnocení o to víc zarážející, že Masaryk sám pojmovou neujasněnost u každého jiného vehementně kritizoval a kritika nevhodné aplikace pojmů se stávala až jistým klišé v Masarykových posudcích celé řady autorů.³⁹ Pekař však přesto závěrem ocenil Masarykovy snahy o kulturně založenou politiku s dlouhodobým programem a shodoval se s Masarykem v kritice politiky, jež si klade jen krátkodobé cíle a není opřena o vědecky podložený program. Zdůrazňoval však, že to, co bylo v Masarykově koncepci hodnotné, bylo vlastně již programem Palackého.⁴⁰

³⁸ Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 296-297, 298.

³⁹ Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 295.

⁴⁰ „Vítám a chválím zejména důraz, jež Masaryk klade na kulturní práci, na nespolehání na parlament, politiku, vládu...Dovoluji si opakovat, že hlásím se horlivě k vyloženým myšlenkám Masarykovým, ano že mám za to, že ony v naší tak neutěšené situaci politické jsou jediným programem, jenž slibuje úspěch...Je to ovšem starý program Palackého.“ Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 300-301.

Po publikování Pekařovy studie *Masarykova česká filosofie* se do diskuse vložil i sám Masaryk. Masaryka popuzoval Pekařův zdrženlivý, podle Masarykova názoru jen zdánlivě uctivý akademický způsob vyjadřování, který se lišil od přímé, často vehementní polemiky ze strany Masarykových příznivců. Masaryk, jenž Pekaře obvinil z osobních výtek a ze zneužití akademických rétorických prostředků při obhajobě postupu historiků, sám v polemice proti Pekařovi v daleko větší míře než Pekař užíval efektní řečnické formule namísto podložených argumentů a uchýloval se k laciné argumentaci o nekompetentnosti protivníka. Pekař podle Masaryka nedovedl pochopit pozvolný dlouhodobý historický vývoj a nebyl dosud schopen syntetického pohledu na dějiny, neboť při historickém výzkumu podléhal svým osobním zájmům a preferencím a věnoval se podružným tématům z regionálních a lokálních dějin - Pekařova *Knihy o Kostí* byla pro Masaryka příkladem díla, kde se Pekař snažil „s dětinskou naivností na základě jednoho typu hospodaření ustavit typus“.⁴¹

Hodnocení sporu mezi Pekařem a Masarykem před první světovou válkou ukazuje na složitost názorových pozic obou autorů, kteří se vzájemně označovali za „od reality vzdálené romantiky“.⁴² Je třeba odmítnout zakořeněné klišé o Pekařově metodologickém konzervatismu a Masarykově důrazu na nové metody a přístupy. Z dnešního pohledu se Masaryk svým přístupem k historické problematice vycházejícím z náboženského založení dějin a odmítání relativismu hodnotí jako konzervativnější autor než Josef Pekař. K tomuto hodnocení přispívá i Masarykova nedůvěra k mikrohistorickému bádání a regionálním tématům, která v Masarykově vnímání nebyla součástí velkého dějinného příběhu a neměla tudíž autentický „historický“ význam. „Sociolog“ Masaryk navíc nedocenil sociologický rozměr Pekařových historických výzkumů - Pekař byl ve svém přístupu nezřídka paradoxně sociologičtější než Masaryk, neboť bral daleko více v úvahu společnost, zatímco Masaryk zjevně hledal výjimečné individuality.⁴³ Pekařova sémantika je pro dnešního čtenáře srozumitelnější než Masarykova, a to nikoliv kvůli Masarykovu sociologicko-filosofickému a Pekařovu historickému způsobu vyjadřování, ale kvůli obsaženému myšlenkovému kódu.

⁴¹ Masaryk, T. G.: Ke sporu o smysl českých dějin. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1912], s. 249-261.

⁴² Pekař Masarykův romantismus dokládá Masarykovými historickými konstrukcemi postavenými na domnělých ideálech minulosti a odkazoval na názory Ernesta Denise: „Denis neopomenul zmínit se (při všech zdvořilých a upřímných chválách v jiném směru) o jeho živlu romantickém a utopickém ani v Památníku Masarykově.“ Pekař, J.: *Masarykova česká filosofie*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 294. Masaryk Pekařův romantismus vyvozoval ze záliby v domněle podružných historických tématech, která Pekařovi připomínala dětství a mládí.

⁴³ Přílišný důraz na individuality vytýkal Masarykově metodologii vedle Pekaře i Zdeněk Nejedlý. Nejedlý, Z.: *Spor o smysl českých dějin*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1914], s. 357-358.

Pekař snad nebyl modernější než Masaryk, byl však v mnoha ohledech postmodernější a svými přístupy bližší mentalitě dneška.⁴⁴

Spor o smysl českých dějin a polemika s Josefem Pekařem nepředstavovaly před první světovou válkou prioritu Masarykovy činnosti. Do mnoha směrů rozběhlý Masaryk věnoval svému příspěvku do sporu menší pozornost než Pekař, což se odrazilo v důkladnější propracovanosti Pekařovy polemiky. Aktivní práce v parlamentu Masaryka odváděla od odborných témat a v oblasti literární činnosti se Masaryk snažil věnovat přednostní pozornost dokončení textu o Rusku a Evropě, práci, která se stala nejrozsáhlejším Masarykovým dílem vůbec. První dva svazky vyšly na podzim 1913 německy v Jeně u nakladatele Diederichse (*Russland und Europa*). Dokončení třetího svazku, který měl být věnován Dostojevskému, plánoval Masaryk na rok 1914. Propuknutí války však plány změnilo.⁴⁵ Kniha Rusko a Evropa deklarovala v úvodu snahu vylíčit na základě analýzy Dostojevského díla podstatu ruské otázky a Masaryk tak v teorii volil přístup k rozboru duše národa na základě krásné literatury, který uplatnil již v sérii článků *Moderní člověk a náboženství* z roku 1896. Analýza Dostojevského měla představovat svého druhu pokračování črt z *Moderního člověka a náboženství*, byť plán byl svým rozsahem a komplexností daleko ambicióznější. Původně zamýšlený přístup k problematice navíc zůstal ve velké míře jen u teorie. Během let, kdy Rusko a Evropa vznikalo, se Masarykova koncepce díla měnila a první dva svazky publikované před první světovou válkou zahrnovaly jen to, co Masaryk původně zamýšlel jako úvod k celé problematice, totiž přehled ruských duchovních a intelektuálních dějin. Pojetí práce o Rusku a Evropě orientované na Dostojevského Masaryk podstatně revidoval. Masarykův počáteční pohled na Dostojevského založený na obdivu vůči psychologické hloubce Dostojevského díla a křesťanském obsahu Dostojevského literárního poselství se v letech před první světovou válkou transformoval v interpretaci Dostojevského jako náboženského skeptika. Dostojevskij sice deklaroval úsilí o návrat člověka ke ztracené víře, jím zobrazené postavy však nezpůsobilostí k této víře dospět nasvědčovaly spíše

⁴⁴ Podrobnější průběh sporu o smysl českých dějin a názory dalších diskutujících není na tomto místě možné blíže dokumentovat. Problematika je podrobně zpracována v literatuře, srov. zvl. Havelka, M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny české otázky*. Praha 2001; Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995; Štefek, K.: *Spory o pojetí českých dějin*. Hradec Králové 1986; Hanzal, J.: T. G. Masaryk a Josef Pekař. In: *Masarykův sborník* 10. Praha 2000, s. 74–80; Kučera, M.: *Pekař proti Masarykovi*. Praha 1995.

⁴⁵ V češtině byly první dva díly *Ruska a Evropy* publikovány až po první světové válce. Třetí díl se Masaryk pokoušel dokončit na sklonku svého života, až na některé ukázky však jako celek nebyl před propuknutím druhé světové války publikován. Roku 1967 byl z vyvezených kopií v rámci anglické edice Masarykovy práce o Rusku a Evropě publikován i třetí díl, Masaryk, T. G.: *The Spirit of Russia III*. London – New York 1967. V češtině byl třetí díl publikován až roku 1996. K složitému vzniku posledního svazku srov. podrobněji Ediční poznámka ke vzniku Masarykova díla Rusko a Evropa. In: Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa III*. Praha 1996, s. 415–418. Publikace *Rusko a Evropa* byla přeložena do řady jazyků.

nihilistickému vyústění lidské podstaty. Tento posun v Masarykově vnímání lze interpretovat určitou proměnou Masarykova myšlení v letech před první světovou válkou, kdy Masaryk částečně přehodnotil své priority. Tehdy v Masarykově uvažování vyvstával čím dál více protiklad mezi teokracií a demokracií, který souvisel s Masarykovým rostoucím důrazem na praktickou politickou činnost.⁴⁶ V díle *Rusko a Evropa* Masaryk aplikoval pojem teokracie na ruský vládnoucí režim, „oficiální Rusko“.⁴⁷ Teokracií Masaryk rozuměl nadvládu jakéhokoliv dogmatu, ať již náboženského či protináboženského/nenáboženského, systém, který určitého člověka (monarchu) prohlašuje za místodržícího samotného Boha. Za podstatný rys teokracie prohlásil Masaryk rovněž aristokratičnost, kterou chápal v nejširším smyslu jako veškeré elitářské chování (ať již motivované stavovsky, nábožensky, nacionálně, sociálně či intelektuálně).⁴⁸ Demokracie jako protiklad teokracie nebyla v Masarykově pojetí protináboženská, nýbrž proticírkevní. Demokratické pojetí rovnosti potom nebylo založeno na zjevení, ale na etice.⁴⁹

V tematickém ohledu rozvinul Masaryk v práci *Rusko a Evropa* myšlenky vyjádřené v zárodečné podobě ve svých chicagských přednáškách z roku 1902. Postavil do opozice starou Rus a evropeizované Rusko. Identitu staré Rusi podle Masaryka nejlépe charakterizoval ruský mnich, zatímco evropeizované Rusko bylo reprezentováno moderními technologiemi – moderní evropská identita Ruska byla tedy v první řadě technologická. Rusko mělo podle Masaryka odjakživa evropskou podstatu, bylo však oproti evropskému modernímu vývoji fázově posunuto. Rusko počátku 20. století bylo proto na rozdíl od neevropských civilizačních okruhů zvláštní tím, že zde návštěvník mohl pocítit evropský středověk a na rozdíl od neevropských zemí tušil, že je doma, ale přesto kdesi jinde, že se posunul v čase - „Rusko je tím, čím Evropa byla“⁵⁰.

⁴⁶ Podle interpretace filosofa Lubomíra Nového se Masarykova dřívější základní sémantická opozice protestantismus versus katolicismus (70. - 80. léta 19. století), respektive reformace (reforma) versus revoluce (90. léta a přelom století) transformovala v letech před první světovou válkou v opozici demokracie versus teokracie, u které Masaryk setrval již po zbytek svého života. V souvislosti s tím došlo i k ochladnutí Masarykova vztahu k Dostojevskému, který zůstal „teokratem“. Srov. Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*. Brno 1993, s. 89, 95, 96.

⁴⁷ Roku 1913, kdy Masaryk dokončoval práci o Rusku a Evropě, v projevu na Říšské radě zařadil opatrně mezi teokracie i Rakousko-Uhersko a Prusko. Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*. Brno 1993, s. 95-96; Kovtun, J.: *Slovo má poslanec Masaryk*. Praha 1991, s. 332. Pojetí protikladu mezi teokracií a demokracií Masaryk komplexně a v aktuálním kontextu rozvinul za první světové války, zvláště v koncepci Nové Evropy z let 1917-1918. Masaryk tehdy rozlišil válčící strany na negativně hodnocené teokracie (Německo, Rakousko-Uhersko) a pozitivně tematizované demokracie (západní mocnosti) s tím, že o Rusku v této dichotomii úmyslně spíše pomlčel.

⁴⁸ Podle interpretace Radana Haina byly v Masarykově myšlení termíny teokracie a aristokracie synonymní. Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006, s. 116.

⁴⁹ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1933, s. 638-640.

⁵⁰ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa I*. Praha 1931, s. 10.

Metodologický přístup k historické problematice a historické argumentaci užitý v *Rusku a Evropě* navazoval ve značné míře na Masarykovu koncepci přístupu k dějinám aplikovanou při formulaci textů k české otázce v 90. letech 19. století. V Masarykově nazírání na ruský historický vývoj lze ale oproti *České otázce* spatřovat metodologické posuny ovlivněné sporem o smysl českých dějin, zvláště připomínkami, které vůči Masarykově pojetí historické problematiky vznesl ve studii *Masarykova česká filosofie* Josef Pekař. Je přitom zjevné, že Masaryk přes odmítavou reakci na Pekařovu kritiku byl schopen recipovat Pekařovy kritické podněty tam, kde seznal jejich oprávněnost.⁵¹ Tytéž aspekty, které Pekař Masarykovi vytýkal s ohledem na Masarykovo filosofické pojetí českých dějin, totiž příliš nekritické spojování českého středověku s českými moderními dějinami a hledání falešných kontinuit, nyní Masaryk aplikoval na kritiku ruských myslitelů.⁵²

Masaryk rovněž oproti textům k české otázce prohloubil a rozšířil své pojmání národnostní problematiky a otázky národní identity – zdůraznil, že vedle národa člověk miluje i zemi a místo, kde se narodil (lokální aspekt), čímž akcentoval mnohostrannost identit, kterou navíc dále znásobil, když podtrhl fakt, že každá sociální vrstva má jinou ideu národa. S ohledem na úlohu fenoménu „my a oni“ při genezi národní identity Masaryk upozornil, že bližší uvědomění si národnosti přichází teprve tehdy, když je národnost konfrontována s cizím a národní cit je proto uvědomělejší tam, kde je stát vícejazyčný.⁵³

Před první světovou válkou Masaryk zamýšlel napsat knihu o Janu Husovi, které se chtěl věnovat po dokončení práce *Rusko a Evropa* a jež měla být publikována u příležitosti pětistého výročí Husova upálení roku 1915. Rozpoutání první světové války jej však postavilo před jiné úkoly a běh událostí mu práci na tomto díle neumožnil.

---

⁵¹ Zvláštní intelektuální vztah mezi Masarykem a Pekařem a vzájemná recepce podnětů toho druhého, byť otevřeně pochopitelně nepřiznaná, se projevila rovněž v nové fázi sporu o smysl českých dějin po roce 1929. Masaryk a Pekař si tehdy prakticky vyměnili původní metodologická východiska z doby před první světovou válkou. Srov. dále v textu na příslušném místě.

⁵² Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa I.* Praha 1931, s. 450.

⁵³ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa I.* Praha 1931, s. 451-452.

T. G. Masaryk a první světová válka

Když Masarykovi příznivci a žáci roku 1911 publikovali jubilejní sborník k Masarykovým šedesátým narozeninám, pojímali jej jako poctu českému mysliteli a politikovi, který vykonal mnoho pro rozvoj českého života a kultury. Věřili jistě, že Masaryk pro české myšlení i politiku ještě mnohé vykoná – Masaryk právě pracoval na svém nejrozsáhlejším díle Rusko a Evropa a byl neobyčejně aktivní v parlamentní politice. Zároveň ale pokládali za samozřejmost, že hlavní část svého úkolu Masaryk již splnil a že přichází čas kompletování a doplňování. Sám Masaryk již dříve, na počátku 20. století, uvažoval o tom, čím by ještě nejlépe svou životní práci mohl doplnit.

Propuknutí první světové války postavilo Masaryka do zcela nového kontextu. Běh událostí ukázal, že Masaryk se s podivuhodnou rychlostí dokázal v nové situaci orientovat, přeformulovat své cíle v nových podmínkách, pustit se do studia nových problémů a vyvinout aktivitu, která by činila problémy osobám daleko mladším než on sám. Masarykova schopnost adaptace v nové situaci byla jistě usnadněna Masarykovými politickými aktivitami před první světovou válkou. Zvláště angažmá v balkánské problematice Masaryka přesvědčovalo o tom, že mír na evropském kontinentu je čím dál křehčí a propuknutí evropského konfliktu představuje poměrně pravděpodobnou alternativu. Po skončení první balkánské války (1912-1913) Masaryka velmi znepokojoval vzrůst sporů mezi Srbskem a Bulharskem o rozdělení dobytých území, jenž vedl k propuknutí druhé balkánské války. Na jaře roku 1914 Masaryk připravoval velkou diplomatickou akci s cílem dohodnout usmíření Srbů a Bulharů po druhé balkánské válce (1913). Hodlal podniknout diplomatickou cestu do Paříže, Londýna a na Balkán, při níž se chtěl za pomoci západoevropské diplomacie pokusit dosáhnout odstranění nepřátelství mezi oběma balkánskými státy. Právě tehdy však 28. června 1914 došlo k atentátu na rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.

Masaryk se v posledních letech před první světovou válkou obával světové konflagrace, domníval se ale tehdy, že konflikt by pouze přinesl obrovské ztráty na životech i majetku, aniž by výrazněji změnil mapu Evropy.¹ Ve svých vzpomínkách zachycených roku 1925 v knize *Světová revoluce* Masaryk tvrdil, že propuknutí první světové války očekával, doufal však přesto v skrytu duše, že k jejímu skutečnému rozpoutání nedojde. Napadení Srbska Rakouskem-Uherskem na konci července roku 1914 jej ale vzhledem ke zkušenostem

¹ Prof. Masaryk o zahraniční politice. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1913], s. 302.

s rakouskou balkánskou politikou posledních let údajně nijak nepřekvapilo.² Od půli července roku 1914 pobýval Masaryk s rodinou na prázdninách v Bad Schandau, kde jej zastihly zprávy o rakouském ultimátu Srbsku a následně i o vyhlášení války. Z Bad Schandau se Masarykovi museli do Prahy vrátit 3. srpna, protože byli informováni, že v dalších týdnech již budou železnice vyhrazeny pro mobilizaci. Svě okolí se Masaryk nicméně do poslední chvíle snažil přesvědčovat o tom, že válka bude ještě odvrácena, a byl proto označován za naivního pacifistu – sám v tu chvíli ale v uchování míru již zřejmě nevěřil.

Propuknutí první světové války přispělo k tomu, že se v Masarykově myšlení navrátil na scénu problém národního bytí formulovaný v 90. letech 19. století v textech k české otázce. Akcenty Masarykova programu se nicméně oproti konci 19. století proměnily. Okolnosti vyžadovaly formulovat „filosofii války“ a ukázat programové vyhlídky národa v novém možném poválečném uspořádání. S ohledem na historickou argumentaci vystoupil v této fázi Masarykova života ve srovnání s obdobím „české otázky“ výrazněji do popředí důraz na hodnověrné geografické a geopolitické zdůvodnění české svébytnosti ve středoevropském a celoevropském kontextu. Úvahy s kulturně-historickým těžištěm hledající kontinuitu českého myšlení v humanitě nahradila historicko-geopolitická argumentace s jasným cílem přesvědčit, Masarykovými slovy „ukázat, zde je váš zájem a zde i vaše povinnost.“ Během první světové války se proto Masaryk při organizování českého zahraničního odboje řídil zásadou, aby čeští reprezentanti na spojenecké velmoci nepůsobili jako prosebníci, nýbrž aby geopolitickou a historickou argumentací ukazovali, proč je změna státně-teritoriálního uspořádání střední Evropy v národním zájmu velmocí samotných. Součástí tohoto přístupu byl i princip nepřijímání finančních prostředků od velmocí a financování českého odboje pouze ze zdrojů poskytnutých Čechy. Významným zdrojem financování odboje byli přitom prostředky od českých vystěhovalců v USA, prosadila se i dobrovolná „národní daň“.³

Z propagačních důvodů představovalo charakteristický rys Masarykových válečných formulací a textů časté, až stereotypní opakování základních tezí. Masarykova prohlášení, texty a memoranda z doby první světové války plnily ve srovnání s Masarykovými předválečnými texty poněkud odlišnou funkci. Zatímco v předválečném období Masaryk orientoval ve vztahu k národní otázce svou pozornost na snahy o pozitivní budování a zdokonalování české národní identity, Masarykův válečný program se pokoušel formulovat národní cíle a přirozeně počítal s tím, že se tyto cíle budou křížit s cíli jiných národů, což nutně povede k jejich modifikaci závislou na okolnostech. Masarykovy projekty z válečné

---

² Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 10.

³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 173.

doby je proto třeba interpretovat jako *maximální program* a tomu odpovídal i způsob Masarykovy argumentace. Ve srovnání s předválečným Masarykovým myšlením musí být proto Masarykovy válečné postoje vnímány jako proměnlivější a relativnější s tím, že představovaly ideový základ pro konfrontaci programů. Je nutné rovněž zdůraznit, že Masaryk během první světové války věnoval plné úsilí prosazení českého programu ve střeoevropském kontextu a důsledně se vyhýbal jakémukoliv zasahování do vnitřní problematiky dohodových zemí, kde během války pobýval. Přísnou neutralitu zachovával ve vztahu k národnostním třenicím ve spojeneckých zemích (Británie, Rusko) a nijak se nevyjadřoval k národním hnutím tamních nevládnoucích národů – například irskou otázku vůbec nereflektoval, o Ukrajincích se vyjadřoval jen velmi neurčitě.⁴ Podobně v Masarykově myšlení zcela absentovala otázka kolonialismu evropských velmocí, ke které se ale Masaryk zpravidla nevyjadřoval ani v jiných obdobích svého života.⁵

Ihned v létě roku 1914 začal Masaryk narychlo intenzivně studovat „válečnou literaturu“, v níž se dle vlastních slov dosud vůbec nevyznal. Četl odborné práce o vojenství, pročítal a vyhodnocoval statistiky dotýkající se vojenské i hospodářské síly jednotlivých zemí a vyvozoval z nich jejich vyhlídky v počínající válce. Již v srpnovém čísle *Naši doby* (které se však kvůli zdržení cenzurou dostalo do oběhu až v listopadu) publikoval článek pod názvem *Válka*, který 23. - 24. srpna otiskl i deník *Čas*. Protože v momentě propuknutí první světové války nastoupila v tiskovinách vydávaných v Rakousku-Uhersku tvrdá státní cenzura, pojal Masaryk studii *Válka* věcně a statisticky a vyhýbal se formulaci vlastních názorů. S ohledem na historickou argumentaci se Masaryk omezil rovněž na věcně pojaté, převážně statistické

⁴ Srov. např. Masaryk, T. G.: Problém malých národů a válka. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [Birževyja Vedomosti, 5. 7. 1917], s. 123-124. Určitou zmínku o Irech lze nalézt až v Masarykově poválečné pseudonymní publicistice, kde je podrobena kritice nesmiřlivost velkého národa v národní otázce: „Právě historie Irska ukazuje, co způsobila nesmiřlivost. Angličané potlačovali Irsko, odnárodňovali Irsko a tím vzbudili jeho odpor, který se ukončil autonomií Irska. Příklad Irska ukazuje, že za demokratického a parlamentárního režimu potlačení národa, třeba jen malého, je nemožné.“ Následky nesmiřlivosti. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 22. 3. 1922], s. 265. Zároveň ale Masaryk tvrdil, že „spor irský nebyl sporem jazykovým a národnostním ve smyslu, v jakém pojímáme my náš spor s Němci. Anglie v nejnovější době již nepotlačovala Iry; na ní mstí se imperialistická politika starší absolutistické doby“. Palacký nervózním zbabělcem? In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 6. 1. 1922], s. 219.

⁵ Srov. např. vyhýbavou Masarykovu odpověď na dotaz britského novináře z roku 1932, kdy byl Masaryk tázán, co soudí o Asii (a tedy i o koloniích). Masaryk reagoval v duchu charakteristickém pro své myšlení, zdůrazňujícím neznalost reálií mimoevropských civilizačních okruhů, ba i jistý nezájem o ně: „Nevím dost o Asii, abych si mohl vytvořit jasný názor na situaci. Ale jsem zcela jist, že tak, jako jste se [vy Britové] přizpůsobili měnící se situaci v Africe a v Egyptě i jinde, stejně přizpůsobíte, až nastane čas, svou politiku rostoucí touze obyvatelstva asijského po samostatném řízení svých osudů“. Prezident Masaryk o evropském společenství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [The Spectator, 2. 4. 1932; čs. listy použily k otištění jen část rozhovoru], s. 262-263. Radan Hain poukázal na skutečnost, že Masaryk ve svém myšlení zcela opomíjel problematiku působnosti Britů v koloniích a imperialismus spojoval téměř výlučně s Německem, respektive Ruskem. Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006, s. 119.

faktory, které umožňovaly ozřejmit cestu Evropy k válce. Podstatnou úlohu v Masarykově výkladu sehrávaly geografické a geopolitické prvky, jejichž silná tematizace z praktických důvodů provázela Masarykovy texty po celou dobu trvání první světové války. Za jádro válečného konfliktu pokládal Masaryk anglo-německý spor vzniklý vzrůstající hospodářskou silou Německa od roku 1870, kdy se německý kapitál stal konkurentem kapitálu anglického. Masaryk v té souvislosti zdůraznil hospodářský ráz války. Protože Rusko jako kontinentální mocnost bylo protikladem námořní Británie, tyto dva státy se snadno dohodly. S ohledem na populační vývoj během 19. století Masaryk poukázal na klesající roli Francie ve světové i evropské politice a naznačil, že nepoměr mezi Francií a Německem se bude během 20. století pravděpodobně dále prohlubovat.⁶ Ve své interpretaci příčin první světové války se tehdy Masaryk neztotožňoval s často přijímaným názorem líčícím první světovou válku jako národnostní a rasový konflikt mezi Germány a Slovany. Již rok před propuknutím války Masaryk uvedl: „[Německý kancléř] mluví o Slovanstvu a Germánstvu. Já nevěřím v takové heslo příliš abstraktní, že by svět germánský a slovanský se utkaly ve světové válce. Všimněte si ruského komuniké, jak se tam mluví o Slovanech, jen pokud jsou pravoslavní... bylo by klamem nás Čechů, kdybychom spoléhali na imaginární Slovanstvo.“⁷ V průběhu konfliktu však Masaryk vysvětlení války jako germánsko-slovanského boje postupně přijal a začal jej využívat při své pročeskoslovenské kampani.⁸

Masarykův postoj k budoucnosti české otázky v novém kontextu vyvolaném válkou se se formoval během podzimu roku 1914. Sestra Masarykovy manželky Charlotty Esperanza se v září vracela domů do USA a Masaryk využil doprovodu švagrové do rotterdamského přístavu, aby z neutrálního Nizozemska navázal kontakt s britským novinářem Henrym Wickhamem Steedem (1871-1956), se skotským historikem Robertem Seton-Watsonem (1879-1951) a s francouzským historikem Ernestem Denisem (1849-1921). S těmito veřejně činnými západoevropskými osobnostmi, které byly dobře obeznámeny s českou otázkou, chtěl Masaryk konzultovat novou situaci vzniklou propuknutím války a své představy o budoucím vývoji.⁹ Masarykova návštěva Nizozemska byla krátká, trvala od 14. do 24. září.

⁶ Masaryk, T. G.: Válka. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1914], s. 16, 18, 20, 25.

⁷ Z řeči prof. T. G. Masaryka na veřejné schůzi [České] s[trany] p[okrokové] 11. dubna. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním.* Praha 2011 [1913], s. 312.

⁸ Srov. např. Masaryk, T. G.: *Austria infelix.* In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The New Europe, 3. 5. 1917], s. 91: „V Rakousku-Uhersku a v Německu si uvědomovalo každé politické nemluvně, že tato válka je ve všech svých středoevropských a východoevropských aspektech válkou germánství proti slovanství.“ Po válce však Masaryk ve změněném kontextu toto stanovisko opět transformoval do původní podoby a interpretaci první světové války jako germánsko-slovanského konfliktu odmítl.

⁹ S Henry Wickhamem Steedem a Robertem Seton-Watsonem se Masaryk seznámil již před první světovou válkou. Roku 1907 se britský žurnalista Steed zřejmě stal prostředníkem mezi Masarykem a rakouskými politiky, kteří chtěli prosadit Masaryka do pozice předsedy sněmovny. Masarykovo aktivní angažmá

K osobnímu setkání se západoevropskými intelektuály proto mohlo dojít až později a z toho důvodu se Masaryk vypravil do Nizozemska v říjnu znovu. Podle svých vlastních vzpomínek Masaryk tehdy v Holandsku pojal úmysl rozvinout mezinárodní propagační akci po vzoru Komenského aktivit v době třicetileté války, akci, jejímž konečným cílem by byl vznik nezávislého státu. Během druhého pobytu v Nizozemsku mezi 14. a 29. říjnem Masaryk vedl rozhovory se Seton-Watsonem, jemuž poprvé ve válečném kontextu prezentoval svou ucelenou ideu budoucnosti české otázky v poválečném světě vnímanou jako maximální program, který je nemyslitelný, pokud nebude Německo zcela poraženo.¹⁰ Masaryk tehdy formuloval myšlenku vzniku nezávislého československého státu a naznačil svůj postoj k jeho teritoriálnímu vymezení – v případě českých zemí měla být hranice totožná s historicky vymezeným územím Českého království, na Slovensku mělo být státní teritorium delimitováno etnickou hranicí.¹¹ Masaryk přitom připouštěl korekci historické hranice na základě etnografického principu v jihozápadních Čechách a ve Slezsku, vylučoval ale narušení historické hranice v severních Čechách, neboť toto teritorium pokládal za hospodářské těžiště státu, bez něhož by státní organizmus nemohl fungovat.¹² V Masarykově argumentaci pro přináležitost průmyslových severních Čech k zamýšlenému novému státu sehrávalo roli tvrzení, že podíl českého obyvatelstva v severních Čechách se v kontextu stoupající industrializace kontinuálně zvětšoval, důraz ale Masaryk kladl i na finanční otázku. Masaryk věděl, že v západních zemích panují obavy ohledně budoucnosti předválečného

---

v balkánských záležitostech poté vedlo k dalším kontaktům s tímto britským novinářem, který se o oblast středovýchodní Evropy intenzivně zajímal. Mladý skotský historik Robert Seton-Watson Masaryka kontaktoval roku 1912, když se chystal napsat knihu o jihoslovenské otázce a žádal o Masarykův posudek svého rukopisu. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV*. Praha 2005, s. 350; Rychlík, J. – Marzik, T. – Bielik, M.: *Robert Seton-Watson and his Relations with Czechs and Slovaks 1905-1951*. I.-II. Praha 1995, 1996. S Ernestem Denisem se Masaryk dosud osobně nesetkal, oba se však znali prostřednictvím svých prací. Denis byl v českých zemích v předválečném období dobře znám jako specialista v oblasti českých raně novověkých dějin. Proslulá byla zvláště jeho práce *Konec samostatnosti české (La fin de l'indépendance tchèque)*, kterou do češtiny přeložil masarykovský historik Jindřich Vančura a jež ve své době nahrazovala dosud absentující domácí syntézu českých pobělohorských dějin, po které Masaryk dlouhodobě volal. Denis, který roku 1911 přispěl do jubilejního sborníku publikovaného Masarykovými příznivci a žáky u příležitosti Masarykových šedesátých narozenin, vnímal před první světovou válkou Masarykovo myšlení značně rozporně. Oceňoval na jedné straně skutečnost, že Masarykovy texty podněcují k hlubokému zamyšlení nad problémy společnosti, na druhé straně ale hleděl skepticky na Masarykovo „mlhavé prorokárství“ a vizionářství. Eisenmann, L.: Denis a Masaryk. In: *Masarykův sborník*, VI. Praha 1930-1931, s. 169-171; Traub, H.: Denis o Masarykovi. In: *Masarykův sborník*, VI. Praha 1930-1931, s. 172-186.

¹⁰ Seton-Watsonova zpráva byla publikována roku 1925 ve Slavonic Review. Český překlad viz Seton-Watson, R. W.: Memorandum o rozhovorech T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 35-41.

¹¹ Podle Masarykových vlastních vzpomínek byl Seton-Watson v říjnu 1914 překvapen, že Masaryk a představitelé ostatních národů habsburské monarchie žádají státoprávní koncepci budoucího uspořádání, neboť očekával, že vystoupí s přirozenoprávními požadavky. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 16.

¹² Srov. Masarykův postoj k českému severu po válce: „Americká republika podjala se raději občanské války, než by byla připustila secesi svého jihu. My nikdy nepřipustíme secesi našeho smíšeného severu.“ Poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [Vánoce 1918, vyšlo v řadě českých deníků], s. 30.

rakouského státního dluhu a západní věřitelé proto mají strach z rozpadu Rakouska-Uherska. Zdůraznil, že budoucí stát bude připraven převzít na svá bedra proporcčně odpovídající pětinu dlužné částky, její splacení ale bude reálné jen za předpokladu, že nedojde k secesi průmyslového severu. Na Slovensku měla hranice procházet na sever od Žitného ostrova až k ústí Ipel'u (maď. Ipola), podél Ipel'u až takřka k jeho pramenům a dále na východ měla sledovat pokud možno co nejvěrněji slovensko-maďarskou etnickou hranici. Podkarpatská Rus měla být připojena k Ruské říši. Masaryk přitom pokládal za geopoliticky důležité, aby nový stát hraničil s Ruskem. Nový stát měl zůstat monarchií, přičemž se Masaryk přimlouval, aby vládnoucí dynastií nebyla dynastie ruská – deklarovaným důvodem tohoto Masarykova postoje bylo tvrzení, že ruského panovníka by nepřijali čeští Němci. Vhodnou alternativou by podle Masaryka byl například dánský či belgický princ.¹³ Masarykovy postoje v rozhovorech se Seton-Watsonem svědčí o preferenci věčných, aktuálních otázek a Masaryk v tomto případě k historické argumentaci nesahal.

Seton-Watson Masaryka při setkání v Nizozemsku upozornil, že Spojenci se přirozeně budou ptát, zda Masaryk jedná sám za sebe nebo jménem českých politických stran. Podle Seton-Watsonovy formulace memoranda, které na základě rozhovorů s Masarykem vypracoval, tehdy Masaryk tvrdil, že má pro své plány „zajištěn souhlas všech stran reprezentujících střední třídy a mladší generace a že odpor proti tomuto programu lze čekat z řad šlechty a klerikálů.“ Jednalo se bezpochyby o značně zavádějící tvrzení.¹⁴ Během podzimních měsíců Masaryk vedl opatrné sondážní rozhovory ohledně svých záměrů s českými politiky napříč politickým spektrem, své nejzazší záměry ale z opatrnosti tajil i před svou rodinou. Sdílnější byl jen při schůzkách s úzkým kruhem realistů. Reakce politických stran na Masarykovy iniciativy (pokud o nich věděly) byly spíše neurčité. Masaryk se shodl s některými národními socialisty, s agráříkem Antonínem Švehlou (1873-1933), s některými mladočechy. Kramář sdělil, že je ochoten v nové situaci zapomenout na předválečné spory, k osobnímu setkání ale nedošlo. Zdrženlivě se k Masarykovým názorům stavěli sociální demokraté - František Soukup (1871-1940) byl nerozhodný, Bohumír Šmeral (1880-1941) pokládal Masarykovy nové postoje vůči Rakousku-Uhersku za bláznovství.¹⁵

¹³ Seton-Watson, R. W.: Memorandum o rozhovorech T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 38-39.

¹⁴ Seton-Watson, R. W.: Memorandum o rozhovorech T. G. Masaryka a R. W. Seton-Watsona v Rotterdamu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 37.

¹⁵ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 23, 34. Ke Šmeralově definici Masarykova postoje jako bláznovství srov. ve vzpomínkách Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce I. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. Praha 1935, s. 24-26.

Vyskytly se i osoby, které předpokládaly, že Masaryk ve smyslu svých dřívějších pohledů na národní otázku vystoupí jako obránce mnohonárodnostní rakouské říše. K nim patřil například vídeňský dopisovatel Času a Masarykův přítel Bedřich Hlaváč (1868-1936).¹⁶ Rakouský stát dosud zřejmě Masaryka nepokládal za podezřelou osobu, čemuž nasvědčovala dvojí bezproblémová Masarykova cesta do Nizozemska i následná, již definitivní prosincová cesta do dosud neutrální Itálie.¹⁷ 2. října byl Masaryk přijat zemským místodržícím Franzem Thun-Hohensteinem (1847-1916). Masaryk nadhodil, že se proslýchá záměr zatknout některé české politiky, mezi nimiž má být i Masaryk sám. Thun tehdy Masaryka ujišťoval, že on na daném seznamu není. 5. listopadu 1914 se Masaryk setkal s rakouským předsedou vlády Ernstem Körberem (1850-1919), od kterého se snažil zjistit, jaké by byly vyhlídky vývoje habsburské monarchie po skončení války a zda bude země schopna provést reformy. Podle Masarykových vzpomínek byl Körber vůči dalšímu vývoji Rakouska značně skeptický a odpověděl, že v případě válečné prohry je další vývoj nejasný, v případě výhry žádné reformy nebudou, vítězství posílí starý režim a ve státě budou mít velký vliv vojáci, kteří budou centralizovat a germanizovat.¹⁸ Rozhovor s Körberem Masaryka utvrzoval v protirakouském postoji.

Během listopadu se začalo proslýchat, že Masaryk churaví a že plánuje kvůli přetrvávajícímu respiračnímu onemocnění, které započalo již při návratu z Nizozemska, ozdravný pobyt v Itálii. Na tomto faktu nebylo nic podezřelého, neboť Masaryk v letech před první světovou válkou navštívil Itálii ze zdravotních důvodů několikrát. Ve skutečnosti bylo Masarykovo onemocnění alespoň z části fingoané. Na schůzce úzkého kruhu osmi blízkých realistických příznivců na konci listopadu Masaryk oznámil, že má v úmyslu odcestovat do zahraničí, odkud chce organizovat odbojovou akci. Na následující schůzce určil Masaryk za překvapení přítomných za svého domácího zástupce nejmladšího z nich, docenta sociologie Edvarda Beneše (1884-1948).¹⁹ Pravděpodobně tehdy účastníkům rovněž předestřel, že za předpokladu úplného vítězství spojenců bude naděje na vznik samostatného státu v historických hranicích českých zemí a etnických hranicích slovenské části Uher, pokud

¹⁶ V následujících letech, kdy Masaryk v zahraničním odboji otevřeně vystoupil proti Rakousku, označil Hlaváč údajně Masarykovo počínání neveřejně, a tudíž nenucen k projevům loajality vůči Rakousku, za „jednání potřebného starce.“ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 120.

¹⁷ Takto situaci hodnotí Fejtö, F.: *Rekviem za mrtvou říší. O zkáze Rakouska-Uherska*. Praha 1998, s. 12, 233, 238.

¹⁸ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 28-29.

¹⁹ Edvarda Beneše Masaryk poznal roku 1903, kdy na něj Masaryka upozornila manželka Charlotta jako na nadaného gymnazistu, který by si chtěl přivydělat intelektuální činností. Masaryk tehdy Benešovi svěřil první překlad pro Naši dobu a Beneš se následně stal přispěvatelem tohoto periodika. Edvard Beneš se mezi Masarykovými spolupracovníky dostával do popředí od září 1914, kdy začal působit jako dobrovolník v redakci Času.

bude vítězství méně přesvědčivé, mělo by být dosaženo zrodu nezávislého státu v etnických hranicích. Aby se spojenci přesvědčili, že Češi skutečně usilují o samostatnost, mělo v českých zemích podle Masarykových představ v rozhodnou chvíli na signál daný ze zahraničí vypuknout ozbrojené povstání, jehož vůdčí silou se měl stát Sokol v čele s náčelníkem Josefem Scheinerem (1861-1932).²⁰

18. prosince odcestoval Masaryk s dcerou Olgou nenápadně bez větších zavazadel do Itálie. Zbytek rodiny včetně ženy Charlotty zůstal v Čechách. Masaryk odjezd nezamýšlel jako definitivní a počítal s tím, že se v případě příznivých okolností do Prahy ještě vrátí. Při zastávce ve Vídni převzal od Chorvata Ivana Lorkoviće (1876-1926) podklady o národnostním složení oblastí, kde měl v budoucnu v ideálním případě vzniknout koridor mezi Čechy a Slováky na jedné straně a jižními Slovany na straně druhé. Po příjezdu do Říma, kde se Masaryk zdržel tři týdny, kontaktoval srbského velvyslance a navázal komunikaci s reprezentantem Chorvatů Ante Trumbićem (1864-1938). Předmětem diskusí byla především otázka česko(slovensko)-jihoslovanského koridoru a vztahy Jihoslovanů k dosud neutrální Itálii, které vzhledem k existenci etnicky smíšených teritorií věstily komplikace. Masaryk osobně zřejmě hleděl na vznik koridoru skepticky, domníval se ale, že z taktických důvodů může být vhodné tento plán deklarovat.²¹ Podle svých vzpomínek tehdy Jihoslovanům záviděl, že mají ve srovnání s Čechy v emigraci velké množství politiků, zároveň ale již tehdy pozoroval, že mezi Jihoslovany rostou neshody a že program trojjediného jihoslovanského národa (Srbové, Chorvati, Slovinci) není podrobněji vypracován. Několikrát se Masaryk sešel s ruským novinářem Vsevolodem Petrovičem Svatkovským, jehož rodinné kořeny byly spojeny s pobělohorskými vystěhovalci a který se živě zajímal o českou problematiku. Svatkovskij chtěl znát Masarykovy názory na Kramářovy představy o vzniku slovanského impéria pod ruským vedením. Masaryk a Svatkovskij se shodli na iluzornosti této představy a Masaryk Svatkovskému zřejmě nastínil kontury své vlastní koncepce poválečné budoucnosti českých zemí, kterou v říjnu 1914 v Nizozemsku prezentoval Seton-Watsonovi. Vedle toho Masaryk rovněž několikrát navštívil britského vyslance, se kterým hovořil o vztahu Británie k Rusku. Oficiální italské představitele nekontaktoval, protože Itálie byla v konfliktu dosud neutrální zemí a Masaryk je nechtěl kompromitovat. Masaryk však v Římě nabyl dojmu, že Itálie nevstoupí do války po boku Rakouska-Uherska, neboť Rakousko je italským obyvatelstvem pokládáno za největšího nepřítele. Překvapivě působí skutečnost, že Masaryk tehdy nekontaktoval žádného francouzského představitele a tento fakt nasvědčuje tomu, že

²⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 37-38.

²¹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 51.

Masaryk Francii na počátku války zatím nepokládal za rozhodující velmoc v probíhajícím válečném konfliktu. Ve svých vzpomínkách Masaryk vysvětlil absenci kontaktů s Francouzi tím, že jednak počítal s pozdějším osobním jednáním v Paříži, jednak se mylně domníval, že „Paříž je z dřívějších let z Prahy lépe zpracována než se pak ukázalo“.²²

11. ledna 1915 odcestoval Masaryk s dcerou Olgou z Říma do Ženevy. Na konci ledna se Masarykovi ozval Ernest Denis, který Masarykovi nabídl spolupráci, avšak upozorňoval, že v současné době nelze počítat s angažovaností Británie a Francie v české otázce a je proto třeba jednat prostřednictvím Srbů.²³ Masaryk na konci ledna 1915 uvažoval ještě o jedné cestě do Prahy, byl však varován, že na hranicích by ho čekalo zatčení. Počátkem února za Masarykem přijel do Ženevy Beneš. Masaryk Beneše informoval, že západní mocnosti se o českou věc nezajímají a chtějí-li Češi ve válce něčeho dosáhnout, musí na sebe upozornit. Instruoval Beneše, aby v Praze působil na české politiky a novináře a přiměl některé z nich, zvláště pak Kramáře, k emigraci.²⁴ V roce 1915 Masaryk patrně ještě předpokládal, že Rakousko bude s českými představiteli a zvláště s ním samým ochotno o české otázce vyjednávat a domníval se, že do Ženevy přijede některý rakouský představitel, aby se včas pokusil odvrátit zkázu Rakouska. Takový scénář se však nekonal.²⁵

V dubnu 1915 Masaryk podnikl cestu do Londýna a Paříže. V Británii strávil měsíc, v Paříži pouze dva dny cestou tam a dva dny cestou zpátky. Aby se Masaryk mohl pohybovat mezi jednotlivými státy, vystavilo Masarykovi svůj pas Srbsko. Během první světové války tak Masaryk zpočátku oficiálně vystupoval jako srbský občan. Masaryk přirozeně neměl otevřenou cestu do nejvyšších pater britské politiky, prostřednictvím svých přátel Seton-Watsona a Steeda však získal přístup k vlivným úředníkům a poradcům a prohluboval své kontakty v akademických kruzích.²⁶ O české otázce měli Britové jen malé povědomí, zajímali se ale o Masarykovy postoje k otázce slovanství a panslavismu, o oblasti, v nichž byl Masaryk i díky Seton-Watsonově propagaci pokládán za předního odborníka.²⁷ Během Masarykova dubnového pobytu v Londýně právě vrcholila jednání o vstupu Itálie do války na straně

²² K Masarykovu pobytu v Itálii srov. ve vzpomínkách Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 47-59.

²³ A – ÚTGM, dopis Denis – Masaryk, 27. 1. 1915, v plném znění přetiskuje Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 381-383.

²⁴ Zprávu o schůzce podává Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce I. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. Praha 1935, s. 31-37.

²⁵ „...ještě v roce 1915 ve Švýcarech jsem čekal, že přijede za mnou Körber nebo nějaký jiný z vyjednávačů. Když ani v poslední chvíli neobrátili, začal jsem ostřejší práci.“ Doležal, J.: *Masarykova cesta životem I*. Brno 1920, s. 66.

²⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 175.

²⁷ Např. Lewis Namier z britského ministerstva informací po Masarykovi v květnu 1915 žádal sepsání brožury o panslavismu, která by ozřejmila tento fenomén, známý dosud v Británii zejména prostřednictvím německé literatury, jež k němu přirozeně přistupovala z hlediska německého národního zájmu. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 66.

Dohody. Na aktuálnosti nabývala otázka italsko-jihoslovanského sporu ohledně Dalmácie. V kontextu vyjednávání o vstupu Itálie do války jevíli Britové zájem o Masarykův názor na italsko-jihoslovanské vztahy. Masaryk se tak dostával do nelehké situace, protože česká strana měla zájem na bezkonfliktním vztahu mezi Jihoslovany a Italy a z českého hlediska byl spor jednoznačnou přítěží. Kladný český vztah k Jihoslovánům byl premisou celého českého zahraničního odboje, Itálie byla zase jedinou velmocí na straně Dohody, která spatřovala hlavního nepřítele nikoliv v Německu, ale v Rakousku-Uhersku.

Během pobytu v Londýně Masaryk formuloval důvěrné memorandum *Independent Bohemia* (Nezávislé Čechy) určené primárně pro britské ministerstvo zahraničí a vytištěné ve dvou stech exemplářích. Zájem o memorandum byl z britské strany motivován především úsilím o vstup Itálie do války na straně Dohody a vědomím, že italské zájmy budou ve válce směřovat především proti Rakousku-Uhersku. Obsah memoranda rozšiřoval koncepci, kterou Masaryk v říjnu 1914 prezentoval prostřednictvím Seton-Watsona.²⁸ V memorandu se poprvé vyskytla Masarykova myšlenka historicky podmíněného rozdílu mezi evropským Západem jako oblastí velkých národů a Východem jako pásmem malých národů, kterou Masaryk ve svých válečných textech pravidelně opakoval a jež byla později zpřesněna a synteticky pojednána v Masarykově práci *Nová Evropa*.²⁹ Masaryk v memorandu jako Východ označoval bez hodnotových konotací oblasti, které se nacházely geograficky na východ od Německa. Vyslovil rovněž názor, že v Evropě jsou jen tři skutečně velké státy – Velká Británie, Rusko a Německo. V historickém ohledu Masaryk poukázal na kontinuální „zmenšování“ Francie během 19. století, které kontrastovalo se zvětšováním Německa, a dokumentoval tento fenomén populačním vývojem.

Analýza tvrzení obsažených v memorandu nasvědčuje ideové návaznosti na Masarykovy geopolitické úvahy z přelomu 80. a 90. let 19. století. Masaryk evidentně znal koncepcie britského geopolitického klasika Halforda Mackindera (1861-1947) a jeho amerického protějšku Alfreda Mahana (1840-1914) pracující s dichotomií mezi námořním světem reprezentovaným Británií a kontinentálním světem Eurasie (Ruska), přičemž tyto teorie rozvinul pro vlastní potřeby. Británie a Rusko představující protikladné principy si podle Masaryka vzájemně nekonkurovaly, avšak Německo, které představovalo kombinaci námořní a pozemní moci a rozvíjelo své ambice v obou směrech, se obracelo proti Británii i

²⁸ Memorandum bylo uveřejněno až po skončení války, srov. přetisk Masaryk, T. G.: *Nezávislé Čechy*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 60-72, bibliografická poznámka viz s. 71-72.

²⁹ Představu pásma malých národů Masaryk opakoval v únoru 1916 v memorandu pro francouzské představitele nazvaném *L'Europe centrale pangermanique ou une Bohême libre*. Srov. český překlad Masaryk, T. G.: *Všenněmecká střední Evropa, nebo nezávislé Čechy?* In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 187.

proti Rusku. Zároveň Masaryk zdůraznil, že kontinentální směr německé expanze, usilující o ovládnutí střední a východní Evropy, je v německé politice rozhodující. Tím v Masarykově pojetí přirozeně docházelo ke zvýšení významu české otázky, jejíž řešení v Masarykově interpretaci představovalo součást obrany Británie a Ruska proti německým mocenským zájmům. V této souvislosti Masaryk zdůraznil osud Rakouska, jež se stalo pouhým nástrojem německého pangermanismu, přičemž Německo chytře dalo před přímým připojením přednost kolonizaci habsburské říše, která plně vycházela z Bismarckovy politiky a z Lagardeova pangermánského programu. Řešení středoevropské otázky spatřoval Masaryk ve zřízení samostatných „Čech, Polska a Srbo-Chorvatska.“³⁰

Masarykův historický argument v memorandu *Independent Bohemia* spočíval v tvrzení, podle kterého rok 1914 prokázal, že Rakousko nadále neplní svůj původní účel ochrany střední Evropy, kvůli kterému v 16. století habsburská říše vznikla. S interpretací Rakouska jako ochranného faktoru středoevropských zemí pracoval Masaryk již v 90. letech 19. století a tuto koncepci přejal z Palackého pojetí „ideje státu rakouského“ spojující historický vznik podunajského soustátí s ochranou před osmanskou hrozbou. Na skutečnost, že Rakousko přestává plnit ochrannou funkci pro menší středoevropské národy, kvůli které vzniklo, poukazoval Masaryk částečně již na počátku 20. století, kdy podroboval kritice rostoucí závislost Rakouska na Německu způsobující podle Masaryka mizení autentické rakouské identity. Ve válečném kontextu Rakousko v Masarykově interpretaci tuto ochrannou funkci ztratilo úplně, ba stalo se dokonce jejím pravým opakem, prosazovatelem cizích německých zájmů, které chtělo menším středoevropským národům vnutit. Rakousko snad ve své době bylo schopno plnit ochrannou funkci vůči Osmanské říši, nedokázalo ale toto své poslání transformovat dle měnících se historických okolností. Masarykovými slovy „s pádem Turků padá i Rakousko; Rakousko ztratilo svou vůdčí myšlenku a je neschopno najít nějakou pozitivní ideu“. V nové Masarykově interpretaci česká nezávislost nezanikla v pobělohorské rekatolizaci, důležitějším momentem byl státně centralizační tlak vyjádřený absolutismem 18. století a posílený dále reakcí proti Francouzské revoluci. České země tedy pozbyly státoprávního postavení až v době, kdy již osmanské nebezpečí polevovalo, Rakousko v téže době historický účel své existence ztrácelo a hledalo novou identitu, kterou nakonec ztotožnilo s germanizačně pojatou centralizací a šlo tak k vlastní záhubě. Osvobození malých národů mělo být proto podle Masarykových představ lepší ochranou proti německému

---

³⁰ Masaryk se během války nevyjadřoval ke konkrétnímu statusu „svobodného Polska“ a ze svého hlediska nechával tuto otázku otevřenou. Zvláště Masarykova prohlášení a texty určené pro ruské publikum v letných zmínkách naznačují, že Masaryk bral v úvahu alternativu existence sjednoceného Polska pod vládou ruské dynastie.

imperialismu než Rakousko. V novém poválečném uspořádání měla obranu nového československého státu zajišťovat spolupráce se stejně ohroženými sousedy, Polskem, Ruskem a Srbskem. Slováky interpretoval Masaryk v memorandu jako Čechy, kteří užívají svého nářečí jako spisovného jazyka.³¹

V květnu 1915 začal v Paříži pod Denisovým vedením vycházet propagační čtrnáctideník *La nation tchèque*. Časopis v úvodním čísle deklaroval cíl dosažení nezávislosti českých zemí a apeloval na obnovení „tradice francouzské politiky“, která měla v aktuálním kontextu bojovat proti Habsburkům podporou malých národů jejich říše. Časopis od třetího čísla kontinuálně přinášel mapu, kde bylo plnou čarou vymezeno území české části plánovaného budoucího československého státu, od následujícího čtvrtého čísla mapa na základě Masarykovy připomínky delimitovala české teritorium plnou čarou a jižní a východní hranice Slovenska byla vyznačena čarou přerušovanou. Od 22. srpna 1915 začal vycházet v Annemasse u Ženevy česky psaný propagační list *Československá samostatnost* redigovaný Lvem Sychravou (1887-1958). V Rusku měl český zahraniční odboj k dispozici časopis českých krajanů *Čechoslovák*.

Významnou historicko-argumentační funkci sehrálo pětisté výročí upálení Jana Husa 6. července roku 1915. Masaryk v Curychu a v Ženevě pronesl projevy, v nichž se vrátil k základním tezím o smyslu českých dějin vyjádřeným v 90. letech 19. století v textech k české otázce. V Masarykem užitých historických příkladech lze pod vlivem aktuálního kontextu a programových cílů pozorovat určitou nacionalizaci některých momentů z českých dějin. Masaryk podobně jako v textech k české otázce zdůraznil, že reformace dává smysl českému národnímu životu a každý uvědomělý Čech proto podle jeho názoru nalézá v dějinách reformace svůj národní ideál.³² Zároveň však Masaryk postavil svou interpretaci dědictví české reformace do nového kontextu, který v jeho formulacích v předválečné době přirozeně chyběl. Opozici mezi reformací a protireformací, která se vyskytovala výrazně i v *České otázce*, ztotožnil nyní se samotným protikladem mezi „ideou českou“ a „ideou

³¹ Masaryk, T. G.: *Nezávislé Čechy*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 64. Srov. též Masaryk, T. G.: *Předmluva ke knize L'unité yougoslave*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [srpen 1915], s. 93: „Severní Slované, Češi a Poláci, Jihoslované (jsem si jist, že k nim budou brzy patřit i Bulhaři) tvoříme dohromady celek, hráz proti Drang nach Osten.“ Masaryk zde předjímal svou koncepci obrany proti pangermanismu formulovanou na konci války v *Nové Evropě*.

³² V tomto duchu Masaryk v prosinci 1915 v rozhovoru pro *Christian Science Monitor* publikovaném pod názvem *Slav Issue as Basis for the Great Conflict* vystoupil s tvrzením, že „je sice pravda, že Češi jsou převážně katolíci, ale všichni Češi, kteří mají vůbec nějaké vzdělání, přijali za své ty ideály, které hlásal Jan Hus. Možno říci, že jsou husité, protože jejich vlastní náboženské ideály jsou založeny na jeho ideálech“. Masaryk, T. G.: *Slovanský problém jako základ velkého konfliktu*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 143.

rakouskou“.³³ V aktuálním kontextu Masaryk podtrhl národní rozměr Husovy postavy, Hus podle Masaryka „důsledně hájil práva národa českého a jeho jazyka a žádal, aby i v úřadech měl místo především Čech a ne cizinec“. Masaryk rovněž zostril svůj již dříve značně kritický postoj vůči historické roli šlechty a s poukazem na dílo Petra Chelčického chtěl ukázat, jak Chelčický šel proti Husovi dále v tom směru, že odstranil nejen kněžství, nýbrž i světskou vrchnost.³⁴

Protože v západní Evropě a zvláště ve Velké Británii panoval silný, mnohdy emocionálně laděný vztah k Rakousku-Uhersku, které bylo vnímáno jako stabilizační prvek ve střední Evropě, a oblíbě se těšil jak rakouský životní styl, tak i samotná habsburská dynastie, zahájil Masaryk v létě 1915 propagační tiskovou kampaň, která se snažila Habsburky prezentovat v odlišném, kritickém světle. Masaryk se zvláště snažil smýt glorifikující aureolu ze samotného panovnického rodu a Habsburky interpretoval jako degenerovaný rod. V *La nation tchèque* (od 15. 7.) a v *Československé samostatnosti* (od 8. 9.) publikoval Masaryk paralelně sérii článků, která nesla ve francouzském znění neutrální název *La maison d'Autriche* (Habsburský rod), v českém znění poté účinnější titul *Degenerace Habsburků a Rakouska*. Masaryk nesahal ve svém výkladu hlouběji do minulosti, kritice podrobil habsburský rod v posledních desetiletích 19. a na počátku 20. století. Poukazem na zhýralost, nevzdělanost a odtrženost od společenské reality se pokusil vysvětlit, proč Habsburkové bez ohledu na postoje svých národů a vůli obyvatelstva nezodpovědně vehnali stát do války.³⁵

Přestože Masaryk dosud neučinil žádné veřejné prohlášení proti Rakousku, jeho protirakouský postoj se stal během roku 1915 rakouským orgánům zcela zřejmým. Masaryka s největší pravděpodobností sledovali rakouští agenti a nasnadě byly i pokusy o Masarykovo fyzické odstranění. U Masaryka se vyskytly možné symptomy otravy z prádla, které se poté opakovaly v dubnu 1916 v Londýně. 4. srpna 1915 vrchní velitelství rakouské armády

³³ „Každý Čech znalý dějin svého národa se musí rozhodnout buď pro reformaci, nebo pro protireformaci, pro ideu českou, nebo pro ideu Rakouska, orgánu evropské protireformace a reakce.“ Viz sborník Werstadt, J. (ed.): *Ve jménu Husově pro svobodu národa. K 20. výročí Masarykova vystoupení ve Švýcarsku dne 4. a 6. července 1915*. Praha 1935, s. 20an.

³⁴ Masarykovu curyšskou přednášku přetiskl podle stenografického záznamu petrohradský časopis českých krajanů v Rusku *Čechoslovák*. Text Masarykovy ženevské přednášky přetiskla v nepodepsané verzi Denisova *La nation tchèque* a záhy i *Československá samostatnost*. V soudobé edici obě přednášky viz *Řeč prof. Masaryka na oslavě Husově v Curychu*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 78-79; *Řeč T. G. Masaryka o Husově oslavě v Ženevě dne 6. července 1915*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 82-83.

³⁵ Masaryk, T. G.: *Degenerace Habsburků a Rakouska*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 103-113. Úsilí o demytologizaci Rakouska poté Masaryk věnoval pozornost ve většině svých válečných textů, projevů a memorand, speciálně k tomuto tématu srov. např. článek Masaryk, T. G.: *Odhalení o Rakousku*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [Weekly Dispatch, 29. 10. 1916], s. 263-265.

nařídilo Masarykovo stíhání pro velezradu, vyzvědačství a zločin proti válečné moci státu, 31. srpna pražská univerzita Masaryka zbavila profesury a odňala mu plat.³⁶ 3. září 1915 přijel za Masarykem do Ženevy znovu Edvard Beneš. Masaryk tehdy Beneše žádal, aby se ještě jednou vrátil do Prahy, Beneš jej však ujistil, že návrat již není možný, neboť na hranicích by jej čekalo zatčení. V říjnu 1915 byla zatčena Benešova manželka Hana a Masarykova dcera Alice. Rakouský soud vynesl verdikt nad Masarykem až 6. prosince 1916, kdy byl Masaryk v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti za velezradu.

Beneš se v září 1915 stal Masarykovým nejbližším spolupracovníkem v zahraničním odboji. Beneš se sice nemohl opřít o politickou legitimitu poslance a byl tak vlastně politickým samozvancem, vykazoval však neobyčejnou pracovitost a měl Masarykovu důvěru. Masarykem žádaní domácí parlamentní politici a žurnalisté do zahraničí nepřicházeli, jako jediný z českých poslanců odcestoval do Ženevy koncem dubna 1915 agrárník Josef Dürich (1847-1927). Dürich byl vítán jako představitel významné politické strany a předpokládalo se, že se ujme organizace českého zahraničního odboje v Rusku. Na konci srpna a v září 1915 Masaryk plánoval přesídlení ze Ženevy do Londýna, kde měl slíbenou pozici profesora slovanských studií na King's College, a připravoval se na vystoupení s veřejným prohlášením. Neutrální švýcarská půda nebyla příznivá pro otevřenou protirakouskou akci. Na základě nového Masarykova organizačního plánu zůstal v Ženevě Lev Sychrava jako redaktor Československé samostatnosti, v Paříži byla zřízena ústřední kancelář odboje v čele s Benešem, Masaryk přesídlil do Londýna a Dürich se v budoucnu měl stát zástupcem v Rusku.

19. října 1915 se konala Masarykova slavnostní zahajovací přednáška na King's College nazvaná Problém malých národů v evropské krizi (*The Problem of Small Nations in European Crisis*).³⁷ Masaryk ve své řeči zdůraznil, že termíny stát a národ musejí být zvláště s ohledem na střední a východní Evropu důsledně rozlišovány. Osou Masarykova výkladu se stal rozdíl mezi evropským východem a západem. Západ a východ podle jeho názoru nebylo možné ostře rozdělit, Německo a Rakousko-Uhersko patřily na západ i na východ. Masaryk v této souvislosti vystoupil se svébytnou koncepcí střední Evropy – řekne-li se, že západ a východ nejsou ostře odděleny, objeví se na mapě zvláštní etnologické pásmo (pásmo malých

³⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 91-93.

³⁷ Výťah z přednášky byl publikován anglicky v New Yorku (Times Current History Magazine, prosinec 1915. České národní sdružení v Chicagu přednášku publikovalo v plném znění roku 1917 pod názvem *The Voice of an Oppressed People*. Francouzsky vyšla přednáška pod názvem *Le problème des petites nations dans la crise européenne actuelle. La nation tchèque*, 1, 1915, č. 13, 1. 11., s. 199-205, ve znění ovlivněném Denisovým redakčním zásahem. Odtud ji ve zkráceném překladu vydala *Československá samostatnost*, 1, 1915, č. 9, 23. 12., s. 4-9. Srov. ediční poznámku v Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 128.

národů), to, čemu se říká střední Evropa.³⁸ Z pásma malých národů se podle Masarykových představ mělo stát pásmo malých států (z nichž mnohé by byly spíše velikostně středními státy) představující hradbu proti pangermanismu – svobodné Čechy, Polsko a Srbo-Chorvatsko by byly přirozenými protivníky německé expanze na východ (*Drang nach Osten*).

V historicko-argumentačním ohledu Masaryk zdůraznil existenci nezávislé státnosti malých střeoevropských národů v minulosti a fakt, že byly této nezávislosti zbaveny. Názor o postupném mizení malých národů z historické scény a jejich neživotaschopnosti klasifikoval Masaryk jako účelovou ahistorickou propagandu německého nacionalismu, který kladl hypertrofovaný důraz na kvantitativní faktory na úkor faktorů kvalitativních a z antropologie učinil zoologii. Klíčovými protagonisty tohoto směru podle Masaryka byli historici Heinrich von Treitschke (1834-1896) a Theodor Mommsen (1817-1903), ideolog pangermanismu Paul de Lagarde (1827-1891) a generál a vojenský historik Friedrich von Bernhardi (1849-1930). Historie podle Masaryka nenasvědčovala tezi o vzniku čím dál větších státních celků, „dějiny jsou proces integrace a zároveň dezintegrace“; individualizace jednotlivých národů představovala od konce 18. století stejně významný historický fenomén jako paralelně probíhající internacionalizace a kosmopolitizace, se kterou byla individualizace plně kompatibilní. Masaryk rovněž podtrhl fakt, že státní aparát moderního státu vyrostl v kvalitativním ohledu z „malé správy měst“.³⁹ Úvodní Masarykova přednáška na King's College přispěla k Masarykovu zviditelnění v prostředí britských vzdělanců. Nakladatelství Chatto and Windus přišlo s nabídkou vydat na téma přednášky knihu a záhy se rozvinul nápad

³⁸ K Masarykovu vymezení střední Evropy srov. též Masaryk, T. G.: V hodině jedenácté. Memorandum o válečné situaci. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1916], s. 173: „Střední Evropa zahrnuje východ Německa, Rakousko-Uhersko, Balkán a západní část Ruska (Polsko)“. Této své koncepci geografického rozdělení Evropy se Masaryk s jistými nuancemi držel v základních konturách až do sklonku svého života, jak nasvědčuje např. Masaryk, T. G.: Článek pro *The Slavonic Review*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [The Slavonic Review, leden 1929], s. 11: „Evropa se dělí přírodou a dějinami státně a etnograficky na dvě svérázné části. Západní Evropa, sever střední Evropy a východ sestává z velkých a větších národů a států, politicky už dávno nezávislých... Mezi tímto severozápadním dílem Evropy a ruským východem je větší počet menších národů, které se staly politicky nezávislými teprve mírovými smlouvami po světové válce.“

³⁹ Masaryk, T. G. Problém malých národů v evropské krizi. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 116-127. Názor o stěžejní roli měst při vzniku moderního státu zopakoval Masaryk ve funkci prezidenta roku 1919 v projevu na Staroměstské radnici. Srov. Velký den na Staroměstské radnici. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 14. 10. 1919, večerní vydání; České slovo, 15. 10. 1919 a další čs. listy], s. 169: „Moderní demokratický stát, stát povýtce administrativní, do značné míry se vyvinul z měst a jejich administrace, města byla státu vzorem... Pravda, u nás byl tento pravidelný vývoj zadržán cizím režimem panovnického rodu Habsburků.“ Podobně se Masaryk vyjádřil i v březnu 1920 při návštěvě Tábora, Slavnostní dny tábořské. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 26. 3. 1920; Lidové noviny, 26. 3. 1920 a další čs. listy], s. 252: „Obec již dávno jako celek historický, hospodářský a politický byla v nové době takřka základnou moderního státu. Moderní správa státní vznikla v městech, rozumím v městech větších, a byl to, jak bylo dobře řečeno, starý Tábor, kde obec byla republikou, byla státem pro sebe. A to byl všeobecný vývoj moderního státu.“

na publikování anglického překladu Masarykovy knihy *Russland und Europa* (Rusko a Evropa). Ten se však zatím neuskutečnil, neboť nakladatelství se obávalo finanční náročnosti vydání tak rozsáhlého díla.⁴⁰

V listu Pall Mall Gazette Masaryk 9. listopadu 1915 uveřejnil programový článek volající po nutnosti zachránit Srbsko, rozčlenit Rakousko-Uhersko a vytvořit ve středoevropském prostoru nové teritoriální uspořádání na základě principu svobody.⁴¹ Záhy poté, 14. listopadu 1915, bylo zveřejněno *Prohlášení Českého komitétu zahraničního* podepsané vedle Masaryka dalšími třinácti českými a slovenskými reprezentanty. Prohlášení se přihlašovalo k bojujícím slovanským národům, které hájí svá práva na straně Dohody. V historicko-argumentačním ohledu prohlášení zdůrazňovalo, že český národ se spojil v 16. století s rakouskými Němci a s Uhry „svobodnou volbou krále z rodu habsburského“, dynastie ale „postupnou centralizací a germanizací vytvářela jednotný stát absolutistický, porušující proti smlouvě samostatnost českého státu navenek i uvnitř.“ Český národ, který byl vysílen protireformací, nedokázal tomuto procesu až do konce 18. století čelit, odpor se začal zvedat až v době národního obrození a zvláště v revoluci roku 1848. V druhé polovině 19. století dospěla habsburská monarchie k „neúplnému konstitucionalismu“, ustoupila Maďarům, avšak pro Čechy zbyly jen nedodržené slavnostní sliby. Češi hájili federalizaci a demokratizaci říše, ta však selhávala na neústupnosti Němců, kteří identitu mnohonárodnostní rakouské říše odstranili a nahradili ji identitou německou. Vrcholem nedemokratičnosti a zániku autentické rakouské identity bylo rozpoutání války bez souhlasu parlamentu a tedy proti vůli národů říše, kdy se Rakousko stalo prodlouženou rukou „pangermanistických orgií v duchu Lagarda, von Hartmanna, Mommsena, Treitschkeho.“⁴² Zmínky o Slovensku v prohlášení absentovaly, je však třeba brát v úvahu motivy této skutečnosti. Obcházení slovenské otázky v propagaci československého zahraničního odboje nebylo způsobováno prvoplánovým přehlížením slovenské problematiky, ale odvíjelo se od zvolené taktiky, kterou poněkud paradoxně nejvíce prosazoval právě Slovák Milan Rastislav Štefánik (1880-1919), s nímž Masaryk a Beneš intenzivně spolupracovali od konce roku 1915. V memorandech a propagačních tiscích

⁴⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 103.

⁴¹ Masaryk, T. G. Náš úkol na východě. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [*Pall Mall Gazette*, 9. 11. 1915], s. 135-136.

⁴² Prohlášení bylo v listopadu 1915 publikováno v češtině, francouzštině, ruštině a angličtině, jednotlivé jazykové mutace nebyly formálně zcela shodné, idea však zůstávala stejná. Novodobá edice viz Prohlášení Českého komitétu zahraničního. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 137-139. Na domácí české půdě bylo otevřené vystoupení českého zahraničního odboje odsouzeno tiskem až v březnu 1916. Česko-německý deník Bohemia otiskl odsuzující článek o Masarykovi 2. března, 24. a 25. března většina českých listů otiskla článek pod názvem *V cizích službách*, který prohlašoval, že Masaryk jde proti českým zájmům a pozbývá nadále práva zvat se synem českého národa.

určených pro západoevropskou veřejnost a západoevropské politiky byl československý zahraniční odboj veden snahou ukázat pokud možno nerozpornost a jednodušnost svého programu a otevření otázky odlišnosti české problematiky od problematiky slovenské by přispívalo k utváření dojmu nesamozřejmosti či dokonce nekoherence československého úsilí. Štefánik výslovně žádal, aby se pro československou problematiku užívaly termíny „Čechy“ a „český“, které byly již přítomny v západoevropském povědomí, a varoval před novotvarem „československý“, jenž by působil cizím, neznámým dojmem.⁴³

Na konci roku 1915 Masaryk vypracovával nové memorandum nazvané *At the Eleventh Hour* (V hodině jedenácté). Masarykovo memorandum bylo věcné, opíralo se o statistiku a analýzy stavu jednotlivých armád. Masaryk varoval před vznikem pangermánského impéria na ose Berlín – Bagdád a zdůraznil, že spojenci musí sledovat cíl osvobození malých evropských národů v prostoru, který tvoří geografickou spojnicí mezi Německem a Východem („Polsko, Čechy, Velké Srbsko“). Bismarckovy politické koncepce, pangermanismus a zdánlivě umírněné hospodářsky laděné válečné projekty Mitteleuropy interpretoval Masaryk jako vzájemně příbuzné a plně kompatibilní směry německé politiky, které shodně počítají s existencí Rakouska-Uherska jako německé kolonie a s ovládnutím Balkánu usnadňovaným přítomností dynastií německého původu vládnoucích v balkánských státech. V historickém ohledu lze podle Masaryka projekt Berlín-Bagdád stopovat v různých obměnách přes národohospodáře Friedricha Lista (1789-1846) a generála Helmuta von Moltkeho (není zřejmé, zda měl Masaryk na mysli Moltkeho staršího, 1800-1891, či jeho synovce Moltkeho mladšího, 1848-1916) až k pruskému králi Friedrichu Velikému (vl. 1740-1786). Alternativou uskutečňování tohoto projektu, jehož naplnění by výrazně vychýlilo světovou rovnováhu a bylo tak velkým nebezpečím i pro všechny neněmecké velmoci, mohl být podle Masaryka pouze zánik Rakouska a zrod nových nezávislých států. Nutnost rozčlenění Rakouska zdůvodňoval Masaryk mimo jiné kvantitativním faktorem – jestliže se německé Rakousko přidá k Německu, poskytne Německu jen sedm milionů obyvatel, zůstane-li ale Rakousko zachováno, bude nadále závislé na Německu, což Německu poskytne 51 milionů obyvatel. Ve vztahu k české otázce vycházel Masarykem užitý historický argument pro zánik Rakouska z předpokladu, že celé české dějiny ukazují schopnost malého

---

⁴³ Štefánikův pragmatický přístup začal brzy narážet na postoje dalších slovenských zástupců zahraničního odboje, kteří na opomíjení slovenské problematiky a specifik slovenské otázky hleděli kriticky, zdůrazňovali autentičnost slovenské otázky a obávali se, že rétorika odboje směřuje k prosté subsumaci Slovenska pod české země. V rámci tohoto proudu se do popředí dostal zejména Štefan Osuský (1889-1973). Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 195.

národa čelit německé expanzi a bylo to právě spojení s Čechami, které učinilo Rakousko tak silným.⁴⁴

První výraznější úspěch československého zahraničního odboje se dostavil v únoru 1916. 3. února byl Masaryk přijat francouzským předsedou vlády Aristidem Briandem (1862-1932) a došlo tak k prvnímu oficiálnímu kontaktu mezi Masarykem a klíčovým představitelem jedné z dohodových velmocí. Setkání zprostředkoval mladý slovenský astronom a francouzský válečný letec s francouzským občanstvím Milan Rastislav Štefánik, který měl kontakty ve vysokých kruzích francouzské společnosti. K přijetí Masaryka však přispěla i osobnost a světonázorové založení Brianda samotného, jenž na rozdíl od velké části politiků západoevropských velmocí postupně opouštěl paradigma Rakouska jako nezbytného rámce středoevropské politiky. Masaryk Briandovi sdělil své nazírání na podstatu probíhající války a uvedl, že „podmínkou rekonstrukce Evropy a skutečného oslabení Německa, a tudíž i jistoty Francie, je rozčlenění Rakouska na přirozené a historicky dané části.“ Masarykova koncepce Brianda oslovila, vydal o ní komuniké a vyjádřil svou podporu československým snahám. Rozmluva s Briandem učinila dojem v Londýně a posílila Masarykovu pozici v Británii.⁴⁵ Právě v této době Masaryk zřejmě transformoval své hodnocení Francie, jejíž roli v probíhající válce původně nehodnotil jako zcela prvořadou. Začal si uvědomovat, že to v případě vítězství bude pravděpodobně právě Francie, kdo bude ochoten prosazovat ideu rozčlenění Rakouska-Uherska.⁴⁶ Pro získání širší francouzské politické veřejnosti Masaryk poskytl interview pro list *Le Matin* publikované 4. února. Masaryk označil za cíl Německa v probíhající válce vytvoření konfederace středoevropských států a varoval před zdánlivě umírněnými německými projekty Mitteleuropy založenými na hospodářském sjednocení zemí v německém zájmovém orbitu. V historickém ohledu poukázal na skutečnost, že i politickému sjednocení Německa v 19. století předcházelo úsilí Pruska o vytvoření jednotného hospodářského prostoru, který následně dostal politickou formu, a to právě pod pruským

⁴⁴ Masaryk, T. G.: V hodině jedenácté. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 147-179.

⁴⁵ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 111. Po skončení války Masaryk československé vládě deklaroval, že uznání československé akce Briandem v únoru 1916 bylo rozhodujícím momentem pro vznik Československa. Viz Zpráva ministerské radě o zahraniční činnosti. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [nepublikováno, 1918], s. 38.

⁴⁶ Srov. článek Masaryk, T. G.: Východ a Západ. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [Pall Mall Gazette, 22. 12. 1916], s. 320, kde Masaryk podrobil kritice nerozhodnou politiku Británie a Ruska v kontrastu s jasnou politikou Francie: „vyjmul bych Francii. Francie, jak se mi zdá, sleduje pevnou a jasnou politiku a její vojenské provádění je obdivuhodno.“ 29. srpna 1917 Masaryk v řeči pronesené na banketu polského pěveckého spolku Lutnia v Moskvě uvedl: „My Čechoslováci chováme upřímnou vděčnost k Francouzské republice. Francouzská republika byla vždy světová. Od velké revoluce tato politika směřovala k přetvoření Evropy... Briand první z evropských státníků uznal správnost našeho programu.“ T. G. Masaryk a Poláci. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Čechoslovák, 2. 9. {15. 9.} 1917, Gazeta Polska, 22. 8. {4. 9.} 1917], s. 231.

vedením. Tento dlouhodobý německý projekt podle Masarykovy interpretace v probíhající válce pouze vstupoval do nové, širše geograficky vymezené fáze, kdy měl zahrnout Rakousko-Uhersko, Balkán a území Osmanské říše.⁴⁷

V únoru 1915 nechal Masaryk pro francouzské politické kruhy vytisknout důvěrné memorandum *L'Europe centrale pangermanique ou une Bohême indépendante?* (Všenněmecká střední Evropa nebo nezávislé Čechy?). Jeho text opakoval základní teze a požadavky obsažené v Masarykových memorandech *Independent Bohemia* (Nezávislé Čechy) a *At the Eleventh Hour* (V hodině jedenácté) určených primárně pro britské politické kruhy, varoval před hospodářským pangermanismem, který zákonitě přeroste v pangermanismus politický, a požadoval vznik nezávislých států ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Velké Srbsko), které by se staly účinnou hrází proti pangermanismu. Způsob argumentace však cíleně směřoval k oslovení francouzského publika – oproti svým předešlým memorandům Masaryk naznačil alternativu republikánského zřízení budoucího československého státu. Ustavení republiky zdůvodnil jako vhodné zejména kvůli špatným zkušenostem s monarchií v balkánských státech, které získaly nezávislost v průběhu 19. století a dosadily na nově ustavené trůny cizí dynastie jednající poté proti zájmům národa.⁴⁸ Poukázal na fakt, že pokud by bylo republikánské zřízení zvoleno, Francie by se stala pro Československo významným vzorem, čemuž by napomáhalo dlouhodobě přítomné frankofilství v řadách české populace.⁴⁹

Masarykovo akademické vystoupení v Paříži zprostředkoval Ernest Denis. 22. února 1915 pronesl Masaryk na Sorbonně přednášku Slované ve světě (*Les Slaves dans le monde*). Masaryk v přednášce poukázal na vzájemnou kulturní blízkost slovanských národů,⁵⁰ zároveň se však snažil ukázat, že politický panslavismus spočívající v představě sjednocení slovanských národů pod ruským vedením, vnímaný v západní Evropě vnímán jako nebezpečí ohrožující evropskou rovnováhu, byl ve skutečnosti konstruktem přejímaným západoevropskými sdělovacími prostředky z německé propagandy. Kulturní pojetí slovanství Masaryk v historickém ohledu dokumentoval na příkladu slovanských myslitelů a literátů 19. století, kteří budovali svůj přístup ke světu na ideálu humanity v době, kdy se v německém

⁴⁷ Masaryk, T. G.: Velký všenněmecký plán. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1916], s. 181-182.

⁴⁸ Ve svých poválečných vzpomínkách Masaryk uváděl, že byl ve skutečnosti vždy pro republikánské zřízení, věděl však, že většina českého národa byla dosud monarchistická. Republikánský proud v české společnosti zesílil podle Masaryka teprve s propuknutím revoluce v Rusku a právě tehdy Masaryk podle vlastní interpretace republikánskou variantu vývoje otevřeně podpořil. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 24.

⁴⁹ Masaryk, T. G.: Všenněmecká střední Evropa, nebo nezávislé Čechy? In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1916], s. 189.

⁵⁰ „Slované jsou si jazykově i duchovně mnohem bližší nežli různé skupiny jiných ras mezi sebou.“ Masaryk, T. G.: Slované ve světě. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1916], s. 196.

myšlení rodily zárodky teorií o nadčlověku ztělesněné literárně poprvé Goethovým Faustem.⁵¹ Masaryk zároveň postuloval určitou kongeniálnost mezi slovanským a západoevropským myšlením v kontrastu k myšlení německému – slovanské i západoevropské myšlení v Masarykově interpretaci vycházelo z humanity a tudíž i z demokratičnosti, zatímco německé myšlení svým rostoucím důrazem na nadčlověka špelo k aristokratizujícímu pojetí světa.⁵²

Během Masarykova pobytu v Paříži v únoru 1915 vzešel z rozmluv mezi Masarykem, Benešem, Dürichem a Štefánikem program vzniku čtyřčlenného orgánu, který měl plnit funkci vlády dosud neexistujícího státu. Tento orgán dostal název, který se poněkud lišil v české a francouzské jazykové mutaci - Československá národní rada dostala francouzské označení Conseil national des Pays Tchèques a ve francouzštině tak nefiguroval termín Slovensko. Československá národní rada se prozatím stala neveřejnou organizací – funkci předsedy zaujal Masaryk, místopředsednické pozice se ujal Dürich, Beneš se stal tajemníkem a Štefánik zástupcem Slováků. Existence Národní rady česko-slovenské byla ohlášena v *La nation tchèque* 1. června 1916. Termíny „tchécoslovaque a tchéco-slovaque“ se tentokrát již vyskytly i ve francouzštině – Štefánik, který právě nebyl přítomen, nemohl jeho užití zabránit. Pomlčka v názvu nesehrávala tehdy sémantickou funkci, neboť v témže textu se vedle sebe vyskytovala verze s pomlčkou i bez pomlčky, její vsunutí bylo patrně motivováno úsilím o jednoznačnost slova a snahou o to, aby si recipienti uvědomili návaznost nového označení na dosud zavedený a užívaný termín „tchèque“.⁵³

Díky rozsáhlé propagační aktivitě a energickému, ale i promyšlenému úsilí „dát o sobě vědět“ se během roku 1916 československý zahraniční odboj a Masarykovy protirakouské aktivity dostávaly výrazněji než dříve do povědomí sdělovacích prostředků v dohodových zemích a rostl počet rozhovorů s Masarykem publikovaných v tiskovinách. Od 19. října 1916 začal v Londýně vycházet nový Seton-Watsonem redigovaný časopis *The New Europe*, k jehož vzniku Masaryk Seton-Watsona dlouhodobě podněcoval. Časopis si kladl za cíl podávat týdenní přehled světové politiky. Ihned od prvního čísla začal Masaryk v časopisu publikovat sérii článků o pangermanismu. Součástí prvního čísla byla mapa, která znázorňovala pangermánský plán expanze Berlín-Bagdád. Geopolitické nebezpečí realizace

⁵¹ Z řad slovanských literátů orientovaných na humanitu Masaryk zmiňoval Máchu, Puškina, Mickiewicze, Krasinského, Turgeněva, Dostojevského, Tolstoj.

⁵² Masaryk, T. G.: Slované ve světě. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [*La nation tchèque*, 1916], s. 195-207.

⁵³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 116-117, 422. Štefánikův nesouhlas s novým termínem „tchécoslovaque“ a jeho trvání na zavedeném označení „les Pays Tchèques“ dokládá korespondence mezi Masarykem a Benešem. Hájková, D. – Šedivý, I. (eds.): *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*. Praha 2004, s. 133.

tohoto plánu se stalo ideovou osou Masarykových článků. Masaryk interpretoval pangermanismus jako dlouhodobě se utvářející a velmi sofistikovanou německou filosofii dějin, která podle Masaryka svůj výklad světa zakládala na nezpochybnitelných německých úspěších v průmyslu, vědě, umění i literatuře v průběhu posledního století. Tato filosofie dějin prezentovala Německo jako centrum a stavěla všechny ostatní části zeměkoule do role periferie. Moderní německá filosofie od 18. století, postupující v Masarykově výkladu po přímé linii od filosofů Johanna Gottfrieda Herdera (1744-1803), Johanna Gottlieba Fichteho (1762-1814), Friedricha Schellinga (1775-1854) a Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770-1831) k Paulu de Lagardovi (1827-1891), Eduardu Hartmannovi (1842-1906) a Friedrichu Nietzschemu (1844-1900), byla podle Masarykova hodnocení především filosofickou interpretací národního vývoje.⁵⁴ V pangermanismu byla přitom podle Masaryka jako pozitivní historický fenomén konotována válka, což vedlo k obdivu vůči militarismu.

V posledních měsících roku 1916 se pozice československého zahraničního odboje začínala poněkud komplikovat. Během roku 1916 selhaly pokusy o válečné ofenzivy na západní i východní frontě a únava válkou vedla k tomu, že se začínaly objevovat mírové iniciativy. Rakousko-Uhersko se obrátilo na amerického prezidenta Wilsona se žádostí o zprostředkování míru a Wilson tuto úlohu přijal. Po smrti císaře Františka Josefa I. a nástupu Karla I. v listopadu 1916 došlo v monarchii ke změnám, které mohly naznačovat upuštění od dosavadní linie. Nové vedení projevilo i určitou vstřícnost vůči Čechům, když byli amnestováni čeští politici Kramář Kramář, Alois Rašín a Václav Klobučník, původně odsouzení za údajnou rusofilskou politiku k trestu smrti. Do vedení státu se navíc dostali příslušníci šlechty z českých zemí, premiérem se stal hrabě Clam-Martinic a ministrem zahraničí hrabě Czernin. Loajalisté z řad domácích českých politiků sdružení v tzv. Českém svazu se v lednu 1917 od aktivit zahraničního odboje otevřeně distancovali, ve sborníku *Austria nova* a v měsíčníku *Das neue Österreich* byla publikována řada propagačních příspěvků českých autorů, kteří loajalistický přístup podporovali. V kontextu možnosti zahájení mírových jednání se stal nejistým rovněž dosavadní vstřícný postoj Francie vůči československým požadavkům. V nastalé situaci Masaryk v posledních měsících roku 1916 vzepjal svou propagační kampaň proti Ústředním mocnostem a důrazně varoval před alternativou nerozhodného výsledku války, který se tehdy zdál být možným vyústěním celého konfliktu. Podle Masarykova postoje by byl nerozhodný výsledek válečného střetnutí zachovávající existenci Rakouska-Uherska a Osmanské říše jednoznačným vítězstvím Německa, neboť

⁵⁴ Srov. k tomuto Masarykovu pohledu v náznamech již článek [Masaryk, T. G.:] Čisté němectví. *Naše doba* 1/1897, s. 2-5.

projekt německé Mitteleuropy jako základ německých válečných snah by se tak stal skutečností, a jakmile by Německo zbudovalo Mitteleuropu, přišel by čas na úder proti Británii.⁵⁵

V historicko-argumentačním ohledu se Masaryk v nové situaci, kdy podle jeho názoru hrozilo usmíření dohodových mocností s Rakouskem-Uherskem, pokoušel zdůraznit, že Rakousko se inspirovalo pangermanismem dříve než samo Německo a radikální proud pangermanismu požadující přičlenění Rakouska k Německu nacházel ohlas především v Rakousku, nikoliv v Německu samotném, jež se v bismarckovském duchu obávalo přílišného nárůstu podílu katolického obyvatelstva.⁵⁶ Již ve středověku mělo podle Masaryka rakouské teritorium zvané Východní marka „agresivní a imperialistické poslání proti Avarům, Maďarům a Turkům“. Plán německé střední Evropy podle Masarykovy interpretace z června 1917 „vznikl v jedenáctém století založením Svaté říše římské; Rakousko a severní německé marky, z nichž z jedné vzniklo Prusko, byly po staletí německým předvojem proti Východu.“⁵⁷ Když poté Rakousko s Čechami a Uhrami vytvořilo federativní unii, těšil se nový stát rozhodujícím vlivu v německy hovořících oblastech. Původní „Rakouská federace“ byla podle Masarykova hodnocení „založena na zdravé myšlence sjednocení určitého počtu národů různých ras a vyznání v jednom větším státě, ale Habsburkové změnili původní federaci nezávislých států v absolutistickou a centralizovanou říši“ a „Marie Terezie dokončila centralizaci započatou jejími předchůdci“.⁵⁸

V posledních měsících roku 1916 se Masaryk u příležitosti úmrtí císaře Františka Josefa I. a nástupu nového císaře Karla I. vrátil v několika člancích k tématu degenerace habsburského rodu i říše jako celku. Zesnulého císaře vylíčil jako člověka, pro něhož „přísná pravidla španělské etikety byla jediným zákonem, který uznával“, jako panovníka s nenávisť vůči demokracii, protože demokracie znamenala ve Vídni netolerované zveřejňování. Po

⁵⁵ Masaryk, T. G.: Pangermanismus a východní otázka. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 234-235, 244; Masaryk, T. G.: Literatura o pangermanismu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 250.

⁵⁶ Za přední protagonisty soudobého rakouského pangermanismu Masaryk označil rakouské sociální demokraty, Viktora Adlera (1852-1918) a Karla Rennera (1870-1950), kteří podle Masaryka svými postoji během války ukázali, že se ztotožňují s německým projektem Mitteleuropy. Masaryk, T. G.: Literatura o pangermanismu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 257-258.

⁵⁷ Masaryk, T. G.: Federalizovat, nebo rozbít Rakousko? In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The Nation, červen 1917, Československá samostatnost, 25. 6. 1917], s. 123-124

⁵⁸ Masaryk, T. G.: Pangermanismus a východní otázka. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 239-240. V obdobném duchu se Masarykova historická argumentace ohledně Rakouska s různými variacemi ve vztahu k rostoucímu rakouskému podléhání pangermanismu a nutnosti rozčlenění habsburského státu opakovala v článcích Masaryk, T. G.: Rakousko v úzkých. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The Daily Graphic, 25. 4. 1917], s. 81-82; Masaryk, T. G.: Osud Rakouska. Žádné vyhlídky na separátní mír. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [Pall Mall Gazette, 3. 5. 1917], s. 89-90; Masaryk, T. G.: Austria infelix. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The New Europe, 3. 5. 1917], s. 91-95.

vzoru císaře byla podle Masaryka politika říše založena na malicherném úsilí o vnější zdání a na opovrhování vnitřní ctností a opravdovostí. Svůj článek Masaryk zakončil tvrzením, že „ani nejostřejší věty z Tacita by nevystihly téma habsburské degenerace“. Na řečnický nadhozenou otázku, zda by se obyvatelé měli za Františka Josefa modlit, Masaryk odpověděl, že „by se měli raději modlit za Evropu, aby byla uchráněna před takovými nepřáteli lidského rodu“.⁵⁹ Nového císaře Karla I. popsal Masaryk jako postavu bez politických zkušeností a předpokládal, že za jeho vlády bude sílit vliv elementů, které se propuknutím války více než kdy dříve staly pilířem státu, totiž církve, šlechty a armády. Zároveň Masaryk varoval před interpretací rakouského úsilí o mír jako protiněmecké politiky. Mírové nabídky Rakouska by podle Masaryka neposloužily zájmům dohodových států, ale právě zájmům Německa.⁶⁰

Na počátku roku 1917 vydal americký prezident Woodrow Wilson nótu, v níž se v duchu přijaté úlohy zprostředkovatele míru obrátil na obě válčící strany s návrhem, aby vypracovaly své nároky a požadavky, které by se mohly stát základem pro mírové jednání. Eventuality uzavření separátního míru s Rakouskem-Uherskem se český zahraniční odboj v čele s Masarykem přirozeně velmi obával. Mezi dohodovými mocnostmi probíhala intenzivní jednání o tom, jak na Wilsonovu nótu reagovat. Otázka odpovědi na Wilsonovu nótu se stala významným tématem i pro československý zahraniční odboj. Českoslovenští představitelé se snažili ovlivnit reakci dohodových mocností takovým způsobem, aby odpověď na Wilsonův podnět zahrnovala výslovně i zmínku o cíli osvobození Čechoslováků z cizí nadvlády. Masaryk, který Wilsonovu nótu pokládal za nejasnou, připravoval polemiku s Wilsonovými návrhy. Benešovi se v Paříži podařilo prosadit vtělení cíle osvobození do odpovědi Dohody z 13. ledna 1917. Formulace však nebyla tak jednoznačná, jak by si československý zahraniční odboj představoval. Termín „osvobození od cizí nadvlády“ nabízel různé interpretace a neznamenal nutně úplnou nezávislost. Proto se Masaryk v průběhu roku 1917 pokoušel v tiskové kampani dále varovat před různými variantami separátního míru, předčasným ukončením války a stále oblíbenějším heslem „míru bez anexí“. Takový vývoj by podle Masarykova tvrzení ponechával prostor pro další rozvoj pangermanismu a tím i pro přípravu nového válečného střetnutí v budoucnosti.⁶¹ Proti pacifistickým snahám o co

⁵⁹ Masaryk, T. G.: Rakousko za Františka Josefa. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 290-297; Masaryk, T. G.: Měli bychom se modlit za Františka Josefa? In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 299-300.

⁶⁰ Masaryk, T. G.: Rakousko-Uhersko. Známky rozkladu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I.* Praha 2005 [1916], s. 322, 325.

⁶¹ Srov. články Masaryk, T. G.: V Německu revoluce nebude. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The Weekly Dispatch, 15. 4. 1917], s. 80-82; Masaryk, T. G.: Mír ještě nepříjde. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II.* Praha 2008 [The Weekly Dispatch, 29. 4. 1917], s. 85-87. Zvláště příznačně poté srov. Masarykovu rétoricky efektní argumentaci v článku Masaryk, T. G.: Hrozí nová nabídka míru. In: Masaryk, T.

nejrychlejší ukončení války vystoupil Masaryk s tvrzením, podle kterého „vojna není nejhorší zlo... horší je takový stav národa a společnosti, který umožňuje násilí silnějšího nad slabším“.⁶²

V lednu 1917 se Masaryk v článku Čechy a evropská krize (*Bohemia and the European Crisis*) pokusil ozřejmit specifické historicko-geografické postavení českých zemí v Evropě. Zvláštnost českého národního teritoria představovalo podle Masaryka geografické položení vysunuté dále na západ než v případě všech ostatních slovanských národů, postavení, které z českého národa v historickém ohledu učinilo klín i hráz proti Německu. Masaryk zvláště zdůraznil, že celá historie českého národa na českém území od 7. století až do současnosti ukazovala schopnost Čechů odolávat německému tlaku na východ a na jih. Odoláváním německému tlaku český národ politicky vyspěl a dosáhl politické moudrosti. Raně středověké dějiny interpretoval Masaryk s odkazem na Sámovu a Velkomoravskou říši jako společné historické dějství Čechů a Slováků, oddělených od sebe v 10. století Maďary, kočovníky, kteří se usadili a přijali křesťanství, ale provždy zůstali nepřátelští vůči Slovákům a Jihoslovanům. Masaryk však zdůraznil, že středověké Čechy se přesto staly silným, úplně nezávislým státem s domácí dynastií a významným postavením v rámci Svaté říše římské. Schopnost čelit tlaku mnohem početnějších Němců byla umožňována vnitřní centralizací a dobrou správou, která v německých zemích nenacházela obdobu. Čechy mohly odolávat jen proto, že měly vlastní silnou kulturu, která „nebyla horší než kultura německá“. Jako aktualizující doklad síly české kultury na počátku 20. století uvedl Masaryk údaj z rakouských statistik, podle kterého byla mezi Čechy nižší míra analfabetismu než mezi rakouskými Němci.⁶³ Českou reformaci Masaryk v duchu svých dřívějších postojů označil za předznamenání evropské budoucnosti, kterému většinová Evropa dosud nerozuměla a proto se proti němu spojila. V obranné konfederaci střeoevropských států pod habsburskou vládou, která vznikla roku 1526, sehrávaly podle Masaryka české země dlouhodobě úlohu hospodářské páteře celého útvaru, neboť většina Uher se nacházela pod tureckou vládou a

---

G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The Weekly Dispatch, 6. 5. 1917], s. 97: „Bez vítězství Spojenci odloží meč a civilizace bude vystavena všem hrozbám německého militarismu... Mír bez vítězství znamená demoralizaci Evropy. Mír s vítězstvím znamená demokratizaci Evropy.“ Dále srov. Masaryk, T. G.: Rakousko-německá intrika. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Čechoslovák, 9. 8. {22. 8.}1917], s. 123-124, v Masarykových rozhovorech pro světový tisk poté Prof. Masaryk o prohlášení Černínově. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Birževyja Vedomosti, 24. 9. {7. 10.}1917], s. 260-261; Czerninův falešný mír. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Daily Chronicle, 11. 10. 1917], s. 271-272.

⁶² Masaryk, T. G.: Socialistické tolstojovství. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Rječ, 19. 5. 1917], s. 104. Je třeba vzít v potaz, že původním adresátem tohoto textu byli vojáci-letci, před kterými Masaryk projev převedený poté v článku pronesl. Na druhé straně však Masaryk podobný postoj zopakoval i ve svých poválečných vzpomínkách.

⁶³ Masaryk, T. G.: Budoucí stav Čech. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 22. 2. 1917], s. 50.

význam vlastního Rakouska byl zanedbatelný. Centralizační, germanizační a rekatolizační snahy iniciované habsburskou dynastií byly umožněny zdroji přicházejícími z rovněž habsburského Španělska. Masaryk zdůraznil, že násilná rekatolizace výrazně proměnila ekonomickou strukturu českých zemí, kdy dosavadním legitimním vlastníkům byly zabaveny čtyři pětiny půdy, „aby se naplnila pokladnice nenasytného císaře a jeho vykonavatelů, povolanych ze spodiny šlechty z celé Evropy“. Příběh českých národních dějin od počátku národního obrození již odpovídal klasickému Masarykovu válečnému modelu postupného odcizování českých zemí od Rakouska - ukazoval dějiny naplněné neuskutečněnými sliby pro České království a privilegováním Němců a Maďarů, proces, který nakonec vyústil v přijetí pangermánských vizí jako rakouské státní ideologie.⁶⁴

V navazujícím článku nazvaném *Budoucí stav Čech (The Future Status of Bohemia)* věnoval Masaryk velkou pozornost hospodářským poměrům na území budoucího plánovaného československého státu. Za pomoci statistik zdůraznil, že české země jsou pokládány za hospodářskou „perlu Rakouska“ a z hlediska moderní politické ekonomie je lze nazvat „ideální zemí“, neboť „mají velkou příležitost k uskutečnění onoho souladu mezi zemědělstvím a průmyslem, oné hospodářské soběstačnosti, jež je podle mnohých teoretiků považována za podmínku k utvoření i toho nejmenšího samostatného státu.“ Historickou argumentaci však Masaryk v tomto ohledu neužil. Naznačil pouze možnost (nikoliv požadavek) výkupu a parcelace velkostatkářských a šlechtických domén vzniklých podle Masarykovy interpretace v pobělohorské době loupežnými konfiskacemi prováděnými „Rakouskem a jeho šlechtickými spolupachateli“, na jejichž základě vznikly velkostatky „velikosti některých malých německých států“. Pro uklidnění mezinárodních věřitelů Rakouska Masaryk uvedl, že budoucí stát by převzal proporcionální část rakouského předválečného dluhu, zároveň ale Masaryk odmítal, aby nový stát sdílel rakouský válečný dluh.

Masaryk v článku otevíral rovněž otázku česko-slovenského vztahu, které se ve většině svých válečných textů z dříve zmíněných taktických důvodů spíše vyhýbal. V historickém ohledu označil Masaryk Slováky za součást českého národa, která byla již v 10. století včleněna do Uher a „oddělena takto od Čechů utvořila národní jednotku proti Maďarům“. V 18. století potom Slováci „přijali svůj vlastní dialekt jako literární jazyk“. Masaryk zdůraznil, že mezi Slováky „vždy byla skupina těch, kteří, ačkoliv se drželi svého nářečí, byli nakloněni jednotě... dvou větví stejného národa“. Slováci měli mít v budoucím

⁶⁴ Masaryk, T. G.: Čechy a evropská krize. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 25. 1. 1917], s. 28-38.

státě plné právo užívat své řeči, zároveň však Masaryk opakovaně podtrhoval, že jazyková otázka nebude v nové zemi vzhledem k lingvistické podobnosti existovat. Masaryk prozatím odmítal tematizovat otázku názvu budoucího státu, který měl dle jeho názoru vyplynout z okolností. Příklon k jedné z variant „československý“, „česko-slovenský“ a „český a slovenský“ měl záviset na tom, „jak těsná by byla unie“. Zároveň ale Masaryk deklaroval, že „není pochyb o tom, že jednota obou větví vzroste. Sám se přikláněl k termínu „Čechy“ pro jeho všeobecnou rozšířenost a jednoduchost. Podobně jako ve francouzském memorandu z února 1916 opatrně naznačil, že budoucí stát by se vzhledem ke špatným zkušenostem s cizími dynastiemi v balkánských zemích mohl stát republikou.⁶⁵

Již v průběhu roku 1916 rostla naléhavost Masarykovy cesty do Ruska. Masaryk při kontaktech s ruskými diplomatickými zástupci v západní Evropě nabýval dojmu, že carské Rusko nemá přes deklarativní slovanská prohlášení konkrétní slovanský plán. Takového dojmu nabyl například při setkání s ruským velvyslancem v Londýně Beckendorffem v dubnu 1915. Beckendorff Masarykovi radil, aby své představy prezentoval v Petrohradu ruským státním představitelům. Podobně jako v západní Evropě měl Masaryk i v ruském prostředí kontakty především v akademických kruzích. Masarykův přítel, společensky angažovaný ruský historik a opoziční poslanec Dumy Pavel Miljukov (1859-1943), se kterým se Masaryk znal od svého přednáškového pobytu v USA roku 1902, se ztotožňoval s Masarykovými válečnými memorandy a při setkání v květnu 1915 sliboval, že bude Masarykem plánovanou změnu teritoriálního uspořádání Evropy propagovat v Rusku. Již v březnu 1916 se Miljukov v Dumě vyslovil příznivě o československých zajatcích jako příslušnících národa, jenž má být osvobozen.⁶⁶ Miljukov však dosud na ruské politické scéně sehrával marginální úlohu. Již v průběhu roku 1916 měl Masaryk důvěrné informace o tom, že politická situace v Rusku je labilní a hrozba propuknutí revoluce je akutní.⁶⁷

Na počátku roku 1917 nabídla Masarykovi petrohradská univerzita katedru slovanských studií a ruský žurnalista Amfitěatrov začal vydávat nový list *Russkaja volja*, kde právě vyšel i Masarykův příspěvek *Delenda est Austria*. Snaha o působnost představ československého odboje na ruské publikum vedla Masaryka ke zdůraznění faktu, že nástup ruské dynastie by byl v českých zemích nejpobláznivější, na rozdíl od podobného sdělení Seton-Watsonovi na počátku války v říjnu 1914 však již Masaryk přirozeně nedodal, že

⁶⁵ Masaryk, T. G.: Budoucí stav Čech. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 22. 2. 1917], s. 43-44, 47-49.

⁶⁶ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 136; Miljukov, P.: Čemu mne naučil Masaryk. In: *Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka*. Praha 1930, s. 45; Miljukov, P.: De Masaryk à Beneš. *Le monde slave*, 1936, I., s. 385. A-ÚTGM, dopis Miljukov – Masaryk, 16. 5. 1916.

⁶⁷ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 157.

osobně nepokládal nástup Romanovců za nejvhodnější. Masaryk zdůraznil, že „všechny české politické strany jsou veskrze rusofilské“. Za cíl probíhající války označil rozčlenění Rakouska-Uherska, sjednocení Jihoslovanů pod vedením Srbska a vznik společného československého státu a vyjádřil v textu podporu myšlenky sjednocení všech polských oblastí pod svrchovaností Ruska s tím, že skutečným nepřítelem Poláků jsou Prusko a Rakousko. Národnostní otázku v rámci carské říše označil Masaryk za zcela vnitroruskou záležitost a zvláště podotkl, že nikdy neuznával jakýkoliv politický separatismus Maloruska (Ukrajiny). Historické zdůvodnění Masarykovy koncepce nového středoevropského uspořádání se lišilo od předchozích článků a prohlášení jen v nuancích. Opíralo se o tvrzení o německé expanzi na východ (*Drang nach Osten*) probíhající od středověku a poprvé organizované Svatou říší římskou, o výroky ohledně vzniku a prosazení pangermanismu a konečně o poukaz na dlouhodobě historicky připravovaný plán Berlín-Bagdád mající své kořeny až v době pruského krále Friedricha Velikého (vl. 1740-1786), jehož prvním praktickým cílem bylo pohlcení Rakouska-Uherska. Masarykův model českých dějin pod rakouským panstvím odpovídal rovněž vzoru ustálenému v rámci Masarykovy válečné propagandy – Rakousko vzniklo roku 1526 jako personální unie, Čechy zůstaly svobodným a nezávislým státem, avšak rakouský absolutismus původní federaci zcentralizoval a poněmčil. Po roce 1866 se Rakousko sice vrátilo k federativnímu uspořádání, avšak v deformované a otevřeně protislovenské rakousko-uherské podobě, přičemž dualistická monarchie vznikla s cílem systematického útlaku Slovanů a zvláště Čechů. Rakousko zůstalo podle Masaryka středověkým státem, v kontextu textu psaného pro ruské publikum ale Masaryk v tomto ohledu z opatrnosti nezmínil rakouskou aristokratičnost a akcentoval pouze spojení Rakouska s papežským Římem.⁶⁸

Na počátku března 1917 v Rusku propukla revoluce (tzv. únorová revoluce) a vlády se chopil výkonný výbor Státní dumy. Novým ministrem zahraničí se stal Masarykův přítel Pavel Miljukov, kterému Masaryk záhy po vítězství revoluce telegrafoval a ve své zprávě vyjádřil naději, že „svobodné Rusko je konsolidací Dohody“, „znamená zánik jezuitského Rakouska-Uherska“ a obrozeným Ruskem se uskuteční „sjednocené Polsko pod svobodným Ruskem, spojení haličských a uherských Rusů s Ruskem, spojení Srbochorvatů se Slovinci a osvobození Čech se Slovenskem.“⁶⁹ Ve skutečnosti však dění v Rusku v Masarykovi

⁶⁸ Masaryk, T. G.: *Delenda est Austria!* In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Russkaja Volja, 4. 1. 1917], s. 12-16. České překlady článku byly publikovány v lednu 1917 v *Čechoslovanu* a v *Československé samostatnosti*.

⁶⁹ A-ÚTGM, strojopisný koncept telegramu datovaný 18. 3. 1917, přetiskuje Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 450. Telegram byl publikován v *La nation tchèque* jako: Les

vzbuzovalo nejistotu ohledně dalšího vývoje této země i jejího angažmá v probíhající válce. Masaryk vítal pád carského režimu a skutečnost, že jeho přítel Miljukov nakloněný Masarykově koncepci přestavby teritoriálního uspořádání střední Evropy zaujal vysokou pozici v nové ruské vládě, obával se ale, že v Rusku dojde k dalším zvratům. Miljukov Masarykovi 30. března telegrafoval, že souhlasí s jeho pohledem na novou roli Ruska včetně účasti při přestavbě střední Evropy. Miljukov navíc v této době jako jediný vysoký představitel dohodové mocnosti jednoznačně podpořil aspiraci československé akce na vyhlášení plně nezávislého státu, když prohlásil, že utvořením „českoslovanského státu bude vytyčena hranice proti dobyvačným německým plánům vůči slovanským zemím“.⁷⁰

V týdeníku *The New Europe* Masaryk 22. března v souvislosti s vítězstvím revoluce v Rusku publikoval úvahu *Rusko: od teokracie k demokracii (Russia: from Theocracy to Democracy)*, kde se aktuální dění v Rusku spojované s demokratizací stalo Masarykovi argumentem pro požadavek užší spolupráce mezi Británií a Ruskem v postupu proti Ústředním mocnostem. Rusko podle Masarykovy interpretace před revolucí náleželo podobně jako Ústřední mocnosti k politickým teokraciím, kde vláda nevycházela z lidu, ale z vůle panovníka zaštiťujícího se zdánlivým božským posvěcením. Nyní se ale podle Masarykova propagačně laděného postoje Rusko začalo svým demokratickým spojencům blížit i hodnotově a tábor teokratických států se tak stal totožným se zeměmi bojujícími proti Dohodě.⁷¹

Svébytným způsobem orientovaným na cíl rozčlenění Rakouska-Uherska otevřel Masaryk otázku rozdílu mezi dvěma mnohonárodnostními říšemi, Rakouskem-Uherskem a Ruskem. Zatímco v Rakousku-Uhersku tvořili Němci a Maďaři většinu, v Rusku byli Rusové většinou. Masaryk konstatoval, že na rozdíl od Rakouska-Uherska „Rusko ve skutečnosti má pouze jeden naléhavý národnostní problém – polský“. Poněkud nejasně poté působily Masarykovy výroky, podle kterých „Finy netíží jazykový problém, a jsou tu pouze Litevci,

---

Tchécoslovaques et la Révolution russe. *La nation tchèque*, 2, 1917, č. 23, 1. 4., s. 366-367 a přetištěn 25. 4. v Československé samostatnosti.

⁷⁰ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 188, 451; Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 26.

⁷¹ Masaryk, T. G.: Rusko: od demokracie k teokracii. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 22. 3. 1917], s. 69. Kontrast mezi demokratizujícím se Ruskem a Německem se Masaryk pokusil záhy zdůraznit v článku V Německu revoluce nebude (*No Revolution in Germany*). Deklarovaným cílem článku bylo vyvrácení představy šířící se podle Masaryka mylně v západních zemích, podle které v Německu podobně jako v Rusku propukne revoluce a s ní spojená demokratizace. Masaryk v článku prohlašoval, že „v Německu revoluce nebude, protože Němci jsou národ vojáků, od malička cepovaných k poslušnosti a podřízenosti“. Navíc „kde se [německému] císaři zdá, že může udělat ústupky, ustoupí, nebude nesmyslně zatvrzelý jako [ruský car] Mikuláš, který za svou hloupost zaplatil.“ Proto „vítězství [Dohody] nepřijde žádnou vnitřní krizí, ale úplnou porážkou německých vojsk.“ Masaryk, T. G.: V Německu revoluce nebude. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Weekly Dispatch, 15. 4. 1917], s. 80.

kteří se, částečně v důsledku německé agitace v průběhu války, domáhají samostatnosti“. S výjimkou výše zmíněných národních hnutí označil Masaryk ostatní národnostní skupiny na území Ruska za necivilizovaná etnika, „z nichž většina za sebou nemá literární a historické tradice a jimž schází národní uvědomění“. Tím podle Masarykova hodnocení ruský stav kontrastoval se situací v Rakousku-Uhersku, kde proti Němcům a Maďarům stály „civilizované národy, jako jsou Češi, [Jiho]Slované, Italové“.⁷²

Masaryk do Petrohradu přicestoval 16. května 1917. Ihned po příjezdu se Masaryk vydal k Miljukovovi, zjistil však, že Miljukov právě podal demisi. Masarykovi se brzy potvrdil předpoklad, že ruská revoluce není dosud završeným procesem. Nabýval přesvědčení, že hlavní starostí Ruska v nejbližší budoucnosti bude otázka vnitřní reorganizace a nového domácího uspořádání, nikoliv zájem o země vně impéria. V souvislosti s tím rostla Masarykova obava, že Rusko uzavře separátní mír.⁷³ V rozhovorech pro ruské listy *Epocha* a *Večerněje vremja* a v článku *Německo-rakouský carismus pro ruský carismus (Germansko-avstrijskij carizm za ruskij carizm)* z konce května 1917 proto Masaryk důsledně argumentoval proti separátnímu míru a zvláště proti v Rusku populární myšlence „míru bez anexí“, který by podle Masarykova názoru (vyjádřeného již v postojích publikovaných v britských tiskovinách) vedl k obnovení podmínek, jež způsobily probíhající válku, a tím by připravoval blízkou válku další.⁷⁴

V článku *Problém malých národů a válka (Problema malych narodov i vojna)* Masaryk zdůrazňoval životaschopnost nezávislé existence menších národů – moderní historie podle Masaryka jasně ukazovala na postupný proces osamostatňování malých národů během 19. století a vyvracela tak teze ekonomických liberálů na jedné straně a socialistických marxistů na straně druhé, podle kterých byly geograficky malé politické jednotky neschopné života a postupně mizely z historické scény. Zároveň ale Masaryk zopakoval, že v rámci evropského pásma malých národů táhnoucího se od Laponska po Řecko „má v dané chvíli největší politický význam úsilí o samostatnost Poláků, Čechoslováků a Jihoslovanů“ a dodal, že „vesměš jsou to národy dosti velké, které již samostatné byly, národy s vysokou kulturou

⁷² Masaryk, T. G.: Rusko: od demokracie k teokracii. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 22. 3. 1917], s. 68.

⁷³ Náznaky obav z dalšího vývoje Ruska srov. v Masarykově rozhovoru pro dopisovatele *The Times* v Rusku z 5. června 1917, Profesor Masaryk o Rusku. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The Times, 5. 6. 1917], s. 120: „Jelikož carismus lidí nenaučil práci ani je k ní nepodněcoval, nemůže být správa a organizace v nové vládě opravdu účinná. Koaliční vláda se neskládá ze silných politických individualit. Je v ní nedostatek jednoty. Jeden ministr mluví proti jinému ministrovi a noví muži... jsou veskrze pacifisté.“ Ve vzpomínkách srov. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 155 an.

⁷⁴ Masaryk, T. G.: *Německo-rakouský carismus pro ruský carismus*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [1917], s. 131-132.

(zvláště u Čechoslováků), národy, které všestranně...mohou žít v samostatném státě“. Otázku dalších etnických skupin, zvláště v rámci ruského území, tak Masaryk znovu postavil spíše mimo pozornost.⁷⁵

Hlavní náplní Masarykovy činnosti v Rusku se brzy stala agitace mezi československými vojáky v ruském zajetí, pro něž se po únorové revoluci začala otevírat perspektiva zapojení do bojů na straně ruské armády proti Ústředním mocnostem. Uvnitř ruské armády sice existovala již od srpna 1914 Česká družina, ta však byla složena pouze z příslušníků předválečných českých kolonií v Rusku, nikoliv z válečných zajatců z řad rakousko-uherské armády. Jejím úkolem navíc nebyla bojová, nýbrž pouze výzvědná a propagační činnost. Českoslovenští zajatci byli až do pádu carského režimu užíváni především v kvalifikovaných dělnických profesích, neboť ruská armáda měla mužstva dostatek. Během letních a podzimních měsíců roku 1917, kdy se Masaryk přesouval mezi Petrohradem a Kyjevem a místy v blízkosti fronty, kde byla přítomna podstatná část československých jednotek, probíhala Masarykova vyjednávání s ruskými vojenskými představiteli o statutu formujících se československých legií. Vzhledem k velkým lidským rezervám Ruska a nedostatku mužstva v západní Evropě existovala mezi Ruskem a Francií již od roku 1915 dosud jen minimálně naplňovaná dohoda o přesunu části ruských jednotek na západní frontu. Masaryk jako reprezentant Československé národní rady v tomto kontextu úspěšně vyjednal transport části dobrovolníků z řad československých vojáků na západ, kde se měli zapojit do války v rámci francouzské armády.⁷⁶ Kredit československý vojáků v Rusku vzrostl zvláště po jejich prvním úspěšném bojovém vystoupení na ruské straně v bitvě u Zborova 3. července 1917. Masarykova vyjednávání však byla komplikována labilním stavem ruské armády, kde docházelo během roku 1917 k četným personálním změnám a zvrátům způsobeným trváním latentní revoluční situace – co bylo dojednáno s vrchním velitelem ruské armády generálem Brusilovem, muselo být po jeho odchodu od počátku vyjednáváno znovu s jeho nástupcem generálem Kornilovem a po jeho neúspěšném pokusu o převrat se celý scénář opakoval po nástupu generála Duchonina.

Masarykův příchod do Ruska a následná vystoupení mezi československými krajany a vojáky k překvapení Masaryka samotného působily jednotícím efektem na dosud znesvářenou

⁷⁵ Masaryk, T. G.: Problém malých národů a válka. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [Birževyja Vedomosti, 24. 5. {5. 6.} 1917], s. 123-124

⁷⁶ Smlouva o transportu 30 000 Čechoslováků z Ruska do Francie byla uzavřena 13. června 1917 a transport měl být uskutečněn přes severomořský přístav Archangelsk. Nestabilní situace v Rusku však akci zpozdila a touto cestou bylo nakonec přepraveno jen 1200 mužů. 19. prosince 1917 vydala Francie dekret o ustavení samostatné československé armády v rámci armády francouzské. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 230, 242.

československou komunitu v Rusku. Zdá se, že právě tehdy a právě zde v Rusku, kde byl na rozdíl od západoevropských zemí relativně velký počet Čechů a Slováků, se z Masaryka stávala ikonická postava známá později z dob první republiky. Masaryk se své dosud nepoznané jednotlící působnosti sám velmi podívoval, tím spíše, že po většinu dosavadního života byl spíše osobou, která publikum rozdělovala na nadšené příznivce a neméně vehementní odpůrce.⁷⁷

Ve svých postojích v průběhu pobytu v Rusku Masaryk pokračoval v linii propagační kampaně orientované na zdůraznění nebezpečí německé expanze na východ (Drang nach Osten) a nutnosti zániku Rakouska-Uherska. V proslovu na nádvoří kyjevské univerzity 1. srpna 1917 proneseném za hojně účasti posluchačstva Masaryk pohrozil, že za předpokladu podmanění Polska a českých zemí Pangermány se Rusko stane prvním novým cílem pangermánské výbojnosti. S ohledem na plánovaný československý stát vyjádřil přesvědčení, že absence moře neznámá neživotaschopnost a uvedl v této souvislosti příklad Švýcarska. Zároveň otevřeně vystoupil s představou republikánského zřízení nového státu.⁷⁸ Podle svědectví posluchačů Masarykových projevů z léta 1917 vystupoval tehdy Masaryk značně emotivně a s velkým osobním zaujetím. V srpnu 1917 se podle svědků v Masarykově řeči plně ostré protihabsburské rétoriky poprvé vyskytl termín „msta“ a Masaryk po projevu sám přiznal, že se zamyslel nad tím, kde se v něm vzala taková protihabsburská nenávist a vzpomněl si přitom na své dětství, kdy rakouské panstvo ponižovalo jeho otce.⁷⁹

Historická argumentace v Masarykových projevech k československým vojákům byla oproti Masarykovým válečným článkům přirozeně bojovnější a orientovala se na výčet historických křivd, kterých se Habsburkové a Rakousko dopustili na českém národu. Masaryk tak vystupoval s emfatickými tvrzeními, podle kterých v pobělohorské době císař a jezuité „vtloukli nám náboženství katolické. Habsburkové konfiskovali nám čtyři pětiny půdy a odevzdali ji cizácké čeládce, která neměla nic společného s českým národem“. Posledních sto let bylo podle Masaryka naplněno neuskutečněnými sliby dávanými Čechům, zatímco realitou byla skutečnost, že Češi v čistě habsburských válkách prolévali krev za situace, kdy dynastie

⁷⁷ Krátce po svém příjezdu do Ruska položil Masaryk svému bývalému žákovi Prokopu Maxovi (1883-1961) otázku, jak je možné, že on, Masaryk, který měl před válkou jen malý hlouček stoupenců a tolik nepřátel, je nyní podle tvrzení všech všeobecně uznávanou autoritou. Maxa odpověděl dost neurčitě ve smyslu, že nyní zde stojí docela jiný Masaryk než dříve. Maxa, P.: T. G. Masaryk a stockholmská konference. In: *Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka*. Praha 1930, s. 228-229.

⁷⁸ Řeč prof. Masaryka na táboru lidu v nádvoří Univerzity sv. Vladimíra v Kyjevě dne 17. července 1917. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Čechoslovan, 30. 7. {12. 8.} 1917, přetiskla i další odbojová periodika], s. 177, 180, 181.

⁷⁹ Řeč prof. Masaryka v Dárnici 1. srpna. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Čechoslovan, 13. 8. {26. 8.} 1917], s. 190. K okolnostem srov. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 211-212.

bojovala za své vlastní rodinné a nikoliv autenticky státní (a už vůbec ne české národní) zájmy - dělo se tak v habsburské válce proti Italům roku 1859, v prusko-rakouské válce roku 1866, a konečně pak po roce 1914, kdy habsburská a pangermánská zvůle dosáhla vrcholu.⁸⁰ V rozhovoru pro rumunský list *Romania mare* Masaryk v srpnu 1917 zdůraznil, že Rakousko-Uhersko už ztratilo jakoukoliv kolektivní identitu a zůstalo jen „dynastií, hierarchií, vojenským komandem a aristokracií“, a bylo „vysáváno 200 aristokratickými rodinami, které tvoří jakousi obchodní společnost na způsob anglické společnosti pro exploataci Indie.“⁸¹

Během pobytu v Rusku začal Masaryk větší pozornost věnovat otázce československé identity. V projevu na veřejné schůzi v Moskvě 28. srpna 1917 vystoupil s tvrzením, že program československého spojení propagoval „od svého prvního politického vystoupení v Praze“. Poměr Čechů a Slováků přirovnal k tělu, kde české země představují hlavu a Slovensko srdce a zároveň podotkl, že na Slovensku „je nejryzejší část našeho společného národa“.⁸² V článku *Slovenské vzpomienky* pripojil Masaryk osobní vyznání týkající se své vlastní identity, kterou se vzhledem k rodinnému původu a krajině dětství pokusil v aktuálním kontextu interpretovat jako autenticky československou. Toto Masarykovo vyznání mělo bezpochyby sehrávat úlohu tmelícího prvku mezi Čechy a Slováky v situaci, kdy již začal vyrůstat kult Masarykovy osobnosti a Masaryk sám se tak mohl stát symbolem identity plánovaného státu. Masaryk zdůraznil, že je rodinným původem Slovák a své první dětské roky prožil mezi Slováky. Myšlenku československého sjednocení Masaryk podle svých vzpomínek šířil po svém příchodu do Prahy nejprve v užším kruhu známých, poté československý program hájila periodika *Čas a Naše doba*; Masarykovy pravidelné prázdninové pobyty na Slovensku byly motivovány úsilím o československé sblížení a sjednocení. Zřetel k česko-slovenskému vztahu vedl údajně Masaryka již na konci 19. století ke snaze uvést do souladu státní a přirozené právo a válka poté československý program zpečetila.⁸³

⁸⁰ Profesor Masaryk hostem českoslovácké střelecké brigády. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Čechoslovák, 19. 8. {1. 9.} 1917], s. 194.

⁸¹ Prof. Masaryk proti federalisaci Rakousko-Uherska. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [*Romania mare*, 10. 8. {23. 8.} 1917, *Čechoslovan*, 3. 9. {16. 9.} 1917], s. 197. Podobně srov. Řeč prof. Masaryka na slavnostní schůzi v kupeckém sále v Kyjevě dne 20. října 1917. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [*Čechoslovan*, 29. 10. {12. 11.} 1917], s. 291: „Co jest Rakousko-Uhersko? Dynastie, pár generálů, šlechta, církev a dost, není rakouského národa, jen dynastie, Rakousko jest organizované násilí menšiny nad většinou.“

⁸² Projev na shromáždění lidu v Moskvě 28. srpna 1917. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [*Slovenské hlasy*, 28. 8. {10. 9.} 1917], s. 226.

⁸³ Masaryk, T. G.: *Slovenské vzpomienky*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [*Slovenské hlasy*, 9. 10. {22. 10.} 1917], s. 280, 283, 284.

Masarykovy postoje k propuknutí bolševické říjnové revoluce na počátku listopadu 1917 vyjádřené v ruském tisku byly spíše opatrné. Masaryk vyslovil pochybnost, zda bylo bolševické povstání nutné za situace, kdy již bylo Rusko zbaveno absolutismu a bylo možné počkat na svolání Ústavodárného shromáždění. Odsoudil násilné počínání při převratu a bolševický program označil za málo reálný, zároveň ale podotkl, že každé hnutí je třeba hodnotit podle výsledků, které zatím nebyly patrné. V aktuálním kontextu působila Masarykovi obavy snaha bolševiků uzavřít co nejrychleji mír s Ústředními mocnostmi, která byla pochopitelně v rozporu s Masarykovým válečným programem. Z toho důvodu Masaryk vystoupil s tvrzením, že bolševické úsilí o mír válku vlastně prodlužuje, protože mír by přiblížila „rozhodná ofenziva v červnu [příštího roku]“.⁸⁴ Masaryk odmítal jakékoliv vměšování československých jednotek do vnitřních ruských záležitostí a podařilo se mu vyjednat s bolševickými představiteli ozbrojenou neutralitu československých jednotek, které se podle plánu měly přesunout z Ruska přes Dálný východ na západní bojiště. 7. února 1918 prohlásila Československá národní rada československé vojsko ve všech částech Ruska za součást autonomní československé armády ve Francii.

7. března 1918 odjížděl Masaryk z Moskvy přes Sibiř a Japonsko do Spojených států amerických. Masarykova cesta do USA byla motivována snahou ovlivnit americké postoje v otázce budoucího uspořádání střední Evropy v situaci, kdy začal význam USA v probíhající válce výrazně narůstat. Spojené státy americké vyhlásily válku Německu 6. dubna 1917, 7. prosince 1917 vyhlásily i válku Rakousku-Uhersku, ve vystoupení amerického prezidenta se však vyskytla pro československý odboj nepříznivá zmínka. Wilson deklaroval, že zánik podunajské monarchie není válečným cílem USA. 12. prosince 1917 uspořádala Národní rada v Kyjevě manifestační schůzi utlačovaných národů, které se vedle Čechoslováků účastnili Ukrajinci, Rumuni, Poláci a Jihoslované a vojenští a diplomatictí zástupci Francie a Británie. Masaryk na manifestaci pronesl projev, kde Rakousko-Uhersko označil za žalář národů a v telegrafické zprávě prezidentu Wilsonovi označil Rakousko v historicko-argumentačním ohledu za typický strukturálně středověký stát, „vykořisťovatelskou společnost dynastie, armády, byrokracie, aristokracie a kléru“.⁸⁵

⁸⁴ Srov. Masarykův otevřený dopis G. V. Plechanovovi, Masaryk, T. G.: Moskevské dojmy. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Jedinstvo, 15. 11. {28. 11} 1917, Československá samostatnost, 15. 12. 1917], s. 303-304

⁸⁵ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 238; Masarykův projev na manifestační schůzi utlačovaných národů v Kyjevě srov. v Klíčové zásady přeměny Evropy. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Československý deník, 5. 12. {18. 12.} 1917], s. 323-325. Telegram Wilsonovi byl 12. 12. 1917 otištěn v Československém deníku, text je přetištěn v Prof. Masaryk prezidentu Wilsonovi. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Slovenské hlasy, 28. 8. {10. 9.} 1917], s. 322. Telegram přišel

Po lavírování se separátním mírem na konce roku 1916 a v průběhu roku 1917 se ke konci roku 1917 začal proměňoval francouzský postoj k československé zahraniční akci. V čele francouzské vlády stanul Georges Clemenceau (1841-1929), který prosazoval tvrdý protiněmecký, ale i protirakouský kurs. Clemenceauovu politiku podporovala v řadách dohodových států Itálie. Anglosaští spojenci, Velká Británie a Spojené státy americké, však nadále setrvali na stanovisku nutnosti zachování Rakouska-Uherska. Ve výročním projevu ke Kongresu 8. ledna 1918 formuloval Wilson mírové podmínky, na kterých by se měly shodnout válčící strany a jež vstoupily do historie pod názvem Čtrnáct bodů. Vyslovil požadavek zajištění autonomního vývoje národů Rakouska-Uherska, přímá zmínka o Čechách a Slovácích však chyběla. Masarykova snaha o ovlivnění amerických postojů nabývala na významu tím více, jak Masaryk sledoval revoluční dění v Rusku, které nasvědčovalo, že Rusko vzhledem k vnitřním problémům a občanské válce nebude sehrávat při rozhodování o budoucím uspořádání střední Evropy klíčovou roli. Vedle ovlivnění amerického postoje v otázce uspořádání střední Evropy chtěl však Masaryk v USA připravit rovněž podmínky pro transport československých legií přes Sibiř do Francie a měl v úmyslu zaangażovat do této akce americké loďstvo.

Cesta přes Sibiř trvala Masarykovi tři týdny. Od 8. do 20. dubna 1918 byl Masaryk v Japonsku, kde ve volných chvílích mezi diplomatickými jednáními sledoval místní život. Letmé seznámení s japonskou kulturou na něj však nezapůsobilo nikterak silným dojmem. Masaryk příliš nechápal japonskou kulturní jinakost - připadalo mu komické, že Japonci si nepodávají ruce a jen se vzájemně ukloní, japonskou civilizaci pokládal za starou, avšak „pochybenou a jaksi pokřivenou“, nelíbil se mu aristokratismus, absolutismus a poddanství žen.⁸⁶ V Tokiu Masaryk vypracoval memorandum pro americkou vládu datované 10. dubna 1918. Shrnoval v něm své názory na situaci v Rusku. Vyjádřil svou skepsi vůči monarchistickým kontrarevolučním hnutím a podotkl, že Dohoda by měla sovětskou vládu akceptovat. Vyjádřil názor, že bolševici udrží moc déle, než jejich odpůrci předpokládají, a počítal s pozdějším vytvořením nějaké koaliční ruské vlády, jejímž členem by byla i komunistická strana. Existenci silného Ruska interpretoval Masaryk jako geopolitický zájem malých střeoevropských národů, ale i západních dohodových velmocí, protože bez silného

---

do Bílého domu kvůli technické chybě ve zkomoleném stavu. Viz též Kovtun, J.: *Masaryk and America. Testimony of a Relationship*. Washington 1988, s. 55-56.

⁸⁶ Masaryk své dojmy z Japonska literárně nezpracoval, stručně se o nich zmiňuje v Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 236. Bližší postřehy z Japonska jsou zachyceny na Masarykových lístečích s dobovými poznámkami (A-ÚTGM), dle kterých látku zpracovává Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 256-257. O otázce srov. též Išikawa, T.: Masaryk v dnešním Japonsku. In: *Masarykův sborník*, X, 1996/1998, s. 233-239.

Ruska by byl otevřen prostor pro německou pangermánskou expanzi na východ a jestliže by se Němcům podařilo ovládnout zdroje východu, podařilo by se jim následně podrobit si i západ.⁸⁷

5. května 1918 Masaryk dorazil do Chicaga. V kruzích českých krajanů se opakoval a zesiloval efekt kultu Masarykovy osobnosti, který během roku 1917 vznikl mezi československými vojáky a krajany v Rusku. Masaryk, známý nyní převážně většině krajanů skrze medializovaný obraz vzniklý v prostředí české subkultury v USA, byl vítán jako vůdce národa a autorita. Celkové povědomí o československé otázce bylo však v kruzích americké veřejnosti i v americké politice jen minimální. Pro navázání kontaktů s americkými vládními činiteli musel Masaryk využít svých předválečných známostí z akademických a novinářských kruhů. Zvláště pomohl Charles Crane (1858-1939), mecenáš, se kterým se Masaryk znal od roku 1901, kdy jej Crane při návštěvě Prahy osobně požádal o přednášky o slovanské problematice pro chicagskou univerzitu, které se uskutečnily následujícího roku. Craneův syn Richard byl osobním tajemníkem ministra zahraničí Robert Lansinga (1864-1928) a zprostředkoval předání Masarykova tokijského memoranda prezidentu Wilsonovi. Podnětem pro Masarykovo pozvání k audienci u amerického prezidenta byl však zájem USA a Wilsona o ruskou, nikoliv československou problematiku. Masaryk byl Craneem Wilsonovi doporučen jednak jako specialista na ruské záležitosti, jednak jako vrchní velitel vojenských jednotek přítomných právě na Sibiři. V květnu a červnu 1918 se ve sdělovacích prostředcích šířily informace o československých legiích v Rusku, které se při přesunu po železnici přes ruské území na východ dostaly v záposibiřském městě Čeljabinsku 17. května do neplánované potyčky s bolševiky a v následujících týdnech obsadily s cílem zajistit svůj přesun východním směrem transsibiřskou magistrálu, páteční komunikační tepnu asijského Ruska.

Masaryk si zájem Američanů o Rusko kontrastující s nezájmem o československou problematiku dobře uvědomoval a snažil se, aby se československé jednotky v Rusku staly významným argumentem v propagační kampani.⁸⁸ Zároveň ale usiloval o jejich neutralitu a myšlenky o jejich dalším bojovém nasazení v Rusku pokládal za iluzorní. K první Masarykově audienci u Wilsona došlo 19. června 1918. Wilson se v rozhovoru orientoval na otázku Ruska, chtěl znát Masarykův názor na případnou japonskou intervenci na Sibiři a na možnost užití československých jednotek. Masaryk se vyjádřil skepticky, snažil se zdůraznit, že českoslovenští vojáci by se nejlépe uplatnili ve Francii, a žádal Wilsona o pomoc při jejich

---

⁸⁷ Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 45-46.

⁸⁸ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 267-268.

přepравě. Připojil svůj názor o nutnosti rozčlenit Rakousko-Uhersko, k čemuž se Wilson vyslovil částečně souhlasně, avšak přesto ne zcela určitě.⁸⁹

30. května 1918 uzavřeli zástupci českých a slovenských kolonií ve Spojených státech amerických soustředění v Českém národním sdružení a Slovenské lize tzv. Pittsburskou deklaraci, kterou kvůli zdůraznění její závaznosti spolupodepsal z titulu předsedy Československé národní rady i Masaryk. Pittsburská deklarace nastiňovala zásady vztahů mezi českou a slovenskou částí budoucího Československa, Slovensko mělo dostat vlastní administrativu, sněm a soudy a slovenština se měla stát úředním jazykem – po vzniku nezávislého státu se Pittsburská deklarace stala předmětem řady konfliktů ohledně její interpretace. V proslovu konaném den před podpisem Deklarace Masaryk v historicko-argumentačním ohledu zdůraznil dějinnou sounáležitost českých a slovenských zemí a uvedl, že to byli Němci a Maďaři, kdo v minulosti zbudoval násilím hráz mezi Čechy a Slováky, a protože toto násilí nyní padá, budou mít Češi a Slováci společný stát a dobře se shodnou.⁹⁰

Přelomový bod v uznání Československé národní rady nastal 29. června 1918, kdy Francie jako první stát uznala československé právo na samostatnost. V diplomatickém ohledu se o to z československé strany zasloužil především v Paříži působící Edvard Beneš. Cesta k americkému uznání Československé národní rady a k podpoře požadavku na rozčlenění Rakouska-Uherska byla však složitá. Americká strana byla ochotna operovat s termíny „osvobození“ či „svoboda“ národů Rakouska-Uherska, teritoriální forma svobody však zůstávala otevřená a naplnění tohoto termínu neznamenovalo nutně zánik habsburské říše. Když kongres utlačovaných národů Rakouska-Uherska konaný v Římě v dubnu 1918 z iniciativy Edvarda Beneše a Roberta Seton-Watsona vydal resoluci požadující pro tyto národy osvobození, ministr zahraničí Lansing 29. května rezoluci jménem americké vlády schválil. Přístup prezidenta Wilsona byl ale opatrný. Británie uznala Československou národní radu za prozatímní vládu 9. srpna, Spojené státy americké 3. září 1918, následně vyjádřily kladné stanovisko i Itálie a Japonsko.

Během podzimních měsíců roku 1918 dostaly události rychlý spád. Dělo se tak k překvapení Masaryka i mnohých jiných, kteří očekávali konec války někdy v jarních měsících roku 1919. 16. září 1918 vydal rakouský císař Karel I. manifest slibující přetvoření monarchie ve federativní stát složený z jednotlivých národních států. Vzhledem k vnitřním

⁸⁹ Masarykův záznam o audienci je dochován v A-ÚTGM, rukopis na volných listcích, 5 stran textu, odkud přetiskuje Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 487-488. Odtud srov. Wilsonův postoj k rozčlenění Rakouska-Uherska: „I dare say, opakoval několikrát, že se podle všeho Rak. musí rozčlenit, má-li smíř dobrý být dosažen.“

⁹⁰ K Masarykovu pittsburskému projevu srov. Kovtun, J.: *Masaryk and America. Testimony of a Relationship*. Washington 1988, s. 48; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 269-270.

sporům v monarchii měl ale manifest jen malou naději na úspěch, neboť jeho zásadními odpůrci byli Maďaři. Masaryk, jenž byl o rakouském záměru předem informován, odpověděl ihned 16. září v *New York Times* odmítnutím záměru. V září 1918 se Masaryk snažil koordinovat československý postup s představiteli dalších nesvobodných národů středovýchodní Evropy. 15. září 1918 se v New Yorku konalo shromáždění nazvané *Vůle národů střední Evropy* (*The Will of the Peoples of Central Europe*), kde vystoupil Paderewski za Poláky, Masaryk za Čechy a Slováky, Hinković za Jihoslovany a Stoica za Rumuny. Ze schůzek a rozhovorů vznikla tzv. Středoevropská demokratická unie (*Mid-European Democratic Union*) ustavená den po kongresu a Masaryk se stal jejím předsedou.⁹¹ Společná organizace středoevropských národů se rozhodla přednést své požadavky prezidentu Wilsonovi. Audience u Wilsona se konala 20. září, zástupci středoevropských národů vystoupili s požadavkem rozčlenění Rakouska-Uherska, Wilson neodporoval, ale určitěji se stále ještě nevyslovil. 4. října požádaly Ústřední mocnosti o zastavení bojů a 13. října vystoupily s mírovým návrhem. Vzhledem k Wilsonově nerozhodnosti stále ještě hrozilo uzavření separátního míru s Rakouskem-Uherskem. Beneš se proto v Paříži snažil o co možná nejrychlejší jednání – 14. října oznámil Francii, že Československá národní rada se stala 26. září prozatímní vládou de facto, proklamoval utvoření nezávislého československého státu a dohodovým zemím rozeslal žádosti o akreditaci československých velvyslanců.⁹²

Masaryk zatím se svými spolupracovníky pracoval na znění deklarace nezávislosti (tzv. Washingtonská deklarace), která se 19. října objevila v americkém tisku podepsána Masarykem, Štefánikem a Benešem. Prohlášení uvádělo, že nezávislost je vyhlášena na základě historického a přirozeného práva. V historickém ohledu zdůrazňovalo, že české a slovenské země vyhláující nezávislost byly nezávislým státem od 7. století a „v roce 1526 se jako nezávislý stát spojily s Rakouskem a s Uhry v obrannou unii proti tureckému nebezpečí“. Ve vzniklé konfederaci se české země nikdy dobrovolně nevzdaly svých práv jako nezávislý stát a tím, že Habsburkové porušovali ústavu českého státu, kterou se předtím sami zavázali dodržovat, „rozbili svou smlouvu s naším národem... a my podobně odpíráme zůstat částí Rakouska-Uherska v jakékoli podobě“. Završením habsburské zvůle se podle deklarace stalo svévolné rozpoutání války v roce 1914, kterou Habsburkové, jejichž stát se v letech před válkou stal kolonií Německa, vyprovokovali „sami bez souhlasu lidu“. Habsburky společně

⁹¹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 291.

⁹² O svém záměru včetně navrhovaného personálního složení prozatímní vlády informoval Beneš Masaryka již 13. září a 26. září obdržel Masarykův souhlas. Toto datum pak Beneš interpretoval jako moment, kdy československá vláda vznikla. S oficiální proklamací chtěl však původně vyčkat do 8. listopadu, výročního dne bitvy na Bílé Hoře. Běh událostí ale nutil k rychlejšímu jednání. Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 58-65.

s pruskými Hohenzollerny deklarace označila jako „zdegenerované a neodpovědné dynastie“, „pachatele při bezpočetných nevýslovných zločinech, kterých se dopustili v této válce proti lidskosti“. Deklarace zároveň vyzdvihla, že Slovensko „kdysi bylo částí našeho národního státu, později odtrženou od těla našeho národa a před padesáti lety přivtělenou k národnímu státu Maďarů“. Československo se podle deklarace mělo stát republikou, která provede dalekosáhlé hospodářské a sociální reformy, zruší šlechtické výsady a vykoupí velkostatky pro domácí kolonizaci. Nový stát měl převzít proporcionalní část předválečného dluhu Rakouska-Uherska s tím, že následné rakouské „dluhy z této války ponecháváme těm, kdo se v ně zavázali“.⁹³

15. října byl přijat a 17. října publikován manifest rakouského císaře slibující federalizaci říše. Spojené státy americké však v tuto chvíli vydaly prohlášení, že tento akt plní jeden z požadavků USA obsažených ve Wilsonových Čtrnácti bodech z 8. ledna 1918 již neodpovídá nové situaci a v novém kontextu musejí národy monarchie o svém osudu rozhodnout samy. Americký prezident odmítl možnost separátního jednání s Rakouskem-Uherskem. Ve dnech 23. - 26. října 1918 se ve Filadelfii konala konference sdružení samostatných středoevropských národů v Americe, během jejíhož zakončení Masaryk, zvolený za mluvčího, přečetl Prohlášení společných cílů nezávislých států střední Evropy. Jeho obsah byl založen na obecné zásadě odvození moci vlád ze souhlasu obyvatel a práva každého národa organizovat svou vlastní vládu. Tehdy již měly požadavky menších středoevropských národů podporu amerického prezidenta Wilsona.⁹⁴ Právě v těchto a následujících dnech probíhal nezávisle na zahraničním odboji neřízený rozpad Rakouska-Uherska, a to paralelně v jednotlivých národních teritoriích říše včetně etnicky německého území.

V Praze došlo 28. října 1918 k převzetí moci Národním výborem, reprezentantem domácího odboje, kdy se symbolickým vyjádřením tohoto aktu stalo převzetí kontroly nad zásobováním. Na Slovensku byla v polovině října ustavena Slovenská národní rada, která popřela právo maďarského sněmu usnášet se o slovenských záležitostech a proklamovala právo Slováků na sebeurčení. Nezávisle na událostech z 28. října, o nichž Slovensko dosud nemělo informace, přijala Národní rada 30. října tzv. Martinskou deklaraci, která prohlašovala, že „slovenský národ je čiastka i rečove i kulturno-historicky jednotného československého národa“. V Ženevě probíhala na přelomu října a listopadu koordinační schůzka

⁹³ Deklaraci přetiskuje Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 311-314.

⁹⁴ Kovtun, J.: *Masaryk and America. Testimony of a Relationship*. Washington 1988, s. 61-63; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 322.

mezi zahraničním a domácím odbojem zastoupenými Edvardem Benešem a Karlem Kramářem. Beneš delegáty přesvědčil, že vznikající stát má mít republikánské zřízení a následně postuloval nezbytnost volby Masaryka prezidentem vzhledem k jeho renomé v zahraničí a autoritě mezi vojskem. Předsedou vlády se měl stát Karel Kramář. Výběr členů vlády byl ponechán na jednání českých politických stran s tím, že do vlády vznikajícího státu budou přijati dva reprezentanti zahraničního odboje, Beneš jako ministr zahraničí a Štefánik jako ministr vojenství. Narychlo ustavené Revoluční národní shromáždění vzniklé na základě výsledků posledních předválečných voleb z roku 1911 vyhlásilo na svém prvním zasedání 14. listopadu 1918 sesazení Habsburků z trůnu, zvolilo Masaryka prezidentem a aklamací schválilo vládu všenárodní koalice vedenou Karlem Kramářem.

Masarykova představa o konci války byla však odlišná od scénáře, který nakonec na přelomu října a listopadu 1918 nastal. Masaryk se domníval, že spojenecká vojska by měla protáhnout Německem a obsadit Berlín, aby bylo jejich vítězství zcela zřejmé a aby se tak stala legitimní jejich snaha o prosazení nového poválečného mírového uspořádání. Československé jednotky poté měly s Masarykem v čele přijít vítězně přes Drážďany do Čech. Historickým vzorem pro tento scénář byla prusko-francouzská válka v letech 1870-1871, po níž Němci vtáhli do Paříže a ve Versailles diktovali mírové podmínky. Po uzavření příměří 11. listopadu 1918 ale k ničemu podobnému nedošlo a dohodové síly Německo neobsadily. Ve své poslední audienci u prezidenta Wilsona 15. listopadu 1918 Masaryk vyslovil obavu, že takové vítězství bude pokládáno za vítězství neúplné, a může být později interpretačně zneužito a stát se podkladem pro revizionistickou ideologii. Masarykova předtucha se během několika let stala skutečností v německé legendě o „ráně dýkou do zad“ bojujícímu německému vojsku, které podle tohoto podání nebylo vojensky poraženo, nýbrž zrazeno svým vlastním politickým vedením.⁹⁵

Masaryk opustil Spojené státy americké 20. listopadu a do nově ustavovaného Československa se vracel přes vítězné mocnosti, Británii, Francii a Itálii. Ve Francii Masaryk svěřil Benešovi svůj spis *Nová Evropa*, prozatím soukromý tisk v angličtině a francouzštině, určený pro ty, kteří nyní budou na vyjednáváních rozhodovat o novém poválečném uspořádání střední Evropy.⁹⁶ *Nová Evropa* představovala syntézu Masarykových válečných článků, memorand a prohlášení, nastiňovala širší projekt přerodu kontinentu a zvláštní pozornost věnovala postulovanému místu budoucího československého státu na nové

---

⁹⁵ K rozhovoru s Wilsonem srov. ve vzpomínkách Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 369-375. Masarykův dobový záznam o rozhovoru přetiskuje v anglickém překladu Kovtun, J.: *Masaryk and America. Testimony of a Relationship*. Washington 1988, s. 63.

⁹⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 334.

geopolitické mapě. Masaryk se v textu pokoušel prezentovat ucelenou a historicky a geopoliticky zdůvodněnou programovou koncepci nového poválečného uspořádání geografického prostoru mezi Německem na západě a Ruskem na východě, která měla v aktuálním kontextu posloužit předpokládané poválečné mezinárodní konferenci. Text knihy prošel svým vlastním historickým vývojem. Knihu *Nová Evropa* Masaryk původně zamýšlel sepsat pro československé vojáky a v tomto smyslu na ní během podzimních měsíců roku 1917 pracoval. Kniha byla již připravena k publikaci v kyjevské tiskárně, právě tehdy však na Ukrajině začaly boje mezi zastánci ukrajinské samostatnosti a bolševiky. Text se podařilo z tiskárny zachránit a mezi lednem a dubnem 1918 byly jeho části publikovány v *Československém deníku*, který v Rusku vycházel. Během třítýdenní cesty vlakem přes Sibiř v březnu 1918 Masaryk na základě dřívějších podkladů pracoval na nové verzi, o jejíž vydání projevil po Masarykově příjezdu do USA zájem chicagské univerzitní nakladatelství. K publikování však tehdy nedošlo a kniha tak byla poprvé otištěna v angličtině a francouzštině jako neveřejný spis koncem roku 1918. Česká varianta vyšla v knižní podobě až po skončení válečného konfliktu.⁹⁷

Masaryk ve své vizi nové Evropy kombinoval podobně jako ve většině svých válečných textů, memorand a prohlášení prezentaci vlastních cílů s obrazem nebezpečí ztotožňovaného s pangermanismem. V této rovině vyslovil Masaryk tři základní požadavky, které ztělesňovaly podstatu jeho programu – jednalo se o rozčlenění Rakouska-Uherska, úplnou nezávislost českých zemí a jejich spojení se Slovenskem. „Česká otázka“ byla podle Masaryka „zároveň otázkou světovou“.⁹⁸ Uspořádání středoevropského teritoria, jehož součástí české a slovenské země byly, sehrávalo podle Masaryka rozhodující úlohu v evropské a světové rovnováze.

---

⁹⁷ O vzniku Nové Evropy se Masaryk zmiňuje ve svých vzpomínkách, Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 444. Srov. též Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 54.

⁹⁸ Masaryk, T. G. *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 56.

Hledání národní identity v roli prezidenta Československé republiky

Do Prahy Masaryk dorazil 21. prosince 1918 za mohutného uvítání oficiálními představiteli nově se formujícího státu i nadšeným obyvatelstvem. Masarykova proměna v symbol rodící se republiky zahájená roku 1917 za pobytu mezi legionáři v Rusku tak byla dovršena. Masaryk se však vracel do prostředí, které mělo zavedený stranický systém a kde figurovala řada politických autorit, které se nechtěly vzdát své role ve prospěch ikonizovaného prezidenta. Revoluční národní shromáždění Masaryka zvolilo prezidentem, zvolilo ale i vládu, jejíž složení si nenechalo od zahraničního odboje diktovat. S návrhem parlamentu ohledně náplně role prezidenta, který prezidentské pravomoci značně oklešťoval, se Masaryk ztotožňoval jen pramálo. Nadšení v Masarykovi nevzbuzovalo ani personální složení vlády, s nímž byl seznámen až po příjezdu do Prahy.¹ Tenze mezi ideálem a skutečností se příznačně projevila již den po příjezdu do Prahy, 22. prosince 1918, kdy měl Masaryk přednést úvodní projev k Revolučnímu národnímu shromáždění. Jeho text Masaryk připravoval během cesty ze Spojených států amerických do Prahy a znění mělo podléhat schválení prozatímní československé vlády. Masaryk chtěl do prohlášení zařadit pasáže, které měly bránit národnostní nesnášenlivosti v novém státě a sporům mezi nedávnými zastánci další existence Rakouska-Uherska a ardentními obhájci nezávislosti. Měl v úmyslu hovořit proti revoluční odvetě, žádat o amnestii pro všechny, kdo za války pracovali pro Rakousko a zamýšlel varovat před antisemitismem. Tyto pasáže Masarykova projevu však ministerská rada odmítla a do poselství se nedostaly.² Rozložení sil a neustálené a nejisté mezinárodní postavení Československa však nutilo ke kompromisům a snaze o vnitřní konsolidaci, neboť vnějších nejistot měl rodící se stát v situaci, kdy 18. ledna 1918 teprve začínala versailleská mírová konference, více než dost.³

V roli prezidenta se výrazně zužoval Masarykův manipulační prostor pro vyjadřování se k otázce národní identity i pro užití historické argumentace. V průběhu války se Masaryk svými převážně propagačně užívanými argumenty pokoušel přispět ke zformování „nové Evropy“ a změně dosavadního paradigmatu teritoriálního uspořádání. Masarykovy historické

¹ K Masarykově nelibost ohledně seznamu ministrů srov. ve vzpomínkách Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 31.

² Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 11; Herben, J.: *T. G. Masaryk. Život a dílo prezidenta osvoboditele*. Praha 1938, s. 325.

³ Problematika vývoje první československé republiky je bohatě dokumentována v odborné literatuře a není ji na tomto místě možné blíže reprodukovat. V syntézách srov. podrobně např. Kárník, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938)*, I.-III. Praha 2000-2003; Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000.

argumenty ohledně pangermanismu a nutnosti rozčlenění Rakouska se tehdy sice dostávaly do polohy stereotypu, avšak za situace, kdy byly alternativy otevřené do mnoha stran a perspektivy a vyhlídky se dynamicky měnily, vykazovaly přeci jen pružnost a proměnlivost ve svých akcentech. V novém poválečném kontextu však musel Masaryk v roli prezidenta republiky přistoupit k „obraně vydobytého“, na kterou se nutně vázala někdy až stereotypní reprodukce zavedených floskulí potvrzujících identitu získanou ve světové válce. Masarykova historická argumentace se tak zplošťovala a získávala spíše monotónní podobu opakující klíčové momenty zakládající československou identitu. Zdrženlivější oproti dřívějším dobám byly rovněž Masarykovy výroky v oblasti náboženské otázky a na rozdíl od předválečného období se Masaryk vyhýbal konfrontacím s učením katolické církve, i když Masarykův důraz na reformaci jako těžiště českých dějin nadále trval.⁴

Výkon prezidentské funkce spojený navíc se vzrůstajícím věkem a přibývajícemi zdravotními problémy limitoval rozsah Masarykovy publikační činnosti, která byla v poválečném období ve srovnání s předválečnou epochou, ale i s dobou války, nesrovnatelně skrovnější.⁵ Protože se Masaryk jako prezident nemohl otevřeně vyjadřovat ke společenským problémům, narostl v rámci Masarykovy tvorby v poválečném období výrazně podíl pseudonymních a anonymních textů, které sice vždy představovaly významnou součást Masarykovy literární činnosti, jejich procentuální zastoupení bylo však dříve podstatně nižší. Výrazně se přirozeně zvýšil rovněž počet rozhovorů československých i zahraničních novinářů s Masarykem, tyto rozhovory byly však nezdědka fiktivní – Masaryk často text rozhovoru sám zkoncipoval a poté jej předal příslušnému novináři k otištění. Rostl i počet textů, které nebyly autenticky Masarykovy, byly však psány podle Masarykovy osnovy či alespoň námětu. I v době výkonu funkce československého prezidenta měl Masaryk chvíle, kdy svým přátelům sděloval, že by se raději politického působení vzdal a věnoval zbytek života literární činnosti. Nalezly se i momenty, kdy politickým reprezentantům ve snaze

⁴ K Masarykově snaze o konsenzuální přístup ke vztahu katolicismu a protestantství srov. výstižně Řeč při promoci čestným doktorem teologie Husovy bohoslovecké fakulty evangelické. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [řeč pronesena 24. 5. 1923, přetištěno Masarykův sborník, II, 1927], s. 425: „Katolicismus dává důraz více na prvek nadpozemský a církev, v reformaci běží už více o učení a mravnost. Dvě přikázání Ježíšova: miluj Boha, miluj bližního... ty jsou zvláštním způsobem vyjádřeny v katolicismu a protestantismu. Dnes poznáním a analýzou této dvojí formy křesťanství dospíváme k pravidlu nezabřednout v mysticismus, a na druhé straně neustrnout v intelektualismus.“

⁵ K poklesu významu Masarykovy odborné publikační činnosti charakteristicky srov. Rozhovor pro list Jövö. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Jövö, 5. 3. 1922; Čas, 5. 3. 1922], s. 254: „Zeptal jsem se prezidenta, jakou vědeckou prací se teď zabývá. Na vědeckou práci nemám dost klidu, a proto v ní teď nemohu pokračovat. Dokončil bych rád ještě třetí část své knihy o Rusku, a pak bych chtěl napsat knihu o svých zkušenostech, kterých jsem nabyl za války v zahraničí.“

vyvíjet nátlak na jejich postoje vyhrožoval rezignací a odchodem do emigrace. Jednalo se ale spíše o lety zavedený Masarykův folklór než o reálný záměr.⁶

V národnostní otázce se Masaryk snažil od počátku zastávat střízlivý a smířlivý postoj, musel však vystupovat v mezích toho, co bylo pro většinové publikum ve zjitřené atmosféře bezprostředně po skončené válce přijatelné. Část české veřejnosti a politické reprezentace volala po radikálních řešeních a uvažovala v termínech odplaty – v řadách poslanců Revolučního národního shromáždění se objevil návrh, podle kterého měl volební systém nové republiky zavést takovou volební geometrii, která by zajišťovala Čechům a Slovákům proporčně vyšší podíl mandátů než jaký byl jejich podíl na úhrnu obyvatelstva státu. Argumentem byla skutečnost, že podobný systém existoval v Rakousku-Uhersku a upřednostňoval německé etnikum. Masaryk podobné návrhy striktně odmítal a k jejich prosazení nedošlo. Masarykem deklarovaný přístup k národnostní problematice v rodícím se státu byl proto svého druhu kompromisem a zakládal se na představě, že skutečným tvůrcem československého státu je „československý národ“, který rovněž reprezentuje historii země. Ostatní národnosti stavěl do pozice *spolupracovníků* při budování státu, čímž je ale svým způsobem postavil na vedlejší kolej, neboť tak byly vyloučeny z role *tvůrců*. Tento postoj se stal bezprostředně po Masarykově návratu patrným v Masarykově projevu k Revolučnímu národnímu shromáždění proneseném 22. prosince 1918, a to především ve vztahu k českým Němcům, jejichž sdělovací prostředky na Masaryka v prvních dnech po Masarykově příjezdu do Československa apelovaly, aby se k německé otázce blíže vyjádřil, a vyslovily stížnosti ohledně národnostní diskriminace.⁷

V projevu k Revolučnímu národnímu shromáždění Masaryk v historické perspektivě podtrhl, že historický český stát vybudovali Češi, kteří jej též svým úsilím po celou historii udrželi a nyní jej v plnohodnotné podobě budují znovu. Čeští Němci naproti tomu příliš snadno přijali pangermánský výbojný protičeský program a vyřadili se tak vlastně sami z linie budovatelů země. S odkazem na historii ale Masaryk české Němce vyzval, aby si opět vzpomněli na svou přináležitost k české zemi, kterou vyjadřovali ještě roku 1861, kdy společně s Čechy žádali rakouského císaře, aby se nechal korunovat českým králem. V tomto kontextu Masaryk vyzýval české Němce ke spolupráci při budování nového státu, roli tvůrců českých dějin jim ale odpíral. Územní revizi historických hranic českého království v severním pohraničí Masaryk s odvoláním na americký historický příklad vylučoval se slovy,

⁶ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI.* Praha 2012, s. 21.

⁷ *Bohemia*, 21. 12. 1918, 22. 12. 1918.

že „americká republika podjala se raději občanské války, než by byla připustila secesi svého jihu. My nikdy nepřipustíme secesi našeho smíšeného severu“.

Perspektiva ze zorného úhlu státního centra způsobovala, že národnostní problematice ve východní části republiky věnoval Masaryk ve srovnání s problematikou Němců jen skrovnou pozornost. Masaryk vyslovil požadavek, aby Slovensko dostalo takové hranice, které budou vhodné pro jeho rozkvět.⁸ V historickém ohledu Masaryk konstatoval, že Maďaři se hrávali v habsburské říši až do 60. let 19. století jen okrajovou úlohu, právě tehdy však vzrostl hospodářský význam jejich zemědělsky úrodného území, které se stalo zásobárnou potravin pro západní industrializovanou část říše, a v souvislosti s tím vzrostl i politický význam Uher. Maďaři byli podle Masaryka v minulosti vůči Slovákům velmi krutí, nový stát jim však nebude oplácet zlé zlým a maďarská minorita bude požívat veškerých občanských práv. Rusínské problematice se Masaryk v projevu vyhnul.⁹ Řešení národnostní otázky v obecné rovině spatřoval potom Masaryk ve „vybudování opravdu demokratické samosprávy“.¹⁰

V rámci národnostní korektnosti Masaryk navštívil den po svém příjezdu do Prahy 22. prosince 1918 v Národním divadle představení Smetanovy Libuše a ihned následujícího dne 23. prosince zavítal k nelibosti radikální části českých národovců na Beethovenovu operu *Fidelio* v německém divadle, kde při poděkování pořadatelům ujistil, že se Němcům v novém státě dostane plné rovnoprávnosti, a vyslovil symbolické přání, aby „dnešní večer byl jen prologem... k velkému dramatu, jež bychom my a Němci společně naší vlasti mohli a směli zahrát“. Role, kterou Masaryk českým Němcům v novém státě připisoval, však na německé straně nepůsobila spokojenost. V německé mentalitě byla hluboce zakořeněna interpretace vlastní role jako tvůrců dějin, jako národa, který je civilizačně výše než Češi a staví právě Čechy do role opozdilých následovníků německých historických vzorů. Němci se

⁸ Srov. k tomuto Masarykův postoj v novoročním projevu roku 1922, *Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 2. 1. 1922; Národní listy, 2. 1. 1922 a další čs. listy], s. 212: „Podle mého mínění je otázka česko-německá nejdůležitější, ba vlastně máme jen tuto otázku. Otázky Slovenska a Podkarpatské Rusi jsou daleko snadnější. Při otázce našich národních menšin musíme právě různit menšiny podle kvantity a kvality.“

⁹ V rozhovoru pro *Times* z 6. ledna 1919 Masaryk argumentoval, že Československo neusiluje o připojení Podkarpatské Rusi, zároveň ale nemůže odmítnout žádost rusínského lidu o připojení k Československu za situace, kdy na spojení s Československem závisí hospodářská existence Rusínů, kteří by „v žádném jiném politickém svazku neměli možnost vývoje“. Rozhovor zpravodaje *Times* s prezidentem Masarykem. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Times, 9. 1. 1919; Národní listy, 12. 1. 1919 a další československé listy], s. 67.

¹⁰ Poselství prezidenta republiky. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [23. 12. 1918 vyšlo v řadě československých listů], s. 30, 31.

nespokojovali s úlohou historického doplňku, pozdně příchozích imigrantů a kolonistů, kteří se mají jako pomocníci podílet na budování československého projektu.¹¹

Od ledna 1919 probíhalo jednání versailleské konference o poválečném uspořádání Evropy. Československou delegaci vedl předseda vlády Karel Kramář, vlastní práci delegace však určoval spíše ministr zahraničních věcí Edvard Beneš. Prezident Masaryk přes nabízenou účast na konferenci svou participaci odmítl, pravděpodobně proto, že v době rozjitřeného vnitřního vývoje chtěl být přítomen přímo ve státě. Československé požadavky prezentoval konferenci Edvard Beneš 5. února 1918 v tříhodinovém výkladu, který následně shrnul do sedmi memorand. Většina z Benešova exposé se týkala koncepce hranic nového státu. Československé požadavky byly realizovány s výjimkou žádosti o vznik koridoru mezi Československem a Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců.

V době konání versailleské konference začal časopis *The New Europe* v březnu 1919 vydávat sérii Seton-Watsonových článků o československých požadavcích včetně otázky hranic nového státu. V květnu 1919 Seton-Watson navštívil Masaryka, aby se obeznámil s tím, jak chce Československo řešit problém národnostních menšin. Masaryk se vyslovoval pro přijetí obecné zásady ohledně menšin závazné pro všechny evropské státy, byl však proti uzavření smlouvy mezi státem a konkrétní menšinou, neboť v československém případě by podle jeho názoru takovou smlouvu mohli později Němci využít k protistátní agitaci.¹²

Ve dvou prvních poválečných letech, kdy se rodilo nové uspořádání Evropy a Československo usilovalo o co možná nejstabilnější postavení v evropském systému, sehrávala národnostní otázka klíčovou úlohu v Masarykových projevech a rozhovorech s žurnalisty. Užití historické argumentace v Masarykem formulovaných postojích bylo však v tomto kontextu spíše skrovné. V duchu své válečné rétoriky Masaryk opakoval své teze o nebezpečí pangermánské hrozby. Pangermanismus byl v Masarykově interpretaci v německém myšlení historicky hluboce zakořeněn a nebylo proto možné domnívat se, že ze dne na den zmizí.¹³ Ve vyjádření pro americký list *The New York World* Masaryk v historicko-argumentačním ohledu podtrhl dějinnou kontinuitu česko-německé státní hranice od 7. století a vyzdvihl rovněž faktor subjektivního vnímání českého teritoria ze strany cizinců přicházejících zpoza česko-německých hranic. Cizinci cestující do českých zemí

¹¹V pamětech srov. Brügel, J. W.: *Tschechen und Deutsche 1918-1938*. München 1967, s. 43-44.

¹²Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 44; Rychlík, J. – Marzik, T. – Bielik, M.: *Robert Seton-Watson and his Relations with Czechs and Slovaks 1905-1951*. I. Praha 1995, s. 278-295.

¹³Novoroční projev prezidenta Masaryka k deputaci Národního shromáždění. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 2. 1. 1919, Právo lidu, 2. 1. 1919 a další čs. listy], s. 59; Prezident Masaryk o nebezpečí německém. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Právo lidu, večerní vydání, 15. 2. 1919 a následně další čs. listy], s. 80-81.

v posledních několika staletích podle Masaryka při překročení hranice věděli a vnímali, že vstupují z Německa do Čech.¹⁴ Jakékoliv jiné rozhraničení než na základě historické hranice by navíc podle Masaryka nebylo technicky proveditelné, protože by od sebe oddělovalo vzájemně propojené sociálně-ekonomické celky, a deformovalo by přirozenou identitu území s tím, že by tak jako tak na jedné i druhé straně hranice ponechávalo velké národnostní menšiny.¹⁵ Oblasti českých zemí osídlené německým etnikem představovaly tak v Masarykově interpretaci historicky i zeměpisně integrální součást českého území. V historickém ohledu Masaryk zopakoval argument založený na předpokladu, že Němci přišli do českých zemí jako kolonisté na pozvání českých králů, „za Rakouska byly tyto bohaté kraje [českých zemí] vykořisťovány rakousko-německým kapitálem“ a „půda byla brána Čechům, jejichž práva byla nespravedlivě omezována“.¹⁶ Paralelně s tím ale Masaryk za důkaz historicky založené integrity československé společnosti prohlašoval, že „v našem státě byla, jak se zdá, už od jeho vzniku německá menšina“ a fakt, že „jistě je německá menšina už velice stará“, prezentoval jako doklad organického včlenění německé menšiny do československého státu.¹⁷ Ve vnitrostátním poměru k českým Němcům deklaroval Masaryk snahu o uplatnění švýcarského modelu soužití různých jazykových skupin. Základní předpoklad spolupráce s Němci spočíval podle Masaryka v německém upuštění od ambice po nadvládě a od pangermánského uvažování, tendencí dosud silně přítomných v německém prostředí.¹⁸ Opakovaně zdůrazňoval, že Němci nebudou odnárodňováni, budou rovnoprávními občany a časem, až dojde ke stabilizaci státu, naleznou cestu i do nejvyšších státních úřadů a státní politiky, která zatím není možná, protože rodící se stát nutně potřebuje jednotu a nemůže si dovolit opozici.¹⁹ Tuto perspektivu Masaryk prozatím spojoval s dobou, kdy budou splněny

¹⁴ Rozhovor pro list The New York World. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [The New York World, 22. 2. 1919], s. 89.

¹⁵ Srov. např. Prezident Masaryk o německé otázce. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Československá republika, 3. 6. 1924], s. 25.

¹⁶ Interview pro Sunday Times. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [Sunday Times, 14. 3. 1920, Tribuna, 15. 4. 1920; Národní listy, 15. 4. 1919], s. 245.

¹⁷ Rozhovor pro švédský list Aftonbladet. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Aftonbladet, 15. 9. 1921; ve zkrácené podobě Československá republika, 23. 9. 1921 a dále další čs. listy], s. 95.

¹⁸ Prezident Masaryk o Německu a Němcích v naší republice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [České slovo, 1. 4. 1920; Venkov, 1. 4. 1920 a další čs. listy], s. 254. Srov. Deputace pražských německých vysokoškoláků u prezidenta. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Prager Tagblatt, 24. 11. 1920; Lidové noviny, 24. 11. 1920], s. 366: „Musíte pochopit psychologický stav mysli českého lidu, který stojí tváří v tvář neústupnému pangermanismu a okázalému projevování citu převahy německého lidu a nesmíte se divit, že v tom nachází důvod pro jisté oprávnění své nenávisti.“

¹⁹ Srov. rozhovor pro švýcarský list Der Bund, Prezident Masaryk o národnostní otázce. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Der Bund, 13. 4. 1919, Právo lidu 25. 4. 1919; Národní listy, 25. 4. 1919 a další čs. listy], s. 100. Srov. též Prezident Masaryk o našem poměru

úkoly Revolučního národního shromáždění a na základě ústavy bude zvolen řádný parlament.²⁰ Argumentačně Masaryk poukázal na skutečnost, že v řadách českých legií v Itálii a na Sibiři působili i čeští Němci, snášeli se s Čechy velmi dobře a přihlásili se k ideji Československa, protože „věřili ve spravedlivost republiky“. Podobně poukázal i na „přátelské soužití narukovaných vojáků všech národností“, kdy „v kasárnách je slyšet všechny řeči našeho státu, volně a bez jakýchkoliv překážek“.²¹ Představy o české kolonizaci německých etnických území, která by vedla k jejich postupnému počestění, označil Masaryk v anonymním článku *Menšiny* z prosince 1921 za iluzorní s odkazem na historickou zkušenost z pruského záboru v Polsku, kde se v 19. století bohatě zainvestované Bismarckovy německé kolonizační projekty zcela minuly účinkem.²²

V rozhovoru pro maďarský deník Déli Hírlap z 12. ledna 1919 Masaryk zdůraznil, že Maďaři se musejí vzdát „starého názoru o státní ideji, neboť tato obrací se přímo proti národnostem“. Pokud Maďaři modernizují své pojetí státní ideje a přijmou zásadu *par inter pares*, Československo se s Maďarskem domluví lehko, neboť „k tomu nás nutí i hospodářské okolnosti, a ani stop tisíciletého soužití nelze jen tak setřít“. Vůči alternativě plebiscitu na Slovensku ohledně spojení s českými zeměmi či setrvání ve svazku s Maďarskem se Masaryk vyjádřil jednoznačně odmítavě a hájil rozhodnutí spojení českých zemí se Slovenskem učiněné slovenskými národními elitami. Letitý maďarizační tlak podle Masarykovy argumentace způsobil, že se na Slovensku nerozvinulo politické myšlení a hlubší uvažování o vlastním osudu. V plebiscitu by se tak uplatňovala zásada „kdo agituje, ten vyhraje“, a výsledek by nevyjadřoval zájmy slovenského lidu. Proto je „za takových okolností třeba přijmout stanovisko vůdců lidu“.²³ V rozhovoru pro komárenský maďarský list *A Hirek* z 10.

---

k Němcům. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Frankfurter Zeitung, 15. 5. 1919; Národní listy, 15. 5. 1919; Právo lidu; 15. 5. 1919 a další čs. listy], s. 121

²⁰ Srov. Rozhovor pro Prager Tagblatt. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Prager Tagblatt, 25. 12. 1919; Venkov, 28. 12. 1919], s. 205: „Vyčítá-li se nám, že jsme nepřipustili Němce k budování státu... pak bych chtěl Němcům, prohlásil prezident, říci toto: Po převratu a až do podepsání mírové smlouvy považovali se sudetští Němci většinou za občany německého Rakouska, měli svou vlastní vládu a chovali se proti Československé republice odmítavě. Pokud trval tento stav, bylo již formálně nemožno přizvat Němce ke spolupráci v Národním shromáždění... Nyní však přišel čas... Je mou neochvějnou zásadou, že se každá národnostní menšina musí uplatnit.“

²¹ Prezidentovo poselství čs. Armádě na Sibiři. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 15. 6. 1919, Právo lidu, 15. 6. 1919 a další čs. listy], s. 137; Osud Němců v Čechách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Die Zeit, 1. 8. 1919; Právo lidu, 2. 8. 1919], s. 153. Rozhovor prezidenta pro list Prager Tagblatt. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Prager Tagblatt, 4. 12. 1920; Čas, 4. 12. 1920; Lidové noviny, 4. 12. 1920 a další čs. listy], s. 374.

²² Menšiny. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 16. 12. 1921], s. 187.

²³ O našem poměru k Uhrám. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Právo lidu, 12. 1. 1919; Národní listy, 14. 1. 1919 a následně další čs. listy], s. 71.

června 1920 se Masaryk snažil hovořit k maďarskému publiku tónem, který vyzdvihoval kladné vlastnosti maďarského lidu a právě s apelem na maďarský charakter vyjádřil víru, že Maďarsko zanechá protičeskoslovenské agitace.²⁴

S ohledem na československo-polské vztahy vyjádřil Masaryk víru v mírové urovnání sporů a nutnost přátelských poměrů mezi Československem a Polskem. Tento postoj byl v souladu s Masarykovou koncepcí formulovanou ve válečných člancích a syntetizovanou v *Nové Evropě*, podle které Československo, Polsko a jihoslovanský stát tvořily „hradbu Západu, čáru přechodu mezi světem slovanským a světem evropským“.²⁵ Zároveň však Masaryk v neveřejné zprávě ministerské radě z 23. prosince 1918 situaci interpretoval tak, že absence spolupráce Polska s Československem by v dané situaci uškodila především Polsku samotnému - Československo, Jihoslované a Rumunsko podle Masaryka již tvořily střeoevropské „trio pevně semknuté“ a „potom Poláci musí se připojit, anebo tím hůře pro ně“.²⁶ V rozhovoru pro Times 6. ledna 1919 Masaryk proti polským nárokům na Těšínsko argumentoval neuspořádanými a chaotickými poměry v poválečném Polsku – „Poláci obsadili celé sporné území, třebaže sami nemají ustálené vlády a nejsou s to, aby ve vlastním domě udrželi pořádek“.²⁷ Masaryk se zároveň stavěl proti plebiscitnímu řešení, protože okamžité postoje obyvatelstva byly podle jeho názoru pouze vyjádřením momentálních tlaků a nálad, nikoliv dlouhodobější identity, které si obyvatelstvo nebylo vědomé – „známe přece, jak Napoleon a jiní dělali plebiscit“.²⁸ Byla to podle Masaryka polská strana, kdo nebyl ochoten vyjednávat. Československo-polské spory označil Masaryk v kontextu světového dění za marginální, vyjadřoval neustále víru v československo-polské přátelství a cíleně opakoval, že urovnání československo-polských vztahů bude vyřešeno „v několika dnech“.²⁹

²⁴ „My však chceme dát národnostním menšinám, tedy i Maďarům, tomuto cennému, usilovnému, čestnému a dobrému národu mnohem víc... jsem přesvědčen o tom, že maďarský národ, jehož rytířství a mužnost jsou nesporné...nebude ztěžovat situaci ani československému státu... cítím s Maďary... rozumím, že je bolí, že se jejich tisíciletá vlast historického významu zhroutila.“ Rozhovor pro maďarský list A Hirek. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [A Hirek, 10. 6. 1920; Tribuna, 27. 7. 1920], s. 274-275; srov. též Prezident Masaryk o našem poměru k Maďarům. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Čas, 13. 7. 1920], s. 299-300.

²⁵ Rozhovor prezidenta pro list Petit Parisien. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Le Petit Parisien, 4. 7. 1920], s. 297

²⁶ Masaryk, T. G.: Zpráva ministerské radě o zahraniční činnosti. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003, s. 50, 51 [přetisk podle stenografického záznamu řeči v A-ÚTGM, fond TGM-R, kr. 427, zpráva publikována v upravené podobě roku 1933, kde se uvádí jen „Polsko musí se nějak připojit“ bez uvedení důsledků pro něj].

²⁷ Rozhovor zpravodaje Timesů s prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Times, 9. 1. 1919; Národní listy, 12. 1. 1919 a další československé listy], s. 67.

²⁸ Prezidentova odpověď deputaci z Těšínska. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 3. 9. 1919; Právo lidu, 3. 9. 1919 a další čs. listy], s. 161.

²⁹ Prezident Masaryk o některých časových otázkách. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 6. 2. 1919, Právo lidu, 6. 2. 1919 a následně další čs. listy], s.

Československo-polský spor Masaryk v historické perspektivě zpětně reflektoval jako blíže nespecifikovaný důsledek rakouské politiky a v tomto kontextu akcentoval, že rakouská politika byla pro polskou identitu škodlivější než ruská a pruská nadvláda. Ruský carismus svou kulturní odlišností od polských poměrů znemožňoval účinnou rusifikaci polských teritorií, pruský systém byl sice založen na germanizaci, ale „naučil Poláky pracovat“. Rakouská integrační a smířlivá taktika však podle Masarykova hodnocení „působila škodlivě na charaktery“ a tedy i na polskou identitu. Naopak ve zbylých dvou záborech, kde byli Poláci v opozici vůči moci, „charakter kolektivní duše nedoznal škody“ a zachovala se tak autentická polská identita.³⁰

Úvahy o různých podobách středoevropské či podunajské konfederace, na které byl Masaryk žurnalisty tázán, československý prezident v této době v prohlášeních určených veřejnosti odmítal. Ve vyjádření pro francouzský list *Le Temps* Masaryk zdůrazňoval, že podmínkou jakékoliv konfederace podunajského či podobného typu „je především spravedlivá likvidace bývalého Rakouska“ a s ohledem na alternativu zdánlivě nepolitické hospodářské konfederace se pokusil v historickém ohledu varovat, že „v historii jsou případy hospodářských konfederací, které se proměnily v konfederace politické“.³¹ V rozhovoru pro vídeňský *Die Zeit* se Masaryk v srpnu 1919 vyjádřil: „Rozumí-li se dunajskou federací nějaké nové Rakousko, nechci o ní nic vědět. V žádné formě! Otázka ‚Rakouska‘ je nejen hospodářská, nýbrž i mravní. Hospodářsky jsme hotovi se sejít... Ale člověk nežije samým chlebem, s ideou, která je svázána se slovem ‚Rakousko‘, nechceme nic mít.“³² Na dotaz maďarského žurnalisty, je-li Masaryk stoupencem myšlenky východoevropských spojených států, Masaryk odpověděl, že „dnes nemůže být řeči o ustavení spojených států, teď můžeme mluvit jen o vzájemném porozumění a o hospodářské dohodě. Budeme se snažit uskutečnit hospodářský, případně vojenský obranný spolek“.³³ Vznik Malé dohody, spojeneckého

---

76-77. Srov. též Rozhovor prezidenta pro list *Petit Parisien*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Le Petit Parisien*, 4. 7. 1920], s. 297.

³⁰ Rozhovor s prof. Maryanem Szyjkowskim. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [*Masarykův sborník*, 1, 1924, 20. 11. 1924], s. 388.

³¹ Prezident Masaryk o spojení s Čtyřdohodou. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Le Temps*, 14. 2. 1919; *Právo lidu*, 14. 2. 1919; *Národní listy*, 18. 2. 1919, a další čs. listy], s. 82.

³² Osud Němců v Čechách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Die Zeit*, 1. 8. 1919; *Právo lidu*, 2. 8. 1919], s. 153. Podobné stanovisko Masaryk zopakoval v rozhovoru pro *Tribune de Genève* z 20. srpna 1918, srov. Rozhovor pro švýcarský list *Tribune de Genève*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Tribune de Genève*, 20. 8. 1919; *Právo lidu*, 23. 8. 1919; *Národní listy*, 23. 8. 1919 a další čs. listy], s. 156.

³³ O našem poměru k Uhrám. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Právo lidu*, 12. 1. 1919; *Národní listy*, 14. 1. 1919 a následně další čs. listy], s. 71. V podobném duchu reagoval Masaryk opakovaně i v dalších rozhovorech. Srov. např. Rozhovor pro list *Prager Tagblatt*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Prager Tagblatt*, 25. 12.

uskupení Československa, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a Rumunska, které podle Masarykova vyjádření otvíralo cestu k „organickému uspořádání střední Evropy cestou míru“, interpretoval Masaryk jako důležitější fenomén než pokusy o ustavení konfederace střeoevropských států. Právě v Malé dohodě, nikoliv v úsilí o jakousi užší konfederaci, spatřoval Masaryk pokračování své válečné politiky naznačené v linii Střeoevropské demokratické unie a filadelfské konference konané v říjnu 1918.³⁴ Masarykovo pojetí spolupráce menších zemí středovýchodní Evropy formulované dříve v *Nové Evropě* bylo tak svou podstatou defenzivní a účelové a koncepce jeho nutnosti se zakládala na existenci vnější německé hrozby. V duchu kontinuity se svými předválečnými názory Masaryk poukázal, že „vývoj moderní národnosti dál se současně s vývojem mezinárodnosti“, a podotkl, že propagace myšlenky Československa v zahraničí během první světové války získala podporu právě svou koncepcí propojení mezi národním a všelidským programem. Zároveň Masaryk konstatoval, že v moderní době neexistuje pouze národní šovinismus, nýbrž i šovinismus mezinárodní, „ten světoběhlý kosmopolitismus, pohrdající národy malými a nepochopující, že pravá mezinárodnost není protinárodní ani nenárodní“.³⁵

V letech 1920-1921, kdy v Československu hrozilo akutní nebezpečí pokusů o zvrát vývoje doleva inspirovaný bolševismem, jehož symptomem byla krize v sociální demokracii a ustavení komunistické strany, se otázka bolševismu stala významným tématem Masarykovy publikační činnosti. V masarykovském pojetí se přitom tato problematika dotýkala i otázky národní identity a s ní spjaté historické argumentace. V aktuálním kontextu krize v sociálně demokratické straně na podzim roku 1920 byl masarykovský pohled na bolševismus a revoluci shrnut v anonymním cyklu Masarykových (či alespoň do značné míry Masarykem

---

1919; Venkov, 28. 12. 1919], s. 203-204: „Prezident prohlásil... O nějaké konfederaci nemělo by být řeči, neboť by byla novým vydáním starého Rakouska a Uherska... Na otázku, jak by se zachoval prezident k celní unii, odpověděl... toho času je nejdůležitější sjednocení železničních sazeb a průvozu... Otázka celní unie není prozatím zralá.“ Interview pro Sunday Times. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I.* Praha 2003 [Sunday Times, 14. 3. 1920, Tribuna, 15. 4. 1920], s. 245: „Když jsme probrali politickou a obchodní situaci podunajských států, tával jsem se prezidenta, zdali nemyslí, že by obchodní styky mezi nimi byly zdokonaleny nějakou celní unií. [Masaryk] ...my nemůžeme svolit k žádné celní unii, protože by to otevřelo cestu k unii politické, což je nemožné... Ve věci obchodního spojení s našimi sousedy musíme se omezit na smlouvy s každým z nich zvlášť.“

³⁴ Dopis prezidenta republiky ministerskému předsedovi odstupující vlády. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003 [Čas, 16. 9. 1920; České slovo, 16. 9. 1920], s. 340; Rozhovor pro Lidové noviny. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003 [Lidové noviny, 28. 10. 1920 a poté v dalších čs. listech], s. 354.

³⁵ Poselství prezidenta republiky československé. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003 [Národní listy, 29. 10. 1919; Právo lidu 29. 10. 1919 a další čs. listy], s. 177-178. Podobně srov. Třetí poselství prezidenta Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003 [Lidové noviny, 8. 3. 1919 a poté v dalších čs. listech], s. 230: „Lidstvo nemůže a nesmí být pojímáno jako něco, co by bylo nad národy, anebo dokonce proti jednotlivým národům. Pracovat pro lidstvo neznamena tékat fantasticky po celém světě, nýbrž ukládá povinnost každému z nás pracovat pro svůj národ.“

inspirovaných) článků *Sovětské Rusko a naše otázky* publikovaných v září 1920 na stránkách Času. Ty byly zároveň přetištěny v samostatné publikaci *Sovětské Rusko a my. Uvažuje český legionář* vydané téhož roku. O Vánocích roku 1920 byly Masarykovy úvahy o bolševictví znovu shrnuty v článku *Revoluce a bolševici*.³⁶

Masaryk se orientoval na společenský a ideologický rozměr problematiky bolševismu a revoluce, který nápadně kontrastoval s malým zastoupením hospodářské tematiky v Masarykových výrocích.³⁷ O hospodářské problematice v novém státě se Masaryk zmiňoval jen v příležitostných zmínkách. Letmě lze v Masarykových postojích vysledovat odkazy na otázku pozemkové reformy, kde Masaryk zaujímal relativně umírněný postoj. Zdůrazňoval, že není přítelem jednostranné parcelace a podotkl, že z technických a ekonomických důvodů jsou nutné i velké statky.³⁸ Samotné odnětí půdy velké šlechtě však pokládal za historicky zdůvodněný a spravedlivý proces, neboť magnátská šlechtická půda byla podle jeho interpretace nabyta pobělohorskými konfiskacemi.³⁹

V únoru roku 1919 Masaryk ještě v novinovém rozhovoru uklidňoval veřejnost tvrzením, že v zemi žádné bolševické nebezpečí nehrozí – „má-li náš národ co jíst a je-li

³⁶ *Sovětské Rusko a my*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [1920], s. 304-336. Srov. pozn. editorů svazku, kteří uvádějí, že v exempláři publikace uložené v knihovně ÚTGM je rukopisná poznámka „Pan prezident mi sám řekl 23. 1. 1930, že tenkrát inspiroval v Času některé věci a že dnes nemůže s jistotou říci, co a pokud je jeho a co v duchu jeho.“ Dále srov. *Revoluce a bolševici*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Lidové noviny, 24. 12. 1920], s. 380-385. K témuž tématu v podobném duchu dále Prezident republiky o takzvané diktatuře proletariátu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Čas, 1. 1. 1921], s. 15-22.

³⁷ K Masarykovu tehdejšímu přístupu k roli hospodářství v rámci fungování státu srov. *Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 2. 1. 1922; Národní listy, 2. 1. 1922 a další čs. listy], s. 207: „V poslední době – a zejména po válce, mluví se často velmi jednostranně a výlučně o hospodářských poměrech jako základu celého života společenského a zejména také státu; to je jednostranné a nesprávné nazírání. Kdyby společnost a státy visely jen na hospodářských poměrech, pak by se uvnitř i navenek mnohem snáze a rychleji měnily podle dočasné hospodářské konstelace a konjunktury.“ Tento přístup k roli hospodářství byl v Masarykově myšlení v poválečném období stabilní, srov. např. postoj z konce 20. let, Masaryk, T. G.: *Článek pro The Slavonic Review*. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [The Slavonic Review, leden 1929], s. 11: „...myslím opravdu, že hospodářský zájem je začasto příliš jednostranně zdůrazňován.“

³⁸ *Zaměstnanci velkostatků u prezidenta republiky*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Československá republika, 24. 11. 1921], s. 169; *Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 2. 1. 1922; Národní listy, 2. 1. 1922 a další čs. listy], s. 209; *Projev k delegaci Republikánské strany čs. Venkova*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Venkov, 14. 1. 1922], s. 222. K obecnosti a neurčitosti Masarykova přístupu k pozemkové reformě srov. *Masarykova odpověď deputaci sjezdu Československé strany agrární*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Venkov, 30. 4. 1919; Národní listy, 30. 4. 1919 a další čs. listy], s. 110

³⁹ Srov. např. *Prezident Masaryk o šlechtě a pozemkové reformě*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Excelsior, 13. 3. 1934; Lidové noviny, 14. 3. 1934; Národní osvobození, 14. 3. 1934 a v dalších čs. listech], s. 411.

zásobování uhlím upraveno, pak bude náš národ pracovat a nebude myslet na bolševictví.“⁴⁰ Masaryk se domníval, že bolševismus jako takový je ruským fenoménem a v Rusku v dohledné době pravděpodobně nezanikne. Zároveň ale vycházel z předpokladu, že bolševismus je výsledkem specifického průběhu ruských dějin a nemůže se tudíž v podobné variantě jako v Rusku prosadit jinde v Evropě – maďarský bolševismus Bély Kúna interpretoval Masaryk jako variantu maďarského nacionalismu, fenomén, který měl s revolučním hnutím v Rusku společné pouze jméno.⁴¹

Masaryk odmítal tezi, že komunismus je čímsi „neslovanským a neruským“, co do Ruska importovali západem ovlivnění revolucionáři – „Lenin je Rus a typický Rus, třebaže se německým socialismem pokazil; to, čemu se říká bolševismus, vzniklo z ruských poměrů.“⁴² V poselství Národnímu shromáždění u příležitosti 28. října 1919 Masaryk v souladu s pojetím prezentovaným v *Otázce sociální* z roku 1898 poukázal na proměny marxistického učení v průběhu Marxova života. Marx se v Masarykově interpretaci postupně vzdal revolučnosti svého mládí a přijal evoluční stanovisko, které po Marxově smrti rozvinul Friedrich Engels. Ruští bolševici se podle Masarykova výkladu dovolávali marxismu, kterého se Marx a Engels sami vzdali. Jestliže Marx a Engels volali po vládě proletariátu, pracovali podle Masaryka s představou takového dělníka, který se stane uvědomělým „následníkem celé německé filosofie a vědy“. Lenin a jeho stoupenci však na rozdíl od Marxova a Engelsova pojetí filosofického proletariátu přistoupili na „kulturní primitivismus negramotného ruského mužika.“ Leninova taktika tak začala upomínat na taktiku Ivana Hrozného a bolševictví svou metodou založenou na nesvobodě nepřekonalu ruský carismus.

Kontinuálně se svými pohledy z konce první světové války se Masaryk stavěl negativně vůči alternativě intervence proti bolševickému zřízení v Rusku. Bolševictví mohlo být podle Masaryka překonáno jen vnitřní cestou, historickou zkušeností, mravně.⁴³ Ruský

⁴⁰ Prezident Masaryk o časových otázkách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 25. 12. 1919 a další čs. listy], s. 85.

⁴¹ Rozhovor prezidenta pro madridský časopis *La correspondencia de España*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [La correspondencia de España, 30. 8. 1919], s. 157, 158. Srov. Prezident Masaryk o dnešním stavu Evropy. Prezident Masaryk o svatém Václavu a volbách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 29. 9. 1929; Venkov, 1. 10. 1929], s. 59: „Tamní [maďarský] bolševismus, rozumíte, byl nacionalistickou záležitostí.“

⁴² Prezident Masaryk k legionářům. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Lidové noviny, 25. 3. 1920; Národní listy, 25. 3. 1920 a další čs. listy], s. 250.

⁴³ Poselství prezidenta republiky československé. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 29. 10. 1919; Právo lidu, 29. 10. 1919 a další čs. listy], s. 175-176. K zásadě neintervence srov. dále např. Rozhovor prezidenta s redaktorem listu *Az Est*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Čas, 2. 12. 1920, večerní vydání; Lidové noviny, 2. 12. 1920 a další čs. listy], s. 370; výstižně poté hodnocení francouzského žurnalisty, Rozhovor pro francouzský list *Le Petit Parisien*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-*

příklad podle Masaryka ukazoval, že jednorázový revoluční pokus o zavedení komunismu je nemožný.⁴⁴ Podle Masarykova hodnocení z roku 1932 se v bolševickém Rusku a posléze v Sovětském svazu neprosadil komunismus, ale státní kapitalismus, spjatý s historicko-geneticky ranou formou religiozity, totiž s fetišismem, kde se fetišem staly oslavované stroje a traktory.⁴⁵ Z osobního hlediska vyjádřil Masaryk mínění, že komunismus nemůže duševně přijmout, protože komunistické smýšlení „umrtvuje každou individualitu“. Na druhé straně by však bylo podle Masarykova názoru rovněž chybné slepě odsuzovat bolševismus, neboť propuknutí bolševické revoluce pouze ukázalo, že široké sociální reformy jsou nevyhnutelné.⁴⁶

V důvěrném memorandu *Pomoc Rusku Evropou a Amerikou* z roku 1922 spatřoval Masaryk v geopolitickém ohledu velké nebezpečí v prosazování německých vlivů v bolševickém Rusku a apeloval na západní státy, aby se v Rusku angažovaly nikoliv deklaracemi o úmyslu protibolševické intervence, ale hospodářskou pomocí za situace, kdy bylo Rusko po občanské válce zdevastované a začínal se šířit hlad. Odstranění bolševické moci jako takové přitom nemělo být cílem, Masaryk spoléhal spíše na postupnou změnu společenské organizace. Masaryk poukázal na nebezpečí německého pronikání do Ruska. Německu podle Masaryka po válce nikterak neublížila ztráta zámořských kolonií, protože jejich získání bylo především záležitostí mezinárodně politické prestiže a v ekonomickém ohledu Německo na své kolonie spíše doplácelo. Právě ztráta kolonií naopak uvolnila Německu ruce pro koncentraci pozornosti v Evropě, a to speciálně ve východním směru. Destabilizované Rusko se podle Masarykovy interpretace po letech vnitřních nepokojů mohlo stát snadným cílem ekonomické exploatace ze strany Německa. Základním geopolitickým

---

1923. Praha 2007 [Le Petit Parisien, 14. 9. 1921; Čas, 17. 9. 1919 a další čs. listy], s. 94: Pro něho [Masaryka], jako pro ministra Beneše... ruský národ nedojde spásy v nějaké akci zvenčí ani ve vnitřní revoluci... Masaryk důvěřuje více v osudový vývoj bolševictví, jehož styk s cizinou, přinášející pomoc hladovějícím, způsobí posun napravo.“ Srov. též Lotyšský žurnalista u pana prezidenta. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Československá republika, 3. 7. 1924], s. 392: „Pokud se Ruska týká... Masaryk... zůstává i nadále při svých již před mnoha lety vyslovených a v politice uplatněných názorech... Žádná cizí vláda se nemá míchat do vnitřních záležitostí Ruska.“

⁴⁴ Srov. též Masarykův postoj z prosince roku 1928, Sociální demokracie – marxismus – kapitalismus II. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Lidové noviny, 1. 1. 1929], s. 373: „Jistě musí se dělat rozdíl mezi komunistickým ideálem, jak jej přijímá a hlásá část inteligence... - a mezi stranou komunistickou... Dnes už není nikomu nejasno, že v Rusku doopravdy žádného komunismu není – také jej tam nebylo ani za Lenina. Zrovna tak u nás je komunistická strana bez komunismu: neboť očekávají komunistické zřízení společnosti od nějaké budoucí revoluce a přitom žít buržoasticky je ve skutečnosti politickou abdikací.“

⁴⁵ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čs. listech], s. 308.

⁴⁶ Interview pro ruský berlínský list Vremja. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [České slovo, 5. 9. 1922 a následně v dalších čs. listech], s. 339-340. K umrtvování individualismu komunistickým smýšlením srov. Interview ve varšavském židovském deníku Haint. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Masarykův sborník, I, 1924, č. 3], s. 39.

cílem západních zemí v Rusku proto měla být snaha o uplatnění se v této zemi vedle Německa, které tam již mělo dlouhodobě historicky ukotvené postavení.⁴⁷

Masaryk si brzy povšiml, že československá náklonnost k bolševismu je určována spíše citem sounáležitosti se slovanským Ruskem než zálibou v komunistické ideologii. V bolševismu viděném českýma očima byl podle Masaryka spatřován slovanský způsob myšlení, k němuž se mnozí obyvatelé Československa „cítily být vábeni z téhož důvodu, pro který se vzdávali marxismu, že totiž marxismus je způsob myšlení německý.“⁴⁸ Nereálnost prosazení bolševismu v Československu spojoval Masaryk s obecně formulovanou odlišností československé a ruské identity a s rozdílným historickým vývojem, difference však nedokumentoval konkrétními historickými příklady. Odlišná historická zkušenost Československa a kulturní úroveň československého dělníka tak vedly podle Masaryka Československo k přirozeným, pozvolným sociálním reformám a demokratické socializaci, které byly nejlepší prevencí před revolučními zvraty.⁴⁹ V tomto duchu Masaryk později, na konci roku 1928, apeloval na postupné zvyšování dělnických mezd po americkém vzoru, jež označil za nejúčinnější zbraň proti komunismu prospěšnou ve svých důsledcích i pro průmyslníky, protože lépe placený dělník je výkonnější, může více kupovat a tím přispívá k rozvoji podniků samých.⁵⁰ Československé bolševiky popsal Masaryk roku 1923 jako „mírnější a rozumnější než v jiných zemích“ a vyslovil domněnku, že jsou i po vzniku samostatné komunistické strany vlastně stále „levicí strany sociálně demokratické“.⁵¹ Československé území nemělo nikdy tak rozsáhlé latifundie jako Rusko, stát navíc začal po první světové válce provádět pozemkovou reformu a postavení dělníků se zlepšovalo. Masaryk se v této souvislosti snažil zdůraznit, že v československém prostředí je revoluční postup při prosazování sociálních požadavků dělnictva irelevantní a kontraproduktivní, neboť socialisté se dobře uplatňovali v demokratické parlamentní soutěži - „sociálně demokratické

⁴⁷ Masaryk, T. G.: Pomoc Rusku Evropou a Amerikou. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007, s. 238-240, 243-244. Memorandum bylo sepsáno v lednu a únoru 1922 v češtině, angličtině a francouzštině. Jeho text byl poprvé uveřejněn v prvním vydání *Cesty demokracie II.* roku 1934.

⁴⁸ Rozhovor prezidenta pro list *Petit Parisien*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Le Petit Parisien*, 4. 7. 1920], s. 296.

⁴⁹ Poselství prezidenta republiky československé. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Národní listy*, 29. 10. 1919; *Právo lidu*, 29. 10. 1919 a další čs. listy], s. 175-176. K Masarykově tezi o Marxově ideji „filosofického proletariátu“ srov. též Rozmluva s prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [*Čas*, 13. 6. 1920, poté v dalších čs. listech], s. 279.

⁵⁰ Sociální demokracie – marxismus – kapitalismus II. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [*Lidové noviny*, 1. 1. 1929], s. 374.

⁵¹ Interview pro americký list *Boston Adviser*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II.* Praha 2007 [*Sozialdemokrat*, 13. 7. 1923; *Národní listy*, 13. 7. 1923, večerní vydání, kráceno], s. 431.

strany jsou v parlamentě tak silně zastoupeny a počet sociálně demokratických ministrů je tak veliký, že mohou vládnout v zemi podle své vůle v rámci platných zákonů.“⁵²

Mezinárodně politická i vnitřní situace Československa se po nejistých počátcích začínala od roku 1921 stabilizovat. Nebezpečí bolševického převratu bylo zažehnáno, negativistický proud v řadách českých Němců slábnul ve prospěch sil ochotných ke spolupráci s československou politikou, Československu se víceméně podařilo urovnat spory s Polskem. Masaryk tento vývoj plně kvitoval s tím, že „zbývá ještě Maďarsko“.⁵³ Příkladem stabilizace národnostních poměrů byla audience zástupců německého učitelstva u prezidenta Masaryka, kdy se jednoznačným téžiskem rozhovoru staly platové požadavky učitelů a národnostní otázka ve školství se nestala tématem rozmluvy.⁵⁴ Na uklidňující se poměry Masaryk poukázal i v novoročním poselství 1. ledna 1922.

Odstředivé tendence, byť přirozeně existovaly, v tomto období neměly charakter ohrožující existenci státu jako takového či jeho po válce ustavené zřízení. Optimistickou náladu a víru v demokratickou budoucnost se snažil Masaryk šířit i ve svých výrocích. V listopadu 1921 uvedl: „Pohlížím do budoucnosti s důvěrou a jistotou. Vláda demokracie ve střední Evropě se udrží. Doufám, že i Německo a Rakousko zachovají svou republikánskou formu vlády a tím zachovají demokracii... I široké vrstvy našeho lidu jsou šťastnější než kdy byly. Lidé jsou veselejší... Můžete vidět, že pracujeme, právě jako můžete vidět štěstí v očích a ve tvářích lidí.“⁵⁵

V září 1921 podnikl Masaryk rozsáhlou cestu po východních částech Československa a navštívil Moravu, Slovensko i Podkarpatskou Rus (16. září – 23. září). V rozhovoru pro

⁵² Rozhovor pro maďarský list A Hírek. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [A Hírek, 10. 6. 1920; Tribuna, 27. 7. 1920], s. 275; Rozhovor prezidenta pro list Petit Parisien. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Le Petit Parisien, 4. 7. 1920], s. 296; Prezident Masaryk o našem poměru k Maďarům. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Čas, 13. 7. 1920], s. 299-300; Prezidentova návštěva Příbramska. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Čas, 25. 9. 1920; Národní listy, 25. 9. 1920], s. 345, 346. Masaryk položil důraz na dichotomii mezi parlamentní a revoluční cestou k vydobytí sociálních požadavků (ztotožňovanou Masarykem s rozdílem mezi mladým Marxem na jedné straně a starším reformním Marxem a Engelsem na straně druhé) v souvislosti s utvořením první labouristické vlády ve Velké Británii v člancích Masaryk, T. G.: Impromptu historique. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 21. 2. 1923], s. 11-12; Masaryk a Marx. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 21. 2. 1923], s. 14-16. Zatímco bolševici se podle Masaryka inspirovali mladým Marxem, starší Marx se stal inspirací pro parlamentní a demokratický postup britských labouristů.

⁵³ K Maďarsku srov. rovněž Rozhovor pro list Jövö. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Jövö, 5. 3. 1922; Čas, 5. 3. 1922], s. 253: „Co se týče našeho poměru k Maďarsku, nemohu vám říci nic jiného, než že tento poměr teď není uspokojivý, ačkoli my si přejeme, aby byl přátelštější.“

⁵⁴ Zástupci německých učitelů u prezidenta Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Deutsche Zeitung Bohemia, 1. 1. 1922; Freie Schulzeitung, 5. 1. 1922], s. 198-201.

⁵⁵ Rozhovor pro americký list Cleveland Plain Dealer. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 27. 11. 1921], s. 178.

francouzský list *Le Petit Parisien* Masaryk krátce před odjezdem na okružní cestu po Moravě a Slovensku zopakoval, že je zastáncem koncepce jednotného československého národa a podle podání francouzského žurnalisty označil myšlenku samostatného slovenského národa za „vynález maďarské propagandy“.⁵⁶ V Bratislavě promluvil k veřejnosti ve slovenštině, maďarštině a němčině a označil demokratickou ústavu za záruku toho, že nedojde k násilnému řešení národnostních otázek. V Ružomberoku Masaryk za přítomnosti Andreje Hlinky (1864-1938) poukázal na nutnost vyváženosti mezi centralismem a autonomismem ve státě a uvedl, že základem autonomie pro Slovensko se stane župní zřízení.

Celkově se ale Masaryk ve svých vyjádřeních k otázce autonomie Slovenska vyslovoval značně vyhýbavě – pravidelně poukazoval na skutečnost, že probíhá vzdělávání slovenského lidu, které jej postupně činí způsobilým k politické práci a tím i k autonomizaci, zdůrazňoval ale, že vznik regionálních župních institucí a jejich „malých parlamentů“ je podstatnějším úkolem než utvoření zemského parlamentu a tento fakt odůvodňoval zřetelem k „špatným dopravním poměrům na Slovensku“, kde „širší shromáždění zemské by tolik neznamenal“.⁵⁷ V rozhovoru se zástupci Slovenské strany l'udové 15. prosince 1922, jehož obsah nebyl zveřejněn, Masaryk uvedl, že Martinská deklarace se přihlásila k ideji „naprosté jednoty českého a slovenského kmene“ a že „šest sněmů je větší autonomie než jeden sněm“. Na námitku, že z šesti županů jsou jen dva katolíci, reagoval Masaryk v zavedeném duchu odkazy na kvalifikaci příslušných osob a zdůrazňoval, že „kdo trochu zná svět, vidí, že bez nás, a mohu to říci, beze mne Slovensko by nebylo osvobozeno“.⁵⁸

Své úsilí o působení v regionech spojil Masaryk v následujících letech s pravidelnými letními pobyty na Moravě a na Slovensku. Na zámcích v Židlochovicích (od roku 1924) a v Topolčiankách (od léta 1922) byla zřízena letní prezidentská sídla. První polovinu léta trávil Masaryk zpravidla na Moravě, druhou půli na Slovensku.⁵⁹ Druhým slovenským letním sídlem se stal statek Lehotských v Bystrici u Martina, místo, kde Masarykova rodina pravidelně trávila prázdniny na konci 19. století. Masarykova dcera Alice jej zakoupila roku 1931. Rovněž v Čechách se Masaryk s průběhem času zdržoval v Praze čím dál méně. V prvních letech nové republiky sloužil za provizorní letní prezidentské sídlo zámek

⁵⁶ „Není slovenského národa, řekl Masaryk, to je vynález maďarské propagandy. Češi a Slováci jsou bratři. Mluví dvěma jazyky, mezi nimiž je menší rozdíl než mezi severní a jižní němčinou. Dělí je jenom stupeň kulturní. Češi jsou vyvinutější než Slováci, neboť Maďaři je udržovali v soustavné nevědomosti.“ Rozhovor pro francouzský list *Le Petit Parisien*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Le Petit Parisien, 14. 9. 1921 a další čs. listy], s. 94.

⁵⁷ Rozhovor pro list *Prágai Magyar Hirlap*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Prágai Magyar Hirlap, 1. 10. 1922; Čas, 3. 10. 1922 {kráceno}], s. 359.

⁵⁸ Záznam ze dne 3. ledna 1923. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007, s. 508.

⁵⁹ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 121.

v Kolodějích (roku 1919) v bezprostřední blízkosti Prahy, a zámek Hluboš u Příbrami (roku 1920) Od roku 1921 byl jako venkovská prezidentská rezidence uzpůsoben zámek v Lánech. Masaryk v Lánech trávil většinu týdne, do Prahy přijížděl ve čtvrtek a zdržoval se do pátku, kdy se odpoledne zúčastňoval schůzek tzv. pátečníků, intelektuálů, kteří se setkávali ve vinohradské vile Karla Čapka. V pátek večer se opět vracel do Lán.⁶⁰

Od roku 1922 se zintenzivňovala Masarykova polemika s pravicovou opozicí ztělesňovanou národně demokratickým politickým proudem, která se od té doby stala trvalou a významnou součástí Masarykovy pseudonymní a anonymní publicistiky. Podle Masarykova podání z roku 1928 formulovaného v interview s Karlem Čapkem se původně vstřícný Masarykův vztah k národní demokracii začal zkalovat během poválečných pařížských vyjednávání, kde se Kramář pokusil o samostatný postup proti sovětskému Rusku.⁶¹ Ke genezi sporu však významně přispělo rovněž Masarykovo vážné onemocnění na počátku roku 1921. Masarykovo okolí začínalo počítat i s nejhorší variantou – s prezidentovou smrtí. Po několika měsících indispozice se prezident uzdravil, ale komplikovaná respirační onemocnění se mu začínala vracet každou zimu. Lékaři doporučovali jako rekonvalescenci pobytu v jižních zemích. Od května do srpna roku 1921 proto Masaryk absolvoval rekonvalescenční dovolenou v Itálii, kde pobýval i v létě roku 1922 a 1924, v březnu až květnu roku 1927 absolvoval polooficiální cestu po Egyptě, Palestině a Řecku, roku 1930 strávil čtyři týdny na Francouzské riviéře. Masarykova nemoc v roce 1921 otevřela otázku Masarykova nástupce. Masaryk považoval za svého nástupce od počátku výkonu prezidentské funkce Edvarda Beneše a z toho důvodu prosadil, aby do československé ústavy z roku 1920 byla vtělena věková hranice pro kandidaturu na post prezidenta ve výši pouhých 35 let. Za přirozeného Masarykova nástupce však sám sebe pokládal Karel Kramář, který po nepříliš úspěšných volbách roku 1919 a 1920 zaujímal na české politické scéně čím dál okrajovější roli. Kramářova skupina zahájila v roce 1921 kampaň proti Edvardu Benešovi a postavila se do jednoznačné opozice vůči masarykovské linii československé politiky, ačkoliv k přímému útoku proti Masarykovi nepřistoupila. Žurnalistické kampaně proti Edvardu Benešovi se v dalších letech opakovaly. Ukazovalo se, že prosazení Beneše do funkce prezidenta nebude vůbec snadné a diskuse o Masarykově možném nástupci v druhé polovině roku 1922 utichly

Masarykův přístup v polemice s pravicovou opozicí nebyl orientován proti národní demokracii jako takové - pozitivně působící konzervativní stranu typu národní demokracie

⁶⁰ Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004, s. 226-227

⁶¹ Prezident Masaryk o některých věcech. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Lidové noviny, 8. 4. 1928 a následně v dalších čs. listech], s. 269.

prohlašoval Masaryk za potřebnou součást politického spektra a takticky zdůrazňoval, že v řadách národní demokracie je řada vynikajících osobností. V charakteristicky masarykovském duchu si však československý prezident představoval, že se pravicová politika bude rozvíjet v konturách vizí, které o „zdravé konzervativní politice“ měl on sám. Národně demokratická politika naproti tomu začínala podle Masarykova hodnocení působit „tísňivým dojmem stavovství“. Paralelně s tím národní demokracie podle Masaryka (vzhledem k volebním neúspěchům v demokratickém zřízení a ve snaze získat hlasy za každou cenu) ústy svého vůdce Karla Kramáře „utíká se k demagogii a volá na nás ulici prostého českého člověka“.⁶²

Masaryk se v polemice s pravicovými oponenty pokoušel vyvracet kritické hlasy, které se snažily relativizovat úlohu zahraničního odboje při vzniku nezávislého státu či poukazovaly na deficit demokracie v Československu.⁶³ Symptomatickým se stal zvláště spor o 28. říjen jako datum vzniku nezávislého státu. Masaryk, který hlásal prioritu zahraničního odboje, soustavně zdůrazňoval symbolický význam 14. října, kdy se podle jeho názoru na základě vzniku prozatímní zahraniční československé vlády zrodil i samostatný stát.⁶⁴ Významnou měrou Masaryk rovněž odrážel útoky proti Edvardu Benešovi osnované příznivci národní demokracie. Proti kritikům linie první republiky argumentoval Masaryk v anonymní publicistice jednoduše: „Kdo jim upírá cokoli svobodně napsat? Jen musí počítat, že se proti

⁶² Ještě ke sjezdu národní demokracie. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 31. 3. 1922], s. 271; Ještě Kramářových Pět přednášek o zahraniční politice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 13. 8. 1922], s. 327.

⁶³ Jednalo se zejména o polemiku s příznivci národně demokratického proudu české politiky, v rámci níž Masaryk podroboval kritice nejčastěji názory žurnalisty Lva Borského (1883-1944), konzervativního profesora fyziologie a národně demokratického senátora Františka Mareše (1857-1942), spisovatele a národně demokratického poslance Viktora Dyka (1877-1931), ale i samotného vůdce národně demokratické strany Karla Kramáře. Polemika s Karlem Kramářem: Politický úpadek dr. Kramáře. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Právo lidu, 2. 6. 1922], s. 305-306; Dr. Kramáře pět přednášek o zahraniční politice 1922. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 6. 8. 1922], s. 315-325; Ještě Kramářových Pět přednášek o zahraniční politice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 13. 8. 1922], s. 326-327; Odpověď na odpověď. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 30. 8. 1922], s. 326-327; Podivný prorok. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 16. 10. 1924], s. 79-80. Polemika s Františkem Marešem: Český profesor a senátor. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 19. 2. 1922], s. 248-249; Nelson a koalice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 22. 2. 1922], s. 251-252; Filosofie v politice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 28. 2. 1924], s. 17-18. Polemika s Viktorem Dykem: Ještě poslanec Dyk. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 6. 4. 1922], s. 276-277; Zeď mezi domácím a zahraničním odbojem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 9. 7. 1924], s. 54-56; Protilegionářská zeď národní demokracie zříceninou. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 13. 7. 1924], s. 57-62.

⁶⁴ Srov. např. Doslov k diskusi o 28. říjen. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 1. 11. 1924], s. 83-87. Srov. též Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 498.

nim postaví svobodně jiný hlas, na nějž mohou svobodně reagovat“. Za podstatu demokracie pokládal Masaryk jednoznačně kritičnost.⁶⁵

V době stabilizace postavení Československa na evropské scéně Masaryk zastával názor, že české Němce je třeba přes skutečnost, že zůstanou samostatným národem, získat pro československou státní ideu hospodářskou prospěšností vzájemného soužití, pořádkem a klidem ve státě, podmínkami, které jim v daném období Československo mohlo nabídnout lépe než Německo zmítající se ve vnitřních problémech. V polemice s národně demokratickým žurnalistou Lvem Borským se Masaryk vymezoval proti radikálně nacionalistickým postojům vůči českým Němcům, které byly podle Masarykova názoru založeny na předstíraném demonstrativním siláctví a jevily se jako zvláště nebezpečné v situaci, kdy se začínalo dařit smíření Němců s existencí Československa a rýsovala se perspektiva jejich pozitivního zapojení do československé politiky.⁶⁶ Masaryk odmítal myšlenku splynutí obyvatel Československa v jednotný národ, zároveň ale počítal se silou československého občanství jako druhé identity vedle národnosti.⁶⁷ Na druhou stranu mohlo být ale pro německou komunitu v Československu jen těžko přijatelné řešení německé otázky „biologickým faktorem“, které Masaryk okrajově naznačil konstatováním, že daleko pomalejší populační růst Němců ve srovnání s Čechy a Slováky posune německé obyvatelstvo Československa „průběhem generací víc a víc do stavu menšiny“.⁶⁸ Proti smysluplnosti oddělení německých sídelních oblastí od Československa argumentoval Masaryk problémem geografické distribuce německého obyvatelstva – excentrické rozmístění německých etnických oblastí po obvodu země podle Masaryka vedlo k jejich historicky vzniklému alocentrickému charakteru, kdy se kulturní a hospodářské centrum Sudet nacházelo mimo ně samotné, totiž v jádru země, v Praze. Hospodářská a kulturní vazba etnicky německého pohraničí na Prahu byla v důsledku dlouhodobých historických procesů i přírodně

⁶⁵ Nelson a koalice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 22. 2. 1922], s. 251; Ještě poslanec Dyk. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 6. 4. 1922], s. 276.

⁶⁶ Srov. zvl. Masarykovy anonymní polemické články reagující na stati Lva Borského. Palacký nervózním zbabělcem? In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 6. 1. 1922], s. 219-221; Němci a naše zahraniční politika. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 17. 1. 1922], s. 224-225; Následky nesmířlivosti. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 22. 3. 1922], s. 264-266.

⁶⁷ K tomuto srov. především Rozhovor prezidenta se španělským novinářem. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [El Sol, 5. 6. 1930; zprávu o interview přinesly Lidové noviny, 13. 6. 1930], s. 154: „Máte za to, pane prezidente, že v příštích generacích český duch asimiluje v jednotný celek všechny národnosti, které dnes obývají republiku, nebo že minority potrvají vždy? [Masaryk] Neasimilují se na žádný způsob, to je nemožné. Nikdy nebudou Čechy, ale mohou být dobrými občany, a to vidíme již dnes.“ Ve vztahu k Němcům srov. O jiných věcech našich. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 25. 12. 1934], s. 437: „Nechceme je [Němce] počestit, ale musíme chtít je počeskoslovenštit.“

⁶⁸ O jiných věcech našich. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 25. 12. 1934], s. 437.

geografických konstant daleko silnější než hospodářské a kulturní styky se sousedními oblastmi v Německu.⁶⁹ Podle Masarykovy historické argumentace uplatněné v knize *Světová revoluce* z roku 1925 navíc čeští Němci nikdy v dlouhé historii česko-německých vztahů o spojení s Německem nejevili zájem a teprve pod vlivem pangermánské propagandy na konci 19. století začali měnit postoj k českému historickému státu, jehož nejen loajální, ale i formotvornou součástí dosud byli. Ještě roku 1861 žádali podle Masaryka Němci stejně jako Češi, aby byl František Josef I. korunován českým králem.⁷⁰ Po první světové válce Němci podle Masarykovy interpretace do určité míry pochopili, že se nechali pangermanismem obelhat, avšak těžko se jim přiznávalo, že jejich cesta byla chybná. Důkazem organické přináležitosti Němci osídlených území v českých zemích k československému státu byl podle Masaryka nedokonalý německý odpor bezprostředně po skončení první světové války a zvláště poté nejednotnost a nekoherence německé nacionální politiky v českých zemích, jejímž symptomem bylo rozštěpení německých etnických oblastí na čtyři sídelní území.⁷¹

Obecný vzor pro vztah mezi jednotlivými československými národnostmi spatřoval Masaryk ve švýcarském modelu, i když celková tematizace švýcarského příkladu v Masarykových textech a projevech nebyla nijak zvlášť častá. Masaryk zdůraznil, že početní poměr jednotlivých národností ve Švýcarsku může být považován za podobný jako v Československu, podobnosti spatřoval i v náboženských poměrech. Na Švýcarsku mu bylo sympatické, že smýšlelo národně i mezinárodně zároveň a že zvítězil helvetismus nad kmenovými tendencemi - Masaryk v té souvislosti jmenoval publicistu a literárního vědce Paula Seippela (1858-1926) a spisovatele Carla Spittelera (1845-1924), nositel Nobelovy ceny za literaturu za rok 1919.⁷² Československo by se podle Masarykova vyjádření mělo „naučit být podobně přívětivé a otevřené, stejně dbalé přátelských styků se sousedy a cizinci“ jako Švýcarsko, ale zároveň by mělo umět „také tak neústupně uhájit svou zemi, svou republiku, jakmile by toho bylo třeba“.⁷³ Na druhé straně však Masaryk roku 1930 své stanovisko o Švýcarsku jako vzoru pro Československo modifikoval a zdůraznil, že příklad Švýcarska či Belgie by mělo Československo „studovat jen za tím účelem, abychom poznali různé typy“, a

⁶⁹ „Němci jsou roztroušeni po různých centrech po obvodu země a jejich hlavní stan je samo město Praha.“ Prezident Masaryk o mírové Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Das neue Europa, červenec-srpen 1930; Právo lidu – Večerník, 18. 6. 1930], s. 156.

⁷⁰ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 524-525.

⁷¹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 486.

⁷² Vzpomínky na Švýcarsko. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [National Zeitung, 4. 2. 1923; Lidové noviny 6. 2. 1923 a v dalších čs. listech], s. 396.

⁷³ Rozmluva s prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 5. 10. 1930], s. 182.

podotkl, že Československo nemůže při řešení národnostní otázky přebírat „hotové cizí vzory“, ale „musí mít odvahu řešit menšinový problém po svém“.⁷⁴

V geopolitickém ohledu Masaryk v době vnitřní i vnější stabilizace Československa zdůrazňoval nutnost stabilizace Německa a Ruska – „Evropa, celý svět nemůže být klidný, jestliže dva největší národové Evropy, Rusko a Německo – nepřekonají neblahé následky války. Rusko a Německo představují většinu Evropy, malé a menší státy střední Evropy, ani větší státy na západě nemohou se klidně rozvíjet, nebude-li Německo a Rusko uzdraveno.“⁷⁵ Úsilí o konsenzuální přístup k národnostní otázce a akcent na všelidské hodnoty se projevil v Masarykově stati *Slované po válce*, která byla publikována v květnu 1922 v Seton-Watsonově *The Slavonic Review*. Masaryk zde zpochybnil tezi o válce Slovanů a Germánů, která sama o sobě prošla v Masarykově myšlení vývojem výrazně ovlivněným okolnostmi. Na počátku války v roce 1914 Masaryk interpretaci střetnutí jako germánsko-slovanského boje odmítal, v době vrcholící války na konci roku 1916 (kdy hrozilo uzavření míru a neúspěch československé zahraniční akce) tezi o germánsko-slovanském boji akceptoval jako účinný propagační prostředek, aby se jí v době míru opět vzdal. V textu *Slované po válce* se Masaryk orientoval především na aktuální otázky a historická argumentace zůstala v pozadí. Masaryk vyjádřil přesvědčení, že válka lidstvem otřásla natolik, že jej přivedla k „uvědomění si společného ideálu humanitního“. Vyslovil myšlenku, že v Evropě již vznikají „spojené státy Evropy“, kterým rozuměl ve smyslu spojeneckých a přátelských dohod mezi jednotlivými evropskými zeměmi, nikoliv ve smyslu nadstátní organizace stojící nad suverénními státy.⁷⁶

Masaryk ve svých veřejných postojích vyjadřoval víru v novou, „pozitivní diplomacii“ – zatímco stará velmocenská diplomacie „vidí všude podvod a zlý úmysl, diplomacie nová

⁷⁴ Prezident Masaryk k otázce vztahu národnostních menšin. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Národnostní obzor, červen 1930], s. 125.

⁷⁵ Nový rok na Hradě – poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007 [Čas, 2. 1. 1922; Národní listy, 2. 1. 1922 a další čs. listy], s. 206.

⁷⁶ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [The Slavonic Review, 1922, v češtině jako samostatná publikace, 1923], s. 297-298. Masaryk zde sice uvádí: „Věřím, že se vyvíjejí spojené státy Evropy. Tato nová Evropa vyvine se povlovně a po částech“. Jak si ale Masaryk „spojené státy“ představoval a že se v jeho imaginaci přinejmenším pro blízkou budoucnost nejednalo o celek na způsob jednotného státu, je patrné z bezprostředně následující pasáže: „Pro počátek budou vznikat tu i tam intimnější dohody jednotlivých národů. Ještě teď máme skupinu Velké dohody. Máme dále Dohodu malou. Máme dohodu Československa s Polskem a Rakouskem. Je dále pokus o dohodu Polska se sousedními státy baltickými... Dále je dohoda srbsko-česká. Všude vidíme úsilí o sjednocení. V tomtéž smyslu pracuje Svaz národů a stejně sluší vzpomenout mezinárodní konference washingtonské, Canneské a Janovské; Německo a Rusko se právě dohodly.“ Důkazem, že „sjednocení Evropy“, o kterém Masaryk hovořil, nebylo chápáno jako sjednocení úzké, nýbrž pouze jako sjednocení ve smyslu mírové spolupráce svěbytných národů, je Masarykovo tvrzení, že „sjednocení Evropy bude doplněno a rozšířeno sjednocením celého lidstva“. Kontinuitní Masarykův meziválečný pohled na vztah národnosti, mezinárodnosti a kosmopolitismu se zakládal na představě, že „národní cit a idea nebudou nahrazeny mezinárodností, mezinárodnost vzniká [jen] ze vzájemnosti národů“. Masaryk tak interpretoval mezinárodnost a kosmopolitismus v podstatě jako prosté odstranění národní zášti.

staví především na dobré vůli, věří, že každý člověk touží po tom, aby svět vyhlížel přátelštěji“.⁷⁷ Trvala však Masarykova obava z pangermanismu. Drang nach Osten podle Masarykova názoru dostával odlišnou podobu, do popředí vystupovaly německé projekty mírné spolupráce (tzv. evropské projekty). Podle Masarykovy interpretace byl německý válečný projekt Berlín – Bagdád „programem odloženým, nikoliv opuštěným“, a paralelně s tím Masaryk vyslovil mínění, že „Německo... zahájí dříve nebo později znovu svůj pochod na východ“.⁷⁸ Své znepokojení Masaryk spojoval i se skutečností, že slovanské národy kromě Čechů za Němci výrazněji kulturně zaostávaly a německý kulturní vliv ve slovanských zemích byl velmi silný. Slovanské národy pokládal Masaryk podobně jako za války nadále za etnika vzájemně kulturně velmi podobná, stejně jako v předchozích obdobích však kontinuálně zdůrazňoval, že Češi (méně Slováci) se od ostatních Slovanů liší a „jsou na kulturním stupni bližším západním národům“. Československo interpretoval Masaryk ve starších intencích znovu jako „obnovení bývalého českého (a velkomoravského) státu; původně s Čechy byli v jedno spojení Slováci, kteří se příchodem Maďarů do bývalé Panonie dostali na dlouhou dobu pod cizí panství“. Čechy, respektive Československo, pokládal Masaryk za zemi, která má největší historické zkušenosti s Němci, a to z toho důvodu, že jako jediná středoevropská země sousedí se severními i s jižními Němci.⁷⁹

Masaryk vítal československé sblížení s Rakouskem, ke kterému došlo po sérii jednání mezi československými a rakouskými představiteli v letech 1920-1922 završenými podpisem tzv. lánské smlouvy. V memorandu *Rakouská otázka* určeném primárně pro západní spojence a vzniklém na základě schůzky s rakouským předsedou vlády Ignazem Seipelem (1876-1932) Masaryk zdůraznil historicky podmíněné kulturní rozdíly mezi jihoněmeckým Rakouskem a převážně severoněmeckým „pruským Německem“. Masaryk nově vyzdvihl, že české a rakouské země „mají za sebou staletou součinnost hospodářskou a užší svazky politické“ a podotkl, že první český stát v 7. století obsahoval i rakouské země a rovněž pozdější čeští králové spojili území obou států. Společnost zájmů vyústila v 16. století v krystalizaci středoevropského soustátí s jádrem v českých a rakouských zemích, rozpad Rakouska po první světové válce byl poté způsoben „nemožnou politikou Habsburků a vsahováním pruského Německa do bývalého Rakouska“. Historická zkušenost však podle Masaryka ukázala, že podmínkou produktivní spolupráce obou zemí je jejich plná samostatnost a násilné

⁷⁷ Pozitivní diplomacie. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 26. 6. 1924], s. 49.

⁷⁸ Rozhovor pro římský list Tribuna. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [La Tribuna, 2. 4. 1924; zpráva o interview Národní listy, 3. 5. 1924], s. 391.

⁷⁹ Masaryk, T. G.: Slované po válce. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 (The Slavonic Review, 1922, v češtině jako samostatná publikace, 1923), s. 285, 288, 294, 296.

zastřešování pod jeden státní celek vzájemným vztahům naopak škodilo. Přesto Masaryk v reakci na Seipelovo naznačení třech možných cest dalšího vývoje Rakouska (spojení s Itálií, s Německem nebo s Československem) uvedl, že pokud by se takováto integrace Rakouska dostala na pořad dne, byla by pro Československo alternativa československo-rakouského spojení nejpříznivější, i když by ji nikterak nevívalo.⁸⁰

V říjnu 1923 podnikl Masaryk první zcela oficiální zahraniční cestu do Francie, Británie a Belgie. V souvislosti s podstatnou rolí Francie při vzniku nezávislého Československa se vedle přirozené diplomatické zdvořilosti výrazněji uplatňovala i transformace Masarykem deklarovaných postojů vůči dějinám a kultuře této západoevropské země, ve kterých se v předválečném období projevovaly četné známky skepticismu.⁸¹ V projevu proneseném 17. října 1923 na pařížském Institut d'études slaves Masaryk oproti svým předválečným názorům přehodnotil význam Francouzské revoluce a akcentoval její humanitní rozměr – revoluce znamenala uznání lidské individuality, přispěla ke „sblížení a sjednocení národů a států a tím celého člověčenstva“ a její ideály se zakládaly na „respektu každého člověka k člověku druhému“. Francouzskou revolucí byla podle nové Masarykovy interpretace zahájena epocha přerodu evropských společností, kdy se dynamická změna, označená Masarykem termínem revolučnost, „stala trvalou vlastností ve všech oborech, nejen v politice“. Zároveň Masaryk vyslovil předpoklad, že světovou válkou došlo k definitivnímu zániku starého režimu a tím i k završení přechodného revolučního stavu.⁸² V rámci soudobé francouzské kultury Masaryk oceňoval přínos „nedekadentní“ části francouzských intelektuálů, jejichž opozici vůči převládající dekadentní módě kladně hodnotil již před válkou. Masaryk vyzdvihl přínos skupiny známé pod názvem Nová Francie, která se sdružovala okolo Romaina Rollanda (1866-1944), jež „položila mravní a filosofické základy, které samy ze sebe vnitřně vedou k organickému spojení evropských vzdělaných národů“.⁸³

⁸⁰ Masaryk, T. G.: Otázka Rakouska. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [1922], s. 330, 331. Memorandum bylo neveřejné, vypracované v české, francouzské a anglické verzi. Uveřejnění Masaryk schválil roku 1934 a text byl přetištěn v prvním vydání *Cesty demokracie II*.

⁸¹ Srov. např. Prezident Masaryk o Německu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 22. 1. 1933, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 23. 1., 1933, 1. 2. 1933 a v dalších čs. listech], s. 334: „Řeči o francouzské dekadenci se ve světové válce prokázaly jako nesmysl. Francie bojovala stejně tak statečně a byla stejně tak dobře připravena jako Německo.“

⁸² Řeč prezidenta Masaryka při inauguraci Institutu pro slovanská studia. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Národní listy, 18. 10. 1923; Prager Presse, 18. 10. 1923 a další čs. listy], s. 466-467.

⁸³ Masaryk, T. G.: Slované po válce. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [The Slavonic Review, 1922, v češtině jako samostatná publikace, 1923], s. 297.

Kladný poměr však choval Masaryk i k dílu předsedy nacionalistické Ligy vlastenců, spisovateli a politikovi Maurici Barrèsovi (1862-1923).⁸⁴

Okruh Masarykovi blízkých intelektuálů se začal v poválečném období proměňovat. V poválečných letech Masaryk navázal kontakty s mladým novinářem Ferdinandem Peroutkou (1875-1978), kterého si v létě roku 1923 dvakrát pozval k audienci. Masaryk podporoval vznik nového Peroutkou redigovaného politického týdeníku *Přítomnost* a od počátku jeho vydávání v lednu 1924 do tohoto periodika přispíval svými převážně anonymními články o aktuálních politických otázkách, především však o ideových proudech, které byly vůči masarykovské politické linii v opozici – komunismu a národně demokratické podobě nacionalismu. *Přítomnost* Masarykovi postupně nahradila *Čas*, který nakonec roku 1935 zanikl. Na ustavující schůzi české odbočky PEN klubu 30. března 1925 Masaryk po letech znovu otevřel otázku českého románu, v němž by byla poeticky shrnuta podstata češství. Zdůraznil, že jej myšlenka na český román vždy trápila, sám ale nikdy neměl beletristický talent, aby se do tohoto úkolu mohl pustit.⁸⁵ Úlohu intelektuálů a spisovatelů spatřoval Masaryk kontinuálně se svými předválečnými názory v drobné, ale svou podstatou hluboké práci vedoucí k „revoluci a reformě hlav a srdcí“, která by tvořila protiklad vůči prosté agitaci, „stranickosti, nepraktickému horování a abstraktním heslům“.⁸⁶ Tématem kvalitní krásné literatury by se poté podle Masarykova názoru měly stát „hlavní otázky mravní“.⁸⁷ V řadách spisovatelů navazoval Masaryk kontakty s příslušníky mladé generace a paralelně s tím ochladal Masarykův před válkou neobyčejně vřelý vztah k Josefu Svatopluku Macharovi.⁸⁸ Od roku 1926 se datovaly Masarykovy blízké kontakty s Karlem Čapkem (1890-1938). Masaryk v březnu 1926 přijal Čapkovo pozvání na pravidelné schůzky spisovatelů a intelektuálů odehrávající se každý pátek v Čapkově vinohradské vile. Atmosféra

⁸⁴ Masaryk se setkal se zástupci Ligy vlastenců 18. října 1923 v Paříži, kde Barrès nemohl být z důvodu nemoci přítomen. Masaryk ve svém projevu uvedl: „Váš předseda Mistr Barrès je živý program, jež znám a jež jsem nejednou srovnával s naším národním programem...Ve své knize, zasvěcené lásce a bolesti, váš předseda ukazuje pregnančně na zvláštní dualismus... na touhu po heroismu, spojenou s bezmocí a nečinností. Nevím, bude-li v nové době ještě třeba činů heroických, ale vím jistě, že až dosud mnoho lidí vykonává velké činy jen ve fantazii a jen ve fantazii přináší oběti. To je faleš a nebezpečí dekadence. Colette z Barrèsova románu *Colette Baudoche* má tu docela přirozenou a žádnou učeností a moralizováním nevyumělkovanou, prostou oddanost svému národu.“ Projev prezidenta Masaryka k *Ligue des Patriotes*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Lidové noviny, 18. 10. 1923], s. 472-473.

⁸⁵ Prezident Masaryk v PEN klubu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Tribuna, 31. 3. 1925; Národní osvobození, 1. 4. 1925], s. 99.

⁸⁶ Interview s panem prezidentem republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 27. 6. 1926], s. 136-137.

⁸⁷ Masaryk, T. G.: Několik poznámek k problému výchování dorostlých. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [napsáno 1927, publikováno Masarykův lid, 5. 3. 1935], s. 216.

⁸⁸ J. S. Machar. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Přítomnost, 15. 6. 1932], s. 255.

tamních diskusí se Masarykovi zalíbila a prezident se začal těchto setkání pravidelně účastnit.⁸⁹ V Čapkovi Masaryk brzy našel novou spisovatelskou naději, nadaného literárního pomocníka, který odpovídal Masarykovým intelektuálním kritériím kladeným na práci spisovatele.

Ve své publikační činnosti věnoval Masaryk v první polovině 20. let největší pozornost svým válečným vzpomínkám. Roku 1925 vyšla Masarykova nejrozsáhlejší poválečná práce *Světová revoluce*, kniha vzpomínek ze světové války, která se svým hodnotovým vyústěním v závěrečné kapitole *Demokracie a humanita* byla patrně zamýšlena jako Masarykův státnický odkaz. Masaryk na knize začal pracovat již v létě roku 1922 během dovolené na Capri. Ve *Světové revoluci* se Masaryk pokusil retrospektivně zhodnotit zahraniční odboj a jeho vývoj a rozvedl některé své historicko-filosofické úvahy ohledně smyslu války pro další směřování československého státu a Evropy. Krize moderního člověka, kterou Masaryk tematizoval ve svém díle již na konci 19. století, pokračovala podle Masaryka i po válce, „v otázce náboženské stálo lidstvo v téže pozici jako před válkou“. Poválečná atmosféra se vyznačovala podle Masarykovy interpretace názorem o úpadku Evropy (Oswald Spengler), Masaryk však v obecnou a definitivní degeneraci Evropy nevěřil.⁹⁰

V závěrečné kapitole *Světové revoluce* sehrávala v kontinuitě s Masarykovými předválečnými názory velkou roli otázka náboženství. Masaryk se v poválečném období ke svým tezím o náboženském smyslu českých dějin příležitostně vracel ve své anonymní a pseudonymní publicistice, většinou ale pouze ve velmi zobecněné podobě reprodukoval své starší pohledy formulované v 90. letech 19. století v textech k české otázce.

Historickou argumentací Masaryk roku 1919 podíral úsilí o odluku církve od státu. Masaryk zdůrazňoval, že odluku církve od státu podporuje nikoliv kvůli jakékoliv antipatii vůči náboženství, nýbrž naopak v zájmu o náboženství.⁹¹ Zatímco v předmoderní době panovalo v celé Evropě úzké propojení mezi státem a církví, rysem evropské modernity se stala odluka církve od státu, která převládla v moderních demokratických státech. Politické zneužívání církve v Rakousku-Uhersku vedlo k politickému a mravnímu úpadku státu a k nevážnosti církve a duchovenstva, která byla v českých zemích ještě posílena vědomím o

⁸⁹ Čapek, K.: *Čtení o T. G. Masarykovi*. Praha 1969, s. 16-19; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 129.

⁹⁰ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 432-433.

⁹¹ Prezident referuje o vnitropolitické problematice. Rozhovor s redaktorem Prager Tagblattu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Deutsche Presse, 1. 12. 1926; Prager Presse, 1. 12. 1926; Národní osvobození, 1. 12. 1926], s. 171.

násilné protireformaci.⁹² Spojení církve se státem podle Masarykova názoru škodilo především církvi samotné a zvláště poté autentické zbožnosti. Ideový základ státu by podle Masaryka měl sice být náboženský, avšak v poněkud odlišném smyslu než jaký byl ztělesňován „matrikovým církevnictvím“ – stát měl přejmout mravní principy obsažené jako hlavní prvek ve „všech vyšších náboženstvích, a zejména v křesťanství“.⁹³

Osou nosné historické linie zůstával v Masarykově pojetí ve 20. letech výklad českých dějin spojující husitství s národním obrozením a v novém kontextu i se získáním státní samostatnosti.⁹⁴ Bez bližšího rozvedení Masaryk rovněž ve starších intencích zdůrazňoval význam integrující dějinné úlohy humanitní ideje.⁹⁵ Zaznamenat lze rovněž Masarykovu anonymní polemiku s katolickými výklady českých dějin, v níž Masaryk zdůraznil, že k Husovi a husitství se obraceli i čeští katoličtí obrozenci. Masaryk přitom poukázal na dualitu mezi matrikovým katolicismem na jedné straně a paralelním tíhnutím týchž osob k husitství na straně druhé, a tento jev interpretoval jako dlouhodobý rys českých duchovních dějin, který byl přítomen i v novém Československu.⁹⁶

I když se Masaryk vždy stavěl proti angažmá církvi v politice, obecný ústup náboženství z veřejné scény a z intelektuálních diskusí nesl těžce. V hovorech s Karlem Čapkem Masaryk s jistým zármutkem podotkl, že by bylo třeba velkého úsilí misionářů, aby současnou inteligenci podnítily alespoň k uvažování o náboženských otázkách.⁹⁷ Ve velké části dobového myšlení shledával Masaryk morální relativismus. Kontinuálně s předválečným obdobím pohlížel Masaryk v křesťanském duchu na sexuální morálku a zdůrazňoval pohlavní zdrženlivost před sňatkem a důslednou monogamii. V polygamii neshledával v historickém ohledu nic nového či moderního a její větší publicita byla dle jeho názoru dána jen

⁹² Prezident republiky o poměru církve a státu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003 [Národní listy, 5. 11. 1919; Právo lidu, 5. 11. 1919 a další čís. listy], s. 184; srov. dále ve své době neveřejné memorandum, Memorandum o zásadách odluky církve a státu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003, s. 185, 186.

⁹³ Prezident T. G. Masaryk o mravním základu moderního státu, o poměru katolictví k demokracii, o oslavách svatováclavských. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Život, 15. 5. 1929 a následně v dalších čís. listech], s. 39-40.

⁹⁴ Srov. např. Ke sporu o humanitní program. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 16. 10. 1924], s. 76-78. Charakteristicky srov. pak zvl. dějinnou koncepci formulovanou Masarykem u příležitosti oslav Jana Husa roku 1925, kde Masaryk zhuštěně podal svůj výklad českých dějin spojující husitství s národním obrozením a v novém kontextu i se získáním státní samostatnosti. Oslava se stala příčinou konfliktu s Vatikánem ústícího v odvolání vatikánského nuncia z Československa (tzv. Marmaggiho aféra). Manifest k oslavám M. Jana Husa 6. července 1925. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Československá republika, 7. 7. 1925], s. 108-110.

⁹⁵ Masaryk, T. G.: Humanita, pacifismus a voják. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Naše vojsko, 15. 10. 1928], s. 312.

⁹⁶ Katolicismus a inteligence. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 18. 7. 1925], s. 145-147.

⁹⁷ Čapek, K.: *Hovory s TGM*. Praha 1969, s. 209.

dokonalejší sdělovací technikou – historicky patřila podle Masaryka polygamie k aristokratickému životnímu stylu a stala se příčinou degenerace aristokratické společnosti.⁹⁸

---

⁹⁸ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI.* Praha 2012, s. 197.

Masarykovy pozdní reflexe otázky národní identity

V druhé polovině 20. let dosáhl konsenzuální vývoj československých národností svého meziválečného vrcholu. 27. května 1927 byl Masaryk potřetí zvolen československým prezidentem. Jediným Masarykovým protikandidátem se stal zástupce komunistické strany. Proti Masarykově kandidatuře se vyslovili národní demokraté, l'udová strana a německé nacionální strany. Karel Kramář se nicméně přímé konfrontaci s Masarykem vyhnul. Masaryk byl zvolen již v prvním kole, a to i díky hlasům politických zástupců českých Němců, kteří v Masarykovi spatřovali nejmenší zlo pro své zájmy.

Ve své publikační činnosti věnoval Masaryk převládající pozornost pseudonymní a anonymní publicistice orientované na aktuální politická témata a reprezentované převážně krátkými články, v nichž historická argumentace sehrávala jen velmi marginální úlohu. V rámci odborné literární činnosti se Masaryk po dokončení *Světové revoluce* v mezích svých sil a časových možností soustředil na dokončení třetího dílu *Ruska a Evropy*, který měl rozpracovaný již před válkou. Nové události však pozměnily dějinný kontext natolik, že hlubší přepracování díla, po kterém Masaryk za změněné situace toužil, bylo nad Masarykovy možnosti. Ve volných chvílích se Masaryk též vracel ke své knize *Základy konkrétní logiky* z roku 1885 a připravoval její nové přepracované vydání.¹

Z hlediska problematiky národní identity Masaryk roku 1926 kvitoval vstup německých občanských stran do vlády, který nevnímal ani tolik jako čin podstatný z hlediska politiky samotné, nýbrž spíše jako posun v psychologii německého obyvatelstva v Československu. Toto rozhodnutí podle Masarykova podání předloženého veřejnosti přišlo právě ve chvíli, „kdy se v celé Evropě národové sblížují a zejména Francouzové si podávají ruce s Němci“.² Masaryk ocenil politiku evropského sblížování francouzského ministra zahraničí Aristida Brianda, jež našla roku 1925 vyjádření v Locarnské dohodě, a za předpokladu součinnosti s Británií pokládal Briandovu politickou linii za perspektivní směr vedoucí k zajištění evropského míru.³ Zeměpisné položení a národnostní poměry podle

¹ Srov. např. Literární interview. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Prager Tagblatt, 7. 9. 1930; Právo lidu 9. 9. 1930], s. 165-166: „Mám v zásuvce rukopis o Dostojevském. Je už sedmnáct let připraven a musí být ještě přepracován. Ale k tomu se nedostanu. Teď píšu druhé vydání své Konkrétní logiky, doufám, že ji ještě letos dodělám.“

² Rozhovor s redaktorem Prager Tagblattu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Prager Tagblatt, 7. 9. 1926; Národní osvobození, 8. 9. 1926], s. 159.

³ Jak prezident vidí a posuzuje současné události evropské. Rozhovor s redaktorem Prager Tagblattu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Le Matin, 18. 12. 1926; Prager Presse, 22. 12. 1926; Národní osvobození, 23. 12. 1926], s. 173.

Masarykova pohledu Československo předurčovaly k tomu, aby na svou státní identitu a zahraniční politiku hledělo z evropské a světové perspektivy. V tomto směru Masaryk v projevu k 28. říjnu 1926 formulovat tři historické příklady ze středověkých dějin, které se v jeho dosavadní historické argumentaci nevyskytovaly, a vyzdvihl význam Přemyslovců, Karla IV. a Jiřího z Poděbrad. Přemyslovci založili stát a ukázali, „jak svého mužně hájit a chránit“. Karel IV. vnesl do politiky vzdělanostní rozměr a jeho postava dokazovala význam politického vzdělání státníka pro úspěšné řízení země. Jiří z Poděbrad poté pochopil, že válčením se nedá vyřešit problém českého státu a stal se příkladem úsilí o „mír a přátelení se všemi národy Evropy“. Všechny tři případy plně korespondovaly s masarykovskou koncepcí základních úkolů československého státu, prohloubenější pozornost jim však Masaryk nevěnoval.⁴ Roku 1929 Masaryk k této triádě připojil ještě symbolickou postavu Přemysla Oráče, který podle Masaryka svým charakterem rolníka obdělávajícího pole nejlépe ztělesňoval ideu práce a skutečnost, že „naš stát od samého počátku spočíval na práci“.⁵ K postavě svatého Václava se Masaryk roku 1929 v souvislosti s chystanými oslavami svatováclavského jubilea vyslovil na základě přímého dotazu katolického žurnalisty Josefa Doležala. Označil přitom svatého Václava za „osobnost sympatickou“, ocenil jeho důraz na šíření křesťanství, kultury a pokroku a vyzdvihl rovněž jeho „západnictví“ a politickou obezřetnost. Uvedl ale zároveň, že církevní křesťanství Václavovy doby bylo kvalitativně odlišnou entitou než pozdější vrcholně středověký katolicismus a mezi svatováclavskou a reformační ideou nebyl proto nijaký nepřekonatelný rozpor.⁶ V den svatováclavského výročí 28. září 1929 Masaryk zdůraznil, že „svatý Václav byl knížetem míru, ale statečně hájil přemyslovského státu a uhájil“, a jeho političtí odpůrci museli jeho politickou koncepci chtět nechtě převzít. Zároveň se však Masaryk václavské tematice ve svém proslovu spíše vyhnul a stočil svou řeč k aktuálně politickému tématu parlamentních voleb, které se měly konat na konci října.⁷

Ve druhé polovině 20. let pokračovala Masarykova polemika se stoupenci a reprezentanty národní demokracie. Masaryk podroboval kritice radikální nacionalismus a krajně pravicové tendence ve straně, interpretoval toto politické uskupení jako upadající

⁴ 28. říjen na Hradě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 29. 10. 1926], s. 167.

⁵ Prezident Masaryk o pomníku Přemysla Oráče. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [České slovo, 23. 4. 1929; národní osvobození, 23. 4. 1929], s. 34.

⁶ Prezident T. G. Masaryk o mravním základu moderního státu, o poměru katolictví k demokracii, o oslavách svatováclavských. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Život, 15. 5. 1929 a následně v dalších čís. listech], s. 41.

⁷ Prezident Masaryk o svatém Václavu a volbách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Lidové noviny, 28. 9. 1929], s. 56.

odnož československé politiky a vyjádřil zároveň znepokojení nad tím, že úpadkem národní demokracie ztrácí československá buržoazie politickou hlavu a vzniká situace, kdy je buržoazie hospodářsky a sociálně nesouměřitelně silnější než její odpovídající politická reprezentace.⁸ V duchu staršího odporu vůči klerikalismu podroboval Masaryk v anonymních člancích kritice i politiku lidové strany, zvláště jejích tiskových orgánů, které se příležitostně stavěly proti Benešově linii zahraniční politiky a obhajovaly italský fašismus. Masaryk si představoval lidovou stranu v podobě, která by nebyla zatížena konfesijností a vyplňovala by tolik potřebný politický střed. Lidová strana však podle Masarykova názoru této možnosti působení nevyužila a posunula se „konjunkturálně na pravici“.⁹ Masarykova polemika s lidovou stranou však nedosahovala zdaleka takové intenzity jako v případě národní demokracie a na rozdíl od veřejně víceméně známých rozporů mezi Masarykem a národní demokracií zůstala v anonymní rovině, ve které byly formulovány Masarykovy publicistické příspěvky. Spíše fragmentární byla v druhé polovině 20. let Masarykova kritika frakce bývalého národního sociála Jiřího Stříbrného (tíhnoucího čím dál zřetelněji ke krajní pravici), intenzifikovala se však na počátku 30. let v souvislosti se soudním procesem, který byl proti Stříbrnému veden.¹⁰ Značně okrajová byla rovněž Masarykova polemika se slovenskou protimasarykovskou opozicí ztělesňovanou lidovou stranou.¹¹

⁸ Politický úpadek národní demokracie. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 16. 10. 1924], s. 126-127; Interview. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Demokratický střed, 7. 1. 1927], s. 184-185 (rozhovor měl původně vyjít v Národních listech, ale Karel Kramář jeho publikování zněmožnil). Dále srov. Němečtí ministři. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 18. 11. 1925], s. 118-119; Orgány dr. Kramáře. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 24. 11. 1925], s. 120; Po návštěvě jihoslovnaské delegace. Rozhovor s redaktorem Prager Tagblattu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 3. 3. 1927], s. 197-198; Spor o carské Rusko a naše osvobození. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 5. 2. 1928], s. 260-262; Gentlemanství v politice. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [České slovo, 23. 11. 1928], s. 337-339; Osvobození Čechoslováků a carské Rusko. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Právo lidu, 3. 4. 1929], s. 27-28. Masarykova obhajoba Beneše proti národně demokratickým útokům: O tom oktroji. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 25. 9. 1927], s. 235-236.

⁹ Srov. např. Katolicismus a inteligence. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 18. 7. 1925], s. 146: „Lidová strana v republice přišla k jisté moci...avšak historie lidové strany za tuto dobu nezvratně dokazuje neplodnost lidových vůdců. Není jediné politické akce většího dosahu, kterou by politikové lidovečtí... byli zahájili a provedli.“ Dále srov. Zahraniční a sociální politika orgánu lidové strany. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [České slovo, 29. 3. 1928], s. 266-267; O funkci, kterou by měla mít lidová strana. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 3. 5. 1928], s. 290-291; Výchova katolická. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Národní osvobození, 26. 11. 1931], s. 227-228.

¹⁰ Srov. nap., Vykopávky pana Stříbrného. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Národní osvobození, 2. 8. 1931], s. 218; Kdo nám cpe Stříbrného. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Národní osvobození, 15. 1. 1932], s. 236-237; Prohlášení soudcovské. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-*

Od druhé poloviny 20. let věnoval Masaryk velkou pozornost rodícímu se fenoménu fašismu a nacismu, který jej od počátku znepokojoval a zároveň nutil ke studiu příčin vzniku fašistické a nacistické ideologie. Když roku 1925 vyšla Hitlerova kniha *Mein Kampf*, Masaryk si ji ihned přečetl a v následujících letech až do konce svého života se k ní opakovaně a v souvislosti s Hitlerovými úspěchy v německé politice po roce 1933 čím dál častěji vracel.¹² Masarykova osobní knihovna shromažďovala fašistickou literaturu a Masaryk inicioval založení protifašistické informační centrály s úkolem provádět zpravodajskou činnost. Během svých rekreačních pobytů v Itálii se Masaryk vyhýbal setkání s Mussolinim, ačkoliv jej Mussolini k návštěvě opakovaně zval. Při cestě na Blízký východ roku 1927 se již Masaryk Itálii raději vyhnul a cestoval přes Francii.¹³

Masaryk odmítal z pravicových kruhů vycházející představu o krizi parlamentarismu a demokracie, která byla podle jeho názoru za situace, kdy bylo demokratické zřízení teprve ve svých počátcích, ze své podstaty nelogická a účelově cílená proti demokratickým principům.¹⁴ Podle Masarykovy historické argumentace byla demokracie, jejíž historické počátky sahaly k americké a francouzské revoluci, stále poměrně novým historickým jevem a zatímco monarchismus měl k rozvoji a zdokonalování svých metod několik tisíc let, demokracie měla ke svému vývoji sotva dvě stě let.¹⁵ V historickém ohledu vyjádřil Masaryk v této souvislosti na konci roku 1932 svou skepsi vůči názorům, podle kterých by silní muži podobného typu jakými byli v minulosti pruský král Friedrich II. Veliký či Napoleon mohli „nemocné Evropě přinést uzdravení“.¹⁶ Československo mělo podle Masaryka k demokratičnosti historické předpoklady, protože nemělo dynastii, národní rodovou aristokracii a vlastní vojsko.¹⁷

1937. Praha 1997 [Národní osvobození, 16. 3. 1932], s. 238-239; Prezidentův dar Stříbrnému. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Národní osvobození, 11. 2. 1932], s. 243; Z politické periferie. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 24. 4. 1932], s. 266-267.

¹¹ Srov. např. Co napsal prezident Hlinkovi. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [České slovo, 28. 2. 1930 a následně v dalších čís. listech], s. 131-132.

¹² Masaryk, J.: *Volá Londýn*. Praha 1948, s. 202; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 128.

¹³ Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 147.

¹⁴ Interview s panem prezidentem republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 27. 6. 1926], s. 136. Srov. podobně též Poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Lidové noviny, 29. 10. 1931 a v dalších čís. listech], s. 222. Srov. též rozhovor Demokracie neselhala. Prezident Masaryk o výchově. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Morning Post, 9. 10. 1933; čís. listy text krátily, např. Právo lidu, 10. 10. 1933], s. 380-382.

¹⁵ Demokracie stále žije. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [New York Times – Magazine, 12. 11. 1933; část rozhovoru přetiskly Lidové noviny, 27. 11. 1933], s. 386.

¹⁶ Prezident Masaryk o Německu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 22. 1. 1933, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 23. 1. 1933, 1. 2. 1933 a v dalších čís. listech], s. 330.

¹⁷ Rozhovor s panem prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 24. 5. 1934], s. 420.

Masaryk se svými výroky snažil od počátku význam fašismu marginalizovat a vykázat celý fenomén do polohy hnutí bezperspektivních ztroskotanců, kteří se radikálními postoji a infantilními představami o politickém programu snaží kompenzovat vlastní neúspěchy a frustrace.¹⁸ Tento postoj neznamenal podcenění fašismu, nýbrž způsob boje proti němu vedený snahou snížit jeho atraktivitu. V reakci na československý Gajdův pokus o fašistický puč Masaryk uvedl, že „fašismus je anonymní společnost nespokojených a odmítnutých s neomezeným ručením k výrobě politických báchorek a raubířských historek“ a jeho úspěch je měřítkem dezorientace buržoazie. V československém prostředí by neměl žádný význam, pokud by nenacházel oporu u části národní demokracie“.¹⁹ Ve své anonymní publicistice Masaryk vyslovil mínění, že v českém prostředí „Kramář je otcem fašismu“ a „jen dlouholetá podkopnická práce dr. Kramáře a jeho náhončích způsobila, že se shlukli kolem Gajdy nespokojenci bez politického programu“, kteří zcela paradoxně na jedné straně horují proti Němcům a na straně druhé vidí v německých radikálech svůj obdivovaný vzor.²⁰

Masarykův deklarovaný postoj k alternativě vzniku jakési středoevropské či dunajské federace zůstal podobně jako v bezprostředně poválečném období skeptický i v druhé polovině 20. let. Když byl Masaryk v březnu 1925 v rozhovoru pro *Neue Freie Presse* dotázán, pokládá-li za možný vznik podunajské federace, proti které vystupuje většina států, odpověděl: „Není na čase oddávat se takovým spekulacím – nejdříve musí každý z těchto států co možná nejvíce zesílit a dostat se uvnitř do pořádku...Vyvinou-li se velmoci nám nejbližší, Rusko a Německo, demokraticky a budou-li respektovat práva malých států, pak neuznávám, proč bychom nemohli existovat malí a nezávislí v dobrých vztazích mezi sebou i k velmocím“.²¹ V rozhovoru pro *Christian Science Monitor* z března 1926 se Masaryk na

¹⁸ Výstižně v tomto směru srov. např. *Z fašistické kuchyně*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 1928], s. 257: „...fašistická organizace [byla] reorganizována. Reorganizovali se docela tak, jak by postupovali hoši nižšího gymnázia nebo reálky ve svých tajných společcích. Osoby zůstávají tytéž, ale dávají si teď jiná jména.“

¹⁹ Rozhovor s redaktorem *Prager Tagblattu*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Prager Tagblatt, 7. 9. 1926; Národní osvobození, 8. 9. 1926], s. 161.

²⁰ *Z fašistické drogerie*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 21. 8. 1927], s. 230-231. K další Masarykově kritice českého fašismu gajdovského ražení srov. Šifrovaná depeše. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 13. 11. 1927], s. 241-242; Gajda vyhrál. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Přítomnost, 3. 5. 1928], s. 288-289; *Z fašistické kuchyně*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 13. 5. 1928], s. 296; Gajda úderníkem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 29. 4. 1930], s. 149. Komentář ke Gajdovu odsouzení roku 1932 srov. Radola Gajda. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Lidové noviny, 7. 2. 1932], s. 241-242. Dále srov. *Fašismus pro republiku*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 12. 5. 1933], s. 356-357.

²¹ Srov. např. *Prezident Masaryk o Dunajské federaci*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III*. Praha 1994 (*Neue Freie Presse*, 8. 3. 1925, *Národní listy*, 9. 3. 1925), s. 102: „*Politika všech nástupnických států míří proti Dunajské federaci. Dopisovatelka se táže prezidenta, pokládá-li takové spojení za možné.* [Masaryk] Není na

dotaz redaktora vyjádřil příznivě o ideji Panevropy: „Jsem pro to, aby se těmto plánům [Panevropy] dalo co možná nejvíce povzbuzení, jdou správným směrem... Takzvané nemožné sny idealistů často ztělesňují ideje, které se osvědčí jako uskutečnitelné mnohem dříve, než je svět všeobecně uzná za praktické.“ Redaktor však zároveň poznamenal, že „mluvě o řešení, jaké se navrhuje pro Evropu v plánu Spojených států evropských nebo Panevropy, prezident Masaryk se vyslovoval opatrně“.²² V rozhovoru pro americký *Cosmopolitan Magazine* v květnu 1929 označil Masaryk za základní bariéru evropského sjednocení jazykové rozdíly, ze kterých podle jeho názoru vyplývaly i podstatné kulturní rozdíly mezi evropskými národy. Evropské národy se podle Masaryka sblížovaly nikoliv zastřešováním pod nadstátní celky, nýbrž právě poválečným vznikem států nových, jejichž zrod vedl ke svobodě a potvrzení kulturní rovnoprávnosti. Masaryk v té souvislosti připomněl, že Američané jsou sice ve skutečnosti „Evropany postavenými do jiných přírodních poměrů“, avšak kulturní diverzitu Evropy vyplývající z jazykových diferencí přesto většinou správně nechápou, a poukázal proto na určitou paralelu s rozdíly mezi bělošským a černošským obyvatelstvem ve Spojených státech amerických.²³ V prosinci 1929 se Masaryk proti federativnímu uspořádání středoevropského prostoru postavil argumentem, že „dopravní prostředky se tolik vyvinuly, že takovým momentům, jako příznivé zeměpisné konfiguraci, nelze připisovat takový význam jako dříve“.²⁴ Z Masarykových postojů z přelomu 20. a 30. let je zřejmé, že se Masaryk stal zastáncem francouzsko-německé spolupráce v duchu politiky Aristida Brianda. Pochvalně se vyjadřoval o panevropském hnutí, rozuměl jím však především politiku dobrého sousedství, nikoliv vznik nadstátní organizace.²⁵ Masaryk uváděl, že evropskou spoluprací je třeba založit

---

časе oddávat se takovým spekulacím – nejdříve musí každý z těchto států co možná nejvíce zesílit a dostat se uvnitř do pořádku... Vyvinou-li se velmoci nám nejbližší, Rusko a Německo, demokraticky, a budou-li respektovat práva malých států, pak neuznávám, proč bychom nemohli existovat malí a nezávislí v dobrých vztazích mezi sebou i k velmocím.“

²² Rozhovor pro *Christian Science Monitor*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III*. Praha 1994 [*The Christian Science Monitor*, 12. 3. 1926], s. 130

²³ Srov. Interview pro *Cosmopolitan Magazine*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A-ÚTGM-CD 29, 14. 5. 1929, otištění v *Cosmopolitan Magazine* nezjištěno], s. 36-38.

²⁴ Prezident Masaryk o Panevropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Das neue Europa, prosinec 1929, Československá republika, 29. 12. 1929], s. 88.

²⁵ K Masarykově interpretaci termínu Panevropa a evropské „sjednocení“ jako politiky dobrého sousedství srov. Masarykův projev o Haagské konferenci. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [New York Times Magazine, 2. 3. 1930, Svornost, 5. 3. 1930], s. 136: „Považujete plán Panevropy za řešení evropských nesnází? [Masaryk]. Znamená-li přátelství evropských národů, pak je srdečně přijímám. Jsem v dobrých stycích se svým sousedem a přeji mu, aby byl v dobrých stycích on se svým. Jakmile se skutečně spřátelíte s jedním člověkem, již jste na cestě k přátelství s jeho přáteli. To ve velkém měřítku znamená Panevropa a tak já jí přeju.“ Srov. též Velké osobnosti evropské. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A-ÚTGM-CD 31, rozhovor se španělským novinářem Artemisem Preciossem 19. 6. 1931, otištění neověřeno, zprávu podalo České slovo, 20. 6. 1931; Lidové noviny, 30. 6. 1931], s. 213: „A co evropská unie? [Masaryk] Myslím, že... jest v Evropě velká touha států a národů po spojení, vzájemném prolnutí a spolupraci... jeví se již snaha po jakémisi praktickém sbratření.“

na shodě velkých států (Německo, Francie, Itálie, Británie) a jen pokud dojde k jejich porozumění, bude připravena půda i pro malé národy.²⁶

Významný mezník meziválečného období znamenala Velká hospodářská krize. Krize propukla ve Spojených státech amerických roku 1929 a do zbytku světa se přelévala postupně. V počáteční fázi krize bylo Československo jejími důsledky zasaženo jen okrajově, výraznější krizové projevy přišly v druhé polovině roku 1930 a velmi silně zasáhla krize Československo od konce roku 1931. Masaryk se tématu úpadku a krize věnoval již ve svém projevu po znovuzvolení prezidentem v červnu 1927. Nad úpadkem a krizí se tehdy zamýšlel v souvislosti se svou nedávnou cestou po zemích Blízkého východu a Středomoří na jaře 1927, kde pozoroval památky zaniklých starověkých civilizací. Příčiny úpadku přitom podle Masaryka v historickém ohledu nejlépe definoval Komenský, který byl v Masarykově interpretaci k takovému soudu nanejvýš kvalifikován tím, že dokázal ze světových událostí postřehnout nástup nového věku, jenž se v jeho době ohlašoval. Komenský podle Masarykova výkladu spatřoval překážku společenského vývoje v „množství vládnoucích, množství zákonů, množství vykladačů paragrafů, množství vnějších obřadností, jež zastíňují pravou podstatu věcí, v pohrdání zákony a jejich porušování, vzájemné revnivosti vládců, válkách a zvířecí zběsilosti“.²⁷

Velkou hospodářskou krizi otřásající světem od roku 1929 se Masaryk pokoušel interpretovat nadekonomicky, prostřednictvím širších duchovních a společenských silochar a vyslovil tezi, že probíhající krize má též svou mravní a politickou dimenzi pramenící v

²⁶ Srov. Prezident Masaryk o Panevropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Das neue Europa, prosinec 1929, Československá republika, 29. 12. 1929], s. 89: „Dokázal jsem již ve Světové revoluci, že není v našem zájmu vidět konflikt mezi Francií a Německem... Jakmile bude dosaženo sjednocení Německa a Francie, seskupí se malé státy kolem velkých. Pak lze mluvit o Panevropě.“ Dále srov. Rozhovor prezidenta se španělským novinářem. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [El Sol, 5. 6. 1930], s. 153. „*Jaké důsledky mohla by mít pro nezávislost československou otevřená aliance, bez postranních úmyslů, mezi Francií a Německem?* [Masaryk] My jsme zcela pro toto prolnutí. Prolnutí mezi Francií a Německem, které jsou dva největší státy pevniny (vždyť dnes Rusko nepadá na váhu) bylo by největší zárukou míru a blahobytu Evropy... tato spolupráce by byla ještě účinnější, kdyby Itálie se jí zúčastnila, zaručila by politický a morální život států.“ Podobně srov. Prezident Masaryk o evropském společenství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [The Spectator, 2. 4. 1932; čs. listy použily k otištění jen části rozhovoru], s. 263: „Mám za to, že jediná trvalá báze pro evropský mír je francouzsko-německá kooperace za podpory Velké Británie a Itálie... Kdyby mohlo dojít k francouzsko-německo-britské kooperaci v Evropě, mohly by se všechny sny, které nám tanou na mysli, jako Panevropa, jednoho dne uskutečnit.“ K Masarykovu vztahu k otázce evropské integrace srov. v odborné literatuře Syllaba, T. (ed.): *Masaryk a myšlenka evropské jednoty*. Praha 1992; *Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze VI. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998*. Hodonín 1999; Bednář, M.: Aktuální význam Masarykova filozofického a politického přínosu k myšlence evropské integrace. In: *Spory o dějiny 2*. Praha 1999, s. 11-17; Opat, J.: *T. G. Masaryk. Evropan. Světoobčan*. Praha 1999.

²⁷ Masarykovo poselství po prezidentské volbě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 12. 6. 1927; Tribuna, 13. 6. 1927 a v dalších čs. listech], s. 208. Ke Komenského rozpoznání nástupu nového věku srov. Masarykovu předmluvu ke knize *Johanes Amos Comenius*. Praha 1928, s. 3-7, přetisk viz Masaryk, T. G.: *Johanes Amos Comenius*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994, s. 320.

dlouhodobém přerodu společnosti, jehož nová fáze byla zahájena první světovou válkou.²⁸ Hospodářskou krizi samotnou Masaryk označil za přechodný symptom, který odráží hlubší vývoj společnosti, jenž nelze napravit jakýmsi okamžitými administrativními zásahy. Rozhodně odmítal myšlenku, že by krize byla způsobena rozpadem habsburské monarchie a vznikem nových menších států ve střední Evropě.²⁹ Podle Masarykova názoru představovalo podstatu probíhající krize selhání inteligence jako vedoucí společenské složky. Léčbu podstaty krize spatřoval Masaryk v prosazení „opravdovějšího, čestnějšího, duchovnějšiho života“, v oblasti politiky poté v opuštění „řemeslného politikaření a prosazení vzdělanosti a mravnosti.“³⁰ Vyslovil předpoklad, že krize se v perspektivě přesahující momentální ekonomické problémy stane příležitostí k racionalizaci světového obchodu a k „racionálnímu rozdělení hospodářské práce“.³¹ Zároveň se Masaryk z funkce oficiálního představitele státu snažil působit na občany povzbudivě a význam krize relativizoval, když v historické perspektivě podotkl, že „každá doba má krizi svého druhu, není doby bez krize“.³²

Na počátku 30. let došlo k jistému posunu Masarykovy rétoriky ohledně zrodu určité formy hospodářsky založeného nadnárodního celku v prostoru menších středoevropských zemí, ke kterému Masaryk ve 20. letech vyjadřoval skeptické či vyhýbavé stanovisko. Dělo se tak v souvislosti s německými snahami o utvoření celního spolku ve střední Evropě, který by pro samostatnost Československa znamenal značnou hrozbu, s rostoucím nacistickým nebezpečím v Německu, a s úsilím československé zahraniční politiky o užší kooperaci menších států středovýchodní Evropy v rámci Malé dohody (Tardieuův plán). Masaryk měl přirozeně velké obavy z pokusů o hospodářské a později i politické spojení Rakouska s Německem – v rozhovoru pro *Neue Freie Presse* z dubna 1932 proto zdůraznil, že by specifická rakouská kultura byla po spojení s Německem potlačována a v historickém ohledu poukázal na příklad Alsaska-Lotrinska, které rovněž vykazovalo odlišný charakter než Německo a jeho asimilace se nezdařila. V této souvislosti Masaryk podtrhl, že „by pro

²⁸ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čís. listech], s. 307: „Dějiny nám ukazují, že po každé světové revoluci – a válka byla světovou revolucí – vznikají podobné změny.“ K Masarykovu důrazu na morální dimenzi krize srov. např. Prezidentovo vánoční poselství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 19. 12. 1933; Lidové noviny, 19. 12. 1933 a v dalších čís. listech], s. 393.

²⁹ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čís. listech], s. 310; Až se změní naše srdce, bude věčný mír. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [České slovo, 18. 11. 1932 a v dalších čís. listech], s. 308.

³⁰ Poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 29. 10. 1931 a následně v dalších čís. listech], s. 222-224.

³¹ Prezident Masaryk o evropském společenství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [The Spectator, 2. 4. 1932; čís. listy použili k otištění jen části rozhovoru], s. 262.

³² Prezident Masaryk o světové hospodářské krizi. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 21. 9. 1932; Národní osvobození, 21. 9. 1932 a v dalších čís. listech], s. 303.

Rakousko bylo lepší něco takového jako dunajská federace“.³³ Masaryk v březnu 1933 naznačil, že tendence k ekonomické integraci menších střeoevropských zemí je přirozeně vedena obavou ze síly Německa a uvedl, že „hospodářské sjednocení s pěti nebo šesti menšími národy učiní nás hospodářsky mnohem silnějšími“. Za hlavního odpůrce projektu však Masaryk pokládal Maďarsko.³⁴ Zároveň ale Masaryk nadále prohlašoval, že uzavřením individuálních smluv mezi jednotlivými státy lze dosáhnout „stejných nebo podobných výsledků“ jako ustavením celní unie či vznikem mezistátní federace.³⁵ Tento Masarykův postoj souvisel v neposlední řadě se způsobem, jakým Masaryk termínu „federace“ rozuměl. Četba Masarykových textů, rozhovorů a prohlášení totiž ukazuje, že termínem „federace“ Masaryk chápal spíše původní latinský význam slova *foedus*, tedy spojenectví a kooperaci nezávislých států, než federativně uspořádaný stát či nadstát.³⁶ Hlavním cílem „mezinárodnosti“ a „mezistátnosti“ bylo v Masarykově pojetí uchování míru a jako historický příklad Masaryk v tomto ohledu v meziválečném období opakovaně vyzdvihoval mírovou iniciativu Jiřího z Poděbrad, která byla posléze filosoficky a politicky zpracována

³³ Rozhovor prezidenta Masaryka s dopisovatelem Neue Freie Presse. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Neue Freie Presse, 17. 4. 1932; Národní osvobození, 17. 4. 1932 a v dalších čs. listech], s. 264.

³⁴ Srov. Prezident Masaryk o evropském společenství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997, s. 260, kde redaktor uvádí: „Obrátil jsem se pak k moderní Evropě a zeptal se prezidenta, jaké jsou jeho názory na tzv. dunajský plán. Odvětil, že... Československo si přeje uzavřít rozumné hospodářské dohody se sousedními a s blízkými menšími národy, jako jsou Rakousko, Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie a Bulharsko. Toto nové uspořádání by bylo čistě hospodářské, avšak doufá, že by zlepšilo i politické vztahy mezi menšími národy střední Evropy... Je si vědom, že určité složky maďarského veřejného mínění nesouhlasí s účastí své země na dunajském plánu.“

³⁵ Prezident Masaryk o světové hospodářské krizi. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 21. 9. 1932; Národní osvobození, 21. 9. 1932 a v dalších čs. listech], s. 302. Srov. též Masarykův rozhovor s německým novinářem Hegemannem z prosince roku 1932, Prezident Masaryk o Německu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 22. 1. 1933, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 23. 1., 1933, 1. 2. 1933 a v dalších čs. listech], s. 333: „Mr. Knickerbocker dokonce nedávno tvrdil, že jste prý svými nedávnými výroky vykopal hrob nadějí na brzké hospodářské spojení dunajských zemí. [Masaryk] To je přehnané. Také já očekávám hospodářskou záchranu od spojení ve větší hospodářské celky, ale neposuzuji současnou situaci jen hospodářsky.“ Demokracie stále žije. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [New York Times – Magazine, 12. 11. 1933; část rozhovoru přetiskly Lidové noviny, 27. 11. 1933], s. 387: „V dunajské oblasti nebude žádná politická konfederace, spíše bude vytvořen systém obchodních smluv mezi nezávislými státy.“

³⁶ O této Masarykově interpretaci termínu „federace“ svědčí například Masarykovo tvrzení z roku 1932, Poválečné problémy Československa. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A ÚTGM-CD 32, strojopisný text článku v angličtině, 9. 7. 1932, otištění nedoloženo], s. 292: „Světová válka nahradila starý imperialismus federací všech států a národů... z toho důvodu začínáme uvažovat o Panevropě... Naprosto upřímně přijímám poválečnou zásadu federace, která uvádí v soulad zájmy všech států a národů.“ Masarykovy výroky tedy naznačují, že podle Masarykovy interpretace termínu federace v poválečné Evropě federativní uspořádání již existovalo prostřednictvím spojenectví nezávislých států. Toto vnímání Masarykova pojetí termínu federace též umožňuje pochopit Masarykův výrok: „Pořádek našeho mnohotvárného světa bude vždy možný jen na federalistickém základě.“ Srov. Prezident Masaryk o Německu. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 22. 1. 1933, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 23. 1., 1933, 1. 2. 1933 a v dalších čs. listech], s. 337.

Komenským.³⁷ V kontextu zmíněného Masarykova pojetí termínu federace a prioritního úsilí o evropský a světový mír je třeba vnímat Masarykův výrok v interview z března 1933, kde Masaryk právě v období nástupu nacismu v Německu vyjádřil myšlenku, že Evropa se ve skutečnosti čím dál více sjednocuje a v případě, že by on sám byl mladší, věnoval by své životní úsilí tomu, aby „pomohl k proniknutí myšlenky utvoření spojených států evropských“.³⁸ Sblížení evropských států bylo v Masarykově pojetí nadále spojováno především se skutečností, že v poválečné Evropě padly konzervativní monarchie a vznikly republiky, čímž se v Masarykově interpretaci evropské země staly svobodnějšími a vzájemně bližšími. Hovořil-li Masaryk o sjednocení, nemínil tím (podobně jako v případě termínu federace) jednotný „nadstát“ či jeho jednotnou vládu, nýbrž mírové soužití samostatných států.

V září 1932 Masaryk znovu poukázal na kontinuitu německé pangermánsky pojímané geopolitické koncepce *Drang nach Osten* („národy se nemění... a v podstatě ani zájmy ne“) a vyslovil politování nad dějinnou skutečností, že se Německo dlouhodobě snaží prosazovat své zájmy ve středovýchodní Evropě tvrdou silou a opomíjí nezanedbatelný potenciál své měkké síly v tomto prostoru. Ba co víc, hrubými a siláckými prohlášeními proti menším národům Německo podle Masaryka v očích obyvatel střední a východní Evropy zbytečně diskreditovalo svou kulturu jako celek a přispívalo tak k tomu, že se německá kultura stávala

---

³⁷ Srov. např. Masaryk, T. G.: Kongresu Svazu světového bratrství. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 31. 8. 1921; Lidové noviny, 31. 8. 1921 a v dalších čs. listech], s. 79: „Úsilí lidového krále Jiřího z Poděbrad... o věčný mír národů odpovídá této mravní náladě našeho národa; nejskvělejší výraz dal této ideji Jan Amos Komenský, učitel národů.“ Masaryk, T. G.: Slované po válce. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [The Slavonic Review, 1922, v češtině jako samostatná publikace, 1923], s. 299: „Náš český král Jiří Poděbradský, král vzešlý z lidu, hlásal a hájil program věčného míru mezi národy, ten program vznikl po husitských válkách, které otřásl tehdejší Evropou. Válka 1914 otřásla... celým lidstvem; je zase doba pro program krále Jiřího.“ Masaryk, T. G.: Řeč při promoci na doktora Husovy bohoslovecké fakulty evangelické 24. května 1923. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Masarykův sborník, 2, 1927], s. 426: „...musíme vzpomenout na krále Jiříka a na jeho úsilí o zachování státu úsilím o věčný mír. Od Jiříka ke Komenskému: Komenský zpracoval ideje svých předchůdců filosoficky a politicky“. Viz Oslavy státního svátku u prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní listy, 29. 10. 1924; Národní osvobození, 29. 10. 1924 a v dalších čs. listech], s. 81: „Jmenuji aspoň našeho Komenského a našeho krále Jiřího z Poděbrad, který už pojal myšlenku společnosti národů evropských.“ 28. říjen na Hradě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 29. 10. 1926], s. 167: „A Jiřík konečně, maje zkušenost válek a povstání, pochopil, že jen válčením problém českého státu nedá se vyřešit, že musíme usilovat o mír a přátelství se všemi národy Evropy.“ Poválečné problémy Československa. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A - ÚTGM-CD 32, strojopisný text článku v angličtině, 9. 7. 1932, otisknutí nedoloženo], s. 292; Až se změní naše srdce, bude věčný mír. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [České slovo, 18. 11. 1932 a v dalších čs. listech], s. 315; O vojenské službě a miličním systému. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Vossische Zeitung, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 1. 2. 1933 a v dalších čs. listech], s. 336.

³⁸ Srov. Prezident Masaryk o věcech evropských a o sobě. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 19. 3. 1933], s. 344-345: „Kdyby mně bylo 35 let, udělal bych seč mé síly, abych pomohl k proniknutí myšlenky spojených států evropských. Nebylo by to nic násilného a překotného. Každý ze států by měl velmi rozsáhlou oblast svobody. Byly by vzájemně vázány smlouvami jak hospodářskými, tak politickými. Tyto smlouvy by byly organizačním plánem práce politické a hospodářské.“

neakceptovatelnou a paušálně odmítanou.³⁹ Němci tak podle Masarykova pojetí odvrhovali svůj hlavní a největší potenciál, který spočíval v tom, že „Německo je nejškolenější země světa“, a za předpokladu mírového a přátelského přístupu k ostatním národům by Němci „byli povoláni... aby se stali učiteli Evropy“.⁴⁰

Nacismus Masaryk na počátku 30. let ve veřejných projevech hodnotil jako „efemérní zjev přechodného věku“, jehož vystoupení na scénu způsobila dlouhodobá transformace společnosti na cestě k modernitě. Tento přechodný věk byl v Masarykově dějinné interpretaci „pokračováním francouzské revoluce a ostatních revolucí“ a „přechodná léta začala v onom okamžiku moderních dějin, kdy se lidská svoboda stala hektickým pojmem“. V poválečném období se plodem přechodného věku stal bolševismus, fašismus a k jeho projevům náležela i velká hospodářská krize.⁴¹ Příčinu zrodu fašismu a nacismu spatřoval Masaryk mimo jiné v krizi inteligence a intelektuálů, kteří ztratili svou vůdčí schopnost vůči lidu. Podle Masarykova schematického popisu historického průběhu tohoto procesu společnost ztratila integrující náboženskou víru a fragmentarizovala se. Intelektuálové byli první, kdo začal otevřeně hlásat mravní relativismus a náboženskou skepsi a kdo namísto náboženské víry zahltil publikum „sty různých pravd“. Intelektuálové tak do značné míry vlastní vinou přestali být uznávanými morálními autoritami, demokracie u sebe neudržela masu lidu a „lid dezertoval k zástupcům jednoho dogmatu, které, byť i primitivní, mělo ctnost jednoduchosti“.⁴²

Po nástupu nacismu v Německu se Masaryk snažil vyslovovat ujištění, že demokracie není v obecné rovině v nebezpečí a rovněž že nehrozí nebezpečí války.⁴³ Nacismus

³⁹ Srov. Rozhovor s prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Le Petit Parisien, 29. 9. 1932], s. 306: „Myšlenka, říká si [Masaryk] jako pro sebe, to je spása... Německo samo, a víc než všichni ostatní, by z toho mělo prospěch. Mnozí z těch, co jsou kolem Německa, by připustili expanzi jistého kulturního germanismu. Nepochybně by čistě intelektuálský, nezištný vliv zvýšil prestiž Německa u národů německého jazyka daleko více, než by to dokázalo úsilí brutálního pangermanismu.“

⁴⁰ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čís. listech], s. 310.

⁴¹ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čís. listech], s. 308.

⁴² Prezident Masaryk o demokracii a diktaturách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Chicago Daily News, 5. 7. 1933; Národní osvobození, 4. 7. 1933; České slovo, 4. 7. 1933 a v dalších čís. listech], s. 363.

⁴³ Srov. např. Prezident Masaryk o vývoji demokracie. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čís. listech], s. 360: „*Je demokracie v nebezpečí?* [Masaryk] Ne, nemyslím si, že demokracie je v nebezpečí. I diktátoři sami se jí musejí dovolávat. Třeba Hitler, který byl přijat svým národem: není to král, ale muž jako jiní... Právě v tom faktu, že byli přijati jako vůdci svými národy, lze také spatřovat, do určité míry, jakousi formu demokracie – neříkám, že je to ta moje. Ale věci se dají do pořádku.“ Prezident Masaryk o výchově. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny 6. 9. 1933 a následně v dalších čís. listech], s. 369: „Vy máte obavu z protidemokratických pokusů doma a v zahraničí. Já toho strachu nemám. V politice třeba být trpělivým a klidným; vyčkávat. Co dnes lidi postrašuje a pobuřuje, velmi často za chvíli splaskne.“ Viz Demokracie zažene bouři. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [The Christian Science Monitor, 24. 5. 1934], s.

interpretoval v jistém smyslu jako jeden z projevů demokratického procesu na cestě evropských společností k modernitě, neboť vycházel z předpokladu, že vývoj směrem k demokracii není přímočarý. V tomto kontextu vyslovoval poté Masaryk postulát, podle kterého boj proti nacismu musí být veden demokratickými prostředky.⁴⁴

Masarykovy výroky o efemérnosti existence fašismu a nacismu a jeho malém potenciálu zvrátit vývoj Evropy vedly v hodnocení badatelů přirozeně k názoru o podcenění nacistického nebezpečí v Masarykově myšlení. Tento problém je však komplikovaný a dotýká se do značné míry Masarykovy pozice prezidenta republiky (ze které musel Masaryk volit diplomatický přístup), rétorické taktiky, jakou Masaryk vůči fašismu a nacismu zvolil, i časové perspektivy, kterou Masaryk pokládal za relevantní. Roku 1934 Masaryk v reakci na Mussoliniho výrok, že během deseti let bude celá Evropa fašistická, konstatoval, že v Evropě sice bylo od skončení války nastoleno několik diktatur a nevyloučil možnost prosazení dalších. Zároveň však připojil řečnickou otázku, jak dlouho můžou takovéto diktatury trvat. Odpověděl na ni přitom tvrzením, že se může jednat řádově o deset až patnáct let, což byla podle Masarykova vyjádření z hlediska historických procesů typu modernizačního přerodu evropské společnosti jen krátká epizoda, a to tím spíše za situace, kdy například Francouzská republika byla po šedesáti letech svého trvání „sama ještě dítě.“⁴⁵

Ve výrocih směřovaných veřejnosti se však Masaryk snažil nacismus a fašismus ukázat jako slabé, přechodné historické jevy, patrně cíleně především proto, aby povzbudil protifašistické proudy a utvrdil je v přesvědčení, že fašismus a nacismus jsou postaveny na chabých základech a lze proti nim demokraticky bojovat. Je zřejmé, že pravým účelem Masarykových zlehčujících až zesměšňujících výroků ohledně fašismu a nacismu, obsažených od 20. let v Masarykově publicistice, bylo povzbuzení demokratického smýšlení v historickém momentě, kdy se demokracie dostávala do krize. Masaryk si evidentně

423-424. K otázce nepravděpodobnosti propuknutí války srov. např. Demokracie neselhala. Prezident Masaryk o výchově. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Morning Post, 9. 10. 1933; čs. listy text krátily, např. Právo lidu, 10. 10. 1933], s. 382; Demokracie stále žije. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [New York Times – Magazine, 12. 11. 1933; část rozhovoru přetiskly Lidové noviny, 27. 11. 1933], s. 386-387: „Navzdory militarizaci německého národa a vnitřním událostem v Německu nemám strach z války.“ Rozhovor s panem prezidentem Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Národní osvobození, 24. 5. 1934], s. 419: „*Nevidíte, pane prezidente, nebezpečí blízké války?* [Masaryk] Ne... svět nemá na válku peněz. Kdo říká válka, říká peníze... Říkám vám tedy ještě jednou: není peněz. Zkušenosti z války jsou ještě živé.“ Rozhovor prezidenta s novinářkou Betty Rossovou. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Washington Herald, 3. 12. 1933], s. 485: „Nevěřím ve válku. Nebude války, válka vyžaduje peníze a zase peníze a nevidím státu, který má tolik peněz, aby je mohl vystřít.“

⁴⁴ Srov. hodnocení švýcarského žurnalisty z Neue Zürcher Zeitung, který vedl v květnu 1933 s Masarykem rozhovor, Rozhovor s Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Neue Zürcher Zeitung, 28. 5. 1933], s. 482: „Nepodplatitelný názor starého badatele je beze všeho ochoten v novém Německu vidět výraznou formu demokracie, ne sice přespříliš sympatickou, ale přece jen formu demokracie.“

⁴⁵ Masaryk o současných problémech. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Morgenzeitung (Ostrava), 9. 5. 1934], s. 417.

uvědomoval, že přiznáním strachu či přitakáním obavám by strach jen posílil. Diktátor neměl podle Masarykova názoru manipulační prostor o mnoho větší než demokratický vládce, protože v moderní společnosti mohl konat jen to, co mu veřejnost dovolí.⁴⁶ Nacistický a fašistický program byl podle Masaryka odsouzen k nutnému ztroskotání především kvůli ryze destruktivnímu přístupu zaměřenému na pojmenování nepřítele a kvůli absenci pozitivně vymezených cílů. V dějinném ohledu proto nacismus v Masarykově hodnocení mohl vývoj uvrhnout zpět, k méně vyvinutým formám společnosti. O Hitlerovi Masaryk roku 1932 v tomto kontextu soudil, že nic konstruktivního neudělá, může ale Evropu uvrhnout o sto let zpět.⁴⁷

Rasovou teorii nacismu pokládal Masaryk za absurdní a směšnou. V návaznosti na své názory zastávané již v mládí odmítl představu o etnogenetické čistotě kteréhokoliv evropského národa, a to s poukazem na četná etnická míšení prostupující evropské dějiny.⁴⁸ V Masarykově přístupu k nacismu a fašismu rozhodně nelze nalézt prvky appeasementu a snahy o smíření s fašistickými směry. Je ale na druhé straně nutné uvést, že Masaryk úplně neodhadl vývojové tendence a přes dřívější pochyby o schopnosti lidových mas rozhodovat se kompetentně v politických otázkách přecenil rozlišovací schopnosti mainstreamové populace. Masarykův omyl doložený z Masarykových soukromých (a tudíž snahou o působnost na publikum neovlivněných) spočíval od počátku 30. let v chybném předpokladu, že Hitler si svými demagogickými postoji sám brzy připraví vlastní politický pád, neboť Němci jsou vzdělaný národ a Hitlerovu prázdnou propagandu prohlédnou.⁴⁹ Na druhé straně se ale i v tomto směru našlo v Masarykově myšlení zrnko pochybnosti o rozlišovací schopnosti Němců. Navazovalo na dřívější Masarykova konstatování z doby první světové války, kdy Masaryk v německé učenosti identifikoval rys školometství a ozvuk vojácké

⁴⁶ Srov. Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čs. listech], s. 311 „Muž, který neumí vládnout parlamentárně, neosvědčí se natrvalo ani jako diktátor.“

⁴⁷ Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 183, její zmínka se vztahuje k 7. prosinci 1932

⁴⁸ Masaryk o demokracii a diktatuře. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Právo lidu, 1. 10. 1933, též v dalších československých listech], s. 374.

⁴⁹ Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 183; Sedlmayerová, O.: Malé vzpomínky na velkého presidenta. *Svobodné slovo*, roč. 3, 1947, č. 215, 14. 9., s. 3-4, vzpomínka se vztahuje k roku 1930, cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 187. Ve veřejných výrociích srov. zvl. Bude válka v Evropě? In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [6. kapitola Knickerbockerovy publikace *Bude válka v Evropě?* Ostrava 1934; část kapitoly převzaly Lidové noviny, 10. 6. 1934 a následně další čs. listy], s. 427: „Vyčkáme zcela prostě a uvidíme, jak pracuje jejich [Němců] rozum. Němci jsou v podstatě vesměs profesori. To znamená, že budou myslet. Nemohli by žít, aniž by mysleli, a toto myšlení povede také k výsledkům.“

drezury lidské mysli.⁵⁰ Jako mylný se však ukázal Masarykův předpoklad, že Hitler nebude směřovat k válce, protože k tomu Německo nemá dostatek hmotných prostředků.

V ideologickém ohledu Masaryk postuloval roku 1933, v době, kdy již nacisté v Německu plně přebírali moc, ideologickou návaznost mezi pangermanismem (vedoucím k rozpoutání první světové války) a nacismem. Linie jmen zahrnující Treitschkeho, Hartmanna, Lagarda, Mommsena a Schönerera, která se pravidelně vyskytovala v Masarykových textech z válečných let s cílem personalizovat (a tím konkretizovat) ideovou historii německého expanzionismu a militarismu, byla nyní Masarykem doplněna o Hitlera, jenž se podle Masarykova hodnocení vydal jimi naznačenou cestou.⁵¹ Hitlerův geopolitický program založený podle Masarykovy interpretace na sloučení všech německy mluvících obyvatel Evropy v jednom státě nepředstavoval svou podstatou nic nového a byl v historickém ohledu „jednou z nejstarších koncepcí moderní politiky“. Podobně v sobě podle Masarykovy interpretace již dřívější pangermanismus obsahoval i vyhraněné rasově založené teorie, doktrínu německé půdy a životního prostoru. Masaryk seznal, že „Němci jsou důležitým problémem pro celou Evropu“, zároveň ale podotkl, že „nemůžeme učinit nic lepšího než vyčkat a studovat je“. V rozhovoru s publicistou Knickerbockerem v prosinci 1933 se Masaryk snažil vyslovovat uklidňující výroky s poukazem na skutečnost, že on sám se na vývoj této prastaré německé geopolitické koncepce dívá „příliš mnoho desetiletí, než aby byl zneklidněn“. Publicista však příznačně poukázal, že Masarykovy argumenty zněly „spíše nadějně než přesvědčivě“.⁵²

Na pozadí obav o vývoj Evropy Masaryk na počátku 30. let ještě jednou epizodicky zasáhl do nové fáze sporu o smysl českých dějin, a to v reakci na Pekařovu nástupní rektorskou řeč *O periodizaci českých dějin*, pronesenou u příležitosti Pekařovy instalace na

⁵⁰ Srov. Masarykův rozhovor se švýcarským žurnalistou, Rozhovor s Masarykem. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Neue Zürcher Zeitung, 28. 5. 1933], s. 482: „Ale zda se z této zášti a nedostatku ducha [nacismus]...zvedne jednou lidštější, kultivovanější a mírumilovnější demokracie? Musíme mít naději, praví Masaryk a pokrčuje rameny. Němci jsou školení, ale nejsou vzdělání.“

⁵¹ Srov. Masarykova recenze Hitlerovy knihy *Mein Kampf*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A ÚTGM-CD 33, obsáhlý referát otištěn v Prager Presse, 30. 4. 1933 {Hitlers Credo} a Českém slovu, 3. 5. 1933], s. 348-355; Masaryk o demokracii a diktatuře. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Právo lidu, 1. 10. 1933 a v dalších čs. listech], s. 374: „Pangermanismus... dnes... začal se nazývat národní socialismus nebo rasismus. Ale jsou to stále tytéž názory Schönererovy, Lagardovy a jiných, které jsou jeho základem.“ Demokracie stále žije. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [New York Times – Magazine, 12. 11. 1933; část rozhovoru přetiskly Lidové noviny, 27. 11. 1933], s. 386: „V podstatě není rozdíl mezi předválečným pangermanismem a dnešním hitlerovským programem.“

⁵² Bude válka v Evropě? In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [6. kapitola Knickerbockerovy publikace *Bude válka v Evropě?* Ostrava 1934; část kapitoly převzaly Lidové noviny, 10. 6. 1934 a následně další čs. listy], s. 427. Srov. též Masarykova recenze Hitlerovy knihy *Mein Kampf*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A ÚTGM-CD 33, obsáhlý referát otištěn v Prager Presse, 30. 4. 1933 {Hitlers Credo} a Českém slovu, 3. 5. 1933], s. 349-350.

post rektora Univerzity Karlovy. Nová vlna diskusí se odvíjela řádově od roku 1927.⁵³ Spor se v novém kontextu v reformulované podobě navracel k tématům a koncepcím otevřeným v předválečném období. Ačkoliv do něj jméno Masaryk i Masarykem vyjádřené předválečné koncepce v nových pojetích vstupovaly, Masaryk sám stál již mimo hlavní proud sporu. Diskuse byla jen v minimální míře ovlivněna Masarykovými poválečnými texty a přístupy (orientovanými spíše na aktuálně politické otázky) a jádrem debat se od konce 20. let stala metodologická diskuse mezi historiky Josefem Pekařem a Janem Slavíkem (1885-1978). Dokladem omezené role Masarykových textů v obnoveném sporu o smysl českých dějin je skutečnost, že Masarykova kniha *Světová revoluce*, která mezi Masarykovými poválečnými texty nejvýrazněji navazovala na předválečnou otázku smyslu českých dějin, našla v rámci obnoveného sporu jen okrajový ohlas. Slavíkova argumentace šla sice podobným směrem jako dříve Masarykova, vedle starších Masarykových koncepcí ale našla novou výraznou metodologickou oporu v myšlení Maxe Webera. Od konce 20. let se navíc otázka smyslu českých dějin do značné míry zformalizovala a proměnila v otázku teoreticko metodologickou a paralelně s tím mizela její původní masarykovská komponenta založená podle Havelkova hodnocení na nolteovském myšlení o dějinách.⁵⁴

Masaryk sice chtěl do diskuse mezi Pekařem a Slavíkem vstoupit statí *Masarykova česká filosofie. Odpověď Pekařovi*, kde by se vymezil vůči Pekařově práci *Žižka a jeho doba* (čtyři svazky, 1927-1933) i vůči přednášce *Smysl českých dějin* (1929), na doporučení evangelického historika Františka Michálka Bartoše (1889-1972) však zůstal jeho text neuveřejněn.⁵⁵ Příležitostí k pozdnímu anonymnímu vystoupení se Masarykovi stala teprve Pekařova rektorská přednáška *O periodizaci českých dějin* z roku 1931.⁵⁶ Masaryk na Pekařův text reagoval na stránkách České mysli v článku podepsaném šifrou.⁵⁷ Masarykova anonymně formulovaná poválečná vyjádření již v průběhu 20. let naznačovala, že Masarykovi se v politickém ohledu nelíbil Pekařův postoj k pozemkové reformě, ke šlechtě a rovněž údajný

⁵³ Úvahy a diskuse o českých dějinách, které tak či onak reagovaly na starší Masarykovy koncepce, lze zaznamenat v celém meziválečném období. Jejich vývoji však na tomto místě nelze věnovat bližší pozornost. K jejich shrnutí a též k vývoji nové fáze sporu o smysl českých dějin po roce 1927 srov. především Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995, s. 27-43.

⁵⁴ Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995, s. 27-28, 33-35.

⁵⁵ Masarykův ve své době neuveřejněný text přetiskl poprvé *Masarykův sborník VIII*. Praha 1993, s. 111-131, následně jako Masaryk, T. G.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995, s. 575-598.

⁵⁶ Pekař, J.: O periodizaci českých dějin. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995 [Český časopis historický, 1931], s. 729-738.

⁵⁷ O periodizaci českých dějin. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Česká mysl, 1932, č. 3-4], s. 268-278.

Pekařův sklon k sentimentálnímu klerikalismu.⁵⁸ V obecné rovině Masarykovi v přístupu řady československých historiků (kontinuitně s postoji z předválečného období) nekonvenovalo opomíjení aktuálních témat a skutečnost, že historici nepsali „historii současnosti“, tedy se nezabývali obdobím po vzniku Československa. Masaryk vnitřně nesouhlasil s tím, že se přítomnost vymyká historickému poznání, neuznával nutnost historického odstupe pro hodnocení událostí a domníval se, že tento odstup měl význam jen v nedemokratickém monarchistickém režimu, kde byla teorie o nutnosti odstupe cestou, jak se vyhnout politickým nepříjemnostem. Masaryk proti historickému odstupe především zdůrazňoval, že historik minulost, jakkoliv vzdálenou, tak jako tak posuzuje podle svého poznání přítomnosti.⁵⁹

Masarykova reakce na Pekařovu řeč o periodizaci českých dějin působí svým celkovým vyzněním při vědomí povahy dřívějších sporů mezi Masarykem a Pekařem poněkud paradoxním dojmem. Obecné Masarykovy výtky formulované v reakci na Pekařovu periodizaci českých dějin, poukazující na pojmovou nejasnost Pekařova výkladu a na absenci definic, se nesly v klasické masarykovské linii a příznačně by byly velmi dobře (ba nezdá se lépe) aplikovatelné na texty Masaryka samého. Způsob polemiky, kterou Masaryk reagoval na Pekařův pokus o periodizaci českých dějin, ukazuje poměrně zřetelně, že Masaryk již do diskuse nevnášel žádné nové argumenty. Daleko spíše trval na určité opozici vůči Pekařovi („co se vědeckosti prof. Pekaře týká, máme jisté pochybnosti“) bez ohledu na metodologickou proměnu přístupů Pekaře samotného. Ty měly na počátku 30. let k Masarykově metodě historické generalizace (prosazované Masarykem v předválečném období) podstatně blíže než před válkou. Pekař totiž ve své rektorské řeči vystoupil s pohledem na periodizaci českých dějin založeným na notné dávce empiricky nedoložitelné generalizace a na hodnocení. Užíval tak přístup v mnohém podobný Masarykem dříve vehementně prosazované metodě, samotným Pekařem před válkou rozhodně odmítané pro nedostatečnou empiričnost a tudíž nedokazatelnost. Fakt, že výsledky Pekařova generalizujícího pohledu byly od výsledků Masarykových podstatně odlišné, je již jinou otázkou. Masarykova kritika Pekařovy periodizace českých dějin z počátku 30. let byla však náhle nesmírně empiristická – Masaryk Pekařovi vytýkal generalizující konstrukce a ukazoval, že prameny mohou indikovat i přesný opak Pekařových závěrů.⁶⁰ V situaci, kdy Pekař ve svém přístupu k historii dospěl

⁵⁸ Ke sporu o humanitní program. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III*. Praha 1994 [Národní osvobození, 16. 10. 1924], s. 76.

⁵⁹ [Masaryk, T. G.:] O periodizaci českých dějin. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Česká mysl, 1932, č. 3-4], s. 277.

⁶⁰ Srov. výstižně Masarykovu kritiku Pekařovy periodizace českých dějin, O periodizaci českých dějin. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Česká mysl, 1932, č. 3-4], s. 270: „Říci, že gotika byla dobou idealismu a spiritualismu a snahou být člověkem božím, nestačí, neboť tato formule platí pro dobu románskou

k Masarykem dříve prosazované generalizaci a hodnocení, vzal na sebe Masaryk pozici empirika stavícího se proti generalizujícím konstrukcím a vyměnil si tak s Pekařem dřívější metodologický postoj. Byl to navíc tentokrát (přesně opačně než v předválečném období) Pekař, kdo přicházel s koncepcí vývoje, a Masaryk, kdo se vůči ní vymezoval. V Masarykovi počátku 30. let se tak do jisté míry zračil Pekař-empirik předválečného období, v Pekařovi zase filosofující Masaryk dřívějšího ražení. Oba muži-intelektuálové zřejmě pokládali za přínosné vést dále teoretický spor, byť byli oba nuceni náhle obhajovat přesně to, co o dvě desetiletí dříve s velkou rozhodností popírali.

Lze vyslovit tezi, že pozdní ozvuk nutkání k diskusi a vedení sporu byl u Masaryka a Pekaře silnější než kontinuita s vlastními názory a metodami. Jestliže totiž Pekař přistoupil k historické generalizaci, kterou před válkou v obecné rovině prosazoval Masaryk, byl to po válce právě Masaryk, který ve způsobu své praktické historické argumentace (obsažené v projevech a prohlášeních vyjadřovaných Masarykovým jménem a tudíž z titulu prezidenta republiky) používal v poválečném období teze vystopovatelné dříve spíše v Pekařově pohledu na české dějiny – v Masarykově historické argumentaci tak nalézala ozvuk Pekařova teorie o „sycení se západními vzory a jejich dohánění“ interpretovaná Pekařem jako nosná osa českých dějin. Tento ozvuk sice mohl nalézat oporu i v dřívějším myšlení Masaryka samotného, způsob Masarykových poválečných formulací tohoto problému však připomínal spíše pekařovskou linii - Masaryk pekařovského způsobu interpretace dějin využil při snaze o smíření s Němci, když poukázal na české čerpání z německých kulturních vzorů trvajících kontinuálně od 6. století, při interpretaci svatého Václava jako zapadníka nebo u příležitosti Pribinovských oslav v Nitře, kde zdůraznil, že „náš státní a kulturní vývoj vůbec hned ze samého počátku dál se obcováním se Západem a celou Evropou“.⁶¹

Přes kritický pohled na Pekařovu teoretickou koncepci dějin Masaryk choval Pekaře jako osobnost českého vědeckého a veřejného života v úctě. Od roku 1929 byla v Lánech

---

v míře vyšší a platí také pro pozdější pokusy umělecké, v baroku také se jeví idealismus a spiritualismus a podobně.“ Ještě výrazněji se přejímání dříve ryze pekařovských prvků jeví v následujícím úryvku: „Chceme-li charakterizovat první dobu českého dějstva, nestačí říci, že to byla doba románská... naši předkové přejímali tenkrát (jak i později) západní kulturu z Německa... jak Německo, tak i Francie a jiné země měly stejnou dobu kultury románské. V čem tedy, to je otázka, je charakteristikon jednotlivých období historie české?“ Masaryk dále na s. 273 tvrdil, že „pro charakteristiku historických period nestačí jen psychologie“, se kterou pracoval Pekař, paradoxně však právě Masaryk dříve českým historikům nedostatečnou aplikaci psychologické metody vytýkal.

⁶¹ Srov. Prezident T. G. Masaryk o mravním základu moderního státu, o poměru katolictví k demokracii, o oslavách svatováclavských. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Život, 15. 5. 1929 a následně v dalších čs. listech], s. 41; Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932; České slovo, 5. 10. 1932 a v dalších čs. listech], s. 310; Poselství prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 14. 8. 1933 a v dalších čs. listech], s. 365.

zaměstnána jako Masarykova osobní archivářka Pekařova žačka, slovenská historička Anna Gašparíková (1896-1987) a brzy začala být zvána k večerním diskusím okruhu Masarykových blízkých. Při debatě o českých historících vzpomínala, jak Pekař často zaníceně hovořil o svém rodném kraji (Českém ráji) a jeho historicko-geografickém obrazu spoluutvářeném kulturními dominantami krajiny, sochami panny Marie a Jana Nepomuckého, a zdůrazňoval přitom, že vše, co zde utvářelo prostředí lidského života i jeho mentalitu bylo svým duchem katolické. V té souvislosti si pak podle Gašparíkové Pekař s hořkostí stýskal, že vše protivící se minulému i současnému životu vychází z Hradu. Masaryk reagoval na Pekařovy postoje na rozdíl od předválečného období velmi klidně, smířen s Pekařovými pravicovými postoji a konzervativismem. Jestliže ještě před válkou Pekařovo sentimentální pojmání dějin podroboval kritice, nyní Pekaře ohodnotil slovy: „Je to hodný hoch, pravda, sentimentální, nerad se loučí s tím, nač si zvykl.“ Při srovnání Pekaře s historikem světových dějin Josefem Šustou (1874-1945) Masaryk seznal, že Pekař je mu přes Šustův nesporný světový rozhled osobně sympatičtější, ačkoliv jeho názory nesdílí.⁶² Za zdařilou pokládal Masaryk Pekařovu učebnici československých dějin. 19. května 1933 se konala Pekařova audience u Masaryka, jejímž podnětem byl nástup Pekaře do funkce rektora Univerzity Karlovy. Masaryk Pekaře žádal o další práci na přehledech československých dějin, Pekař přitom vyjádřil obavu, že jeho koncepce by ve vnímání prezidenta „dopadla moc napravo“. Masaryk však nespátroval v takovém pojetí problém, protože jej pokládal za případný podnět pro diskusi, která zavdá příčinu ke vzniku dalších prací psaných z odlišné perspektivy a rozdílné světonázorové přístupy se poté budou vzájemně doplňovat.⁶³

Přibližně do konce roku 1933 se Masaryk těšil relativně dobrému zdraví umožňujícímu bezproblémový výkon prezidentské funkce. Přes výhrady lékařů absolvoval u příležitosti 28. října 1933 vojenskou přehlídku na koni. Od roku 1934 se však Masarykův zdravotní stav začal zhoršovat. V dubnu 1934 potkala Masaryka při odchodu z oficiálního oběda pořádaného ministrem zahraničí Benešem u příležitosti návštěvy jeho francouzského protějšku Louise Barthoua jakási zdravotní indispozice, při které Masaryk zabloudil na chodbě. Masarykovi patrně selhal zrak a za několik dní se dostavilo ochrnutí pravé ruky. Přesto se Masaryk v nastalé situaci rozhodl kandidovat v květnové volbě znovu na funkci prezidenta republiky, neboť jeho designovaný nástupce Beneš neměl zajištěnu podporu

⁶² Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 23; Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou VI*. Praha 2012, s. 167.

⁶³ Rozhovor dokumentuje Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 203-207. Srov. též Hanzal, J. (ed.): *T. G. Masaryk v denících Josefa Pekaře*. Masarykův sborník, X, s. 316-317.

parlamentu. Masaryk byl zvolen naprostou většinou hlasů, jediným protikandidátem byl komunistický zástupce Klement Gottwald (1896-1953). Zdravotní problémy se však prohlubovaly – Masaryk měl problémy s řečí, špatně vnímal i průběh času.

Obecnou prognózu budoucího historického vývoje Masaryk na sklonku výkonu funkce prezidenta republiky založil na předpokladu, že „nelze vědět, co se stane, ale můžeme vědět, co se bude dít, které dějinné procesy z minulosti, procházejíce dneškem, budou nutně pokračovat dál“. Katastrofy ani zázraky nelze podle Masaryka předvídat, je ale možné „předvídat vývoj toho, co tu už jest“. Z takto pojatých dlouhodobých historických procesů vyzdvihl Masaryk jako nosný fenomén „proces politické a hospodářské organizace Evropy a světa“, který bude způsobovat, že „státy budou čím dál více vázány mezinárodními úmluvami a světovou vzájemností.“ Postupná centralizace a sílící fluktuace lidí stěhujících se za obživou podle Masaryka povede k vyrovnávacímu procesu, kdy městský člověk bude víc a víc utíkat do přírody a dojde ke zhodnocení venkova jako životního prostředí a k návratu k půdě. Nezvratný byl podle Masaryka rovněž proces sociálního vyrovnávání, kdy si lepší organizace výroby „vynutí lepší organizaci životní úrovně všech lidí“. Především ve vztahu k Československu anticipoval Masaryk i kulturní a hospodářské vyrovnávání v geografickém smyslu. V geograficko-historickém ohledu formuloval Masaryk předpoklad, že „vysoké a světové kultury“ vznikaly v průběhu dějin zpravidla „nad mosty“ a „na křižovatkách cest“ a snaha Československa v budoucnu by měla být vedena úsilím o zužitkování pozitivních rysů své geografické polohy, která se nachází „geopoliticky na předělu mezi severem a jihem, západem a východem, mezi kulturami a národními rasami“ a představuje „závoru i pojítko“, může být „překážkou či mostem“. Masaryk tak v závěru svého života postavil do popředí interpretaci Československa jako mostu, ke které se dříve zvláště v textech k české otázce vyjadřoval značně skepticky.⁶⁴

Na podzim 1935 se Masaryk pro ubývající síly rozhodl pro rezignaci na funkci prezidenta republiky. Masarykovu rezignaci se snažila odvrátit agrární strana, která si nepřála volbu Masarykem doporučeného Edvarda Beneše do pozice prezidenta, a navrhovala netradiční model, v rámci kterého by Masaryk byl pro své stáří trvale zastupován zvláštním náměstkem. Svého záměru se agráři snažili dosáhnout i demisí Hodžovy vlády 10. prosince, Masaryk však demisi nepřijal a naopak 14. prosince oficiálně ohlásil svou abdikaci s doporučením Beneše za svého nástupce.⁶⁵ Masarykův zdravotní stav se po zproštění

⁶⁴ O jiných věcech našich. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 25. 12. 1934], s. 436-437.

⁶⁵ Olivová, V.: *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 200-201.

náročného úřadu stabilizoval, k publikační a veřejné činnosti však již Masaryk měl jen málo sil. V literární práci se soustředil především na revizi dávno plánovaného třetího svazku práce *Rusko a Evropa*. V listopadu roku 1936 odpověděl Masaryk na anketu „Nejzajímavější kniha roku 1936“ pořádanou Lidovými novinami slovy, že kromě literatury o současném Německu četl hlavně „knihy o našich dějinách a jejich smyslu“ a nejvíce jej upoutaly „znovu práce Pekařovy a Kroftovy“.⁶⁶ Od konce roku 1936 se Masaryka emocionálně těžce dotýkala série úmrtí dlouhodobých životních spolupracovníků i oponentů, s nimiž se při své práci stýkal a potýkal po dlouhá desetiletí. Byli většinou věkově mladší než on sám – o Vánocích 1936 zemřel Jan Herben, na počátku roku 1937 následován Josefem Pekařem, v dubnu zesnul František Xaver Šalda, v květnu Karel Kramář. 4. července 1937 se Masaryk k překvapení nadšeného publika nečekaně objevil na legionářských oslavách výročí bitvy u Zborova na pražském strahovském stadionu. Jednalo se ale o jeho poslední veřejné vystoupení. Během léta 1937 byl Masaryk poměrně svěží a projevoval živý zájem o světové dění. Neustále se v myšlenkách vracel k situaci v Německu, k Hitlerovi a jeho knize *Mein Kampf*. Přiznával, že je pro něj záhadou, jak se v Německu mohlo stát to, co se právě děje.⁶⁷ Prvního září byl Masaryk stížen záchvatem mrtvice. Žil ještě čtrnáct dní. Podle svědectví svého syna Jana tři dny před smrtí řekl: „Jak je možno, že Němci kupují miliony té hrozné knihy... Ti to ale dopracovali.“⁶⁸

---

⁶⁶ Nejzajímavější kniha 1936. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, nedělní příloha, 29. 11. 1936, s. 458.

⁶⁷ Urbánek, F.: *T. G. M. umřev ještě mluví*. Praha 1937, s. 29-30. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 227, 294.

⁶⁸ Masaryk, J.: *Volá Londýn*. Praha 1948, s. 202-203.

II. Roman Dmowski, historická argumentace a hledání národní identity

Mladý Roman Dmowski a polská národní identita

Roman Dmowski se narodil roku 1864 v obci Kamionek v bezprostřední blízkosti Varšavy. Pocházel z řemeslnické rodiny se šlechtickými kořeny. Zprávy z historie Dmowského rodiny naznačují, že dědeček z otcovy strany Kazimierz Dmowski byl díky svému tchánovi vlastníkem velkostatku (*folwarku*), účastnil se na konci 18. století Kościuskowa povstání a působil jako starosta obce Kamionek. Rodina však zchudla během napoleonských válek, kdy byly její majetky zdevastovány procházejícími vojsky a zbytky jmění se rozplynuly ve sporech o dědictví. Po smrti Kazimierze se živitelem rodiny stal otec Romana Dmowského, tehdy čtrnáctiletý Walenty, který musel živit matku a čtyři sestry. Pracoval zpočátku jako dělník, poté se stal drobným řemeslníkem s profesí dlaždiče. S matkou Romana Dmowského, o dvacet let mladší Józefou Lenarskou, se Walenty Dmowski oženil roku 1856. Spojoval je podobný životní osud. Józefa Lenarska pocházela rovněž z chudých poměrů - podobně jako Walenty se po smrti otce jako nejstarší ze tří dcer již ve dvanácti letech stala živitelkou rodiny a vydělávala si šitím rukavic.¹

Roman Dmowski pocházel ze sedmi dětí, z nichž dvě zemřely v časném dětství, další dvě dcery zemřely též relativně brzy, ve věku 18 a 27 let. Zůstaly tři synové – Julian, Wacław a nejmladší Roman. V době narození Romana Dmowského žila již rodina v jisté materiální stabilitě, sociálně náležela ke středně zámožným měšťanským vrstvám a bydlela na tehdejších pravobřežním varšavském předměstí Praga (dnes součást Varšavy). Informace o tom, že Dmowského otec neuměl číst a psát, jsou nedoložitelné. Podle Dmowského vyprávění, o kterém referuje ve svých vzpomínkách Izabella Wolikowská, vznikla tato domněnka proto, že se Walenty Dmowski odmítal podepisovat rusky a do matriky byl tudíž zanesen údaj „otec negramotný“. Roman Dmowski zároveň tvrdil, že zálibou jeho otce byla právě četba, otec se

---

¹ Giertych, J.: O rodzicach Dmowskiego. *Słowo narodowe*, 14. 1. 1939 (přetiskuje Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 244-247); Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 7-12.

zajímal intenzivně o politiku, byl velkým přítelem Francie a těžce nesl francouzskou porážku v prusko-francouzské válce v letech 1870-1871.²

V rodině a ve výchově dětí patrně sehrávala rozhodující roli matka.³ Lze předpokládat, že vychování dětí bylo velmi tvrdé, málo tolerantní vůči slabosti a jistým způsobem i bezohledné - otec Romana Dmowského Walenty zemřel poté, co odmítl amputaci nohy, podobný osud potkal i jednoho z Dmowského sourozenců, když matka nesouhlasila s operací s tím, že je lepší zemřít než žít jako tělesně postižený.⁴ Prostředí, ve kterém Roman Dmowski vyrůstal, pravděpodobně přispělo k jeho pozdějšímu racionálně věcnému, mnohdy až cynicky působícímu přístupu k problémům člověka a společnosti, kterým bylo Dmowského myšlení značně blízké sociálnímu darwinismu. Skutečnost, že Roman ani jeho bratři Julian a Waclaw nezaložili vlastní rodinu a neměli potomky, může nasvědčovat určitému skeptickému přístupu k životu a možnostem člověka. Na druhé straně je třeba zdůraznit, že rodina se svým třem synům pokoušela zprostředkovat co možná nejlepší vzdělání. Všichni tři synové navštěvovali gymnázium. Dokončil jej sice pouze nejmladší Roman, Julian a Waclaw však studia opustili z vlastní vůle, nikoliv donuceni rodinnými okolnostmi. Rodinné vychování a nelehké sociální poměry známé z dětství zřejmě přispěly k tomu, že si Roman Dmowski vždy velmi cenil poctivé fyzické práce a byl hrdý na svůj původ z rodiny živící se manuální činností.⁵

Roman Dmowski byl podle dostupných zpráv v časném dětství spíše neduživým dítětem, velmi rychle se však rozvíjely jeho intelektové schopnosti, brzy našel cestu ke knihám a četba se stala jeho nejoblíbenější činností. V Dmowského rodičích přivklých tvrdému a nelítostnému životu budil Roman obavy - otec, který se strachoval o Romanovo zdraví, jej údajně vyháněl od knih ven na dvůr. Okolí Romanovi Dmowskému předpovídalo, že se stane knězem.

Dmowského vztah k rodnému místu nelze bezpečně zrekonstruovat. Na rozdíl od Masaryka prožil Dmowski celé své mládí na jednom místě, ve Varšavě a jejím

² Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 67.

³ Takto uvádí Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 27.

⁴ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s.7-8; Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień I*. London 1968, s. 118.

⁵ Izabella Wolikowska v této souvislosti ve svých vzpomínkách uvádí příhodu, která se udála v době, kdy byl Dmowski předsedou polského poslaneckého klubu (*Koło polskie*) v petrohradském parlamentu (tedy mezi lety 1907 a 1909) a náležel k váženým polským elitám. Při audienci u hraběte Adama Krasińského vystoupil Dmowski na terasu paláce a hleděl zamyšleně na prostor před sebou. Kousek za ním stála nejmenovaná varšavská „kráska“, o které se říkalo, že je do Dmowského nešťastně zamilovaná. Přistoupila ke Dmowskému a zeptala se jej, na co se dívá, přičemž patrně očekávala nějakou romanticky laděnou či intelektuálně hlubokou odpověď. Dmowski věcně odpověděl, že se dívá na dlažbu na nádvoří, kterou před lety zhotovoval jeho otec, a ocenil, jak kvalitně byla práce provedena. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 69.

bezprostředním okolí. Podle dostupných zdrojů se Dmowski od mládí zajímal o geografii Polska, poutala jej krása krajiny, rozdílnost a srovnávání jednotlivých regionů. Znalost polské geografie přitom u Dmowského v pozdější době údajně dosáhla virtuozity – byl schopen zasvěceně hovořit o každém okrese, jeho sociální struktuře, hospodářských poměrech a významu.⁶ Již od mládí byly patrné zárodky Dmowského pozitivního vztahu k cestování. Podle dostupných informací Dmowski za studentských let během prázdnin rád putoval se svými kolegy pěšky po polském venkově. Odlišným aspektem, vysvětlitelným patrně lépe z pozdějších životem nabytých znalostí a zkušeností než z Dmowského mládí, se stal Dmowského důraz na roli venkova a rolníka v polském národním životě a niterný vztah k půdě. Dmowski si vybudoval silný vztah k přírodě, který s přibývajícím lety evidentně rostl. Podle Wolikowské si Dmowski po celý život uchovával velmi emocionální poměr k venkovu a přírodě, miloval procházky, rozhledy do krajiny, obdivoval každý východ a západ slunce, rád se díval na stromy a květy a vždy přičítal velkou úlohu čerstvému vzduchu.⁷ Tato tendence se projevila v Dmowského myšlení a textech. Pravým Polákem a ztělesněním polské budoucnosti se v Dmowského vnímání postupně stal polský rolník a opozice venkova proti městu se v Dmowského myšlení zvyrazňovala v poválečném období.⁸ Dmowski i v pozdějších letech rád hovořil s rolníky, ve kterých podle svého vnímání světa spatřoval zdroj národní síly, neboť se jednalo o společenskou vrstvu nejúže spjatou se zemí-živitelkou. Zdůrazňoval, že se jedná o nezkažený, tradičně katolický společenský element inertní vůči cizím vlivům.⁹

V rodinném prostředí, kde Dmowski vyrůstal, sehrávaly velkou úlohu vlastenecké tradice a lze předpokládat, že děti byly vychovávány v silně vlasteneckém duchu. Kontext, který ovlivnil osobní formování polské národní identity u mladého Romana Dmowského, byl v základních konturách určován polskými dějinami v „polském dlouhém devatenáctém

⁶ Srov. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 70: „Tématem jeho rozhovorů, úvah a předpovědí bylo neustále a skoro výlučně Polsko. Znal podrobně každý okres, jeho hospodářský a strategický význam, každou řeku, různorodé přírodní bohatství země při dokonalé znalosti jeho [regionálního] rozmístění.“ Wolikowska dále uvádí, že Dmowski měl nebývalou geografickou a historickou paměť, kterou využíval k obratné argumentaci fakty. Srov. tamtéž, s. 109.

⁷ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 203, 213.

⁸ Izabella Wolikowská ve svých vzpomínkách podtrhuje, jak důležitý byl pro Romana Dmowského pobyt a pohyb na čerstvém vzduchu. V poválečném období dával Dmowski jednoznačně přednost venkovu před městem a pobýval převážně ve svém venkovském sídle v Chludowu (srov dále na příslušném místě), kde se hojně věnoval zahradním pracím a pěstování užitkových rostlin. U svého sekretáře z poválečných let Jana Chudzika Dmowski oceňoval jeho venkovský původ a v rámci něj zvláště to, že má „těsný vztah k lesu“. Srov. Dmowského dopis Izabelle Wolikowské z 29. ledna 1929: „Mám z něho [Jana Chudzika] velkou radost. Venkovan ze vsi na Sanu položené uprostřed lesů. Přestože vystudoval univerzitu, je stále rolníkem v pravém slova smyslu. Miluje les, umí skvěle štípat dříví, věří v mnoho věcí, ve které „inteligenti“ již nevěří.“ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 179.

⁹ Ve vzpomínkách srov. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 88.

století“ (1772-1914), v konkrétní rovině poté situaci v Polském království (ruském záboru) v desetiletích po neúspěšném Lednovém povstání roku 1863. Listopadové povstání z roku 1831 ukončilo období relativně svobodného vývoje Polského království (tzv. Kongresovky) následující po Vídeňském kongresu (1815).¹⁰ Vlna protipolských represí však v polovině 19. století ustupovala. Po smrti konzervativního cara Mikuláše I. (vl. 1825-1855) roku 1855 přistoupil nový panovník Alexandr II. (vl. 1855-1881) ke vstřícným gestům vůči Polákům zrušením výjimečného stavu a amnestií pro účastníky listopadového povstání. Vyjádřením rusko-polského konsensu se stalo jmenování polského lojalistického, ale i autonomisticky orientovaného politika Aleksandra Wielopolského (1803-1877) do vysokých státních funkcí. Wielopolského kroky směřovaly k polonizaci správy, reformě školství a řešení rolnické a židovské problematiky. V rámci této politiky vznikly stovky polských škol a byla znovu otevřena varšavská univerzita (tzv. Hlavní škola, 1862). Přes tyto úspěchy však Wielopolski nezískal rozhodující podporu v řadách polského politického národa reprezentovaného dosud ve valné většině šlechtou.

Polský politický život, který se v období po listopadovém povstání vyvíjel především v západní emigraci, se začal na přelomu 50. a 60. let projevovat i na domácí scéně. Vznik dvou politických proudů kopíroval politické rozdělení polské emigrace. Na pravici stáli tzv. bílí vedení Andrzejem Zamoyským (1800-1874) a reprezentovaní konzervativními a aristokratickými kruhy usilujícími o splnění svých požadavků na základě spolupráce s carskou vládou. Odlišné metody prosazovali tzv. červení, v jejichž řadách sehrával klíčovou úlohu Mierosławski (1814-1878), a kteří spatřovali cestu ke splnění svých požadavků v dalším povstání. Ústupky ze strany carské vlády povstalecké tendence nezastavily. Červení utvořili ilegální Ústřední národní výbor, který si kladl za cíl obnovu nezávislého Polska v historických hranicích a realizaci sociálních reforem. Na opoziční stranu se brzy začali přiklánět i bílí s tím rozdílem, že poddanské reformy odmítali. V lednu 1863 se carská vláda pokusila předejít povstaleckým a konfrontačním tendencím v polské společnosti odvedy do armády postihujícími ve velké míře varšavskou inteligenci, pokládanou za ohnisko opozičních aktivit. V nastalé situaci zahájil Ústřední národní výbor povstání a prohlásil se za dočasnou vládu. Povstání se záhy stalo předmětem mezinárodní politiky. Zbylé záborové mocnosti, Rakousko a Prusko, vyjádřily podporu Rusku a dohodly se na společném postupu proti povstání. Francie a Británie naopak diplomatickou cestou podpořily polský postup, reálná šance na jejich zásah do probíhajících událostí byla však mizivá. Povstání bylo tvrdě potlačeno a do května 1864

¹⁰ K polským dějinám tohoto období srov. v české literatuře blíže např. Melichar, V. a kol.: *Dějiny Polska*. Praha 1975; s. 213-270; Řezník, M.: *Polsko*. Praha 2002; Macůrek, J.: *Dějiny polského národa*. Praha 1948.

byla země plně pacifikována. Odvetná protipolská opatření byla přijímána v postupných krocích během následujících desetiletí a jejich cílem bylo učinit z ruského záboru Polska řadovou ruskou provincií. Do poloviny 70. let Polsko své dosavadní specifické postavení ztratilo a oproti první polovině 19. století přestalo být rovněž předmětem mezinárodní politiky. Velmoci začaly polskou otázku pojímat jako vnitrostátní záležitost jednotlivých záborových mocností. Nejvyšší státní úřady byly svěřovány výlučně Rusům, ruština se stala úředním jazykem, varšavská univerzita byla zrušena a místo ní byla zřízena Ruská imperátorská univerzita. Centrální polské úřady byly nahrazeny guberniemi zřizovanými podle ruského vzoru. Zvláště tvrdý protipolský postup sledovala carská vláda ve východních oblastech historického Polska, v Litvě, Bělorusku a na Ukrajině. Ruský postup orientovaný na eliminaci polské národní identity v jejích samotných základech směřoval rovněž proti katolické církvi pokládané za jednotící prvek polského národa. Zrušena byla většina klášterů, pozemkový majetek církve byl konfiskován, uniatská církev se roku 1879 musela nuceně spojit s církví pravoslavnou.

Důsledky potlačení lednového povstání pro dlouhodobý ekonomický vývoj polských teritorií však na druhou stranu nelze hodnotit negativně. Carská vláda byla vedena tradiční snahou potrestat za povstání polský politický národ, tedy vlastně šlechtu. Zrušení nevolnictví, k němuž došlo v březnu 1864, proběhlo v Polsku na rozdíl od vlastního Ruska bez náhrady pro vrchnosti. Příslušníci pozemkové šlechty ztratili velkou část svých dosavadních důchodů a byli nuceni hledat jiné možnosti hospodářských aktivit, což přinášelo rozvoj investic a průmyslového podnikání. Polská teritoria se stala hospodářským centrem ruského impéria, kde se soustřeďovala čtvrtina průmyslové výroby říše, přičemž 70 % polské průmyslové produkce nacházelo odbyt v Rusku. Přesto ale Polsko zůstalo převážně agrární zemí.

Období, kdy Dmowski začínal roku 1871 navštěvovat základní školu, se tedy v prostředí Polského království (ruský zábor) vyznačovalo intenzivními snahami o rusifikaci veřejného života, kdy ve vlastenecky smýšlející polské společnosti panovala atmosféra hlubokého strachu a rozhořčení, zároveň se ale jednalo i o období intenzivně probíhajících modernizačních procesů.¹¹ Na základní škole, kterou začal Roman Dmowski navštěvovat roku 1871 v Pradze, se ještě vyučovalo polsky. Tříletá měšťanská škola, kam přešel o rok později, byla však již rusifikovaná. Po absolvování místní školy nastoupil Roman Dmowski

¹¹ V této souvislosti není bez zajímavosti Masarykův postřeh z návštěvy Polska u příležitosti cesty do Ruska roku 1887 či 1888 (datace Masarykem nespecifikována). Masaryk uvedl, že si na nádraží všiml několika osob hovořících mezi sebou francouzsky. Dozvěděl se, že se jedná o Poláky, kteří se bojí mluvit na veřejném prostranství polsky, zároveň však z hrdosti nechťejí užívat ruštinu a proto volí francouzštinu. V tomto postoji se přitom podle Masaryka projevovala kombinace strachu a zášti. Masaryk, T. G.: Masaryk, T. G.: Ke sporu rusko-polskému. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1891], s. 469-470.

roku 1875 na Třetí gymnázium ve Varšavě, pokládané za jednu z nejlepších varšavských středních škol. Mezi vyučujícími gymnázia sice převažovali etničtí Poláci, starší generace v čele s umírněným ředitelem školy byla však v době Dmowského studií postupně nahrazována mladými ruskými učiteli.¹² Škola byla v Polském království v období po lednovém povstání vnímána jako nejvýznamnější prostředek rusifikace a depolonizační tlak zde byl citelně znát. Z Dmowského vzpomínek lze vyčíst obraz gymnázia jako represivní instituce, která se snažila potlačit intelekt jednotlivce a znivelizovat jeho individualitu ve snadno opracovatelnou a mocí ovladatelnou hmotu.¹³ Dmowského postoj vůči oficiálnímu školnímu vzdělávání byl negativní a Roman Dmowski jej pokládal spíše za nutnou přítěž, která sice vede k oficiálně uznávanému dokumentu o ukončeném vzdělání, skutečné erudici a osobnostnímu rozvoji však spíše překáží. V důsledku tohoto přístupu nebyly Dmowského studijní výsledky na gymnáziu zprvu zrovna nejlepší, opakoval druhý, třetí a čtvrtý ročník.¹⁴

Okolo věku šestnácti let se Dmowski začal angažovat v národně orientovaných kulturních a protopolitických aktivitách mládeže. Duchovní prostředí Polského království v období Dmowského dospívání bylo silně ovlivněno takzvaným pozitivismem. V polském kontextu vyjadřoval termín pozitivismus politický a kulturní realismus, který se odkláněl od povstalecké taktiky charakteristické pro období do roku 1863. Polský romantismus a oslava rozhodných a hrdinských činů ve prospěch národa, jevy spojené s mesianistickými představami o Polácích jako obětech a spasitelích, ustoupily poněkud do pozadí. Podle pozitivistů mělo být polských národních cílů dosaženo „organickou“ (v zásadě drobnou) prací ve spolupráci se státem (tzv. ugodovství). Programovým základem polského pozitivismu se stal manifest Aleksandra Świętochowského (1849-1938) z roku 1871. Polský pozitivismus se snažil na polské poměry aplikovat moderní západoevropské filosofické teorie a útočil proti konzervativní šlechtě. Rozchod se šlechtickou a povstaleckou tradicí a literární tematizace života nejrozličnějších sociálních skupin na venkově i ve městech se projevil v dílech Bolesława Pruse (1847-1912) či v raných pracích Henryka Sienkiewicze (1846-1916). Pozitivisté však brzy své názory umírňovali a stavěli se nadále jen proti tradicím romantismu a národních povstání. Od 80. let, kdy mladý Roman Dmowski začínal prvními kroky vstupovat do veřejného života, však docházelo v polském myšlení k postupné rehabilitaci

¹² Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 25.

¹³ Srov. zvl. Dmowského pseudonymně vydaný text, který byl publikován v rakouském záboru. Skrzycki, R. [Dmowski, R.] : *Ze studiów nad szkołą rosyjską w Polsce*. Lwów 1900, zvl. s. 32.

¹⁴ Významným pramenem pro poznání prostředí Třetího varšavského gymnázia a intelektuálních nálad doby je spis Dmowského spolužáka Stanisława Czekanowského, Czekanowski, S.: *Roczniki długiego żywota mego*, uložený v Polské národní knihovně ve Varšavě, o Czekanowském srov. Borkowska, G.: Stanisław Czekanowski i Roczniki długiego żywota mego. *Prace polonistyczne*, LVI, 1999, s. 133-148. Cit. dle Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 25.

hrdinského a aktivního boje za národní zájmy, jehož symbolickým vyjádřením se stalo dílo spisovatele Henryka Sienkiewicze a snaha o navázání na romantiky ze strany uměleckého hnutí Mladé Polsko. Právě Sienkiewicz svými historickými epejemi od 80. let oživil myšlenku aktivního boje za národní zájmy. Hnutí Mladé Polsko vystoupilo v 80. letech s otevřenou kritikou pozitivismu a v četných rysech navazovalo na romantiky, v díle jeho příslušníků však sehrávala významnou roli sociální kritika. Charakteristickým se stal příklon k lyrice, melancholii, tematizaci přírody a krajiny.

Na podzim roku 1881 Dmowski se svým spolužákem Władysławem Korotyńským (1866-1924) založil tajný studentský spolek Strażnica a studenti si za svůj konspirační cíl stanovili „ochranu polského ducha před rusifikací“.¹⁵ Korotyński pocházel z vážené varšavské rodiny a byl synem redaktora *Gazety Warszawskiej* Wincenteho Korotyńského. Byl mezi svými gymnaziálními kolegy pokládán za znalce národních dějin a literatury. Přesto se ale vůdcem studentského spolku stal Dmowski, pravděpodobně proto, že tehdy projevoval větší rozhodnost a imponoval ostatním studentům svým do značné míry vzpurným vystupováním vůči ruským učitelům. Dmowski též údajně vynikal dokonalou pamětí, projevoval nebývalé řečnické schopnosti, ale dokázal být i empatickým posluchačem. Vzpomínky líčí mladého Romana Dmowského jako dobrého společníka, člověka s výbornou pamětí, ale i dost ostrým jazykem. Již tehdy se rodil Dmowského „svěbytný smysl pro humor“, který se v pozdějších letech stal příčinou četných osobních konfliktů a nepřátelství – co jedni pokládali za vtipné, brali přirozeně jiní jako arogantní ironičnost hraničící se zesměšňováním a urážením názorových odpůrců, jímž Dmowski podle jejich názoru nahrazoval argument.¹⁶

Neoficiální tajné skupiny typu Strażnice, v níž se gymnazista Roman Dmowski angažoval, nebyly v rusifikovaných polských školách ojedinělým jevem. Počáteční cíl těchto skupinek byl převážně samovzdělávací, vedený improvizovanou snahou vytvořit paralelu vedle rusifikované školy. Hlavním cílem Strażnice mělo být rozvíjení znalosti polského jazyka, historie, geografie a literatury. Úsilí o konspirativní utajení vedlo k tomu, že spolek užíval složitého systému zasvěcovacích praktik. Zasvěcovací procedura vymyšlená Dmowským a Korotyńským se přitom inspirovala romantickými vzory. Členové spolku se scházeli jednou měsíčně a na schůzkách se věnovali společné četbě, debatám a zpěvu.

Období, kdy se Dmowski začínal angažovat ve vlasteneckých aktivitách, se nápadně shodovalo se zlepšením jeho studijních výsledků na gymnáziu. Dmowski náhle získal pověst

¹⁵ Chrzanowski, I.: Wstęp. In: Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, I*. London 1972, s. 24.

¹⁶ Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 26, 29; Czekanowski, S.: *Roczniki długiego żywota mego*, s. 50; Micewski, A.: *Roman Dmowski*. Warszawa 1971, s. 21.

schopného a nadaného studenta. Dmowského výborné studijní výsledky v posledních letech gymnázia jsou o to překvapivější, že roku 1884 nastaly rodinné těžkosti. Otec Romana Dmowského Walenty zemřel, materiální situace rodiny se zhoršila a Roman si musel přivydělávat doučováním. Lze vyslovit předpoklad, že dospívající Dmowski si tehdy uvědomil nutnost určitého kompromisu se školou, která mu do budoucna otevírala určité cesty a umožňovala účinnější a kvalifikovanější práci pro národ, jehož budoucnosti se tehdy chtěl upřímně zasvětit. Zároveň však byl Dmowski náruživým čtenářem a samoukem. Samovzdělávání pokládal za nejužitečnější a nejefektivnější cestu ke „skutečným“ poznatkům. Ve škole vynikal zvláště v latině a polštině. Samostudiem si osvojoval nejrůznější cizí jazyky. Z dobového tisku četl varšavské tiskoviny *Prawda* a *Przegląd Tygodniowy*, z krásné literatury jej zaujala především polská romantická poezie. Intenzivně se zajímal o historii – četl práci *History of Civilisation in England* od Henryho Thomase Bucklea (1823-1862), díla britského filosofa a sociologa Herberta Spencera (1820-1903), amerického filosofa a polyhistora Johna Drapera (1811-1882) a německého biologa a darwinisty Ernesta Haeckla (1834-1919), kteří v dobovém kontextu patřili mezi módní autory.¹⁷ V oblasti polských dějin rozšiřoval podle dostupných informací své povědomí četbou práce *Dzieje narodu polskiego* od Teodora Morawského.¹⁸ Pod dojmem nabytých znalostí pojal již tehdy načas úmysl sepsat populárně pojatou knihu o dějinách Polska, záměr se však pro nedostatek zkušeností přirozeně neuskutečnil.¹⁹

Dmowského světonázorové a politické postoje byly v gymnaziálních letech dosud nevyhraněné. Na rozdíl od některých svých kolegů vnímal Dmowski Stražnici jako kulturně vzdělávací uskupení sloužící k ochraně a rozvoji polského jazyka a šíření povědomí o polských dějinách a vůči možné politizaci spolku se stavěl opatrně – sám působil v posledních letech gymnázia jako dobrovolný pracovník v bezplatné čítárně v Pradze. V myšlení Romana Dmowského se tehdy sice vyskytovaly prvky zárodečné nechuti vůči marxistickému socialismu, který se stával módní tendencí mezi některými jeho spolužáky organizovanými ve

¹⁷ Podle interpretace, kterou podává Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 30, ukazují pozdější zmínky v Dmowského publicistice na výrazný vliv Ernesta Haeckela při formování Dmowského světonázoru. Krywiec tuto tezi opírá o tvrzení, že Haeckel na rozdíl od pokrokových přírodovědců připisujících evoluci „demokratickou“ podobu postuloval její „aristokratický“ ráz, tvrdil, že psychické rysy člověka plynou ve velké míře z rasového původu a pokládal dějiny za kolbiště bojů mezi rasovými typy. Rekonstrukce Haeckelova „přepisu“ Darwina a Haeckelových vlivů na Dmowského je však problematická a nutně sporná, neboť Dmowski ve svých textech jen v minimální míře uváděl jména autorů, s jejichž díly pracoval.

¹⁸ Teodor Morawski (1797–1879) byl liberálně orientovaný politik, účastník polského povstání v letech 1830 – 1831. Roku 1831 emigroval do Francie, kde patřil k předním představitelům polského emigrantského kulturního života. V 70. letech vyšly v Poznani jeho šestisvazková *Dzieje narodu polskiego w krótkości zebrane*.

¹⁹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 20.

Stražnici, nejednalo se ale dosud o nijak směrodatné tendence myšlenkového vývoje. Se socialisty Dmowski později bez problémů spolupracoval až do přelomu století. Tu a tam se u Dmowského vyskytly projevy konzervativních postojů k životu a zvláště poté protižidovské narážky.²⁰ Za výraz zárodečného antisemitismu v Dmowského myšlení lze pokládat skutečnost, že do Stražnice nebyli z Dmowského rozhodnutí přijímáni žádní Židé. Nad Dmowského afektivní a patrně rodinným prostředím vštípenou nedůvěrou vůči Židům se pozastavoval i Dmowského spolužák Stanisław Czekanowski, který vzpomínal, že když on sám vystupoval jako zastánce asimilace Židů, Dmowski tvrdil, že asimilace by byla pro Polsko největším neštěstím, protože by Polsko zaniklo a na jeho místě by povstala Judeopolonie, duchovní podstatou od Polska odlišná. Czekanowski si zároveň již tehdy povšiml, že jinak značně racionálně vystupující Dmowski byl v případě, kdy přišel hovor na židovskou otázku, náhle zcela nesmlouvavý. Ačkoliv však lze v Dmowského myšlení příležitostné protižidovské postoje zaznamenat v průběhu celého života včetně Dmowského mládí, nesehrávala židovská otázka v Dmowského výrociích a publicistice až do počátku 20. století nikterak centrální úlohu.²¹

V náboženské oblasti byl Dmowski v mládí pravděpodobně značně chladný. Pod vlivem filosofického pozitivismu se za studentských let vzdálil katolické atmosféře své rodiny a jeho vztah k náboženství zůstal málo zřetelným minimálně do první světové války. Na druhé straně Dmowski vždy pociťoval svou spjatost s katolickou tradicí a katolickou kulturou, kterou pokládal za integrální součást polského národního ducha. Roku 1913 Dmowski napsal, že víra je osobní záležitostí člověka, kterou nelze nikomu vnutit, neboť vnutit lze pouze náboženské pokrytectví. Osobní věci člověka však již podle jeho názoru nebyl respekt vůči náboženství jako morální a společenské veličině, jako vychovateli národa a základu morálního bytí společnosti.²² Intelektuálně byl Dmowski dítětem své epochy, znal zřejmě

²⁰ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 12; Micewski, A.: *Roman Dmowski*. Warszawa 1971, s. 21, 23-34.

²¹ Czekanowski, S.: *Roczniki długiego żywota mego*, s. 54. Antisemitský prvek v Dmowského myšlení již od Dmowského mládí značně zdůrazňuje Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, k raným projevům Dmowského antisemitismu srov. zvl. s. 29. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 154 naopak připisuje židovské otázce v myšlení mladého Romana Dmowského spíše okrajovou úlohu a relativizuje raný Dmowského antisemitismus poukazem na vzpomínku Dmowského spolupracovníka Stanisława Kozického (1876-1958), jenž ve svých memoárech zaznamenal Dmowského účast na smíšené židovsko-křesťanské svatbě v době, kdy Dmowski sídlil v Krakově (1900-1905). Wapiński se domnívá, že pro zhodnocení Dmowského přístupu k židovské otázce v mládí nejsou k dispozici hodnověrné prameny. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 39.

²² Vztah vůči katolické církvi zachycený v Dmowského předválečných textech byl do značné míry určován taktickými zájmy ve vztahu k polské národní otázce a vycházel z předpokladu, že katolická církev představuje národně integrujícího činitele. Spolupráce a solidarita s církví představovaly součást programu Dmowského Národně demokratické strany. Dmowski ale zároveň neskrýval svůj skepticismus vůči politice Vatikánu, který podle jeho názoru hájil spíše protipolské zájmy.

novodobou kritickou biblistiku, přičemž některé její argumenty dobře zapadaly do jeho světonázorových pohledů, v zásadě ale modernistické teologické proudy odmítal. Ačkoliv snad Dmowski působil svým neortodoxním přístupem k otázkám víry na své okolí až bezvěreckým dojmem a jeho filosofické přístupy byly nezdědka blízké pozitivismu, byla Dmowského mentalita zřejmě katolicismem silně ovlivněna.²³ S přibývajícím věkem se Dmowského vztah ke katolickému náboženství prohluboval, výrazněji se ale Dmowski ke katolicismu přibližoval teprve v poválečném období, kdy rovněž začala být patrná rostoucí role náboženské otázky v jeho textech.

Roku 1886 začal Dmowski na matematicko-přírodovědecké fakultě varšavské univerzity studovat přírodní vědy a specializoval se na biologii. Podle vlastních vzpomínek Dmowski uváděl, že by jej bývalo více lákalo právo, pamatoval však na názor zesnulého otce, který pokládal právníky za pleticháře a nepoctivce a domníval se, že studium a praktikování práva vede k demoralizaci. Biologie představovala politicky neutrální vědu, kterou mladý Roman Dmowski ovlivněný darwinismem a četbou Herberta Spencera pokládal za jeden z pilířů všeobecného vzdělání a vědu schopnou nejlépe osvětlit základní vývojové tendence společnosti i předpoklady a možnosti jejího dalšího rozvoje v budoucnosti.²⁴ Takto pojímaná biologie mohla být v tehdejší Dmowského vnímání snadno nejjobecnější společenskou vědou studující zákonitosti historické změny, což konvenovalo Dmowského zájmům. Dmowského zájem o biologii však rozhodně nebyl pouze kompenzační. Dmowski během studií vážně uvažoval o kariéře přírodního vědce a v době dokončení univerzitního vzdělání řešil dilema, zda zůstat na univerzitě či se plně orientovat na „práci pro národ“.

Vzdělání v oblasti společenských věd a historie si Dmowski během univerzitních studií doplňoval samostudiem. Doložitelná Dmowského četba z tohoto období však svědčí o tom, že filosoficko-historický rámec Dmowského vnímání dějin představovalo právě biologizující pojetí společnosti a jejího historického vývoje. Vedle dříve zmiňovaného Herberta Spencera si tehdy Dmowski oblíbil samotného Charlese Darwina (1809-1882) a četl práce amerického evolucionisticky orientovaného etnologa Lewise Henry Morgana (1818–1881) či francouzského antropologa a historika Alexise Giraud-Teulona (1839–1916), který byl Darwinovým příznivcem. Důsledek biologizujícího pojetí filosofie dějin byl v pozdějším Dmowského díle ztělesněn organicistním vnímáním národa (národ jako paralela k fungování živého organismu), které ostatně nebylo v kontextu konce 19. a počátku 20. století nikterak ojedinělé. Metodologickým předpokladem Dmowského historické argumentace byla

²³ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 247.

²⁴ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 25.

představa polského národa jako metaforického organismu, těla, které má svou minulost, přítomnost i budoucnost, trpí chorobami, jimiž se tento organismus nakazil v minulosti a které lze za předpokladu správné diagnózy v přítomnosti začít léčit, aby se organismus v budoucnosti uzdravil, přičemž součástí terapie je i prevence před dalšími chorobami.

Dmowského veřejné působení získávalo na univerzitě zřetelnější směr. Druhá polovina 80. let 19. století představovala období, kdy se v Polském království (ruský zábor) začaly pozvolna formovat moderní politické proudy. V polské emigraci zpočátku přetrvávalo rozdělení politické scény charakteristické pro polskou šlechtickou politickou reprezentaci z období před lednovým povstáním (1863). Konzervativní umírněnější křídlo (Hôtel Lambert, bílí) doufalo v řešení polské otázky během mezinárodního konfliktu, v rámci radikálního křídla na opačné straně politického spektra rostl v tomto období vliv moderní politické levice reprezentované socialistickým a dělnickým hnutím a zdůrazňující internacionalismus. Ve vnitropolském politickém životě se začaly formovat jednak socialistické, jednak nacionalistické proudy, ze kterých se právě v posledních desetiletích 19. století utvořily hlavní velké politické strany. Na levici vznikla dvě ilegální socialistická uskupení lišící se svým důrazem na národní otázku a vztahem k internacionalismu. „Národní“ socialisté utvořili svou stranu v emigraci a roku 1892 byla pod vedením Bolesława Limanowského (1835-1935) a Stanisława Mendelsoona (1857-1913) založena Polská socialistická strana (PPS). V následujícím roce docházelo k formování její organizační struktury na polském území ve Vilně (dnešní litevský Vilnius), a tehdy se již její práce účastnil i pozdější čelný představitel polského politického života a častý oponent Romana Dmowského Józef Piłsudski (1867-1935), nedávno předtím propuštěný ze sibiřského vyhnanství. PPS prosazovala vytvoření nezávislé polské demokratické republiky a heslem „nezávislostí k socialismu“ se snažila spojovat národní a socialistický program. Již na podzim 1893 se od PPS pod názvem Sociální demokracie Polského království (SDKPiL) oddělila revoluční internacionalistická frakce hlásající prioritu třídního boje před národními požadavky. Klíčovými představiteli internacionalistů, reprezentovaných zpočátku Ludwikem Waryńským (1856-1889), se stali Rosa Luxemburgová (1871-1919), Julian Marchlewski (1866-1925) a Feliks Dzierżyński (1877-1926).

Proud, který by bylo možno nazvat polskou národní pravicí a v jehož činnosti se brzy začal angažovat mladý Roman Dmowski, dospíval k zárodečné organizační podobě v druhé polovině 80. let. Polský emigrační spisovatel a účastník lednového povstání roku 1863 Zygmunt Miłkowski (známý též pod jménem Teodor Tomasz Jeż, 1824-1915) měl v úmyslu vyvolat z emigrace nové osvobozené hnutí. Miłkowski publikoval brožuru *Rzecz o*

obronie czynnej i Skarbie narodowym, která se záhy stala velmi populární, a založil roku 1887 v Ženevě Polskou ligu s mlhavým programem znovuvytvoření Polska v původních předzáborových hranicích. Zároveň s tím vytvořil jeho emisar, sociolog a publicista Zygmunt Balicki (1858- 1916)²⁵ ve Varšavě Svaz polské mládeže, obvykle označovaný zkratkou Zet.²⁶

V době svého zrodu byl Zet názorově a politicky nevyhraněnou organizací a absorboval členy z celého politického spektra. Stal se sice určitou národoveckou alternativou vůči silnému socialistickému proudu v řadách univerzitních studentů, i v rámci něj ale socialistické názory rezonovaly dost silně. Polská liga i Svaz polské mládeže byly ve své době z přirozených důvodů tajné, svým způsobem konspirativní organizace s víceúrovňovou strukturou členství po vzoru zednářských spolků. Dmowski se stal členem Svazu polské mládeže roku 1888, několik měsíců po jeho vzniku, a následujícího roku byl přijat i do Polské ligy.²⁷

Na počátku roku 1890 rostl vliv Dmowského v organizaci Zetu na varšavské univerzitě. Právě tehdy došlo k ne zcela jasnému konfliktu mezi Dmowským a členy spolku sympatizujícími se socialismem a v jeho důsledku část socialistů na protest Zet opustila. Ve stejné době byl na stránkách emigračního periodika *Wolne polskie słowo* publikován článek „od mladého demokrata“ nesoucí znaky Dmowského autorství. Článek, který naznačoval pokračování v dřívější linii národního myšlení Zygmunta Miłkowského, postuloval nutnost nových metod národního hnutí přizpůsobených moderní době a v historicky založeném pohledu vyslovoval názor, že stará hesla Velké francouzské revoluce měla svůj nesporný význam v čase svého vzniku, v situaci konce 19. století však již nestačila. V polském případě podle článku život ukázal, že všelidské bratrství je pouhým snem a protinárodní smýšlení socialistů podkopává národní zájmy.²⁸

Dmowski v této době odmítal předčasnou politizaci Zetu a vnímal spolek jako organizaci, která by měla šířit národní povědomí mezi nejširší vrstvy obyvatelstva. Za

²⁵ Zygmunt Balicki (1858–1916) se v 90. letech 19. století stal jedním z Dmowského nejbližších politických spolupracovníků v rámci národně demokratického proudu polské politiky. Balicki vstoupil na politickou scénu již v první polovině 80. let v řadách socialistického hnutí ve Lvově, kde žil od počátku 80. let. Byl několikrát uvězněn a emigroval nakonec do Švýcarska. Měl právnické vzdělání, profiloval se však jako sociolog a je pokládán za jednoho ze zakladatelů tohoto oboru v polském prostředí. K postavě Zygmunta Balického srov. zvl. Grott, B.: *Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji*. Kraków 1995; Dawidowicz, A.: *Zygmunt Balicki (1858-1916). Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu*. Kraków 2006; Kurczewska, J.: *Dusza społeczeństwa. Naród w polskiej myśli socjologicznej*. Warszawa 2002, s. 88-99.

²⁶ K Zetu srov. Małkiewicz, A.: Program i organizacja Związku Młodzieży Polskiej ZET 1887-1904. *Pokolenia*, 1974, 4 (48), s. 7-32.

²⁷ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 35.

²⁸ Stara i młoda demokracja. Młodzież polska przed sądem Wolnego polskiego słowa. Z kraju, marzec 1890. *Wolne polskie słowo*, 15. 4. 1890, č. 63, s. 2-4. Cit. dle Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 34.

důležitý prostředek k dosažení tohoto cíle pokládal šíření znalostí o polských dějinách. Svaz polské mládeže proto schválil vypracování publikace o historii Polska, jež by byla pokud možno přístupná lidu. Dmowski chtěl převzít tento úkol a začal na populárně pojatých dějinách Polska pracovat, text však nebyl nikdy dokončen.

Na publicistickou scénu vstoupil Dmowski nejprve jako literární kritik.²⁹ Za studií na univerzitě psal Dmowski na jedné straně přírodovědecké a na druhé straně politické a kritické články.³⁰ Platformou pro Dmowského publicistiku se brzy stal týdeník *Głos*. Do prostředí *Głosu*, kde se hrával klíčovou úlohu jeden z pozdějších Dmowského nejbližších spolupracovníků Jan Ludwik Popławski (1854-1908), pronikl Dmowski okolo roku 1890. O deset let starší Popławski Dmowského hluboce ovlivnil, o čemž svědčí skutečnost, že Dmowski Popławského otevřeně nazýval svým učitelem.³¹ Popławski patřil až do své smrti roku 1908 k Dmowského nejbližším přátelům. Setkání s okruhem inteligence okolo *Głosu* proto patrně představovalo významný okamžik v rozvoji ideově-politických pohledů mladého Romana Dmowského. *Głos* vznikl roku 1886 a zpočátku se okolo něj soustřeďovala inteligence značně diverzifikovaného světonázorového zaměření, přičemž okolo redaktorů se nezdávka hromadila radikální mládež.³² Své literární prvotiny publikovali na jeho stránkách pozdější slavní spisovatelé jako Stefan Żeromski (1864-1925) či Władysław Reymont (1867-1925). Mezi zakladatele periodika náleželi na jedné straně dřívější sympatizanti ruského nacionalismu Adam Zakrzewski (1856-1921), Józef Hłasko (1856-1934) a Aleksander Więckowski, na straně druhé poté Ludwik Krzywicki (1859-1941, pokládáný za „papeže polského marxismu“), začínající geograf Wacław Nałkowski (1851-1911, zastávající značně radikální názory) či silně levicový ekonom Zygmunt Heryng (1854-1931). Periodikum bylo svým způsobem antisystémové a vyjadřovalo generační nálady, které spojovaly svou nechuť s epochou a hodnotami polského pozitivismu a vším, co bylo pokládáno za jeho přímý či

²⁹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 44.

³⁰ Mezi první Dmowského publikované texty patřila krátká noticka ve varšavském periodiku *Prawda*, která popisovala neblahé důsledky pruské činnosti vůči Polákům a dalším slovanským národům, a rovněž patrně krátká sentimentální novela publikovaná roku 1890 v periodiku *Kurier Lwowski*, jež je zmiňována ve vzpomínkách pamětníků. Současní Dmowského životopisci ji však označují za nezvěstnou. Srov. Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 27, 48.

³¹ Ve vzpomínkách z poválečného období Dmowski označil Popławského za učitele celého národně demokratického proudu polského politického myšlení. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I. Częstochowa 1937 [1925]*, s. 15. K Popławskému srov. Kulak, T.: *Jan Ludwik Popławski 1854-1908. Biografia polityczna, I-II*. Wrocław 1989; Maj, E.: Nowoczesny patriotyzm Jana Ludwika Popławskiego. *Studia historyczne*, 34, 1991, č. 3, s. 403-414; Maj, E.: O niektórych problemach ideologii narodowej Jana Ludwika Popławskiego. *Kultura i społeczeństwo* 1987, 1, s. 219-229.

³² Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 22.

nepřímý důsledek. Vymezovalo se tak vůči šlechtě jako společenské třídě, celému ugodovskému táboru, ale i vůči kléru či volnomyšlenkářství na straně druhé.

V době, kdy Dmowski vstupoval do kontaktu s okruhem okolo Głosu, však nastával v periodiku rozkol, který byl do značné míry iniciován postoji v židovské otázce. Na stránkách Głosu se začaly ve zvýšené míře vyskytovat protižidovsky laděné články pocházející z velké části od přispěvatelů z regionů a podobné antisemitsky zabarvené názory sdíleli i šéfredaktor periodika Józef Karol Potocki (1854-1898) a jeho faktický vůdce Jan Ludwik Popławski. Sám Popławski se vyjádřil v tom smyslu, že asimilovaní Židé nesou všechny negativní rysy liberální společnosti, totiž vyhraněný materialismus, ateismus a kosmopolitismus.³³ Většina socialisticky orientovaných autorů začínala okruh okolo Głosu opouštět a z periodika se stávala tribuna nesocialistické národovecky orientované inteligence, která spatřovala polskou národní budoucnost v rýsující se představě, že nezbytnou podmínkou skutečného boje za osvobození Polska je získání rolnických mas pro národní myšlenku.³⁴ Dmowski, který se právě stával vůdcem vlastenecky orientovaných studentských skupin na univerzitě, zaujal redaktory Głosu Jana Ludwika Popławského a Józefa Karola Potockého mimo jiné proto, že Popławski a Potocki chtěli být v úzkém kontaktu se slibnou silicí skupinou národovecky orientovaných studentů.³⁵

V článku *Idea w poniewierce* publikovaném Dmowským na stránkách Głosu v únoru 1891 pod pseudonymem R. Skrzycki³⁶ Dmowski reflektoval spory mezi národovecky a marxisticky orientovanými studenty na univerzitě a ostré kritice podrobil marxistický socialismus v podání Ludwika Krzywického. Marxovým stoupencům přitom Dmowski vytýkal, že zkreslili Marxovo učení tím, že jej nepřizpůsobili lokálním (národním) podmínkám a snažili se jej dogmaticky aplikovat en bloc.³⁷ Dmowského politické myšlení z doby univerzitních studií lze rekonstruovat jen ve stopách. Dmowského spory se socialisty

³³ Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 50-56; J. L. P. [Popławski, J. L.]: Antysemityzm wśród inteligencji. *Głos*, 21. 10. (2. 11.) 1889, č. 44, s. 54-55.

³⁴ Podle marxisty Ludwika Krzywického, který okruh Głosu opustil a stal se jeho klíčovým oponentem, byla víra ve vitalitu venkovského lidu chimérou předmarxistických demokratů. Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009, s. 59. Důraz na rolnictvo jako základ národa byl tehdy nejzřetelněji a nejsystematičtěji zdůrazňován v myšlení Jana Ludwika Popławského, od něž jej přejal i mladý Roman Dmowski. Srov. Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 22. K významu rolníka a rolnické otázky v uvažování pozdějšího Dmowského politického proudu (národní demokracie) srov. Wolsza, T.: *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887-1914. Programy, polityka, działalność*. Warszawa 1992.

³⁵ Grabski, S.: *Pamiętniki, sv. I*. Warszawa 1989, s. 33.

³⁶ Tento pseudonym Dmowski později často užíval a publikoval pod ním např. i svou klíčovou práci *Myśli nowoczesnego Polaka*.

³⁷ Skrzycki, R. [Dmowski, R.]: *Idea w poniewierce*. *Głos*, 9. 2. (21. 2.) 1891, č. 8. Podle Wapińskiego je pravděpodobné, že Dmowski v mládí patřil ke čtenářům Marxe. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 49.

v rámci Zetu se tehdy dotýkaly především Dmowského nesouhlasného stanoviska vůči proletářskému internacionalismu, nikoliv zatím socialismu jako takového. Zatímco na internacionální socialismus orientovaná Sociální demokracie Království polského a Litvy (SDKPiL) představovala ideového protivníka, se kterým se Dmowski potýkal od mládí, s kruhy „národních“ socialistů (budoucí Polská socialistická strana, PPS) dokázal Dmowski v mládí nalézt *modus vivendi*, a ačkoliv socialistické ideály nikdy nesdílel, mnohdy i *modus operandi*.³⁸ Dmowskému se nicméně nelíbila taktika socialistů, příliš orientovaná na přímou akci. Dmowski sám kladl důraz na nepolitické aktivity a k organizování demonstrací a akcí, jež by mohly být interpretovány jako projev otevřeného odporu, se stavěl spíše vlažně. Antisemitské rysy v tehdejší myšlení Romana Dmowského zřejmě nevybočovaly z dobového hlavního proudu v polském intelektuálním prostředí, obávajícím se přílivu židovské populace z Ruska v souvislosti s rozhodnutím cara Alexandra III. (vl. 1881-1894), které Židy vykazovalo do patnácti západních (tedy nezřídka etnicky polských) gubernií impéria. Za nejzávažnější problém polského národa Dmowski tehdy zjevně pokládal ohrožení polského národního vývoje ze strany Ruska a na tomto postoji setrval s menšími obměnami až do počátku 20. století.

Univerzitní studium dokončil Roman Dmowski roku 1891. Dmowského diplomová práce pojednávající o morfologii nálevníků byla posuzovateli z odborného hlediska vysoce oceňována a vedoucí diplomové práce profesor August Wrześniowski (1836-1892) Dmowského nabádal, aby se habilitoval na Jagellonské univerzitě v Krakově. Pomohl Dmowskému rovněž získat stipendium pro postgraduální studijní pobyt v Paříži, pravděpodobně v naději, že pobyt za hranicemi nadaného studenta přesvědčí o volbě vědecké dráhy namísto dráhy politické.³⁹

Dmowského „vstup do politiky“ se chronologicky shodoval s ukončením studií na univerzitě. Na jaře 1891 Dmowski zformuloval výzvu k oslavě stého výročí přijetí první polské ústavy. Konstituce z 3. května 1791 přijatá na samém sklonku existence Rzeczypospolite znamenala potenciálně významný krok na cestě k modernizaci země, následným rozpadem státu se však stala jen nenaplněnou možností. Zorganizování připomínkových akcí se vymykalo z dosavadní Dmowského koncepce nepolitické vzdělávací práce a následně

³⁸ Dmowského společensko-politicky orientovaná publicistika z 90. let ukazuje, že Dmowského odstup vůči socialismu, patrný v náznamech již v předchozích letech, nebyl ani v této době ještě programový a vyhraněný - společně se socialisty Bolesławem Motzem (1865-1935) a Kazimierzem Dłuským (1855-1930) sepsal tehdy Dmowski článek *Polskie partie robotnicze a sprawa narodowa*, který byl publikován v prvním čísle *Przeglądu Socjalistycznego* a byl redaktory pokládán za programový text. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 46-47.

³⁹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 26.

represe patrně přispěly k politizaci Dmowského myšlení a k rozhodnutí věnovat se plně práci pro národ namísto vědecké kariéry.⁴⁰ Pochod studentů 3. května 1791 představoval první velkou politickou manifestaci od roku 1863. Výsledkem celé akce byla série zatýkání a uzavření týdeníku *Głos*. Dmowski však zatčení prozatím unikl a na podzim 1891 odjel přes Švýcarsko na plánovaný studijní pobyt do Francie.

Během zastávky ve Švýcarsku se Dmowski setkal s významnými představiteli polského intelektuálního a politického života Zygmuntem Balickým a Władislawem Jabłonowským⁴¹. Balicki tehdy Dmowskému radil, aby svou životní dráhu orientoval na publicistiku a politiku namísto přírodovědy. Podstatou diskuse byla však zřejmě zejména budoucnost Polské ligy založené Zygmuntem Miłkowským. Mladí členové se tehdy shodli v názoru, že Polská liga byla ve stávající podobě neakceschopná a bylo třeba ji reorganizovat. Iniciátorem myšlenky její reformy byl právě Dmowski.⁴² Dmowski přitom navrhl, aby bylo vedení ligy přeneseno ze švýcarské emigrace do Polska a pro tuto myšlenku získal vedle Balického i komisaře ligy pro Polské království Jana Ludwika Popławského.⁴³ Byla tak nastartována cesta ke vzniku moderního národně demokratického proudu polské politiky, která postupnými kroky v 90. letech 19. století a na prahu nového století vyústila ve vznik Národně demokratické strany. Podle hodnocení historika Zygmunta Wojciechowski (vyjádřeného u příležitosti Dmowského smrti roku 1939) musel tento politický proud na svém počátku vykonat dva úkoly. Prvním z nich byla osvětově–vzdělávací působnost (zvláště na poli historie) a teprve druhým vlastní politická práce.⁴⁴

V Paříži si Dmowski zprvu doplňoval své znalosti francouzštiny – činil tak svým již osvědčeným autodidaktickým způsobem, četbou knih nejrůznějšího obsahu. Po překonání počáteční jazykové bariéry se účastnil přednášek na *École d'anthropologie* a v *Collège de*

⁴⁰ O mnoho let později, na banketu uspořádaném poznaňskou univerzitou u příležitosti udělení čestného doktorátu Dmowskému roku 1923 měl Dmowski uvést, že se politikem stal vlastně z donucení. Wolikowska, která tuto vzpomínku zaznamenala, k tomu podle své interpretace uvádí, že kdyby Dmowski neměl vzhledem k okolnostem vnitřní nutkání zapojit se do politického života, vedlo by ho jeho myšlení, vysoko cenící přesné vědecké metody, patrně k akademické vědecké práci. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 150-151.

⁴¹ Władysław Jabłonowski (1865–1956), polský literární kritik, spisovatel a politický činitel, byl od roku 1888 členem Svazu polské mládeže. Roku 1891 se podílel na organizaci manifestací. Byl spoluzakladatelem Národní ligy i Národně demokratické strany. V letech 1909–1912 byl poslancem parlamentu a rovněž po první světové válce náležel k Dmowského blízkým spolupracovníkům a významným činitelům národně demokratické politiky.

⁴² Není zcela zřejmé, kdy se Dmowskému podařilo získat své kolegy z Polské ligy pro myšlenku její transformace. Nejsnáze našel Dmowski podporu pravděpodobně u Balického. Jabłonowski byl k myšlence patrně zdrženlivější a je možné, že Dmowského názor společně s Popławským přijal až roku 1893. Srov. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 28.

⁴³ Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 27.

⁴⁴ Wojciechowski, Z.: Roman Dmowski – istota nieznaną. *Kronika Polski i świata*, č. 31, 1939, přetisk in Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 265.

France. Vedle přednášek o slovanských literaturách, při nichž údajně se zanícením komentoval Mickiewiczowa Pana Tadeusze, jej nejvíce oslovila výuka Ernesta Renana (1823-1892) na téma staroizraelských dějin. Staroorientální témata patrně tehdy v Dmowském budila velký zájem. Podle dostupných informací jej při návštěvě pařížských muzejí nejvíce upoutaly právě staroorientální památky.⁴⁵

Během pařížského pobytu Dmowski nadále kolísal mezi vědeckým zájmem o biologii a eventualitou veřejného a politického působení. Chystal se tehdy napsat učebnici biologie, záměr však nerealizoval. Podle vlastních vzpomínek Dmowski za pobytu v Paříži v souvislosti s postupně se rodícím rozhodnutím zasvětit svůj další život práci pro národ rezignoval na možnost založení vlastní rodiny. Uvědomil si tehdy údajně, že podobná práce od něj bude vyžadovat plné nasazení a jeho život bude lemován nejen materiální nejistotou, ale pravděpodobně i represemi. Odpovědnost mu proto zakazovala nabídnout budoucí ženě a dětem podobné vyhlídky. V Paříži Dmowski patrně prožil velkou lásku k Zofii Kossowské. Dmowski tehdy měl strávit celou noc chozením okolo Seiny a přemýšlením o svých budoucích perspektivách, aby se nakonec rozhodl, že jedinou správnou variantou je včasný rozchod. Zofia Kossowska se posléze stala manželkou socialisty Bolesława Motze. Tato příhoda je Dmowského biografy přijímána jako velmi pravděpodobná – nasvědčuje jí Dmowského niterný konzervativní vztah k odpovědnosti, rodině jako společenské entitě a rovněž Dmowského značně tradiční pojmání role ženy ve společnosti. Existuje však rovněž předpoklad, že v Dmowského rozhodnutí nezakládat rodinu a nemít děti sehrál roli i faktor „genetické odpovědnosti“, který Dmowski jako darwinismem ovlivněný biolog bral v úvahu silněji než jiní – Dmowského bratr Julian trpěl paranoiou a od roku 1895 se léčil v psychiatrické léčebně, sestra Jadwiga trpěla silnými nervovými poruchami.⁴⁶ Jeden z důvodů, proč Dmowski nezaložil vlastní rodinu, je třeba hledat též ve snaze o finanční nezávislost bez nutnosti věnovat se jiné než veřejné a politické práci. Dmowski měl od druhé poloviny 90. let prostředky z nemovitého dědictví po svém otci, jež mu umožňovaly věnovat se plně veřejnému životu (srov. dále v textu), tyto prostředky však zřejmě nebyly tak rozsáhlé, aby z nich byl schopen uživit rodinu s dětmi.⁴⁷

⁴⁵ Jabłonowski, W.: *Z biegiem lat. Wspomnienia o Romanie Dmowskim*. Częstochowa 1939, s. 10-12.

⁴⁶ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 23-24.

⁴⁷ Giertych, J.: O rodzicach Dmowskiego. *Słowo narodowe*, 14. 1. 1939 (přetiskuje Wolikowska z Lutostawskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 246-247).

Roman Dmowski na cestě k politice: otázka identity a historická argumentace na přelomu 19. a 20. století (1892-1905)

Před návratem z Francie do Polska v létě 1892 byl Dmowski svými přáteli varován, že po příjezdu do země bude pravděpodobně uvězněn kvůli organizování připomínkových akcí z předchozího roku. Dmowski však nechtěl zůstat v emigraci a připravit se o možnost legálního působení v rodné zemi a proto zvolil variantu návratu.¹ Ihned na hranicích byl v srpnu 1892 zatčen. Následujících pět měsíců strávil ve vazbě. Pobyt ve vězení přispěl zřejmě k jeho definitivnímu rozhodnutí pro politickou dráhu. Po propuštění z vazby v lednu 1893 využil Dmowski mezidobí čekání na rozsudek k politické činnosti. Na pořadu dne byla reorganizace Polské ligy, o které dříve diskutoval v Ženevě s Balickým a Jabłonowským. Roku 1893 byla Polská liga transformována v Národní ligu a Dmowski stanul v čele této organizace.²

Programovým základem Národní ligy se stala Dmowského brožura *Nasz patriotyzm* publikovaná původně anonymně roku 1893. Tento spisek představoval první Dmowského koncepci polské otázky a otevíral novou epochu ve vývoji polského politického myšlení, neboť se rozcházel s povstaleckou tradicí na jedné straně a s vizemi polského pozitivismu na straně druhé. Namísto ideje polské státnosti se do popředí dostal národ jako takový, vnímaný jako moderní národ zahrnující všechny společenské vrstvy.³ Dmowským formulované pojetí činnosti Národní ligy si kladlo za cíl postavit národní zájmy nad zájmy třídní a zejména nad partikularismus jednotlivých záborů. V historickém ohledu Dmowski vnímal období 19. století jako epochu postupného tříštění a regionalizace polské otázky, kdy zájem regionu (záboru) byl stavěn nad zájmy národa. Na konci 19. století již podle Dmowského takřka neexistovalo polské národní hnutí v singuláru - polská národní hnutí probíhala paralelně a prakticky nezávisle na sobě v jednotlivých zábořech. Ve svém prvním programovém textu přitom Dmowski zvláště silně akcentoval nebezpečí rusifikace a blíže se zabýval jen situací v ruském záboru⁴

¹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 51.

² Není zcela zřejmé, jak se k transformaci Polské ligy v Národní ligu (která mohla být vnímána jako svého druhu převrat) postavil zakladatel Polské ligy Zygmunt Miłkowski. Zdá se však, že se v řadách starší generace, která Dmowského neztídkla pokládala za zrádce původní organizace, postavil spíše za Dmowského. Svědčí o tom i následný vstup Miłkowského do Národní ligy roku 1895. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 39.

³ Dmowski, R.: *Nasz patriotyzm*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 247-287. K hodnocení významu srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 57; Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 29.

⁴ Dmowski, R.: *Nasz patriotyzm*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 259.

Alternativou partikularistického vývoje jednotlivých záborů se v Dmowského pojetí měla stát všenárodní politika. Jako prostředek prosazování národních zájmů Dmowski v brožuře *Nasz patriotyzm* vyzdvihl ofenzivní každodenní práci a vymezil se tak vůči polskému ugodovství druhé poloviny 19. století, které podle jeho názoru svůj původní program „organické práce“ založený na drobné každodenní činnosti pro národ zaměňovalo za obyčejnou pasivitu každodennosti. Drobná práce měla být v Dmowského pojetí doplněna „drobným odporem“. Dmowski vycházel z předpokladu, že legální podmínky pro rozvoj národa v ruském záboru neexistovaly a pokud chtěl národ žít, musel postupovat nelegálními, revolučními prostředky. Drobný odpor měl spočívat v bojkotech, špatně prováděné práci pro státní orgány či v poškozování vládních zásob. Variantu dalšího povstání Dmowski v kontextu 90. let 19. století odmítal, i když na druhé straně nevyklučoval možnost, že v budoucnosti nastanou okolnosti, kdy se povstání stane vhodným prostředkem prosazování národních zájmů. Nové povstání by podle Dmowského vyvolalo jen likvidaci podstatné části národních sil.⁵ V textech z pozdějších let se Dmowski od možnosti povstání čím dál více distancoval a v historickém ohledu interpretoval převrat jako prostředek společenské změny charakteristický pro předmoderní dobu, který v moderní společnosti nemá naději na úspěch – už povstání roku 1863 bylo v tomto ohledu podle Dmowského hodnocení anachronismem.⁶

V sociálním ohledu naznačoval Dmowského pohled na rozvrstvení společnosti rodící se zájem o rolníka jako základ moderního národního hnutí. Dmowski vyslovil tezi, že v moderní době ztotožňované s několika posledními desetiletími šlechta přestala hrát úlohu vůdce národa i sociálně relevantního činitele. Podoba národa se začala výrazně měnit, rozvinula se početná dělnická třída, začalo vzrůstat národní uvědomění rolnictva. V masách obyvatelstva viděl Dmowski „budoucnost národa“.⁷ V tomto kontextu je třeba vnímat též tehdejší Dmowského vstřícný postoj k socialismu. Socialistické požadavky měly podle Dmowského s výjimkou frazeologie třídního boje racionální základ. Socialismus posledního desetiletí 19. století již nebyl nenárodní a protinárodní jako ve svých počátcích a odporem proti ovládajícím se mohl dobře zapojit do národního hnutí.

V historickém ohledu projevoval však Dmowski vůči šlechtě jistý respekt, který v pozdějších Dmowského textech absentoval a byl nahrazován výraznou kritikou historické úlohy aristokracie. V *Naszem patryotizmu* Dmowski ještě pokládal šlechtu za historického

⁵ Dmowski, R.: *Nasz patriotyzm*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 268-269.

⁶ Podle Wapińskiego se kritika celé polské povstalecké tradice vyskytovala v Dmowského myšlení od samého vstupu do politického života na přelomu 80. a 90. let 19. století, kdy se Dmowski svým přístupem k povstání jako nereálné variantě řešení polské otázky lišil od většinového názoru v Polské lize. Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 28.

⁷ Dmowski, R.: *Nasz patriotyzm*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 274-275.

vůdce národa. Svědčil o tom Dmowského pohled na poslední polské povstání z roku 1863. Rusové se po jeho potlačení podle Dmowského postavili proti šlechtické vrstvě národa pod sociální záminkou obrany zájmů rolnictva a nižších vrstev obyvatelstva vůbec, ve skutečnosti byla ale podle Dmowského interpretace cílem likvidace „nejlepších sil národa“, která měla následně usnadnit celkové odstranění polské kultury, polského jazyka a katolicismu. Z Dmowského pohledu je zároveň patrný určitý náznak nedůvěry vůči kapitalismu. Dmowski například uvedl, že ugodovská politika nerespektovala národní zájmy, ale byla prospěšná pro mnoho kapitalistů a průmyslníků, a naznačoval tak, že zájmy kapitalistů byly s národními zájmy nekompatibilní. Kapitalisté se podle Dmowského snažili získat výhody ze spolupráce s vládami jednotlivých záborů a národní myšlenky se vzdalovali – postoj těch z nich, kteří se spojovali s vládami kvůli tomu, že se domnívali, že vlády dokážou čelit socialistickému hnutí, srovnal Dmowski dokonce s postojem tvůrců targowické konfederace, kteří se spojili na konci 18. století s Ruskem v naději, že je Rusko bude bránit proti účinkům nově přijaté polské ústavy.⁸ Otázkou je, do jaké míry tehdy Dmowski kladl rovnítko mezi kapitalistou a „cizincem“ – v poválečném období totiž Dmowski nezřídka podroboval kritice absenci polského národního kapitálu znesnadňující rozvoj státu. Její příčinou byl podle Dmowského výkladu německý a židovský původ většiny průmyslníků.

Rozsudek nad Romanem Dmowským za organizování květnové manifestace roku 1891 byl vynesen v listopadu 1893. Dmowskému bylo na pět let zakázáno pobývat na území celého ruského záboru a první tři roky měl strávit pod dohledem policie. Dmowski se usadil v Mitawě (dnešní Jelgawaš poblíž Rigy). Policejní dozor nad Dmowským nebyl však příliš přísný – Dmowski se zapojoval do života malé polské komunity v Mitawě, občas za ním jezdili přátelé a Dmowski sám často navštěvoval Wilno (současný Vilnius), kam měl oficiálně zákaz vstupu. Ve Wilně tehdy poznal svého pozdějšího politického konkurenta, socialistu Józefa Piłsudského, který sem nedávno přišel z vyhnanství. K vilenským návštěvám Dmowského se přitom vázalo neverifikovatelné vyprávění šířené Piłsudskému nakloněným historikem Władysławem Pobóg-Malinowským (1899-1962), který stylem hraničícím s bulvární žurnalistikou rozšířil historku, že se Dmowski ve Wilně zamiloval do Marie Juszkiewiczové, která se později stala ženou Piłsudského.⁹ Nedokazatelná historka tohoto typu přirozeně navozovala ve veřejném mínění dojem, že rivalita mezi Dmowským a Piłsudským měla kořeny nejen v ideologických neshodách, ale i v osobní rovině. Je však

⁸ Dmowski, R.: Nasz patriotyzm. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 261-263.

⁹ Pobóg-Malinowski, W.: *Józef Piłsudski 1867-1914*. London, b.r., cit. dle Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 64.

nutné zdůraznit, že Dmowski si až do konce první světové války Piłsudského vážil a Piłsudského osobnost a schopnosti oceňoval i v době, kdy byl již vůči polským socialistům velmi kritický.

Během pobytu v Mitawě se Dmowski věnoval politické publicistice a pojal plán na založení polského měsíčníku, který by šířil ideologii Národní ligy ve všech zábořích. Bylo však zřejmé, že tento plán nebude možné v ruském záboru uskutečnit. Dmowski se proto rozhodl emigrovat do Rakouskem-Uherskem ovládané Haliče a usadit se ve Lvově.¹⁰ Haličské prostředí bylo pro rozvoj národních aktivit příznivější než území ruského záboru a díky tomu sehrávala Halič v polském národním hnutí čím dál významnější úlohu, což vedlo až k jejímu označování termínem polský Piemont. Rakouský zábor se jako součást Předlitavska podobně jako české země těšil od 60. let 19. století ústavnímu pořádku. Od 60. let Poláci dominovali v haličských zemských úřadech i sněmu. Již roku 1849 se haličským místodržitelem stal poprvé Polák, hrabě Agenor Romuald Gołuchowski (1812-1875), jenž náležel k zastáncům federalistické koncepce Rakouska. Zdaleka nejsilnější a nejvlivnější pozici zaujímali v Haliči konzervativci reprezentovaní šlechtou. Halič byla v rámci monarchie relativně autonomním celkem a tamní konzervativní šlechtický proud se výrazně prosadil i v celorakouské politice - vedle Agenora Gołuchowského to byli zvláště Alfred Potocki (1822-1889), rakouský předseda vlády v letech 1870-1871, a Kazimierz Badeni (1846-1909), zastávající tutéž funkci v letech 1895-1897. Konzervativci (tzv. stanczycy) se hlásili k programu široké haličské autonomie blížící se požadavku rakousko-uhersko-haličského trialismu, zůstávali však plně loajální vůči monarchii a odsuzovali polská povstání i požadavky ukrajinského národního hnutí ve východní Haliči. Vedle nejsilnějších a nejvlivnějších šlechtických konzervativců se zformovala i další politická uskupení. Opoziční stanovisko vůči převládající šlechtické linii zaujímal demokratický proud vedený Franciszkem Smolkou (1810-1899) a prosazující politiku pasivní rezistence inspirovanou českým příkladem. Wicenty Witos (1874-1945) založil agrárně orientovanou Polskou lidovou stranu, svou působnost na haličském území posléze rozvinuly i strany původem z ruského záboru, Polská socialistická strana a národní demokraté. I když měla haličská politika ovládaná v naprosté většině šlechtou daleko k modernímu demokratickému pojetí veřejné správy, byla to mezi polskými záboři právě Halič, která nejdříve procházela praxí parlamentního systému a politických stran. Rakouský zábor působil jako určité centrum polského vzdělanostního a

¹⁰ Problémy, které pro Dmowského mohl znamenat status politického emigranta, pomohl tehdy Dmowskému vyřešit jeho někdejší vyučující z varšavské univerzity (Hlavní školy) Benedykt Dybowski (1833-1930), který Dmowského ve Lvově jmenoval svým „soukromým asistentem“. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 71.

kulturního života. Školství bylo polské a mezi vysokoškoláky se proto vyskytovalo mnoho studentů z ruského a pruského záboru.

V období, kdy Dmowski do Haliče přišel, byl však vývoj tohoto území sociálně-ekonomicky a národnostně rozporuplný a tento fakt vedl v Dmowského pozdějších textech k značně kritické reflexi dění v Haliči. V Haliči stále panoval hluboký kontrast mezi aristokracií a prostým venkovským obyvatelstvem. Industrializace probíhala jen pomalu a území bylo v rámci Předlitavska klasickou periferií – díky rozvoji železnic se v druhé polovině 19. století stávalo odbytíštěm rakouských a českých průmyslových výrobků. Gramotnost haličského obyvatelstva na přelomu 19. a 20. století stále ještě dosahovala jen 44 %. Ve východní Haliči (kam patřil i Lvov, v němž se usadil Dmowski) se navíc během druhé poloviny 19. století stával čím dál zřetelnějším rozpor mezi většinovým etnicky ukrajinským venkovem a privilegovanými polskojazyčnými vrstvami reprezentovanými šlechtou. Složitost etnické situace doplňovala přítomnost početně nezanedbatelného německojazyčného obyvatelstva měst a židovské komunity, jejíž procentuální zastoupení v celku obyvatelstva zde patřilo k nejvyšším v Evropě.

Dmowski po příchodu do Haliče narážel při svých vlasteneckých aktivitách na jistý paradox – státní moc mu nebránila v činnosti, společnost však byla vůči jeho úsilí na rozdíl od ruského záboru o poznání netečnější. Patriotismus byl sice v Haliči na každodenním pořádku, podle Dmowského hodnocení však za deklarovanými hesly nestála jakákoliv činnost. Navíc zde Dmowski narážel na svého druhu „rakouský“ patriotismus místních Poláků, kteří polské národní hnutí omezovali na území rakouského záboru a nebyli ochotni naslouchat všepolským koncepcím, jež chtěl Dmowski rozvíjet. Právě tyto skutečnosti Dmowského v průběhu času přiváděly ke značně negativnímu hodnocení historického vývoje Haliče pod rakouskou správou. Dmowski ve svých textech zdůrazňoval konzervativní a zaostalý ráz Haliče a v historicko-argumentačním ohledu podtrhoval, že země byla odtržena od Polska a připojena k habsburské monarchii již roku 1772 při první záboru a neprožila proto společně se zbytkem polských území období demokratizačních reforem na sklonku existence Rzeczypospolitej (čtyřletý Sejm, konstituce 3. května 1791). Nepronikl do ní „francouzský duch“ a oblast přešla přímo z „polské atmosféry saských časů do časů habsburských“. Haličský regionalismus, lokální patriotismus a loajální prorakouské postoje podle Dmowského štěpily polský národ.¹¹ Na druhou stranu však Dmowski za první světové války s ohledem na

¹¹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Czeszochowa 1938 [1914], s. 11, 16-21, 23, 25. Ke vztahu předválečné národní demokracie k Rakousku-Uhersku srov. Gruchała, J.: *Stosunek Narodowej*

budování poválečného nezávislého Polska zdůraznil, že Halič jako celek bude v Polsku sehrávat mimořádnou úlohu tím, že před válkou měla jako jediná Poláky osídlená oblast samosprávu, a stane se tak pro nový stát zdrojem zkušeného úřednictva.¹²

Roku 1895 začal ve Lvově vycházet Dmowským plánovaný měsíčník *Przegląd Wszepolski*. Dmowského role při vydávání časopisu byla zpočátku klíčová. Dmowski byl nejen šéfredaktorem, ale též hlavním a v některých číslech dokonce takřka jediným přispěvatelem periodika. Koncem roku 1895 byl z vězení propuštěn Popławski a v prosinci přijel za Dmowským do Lvova. Dvojice Dmowski – Popławski určovala směr časopisu po následujících deset let a *Przegląd Wszepolski* se během této doby stal synonymem politického proudu, který se zformoval okolo Národní ligy. Po celou dobu existence periodika až do roku 1905 psal Dmowski velkou část svých četných článků pod pseudonymy, a to nejen kvůli utajení, ale i proto, aby zakryl přílišný procentuální podíl vlastních příspěvků. Vůči jiným autorům, kteří v *Przeglądu* publikovali, vystupoval Dmowski jako redaktor velmi autoritativně a často až autokraticky. Podle vzpomínek dlouholetého Dmowského spolupracovníka Stanisława Kozického (1876-1958) četl Dmowski před otištěním důkladně všechny příspěvky včetně poznámek a autory buďto neustále žádal, aby své texty přepracovávaly dle jeho připomínek, nebo sám do textů podstatným způsobem zasahoval, takže autoři často své příspěvky vůbec nepoznali.¹³

Národní liga si na sjezdu konaném roku 1896 v Budapešti zvolila nové vedení, které ji řídilo v následujících deseti letech. Roku 1897 poté přešla Národní liga do nové fáze svého vývoje. Vedle Národní ligy, která byla tajnou organizací, vznikla Národně demokratická strana (*Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe*) v ruském záboru.¹⁴ Nejužší řízení Ligy bylo na sjezdu v Budapešti svěřeno pěti Roman Dmowski, Jan Ludwik Popławski, Zygmunt

---

Demokracji do Austro-Węgier w końcu XIX i na początku XX wieku (do 1914 r.). *Studia historyczne*, 1981, 1 (92), s. 41-56.

¹² Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej w sprawie granic zachodnich państwa polskiego. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1917], s. 387.

¹³ Kozicki, S.: *Pól stulecia życia politycznego. Pamiętnik*, sv. I., č. II, Knihovna Polské akademie věd, Kraków, rukopis 7849, k. 239, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 58. K národně demokratickým tiskovinám srov. Dawidowicz, A. – Maj, E.: *Prasa Narodowej Demokracji 1886-1939*. Lublin 2010; Jakubowska, U.: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*. Warszawa 1988; Myśliński, J.: Prasa Ligy Narodowej przed 1905 rokiem. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, 2, 1963, č. 2, s. 32-56.

K *Przeglądu Wszepolskému* srov. Lagoda, M.: *Dmowski, naród i państwo. Doktryna polityczna Przeglądu Wszepolskiego (1895-1905)*. Poznań 2002; Królikowska, M.: Ideologia historyczna *Przeglądu Wszepolskiego*. *Przegląd humanistyczny*, 1987, č. 6, s. 41-57; Toruńczyk, B.: *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej Przeglądu Wszepolskiego (1895-1905)*. London 1983.

¹⁴ Národně demokratická strana v Haliči vznikla teprve roku 1904, v pruském záboru až roku 1909. K předválečnému působení národních demokratů v Haliči srov. Wator, A.: *Narodowa demokracja w Galicji do 1918 roku*. Szczecin 2002. K působnosti v pruském záboru Marzewski, J.: *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900-1914*. Warszawa 1967.

Balicki, Teofil Waligórski a Karol Raczkowski, tón celého proudu však určovali především první tři z nich. Všechny členy nejužšího vedení spojoval původ z Polského království (ruský zábor). Podle vzpomínek Stanisława Kozického byl Popławski iniciátorem tvůrčího politického myšlení a Balicki byl technikem organizace s badatelskými a vědeckými sklony. Dmowski byl způsobilý spojovat přesnost myšlení s politickou intuicí, teorií s praxí, měl schopnost převádět plán v akci a realizovat společně vypracované koncepce.¹⁵ Podle vzpomínek Karola Raczkowského tehdy představoval největší autoritu Popławski, který ostatním imponoval svými znalostmi a měl nadání k urovnávání sporů. Dmowského vztah k Popławskému byl přátelský, protože však měl Popławski měkčí povahu než Dmowski, často Dmowskému ustupoval.¹⁶ Balicki byl teoretikem vysokého stylu, měl nejbližší roli ideologa hnutí – ve srovnání s Dmowským a Popławským, kteří se orientovali na publicistiku, byly Balického texty teoretičtější, postavené na relativně složitých myšlenkových konstrukcích, což jim znemožňovalo působnost na širší publikum. Podobně jako Popławski však i Balicki podle Raczkowského do značné míry podléhal osobnosti Dmowského, který byl skutečnou duší ligy. Na rozdíl od Popławského, který náležel k blízkým přátelům Dmowského, byl vztah mezi Dmowským a Balickým pracovní a pragmatický. Důvody této skutečnosti nejsou zřejmé, existují pouze náznaky, že zde mohla sehrát roli Balického snaha o syntézu národního a socialistického myšlení v době, kdy se již Dmowski od socialismu čím dál zřetelněji distancoval.¹⁷ V rámci vedení Ligy se Dmowski osvědčil největšími politickými schopnostmi a začal brzy určovat ideově-politickou tvářnost celého hnutí. Na přelomu 19. a 20. století měla Národní liga přes 500 členů, z nichž řádově 80 % tvořili představitelé inteligence. Přestože byla Národní liga tajnou organizací, panoval v rámci ní zřejmě vnitřní demokratismus – když Bernard Chrzanowski (1861-1944), pozdější přední činitel národní demokracie, vstupoval do ligy, měl podle svých vzpomínek pochybnosti, zda se bude moci na její práci účastnit, neboť

¹⁵ Kozicki, S.: *Historia Ligy Narodowej (okres 1887-1907)*. London 1964, s. 85. Cit. dle Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 81.

¹⁶ Podle vzpomínky Stanisława Strońskiego (1882-1955), profesora filologie (romanisty) a národně demokratického politika, uvedené u příležitosti Dmowského úmrtí roku 1939, plynulo Popławského myšlení „klidně a rovně jako Visla“, zatímco proud Dmowského myšlení byl neklidný a dravý, podobný rozbouřené řece tříštící své vody o četné kameny. Dmowski byl podle Strońskiego již na přelomu 19. a 20. století první postavou národně demokratického proudu, plně ale „převzal kormidlo“ až po Balického smrti roku 1908. Stroński, S.: U trumny Romana Dmowskiego. *Kronika Polski i świata*, č. 31, 1939, cit. dle přetisku in Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 266-268.

¹⁷ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 39-41, 45. Podle Wapińskiego Dmowski dříve než Balicki pochopil, že „znárodnění“ socialismu není proveditelné. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 46.

otevřeně přiznal, že se neztotožňuje s názory Dmowského a Balického. Bylo mu však řečeno, že to jeho činnosti v rámci ligy nikterak nebrání.¹⁸

Vznikající národně demokratický ideově politický proud Dmowski před první světovou válkou retrospektivně interpretoval jako „vzpuru polské duše v řadách mládeže proti kosmopolitnímu, antipolskému směru myšlení“. V sociálním ohledu bylo podle Dmowského hnutí reprezentováno generací intelektuálů ovlivněných pokrokářstvím, pozitivismem i socialismem a v řadách těch, kteří studovali v zahraničí, přistupoval též vliv starší demokratické ideologie polské emigrace. Jádrem národních demokratů se přitom ztotožňovalo s novým lidovým proudem, který spatřoval základ národa v rolníkovi.¹⁹

V posledních letech 19. století se zlepšovala Dmowského materiální situace. Rodinné pozemky situované na předměstí Varšavy, které před lety koupil otec Romana Dmowského Walenty, získávaly v souvislosti s růstem města na ceně. Právě díky nim si Dmowski v dalších desetiletích mohl dovolit vstoupit na životní dráhu materiálně nezávislého myslitele a politika, který se nemusel vázat na žádnou instituci. Dmowski začal hojně cestovat do zahraničí. Od ledna do července 1898 pobýval ve Francii a v Anglii. Návštěva těchto dvou zemí patrně měla vliv na Dmowského kritické nazírání na Francii v kontrastu k obdivnému pohledu na Anglii, což byl pohled vystopovatelný v Dmowského textech až do první světové války.²⁰ Dmowski přijel do Francie v období vrcholící Dreyfusovy aféry a pozoroval zde rovněž konflikty v řadách polské emigrace. Francie na něj působila dojemem zbytečného konfliktu, hádky, neuspořádanosti. Následný dojem z Anglie byl v Dmowského vnímání zcela jiný – Dmowskému v Anglii imponoval klid a všeobecně přijímaný konsensus mezi protivníky. Od února do srpna 1899 Dmowski v Anglii pobýval znovu. Pod dojemem anglického životního stylu začal Dmowski v národně demokratickém proudu polské politiky spatřovat paralelu k britské konzervativní straně a rozvinul teorie o konsenzuálním působení dvou klíčových stran, které by v Polsku podobně jako v Británii obě respektovaly nadstranický národní zájem. V Dmowského textech se začala profilovat představa Angličanů jako národa, který vytvořil nejharmoničtější kulturu zahrnující všechny složky lidské činnosti.

¹⁸ Cit. dle Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 74. K přístupu vůči pojmu demokracie a jejímu pojetí v řadách národních demokratů srov. Borkowski, A.: *Idea demokracji w myśli politycznej i działalności Obozu narodowego 1893-1937. Przegląd zachodni*, 1988, 4, s. 73-108. Srov. též Bończa-Tomaszewski, N.: *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelektualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*. Warszawa 2001.

¹⁹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 100.

²⁰ Teprve po první světové válce Dmowski svůj obdivný postoj vůči ostrovní říši výrazně přehodnotil a začal hlásat představu o počínajícím úpadku germánských, respektive protestantských národů. Dmowského poválečná skepse vůči Británii byla ve velké míře ovlivněna vlašným postojem, který Británie zaujímala ve vztahu ke vzniku nezávislého Polska. Zároveň s tím Dmowski po válce zvalorizoval význam francouzské civilizace.

Dmowski přišel též s úmyslem přetvořit *Przegląd Wszechpolski* v měsíčník po vzoru britského periodika *The Spectator*.²¹ Podle Dmowského spolupracovníků se po návratu z Británie změnil i Dmowského osobnostní charakteristiky – Dmowski začal dbát o svůj zevnějšek a oblečení a usiloval o rozšíření působnosti národně demokratické politiky na urozené vrstvy společnosti. Dmowski se postupně stával autentickým konzervativním politickým myslitelem, který sice neopouštěl linii všenárodní politiky, jejímž jednotícím elementem zůstával národní zájem, odkláněl se však pozvolna od principu politiky zastřešující nejružnější politické proudy včetně socialismu. Od počátku 20. století byl Dmowského přístup k socialismu o poznání kritičtější a nesmlouvavější než dříve.²²

Dmowského publicistika z druhé poloviny 90. let 19. století vycházela v historicko-argumentačním ohledu z premisy úpadku polské společnosti v období od posledního polského povstání roku 1863. Klíčový význam v rámci ní zaujímal cyklus článků *Jedność narodowa a Ze studiów na szkolę rosyjską w Polsce*. Dmowski se domníval, že až do roku 1863 byla polská otázka mezinárodním problémem a Poláci nebyli typickým ovládaným národem, od 60. let 19. století však přestala být polská otázka mezinárodní záležitostí. Ani západní velmoci již Polsko nevnímaly jako jeden celek s vlastní státností a Poláci se tím stali jen jedním z mnoha ovládaných národů. I v samotných polských zábořích se podle Dmowského pod tlakem rusifikace a germanizace polský národní život vytrácel z veřejného prostoru. V následujících desetiletích zesílila v největším ruském zábořím nebývale rusifikace, v pruském zábořím byly snahy o germanizaci čím dál vyostřenější. Polská otázka v souvislosti se společenskými posuny „změnila fyziognomii“ – otázka znovuzískání nezávislosti nebyla na pořadu dne. Úkol pro Poláky byl podle Dmowského ve stávající situaci na přelomu 19. a 20. století jednoznačný - Poláci měli v první řadě věnovat pozornost otázce formulace národního zájmu v kontextu, v němž se na sklonku 19. století nacházeli.²³

V Dmowského pokusech definovat národ a jeho úkoly se na sklonku 19. století zjevně odrážela znalost textů Ernesta Renana pojednávajících o národní otázce, ačkoliv Dmowski Renana přímo necitoval. Za základ národa považoval Dmowski „národní duši“, která se zrodila mnohasetletým soužitím v jednom státě, prostřednictvím boje o společnou existenci, v úspěších i porážkách. Z národní duše poté podle Dmowského vyplývala „historická práva“ národa. Derivátem národní duše byl například národní jazyk, který však sám podle

²¹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 88.

²² K tomuto posunu srov. zejména Dmowski, R.: *Dziwna koalicja*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1902], s. 114. Socialisté podle Dmowského neprávem národně demokratický proud obviňovali ze šovinismu, zatímco sami údajně dospívali k čím dál rusofilštějším pozicím.

²³ Dmowski, R.: *Ogólny rzut oka na sprawę polską w chwili obecnej*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1898], s. 63.

Dmowského vnímání nepředstavoval rys definující národ – Bretonci, Provensálci či Baskové měli svůj jazyk, ale nebyli národem, Prusové a Rakušané užívali jeden jazyk a rovněž nebyli národem.²⁴

Je patrné, že Dmowski hájil koncepci historických národů, pokládal národ za výtvar státnosti,²⁵ nespokojoval se ale s vymezením polského národního teritoria na základě historických hranic. Ty byly podle Dmowského již před rokem 1772 nepřirozené a v podmínkách přelomu 19. a 20. století by byly „úplným nesmyslem“. Zároveň však Dmowski kritizoval i etnografické vymezení národního teritoria, které mohlo podle jeho hodnocení sloužit filologům, nikoliv však politikům. Dmowského odpověď na otázku vymezení polského národa a jeho geografie tak zůstala na půli cesty – polský národ byl v Dmowského vnímání definován jako národ historický, to se však již nedotýkalo národní hranice, která v Dmowského pojetí zůstala zcela otevřeným problémem.²⁶

Koncem roku 1899 podnikl Dmowski další zahraniční cestu, rozsáhlejší než cesty předchozí. Vypravil se do Brazílie, odkud se vrátil v létě roku 1900. Na základě svých poznatků z cest vydal roku 1900 první díl studie *Wychodźstwo i osadnictwo* (Vystěhovalectví a kolonizace). Druhý díl však nikdy nevyšel. Krátce po návratu se Dmowski rozhodl přesídlit ze Lvova do Krakova. Motivy tohoto rozhodnutí je pravděpodobně třeba hledat v geografické poloze Krakova příhodné pro všepolské aktivity zaměřené na všechny tři zábery – Krakov situovaný při hranicích rakouského záboru se nacházel blízko jak k ruskému, tak i k pruskému záboru. V Krakově byla počátkem 70. let založena vědecká a literární akademie a toto město se stávalo kulturní metropolí Poláků ze všech záborů. Nedlouho před Dmowským se v Krakově usídlil i Zygmunt Balicki a z vedoucí trojice národně demokratického proudu zůstal ve Lvově jen Popławski. Do Krakova byla rovněž přenesena redakce *Przeglądu* a Krakov se na samém počátku 20. století stal na několik let neoficiálním sídlem Národní ligy. Vyhledávaným místem pro krakovské literáty a intelektuály, kam v těchto letech často zavítával i Roman Dmowski, se stalo podtatranské středisko Zakopane. Dmowski podnikal v této době další zahraniční cesty. V létě roku 1902 navštívil Normanské ostrovy a v květnu 1903 Itálii. Delší dobu se již připravoval na cestu do severní Ameriky, tento plán se ale uskutečnil jen částečně, když přes severoamerický kontinent roku 1904 cestoval do Japonska.

Na počátku 20. století začal Dmowski v osobním životě pociťovat samotu. Patrně právě z tohoto důvodu se během krakovské periody svého života zcela nadstandardním

²⁴ Dmowski, R.: *Jedność narodowa*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1895], s. 63.

²⁵ Dmowski, R.: *Podstawy polityki polskiej*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1903], s. 148.

²⁶ Dmowski, R.: *Ogólny rzut oka na sprawę polską w chwili obecnej*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1898], s. 71-72.

způsobem sblížil s rodinou krakovského filosofa Wicentyho Lutosławského (1863-1954) a jeho ženy, spisovatelky španělského původu Sofie Lutosławské-Casanova (1861-1958). S rodinou Lutosławských se Dmowski seznámil u Zygmunta Balického. Rodina Lutosławských byla podle vzpomínek jedné z dcer Lutosławských Izabelly Wolikowské Dmowskému zřejmě sympatická absencí rakouského snobismu charakteristického pro intelektuální vrstvu Krakova počátku 20. století.²⁷ Sofii Lutosławskou – Casanova pocházející z Galicie na španělsko-portugalském jazykovém pomezí Dmowski při první návštěvě překvapil svou výbornou znalostí španělštiny a portugalštiny, kterou získal jako samouk. Pro tři dcery Lutosławských, Halinu, Marii a Izabellu, se Dmowski s postupem let stal takřka druhým otcem. Dcery Lutosławských se s Dmowským intenzivně stýkaly i v dospělosti se svými vlastními rodinami a ve stáří o Dmowského pečovaly – Dmowski zemřel v rodině Marie Niklewiczové (rozené Lutosławské), jejíž manžel byl rovněž aktivní v národně demokratickém proudu.²⁸

Dmowski konce 19. a počátku 20. století nebyl pouze politickým myslitelem a politikem národně demokratického proudu. Od mládí Dmowski projevoval velký zájem o vědu (již se chtěl věnovat i profesionálně) na straně jedné a krásnou literaturu na straně druhé. Podle svědectví Izabelly Wolikowské byla mnohostrannost zájmů charakteristickým rysem Dmowského povahy a Dmowski se často přátelsky stýkal s vědci, učiteli, umělci a spisovateli nejrůznějších zaměření a odvětví. Zvláštní zalíbení nacházel Dmowski v poezii a díky své výborné paměti byl údajně schopen recitovat po celé hodiny ve francouzštině, latině, řečtině, polštině, jindy zase přednášel a překládal španělské verše Sofie Casanova, manželky Wicentyho Lutosławského. Dmowski si ze světové literatury oblíbil klasickou řeckou tragédii a Shakespeara, z dobových polských autorů obdivoval nejvíce Stanisława Wyspiańskiego (1869-1907) a prózy Bolesława Prusa, oceňoval i Władysława Reymonta a Henryka Sienkiewicze.²⁹ Podle Wolikowské se Dmowski se Sienkiewiczem dobře znal a jejich vztahy byly přátelské. Při diskusích během večerí pořádaných pro kruh intelektuálů Julianem

²⁷ Podle Izabelly Wolikowské choval Dmowski vůči Španělsku a španělské kultuře velkou úctu. Byl si vědom hlubokého úpadku Španělska, který do značné míry spojoval s „biologickým a psychickým vyčerpáním“ způsobeným odchodem milionů lidí do Nového světa. Cenil si však jeho originalnosti a ctností, které se podle Dmowského názoru ve Španělsku zachovaly daleko více než ve zbytku Evropy. V souvislosti s tím údajně věřil v obrození Španělska. Španělština byla podle Wolikowské Dmowského oblíbeným jazykem, protože v sobě nesla rozhodující latinské dědictví. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 26-27, 79

²⁸ Vzpomínky dcer Lutosławských jsou přes značně nekritickou dikci významným pramenem k pochopení Dmowského myšlení a privátní stránky Dmowského života. Srov. zvl. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007; Niklewiczowa, M.: *Wspomnienie o Romanie Dmowskim*. Warszawa 2001.

²⁹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 89.

Adolfem Świącickým, kde se scházela výběrová mužská společnost, spolu Dmowski a Sienkiewicz často rozmlouvali dlouho do noci. V období rostoucí politické aktivity Romana Dmowského v roce 1906 se Sienkiewicz údajně velmi sblížil s Dmowským a jeho stranou. Nejednoznačný byl naproti tomu Dmowského vztah k tvorbě Stefana Żeromského. Z řady Dmowského přátel Wolikowská ve svých vzpomínkách vedle stručných zmínek o Dmowského politických souputnících (Zygmunt Wasilewski, Teofil Waligórski, Jan Ludwik Popławski, Zygmunt Balicki, Józef Hłasko) zmiňuje především básníka Władysława Reymonta a polského historika světového významu Franciszka Bujaka (1875-1953), jehož přístup k hospodářským a sociálním dějinám v mnohém předešel slavnou francouzskou historickou školu Annales, vzhledem k ukotvení v polském prostředí nedosáhl ale takové proslulosti.³⁰ S básníkem Władysławem Reymontem Dmowski podle Wolikowské nehovořil o politice, ale oba trávili dlouhé hodiny diskusí o humanistických tématech, při nichž se vzájemně doplňovali – Dmowski oceňoval Reymontův literární talent a Reymont obdivoval Dmowského erudici a literární vkus.³¹

S Franciszkem Bujakem se Roman Dmowski znal od 90. let 19. století. Bujak se okolo roku 1893 setkal s národně demokratickým periodikem *Polak* vydávaným pro lid a usilujícím o probuzení národního a občanského smýšlení venkovského obyvatelstva a celopolského nadzáborového povědomí. Mladý Bujak, který venkovskou otázku studoval a již tehdy se v ní dobře orientoval, oceňoval tehdejší Dmowského úsilí a podporoval jej. Podílel se na organizaci kolportování periodika *Polak* z Krakova do ruského záboru a brzy s Dmowským navázal celoživotní přátelství. V diskusích mezi Dmowským a Bujakem dominovalo téma osudu venkovského lidu v polské minulosti. Oba se přitom shodovali v názoru, že svoboda, která se rozvinula v *Rzecz* pospolité, byla svobodou pouze pro jednu společenskou vrstvu, šlechtu. Zároveň ale dospívali k závěru, že v západní Evropě nebyla situace o nic lepší, ba co více, jestliže na Západě závisely osudy státu ve velké míře na rozmarech jediného člověka, absolutního monarchy, v Polsku alespoň jedna početně nikoliv zanedbatelná vrstva, představovaná celým milionem lidí, měla svůj podíl na vládě.³²

Ideologický program polského národa shrnul Roman Dmowski na počátku 20. století v práci *Myśli nowoczesnego Polaka* vydané roku 1903, která vznikla z převážné části na základě série článků publikovaných v *Przeglądu wszechpolském* během předešlého roku pod

³⁰ K hodnocení významu Franciszka Bujaka a jeho paralelním přístupům se školou Annales srov. Iggers, G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002, s. 79-80.

³¹ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 34-35, 133-135

³² Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 42, 45-46.

pseudonymem Skrzycki a pro svou působnost na polské politické myšlení začala být nezdárka nazývána „katechismem moderního Poláka“ či „katechismem polského nacionalismu“.³³ Představovala v rámci národně demokratického proudu polského myšlení pendant ke knize Zygmunta Balického *Egoizm narodowy wobec etyki* publikované v předchozím roce. Oba texty mohou být interpretovány jako ideologické manifesty polského národního hnutí, jejich styl se však lišil. Balicki se snažil dát své ideologicky orientované práci vědeckou formu a volil poměrně složitý sociologický a filosofický pojmový aparát. Dmowski se naproti tomu pokoušel působit na širší publikum a kladl si zřejmě za cíl oslovit i čtenáře mimo národně demokratický okruh obecnstva. Prohlašoval přitom svou práci za text z oblasti politického myšlení, který společenská a historická fakta vybírá a nemá vědecké ambice. Podle hodnocení Joanny Kurczewské vycházela Dmowského i Balického práce ze stejného ideového základu, oba texty se však lišily polem své působnosti. Balického sociologicky a filosoficky psaný text byl „konstatující“, Dmowského práce naopak vyvolávala diskusi a polemiku. Její teze proto snáze přežily dobu svého vzniku a staly se v rámci diskusí a sporů nedílnou součástí polského politického myšlení 20. století.³⁴

Práce *Myśli nowoczesnego Polaka* byla ve svém přístupu k historické tematice ovlivněna krakovskou historickou školou. Text se vyznačoval hluboce kritickým přístupem k polskému historickému vývoji i polskému národnímu hnutí. Dmowski si otevřeně kladl za cíl pojmenovat a analyzovat národní chyby a přispět tak k jejich nápravě. Vzniklo tak originální dílo z oblasti politického myšlení, jehož analytickou hloubku oceňují i kritici Dmowského pohledů.³⁵

Novodobý polský politický program, který se Dmowski na počátku 20. století pokusil formulovat, se měl zakládat na realistickém pochopení polské otázky v jejich historických souvislostech. Měl to být program vzniklý kritickou analýzou polských dějin, bez iluzí a vlasteneckého blouznění. Dmowski vycházel z předpokladu, že Polsko počátku 20. století nebylo schopno porozumět silám, které hýbaly světem ani Polskem samým a že tato skutečnost měla hluboké historické kořeny. Již v době Rzeczi pospolitité žilo Polsko podle Dmowského ve svém vlastním uzavřeném světě, drželo se daleko od Evropy a nebylo schopno formulovat své geopolitické zájmy. V důsledku toho existovala v polském stavovském státě politika francouzská, švédská, rakouská, ruská a pruská, nikoliv však polská.

³³ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 93-94.

³⁴ Kurczewska, J.: *Naród w socjologii i ideologii polskiej. Analiza porównawcza wybranych koncepcji z przełomu XIX i XX wieku*. Warszawa 1979, s. 208.

³⁵ Bohdan Cywiński pokládá knihu za „nejhlubší dobovou reflexi ztráty polské státnosti a obrazu polské společnosti konce 19. století“. Cywiński, B.: *Rodowody niepokornych*. Warszawa 1996, s. 245.

Podobný stav panoval v polském národním hnutí i v záborovém období. Postupující modernizace, která v průběhu 19. století zasáhla Evropu, postupovala čím dál více na východ a když dospěla do polských teritorií, stalo se moderně pojaté nastolení polské otázky podle Dmowského historicky nevyhnutelným. Formulovat polskou otázku nebylo ale podle Dmowského na počátku 20. století jednoduché - Poláci sami vlastně ještě nevěděli, co Polsko je, nebyli schopni definovat ani jeho hranice. Pro národně demokratický proud v čele s Dmowským bylo však na prahu zrodu skutečné moderní společnosti zjevné, že se Poláci musí odpoutat od politických tradic záborového období, od tradic bezprostřední minulosti i od myšlení Rzeczypospolite 17. a 18. století. Pro inspirace bylo podle Dmowského třeba jít dále do minulosti, k Polsku Piastovců a Jagellonců.³⁶

Ve svých poválečných vzpomínkách hodnotil Dmowski význam formulace moderního polského politického programu z posledních let 19. a prvních let 20. století velmi vysoko. Podle Dmowského retrospektivního pohledu bylo toto období pro polské dějiny v mnohém významnější než propuknutí první světové války, která byla vlastně jen událostí, jež umožnila naplnění dříve vzniklých a promyšlených idejí. Právě na přelomu 19. a 20. století se podle Dmowského „zrodila polská politika, která hledala cesty k znovuoobnovení státu, [politika] osvobozující vlastenectví z mlhavých, spíše poetických blouznění (*rojeń*), [politika, která] se snažila založit své cíle na porozumění skutečnosti, ale skutečnosti evropského, světového rozhledu“.³⁷

Dmowského publicistika z počátku 20. století ukazuje, že Dmowski věřil v možnost znovuzískání úplné nezávislosti Polska v dlouhodobé perspektivě, zdůrazňoval ale, že se nejedná o aktuální otázku. Jako příklady aktuální pro polské národní snahy tehdy Dmowski uváděl Iry, Uhry a Čechy.³⁸ Těžiště polského národního hnutí by podle Dmowského nemělo spočívat v pokusech o přímou politickou akci, ale daleko spíše ve snaze o proměnu polské společnosti, v úsilí o její modernizaci, která byla nezbytnou podmínkou jakéhokoliv dlouhodobějšího úspěchu polského národního hnutí. Politická taktika polského národního hnutí, která ve srovnání s úsilím o transformaci národa stála až na druhém místě, měla být založena na etapové („drobečkové“) politice,³⁹ která byla charakteristická například pro české národní hnutí 19. století. Taktika se zároveň měla přizpůsobovat okolnostem – Dmowski

³⁶ V retrospektivním pohledu srov. uceleně Dmowského reflexi v Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.) Częstochowa 1937 [1925], s. 21, 166-167; Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.) Częstochowa 1937 [1925], s. 229.

³⁷ Dmowski, R.: *Polska jako wielkie państwo* (Mowa, wygłoszona w Poznaniu dnia 28 czerwca 1929 roku podczas uroczystości obchodu dziesięciolecia traktatu wersalskiego). In: Dmowski, R.: *Pisma IX.* Częstochowa 1939 [1929], s. 5.

³⁸ Dmowski, R.: *Ojezyzna i doktryna.* In: Dmowski, R.: *Pisma III.* Częstochowa 1938 [1902], s. 53, 54.

³⁹ Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 2002, s. 83, 84.

postuloval její pružnost a odmítal představu navázání na tradici polských povstání (ke které se dle jeho názoru hlásily radikální elementy polského politického života) na jedné straně i na ugodovskou politiku smíření se záborovými mocnostmi na straně druhé. Vycházel přitom z předpokladu, že příprava povstání není a nemůže být na pořadu dne, ne proto, že by povstání samo o sobě bylo špatné, nýbrž proto, že by v daném kontextu nepřineslo výsledky. Zároveň ale Dmowski nadále (podobně jako ve svých raných textech z 90. let 19. století) nevyklučoval možnost nového využití tohoto prostředku politického boje v budoucnosti.⁴⁰

Přes Dmowského rezervovanost vůči přímé politické akci, která by mohla navozovat představu Dmowského jako umírněného politika a politického myslitele, je třeba zdůraznit, že již na počátku 20. století se v Dmowského myšlení projeví jisté prvky integrálního nacionalismu. Pro Dmowského myšlení se přitom stala velmi charakteristickou takřka úplná kompatibilita mezi kulturním kosmopolitismem na jedné straně a obranou národních zájmů na straně druhé. Dmowski představoval osobnost otevřenou cizím vlivům. Hojně cestoval po světě, rád potkával nové lidi a prožíval nové zážitky. Domníval se, že národ by se neměl bránit cizím civilizačním impulsům. Uzavřenost národní společnosti vedla podle Dmowského ke stagnaci, kontakt s cizími kulturami byl naopak podmínkou rozvoje. Celý problém vztahu nadnárodní a národní roviny vnímal však Dmowski z perspektivy biologizující filosofie dějin jako darwinisticky pojatou hru soupeřů – jednotlivé národy se inspirují od národů druhých, udržují přátelské vztahy, integrují jejich myšlení do svého pohledu na svět, využívají cizí poznatky, to vše ale především proto, aby se druhému národu vyrovnaly, byly s ním schopny držet krok, vystupovat jako rovný s rovným a za některých okolností i soutěžit. S „druhým“ nebyl podle Dmowského důvod soupeřit a bylo záhodno s ním zachovávat přátelské styky, pokud nedocházelo ke konfliktu zájmů – takovéto nekonfliktní vztahy panovaly podle Dmowského pohledu i v živočišné říši, pochopitelně bez typicky lidské vlastnosti „přátelství“. Jakmile se však zájmy začínaly křížit, přesouvaly se vztahy do odlišné roviny. Dmowski v této souvislosti na počátku 20. století vypracoval sofistikovaný, avšak ve svých důsledcích značně cynický model dvojí etiky – etiky „všelidské“ (křesťanské) na straně jedné, a etiky „národní“ na straně druhé. Všelidská etika byla podle Dmowského univerzálně platná tam, kde vystupovali lidé jako jednotlivci, každý sám za sebe. Zde platily křesťanské povinnosti vůči bližnímu. Kontext, kdy člověk vystupoval jako reprezentant společnosti či národa, vyžadoval podle Dmowského interpretace jiný etický přístup, kdy se hlavním pravidlem mravnosti stávalo prosazování národního zájmu. Tento pohled, v němž se zračil cynický

⁴⁰ Dmowski, R.: Anachronism polityczny. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 189-190; Dmowski, R.: Doktryna i realizm w polityce. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 210.

nacionalismus, pokládal Dmowski (nikoliv zcela neprávem) za generalizaci historické praxe vztahů mezi státy.⁴¹

Prvky integrálního nacionalismu lze v Dmowského myšlení z počátku 20. století nalézt především v článku *Półpolacy* (1902), kde Dmowski ostře odsuzoval příslušníky svého národa, kteří podle jeho názoru národní zájem odsunuli na vedlejší kolej a souhlasili s emancipací rusínského etnika ve východní Haliči. Dmowski je přitom velmi ostře klasifikoval jako „zrádce, kteří musí zhynout“.⁴² Rusínská (ukrajinská) otázka ve východní Haliči se na počátku 20. století stala v rámci Národní ligy významným tématem. Vídeň, která roku 1903 podpořila školské požadavky ukrajinského národního hnutí, se tímto krokem dostávala do konfliktu s kompetencemi haličských regionálních orgánů, pod jejichž pravomoc otázky školství náležely. Rusínské národní hnutí pokládal Dmowski na počátku 20. století za umělý výtvor velmocí. Iniciátorem národního hnutí Rusínů byla podle Dmowského interpretace právě Vídeň, za kterou stál Berlín, přičemž prvotním cílem bylo oslabování a rozštěpování polských národních ambicí. Ve východní Haliči vznikala údajně situace, kdy se „několik tisíc popů prohlašuje za právoplatné mluvčí obyvatelstva“, aniž by k tomu měli jakýkoliv mandát od obyvatelstva samotného. Podle Dmowského docházelo ze strany centrální vídeňské vlády k jednoznačnému privilegování Rusínů oproti Polákům. Konkrétně se Dmowski k rusínské otázce vyjádřil roku 1902 v souvislosti se sporem o založení rusínského gymnázia ve Stanislawowě ve východní Haliči, jehož vznik byl posvěcen rakouskými orgány. Dmowski tvrdil, že v situaci, kdy není dostatek polských gymnázií, není možné zakládat rusínské gymnázium pro hrstku studentů, pro které nejsou dostatečně kvalifikovaní učitelé, neboť by dávalo maturitu „zdivočelým ignorantům“. V souvislosti s rusínskými představiteli hovořil Dmowski o „bandě polovzdělaných kondotierů, jejichž rusínská identita nespočívá v tvoření rusínské kultury, ale v potlačování kultury polské“.⁴³ Dmowského národní demokracie se svými postoji v ukrajinské otázce oddalovala od krakovských konzervativců a haličských lidovců, ke kterým měla dosud blízko. Čelní představitelé národní demokracie se v rakouském záboru stávali na počátku 20. století nežádoucími osobami a mezi konzervativci vzrůstalo úsilí o jejich vyhoštění. K tomuto kroku však nedošlo, neboť sám konzervativní proud haličské politiky se na počátku 20. století kvůli postojům v ukrajinské otázce rozštěpil.

⁴¹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 75-76.

⁴² Dmowski, R.: *Półpolacy*. In: Dmowski, R.: *Pisma, III.* Częstochowa 1938 [1902], s. 103-108.

⁴³ Dmowski, R.: *Szowinism*. In: Dmowski, R.: *Pisma III.* Częstochowa 1938 [1902], s. 124-125.

Na počátku 20. století začal Dmowski výrazně přehodnocovat svůj postoj k roli Ruska a Německa v polské otázce. Roku 1902 pokládal Dmowski Rusko ještě stále za hlavního nepřítele polského národa – jednalo se v jeho pojetí o „tradičního nepřítele, který se vůči nám dopustil a nepřestane dopouštět nejvíce násilí“.⁴⁴ Za přirozené spojence polského národního hnutí přitom Dmowski považoval neruské národnosti carského impéria, na prvním místě Finy, kteří byli dle jeho názoru politicky nejpokročilejším etnikem impéria a akutně zakoušeli omezování autonomie a rusifikační tlak. Na dalších místech stáli v Dmowského představách Lotyšši a Estonci. Dmowski si však zároveň uvědomoval, že Polské království bylo do carské říše značně ekonomicky integrováno a v případě, že by se od ní hypoteticky oddělilo, nastala by v polských teritoriích hluboká ekonomická krize.⁴⁵

Jestliže byl ale Dmowského zájem o ruské nebezpečí nadále prioritní, lze zároveň od počátku 20. století v Dmowského myšlení vystopovat vzrůstající zájem o německou otázku a německou východní politiku, který Dmowského posléze začal přivádět k závěru, že německé geopolitické ambice a účinnost německého protipolského postupu jsou pro polské národní zájmy nebezpečnější než politika „civilizačně nižší“ carské říše.⁴⁶ Německo mělo podle Dmowského jako jediná evropská mocnost o polskou otázku skutečný zájem – zřejmým projevem této skutečnosti byl údajně fakt, že Německo představovalo jedinou evropskou zemi, kde byla polská otázka skutečně studována a kde se v odborných kruzích uvažovalo o budoucnosti polských teritorií.⁴⁷ Dmowski na počátku 20. století začínal v uvažování o geopolitických konstantách polské otázky nastupovat na cestu, která zůstala charakteristická pro zbytek jeho života – německé nebezpečí počal vnímat jako větší a závažnější než nebezpečí ruské.⁴⁸

⁴⁴ Dmowski, R.: *Odrodzenie patrijotyzmu*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Czesłochowa 1938 [1902], s. 85.

⁴⁵ Dmowski, R.: *Państwa rozbiorcze jako teren polityki*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Czesłochowa 1938 [1902], s. 172.

⁴⁶ Podle hodnocení Romana Wapińskiego se v rámci národně demokratického proudu nejednalo o originální Dmowského akcent, neboť důraz na západní hranici polského národního teritoria vyzdvihl jako první Popławski, a to roku 1899 v článku *Polityka polska w zaborze pruskim*, kde konstatoval, že v Německu je (na rozdíl od Ruska) protipolská politika prováděna nikoliv pouze státem a státním aparátem, ale celou společností. V článku *Jubileusz pruski* poté Popławski roku 1901 zdůraznil, že Rusko by v případě ztráty polských území a vzniku nezávislého Polska nepochybně zůstalo velmocí, Prusko by však v takovém případě vzhledem ke svému geografickému rozložení bylo zbaveno své samotné podstaty. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 125; Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980, s. 59, 60.

⁴⁷ Retrospektivně srov. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.) Czesłochowa 1937 [1925], s. 12. Dmowski v té souvislosti rovněž uvedl: „Od počátku až do konce jsem měl pocit, že naši politické linii nejlépe rozumějí v Berlíně.“ Toto „rozumění“ polskému národnímu hnutí však v Dmowského interpretaci pochopitelně znamenalo boj proti polským národním ambicím. Srov. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.) Czesłochowa 1937 [1925], s. 99.

⁴⁸ Dmowského vztah k Rusku charakteristický pro období od počátku 20. století popisuje Wolikowská ve svých (Dmowskému velmi nakloněných) vzpomínkách, kde uvádí, že Dmowski jako státník nešel v Polsku tak obvyklou cestou nenávisli vůči nepříteli a nepřikláněl se k iracionální mstě, k jejímuž hlásání sahali hurá-patrioti.

V tomto kontextu začal Dmowski na počátku 20. století vedle dosavadního studia polské otázky v ruském záboru věnovat pozornost i polské otázce v oblasti „západních kresů“ (západního pomezí polského sídelního teritoria), tj. v pruském záboru, rakouském Slezsku, ale i ve Slezsku jako celku.⁴⁹ Oblast pruského záboru Dmowski pokládal za polské teritorium nejvýrazněji ohrožené cizí mocí a odnárodněním, zároveň však pozitivně reflektoval tamní polské národní hnutí zaznamenávající úspěchy na kulturním a hospodářském poli. Polské národní hnutí v pruském záboru mohlo být přitom podle Dmowského svým charakterem vzorem pro zbylé dva zábory, neboť se zde utvářel „nový typ [moderního] Poláka“.⁵⁰

V pruském záboru panovaly v první polovině 19. století relativně příznivé podmínky pro rozvoj polského národního života. Poznaňsko mělo od poloviny 20. let vlastní sněm a ve velkovévodství bylo zakotveno rovnoprávné postavení polského a německého jazyka. Pokrokovým krokem se stalo rovněž osvobození poddaných z osobní závislosti roku 1823, tedy podstatně dříve než ve zbylých záborech. Situace v pruském záboru se však začala měnit po sjednocení Německa roku 1871, a to přesto, že poznaňské a západopruské záležitosti nadále oficiálně spadaly pod kompetenci pruského sněmu a vlády. Polští poslanci sněmu se tehdy neúspěšně pokusili prosadit, aby Poznaňsko sice zůstalo součástí Pruska, ale nebylo zahrnuto do Německé říše. V 70. a 80. letech 19. století vláda prosadila politiku tzv. Kulturkampfu usilující o potlačení polského národního hnutí, asimilaci Poláků a Kašubů a germanizaci teritoria. Polština byla systematicky vytlačována z veřejného života a roku 1876 se němčina stala jediným úředním jazykem provincie, čímž byla skončena dosavadní praxe dvojjazyčnosti. Stát organizoval akce na výkup půdy polských velkostatků a jejich parcelaci mezi německé osadníky, kteří měli přispět ke germanizaci země. Obráncem německých zájmů proti údajnému slovanskému nebezpečí se od poloviny 90. let stalo hnutí tzv. hakatistů sdružených ve spolku Ostmarkenverein. Od roku 1908 bylo novým společným zákonem zakázáno i užívání polštiny na veřejných shromážděních. Kulturkampf však nebyl příliš úspěšný a podíl německého obyvatelstva v Poznaňsku se nadále pohyboval okolo 38 %. Německé asimilační snahy navíc posilovaly vědomí polské národní identity a sounáležitosti s obyvatelstvem ve zbylých záborech.

Na Rusko pragmaticky hleděl jako na možného spojence při prosazování polských národních zájmů proti Německu. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 100. K Dmowského názorům na Rusko v předválečném období srov. Opacki, Z.: Wizerunek Rosji w publicystyce politycznej Romana Dmowskiego do 1914 roku. *Przegląd Humanistyczny* 34, č. 12, 1990, s. 66-74.

⁴⁹ Srov. v zárodcích již v textu Dmowski, R.: Jedność narodowa. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1895], s. 67-68. K plně změně postoje srov. zvl. Dmowski, R.: Nasze stanowisko wobec Niemiec i Rosji. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1903].

⁵⁰ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 117, 118.

Ve své reflexi dění v pruském záboru Dmowski v historickém ohledu poukázal zvláště na skutečnost, že germanizace pruského záboru postoupila během 19. století dále než rusifikace v ruském záboru – podle Dmowského by pro Poláky bylo dokonce možná výhodnější, kdyby se západní polská teritoria nacházela pod ruskou správou. Následujících několik let mělo podle Dmowského rozhodnout, zda si území pod pruskou správou zachovají polský charakter. V souvislosti s modernizací na konci 19. století německé etnikum ztratilo svou staletou komparativní výhodu, germanizace polských teritorií pod německou správou se dařila čím dál méně a polská území ovládaná Německem proto podle Dmowského nebyla pro Poláky ztracena.⁵¹ Německý populační posun východním směrem byl sice na počátku 20. století nahrazen polským populačním posunem na západ, Poláci byli ale v těchto teritoriích často málo národně uvědomělí a polsky mluvili jen v rodině. Dmowski v této souvislosti zopakoval argument podobný tomu, který užil ve vztahu k polské otázce v ruském záboru – země v pruském záboru byly pro Polsko nepostradatelné a bez nich si nebylo možné existenci polského národa představit.⁵² Podle vzpomínek Izabelly Wolikowské (blíže chronologicky nezařazených) Dmowski vždy opakoval, že kdo se zřekne území pruského záboru, vzdává se i možnosti na nezávislost Polska. Zdůrazňoval přitom, že znovuoobnovení Polska musí začít „vyrváním historické kolébky [Polska] z německých rukou“.⁵³ Podle Dmowského mínění Poznaňsko představovalo nejstarší jádro polského středověkého státu, z něhož vzešla piastovská dynastie. Pruské Poznaňsko mělo podle Dmowského tvrzení oproti Haliči v první polovině 19. století mnoho společného s vývojem v Polském království (ruský zábor), „žilo duchem reforem a duchem napoleonské doby“, následně se ale tamější polské myšlení stalo „baštou tvrdého konzervatismu v přímé úměře k tomu, jak zde vzrůstal vliv německého kastovního a hierarchického způsobu myšlení“.⁵⁴ Dmowski si nicméně v kvalitativním ohledu velmi cenil polského národního hnutí v pruském záboru – poněkud paradoxně přitom kladně hodnotil především jeho vlastnosti, které bylo možno pokládat za „německé“, zvláště systematickosti.⁵⁵ V období po první světové válce Dmowski zdůraznil, že Polsko bylo svou historií ze všech záborových mocností nejvíce spjato s Pruskem a dokumentoval tento postoj faktem, že hranice mezi oběma zeměmi byly v průběhu dějin nejasné a konfúzní a německá a polská populace se vzájemně prostupovaly. Pod německým národnostním tlakem poté podle

⁵¹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1937 [1908], s. 11.

⁵² Dmowski, R.: *Nasze stanowisko wobec Niemiec i Rosji*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1903], s. 116-117.

⁵³ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 116.

⁵⁴ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 12-13.

⁵⁵ Srov. např. Dmowski, R.: *Państwa rozbiorce jako teren polityki*. In: Dmowski, R.: *Pisma, III*. Komorów 2012 [1902], s. 168.

Dmowského vznikala nejuvědomělejší polská národní identita, přičemž Poznaň prohlašoval Dmowski za nejpolštější ze všech polských měst.⁵⁶ Příčiny peripetií polského národního hnutí v pruském (německém) záboru Dmowski do značné míry spojoval s neuspokojivým vývojem polského národního života v nesrovnatelně větším ruském záboru. Polské království (ruský zábor) představovalo podle Dmowského jediné teritorium, které mohlo být jádrem polského území i polských aktivit, úlohu jádra však nevykonávalo, mimo jiné proto, že tam „Poláci žili v napůl asijských podmínkách pod ruskou vládou“. Absence centra představovala podstatný problém pro celé polské národní hnutí. Národ před první světovou válkou neměl duchovní ohnisko, z něhož by vycházely impulsy do okrajových oblastí, všechna teritoria byla vlastně jistým okrajem. Poláci v západních oblastech ohrožení germanizací nedosahovali dostatečného úspěchu v hájení národních zájmů právě proto, že museli bojovat sami za sebe a nemohli se spolehnout na žádné národní centrum.⁵⁷

Propuknutí rusko-japonské války roku 1904 znamenalo nový impuls pro polské národní hnutí. Postoj polských politických uskupení k válce se však lišil. Polská socialistická strana se v létě 1904 pokusila postavit na odpor proti mobilizaci a v jejích kruzích začala být zvažována alternativa dalšího protiruského povstání. Národní liga pod Dmowského vedením volila umírněnější a taktičtější postup a její postoj byl veden snahou vyhnout se konfliktu. Podle názoru Národní ligy měli polští branci vojenskou povinnost plnit, avšak měli se přitom pokud možno chovat tak, aby co nejméně škodili Japoncům. Dmowski se domníval, že jakýkoliv pokus o povstání by polské otázce jen uškodil. Očekával, že oslabené Rusko bude ochotné k vyjednávání o budoucím uspořádání polské otázky a zachování loajálního postoje připraví pro takovéto negociace daleko lepší půdu než odpor, který by je daleko spíše znemožnil.

Názorová propast mezi Polskou socialistickou stranou a národními demokraty se propuknutím rusko-japonského konfliktu začala prohlubovat. V řadách socialistů se zrodila myšlenka kooperace s Japonci. Józef Piłsudski (1867-1935) a Tytus Filipowicz (1873-1953) byli vysláni do Japonska, aby vedli vyjednávání. Na tuto iniciativu vzápětí reagovali národní demokraté, které do Japonska odjel reprezentovat Dmowski s cílem odradit japonské vládní kruhy od spolupráce s iniciátory plánovaného polského povstání. Dmowského oficiální diplomatické postavení bylo při příjezdu do Japonska horší než pozice socialistů, neboť

⁵⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 5, 29-30, 31. Srov. též s. 169: „Nic mi nedává takový pocit vítězství, takovou víru v budoucnost, jako to, že kráčím po té staré velkopolské zemi ne jako příchozí tolerovaný jejími pány, ale jako její dědic a hospodář“.

⁵⁷ Dmowski, R.: *Nasze stanowisko wobec Niemiec i Rosji*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1903], s. 116-117, 119; Dmowski, R.: *Nasze cele i drogi*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1905], s. 128.

socialisté měli svou návštěvu Japonska předem smlouvenou prostřednictvím japonského velvyslanectví v Londýně. Dmowski přijížděl bez doporučujících dopisů jako soukromá osoba a zpočátku cestu do Japonska tajil i před některými svými spolupracovníky. Protože do Japonska cestoval přes Kanadu, uváděl jako účel cesty studijní pobyt v Severní Americe, kde se měl věnovat otázce polského vystěholectví. Do Tokia přijel Dmowski v polovině května 1905, o dva měsíce dříve, než dorazila delegace socialistů.

Okolnosti, za kterých se Dmowskému podařilo proniknout do vysokých japonských vojenských kruhů, nejsou přesněji známy. Předpokládá se, že mu kontakt zprostředkoval jistý japonský diplomat, se kterým se Dmowski v letech 1898-1899 seznámil během pobytu v Londýně. Dmowski sepsal pro japonskou stranu dvě anglicky psaná memoranda, o polské otázce a o poměrech v Rusku. Podařilo se mu vyjednat lepší podmínky pro polské válečné zajatce než pro ostatní zajatce z ruské strany – Poláci měli být v internaci odděleni od Rusů, měla jim být zajištěna katolická pastorec a dokonce knihy a pomůcky na psaní. Dmowski též dostal možnost navštívit zajatecké tábory a rozmlouvat s polskými vojáky. V memorandu pro japonského ministra zahraničí argumentoval Dmowski proti alternativě polského protiruského povstání tím, že takové povstání by bylo brzy potlačeno a Rusko by následně mohlo z Polska uvolnit své jednotky, které tam jinak právě kvůli alternativě povstání musejí zůstat přítomny. Tyto jednotky by poté přirozeně byly ihned využity na japonské frontě.

Socialisté nezískali podporu japonské strany pro své plány, i když pochopitelně zůstává otázkou, jakou roli sehrála v přístupu japonské strany akce rozvinutá Dmowským. Dmowski však svou cestu do Japonska každopádně mohl interpretovat jako osobní úspěch. Návštěva Japonska byla ale pro Dmowského přelomová ještě v jiném ohledu. Dmowski, jehož myšlení se dosud pohybovalo výhradně v evropském duchovním světě a jenž snad měl vůči neevropským civilizacím jisté předsudky, našel v Japonsku kulturu, která velmi konvenovala jeho duchu. Japonské kultury si Dmowski vážil po zbytek svého života. Dmowski byl fascinován japonským uspořádáním společnosti, zvláště vysokou mírou odpovědnosti jednotlivce. S postupem let dospěl k závěru, že civilizace, jež v Japonsku vyrůstala po staletí, dosáhla pravděpodobně vyššího vývojového stupně než civilizace evropská.⁵⁸

---

⁵⁸ Podle Izabelly Wolikowské se Dmowski vyjádřil v tom smyslu, že „jeden výlet na východ [do Japonska] mu pověděl daleko více než všichni myslitelé nynější Evropy“. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 83. Srov. též Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 141.

Roman Dmowski v popředí polské politiky (1905-1914): nové výzvy pro hledání identity

Když se Dmowski v polovině září roku 1904 vrátil z Japonska přes Severní Ameriku zpět do Krakova, situace v ruském záboru se již podstatně změnila. Rusko bylo v souvislosti s vojenskými neúspěchy ve válce s Japonskem zasaženo hlubokou vnitřní krizí, což pro aktivitu polského národního hnutí otevíralo nové možnosti působnosti. Záhy po návratu z Japonska odcestoval Dmowski spolu s Balickým do Paříže na sjezd polských opozičních a revolučních stran působících v ruském záboru. Názorové rozdíly mezi polskými politickými uskupeními však znovu vycházely na světlo a sjezd dospěl jen k obecným kompromisním deklaracím – PPS rezignovala na prosazování postulátu nezávislosti Polska, Dmowského Národní liga ustoupila od dříve proklamované neochoty ke spolupráci s ruskou opozicí. Přesto však Dmowski nadále vyjadřoval svoji skepsi vůči užitečnosti takové spolupráce.

Dmowského kritický postoj vůči polskému socialismu se vedle tradiční a v Dmowského myšlení od mládí ukotvené kritiky internacionálního socialismu reprezentovaného SDKPiL začal výrazněji obracet i proti „národně socialistické“ PPS. Dmowski pozoroval soubor stranických frakcí v rámci PPS a slábnutí pozice Piłsudského skupiny, která byla Dmowského pohledu na svět v rámci socialistických skupin relativně nejbližší. Jestliže ještě na podzim 1904 hleděl Dmowski na PPS jako na stranu s dvojí tváří a předvídal její vývoj od socialismu směrem k „vlasteneckému a revolučnímu radikalismu“, za necelý rok poté již psal, že socialismus „jako polské hnutí neexistuje“. V článku *Dwojakię niebezpieczeństwo* publikovaném v srpnu 1904 přistoupil Dmowski též k ostré kritice politiky „národně socialistické“ PPS, v jejímž nazírání na polskou otázku spatřoval v novém kontextu absenci taktiky opírající se o polské historické zkušenosti – Poláci, kteří podle Dmowského měli v situaci krize carské říše zaujmout vyčkávací postoj, byli ohrožováni nedomyšlenými iredentistickými plány socialistických radikálů, jejichž přístup mohl přinést nanejvýš odvetu moci.¹ Představa, že se v polské otázce ve prospěch Poláků budou angažovat západní mocnosti, byla podle Dmowského názoru zcela iluzorní, neboť polská otázka již po desetiletí nebyla předmětem mezinárodní politiky a velmoci se řídily výhradně pragmatickými zájmy.²

¹ Dmowski, R.: *Dwojakię niebezpieczeństwo*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 217-233.

² Pragmatický přístup velmocí se Dmowski pokusil demonstrovat na příkladu Británie, který pokládal v tomto směru za nejcharakterističtější a nejvyhraněnější. Britové (v Dmowského terminologii však „Angličané“) tak podle Dmowského názoru dělili země světa na tři kategorie – nepřátele, se kterými se válčí, země, se kterými se uzavírá spojení na základě zásady „dávám, abys dal“, a konečně třetí skupinu zemí, kterým se nic nedává

Vedle přílišné revolučnosti socialistů podroboval však Dmowski kritice i polský liberalismus, a to pro přílišné přejímání cílů ruské liberální opozice, čímž se podle Dmowského názoru ze zřetele liberálů vytrácely polské národní zájmy. Politika polských šlechtických konzervativců Dmowskému zase nevyhovovala pro svou údajnou pasivitu v národnostní otázce a kvůli „stavovskému egoizmu“, který podle Dmowského názoru korespondoval s třídními hesly socialistů a stejně jako on ohrožoval jednotu společnosti.³

Destabilizace situace v carské říši způsobovala proměny národně demokratického programu. V národně demokratických novinách Polak se na konci roku 1904 objevila výzva Národní ligy vyzývající všechny obce, aby zavedly úřadování v polštině. Národní demokraté se rovněž snažili o legalizaci veřejných akcí například tím, že jim navenek dávali formu náboženských setkání. Na začátku listopadu 1904 sjezd ústřední rady Národní ligy dospěl k opatrné formulaci politického postulátu autonomie polských teritorií, který rozšiřoval dosavadní orientaci na práva v rámci obcí. Vedení ligy včetně Dmowského nevěřilo sice v reálnost tohoto požadavku, vnímalo jej ale jako prostředek k mobilizaci veřejného mínění, který byl zatím vyjádřen dostatečně opatrně, aby nevyvolal represe ze strany vlády.

Od ledna 1905 začala v Przeglądu vycházet série článků věnovaných Rusku. Dmowski zde Rusko podrobil důsledné kritice, vyústění článků se ale odlišovalo od těch, které Dmowski publikoval koncem 19. století. Rusko již nebylo interpretováno jako hrozba, ale daleko spíše jako slábnoucí „asijská“ země žijící po staletí pod tyranským jařmem, která se neumí orientovat v podmínkách moderního světa. Rusko představovalo podle Dmowského sice velmi rozlehlou a svého času i silnou zemi, většinu svých dějin však prožilo pod cizí mocenskou a kulturní nadvládou. Evropeizační reformy Petra Velikého (vl. 1682-1725) podle Dmowského interpretace na počátku 18. století přerušily tradici ruské státnosti a v jejich důsledku se ruský stát stal prapodivným kulturním hybridem založeným na cynismu, pokrytectví a krutosti. Nezvyklý charakter ruské státnosti byl jedním ze zdrojů krize, kterou Rusko na počátku 20. století prožívalo.

Na rozdíl od polských socialistů Dmowski nevěřil v možnost realizace programu ruských opozičních a liberálních skupin a odmítal proto spolupráci s nimi. Domníval se, že částečné konstituční reformy v Rusku provede spíše samotná ruská vládnoucí byrokracie, aby

---

zadarmo (respektive se pro jejich zájmy nic nečiní), které ale za jistých okolností lze získat proti vlastním nepřátelům. Poláci přitom náleželi právě do poslední jmenované kategorie. Dmowski, R.: *Dwojakię niebezpieczeństwo*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 223.

³ Své nepříznivé stanovisko ke stavovské politice konzervativců vyjádřil Dmowski na sjezdu konzervativní Strany realistické politiky (*Stronnictwo polityki realnej*) v listopadu 1906, kde uvedl, že „uskupení složené výlučně z pozemkových vlastníků se nemůže pokoušet o utváření celonárodní agrární politiky“. Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, II*. London 1972, s. 333.

tak uklidnila poměry. Krizi Ruska předvídal Dmowski jako dlouhodobý historický proces, neboť absentovala mocnost, která by chtěla a mohla Rusko rozbít. Zavedení ústavního režimu by podle Dmowského v ruských poměrech nefungovalo a vedlo by ke stálému chaosu a chronické anarchii. Za nejpravděpodobnější pokládal Dmowski alternativu, že Rusko i v budoucnu přetrvá, a národy, které bude ruské území zahrnovat, budou nuceny žít v jeho rámci. Protože však byly podle Dmowského hodnocení z historie vyplývající tradice a zvyky jednotlivých národností ruské říše příliš rozdílné a hodnotově neslučitelné, pokládal Dmowski za nejvhodnější řešení dalekosahající decentralizaci státu. Decentralizaci však zároveň podle Dmowského názoru měla do budoucna znesnadňovat ruská mentalita, která jen těžko dovolí uznání svébytnosti různých částí impéria, na které si Rusové v průběhu dějin zvykli hledět jako na svou kořist.⁴

Předpoklad postupné a pozvolna se prohlubující krize ruského impéria vedl Dmowského k formulaci strategie etapové politiky v dlouhodobějším horizontu a vyčkávací taktiky v aktuální situaci. Při volbě vyčkávacího postoje sehrával přitom u Dmowského významnou roli argument polské historické zkušenosti ztělesňované neúspěšným povstáním z 60. let 19. století. Vůči revoluční alternativě vývoje vyjadřoval Dmowski značnou nechuť. Dmowského umírněná taktika narážela v době počínající revoluční situace v carské říši roku 1905 nejen na radikálnější přístup socialistů, ale i na postoje značné části kruhů blízkých národní demokracii – v lednu 1905 Dmowski jen s nechutí přijal školní stávkou, kterou podporovala PPS, ale i Zet. Národní aktivity mládeže podle Dmowského názoru měly směřovat k národně osvětové činnosti a nikoliv k revolučnosti.⁵

V průběhu jara 1905 se na půdě dosavadních národně demokratických uskupení formovala Národně demokratická strana (Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe, SDN) v nové podobě. Dmowski, jehož přístup byl veden snahou o systematický, pozvolný a taktický postup a byl založen na odmítání efektních, ale neefektivních gest, hleděl s nelibostí na početnou část vznikající členské základny, která podle jeho názoru příliš hlasitě proklamovala autonomistická hesla, a to údajně bez dostatečného zřetele ke společenské a politické realitě. Noví členové, kteří neměli zkušenosti z dřívější politické práce v utajení, podle Dmowského hodnocení zcela mylně předpokládali, že autonomie bude dosaženo brzy a

⁴ Dmowski, R.: *Obecny stan Rosji w perspektywie historycznej*. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1905], s. 131-146

⁵ Podle svědectví Izabelly Wolikowské Dmowski nebyl typem revolučního povstalece a neměl nadání pro řečnění na masových shromážděních, ačkoliv (či právě proto, že) vládl vysokou kulturou slova a měl výborné vyjadřovací schopnosti. Dmowski měl údajně odpor vůči patosu, frázím, nadsazování a chvástání, které byly pro podobné aktivity nutné. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 71.

že se bude jednat o snadný proces. Dmowski v té souvislosti uvedl, že strana vyrostla příliš rychle a cítil se v ní proto značně cize.⁶ Podle Dmowského poválečného hodnocení byli národní demokraté až do roku 1905 „nevelkou skupinou několika set lidí, která prováděla svou činnost v utajení“, když se ale strana během dvou let (1905-1907) náhle neobyčejně rychle rozrostla, byli noví členové a příznivci sice často velmi iniciativní a svůj zájem mysleli upřímně, politické činnosti však rozuměli velmi naivně. „Opožděná horečka jara národů“ spojená s vírou v liberalizaci Ruska byla podle Dmowského symptomem doby. Nejhorší aspekt vzrůstu národně demokratického proudu byl však podle Dmowského názoru úzce spojen s úspěchy národních demokratů – v momentě vzestupu svého vlivu zaznamenala strana rychlý příval kariéristů, kteří se náhle stali nejradikálnějšími národními demokraty a největšími zastánci škodlivého a polské věci nijak neprospívajícího bojkotu všech politických protivníků.⁷

Dmowski v této době sám sebe pokládal za politika, který nezaložil své pojetí řízení osudů národa na bezprostředních cílech, na tzv. denní politice, nýbrž byl ve svém úsilí veden snahou o změnu politického myšlení polského národa. Za svůj hlavní úkol pokládal „působení na hloubi lidských duší“. Podstatou Dmowského politického přístupu bylo dle jeho vlastních slov nikoliv budování politické strany (které představovalo jen prostředek), nýbrž ustavení „integrálního směru polského myšlení (*integralny kierunek myśli polskiej*), ...který nebude mít nejen svou politiku, ale [též] svoji sociologii a konečně [též] svoji etiku“.⁸ V tomto kontextu se Dmowski považoval za politického pracovníka, který sám sobě stanovil nejen reálné bezprostředně splnitelné cíle, ale dal si především úkol utvořit dlouhodobou koncepci, transformovat politické myšlení svého národa a ukázat pohled na polskou otázku ze světové perspektivy (Dmowského slovy „uvést naši záležitost do souvislosti s bezprostředními zájmy [ostatních] národů“ a spojit polskou otázku se zájmy dalších národů „praktickým způsobem, nepřiliš komplikovaným, jednoduchým na pochopení“).⁹ Národní demokracii interpretoval Dmowski z ideologického hlediska jako nový proud politického myšlení představující součást celoevropského vzestupu národně orientovaných stran. Podstatu národně demokratického proudu spatřoval Dmowski v kritickém (a zvláště poté sebekritickém) přístupu a ve snaze na základě vědeckých metod rozpoznat a napravit chyby Poláků.¹⁰ Prioritním cílem národní demokracie bylo v Dmowského pojetí sjednocení polských národních zájmů v jednotlivých

⁶ K tomuto hodnocení srov. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 102, 124.

⁷ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 89-90.

⁸ Dmowski, R.: *Nasze dziesięciolecie*. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1905], s. 234.

⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 93, 95, 96.

¹⁰ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 54-55.

záborech a úsilí o celonárodní politiku, kvůli kterému byli národní demokraté často nazýváni jako Všepoláci.

Od konce února roku 1905 se Dmowski s pasem na falešné jméno pohyboval mezi Krakovem a různými městy ruského záboru. Koncem července se zúčastnil sjezdu Zetu v Krakově, začátkem srpna schůzky Národní ligy ve Varšavě. Konec léta a počátek podzimu trávil nejprve v zotavovně v Kosowě a následně podnikl cestu do Švýcarska a Francie (Rapersville, Normandie). Koncem září se vrátil do Krakova a o měsíc později se definitivně usadil ve Varšavě. V říjnu 1905 se v carské říši i v jejích polských teritoriích vyhrcovala revoluční situace. Od 25. října byla vyhlášena generální stávka. 30. října vydal car Mikuláš II. Říjnový manifest, jímž sliboval garance základních občanských svobod (svobody vyznání, slova, shromažďování), a prohlášením, že bez souhlasu parlamentu nemůže žádný zákon vstoupit v platnost, zahajoval cestu carské říše k ústavnímu systému. V souladu se svým důrazem na etapovou a nerevoluční politiku byl Dmowski odpůrcem stávky a v rámci Národní ligy, v níž panovala vůči stávce nejednotnost názorů, se Dmowskému podařilo prosadit výzvu k přerušení stávky. Dmowski přitom argumentoval, že na rozdíl od samotného Ruska, kde se stávkové hnutí obrací proti moci, není v polských teritoriích význam stávky tak jednoznačný, neboť stávka podle Dmowského názoru oslabovala polské hospodářství a snižovala možnost autentického úsilí o nabytí národních práv.¹¹ Podobně se Dmowski postavil proti rozhodnutí stávkového výboru o přerušení vydávání varšavských tiskovin, k němuž se 30. října přidala většina periodik. Tiskový orgán Národní ligy *Goniec* nepřestal vycházet a zůstal za dané situace jedinou dostupnou varšavskou tiskovinou. V říjnu 1905 rostlo v ulicích napětí mezi socialisty na jedné a příznivci národní demokracie na druhé straně. Terčem útoků socialistických příznivců revoluce, zvláště příznivců SDKPiL, se stal v neposlední řadě právě *Goniec*, jehož redakce jen ztěží unikla zdemolování. Velkou národně demokratickou demonstraci, jíž se 5. listopadu 1905 zúčastnilo až čtvrt milionu lidí, označili socialisté za pochod stávkokazů. Na obou stranách rostla bojová nálada a hrozilo násilné střetnutí obou skupin.

Na rostoucí napětí a nebezpečí střetů reagovala centrální vláda snahou o pacifikaci situace a varšavský generální gubernátor odvolal dříve vyhlášené povolení pokojných manifestací. 11. listopadu byl vyhlášen výjimečný stav a o dva dny později bylo zastaveno vydávání periodika *Goniec*. Na 6. listopadu svolala Národní liga shromáždění za účasti okolo tisíce osob, které schválilo rezoluci upřesňující program boje o získání autonomie. Liga

---

¹¹ Podobný názor panoval i v části socialistických kruhů a zaujímal jej i Józef Piłsudski. Srov. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 110.

rozhodla o vyslání delegace k ruskému premiérovi Sergeji Wittemu (1849-1915), která se měla skládat z představitelů všech Poláky reprezentujících politických směrů. V rámci delegace se však od počátku projevoval nesoulad mezi relativně skromnými programovými požadavky Dmowského a většinou prosazující dalekosáhlejší cíle. Zatímco Dmowski chtěl prosadit polonizaci školství všech úrovní, podstatná část delegátů žádala přijetí ústavy pro Polské království a zavedení všeobecného, rovného a tajného volebního práva. Nesoulad se znovu projevil po příjezdu delegace do Petrohradu. Na území Polského království byl právě tehdy vyhlášen výjimečný stav a část delegace chtěla za dané situace misi přerušit. Dmowski, který prosazoval zahájení vyjednávání s Wittem, nebyl schopen svůj postoj prosadit. Po třech dnech diskusí bylo většinou hlasů rozhodnuto o návratu do Varšavy bez audience u Witteho.¹² Ještě před svým odjezdem delegace vydala v petrohradských tiskovinách prohlášení, které žádalo zrušení výjimečného stavu, zavedení ústavních práv slíbených v Říjnovém manifestu, polonizaci školství, správy a soudnictví a předání samosprávy do rukou Poláků.

Dmowski se za této situace rozhodl jednat individuálně na vlastní odpovědnost a podařilo se mu realizovat osobní neoficiální audienci u Witteho, která vedla v řadách Dmowského polských odpůrců a oponentů ke spekulacím o tom, že si Dmowski chtěl koupit moc. Podle interpretace Izabelly Wolikowské se Witte ve svých vzpomínkách měl vyjádřit v tom smyslu, že „z Poláků mu něco rozumného řekl pouze Dmowski“.¹³ Při své rozmluvě s Wittem Dmowski naznačil odpovědnost ruské vlády za dramatický průběh revoluce v polských teritoriích a v historickém ohledu spojoval jeho příčiny s dlouhodobou demoralizací polské společnosti způsobovanou metodami ruské vlády a správy. Demoralizace pramenící z potlačování veškerých národních práv a z likvidace přirozené společenské hierarchie otevírala podle Dmowského cestu nihilismu a revolučnosti a vedla k tomu, že Poláci vyjadřovali svou nespokojenost násilnou formou. Dmowski se přitom snažil Wittemu dokázat, že zavádění represivních opatření není ani v ruském zájmu, neboť pouze vyostřuje situaci. Ruské zájmy měl naopak nejlépe garantovat klid v polských zemích, jehož předpokladem bylo podle Dmowského výkladu předání správy do polských rukou. Obava Rusů z takového kroku byla podle Dmowského zbytečná, neboť Poláci si byli vědomi, že odtržení od Ruska není reálné. V aktuální situaci pokládal Dmowski za první předpoklad pacifikace odvolání výjimečného stavu. Witte se při rozhovoru s Dmowským nevymezil vůči kritice dosavadní ruské politiky v Polsku a nevyklučoval možnost široké polské samosprávy v budoucnosti, zdůrazňoval ale, že něco podobného nemůže přijít najednou. Za dané situace

¹² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.) Czesłochowa 1937 [1924], s. 79-82.

¹³ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel.* Wrocław 2007, s. 88.

spojoval nereálnost předání správy do polských rukou s odporem ruského veřejného mínění proti takovému kroku a se skutečností, že v polských teritoriích je dislokována celá třetina ruských ozbrojených sil.¹⁴

Na počátku prosince 1905 byl zrušen výjimečný stav a zastavené tiskoviny včetně národně demokratického periodika *Goniec* začaly opět vycházet. Na straně národní demokracie byl požadavek autonomie zopakován na sjezdu Národní lize nakloněného kněžstva 12. prosince a na sjezdu venkovských delegátů 17. prosince, které vedle požadavku autonomie ve své rezoluci zdůrazňovaly spjatost lidu s katolickým náboženstvím a s národní tradicí.¹⁵

V průběhu roku 1906 nabývaly na významu dosud spíše latentní pouliční střety mezi národně demokratickými a socialistickými bojůvkami (nejčastěji stoupci internacionalistické SDKPiL), které dosáhly vrcholu na podzim roku 1906, přičemž od jara 1907 střety utichaly. Tyto konflikty stály zpravidla mimo rámec dřívějších ideologických sporů národně demokratických a socialistických elit a byly způsobovány probuzením emocí davu, který v revoluční situaci ztrácel strach.¹⁶ Rýsovala se tak do značné míry reálnost alternativy, které se Dmowski od propuknutí krize v carské říši obával, totiž že počínání Poláků v krizové situaci a z něj plynoucí pokusy o povstání či revoluci nepovedou k posílení polských pozic, ale spíše ke vnitřnímu konfliktu uvnitř polské společnosti. Na stav v Polském království si Dmowski značně vyhraněně stěžoval v jednom ze svých posledních dopisů Zygmuntovi Miłkowskému v květnu 1906. Podle Dmowského interpretace byl obsah probíhající revoluce ztělesňován tím, že socialisté roku 1905 „uvěřili, že přišel čas svrhnout carismus, a když se jim revoluce nepodařila, začali se mstít na vlastním národu, ničí jej stávkami, rabují, vraždí buržoazii a národovce a ti jim nejednou oplácejí tím samým“.¹⁷ Revoluční události ukázaly, že Dmowského předrevoluční představa jednotné národní politiky hájící v situaci národní nesvobody konsenzuálně pojímané polské národní zájmy byla nereálná.

¹⁴ Bazyłow, L.: *Polacy w Petersburgu*. Wrocław 1984, s. 359-360; Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 112-114; Witte, S.: *Erinnerungen*. Berlin 1922; Wolikowska z Lutostawskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 88.

¹⁵ Ke vztahu národních demokratů ke katolicismu srov. Majchrowski, J.: *Obóz demokratyczno-narodowy wobec katolicyzmu i Kościoła na przełomie wieków. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia religioznawcze*, 1984, 12, s. 109-130.

¹⁶ O konfliktech pojednává např. Kalabiński, S. – Tych, F.: *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905-1907 na ziemiach polskich*. Warszawa 1969.

¹⁷ Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień II*. London 1972, s. 331; Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 117.

Ve volbách do první porevoluční Dumy (jež zahájila svou činnost 10. května 1905 a představovala první moderně pojatý parlament v dějinách Ruska vůbec) Dmowski kvůli dosud krátkému pobytu ve Varšavě nemohl kandidovat. K činnosti první Dumy byl Dmowski ve svých vzpomínkách v duchu svého skeptického přístupu k revolučnosti, ruskému liberalismu a pokusům o náhlé změny společenských systémů velmi kritický. Podle Dmowského hodnocení nebyla první Duma parlamentem, nýbrž sešlostí revolucionářů ovládanou psychologií davu, kde vládli kadeti a jejich levicoví spojenci.¹⁸ V historickém ohledu spatřoval Dmowski základní úskalí revolučního přerodu v carské říši ve skutečnosti, že v ruském impériu počátku 20. století byl přítomen dvojí dějinným vývojem podmíněný antagonismus – (1) rozpor mezi poloněmeckými elitami a ruskou národní inteligencí, který započal za vlády Alexandra II. (vl. 1855-1881), začal vyznívat ve prospěch ruské strany. Ruská elita se ale zároveň začala dělit na vládnoucí a nevládnoucí proud, přičemž u nevládnoucího proudu rostly revoluční sklony. Vedle toho začal nabývat na významu (2) rozpor mezi ruskou elitou a ruským rolníkem, u kterého se počínalo probouzet politické vědomí. Dvůr viděl svého spojence spíše v rolníkovi než v revoluční inteligenci a po revoluci roku 1905 se proto snažil dát rychle politická práva nevzdělaným rolníkům, protože se spíše než požadavků rolníků obával politiky kulturně pokročilejších tříd. Ty by v případě získání rozhodujícího slova v politickém životě představovaly (na rozdíl od rolnických zájmů) hrozbu pro pozice ruské byrokracie. Taktiku spojenectví s rolníky ruský státní aparát podle Dmowského využíval přirozeně nejvíce v západních částech říše, v Polském království a na dalších územích, která byla do 18. století součástí Rzeczy pospolité. Když bylo rolníkovi dáno slovo v politice, stal se boj mezi vládou a konstituční opozicí „střetnutím o duši lidu“, o to, kdo získá na svou stranu rolnické masy. Protože jediné, čím mohl být rolník koupen, byla půda, dostala se otázka držby půdy podle Dmowského až příliš do popředí a zcela zastínila otázku nového politického uspořádání, z něhož by při správném postupu teprve měly všechny další problémy nutně vyplývat. Vládě se nicméně nepodařilo rolníky získat, první Duma byla dvoru nepřátelská a právě z toho důvodu byla podle Dmowského interpretace záhy rozpuštěna.¹⁹

Práci polských poslanců v první dumě Dmowski prohlásil za degradaci polské politiky a polských představitelů. Podle Dmowského se národně demokratickým organizacím pracujícím v desetiletí mezi roky 1895 a 1905 převážně v utajení podařilo dosáhnout řady úspěchů v západních záborech (v Haliči došlo k odrakouštění politického života, v pruském

¹⁸ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 89-90.

¹⁹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 42.

zábora se podařilo zbavit Horní Slezsko vlivu katolického Centra a učinit z něj nedílnou součást polských teritorií v rámci Německa²⁰), parlamentní činnost v první Dumě však blíže nespecifikovaným způsobem dosavadní teoretické i praktické úspěchy národně demokratického proudu negovala.²¹

První Duma byla rozpuštěna již v červenci 1905. Ve volbách do druhé Dumy konaných v únoru 1907 získal Dmowski mandát za varšavský obvod. 7. března 1907 byl zvolen předsedou polského poslaneckého klubu (*Koło polskie*) a stal se záhy nejznámějším polským politikem.²² Ve srovnání s první Dumou hodnotil Dmowski činnost druhé Dumy o poznání lépe, což však bezpochyby souviselo i s Dmowského osobní pozicí v novém sněmu. Druhá Duma se podle Dmowského názoru daleko více podobala modernímu parlamentu západního typu, neboť v ní již stály proti sobě dva tábory. Rovněž s volebními výsledky národních demokratů byl Dmowski spokojen. Podle Dmowského interpretace v prvních a druhých volbách do Dumy národní demoktate v Polském království suverénně opanovali politickou scénu a dřívější rusifikační snahy zcela selhaly. Negativní roli sehrávaly podle Dmowského hodnocení socialistické strany, neboť socialistická politika stírala rozdíl mezi Polským královstvím a zbytkem carské říše, činila z Polského království nepřímo ruskou provincií a vnášela do polské politiky ruský styl, myšlenku revoluční akce a anarchii. O charakteru socialistické politiky podle Dmowského svědčila údajná podpora socialistů v polských oblastech ze strany carské vlády, vedená heslem „lepší socialisté nežli Poláci“.²³

Početnost polského poslaneckého klubu (téměř 10 % poslanců Dumy) umocňovaná členstvím reprezentantů z východních oblastí historického Polska odtržených v záborovém období od Polského království (*ziemie zebrane*) dávala polským parlamentním reprezentantům naději, že by Poláci mohli v Dumě sehrávat roli nepostradatelného spojence. Tuto pozici se Dmowski snažil potvrdit úsilím o jednotnost v počínání klubu a disciplinovaností jeho zástupců. Ještě před volbami usiloval Dmowski o to, aby Národně demokratická strana (SDN) uzavřela dohody s jinými stranami a aby se tak zvýšila reprezentativnost budoucího polského poslaneckého klubu. Ve svých poválečných vzpomínkách si Dmowski pochvaloval, že *Koło polskie* bylo ze všech skupin v parlamentu nejlépe organizováno a jeho hlasy nezřídka rozhodovaly o celkovém výsledku rokování, a domníval se tehdy údajně, že „obnovení (*odbudowanie*) Polska je nejen možné, nýbrž

²⁰ K činnosti národních demokratů v Horním Slezsku srov. Orzechowski., M.: *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku (do 1918 roku)*. Wrocław 1965. Dále srov. též Pater, M.: *Polskie dążenie narodowe na Górnym Śląsku (1891-1914)*. Wrocław 1998.

²¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 89-90.

²² Wapiński, R.: Wstęp. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990, s. 22.

²³ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 47.

nevyhnutelné, a to v nepříliš vzdáleném čase“. V souvislosti se svou funkcí v rámci druhé Dumy Dmowski v retrospektivním pohledu s jistým zadostiučiněním rovněž uvedl, že byl tehdy i ze strany svých odpůrců často nazýván „ministrem zahraničí Polska“. ²⁴ Přesto se zdá, že Dmowski v této době s činností Dumy nikterak velké vyhlídky na prosazení polských národních zájmů nespojoval a o možnosti získat pro polská území autonomii se v soukromých vyjádřeních vyslovoval značně skepticky. ²⁵ Vize polského poslaneckého klubu jako rozhodující síly v politice říše se skutečně brzy ukázala jako nereálná, neboť vztah parlamentu a výkonné moci se vyvíjel směrem k čím dál zřetelnějšímu oslabování parlamentu. Polský plán na autonomii Polského království předložený 10. května 1907 se před rozpuštěním Dumy nedostal k projednávání. Vláda zablokovala i daleko skromnější požadavky v oblasti školství. V ruských vládnoucích kruzích od počátku budila nedůvěru spolupráce polských poslanců s litevskými a rusínskými představiteli. Z taktických důvodů se Dmowski při parlamentních vystoupeních snažil o umírněnou rétoriku, distancoval se ale od polských ugodovců, jejichž přespříliš úzké kontakty s ruskými kruhy podle Dmowského působily na Rusy dojmem, že polský postoj není jednotný. Nejostřejší projev během výkonu funkce poslance pronesl Dmowski 30. května 1907, kdy označil za příčinu přetrvávajícího napětí v polských teritoriích „asijské rysy ruské civilizace a ruského vládního systému“.

Druhá дума neměla dlouhého trvání a byla rozpuštěna již po pouhých třech měsících činnosti 16. června (3. června dle juliánského kalendáře) 1907. Kontrarevoluce se v carské říši prosazovala čím dál silněji a následná třetí Duma (listopad 1907 - červen 1912) měla ve srovnání se svou předchůdkyní opět slabší postavení. Nový volební řád způsoboval, že politická reprezentace vzešlá z voleb byla o poznání konzervativnější než její předchůdkyně. V novém parlamentu výrazně klesl podíl zástupců Polského království, který byl omezen na pouhou jednu třetinu původního počtu. Dmowski v té souvislosti kriticky poukázal na skutečnost, že systém voleb do třetí Dumy byl změněn tak, aby byl parlament poslušný vládě – volební řád byl úmyslně rozdílný v jednotlivých částech impéria a váha rolnických hlasů a hlasů vyšších tříd byla pro jednotlivé oblasti účelově určena podle toho, aby poměr nejlépe vyhovoval záměrům dvora. V prostoru bývalé Rzeczy pospolité se tak příznačně vláda nechovala „konzervativně“, nepřivilegovala velké pozemkové vlastníky, protože mezi

²⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1938 [1925], s. 93, 95, 96.

²⁵ Místopředsedovi polského poslaneckého klubu Janu Haruszewiczovi Dmowski na dotaz, proč se Dmowski nepodílí na vypracovávání autonomního statutu pro Polské království, údajně odpověděl, že Polsko bude dříve nezávislé, než by Polské království získalo autonomii. Haruszewicz, M.: *Za carských czasów i po wyzwoleniu. Jan Haruszewicz, wspomnienia, dokumenty.* London 1975, s. 333, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 123.

velkými statkáři měli převahu Poláci.²⁶ V tomto kontextu pokládal Dmowski ruskou konstituční opozici, reprezentovanou především stranou kadetů, za nejpřirozenějšího spojence polského národního hnutí v ruském záboru. Domníval se ale, že konstitucionalisté ztratili dominantní postavení v protivládní frontě a rovněž se budou muset nadlouho rozloučit s cílem vítězství nad ruskou byrokracií. V Rusku podle Dmowského hodnocení nebyly naplněny historické podmínky pro vítězství konstitučního proudu. Konstitucionalisté nesli svou vinu tím, že nebyli schopni rozpoznat historicky podmíněné omezené možnosti prosazení konstitučních požadavků a nedokázali brzdit svůj teoretický radikalismus. Reprezentanti ruského nacionalismu navíc nemohli snést skutečnost, že kadeti zaujímalí liberální stanovisko vůči neruským národnostem, stavěli se vstřícně vůči otázce polské autonomie a rovněž vůči emancipaci Židů – Židé sami nebyli podle Dmowského dostatečně opatrní, když se postavili přímo do čela hnutí konstitučních demokratů.²⁷

V době revoluce roku 1905 a v čase po ní se Dmowski přes svůj mnohdy s nechutí přijímaný protirevoluční postoj zařadil mezi čelné představitele polské politiky a stanul na tomto poli náhle vedle urozených osob aristokratického původu s pevným společenským postavením a kontakty sahajícími do všech směrů. Dmowského sebevědomí, které osoby v jeho okolí zaznamenávaly již dříve, získalo nyní hmatatelný základ. Existují však rozporná svědectví o Dmowského životním stylu – odpůrci popisovali údajný Dmowského snobismus a zálibu v prostředí vysoce postavených lidí, zatímco Dmowského blízcí poukazovali, že Dmowski své nejbližší přátele nacházel mezi osobami prostého venkovského původu (Bujak, Reymont), osoby z aristokratických kruhů nikterak nevyhledával²⁸ a byl v osobním životě přístupným člověkem, který okolo sebe nevytvářel aureolu vlastní výjimečnosti. Dmowski si zřejmě skutečně cenil lidí prostého původu a prostých povolání.²⁹ Bohdan Wasiutyński ve svých vzpomínkách uváděl, že kdykoliv Dmowski dospěl k přesvědčení, že určitý postoj je dobrý pro polské zájmy, prosazoval jej se vší rozhodností a nedbal na svou popularitu ani na ztráty, které mohl on či jeho politická organizace utrpět.³⁰

²⁶ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 105.

²⁷ Je zajímavé, že Dmowski v tomto konkrétním případě nezastával ve svých spisech jinak tak časté protižidovské stanovisko, a to za situace, kdy se Dmowskému např. s ohledem na volby do první Dumy nelíbilo, že polští Židé měli v úmyslu prosadit do parlamentu vlastní kandidáty a vyčlenit se tak z polského národa. Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 106-107.

²⁸ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 46.

²⁹ Takto hodnotí i Micewski, který jinak není Dmowskému příliš nakloněn. Micewski, A.: *Roman Dmowski*. Warszawa 1971, s. 185.

³⁰ Wasiutyński, B.: *Garść wspomnień*. In: Bąkowski, J. (ed.): *Pamięci Romana Dmowskiego (9.8. 1864-2.1. 1939)*. Warszawa 1939, s. 68.

Tvrdost a biologizující darwinistický cynismus, který Dmowski uplatňoval v politickém a veřejném životě i ve svých textech, nepřenášel do konkrétních mezilidských vztahů. Lze vyslovit tezi, že svým způsobem nelítostný chladný kalkul, který uplatňoval ve své publicistice i v politickém jednání, aplikoval daleko spíše na společnost než na jednotlivce. Dichotomie mezi jednotlivcem a společností představuje významný rys Dmowského koncepcí zachycených v Dmowského textech, přičemž měřítko vztahovaná ne jednotlivce byla v Dmowského myšlení od měřítek vztažených na společnost značně odlišná. Dmowski tak například na přelomu 19. a 20. století organizoval pomoc pro jednoho svého spolupracovníka z Národní ligy, který se dostal do těžkostí a nemohl nalézt místo v životě. Po smrti svého spolupracovníka Teofila Waligorského (1859-1913), který na sklonku svého života zaujímal postoje značně odlišné od Dmowského, organizoval Dmowski hmotnou pomoc pro jeho rodinu a převzal na sebe její dluhy.³¹

Čím dál silnější angažmá v aktivní politice mělo vliv na Dmowského publikační činnost. Dmowského publicistika byla sice bohatá (*Przegląd Wszechpolski*, *Goniec*, *Gazeta Polska*), avšak mnohostrannost Dmowského aktivit a prioritní zájem o aktuální dění v době revolučního vření způsobovaly, že *Przegląd Wszechpolski*, vlajková loď národně demokratického teoretického a politického myšlení, v němž Dmowski v uplynulých deseti letech vykonával funkci šéfredaktora a frekventovaného autora, vycházel od března 1905 pouze nepravidelně až nakonec zcela zanikl.³²

Po přesídlení do Varšavy trávil Dmowski volné chvíle nejraději se svou matkou a bratrem Waclawem žijícími společně v rodné Pradze a s rodinou Lutosławských, která se podobně jako Dmowski přestěhovala z Krakova do Varšavy. Dmowski patřil též k pravidelným účastníkům setkání ve venkovském sídle národního demokrata Mariana Kiniorského (1868-1943) v Suchoděbu, kde se setkával s kruhem přátel, politiků i nepolitiků (Władysław Jabłonowski, Wiktor Jaroński, Józef Weysenhoff). Okruh Dmowského varšavských přátel se rozšířil koncem roku 1906, kdy ze Lvova do Varšavy přesídlil Dmowského spolupracovník z let vzniku národně demokratického proudu polské politiky Jan Ludwik Popławski. Dmowski spojoval jeho příjezd s nadějí, že Popławského autorita napomůže v rámci národně demokratického hnutí při prosazování Dmowského koncepce národní politiky založené na dlouhodobých vizích a na úsilí o transformaci národního myšlení. Ta se v rostoucí základně stoupenců národně demokratického proudu usilující o

³¹ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 158.

³² Po první světové válce byl učiněn pokus o obnovení *Przeglądu*, periodikum ale nedosáhlo dřívější slávy a vlivu.

řešení okamžitých otázek a problémů setkávala se silící opozicí. Popławski však přijel s podlomeným zdravím a jeho vliv pro nedostatek energie k další práci slábl.³³

V srpnu 1907 se Dmowski zúčastnil v Rapersvillu ve Švýcarsku zasedání dozorčí rady Národní pokladnice (*Skarb narodowy*), organizace finančně podporující domácí polské národní hnutí, aby bránil svou parlamentní politiku před výtkami vycházejícími nejvýrazněji z řad bývalých povstalců z roku 1863. Společnou řeč mezi Dmowského dlouhodobým skepticismem vůči povstaleckému postupu a staropovstaleckou rétorikou se však dařilo nalézt jen těžko. Následně Dmowski v srpnu a v září 1907 pobýval v Glion u Ženevského jezera, kde pracoval na své nové knize *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Německo, Rusko a polská otázka) publikované následujícího roku. Kniha byla napsána pro polského i zahraničního čtenáře a vedle polštiny byla publikována ve francouzštině, ruštině a finštině. Předmluvu k francouzskému vydání napsal ředitel pařížské École des sciences politiques Anatole Leroy-Beaulieu (1842-1912), který zřejmě pod Dmowského inspirací zdůrazňoval, že polská otázka má mezinárodní charakter a má vliv na evropskou rovnováhu, přičemž ústupky Polákům by zabezpečily ruskou západní hranici.³⁴

V ideovém ohledu představovala kniha ucelené zpracování geopolitické koncepce rodící se v Dmowského myšlení pozvolan od počátku 20. století. Tato koncepce byla založena na přesvědčení, že hlavním geopolitickým problémem pro Poláky jsou „německé říše“ (Německo a Rakousko-Uhersko) a nikoliv Rusko. Podle Dmowského retrospektivního pohledu z doby po první světové válce představovalo hlavní cíl knihy *Niemcy, Rosja i kwestja polska* ovlivnění zahraničního publika a kniha byla ve své době údajně úspěšnější, než Dmowski sám předpokládal. Dílo mělo přesvědčit svět o tom, že Polsko (ačkoliv samo jako stát ještě neexistovalo) představovalo samostatného a neopominutelného činitele mezinárodní politiky v situaci, kdy po anexi Bosny ze strany Rakouska-Uherska (1908) rostlo mezinárodní napětí a mnozí předpokládali propuknutí evropského konfliktu. Dmowského polští političtí protivníci však s publikací spokojeni nebyli, zvláště proto, že nedeklarovala cíl získání nezávislosti. Dmowski však oponoval tím, že otevřené vyhlášení programu samostatnosti by přirozeně popudilo Rusko, které se Dmowski snažil pro polskou otázku získat, a dalo by do rukou zbraň Němcům – Rusko by v takovém případě našlo s Německem v polské otázce

³³ Podle Dmowského vzpomínek Popławski velmi litoval, že skončilo období vydávání *Przeglądu Wszehpolského* (1895-1905), který tolik učinil pro prohloubení polského politického myšlení. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1924], s. 89-90.

³⁴ Podle poněkud nadnesené interpretace Izabelly Wolikowské byla kniha přelomová tím, že po jejím vydání začala Evropa rozumět, že Polsko je činitelem mezinárodních vztahů. Rusům, kteří toto nechtěli uznat, předložil Dmowski podle Wolikowské na stůl slovanský argument. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel.* Wrocław 2007, s. 93.

společnou řeč, neboť Němci podle Dmowského svůj vliv v Rusku v historickém ohledu vždy zakládali na „strašení polským nebezpečím“.³⁵

Ve své knize interpretoval Dmowski Německo jako stát příliš velký a silný na to, aby nevychyloval evropskou rovnováhu. Německá expanze nebyla podle Dmowského výkladu způsobována osobností císaře Viléma II. (vl. 1888-1918) a žurnalistické pohledy snažící se takto personifikovat německou politiku byly povrchní, zamlžovaly podstatu věci a vlastně i její závažnost. V Dmowského interpretaci pramenila německá expanzivnost z nadměrné síly Německa, z níž vyplývaly nové potřeby a nové aspirace. Fenomémem doby se podle Dmowského stalo spojování řady států proti sílícímu německému nebezpečí, což začínalo Německu ztěžovat jeho dosavadní velmi agresivní zahraniční politiku (*Entente cordiale* mezi Británií a Francií roku 1904, dohoda Británie s Ruskem roku 1907).³⁶

Dmowski vycházel z předpokladu, že základním antagonismem v mezinárodních vztazích je rozpor Německa a Británie dotýkající se mimoevropských oblastí. Francie se podle Dmowského hodnocení stala druhořadou mocností bez vlastní zahraniční politiky, měla již málo víry ve svou sílu a kromě nepočetných skupin žádajících stále odvetu vůči Německu se konfliktu obávala – do budoucna nebyla podle Dmowského vyloučena ani dohoda Německa s Francií. Rakousko-Uhersko podle Dmowského interpretace po porážce od Pruska roku 1866 dohrálo velmocenskou úlohu a v kontextu počátku 20. století představovalo německý most, přes který pronikaly vlivy Německa na východ. Samostatnost Rakouska-Uherska byla podle Dmowského hodnocení čím dál iluzornější. Rakouská identita se vytrácela a jednota německé kultury v Německu a v Rakousku-Uhersku byla čím dál zřetelnější. Rakouští Němci se stali velmi náchylnými k pangermánskému uvažování a ani katolicismus již nebyl dostatečným pojítkem rakouské státní identity, neboť mezi rakouskými Němci se začalo šířit heslo *Los von Rom* (pryč od Říma).³⁷ Jakmile se rakouští Němci začali cítit ohroženi snahou neněmeckých národů Rakouska (zvláště Čechů) o rovnoprávnost a podíl na řízení Rakouska, od rakouské identity rychle upustili a začali svou identitu budovat na kulturní jednotě všech Němců přesahující rámec Rakouska. Rakousko se podle Dmowského pozvolna stávalo německou kolonií - rakouské státní instituce čím dál více napodobovaly německé vzory, rostla ekonomická závislost na Německu, z Německa přicházelo 50 % importu a směřovaly tam 2/3 rakouského exportu. V zahraniční politice, zvláště na Balkáně,

³⁵ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 119.

³⁶ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1937 [1908], s. 92-93.

³⁷ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1937 [1908], s. 133: „Němci žijící ve slovanských zemích [habsburské monarchie] jsou velmi slabými Rakušany, ale velmi silnými Němci pruského typu.“

Rakousko podle Dmowského již nehájilo rakouské, nýbrž německé zájmy, a samo bylo z Balkánu Německem hospodářsky vytlačováno. Neněmecké národy habsburské monarchie měly z německé kolonizace Rakouska pochopitelně obavy a kritika nedemokratické, na vůli volených orgánů nezávislé zahraniční politiky, se podle Dmowského vyjádření začala projevovat zvláště v řadách Poláků a Čechů. Maďarům se německý postup sice také nelíbil, avšak slovanské nebezpečí pokládali za aktuálnější a bližší a proto proti německé politice nic nenamítali.³⁸

Rusko pokládal Dmowski v souladu s pohledem, ke kterému pozvolna dospíval od počátku 20. století, za slabý stát zmítající se vnitřními problémy, který si nemůže dovolit válku a nemůže provádět samostatnou zahraniční politiku. Rusko bylo navíc podle Dmowského již po staletí vystaveno soustavnému německému kulturnímu pronikání a ovlivňování a ruská vládnoucí třída byla z podstatné části kulturně německá. Rusifikace ruské státní správy, kterou umožnily reformy Alexandra I. (vl. 1801-1825) a která se začala výrazněji projevovat za Alexandra II. (vl. 1855-1881), začala podle Dmowského za Mikuláše II. (vl. 1894-1917) ztrácet na síle. Oslabování Ruska umocnila porážka ze strany Japonska (1904-1905), kterou Dmowski interpretoval jako vyvrcholení dlouhodobých vývojových tendencí - příčinou ruské porážky byla pro Rusko nepříjemná skutečnost, že se asijské Japonsko nacházelo na civilizačně vyšší úrovni než Rusko.³⁹

Možné podlehnutí Ruska německým vlivům pokládal Dmowski za vážné geopolitické nebezpečí, protože do závislosti na Německu by se v důsledku tohoto vývoje dostaly skandinávské státy a Baltské moře by se stalo uzavřeným německým jezerem - důsledky pro polskou otázku by byly zničující. Podle Dmowského užívalo Německo ve východní Evropě velmi intenzivně „měkkou sílu“ (*cichy zabór*) a budoucí Evropa tak stála před nebezpečím kulturního a hospodářského poněmčení východu, v jehož důsledku by silné Německo mělo jen soupeře na západní frontě a celý východ by tvořil jeho zázemí. Dmowski nepředpokládal, že by se Němci pokusili o přímý vojenský výboj na východ, protože včlenění dalšího nepohodlného slovanského obyvatelstva do německého státu by bylo pro Německo nevýhodné. Naopak v pronikání hospodářskými a kulturními prostředky měli Němci podle

³⁸ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 129-136. Dmowski se zároveň domníval, že započatý zápas o demokratizaci Rakouska musí časem vést k boji proti německé hegemonii ve státě a proti úzkému svazku s Německem. Tvrdil přitom, že kdyby Poláci získali větší vliv v Rakousku, směřovala by jejich politika k větší nezávislosti habsburské monarchie na Německu. Prosazení všeobecného a rovného volebního práva v Rakousku Poláky sice připravilo o část mandátů ve prospěch Rusínů, zároveň však pro Poláky znamenalo nový popud k prosazování celopolských zájmů. Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 18-19.

³⁹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 87, 108-109.

Dmowského ve východní Evropě staletou praxí a měli v tomto směru vybudované četné konexe.

Německo se podle Dmowského snažilo vmanipulovat Rusko do dálněvýchodní politiky, aby tak samo mohlo snáze prosazovat své zájmy ve středovýchodní Evropě a na Blízkém východě. Nebezpečí bylo podle Dmowského o to větší, že historické příklady ukazovaly, jak snadno mohou Německo a Rusko v polské otázce nalézt společnou řeč, a to i v situaci, kdy jsou jejich zájmy jinak vzájemně antagonistické.⁴⁰ S ohledem na dějinný vývoj se Dmowski pokoušel předložit argument, že německá převaha v habsburské monarchii se ukazovala jako výhodná nejen pro Německo, ale i pro Rusko, neboť kdyby rakouští Slované získali rovnoprávné postavení, imaginární a poněkud utopicky vnímané Rusko by pro ně ztratilo přitažlivost a nemohlo by již ve své mezinárodní politice nadále užívat bezobsažná, avšak mnohdy účinná panslavistická hesla.⁴¹

Německo a Rusko sice nebyly na počátku 20. století oficiálními spojenci a jejich zahraničně politické zájmy se od 80. let 19. století začaly rozcházet, ruská vnitřní politika byla ale podle Dmowského na tomto vývoji nezávislá a odvíjela se v nezmenšené míře v dřívějším germanofilském duchu navazujícím na historickou kontinuitu trvající od dob Petra Velikého. Němci měli mezi neruskými národy carské říše jednoznačně privilegované postavení a měli v rámci Ruska vždy velký vliv na oficiální politiku vůči Polskému království. Německo se autonomie Polska v rámci carské říše obávalo daleko více než Rusové a daleko intenzivněji proti ní vystupovalo. Možnost rozvoje polského národního hnutí v Polském království totiž podle Dmowského interpretace zmenšovala německé naděje do budoucna, snící o německé nadvládě v Pověsli (ať již přímé, nebo hospodářské). Představitelé ruské vlády se při rozmluvách s Poláky podle Dmowského interpretace vícekrát vyjádřili v tom smyslu, že ústupky vůči Polákům nejsou možné z ohledu na rusko-německé vztahy.

Rusko bylo podle Dmowského na počátku 20. století slabší, než by bylo v zájmu evropské rovnováhy třeba. V zájmu západní Evropy proto již nadále nebylo oslabení Ruska, ale to, aby bylo posíleno a bylo schopno postavit se Německu.⁴² Dmowského postoj k Rusku nelze přitom v tomto směru chápat jako projev rusofilství, nýbrž jako taktiku, která měla co nejlépe prospět polským zájmům. Kontinuálně se svými dřívějšími názory zůstával Dmowski

⁴⁰ Po první světové válce Dmowski prohlašoval, že již v předválečném období existoval velmocenský plán na přeskupení polských hranic projednávaný velmocemi. Argumentoval v této souvislosti zněním pozdějšího Brest-litevského míru mezi rodící se sovětskou mocí v Rusku a císařským Německem z března 1918, jehož koncepce podle Dmowského názoru ležela předpřipravena v Berlíně již od roku 1907. Srov. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 106-107.

⁴¹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 87-88.

⁴² Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 236.

pesimistický vůči možnostem ruské civilizace a pokládal Rusko za nereformovatelné. Geopolitické souvislosti však podle Dmowského názoru ukazovaly, že rusko-polský konsensus je pro prosazování polských národních zájmů nezbytný. Podle Dmowského retrospektivního hodnocení z doby po první světové válce bylo v předválečných letech hlavním Dmowského úkolem působení na ruskou veřejnost takovým způsobem, aby v Rusku vznikla snaha vymanit se z německého kulturního vlivu, a změnit tak situaci, kdy „bylo Rusko nástrojem Německa k ničení Polska.“⁴³

Dmowski deklaroval, že Rusko upadající na počátku 20. století do čím dál hlubší anarchie je s ohledem na polskou otázku bezradné, což může Polákům posloužit k získání autonomie. Rusko podle Dmowského již s Polským královstvím nemělo na počátku 20. století žádný konkrétní plán a jednoduše „nevědělo, co s ním“. Polská otázka podle Dmowského sehrávala na počátku 20. století významnou roli v oslabování Ruska zevnitř. Polsko bylo pro Rusy především zdrojem dalších a dalších úřednických míst pro množící se počet ruské inteligence, která v zaostalém Rusku nenacházela jiné uplatnění.⁴⁴ Sjednocení polských zemí v rámci Ruska pokládal Dmowski za perspektivnější alternativu než existenci Polska pod egidou jedné z „německých“ velmocí – byl přitom možná veden obavou, že alternativa oddělení polských etnických území od Ruska by znamenala mnohem silnější rusifikační tlak v oblasti kresů a následně i jejich plné porušení.⁴⁵

Teritorium polské otázky Dmowski členil na dva celky, a to dle poměru záborových mocností k příslušným oblastem. Do první kategorie řadil teritoria, která považovaly záborové mocnosti za geopoliticky nepostradatelnou část svého území a za žádných okolností by se jich nechtěly vzdát. Jednalo se o celý pruský (německý) zábor a o polská teritoria na východě, která byla Ruskem oddělena od Polského království a kde většinu obyvatelstva tvořila nepolská etnika (Dmowski pro ně užíval termín *zemie zebrane*, zabrané území, jednalo se prakticky o území na východ od dnešní polské hranice).⁴⁶ *Ziemie zebrane* na východě pokládal Dmowski za teritorium pro polskou kulturu víceméně ztracené, i když se nedomníval, že by se tato území stala kulturně ruskými. Do „obrovských prostorů osídlených

⁴³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1924], s. 111.

⁴⁴ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1937 [1908], s. 18-19, 67.

⁴⁵ Toto možné Dmowského uvažování naznačuje Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 132. Míra, do jaké Dmowski v předválečném období skutečně věřil v možnost sjednocení polských území či dokonce v získání nezávislosti, zůstává přirozeně nejednoznačná. Marian Kiniorski zaznamenal vzpomínku vztahující se k Dmowského návštěvě v Kiniorského letním venkovském sídle v Suchoděbu v létě 1913. Sestra Kiniorského ženy tehdy označila získání nezávislosti za nedosažitelný sen a Dmowski se v důsledku toho velmi popudil, nenechal ji dokončit její promluvu a emotivně s úderem pěstí o stůl reagoval slovy: „A já vám říkám, že ještě vy budete žít v nezávislém Polsku.“ Kiniorski, M.: *Z czterdziestu pięciu lat wspomnień o Romanie Dmowskim*. Warszawa 1939, s. 28.

⁴⁶ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1937 [1908], s. 13.

civilizačně pasivním (*bierne cywilizacyjny*) obyvatelstvem“, které Polsko kdysi zahrnovalo, Poláci kdysi přinášeli „kulturu a světlo“ a stáli zde u prvopočátků budování civilizace. Polsko se tím však vymklo z dráhy svého rozvoje, samo získávalo východnější charakter než dříve a pozvolna za sebou přestalo po cestě pokroku táhnout východní oblasti, které následně začaly upadat. Dříve polská východní území mocensky ovládli Rusové, v civilizačním ohledu ale podle Dmowského nepřinesli nic nového a tato teritoria zaznamenávala soustavný regres. Dmowski ještě na počátku 20. století v práci *Myśli nowoczesnego Polaka* prohlašoval, že Poláci by si měli být vědomi své civilizační povinnosti vůči územím na východě vzniklé historickými vazbami. Do budoucna by přitom s ohledem na tyto oblasti měli přemýšlet o případném rozvinutí „civilizační práce“ podobně jako ji rozvíjeli Angličané na mnoha místech mimo Evropu.⁴⁷ Svůj postoj vůči možnému civilizačnímu poslání Poláků v těchto teritoriích však Dmowski začal brzy přehodnocovat a zdůrazňoval naproti tomu, že zahrnutí dotyčných území do raně novověkého polského státu znamenalo jeho odklon od západní civilizace a mentálně geografický posun směrem na východ, což byla zhoubná tendence, která nakonec vedla až k zániku nezávislého polského státu. V práci *Niemcy, Rosja i kwestja polska* proto již Dmowski na postulát polského civilizačního poslání v těchto oblastech rezignoval. Polská historická teritoria na východ od zemí s etnickou převahou Poláků podléhala podle Dmowského systematické rusifikaci již od jejich získání Ruskem za Kateřiny II. (vl. 1762-1796) Tento fakt představoval výrazný rozdíl oproti situaci v Polském království, kam rusifikace přišla až v 60. letech 19. století a byla spíše projevem ruské bezradnosti v polské otázce než programovým cílem.⁴⁸

Naopak Polské království a rakouská Halič nepředstavovaly geopoliticky nezbytné součásti Rakouska a Ruska a jako čistě geografický útvar jim byly spíše na obtíž. Vzhledem k ostatnímu území habsburské monarchie byly všechny haličské řeky soustředěny odstředivě, pramenily v Haliči, ale jejich dolní toky se nacházely mimo rakousko-uherské území. Dmowski zdůraznil, že dělení Polska na konci 18. století nebylo v rakouském zájmu a Rakousko jej neiniciovalo, přirozeně se k němu ale přidalo, protože jinak by usnadnilo větší územní zisky svým potenciálním velmocenským soupeřům, Rusku a Prusku. Polské království zase představovalo výběžek ruského území na západ, který neúměrně prodlužoval délku západní ruské hranice s Německem a ztěžoval její obranu. Visla jako páteř tohoto území pramenila v rakouské Haliči a ústila v německém záboru, území Polského království pod ruskou správou tudíž nemělo ani komunikačně a hospodářsky výhodnou polohu. Halič a

⁴⁷ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 114.

⁴⁸ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 13.

Polské království by proto podle Dmowského mohly pro Rakousko-Uhersko a Rusko získat větší význam jen v případě další teritoriální expanze – pokud by Rakousko postupovalo podél Visly k severu, či pokud by se Rusko snažilo získat buďto ústí Visly, nebo na jihu území až po karpatský hřeben. Jiná byla situace v případě Pruska (Německa) a jeho záboru polských území. Prusko mělo podle Dmowského na konci 18. století na dělení Polska nejvlastnější zájem, protože teprve zničení Polska a zabránění části polských historických území podmiňovalo a umožňovalo zařazení Pruska mezi velmoci. Polsko geograficky leželo mezi pruskými územími na západě a na východě a překáželo geografickému zcelení Pruska. Němci byli na pokročilejším stupni vývoje než Poláci a proto se zde po staletí dařilo pronikání německého etnika i německé kultury. V průběhu 19. století Prusko (Německo) přirozeně usilovalo o úplnou germanizaci Poznaňska a Západního Pruska, aby tak dalo svému území komunikačně provozuschopnou podobu – Poznaňsko představovalo spojnicí mezi Slezskem a baltským pobřežím, Západní Prusko zase umožňovalo komunikaci mezi Braniborskem a Východním Pruskem.⁴⁹

O osudu evropského východu, o otázce, zda bude východoevropský prostor kulturně poněmčen či nikoliv a zda se tak Německo stane jedinou skutečnou mocností kontinentální Evropy, se podle Dmowského mělo rozhodnout v Polsku, zvláště v centrálním ruském záboru. V historicko argumentačním ohledu zakládal Dmowski své tvrzení na předpokladu, že Poláci vždy představovali nejsilnější národ ve středovýchodní Evropě, v prostoru mezi německým etnickým teritoriem a Ruskem, postavili se úspěšně Svaté říši římské a v boji s ní ustavili velký slovanský stát. Teprve na základě úpadku Polska vyrostlo Prusko jako mocnost, okolo níž se Němci uskupili. Obrození Polska a jeho znovuvystoupení na scénu v roli politického činitele by bylo podle Dmowského účinnou bariérou proti německé expanzi na východ a znamenalo by rovněž oslabení role Pruska v rámci německého státu.⁵⁰ Budoucnost polské otázky tak v Dmowského interpretaci rozhodovala zároveň o budoucnosti celé východní Evropy a potažmo i Evropy jako celku.

Právě od roku 1908 se Dmowski angažoval v novoslovnaském hnutí. Dmowski jako zastánce slovanské spolupráce si tehdy podle svých vzpomínek uvědomoval, že kooperace slovanských národů nemohla být iniciována Poláky, protože ti stáli v minulosti kvůli svým problematickým vztahům k Rusku vždy mimo hlavní proud slovanského hnutí. Úlohu iniciátora slovanské spolupráce mohli podle Dmowského hodnocení nejlépe sehrávat Češi, kteří skrze své kontakty se všemi ostatními Slovany představovali „nejslovanštější“ slovanský

⁴⁹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1937 [1908], s. 11.

⁵⁰ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1937 [1908], s. 150, 153, 238.

národ.⁵¹ Dmowski přistupoval k novoslovanské politice (podobně jako k sepsání knihy *Niemcy, Rosja i kwestja polska*) pod dojmem rostoucího mezinárodního napjetí za situace, kdy nebylo vyloučeno propuknutí velkého evropského vojenského konfliktu, během kterého by se podle Dmowského mínění řešení polské otázky mohlo dostat na pořad dne. Podnět k podobnému uvažování dávalo uzavření smlouvy mezi Ruskem a Británií tlumící vzájemnou rivalitu v Asii, k němuž došlo roku 1907, a zejména poté rakouská anexe Bosny a Hercegoviny roku 1908. Dmowského kniha *Niemcy, Rosja i kwestja polska* deklarovala krach dosavadního oficiálního slovanství, které v Dmowského interpretaci představovalo pouhé pohlcení Slovanstva Ruskem, zároveň však naznačovala možnost odlišně vnímaného pozitivního slovanství, které by nebylo napojeno na ruské vládnocí kruhy ani by nepostulovalo vedoucí úlohu Ruska ve slovanském světě. Dmowski v souvislosti s novoslovanstvím propagoval teorii, že pokud bude polsko – ruský vztah řešen na slovanské bázi, budou Rusové s Poláky napříště jednat jako se sobě rovným národem. Tento náhled vzbudil nevoli nejen mezi socialisticky orientovanými proudy, ale i v rámci samotných národních demokratů.

V souladu s koncepcemi formulovanými v knize *Niemcy, Rosja i kwestja polska* Dmowski deklaroval, že největší obavy z prosazení konstitučního proudu v Rusku mělo Německo, a bylo to podle Dmowského právě Německo, kdo v ruské říši podporoval reakci. V historickém ohledu se Dmowski pokoušel vystoupit s argumentem, podle kterého již Bismarck spojoval ruský liberalismus se slovanským proudem. S prosazením konstitučního proudu v Rusku by se podle Dmowského změnilo geopolitické směřování Ruska v neprospěch Německa, protože Rusko by více tendovalo na západ a tím by výrazněji vyvstala i slovanská západní otázka, přičemž demokratizované Rusko by se stalo přitažlivějším pro menší slovanské země.

Slovanský sjezd se konal v Praze v červenci 1908. Střet mezi polskou a ruskou delegací, ke kterému na pražském sjezdu došlo, byl však předzvěstí problematické budoucnosti celého hnutí. Rakouská vláda hleděla na novoslovanské hnutí s nedůvěrou a postoje z polské strany byly též značně rozpačité – haličští konzervativci a rovněž haličští demokraté odřekli svou účast a dokonce v řadách haličské národní demokracie nebyly postoje vůči novoslovanskému hnutí jednoznačné. K porozumění mezi polskými a ruskými zástupci

---

⁵¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 126. Podle Wolikowské Dmowski podnítil Karla Kramáře, aby s dalšími činiteli odjel do Petrohradu a předložil novoslovanský program, přičemž tajným členům Národní ligy Dmowski vyložil, že přenesení polsko-ruských vztahů na slovanskou bázi povede ke zvýšení mezinárodní prestiže Poláků a přinutí Rusko nejen jednat s Poláky jako rovný s rovným, ale povede nutně i k vnímání Poláků jako jednotného národa neomezeného na jeden zábor. Wolikowska z Lutostawskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel.* Wrocław 2007, s. 93–94.

na pražském sjezdu nedošlo. Ruská delegace pod vedením Vladimira Alexejeviče Bobrinského (1868-1927) označovala veškeré oblasti na východ od polského etnického teritoria za ruské a hájila rovněž rusifikační politiku. V několika následujících letech vyhlídka na propuknutí evropského válečného střetnutí zanikala a novoslovanské hnutí ztrácelo na polské straně na atraktivitě. V únoru 1910 polská delegace na zasedání výkonného výboru Pražského sjezdu v Petrohradu vystoupila s prohlášením konstatujícím krach slovanského hnutí a poukázala na zhoršení polsko-ruských vztahů. Slovanský sjezd v Sofii roku 1910 proběhl již bez polské účasti a byl zároveň posledním záchvěvem celé novoslovanské iniciativy.⁵²

Vydání knihy *Niemcy, Rosja i kwestja polska* a novoslovanskou iniciativu pokládal Dmowski v retrospektivním pohledu zachyceném po první světové válce za zlomové momenty polské politiky – Poláci tehdy podle jeho názoru po dlouhé době „překročili rámeček místní politiky“ a když poté „vypukla první světová válka, měli již v evropské politice připravenou pozici“.⁵³ Dmowského koncepce prezentovaná v knize *Niemcy, Rosja i kwestja polska* a Dmowského angažmá v novoslovanském hnutí však v dobovém kontextu budily v řadách Dmowského polských odpůrců značné pohoršení. Rostla i opozice vůči Dmowskému v rámci národně demokratické strany. Kromě obecných výtek vůči příliš vstřícnému postoji k Rusku byl Dmowski obviněn, že ve své koncepci de facto akceptoval etnickou hranici polského národního území a rezignoval na historickou hranici.⁵⁴ Rovněž Dmowského názor o takřka výhradní roli Německa a německých aktivit v protipolském počínání byl pokládán za málo věrohodný. Předmětem kritiky se stávala také Dmowského parlamentní činnost. Oproti Piłsudského socialistům, kteří nadále působili na neoficiální bázi v utajení, byl oficiální politik Dmowski nucen ke kompromisům a umírněným řešením.⁵⁵ Dmowski byl v této souvislosti svými oponenty příležitostně označován za reprezentanta zájmů majetných tříd a vykonavatele jejich zájmů.

Již roku 1905 došlo k roztržce mezi oficiální linií národně demokratické politiky a mládežnickým Zetem kvůli školní stávce a roku 1907 se Zet od národních demokratů odtrhl, čímž národní demokraté ztráceli prostředek, prostřednictvím kterého mohli vykonávat vliv na univerzitní mládež. Roku 1908 se od Národní ligy odtrhl národovecký dělnický spolek

⁵² Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 129-130.

⁵³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 128.

⁵⁴ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 134.

⁵⁵ Roku 1931 Dmowski v relaci pro historika Zygmunta Wojciechowského poukázal na skutečnost, že lidé z Národní ligy, kteří byli dříve po léta přivyklí práci v utajení, nebyli připraveni na veřejnou politiku, neměli k ní potřebné ambice a dokonce jí ani příliš nerozuměli. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 139.

Narodowy Związek Robotniczy (Národní dělnický svaz), který měl pět tisíc členů a po připočtení stoupenců odborového hnutí poté až padesát tisíc. V otevřeném dopise se vůči politice národoveckého proudu vymezil i zakladatel Polské ligy Zygmunt Miłkowski. V tiskových orgánech Národní ligy se začala objevovat kritika počínání polského poslaneckého klubu a jeho předsedy Dmowského a proti Dmowskému se postavilo periodikum *Goniec*. Dmowski sám interpretoval vnitřní opozici v národně demokratickém hnutí jako důsledek přílivu kariéristů po roce 1905 - národní demokraté, jejichž zdrženlivé stanovisko v revoluci 1905 bylo podle Dmowského zpočátku nepochopeno, získali v zemi nakonec takové uznání, že se stali prakticky absolutním vítězem voleb. Vznikala členská základna se sociálně a názorově nesourodou strukturou, která hnutí přiváděla do vnitřní krize. Mnozí členové strany a její stoupenci byli podle Dmowského pohledu ve skutečnosti pokrokaři a liberálové, kritizovali stranu za nespolečenskou spolupráci s liberálními složkami ruského života a Dmowského samotného vinili z údajné zrady ideálu svobody v podobě, kterou národně demokratické hnutí dříve nikdy nehlásalo. V národní demokracii se podle Dmowského utvořilo silné pokrokařsko-kadetské křídlo tvořené těmi, kdo národní demokracii před pokrokaři preferovali ne kvůli jejímu programu jako celku, nýbrž proto, že na rozdíl od pokrokařů nereprezentovala židovské zájmy.⁵⁶

Po rozpuštění druhé Dumy v červnu 1907 se někteří národní demokraté vyslovovali pro bojkot nových voleb do třetí Dumy. Zostřená rétorická kritika ruské vlády ze strany polského poslaneckého klubu na podzim roku 1908 opozici neutišila, tím spíše, že kritika vládního počínání byla jen krátkodobá a částečná. Od konce roku 1907 se začaly dostavovat nové rusifikační pokusy, byla rozpuštěna Polská matice školská (*Polska Macierz Szkolna*) a na konci roku 1908 byl Dumě předložen návrh na oddělení chełmského regionu od Polského království, který byl realizován o čtyři roky později. V nové situaci volil Dmowski na půdě parlamentu defenzivní přístup založený na snaze odvracet rozhodnutí, která podle jeho názoru polskou věc nejvíce poškozovala. Úsilí o autonomii ustupovalo přitom do pozadí.

Na sjezdu Národně demokratické strany v lednu 1909 získal sice Dmowski pro svou osobu důvěru, avšak Dmowského parlamentní politika byla podrobena kritice a sjezd Dmowskému ukládal její změnu. Dmowski reagoval vyjádřením, že jiná politika vyžaduje jiného člověka a rezignoval na poslanecký mandát. Ve svých poválečných vzpomínkách komentoval Dmowski svůj odchod z parlamentní politiky jen značně úsečně. Příčinou sporu byla podle jeho líčení aféra ohledně zákona zakazujícího vstup do carské armády osobám

---

⁵⁶ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 100, 104-105.

podezřelým z revoluční agitace. Podstatná část polských představitelů tento zákon odmítala, neboť jej pokládala za svým způsobem protipolský. Dmowski byl však odlišného názoru a domníval se, že ruská armáda nesmí být rozklíčena revolučními elementy, neboť musí být bojeschopná pro případ budoucího konfliktu s Německem, což bylo podle Dmowského názoru i v polském zájmu.⁵⁷

Interpretace Dmowského rozhodnutí rezignovat na poslanecký mandát nicméně naznačuje, že Dmowski se mandátu vzdal na základě cíleného a promyšleného rozhodnutí za situace, kdy pozoroval, že ruský parlament ztrácel ve státní politice na významu, tlak z ruských vládních kruhů vzrůstal⁵⁸ a nespokojenost s parlamentní politikou ohrožovala Dmowského kontrolu nad Národní ligou. Dmowski se neopomenul postarat, aby se rozložení sil v polském poslaneckém klubu nezměnilo. Na Dmowského místo nastoupil po doplňovacích volbách Dmowského blízký spolupracovník Władysław Jabłonowski, což Dmowskému zaručovalo neměnnost nastoupené politické linie.

V následujících letech byl národně demokratický proud pohlcován prohlubujícími se spory o orientaci, nekončícími diskusemi o parlamentní politice a novoslovanském hnutí. Národní liga ztratila okolo 20 % členstva, především v ruském záboru.⁵⁹ Dmowski a Balicki usilovali o mírnění ostře protiruského proudu, Stanisław Bukowiecki (1867-1944) a Stanisław Grabski (1871-1949) naopak prosazovali prorakouskou orientaci a jejich linii víceméně podporovali i Teofil Waligórski (1859-1913), Zbigniew Paderewski (1864-1925) a Jan Gwałbert Pawlikowski (1860-1939). Marian Seyda (1879-1967) a Józef Hłasko (1856-1934) podporovali proud Dmowského a Balického, i když jim jejich taktika připadala příliš příkrá. Na podzim roku 1909 členové vedení Národní ligy složili své mandáty do rukou Seydy a Hłaska, kteří se měli stát arbitry. Mnozí tehdy počítali s koncem Dmowského politické kariéry a pokládali celou jeho politiku za neúspěšnou. Ačkoliv však měli Dmowského odpůrci početní převahu, v rozhodujícím okamžiku se stáhli a Dmowskému se podařilo udržet vedení Ligy, neuspěl ale ve snaze odstranit oponenty z řídicích orgánů a nemohl rovněž zabránit blížícím se secesím.⁶⁰

⁵⁷ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 132.

⁵⁸ Roku 1909 byl na rok uvězněn Zygmunt Balicki, protože v periodiku *Przegląd Narodowy* otiskl článek o revolučním povstalcí první poloviny 19. století Szymonovi Konarském. Dmowski sám se stal obětí drobnějších represí, jako byly pokusy o zabavení rukopisů či bezohledné kontroly při překračování hranic. Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 139.

⁵⁹ Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej.* Wrocław 1980, s. 116-117.

⁶⁰ Dmowského oponent Stanisław Grabski pokládal za významnou příčinu sporů v národně demokratickém hnutí charakterové rysy Dmowského osobnosti. Dmowski vůči svým odpůrcům údajně užíval nejspíše vtipy a odlišný názor než svůj vlastní kvalifikoval jako nedostatek rozumu či v něm spatřoval důsledek zednářských vlivů. Podobně i národně demokratický poslanec Juliusz Zdanowski (1874-1937) vytýkal v poválečném období

Rozkol následovaný odchodem části členstva se stal skutečností v červnu roku 1911, kdy Dmowski v rámci Národně demokratické strany prosadil rezoluci rušící požadavek bojkotu ruských škol na území Polského království, který byl národními demokraty přijat roku 1905. Dmowski patrně pokládal bojkot za kontraproduktivní, neboť jeho výsledky v praxi plnily cíle ruské správy prosazované od 80. let 19. století – nepřítomnost Poláků na ruských školách na území Polska se rovnala pacifikaci poměrů, o kterou ruské vládnoucí kruhy dlouhodobě usilovaly. Dmowski vedle toho zřejmě bral v úvahu i skutečnost, že bojkot státního rusifikovaného školství rozdělával polskou společnost a měl potenciál vést k vnitřním konfliktům. Zatímco potomstvo bohatších vrstev studovalo na polských soukromých školách, méně zámožné vrstvy bojkot rusifikovaných státních škol porušovaly, neboť si drahé studium nemohly dovolit a stávaly se terčem nářeků ze strany polských honorací. Paradoxem byl navíc fakt, že se bojkot vztahoval pouze na ruské školy v Polském království a ne na území Ruska. Polští studenti tak sice odmítali studium na rusifikované univerzitě ve Varšavě, avšak často odcházeli studovat do Petrohradu, Moskvy či Kyjeva, protože v takovém případě neměli problémy s nostrifikací diplomů, na které by naráželi, pokud by studovali v Haliči či v západní Evropě. V důsledku svého odmítavého postoje vůči bojkotu byl Dmowski na ulici fyzicky napaden několika mladíky. Varšavský tisk s výjimkou dřívější prodmowského tiskoviny *Goniec*, kde se nyní soustřeďovali Dmowského národovečtí odpůrci, napadení Dmowského odsoudil. Dmowski však, snad i kvůli postoji periodika *Goniec*, pokládal incident za promyšlenou organizovanou akci a s hořkostí na něj do konce života vzpomínal v přesvědčení, že mladíci byli nasazeni jeho politickými protivníky, aby jej zastrašili. Národní ligu opustilo v době aféry se školním bojkotem okolo dvaceti dosavadních členů a i Dmowského příznivci měli pochybnosti o Dmowského postoji. Vztahy se Zetem se staly otevřeně nepřátelskými.⁶¹

Roku 1912 se Dmowski rozhodl kandidovat ve volbách do čtvrté Dumy za varšavský obvod. Naděje na úspěch byly při stávajícím rozložení sil malé a jeho přátelé se jej od kandidatury pokoušeli odradit. Dmowski však zřejmě vnímal svou kandidaturu jako demonstrativní a trval na ní. Kvůli komplikovanému volebnímu systému nastala v posledním kole voleb situace, kdy rozhodující slovo připadlo na varšavský židovský elektorát (46 z 83 volitelů). Volba chronologicky spadala do doby, kdy se začínal Dmowského odedávna nepřiznivý poměr vůči židovskému etniku transformovat v otevřené nepřátelství. Dmowski se

---

Dmowského vystupování cynismus a přespřílišnou oblibu v žertování a vtípech, kterými Dmowski častoval vše a každého. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 144, 240.

⁶¹ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 146.

nepokoušel židovské voličstvo získat na svou stranu a naopak právě v průběhu voleb exponoval protižidovskou kartu. Židé podpořili kandidáta PPS – Levice Eugeniusze Jagiełłu (1873-1947), který byl zvolen poslancem. Dmowskému se ale svou propagandou podařilo upoutat značnou pozornost. Antisemitismus v polské společnosti politicky rezonoval. Jeho vzestup byl usnadňován přílivem židovského obyvatelstva z vnitřního Ruska v předchozích desetiletích, u jehož počátku stálo rozhodnutí cara Alexandra III. (vl. 1881-1894) z roku 1882, podle kterého byli Židé z ruského území vykázáni a směli se usazovat jen v západních guberniích. Přicházející Židé nazývaní jako Litwaci byli v polské společnosti vnímáni jako rusifikující element, neboť užívali ruštinu, měli na Rusko nadále úzké vazby a přinášeli sebou vedle židovské i prvky ruské kultury. Podezření budil i fakt, že někteří židovští představitelé usilovali o dosažení uznaného národnostně-právního postavení židovské komunity na polském teritoriu, což vedlo Dmowského k formulaci propagandisticky značně vyhocené historické paralely, podle které by se Polsko mohlo pro Židy stát novou starozákonní Palestinou vnímanou jako nová národní vlast, kde Poláci budou novými Kananejci předurčenými k odstranění.⁶²

Gazeta Poranna 2 Grosze, která právě tehdy začala prosazovat program ekonomického nacionalismu a hospodářského bojkotu židovského etnika, získala rychle na popularitě a dosáhla brzy na varšavské poměry vysokého nákladu 40 tisíc výtisků. Postoj v židovské otázce těsně před první světovou válkou přispěl k upevnění pozice Dmowského národní demokracie, která v předchozích letech procházela vnitřní krizí a byla zmítána spory o orientaci. Nutnost vybudovat autentické polské národní hospodářství a prosadit vznik polského národního kapitálu formuloval Dmowski již na počátku 20. století v práci *Myśli nowoczesnego Polaka* a interpretoval je jako předpoklad národního rozvoje a nezávislého postavení Poláků. Poukazoval přitom, že většina polského průmyslu byla vlastněna Němci a Židy, ať již původem z Německa nebo z carské říše. V historicko-argumentačním ohledu označoval Dmowski úpadek raně novověkého Polska vedoucí k zániku a dělení státu za důsledek velmi slabého postavení polského měšťanstva, které v Polsku prakticky absentovalo. Tento stav byl podle Dmowského výkladu zapříčiněn tím, že společenskou a hospodářskou roli měšťanských vrstev v Polsku zaujímali Židé. Protižidovské postoje měly v Dmowského myšlení značně protiněmecký podtext, neboť Dmowski Židy v historickém ohledu pokládal za významné protagonisty německého hospodářství a kultury a exponenty německé expanze na východ. Zároveň se ale Dmowski v knize *Myśli nowoczesnego Polaka*

⁶² Srov. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 61-62.

stavěl skepticky vůči instinktivnímu rasovému antisemitismu. O několik let později, roku 1910, Dmowski vyslovil názor, že židovskou otázku nelze kvůli odporu Židů samých objektivně historicky a společenskovědně analyzovat, protože ten, kdo není prvoplánovým obráncem Židů, je v židovských očích ihned nálepkován a napadán jako antisemita. Právě ze zmíněného důvodu panoval podle Dmowského v dosavadní polské literatuře chronický nedostatek prací o židovské otázce.⁶³ Židovské otázce věnoval Dmowski již roku 1909 brožuru *Židovský separatismus a jeho zdroje (Separatyzm Żydów a jego źródła)*, kterou původně zamýšlel jako součást rozsáhlejší práce. Volil zde umírněnější rétoriku než v pozdější volební kampani roku 1912, závěry jeho argumentace byly však podobné. Dmowski se snažil ukázat, že židovské etnikum v Polsku se svému polskému protějšku spíše vzdalovalo než že by se přibližovalo, Židé směřovali k vytvoření samostatného národa a asimilace nefungovala. Příklady úspěšné židovské integrace do národní společnosti v západních zemích podle Dmowského nepostihovaly situaci v Polsku, protože na Západě Židé představovali jen nepatrnou menšinu a neměli podmínky k vytvoření samostatného národa.⁶⁴ Židy Dmowski interpretoval jako iniciátory revolučního myšlení (zvláště v souvislosti s revolucí roku 1905), nositele anarchie a protinárodního uvažování.⁶⁵

Dmowski, který okolo roku 1908 počítal s blízkým propuknutím velkého evropského konfliktu, roku 1912 na mezistranických konferencích v Krakově a následně v Pieniekach varoval před propuknutím předčasné války ve středovýchodní Evropě, která by byla rozpoutána bez účasti západních velmocí (Francie, Británie), a vystoupil s tvrzením, že pouze celoevropský konflikt by znamenal pro polskou otázku možnost řešení. Dmowski rovněž hleděl nepříznivě na myšlenku utváření paramilitárních národně demokratických uskupení v Haliči, kterou prosazoval Dmowského prorakousky orientovaný stranický kolega Stanisław Grabski.⁶⁶ V rozhovoru s britským velvyslancem v Petrohradě Arthurem Nicholsonem se Dmowski vyslovil s obavami o rakouské podpoře povstalecké agitace polských socialistů (PPS) a hleděl pesimisticky na výsledky možné války, ať by již byl její průběh jakýkoliv. Domníval se, že úspěch Ústředních mocností by měl za následek další rozdělení Polska,

⁶³ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 205.

⁶⁴ Dmowski, R.: *Separatyzm Żydów a jego źródła*. Warszawa 1909.

⁶⁵ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 200. K postojům předválečné národní demokracie vůči židovské otázce srov. Sobczak, M.: *Narodowa Demokracja wobec kwestii żydowskiej na ziemiach polskich przed pierwszą wojną światową*. Wrocław 2007; k Dmowského postojům Sobczak, M.: *Kwestia żydowska w interpretacji Romana Dmowskiego w kontekście rozważań o „istocie narodu” i procesie asymilacji Żydów na ziemiach polskich u schyłku XIX w. Prace naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Nauki humanistyczne* 2003, 8, s. 96-122.

⁶⁶ K osobnosti Stanisława Grabského srov. Wojdyło, W.: *Stanisław Grabski (1871-1949). Biografia polityczna*. Toruń 2004.

vítězství Ruska by zase znamenalo připojení východní Haliče k ruskému impériu a její následnou násilnou rusifikaci.⁶⁷

Na sjezdech ústřední rady Národní ligy ve Lvově (1912), Berlíně (1913) a Vídni (1914) Dmowski kontinuálně prosazoval přijetí deklarace, podle které by se v případě propuknutí evropského válečného konfliktu polská politika postavila na stranu Ruska proti Německu a Rakousku-Uhersku. Přirozeně si však uvědomoval, že zaujetí protirakouského stanoviska by bylo nebezpečné s ohledem na aktivity národních demokratů v Haliči. Zastávce orientace na Rakousko Stanisław Grabski protirakouské stanovisko ostře odmítal nejen z taktických důvodů a argumentoval plány rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este příznivých pro Poláky, které podle Grabského názoru byly důvodem, proč by se polská politika měla orientovat spíše na Rakousko než na Rusko. Dmowski byl nucen modifikovat svůj návrh pod dojmem Grabského vystoupení, které působilo na velkou část delegátů logicky. Přijatá rezoluce nakonec deklarovala, že polská politika se v případě války postaví proti Německu, přičemž Rakousko a Rusko nebyly zmíněny.

V letech před první světovou válkou začal Dmowski pociťovat první známky stárnutí a chronických zdravotních problémů. Nadále velmi rád cestoval, novým motivem cest se však nyní stávaly zdravotní důvody. Dmowskému nesvědčily dlouhé střeoevropské zimy a konec zimního období proto od roku 1909 trávil obrok ve Středomoří. Roku 1909 strávil čtyři měsíce ve španělské Andalusii,⁶⁸ konec února a březen 1911 v Nice na Francouzské riviéře, od února do května 1913 pobýval v Alžírsku, v březnu 1914 byl v Itálii, odkud se však musel náhle vrátit kvůli zprávě o nemoci své matky, jež nedlouho po Dmowského návratu do Polska zemřela. Matčina smrt Romana Dmowského nutila k přemítání o vlastním životě a hlubokému tázání. Roman Dmowski si uvědomil, že mu nezůstává nic, jen veřejný život se svými neustálými hádkami a spory, před kterými nemá kam utéct. Věděl však, že tuto roli si sám vybral a nezbyvá mu, než v ní pokračovat v měnících se podmínkách, které pro polskou otázku, jež se mu stala životním osudem, staví nové perspektivy. V letech před první světovou válkou si Dmowski vytvořil pevný a pravidelný životní i pracovní rytmus – Mieczysław Kaczanowski, který působil jako Dmowského sekretář, ve svých vzpomínkách vylíčil Dmowského jako velmi systematického člověka. Okolo desáté hodiny dopoledne Dmowski

⁶⁷ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 132-133; Seyda, M.: *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty, I., Od wybuchu wojny do zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych*. Poznań 1927, s. 43; Pajewski, J.: *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*. Warszawa 1978, s. 42.

⁶⁸ Podle Wolikowské se tehdy Dmowski ve Španělsku náhodně seznámil s dvěma básníky, bratry Antoniem a Manuelem Machadovými. Ti byli, jak psali matce Izabelly Wolikowské, údajně okouzlení Dmowského intelektem a Dmowski jim byl sympatický smyslem pro humor, všestrannými znalostmi, nebývalou pamětí a znalostí jazyků. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 95.

pravidelně začínal diktovat své texty a psaní trvalo do půl druhé až do dvou hodin. Během práce vykouřil mnoho cigaret, které pravidelně nabízel i svému spolupracovníkovi. Obědval obvykle u sebe v bytě, odpoledne chodíval do redakce, kde rád přednášel své pověstné vtipy. Večer trávil procházkami a někdy chodil do botanické zahrady. Dmowski měl rovněž kladný vztah ke sportu a tělesnému pohybu, který pokládal za významnou kompenzaci duševní práce a nezbytnou součást zdravého životního stylu. Během pobytu v Neapoli každodenně hodinu vesloval. Za pobytu v Alžírsku si v dopisu Stanisławovi Kozickému stěžoval, že jediným sportem, kterým se zde mohl zabývat, bylo chození pěšky, to ho však časem omrzelo a uvědomil si, že pro své příliš časté vysedávání začíná vypadat jako profesor, což pokládal za rys stáří.⁶⁹

Dmowski si podle svého retrospektivního pohledu z doby po první světové válce v letech bezprostředně před propuknutím válečného konfliktu uvědomil, že polská politická koncepce již nemůže spoléhat jen na Rusko, jak se sám domníval ještě o několik let dříve. Dmowski proto vyvinul iniciativu usilující o navázání kontaktů se západními státy (Francií a Británií), zaměřil se osobně především na styk s francouzskou publicistikou a začal poukazovat na blížící se rozpoutání války. Za zprostředkování Ignacyho Paderewského (1860-1941) navázal Dmowski kontakty rovněž s britskou žurnalistikou a publicistikou a s mediálním magnátem lordem Alfredem Northcliffem (1865-1922). Již od doby svého pobytu v Krakově se Dmowski snažil podnítit haličské konzervativce, aby využili svých četných zahraničních kontaktů k propagaci polské věci.⁷⁰ Rok před propuknutím první světové války Dmowski navrhl konzervativní šlechtické Straně reálné politiky utvoření neformálního spolku, jehož úkolem by bylo navazování vztahů s vládnoucími kruhy západních mocností, s Vatikánem a se západní žurnalistikou. Národní demokracie a šlechtičtí konzervativci se však v každodenní politice střetali v úsilí získat na svou stranu zemanskou vrstvu polské společnosti a reprezentanti ugodovské politiky hleděli na Dmowského a jeho analýzy polské otázky pojímané v širokém evropském kontextu s nedůvěrou. Dmowského iniciativa tudíž nenalezla odezvu. Tato zkušenost Dmowského podle jeho vlastního vyjádření vedla k sepsání knihy *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Úpadek konzervativního myšlení v Polsku), kterou dokončil počátkem roku 1914.⁷¹

Kniha *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* se v historické perspektivě zabývala vývojem polských politických idejí v průběhu 19. století, podrobovala je kritice a pokoušela

⁶⁹ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 156-158; Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, II*. London 1972, s. 383.

⁷⁰ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 103.

⁷¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 154.

se formulovat vlastní programová východiska. Svou knihu Dmowski označil za polemické dílo, které historická a společenská fakta vybírá a argumentuje jimi za účelem zformulování programu. Polemiku přitom Dmowski pokládal za nezbytný, pro politický život specifický a rovněž jediný způsob nalézání pravdy, neboť kdo se stanoviskem nesouhlasí, může odpovědět stanoviskem vlastním a rozvinout tak diskusi.⁷² Vedle práce *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* připravoval Dmowski v době bezprostředně před propuknutím první světové války knihu, v níž zamýšlel podat celkový výklad o podstatě národa a státu. Text však zůstal v torzovité podobě a byl publikován až po skončení války v červnu 1919 v periodiku *Przegląd Narodowy* pod názvem *Wewnętrzna polityka narodowa* (Vnitřní národní politika).⁷³

Na základě generalizace dějinného vývoje resumoval Dmowski bezprostředně před propuknutím první světové války nejvážnější nebezpečí pro polskou identitu do několika bodů a spatřoval je (1) v hrozící „politické asimilaci“ Poláků v rámci jednotlivých záborů, které mohlo vést k rozštěpení polské otázky na tři regionální otázky, (2) v ohrožení ze strany nových národních hnutí (litevské, rusínské), jejichž příslušníci podle Dmowského získávali v polských kresech společně se Židy čím dál silnější hospodářské postavení, v (3) kulturní propasti mezi historickými vrstvami národa a lidem, (4) v roli židovské otázky a (5) v iluzi kosmopolitismu.

V historicko-argumentačním ohledu vycházel Dmowski při svém nazírání na polské politické myšlení z otevřeně formulovaného předpokladu o dlouhodobé opožděnosti polského historického vývoje za vývojem západní Evropy. Polské opoždování bylo přitom podle Dmowského interpretace ve značné míře dáno tím, že Polsko vždy ve svých dějinách „přesazovalo na své území cizí instituce, které zde poté špatně rostly, ba co víc, stávaly se v důsledku odlišných podmínek karikaturou svých předobrazů a v neposlední řadě i nositelem cizích zájmů“. Z tohoto důvodu pokládal Dmowski polský historický vývoj a současnou polskou situaci za evropské specifikum, odlišné svou podstatou od situace jiných národů, a vyvozoval z něj důsledek, že Polsko nemůže jednoduše přejímat cizí vzory.⁷⁴

Probíhající historické období pokládal Dmowski za epochu transformace evropských společností, kdy se „dosavadní předměty vnitřních bojů vytrácejí a na jejich místo nastupují jiné“. V 19. století byl hlavní náplní politického boje spor mezi demokracií a konservatismem,

⁷² Pro výstižnost cit. v originále: „Nie jestem historykiem, jeno szermierzem swoich idej... Jedyną właściwie drogą dochodzenia w życiu politycznym prawdy jest szczerza polemika, uczciwy spór stron przeciwnych“. Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. VI.

⁷³ Srov. Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 29-82.

⁷⁴ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 50.

mezi revolucí a reakcí.⁷⁵ Na Západě soupeřili konzervativci po celé 19. století s liberálně-demokratickým proudem, který se čím dál zřetelněji dostával do popředí a nabýval nad konservatismem převahy. Původní, do značné míry aristokratický konservatismus začal v posledních desetiletích 19. století ustupovat z politické scény, podřídil se svými principy liberalismu, ba co víc, stal se liberalismem v tradicionalistickém hávu a dohrál tak svou dějinnou úlohu. Vztah konzervatismu a liberalismu v dějinné situaci, kdy se podle Dmowského konzervatismus dostal pod vliv liberalismu a konzervativní forma byla naplněna liberálním obsahem, se Dmowski pokusil rétoricky demonstrovat efektní personifikací. Poměr liberalismu ke konzervatismu (lpícímu sice na tradiční formě, ale zbavenému konzervativních hodnot) charakterizoval podle Dmowského nejlépe příklad ženy, která zcela ovládá svého muže, avšak navenek mu prokazuje úctu.⁷⁶ Konzervatismus se podle Dmowského sblížením s liberálním kapitalismem materializoval, uvěřil přespříliš v peníze a ztratil víru v morální a náboženský základ svého programu. Odklonem od hodnot k pouhému vnějšímu projevu sounáležitosti s tradicí se konzervatismus zbavil toho nejhodnotnějšího, co měl. Projevem tohoto vývoje se stal měnící se životní styl společenských vrstev, z jejichž řad se konzervativci rekrutovali – aristokracie se připodobňovala bohatému liberálnímu měšťanstvu.⁷⁷

Liberalismus formovaný pod vlivem doktrín Francouzské revoluce zašel podle Dmowského příliš daleko v utváření vzájemné opozice a nevraživosti mezi identitou jednotlivce, jeho právy a zájmy na straně jedné a kolektivní národní identitou na straně druhé.⁷⁸ V moderní západoevropské společnosti přelomu 19. a 20. století byl proto podle Dmowského konzervatismus staršího typu (pohlčený v průběhu 19. století liberalismem) nahrazován novou verzí konzervativního myšlení, hledající oporu v širokých vrstvách obyvatelstva, jež se právě tehdy začaly integrovat do politického života. Tento nový konzervatismus postavil do popředí moderní kolektivní národní identitu a přejal ze staršího konzervatismu ty rysy, které představovaly skutečné a ne jen domnělé hodnoty, obsah, nikoliv pouze tradicionalistickou formu - tyto hodnoty byly přítom v moderní společnosti dobře

⁷⁵ Dmowski, R.: Wewnętrzna polityka narodowa. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913{1919}], s. 49, 50.

⁷⁶ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 131.

⁷⁷ Dmowski, R.: Wewnętrzna polityka narodowa. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913{1919}], s. 53-54.

⁷⁸ V tomto Dmowského přístupu se projevil antisemitsky laděný prvek Dmowského myšlení. Podle Dmowského se liberalismus postavil proti souladu zájmů jednotlivce a společnosti (národa) kvůli vlivu Židů, kterým individualistická liberální společnost a oslabení kolektivních národních identit usnadňovaly prosazování vlastních zájmů. Židé proto podle Dmowského účelově volili zastírací manévr a vystupovali ve jménu smyšlených třídních zájmů, všelidských zájmů či zájmů jednotlivce, které představovaly jen účelovou kamufláž.

aplikovatelné. Konzervativní elementy ve většině evropských zemí se podle Dmowského buďto staly součástí nového národního proudu politického myšlení, nebo se s ním alespoň sblížily.⁷⁹ V Anglii se tak na bázi národní myšlenky starý torysmus spojil s odštěpenci od liberální strany v opozici proti irskému home rule a vytvořil unionistickou stranu. Ve Francii zbytky konzervativců staršího typu spatřovaly svou naději do budoucna především ve francouzském národoveckém myšlení. V Německu se konzervatismus přímo ztotožnil s nacionalismem a dokonce i katolické Centrum, ještě před krátkou dobou vnímané jako protiněmecké (protipruské) hnutí německého jihu, se čím dál více stávalo hlasatelem německého národního programu. Předmětem politiky v evropských zemích přestával být podle Dmowského na přelomu 19. a 20. století stát a začínal jím být národ, který nadále pohlížel na stát jen jako na svůj nástroj. Vývoj od státu k národu proběhl podle Dmowského zvláště rychle v Rakousku-Uhersku, přičemž za nejcharakterističtější doklad tohoto stavu pokládal Dmowski boj Čechů s Němci.⁸⁰

V Polsku podle Dmowského na rozdíl od většiny Evropy politický proud, jenž pod označením „konzervativní“ vystoupil na scénu, začal reprezentovat hlavního oponenta myšlení orientovaného na moderní národní identitu. Spatřoval v moderním národním myšlení svého úhlavního nepřítele a byl proto ochoten spojit se proti němu s kterýmkoliv politickým proudem od liberálů přes socialisty po Židy. V historické perspektivě Dmowski zdůraznil, že polský konzervatismus nebyl autochtonním fenoménem a vznikl v průběhu 19. století pod cizím vlivem. Nestal se proto na rozdíl od jiných evropských zemí obráncem autentické národní tradice, nýbrž v mnoha ohledech právě proti národní tradici útočil. Polský konzervatismus, odpovídající podle Dmowského interpretace v evropském kontextu spíše západoevropskému konzervativnímu proudu starého než moderního typu, nepostřehl vznik masové společnosti na přelomu 19. a 20. století a na rozdíl od konzervatismu v západoevropských zemích se nedokázal (s výjimkou pruského záboru) přiblížit lidu. Zvláště frapantní bylo podle Dmowského zaostávání polského politického myšlení v rakouském záboru, kde byla politická pozice šlechtických konzervativců velmi silná – podle Dmowského hodnocení polská politika (na rozdíl od politických reprezentací ostatních národností habsburské monarchie) neporozuměla moderní společnosti a Poláci v politice za všemi dalšími rakouskými národnostmi zaostávali „o desítky let“ – novému postavení národa a

⁷⁹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.). Cześćochowa 1938 [1914], s. 133-134.

⁸⁰ Dmowski, R.: *O bankructwie metody konserwatywnej w polityce galicyjskiej*. In: Dmowski, R.: Pisma IV. Cześćochowa 1938 (1914, publikováno jako dodatek k práci Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*), s. 153-154, 155-157.

lidových mas v moderní politice na rozdíl od Poláků záhy porozuměli i Rusíni, kteří byli schopni nastalé situace neobyčejně brzy využít ve svůj prospěch.⁸¹

Zrod masové společnosti na přelomu 19. a 20. století stavěl podle Dmowského hledání národní identity do zcela nového kontextu. Tradiční antagonismus mezi konzervativním a liberálním pojetím společnosti charakteristický pro období před integrací lidových mas do společenského a národního života byl podle Dmowského minulostí a do popředí se dostávalo soupeření mezi dvěma variantami geneze moderní kolektivní identity – na jedné straně stála kosmopolitně laděná socialistická cesta, na druhé cesta orientovaná národně. Národně demokratický proud se měl podle Dmowského pojetí přirozeně stát reprezentantem druhé z nich.⁸² Podle Dmowského interpretace národní demokraté přijali za své výdobytky politické evoluce 19. století vedoucí k demokratizaci, cenili si politické svobody a v rozšíření politických práv na lidové masy spatřovali základ národní síly. Na druhé straně však na rozdíl od liberálních myšlenkových proudů (mezi něž Dmowski řadil celou škálu směrů od individualistů po socialisty a kosmopolity) pokládali zájem národa za nadřazený zájmu individua a bránili vše, co představuje „základ morální síly národa, vazbu na tradici, zemi a rodný jazyk, smysl pro zvyky, hierarchii“.⁸³ Národně demokratická varianta integrace lidu do společenského života měla v Dmowského interpretaci v polském prostředí dva hlavní oponenty – šlechtické konzervativce, kteří vznik moderní společnosti a úlohu lidu nebrali v potaz, a socialisty, žijící podle Dmowského „cizími vzory a napodobováním“. Podle Dmowského ideologického výkladu byli v Polsku právě národní demokraté průkopníky sblížení lidu a historických sociálních vrstev (aristokracie), zatímco konzervativci pokládali spolupráci historických vrstev a lidu takřka za revoluční čin a socialističtí radikálové doufali, že jim propast mezi historickými vrstvami a lidem umožní, aby lid získali na svou stranu a mohli jej podle své vůle ovládat. Polští konzervativci by za normálních okolností podle Dmowského museli uznat, že národní demokraté jsou jim ideově daleko blíže než socialisté či radikální liberálové. Konzervativci však dali údajně přednost politické taktice před ideou. Protože byla národní demokracie příliš silná, snažili se spolupracovat raději se socialisty, aby její vliv v polské společnosti pokud možno co nejvíce oslabili.⁸⁴ Polská socialistická strana (PPS) sice na rozdíl od svého internacionalistického protějšku (SDKPiL) uznávala národní

⁸¹ Dmowski, R.: *O bankructwie metody konserwatywnyj w polityce galicyjskiej*. In: Dmowski, R.: *Pisma IV*. Częstochowa 1938 (1914, publikováno jako dodatek k práci Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywniej w Polsce*), s. 152-154, 155-157.

⁸² Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywniej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 121.

⁸³ Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 57.

⁸⁴ Dmowski v tomto ohledu odkazoval zejména na spis tzv. Scriptor (pseudonym publicisty a politika Erazma Piltze, 1851-1929) *Nasze stronnictwa skrajne*. Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywniej w Polsce*. (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 83.

identitu za relevantní faktor, avšak její postup při prosazování národních zájmů byl podle Dmowského nazírání chybný tím, že se PPS snažila ve svém programu navázat na tradice polské emigrace a zvolila povstaleckou taktiku.⁸⁵

Ve svých bezprostředně předválečných textech Dmowski oproti svým dřívějším přístupům výrazněji tematizoval náboženskou otázkou a historickou i aktuální roli náboženství při utváření a udržování národní identity. Společenská role náboženství podle Dmowského interpretace nesouvisela bezprostředně ani nutně s vírou. Náboženství v podobě tematizované Dmowským představovalo spíše vyjádření národní identity a jejího garanta. Protináboženské směry myšlení byly podle Dmowského zpravidla zároveň protinárodně orientované. Dmowski nepožadoval, aby se jednotlivci osobně hlásili ke katolické víře a nenamítal nic proti osobnímu vyznávání jiných náboženství, zároveň však vyslovil požadavek, aby každý příslušník národa v zájmu koherence národní identity respektoval státní náboženství, kterým byl pro Polsko katolicismus. Argumenty pro tento přístup hledal Dmowski v zahraničních historických příkladech. Spjatost silné národní identity, národních zájmů a náboženství si podle Dmowského názoru dobře uvědomovali především protestantské národy v čele s Angličany a vytvořili v průběhu svých dějin v neposledí řadě právě díky tomu nejvyšší typ civilizace. Naopak v katolických (románských) zemích zamířilo myšlení k racionalismu a odvrhlo náboženství jako společenského činitele. Člověk se zvláště ve Francii snadno přehoupl od katolického dogmatismu k dogmatismu novému, ateistickému. Odklon od veřejné role náboženství způsoboval oslabování národní identity a v jeho důsledku i postupné zaostávání katolických (románských) zemí za protestantskými (germánskými) státy. Fransouzské slábnutí, fragmentární individualismus hodnot a dekadence v Dmowského vnímání kontrastovaly se silným vědomím sepětí s národními zájmy v případě Angličanů.⁸⁶

---

⁸⁵ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 60, 80, 82. Podle Wapińskiego pokusu o srovnání Dmowského a Piłsudského politické taktiky představoval Piłsudski (PPS) pokračovatele šlechtických revolucionářů a dědice spiklenecké tradice, zatímco Dmowski byl „plně dítětem své epochy“. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 86.

⁸⁶ Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913{1919}], s. 40-41.

Roman Dmowski a první světová válka

V červenci roku 1914, v době mezi atentátem na rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a rozpoutáním války, pobýval Dmowski v Londýně a snažil se bezvýsledně přesvědčit britské politiky (převážně liberály) o blízkosti propuknutí válečného konfliktu. Podle Dmowského poválečného hodnocení bylo propuknutí první světové války nevyhnutelné. „Pro člověka, který se pohroužil do studia polské otázky“, nebylo podle Dmowského cíleně emfatického vyjádření „žádné pochybnosti o tom, že se polský stát zanedlouho musí znovu objevit na mapě Evropy“. Dmowski však zároveň předpokládal, že se tak stane postupně v dlouhodobějším horizontu, nikoliv naráz, jak se nakonec v důsledku války situace vyvinula.¹ S ohledem na průběh modernizace Polska nicméně Dmowski soudil, že válka přišla příliš brzy a zastihla Polsko na půli cesty k modernitě – kdyby proces modernizace před propuknutí války postoupil dále, vyšlo by z války „o mnoho lepší Polsko“.²

Otázka, do jaké míry byl Dmowski v létě 1914 o započetí války skutečně přesvědčen, zůstává však nejasná, neboť jeho samotného spád událostí na přelomu července a srpna patrně překvapil. Jisté je, že řada představitelů polského veřejného života včetně Józefa Piłsudského doufala ve válečný konflikt mezi záborovými mocnostmi, který by tyto velmoci zainteresoval na podpoře polského hnutí a podnítil je ke snaze s Poláky intenzivněji spolupracovat. Po propuknutí války se v Rakousku-Uhersku objevila vize utvoření jednotného státního útvaru z ruského Polského království a Haliče pod vládou Habsburků, v Německu vznikaly koncepce uspořádání prostoru Mitteleuropy za vzniku na Německu závislých nárazníkových států, v Rusku pracovaly vládní kruhy s myšlenkou možného posílení autonomie Polského království, které by zahrnovalo i území sousedních záborů, což byl program, který Polákům již v prvním měsíci války přislíbil velkokníže Nikolaj Nikolajevič. V těchto silokřivkách mezinárodní politiky Dmowski (v konsenzu se svými názory zastávanými víceméně od počátku 20. století) volil taktiku spolupráce s Dohodou proti Německu a Rakousku-Uhersku, zatímco Józef Piłsudki a levicové hnutí odporu dávali přednost rakousko-uherské orientaci.

Propuknutí války bylo podle Dmowského poválečného vyjádření selháním německé diplomacie, která přispěla k rozpoutání konfliktu s několika velmocemi zároveň. V historicko-argumentačním ohledu Dmowski v této souvislosti dodával, že „kdyby Německo mělo ve 20. století Bismarcka nebo jemu rovného státníka, nikdy by nedošlo k válce s Anglií a s Ruskem

¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 10, 45, 162-164.

² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 219.

zároveň v situaci, kdy Německo mělo jen jediného nepochybného soupeře, Francii“. Na druhou stranu se však Dmowski domníval, že v první světové válce bylo Německo jedinou zemí, která měla jasný plán a zřejmé válečné cíle. Jednalo se však o plán nereálný – jeho uskutečnění by bylo možné jen za předpokladu naprosté hlouposti protivníků, ve kterou snad podle Dmowského Němci doufali.³ Kdyby byla německá diplomacie obratnější, Polsko by čekal nadále „osud drobného národku (*narodek*)“. Jedním z hlavních důvodů, proč se Němci odvážili rozpoutat válku, byla podle Dmowského neobyčejně silná pacifistická propaganda v dohodových státech. Předválečný pacifismus podle Dmowského názoru způsobil nedostatečnou připravenost Francie a Anglie na válku a v průběhu konfliktu byl poté příčinou jeho neobyčejného prodlužování. S ohledem na Rusko Dmowski uváděl, že byl přesvědčen o nevyhnutelnosti rusko-německého konfliktu v dlouhodobějším horizontu, avšak nepředpokládal jej v takovém rozsahu, jaký nakonec nastal.⁴

Poslední červencové dny roku 1914 trávil Dmowski ve švýcarském Morges u Ignacy Paderewského a poté měl v úmyslu odebrat se na ozdravný pobyt do Aix-les-Bains ve Francii. Informace o mobilizaci, které přicházely, jej však vedly k rozhodnutí vrátit se do Polského království. Skutečnost, že Dmowski pro cestu volil nejkratší trasu přes Německo, svědčila o určitém nedocení vážnosti situace. Dmowski byl během cesty v Německu dvakrát zadržen, nejprve byl držen v Kostrzyně nad Odrou a následně se dostal do provizorní internace ve Štětíně. Jen shodou okolností unikl dlouhodobé internaci. Přes Švédsko se Dmowski dostal do Petrohradu a ještě během cesty se seznámil s obsahem tzv. Deklarace Wiktora Jaroňského, kterou polští poslanci Dumy vydali 8. srpna. Deklarace vyjadřovala kontinuitu cílů polské politické reprezentace v ruském záboru, vyslovovala podporu „porážce společného nepřítele Polska a celého Slovanstva“ a stavěla se za sjednocení polských území. Dmowski byl se zněním deklarace spokojen a schvaloval ji. Po příjezdu do Petrohradu se Dmowski seznámil s obsahem plánované výzvy k Polákům vypracované za účasti liberálních politiků, která byla vyhlášena 14. srpna a podepsána velitelem ruských vojsk velkoknížetem Nikolajem Nikolajevičem. Výzva naznačovala budoucí sjednocení polských teritorií dotýkající se i území pod dosavadní německou a rakouskou vládou a šla tak dále než paralelní prohlášení k Polákům vydávaná v Německu a Rakousku-Uhersku, která počítala s realizací polských požadavků převážně jen na území dosavadního ruského záboru. Výzva tak z polské otázky nepřímou činila záležitost mezinárodní politiky, což byl cíl, o který Dmowski před válkou

³ Dmowski, R.: *Zagadnienie rządu*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 165.

⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 162-164.

dlouhodobě usiloval. Tento aspekt však rozpoznala i ruská správa v Polsku a otálela proto se zveřejňováním výzvy, k němuž přistoupila až na základě zásahu z Petrohradu.

Dmowski podle svých poválečných vzpomínek usiloval od počátku války o to, aby za války nepropukaly mezi Poláky zbytečné vnitřní spory a aby existující neshody nevyšly najevo v dohodových státech. Na rozdíl od předválečných let se proto vyhýbal polemice se svými názorovými odpůrci a snažil se omezit rovněž spekulace o otázkách, jež náležely spíše budoucnosti – jednalo se například o problém, jak bude vypadat budoucí polská ústava, jakou formu bude budoucí stát mít apod.⁵ V sondážním rozhovoru s ruským ministrem zahraničních věcí Segejem Sazonovem (1860-1927) zašel Dmowski na počátku války v územních nárocích značně daleko. Vyslovil požadavek, aby po válce bylo od Německa odtrženo celé Poznaňsko, západní i východní Prusy, Horní Slezsko, část Dolního Slezska (sycowský a namysłowskiy okres) a část Pomoří (łęborský a bytowskiy okres).⁶ Vůči přímému angažování Poláků ve válce a iredentistickým vystoupením byl však Dmowski značně skeptický a věřil v jejich neúčelnost a netaktičnost, neboť se v kontinuitě se svými dřívějšími názory domníval, že samostatná polská vystoupení by vyvolávala strach o vlastní zájmy na straně Ruska i Ústředních mocností a přibližovala by tak alternativu uzavření separátního míru na východní frontě, jehož realizace by znamenala pro polské národní cíle fiasko. Dmowski se domníval, že o polské otázce se bude rozhodovat především na mezinárodním poli a vedle zbraní přijde ke slovu i mezinárodní diplomacie. Dmowského postoje vycházely z předpokladu, že v nastalé situaci polským zájmům nejlépe prospěje vyčkávací taktika. V rozhovoru s Wiktorem Jarońským na počátku války se Dmowski údajně důvěrně vyslovil odmítavě vůči Jarońského představě personální unie mezi sjednoceným Polskem a Ruskem. Dmowski přitom zastával stanovisko, podle kterého by jakékoliv silnější angažování Poláků vedlo k nevítanému sporu mezi Poláky a Rusy, neboť uskutečňování Jarońského projektu by pro Poláky znamenalo příliš málo a pro Rusy příliš mnoho.⁷ Dmowského obavy z ruských projektů autonomie pro polská území pramenily patrně z předpokladu, že autonomie pro část polského historického teritoria by znamenala o to silnější rusifikaci teritorií, jež nebudou do autonomního Polska zahrnuta, a vedla by tak vlastně k novému dělení Polska. Doklad podobného vývoje mohl Dmowski spatřovat v rusifikačním tlaku v oblasti Chełmu (jež byla od Polského království odtržena nedlouho před první světovou válkou), v plánovaném poruštění suvalské gubernie,

⁵ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czeszochowa 1937 [1925], s. 283.

⁶ Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 161

⁷ Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 168.

ale i v ruském počínání na Rusy okupovaných územích rakouské Haliče, v rámci nichž Rusko pokládalo za polskou jen západní část haličského teritoria.

Když Dmowski okolo 20. srpna přijel do Varšavy, kde se před opětovným návratem do Petrohradu zdržel pouze deset dní, pominulo již nebezpečí rozpoutání protiruského povstání. Dmowski však na druhé straně sledoval s jistou nechutí příliš angažované a otevřeně proruské aktivity části obyvatel, vyvolané válečnými sliby. 16. srpna vznikl v Krakově Naczelny Komitet Narodowy (Vedoucí národní výbor, NKN) soustřeďující všechny polské politické směry orientované na Rakousko-Uhersko a vyhlásil utváření tzv. polských legií (*Legiony*). Na mezistranické poradě polských politických reprezentantů konané ve Varšavě 23. srpna se Dmowski vůči krakovské iniciativě ostře vymezil a odsoudil počínání těch představitelů národní demokracie v Haliči, kteří se na aktivitách NKN začali podílet. Ke svému překvapení našel na seznamu signatůřů NKN i řadu národních demokratů, které dosud pokládal za odpůrce prorakouské linie. Účast haličských národních demokratů na aktivitách NKN brzy skončila, a to po aféře vyvolané na konci září rozpuštěním východního Legionu. Zastánce prorakouské orientace socialista Józef Piłsudski podnikl v srpnu 1914 tažení z Haliče do Polského království ve snaze vyvolat protiruské povstání. Smýšlení místního obyvatelstva v ruském záboru bylo však ve válečné situaci spíše proruské a Piłsudského vystoupení tak nebylo příliš úspěšné. Když se Piłsudski nedočkal jednoznačnějších propolských vystoupení ze strany Německa a Rakouska-Uherska, přesunul svou pozornost od legií a Haliče k Polskému království samotnému, kde pod jeho vlivem začala rozvíjet činnost protiruská Polská vojenská organizace, přičemž západní mocnosti se snažil Piłsudski přesvědčit, že jeho aktivity jsou namířeny výhradně proti Rusku, nikoliv proti jeho západním spojencům.

Národním demokratům se podařilo získat na svou stranu šlechtické konzervativce ze Strany reálné politiky. Již na konci srpna 1914 národní demokraté se šlechtickými konzervativci vydali společné prohlášení v reakci na ustavení prorakouského NKN a od podzimu spolupráce obou stran pokračovala v rámci Polského národního komitétu. Již při jeho ustanovování se však projevíly neshody zrcadlící se ve sporu o předsedu komitétu. Konzervativci nesouhlasili s kandidaturou Dmowského a pod pohrůžkou přerušit spolupráce prosadili na post předsedy svého zástupce Zygmunta Wielopolského. V duchu koncepce vyčkávací taktiky však Dmowskému tato situace spíše vyhovovala. V Dmowského myšlení se patrně již tehdy rodila představa o klíčové úloze západní fronty a západních států při realizaci polských národních požadavků. Vůči Rusku byl Dmowski čím dál zdrženlivější, v rámci své taktiky se nesnažil přimět ruské představitele ke slibům v polské otázce a vyhýbal se i

rozhovorům s reprezentanty ruské politiky včetně liberální opozice. Kontakty s ruskou stranou přenechával představitelům konzervativců, a činil tak takovým způsobem, aby konzervativci při rozhovorech jednali jen sami za sebe. Po jednání Polského národního komitétu na jaře 1915, na němž většina přítomných žádala vyslání delegace do Petrohradu s polskými národními požadavky, prosadil Dmowski jako zástupce Stanisława Grabského, který měl představit pouze požadavky rakouských Poláků a jehož misi Dmowski vnímal jako projev oddalovací taktiky. Dmowski se údajně vyjádřil v tom smyslu, že formulace polských požadavků na území ruského záboru bude mít význam až tehdy, kdy Rusové v Polském království nebudou vojensky přítomni a území bude obsazeno Němci. Takový scénář ale zatím nenastal, neboť na jaře 1915 ruská armáda dosud zaznamenávala na bojištích úspěchy.⁸ Dmowského vyčkávací politika vycházela z předpokladu, že čas a prodlužující se válka budou hrát ve prospěch Poláků, neboť v průběhu vleklého konfliktu bude pozice Ruska slábnout, Rusko centrální polské území v Pověsli neudrží a západní velmoci budou hlavní silou, jež rozhodne o nezávislosti Polska.⁹

Dmowski byl skeptický vůči utváření polských dobrovolnických jednotek v rámci ruské armády. V této otázce panovaly ve vedení národních demokratů názorové neshody. 17. září předložili Zygmunt Balicki a Wiktor Jaroński ruským vojenským kruhům návrh na utváření polských jednotek, který si však kladl celou řadu podmínek. Počítal s vytvořením pravidelné polské armády pod polským velením, která by nadále existovala i po skončení války. Návrh byl ruskou stranou odmítnut, ruské vojenské kruhy však přesto přistoupili k utváření polských jednotek na základě marginálního soukromého návrhu v politice dosud neznámého Witolda Gorczyńskiego a v prosinci 1914 se začal ve městě Puławy formovat 1. Legion. Legiony měli statut pravidelné armády a jejich bojové nasazení se mělo řídit principem, aby jednotky nevstupovaly do bojů s polskými oddíly na rakouské straně. Politickým vůdcem legionu se stal Polský národní komitét (*Komitet Narodowy Polski*, KPN) složený z představitelů národní demokracie a šlechtických konzervativců, celkově byla však podpora Legionů ze strany národních demokratů spíše vlažná. S nedůvěrou hleděli na Legiony rovněž ruské vládnoucí kruhy, neboť v nich spatřovaly legální formu působnosti pro polské povstalce, a náborové akce proto nikterak nepodporovaly. V nastalé situaci byla přerušena další registrace branců a v březnu 1915 se národní demokraté od projektu politicky distancovali.

⁸ Archiv Polské akademie věd ve Varšavě, fond S. Kozicki, sign. 30, k. 55, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 169.

⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937, s. [1925], s. 283.

Předseda Polského národního komitétu Zygmunt Wielopolski byl na jaře 1915 přijat k audienci carem Mikulášem II. 3. června 1915 se konaly rusko-polské rozhovory, jejichž výsledkem byl vznik smíšené komise, která měla dospět ke kompromisu v otázce polské autonomie. Dmowski v době probíhajících vyjednávání zastával názor, že by se rozhovory měly otázce autonomie vyhnout a pozornost by se měla soustřeďovat spíše na otázku teritoriálních požadavků vůči Německu, případně na problematiku diskriminace polského etnika v oblasti kresů. Jednání komise probíhala do poloviny července, avšak bez konkrétního výsledku. V této době již Rusko začínalo zaznamenávat vojenské porážky. Na počátku srpna Němci obsadili Varšavu. Dmowski, který již v červnu odjížděl z Varšavy do Petrohradu, měl o tehdejší bojeschopnosti Ruska nevalné mínění. Podle vzpomínek Dmowského spolupracovníka Stanisława Kozického se Dmowski při odjezdu z Varšavy vyjádřil slovy, že porážkou Ruska válka naštěstí nekončí a klíčové slovo při rozhodnutí válečného konfliktu budou mít západní mocnosti, Francie a Británie.¹⁰ Dmowski byl proto rozhodnut pro brzký odchod na západ a zastával názor, že polská politika v Rusku by měla být účinně pasivní, vedená nikoliv úsilím něčeho dosáhnout, nýbrž v první řadě snahou nedopustit se chybného kroku, který by přispěl k uzavření separátního míru mezi Německem a Ruskem.

O Dmowského odjezd na západ usilovali ti polští emigrační představitelé v západních zemích, kteří se obávali sílících prorakouských tendencí v polském národním hnutí. V září 1915 vznikla ve švýcarském Lausanne Ústřední polská agentura (*Centralna Agencja Polska*) s polem působnosti v oblasti tiskové propagace polských požadavků. O měsíc později Dmowski obdržel zprávu s naléháním, aby přicestoval do Švýcarska. Skupina okolo Jana Kucharzewského (1876-1952) se totiž čím dál výrazněji zasazovala za polskou spolupráci s Německem a Rakouskem-Uherskem. Vzhledem ke svým postojům se Dmowski na podzim 1915 začínal obávat, že by mohl mít s odjezdem z Ruska problémy. Podařilo se mu však získat pas a počátkem listopadu odjel z Petrohradu do Londýna.¹¹

Když Dmowski počátkem listopadu 1915 odjížděl z Petrohradu, uvědomoval si podle vlastních vzpomínek velmi těžkou pozici, z jaké bude třeba v západních zemích rozvinout polskou akci. Je třeba v této souvislosti zmínit, že Dmowski ve svých poválečných vzpomínkách kvitoval tehdejší taktnost ruské diplomacie, která mu nečinila v jeho aktivitách

¹⁰ Cit. dle Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 219.

¹¹ Z iniciativy ruského velvyslance v Londýně Beckendorffa získal Dmowski později diplomatický pas, od roku 1917 měl poté diplomatický francouzský pas. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 122.

potíže, což mu činnost usnadňovalo.¹² Podle Dmowského hodnocení situaci polské zahraniční akce zjednodušila okupace etnického Polska Ústředními mocnostmi, neboť tak bylo eliminováno nebezpečí polsko-ruských konfliktů na polském území a vztah k Rusku se stal svým způsobem vztahem vnějším.¹³ V Londýně se Dmowski rozhodl usadit a organizovat odtamtud své válečné politické aktivity. Právě v Londýně strávil Dmowski během války nejvíce času.¹⁴ Volba britské metropole byla ovlivněna Dmowského blízkým předválečným vztahem k Británii a britské kultuře a rovněž přesvědčením, že Británie představuje klíčový článek protiněmecké koalice. Z předválečných návštěv Británie měl Dmowski v Londýně určité známosti v politických kruzích, celkově byl ale známější spíše v Paříži.¹⁵ Oproti Paříži však Dmowski v Londýně předpokládal větší svobodu vyjadřování ohledně polské otázky díky slabším vlivům ruské diplomacie.

Do Lausanne Dmowski dorazil na konci prosince 1915 a jeho argumentace posílila pozici protiněmeckého proudu, která byla zvláště v řadách konzervativních spojenců národních demokratů otřesena vojenskými úspěchy Němců. Příjezd Dmowského na západ vedl z počátku k uspořádání polarizace názorových proudů v rámci polské emigrační akce, nakonec však přispěl ke konsolidaci západního odboje. Dmowského odpůrci zorganizovali žurnalistickou kampaň v americkém tisku zaměřenou proti vedoucímu Ústřední polské agentury Erazmu Piltzovi (1851-1929), který byl denuncován pro svůj dřívější loajalismus vůči Rusku. Piltz musel z vedení agentury odstoupit, do jejího čela se však postavil Marian Seyda (1879-1967), předválečný vedoucí představitel národní demokracie v pruském záboru, který organizaci orientoval jednoznačně na západní země.

Na konci roku 1916 se o Dmowského aktivity začali intenzivně zajímat zpravodajské služby Ústředních mocností, a to s cílem získat Dmowského na svou stranu. V prosinci 1915 a následně v únoru 1916 se Dmowski setkal s jistým Polákem v rakouských diplomatických službách (pravděpodobně s Władysławem Skrzyńským). Dmowski v rozhovoru vyjádřil názor, že vítězství Ústředních mocností znamenající zahrnutí celého polského teritoria do německé sféry vlivu by mělo zhoubnou působnost na polský průmysl, jenž by nebyl schopen soutěžit s německou konkurencí. Rakouský diplomat, se kterým Dmowski hovořil, o schůzce zřejmě referoval na oficiálních místech a Dmowskému byla z Berlína telegraficky zaslána

¹² Dmowski ve svých poválečných vzpomínkách vysoce oceňoval profesionalitu ruských velvyslanců v Londýně a Paříži, Benkendorffa a Izvolského, a s ohledem na diplomacii nezávislého poválečného Polska vyslovil přání, aby se polská diplomacie „rychle dostala na takovou úroveň a měla ve svých službách takové osobnosti“ jako byli Izvolskij a Beckendorff. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czesłochowa 1937, [1925], s. 257.

¹³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 269.

¹⁴ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel.* Wrocław 2007, s. 124.

¹⁵ Wapiński, R.: *Roman Dmowski.* Lublin 1988, s. 223.

optimisticky laděná zpráva o plánované budoucnosti polského průmyslu v případě německého varianty řešení polské otázky. Němci Dmowského zřejmě vyzývali k návratu do Varšavy a nabízeli mu setkání s říšským kancléřem.¹⁶

Ve srovnání s Ústředními mocnostmi přistupovaly západní země k polské otázce značně zdrženlivě. Kromě menšího bezprostředního geopolitického zájmu o oblast středovýchodní Evropy zde sehrávala významnou roli především skutečnost, že polská otázka byla pokládána za vnitřní záležitost carské říše a západní mocnosti v tomto ohledu respektovaly suverenitu svého ruského spojence. Kvůli obavám západních velmocí z uzavření separátního míru mezi Ruskem a Ústředními mocnostmi byla bližší spolupráce s polskými emigračními představiteli bez ruského prostřednictví až do jara 1917 nemožná. Arthur Balfour (1848-1930), vlivný politik a podějšší britský ministr zahraničí, označil v prosinci 1916 v memorandu pro britského premiéra Herberta Asquithe (1852-1928) autonomii polských teritorií v rámci carské říše za nejlepší řešení polské otázky. Polský odboj na západě se proto musel soustředit na publicistickou a propagační tiskovou činnost. Dmowski pravidelně pronášel přednášky o polské otázce, snažil se navazovat kontakty s vlivnějšími britskými poslanci, vyššími státními úředníky, novináři a spisovateli. Na univerzitě v Cambridge získal Dmowski v srpnu 1916 po sérii přednášek čestný doktorát filosofie. Své pojmání polské otázky se Dmowski snažil přizpůsobovat britské mentalitě, redukoval ve svých projevech množství fakt s ohledem na jejich efekt a údajně se často pokoušel výklad doplňovat o vtipně laděné pasáže. V domě na Mount Street 46, který Dmowskému pro život a úřadování poskytl zámožný hrabě, účastník polských národních aktivit a jejich štědrý mecenáš Maurycy Zamoyski (1871-1939), Dmowski podle vzpomínek svého tehdejšího spolupracovníka Stanisława Kozického denně přijímal britské hosty, které lákal mimo jiné i na kulinářské umění svého kuchaře a dobrý vinný sklep. Mezi časté Dmowského hosty patřili podle Kozického specialisté na východní Evropu z britského ministerstva zahraničí George Clark (1874-1951) a John Duncan Gregory (1878-1951), z řad publicistů poté především Henry Wickham Steed (1871-1956), ze spisovatelů Gilbert Keith Chesterton (1874-1936) a Hilaire Belloc (1870-1953).¹⁷

Na konci února 1916 vedl Dmowski rozhovory s ruským velvyslancem v Paříži Alexandrem Izvolským a předložil mu memorandum předané též zbylým spojencům. Válku interpretoval Dmowski cíleně jako primárně německo-ruský konflikt, v němž sehrává největší význam teritorium „větších či menších národností usedlých mezi Rusy a Němci od

¹⁶ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 174-175.

¹⁷ Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 175-176.

Středozevního k Baltskému moři“. Vyslovil přitom předpoklad, že právě ta z mocností, které se v dané oblasti podaří upevnit svůj vliv, bude schopna realizovat své válečné a geopolitické cíle. Německo líčil Dmowski jako „národ, který svou organizací převýšil všechny jiné“ a „jehož síly rostou větší rychlostí než síly jiných evropských národů“. Pokud by Německo nebylo v probíhající válce jednoznačně poraženo (tzn. i v případě, že by byl výsledek války kompromisní či by bylo vítězství Dohody jen částečné), byl by důsledkem stávající války nárůst moci Německa ve střední a východní Evropě a v dohledné době by došlo k dalšímu konfliktu, jehož tíže by na Rusko dolehla daleko více než útrapy probíhající války. Německo podle Dmowského k realizaci svých válečných cílů výrazně využívalo potenciálu menších střeoevropských národů, jejichž zájmy byly od těch německých zcela odlišné, a pokud by nebylo Německo na základě výsledků války donuceno přestat s exploatací neněmeckých zemí, v příští válce by mu žádná síla nezabránila vydobýt panství nad celým světem. Rusko nalézalo podle Dmowského u obyvatelstva regionu středovýchodní Evropy větší sympatie obyvatelstva než Německo a mělo tím i větší naději na úspěch, neboť národy středovýchodní Evropy si uvědomovaly, že jejich národní a hospodářská budoucnost je méně ohrožena Ruskem než Německem. Vedle toho většina místních populací náležela k slovanské rase, což „činilo jejich solidaritu s Ruskem vcelku přirozenou“. Dmowski tak nevyslovil emocionálně laděnou tezi o přátelství s Ruskem, ale zdůraznil reálně politické zájmy a etnickou příbuznost, které zdůvodňují kooperaci a mají potenciál usnadňovat spolupráci mezi Ruskem a menšími národy středovýchodní Evropy.¹⁸

V historicko-argumentačním ohledu Dmowski v memorandu zdůraznil postupný přechod významu ze státu na národ, k němuž došlo během 19. století, a chtěl svou argumentací ruské představitele přesvědčit, aby přestali přemýšlet v úzce dynastickém a státním rámci a reflektovali otázku střeoevropských národností, které se staly v nedávné minulosti relevantním politickým a sociálním fenoménem. Podle Dmowského podání se ve střední Evropě v průběhu 19. století rychle rozvinulo národní vědomí založené na společném jazyku a tento vývoj se nejsilněji dotkl Rakouska-Uherska, kde ohrozil německo-maďarskou dominanci. Na druhé straně ale národní hnutí stmelilo ve střední Evropě v jeden celek německé etnikum, rakouští Němci se přestali považovat za svébytný národ a začali na hohenzollernské Německo pohlížet jako na oporu vůči neněmeckým národnostem v habsburské říši. V kontinuitě se svými předválečnými názory zachycenými v knize *Niemcy*,

¹⁸ Dmowski, R.: Memorjał w sprawie uznania niepodległości Polski złożony przez R. Dmowskiego rządowi rosyjskiemu na ręce ambasadora w Paryżu, Izwołskiego, w marcu 1916 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 245, 253.

Rosja i kwestja polska Dmowski konstatoval, že rakousko-německé spojenectví se transformovalo v nerozlučný svazek, v němž bylo Rakousko vazalem Německa, a Berlín ovládal nejen vnější, ale i vnitřní politiku Rakouska. Německo se podle Dmowského interpretace před válkou snažilo otevřít si cestu na jihovýchod, do Konstantinopole, Malé Asie a k Perskému zálivu. Za tímto účelem se německá diplomacie pokoušela o ústup Ruska z Evropy a oddálení ruských zájmů od jihovýchodní Evropy soustředěním jeho pozornosti na Asii, zvláště na Dálný východ. Když se Německu tento geopolitický tah nepodařil, stala se válka nevyhnutelnou.¹⁹

Na rozdíl od Rusů Němci podle Dmowského reflektovali rostoucí význam národnostní otázky ve střední Evropě. Mlhavé koncepce ruské politiky Dmowski v této souvislosti postavil do kontrastu s jasně koncipovanými představami Němců. Dmowski přitom cíleně vystoupil s tvrzením, že německé sliby Polákům nenalézají na ruské straně paralelu, a to za situace, kdy Němci začínají připouštět diskusi i o budoucnosti Poznaňska, neutralizaci dolního toku Visly a o zřízení volného přístavu ve Gdaňsku, který by Polákům umožňoval přístup k moři. Tyto sliby mohly podle Dmowského propagandistické interpretace vést k utvoření až milionové polské dobrovolnické armády bojující na německé straně. Zabránit takovému vývoji mohlo podle Dmowského jen vydání jasného prohlášení ze strany Dohody, které by Polákům přiznávalo místo mezi evropskými národy. Dohoda by podle Dmowského měla jasně vystoupit s koncepcí svobody a nezávislosti národů, která by stála proti německé koncepci nadvlády nad evropskými národy, a v zemích střední a jihovýchodní Evropy by umožňovala znovunabytí důvěry v Rusko. V Dmowského memorandu se tak zračila opatrná, byť jasně zřetelná kritika ruské válečné politiky, která podle Dmowského vyjádření neměla žádný program a s výjimkou samého počátku války se přes možný potenciál slovanské propagandy nepokusila navázat žádné kontakty s národy středovýchodní Evropy. Dmowski zdůraznil, že na počátku války panovalo proruské nadšení, víra v poslání Ruska při osvobození národů středovýchodní Evropy se však brzy vytratila. Ve vztahu k Polákům v tomto ohledu podle Dmowského sehrála neblahou úlohu ruská politika v Haliči a ruské váhání v otázce budoucnosti Polska.

S ohledem na představu budoucnosti středovýchodní Evropy pracoval Dmowski (podobně jako Masaryk) s triádou států Polsko – Československo – jihoslovanský stát. Čechy, Srby a Rumuny Dmowski pokládal za přirozené spojence Poláků a s ohledem na prioritu

¹⁹ Dmowski, R.: *Memorjał w sprawie uznania niepodległości Polski złożony przez R. Dmowskiego rządowi rosyjskiemu na ręce ambasadora w Paryżu, Izwołskiego, w marcu 1916 r.* In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 242-243.

německého nebezpečí respektoval i to, že se dalším z přirozených spojenců stávají Rusové.²⁰ V dějinném ohledu Dmowski potrh, že slovanské národy těchto zemí vždy nejvíce „vzdorovaly německým plánům v oblasti mezi Středozezemním a Baltským mořem“. V probíhající válce Němci podle Dmowského spoléhali, že „se jim podaří donutit Srby k podřízení se, ovládnout Čechy a nalézt kompromis s Poláky“. Zároveň Dmowski vystoupil s argumentem, že v oblasti mezi Středozezemním a Baltským mořem v severojižním a Německem a Ruskem v západovýchodním směru ztělesňují Poláci nejdůležitější národ jak svou početností, tak i stupněm své civilizace a svými politickými tradicemi. V rámci regionu představovali Poláci podle Dmowského jediný národ v plném smyslu.²¹

Ruské reakce na Dmowského memorandum byly diferencované. Vstřícnou politiku vůči Polákům propagovaly vojenské kruhy, proti se stavěl státní aparát a byrokracie. Izvolskij sám se postavil ostře proti Dmowského představám a na nejbližší mezispojenecké konferenci dokonce prosazoval, aby byl článek o svobobě národů vypuštěn z koncepce válečných cílů Dohody. Zdrženlivější byla reakce ruského ministra zahraničních věcí Sergeje Sazonova, který sice nesouhlasil se zmezinárodněním polské otázky, byl ale nakloněn autonomii Polského království v rámci Ruska. Ruský velvyslanec v Londýně Beckendorff Dmowskému vzkazoval, aby přijel do Petrohradu vyložit blíže své představy zahrnuté v memorandu, Dmowski však cestu do Ruska odmítl, neboť se obával, že by tam byl delší dobu držen a nemohl by se do západní Evropy vrátit.

Na jaře roku 1916 se v oficiálních kruzích dohodových zemí šířily informace o údajné Dmowského tajné spolupráci s Ústředními mocnostmi. V březnu 1916 se tato obvinění vyskytla ve dvou zprávách britského ministerstva zahraničních věcí. Autorem zpráv byl Lewis Namier (1888-1960), britský historik židovského původu s kořeny v Haliči, který byl s polskou problematikou dobře obeznámen a nebyl polským válečným požadavkům nakloněn. Obvinění Dmowskému přinesla řadu nepříjemností při veřejném působení a Namierovy tehdejší i pozdější aktivity dále prohlubovaly Dmowského antisemitismus a utvrzovaly Dmowského v přesvědčení, že Židé vzhledem ke svým vlastním národním zájmům usilují o znemožnění nezávislé existence polského národa.²² Dmowski však během války židovskou otázku v Polsku ve svých oficiálních prohlášeních neexponoval, do značné míry patrně z toho důvodu, že se nedotýkala teritoriální problematiky, stojící ve válečných letech v Dmowského

²⁰ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 281.

²¹ Dmowski, R.: *Memorjał w sprawie uznania niepodległości Polski złożony przez R. Dmowskiego rządowi rosyjskiemu na ręce ambasadora w Paryżu, Izwołskiego, w marcu 1916 r.* In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 247, 248-249, 252.

²² O otázce pojednává Latawski, P.: *The Dmowski – Namier Feud, 1915-1918. Polin. A Journal of Polish-Jewish Studies, II*. Oxford 1987, s. 39-47.

politickém úsilí v popředí. Dmowského soukromá vyjádření nicméně svědčí o skutečnosti, že právě deterritorializovanou židovskou otázku pokládal Dmowski za větší problém pro polskou identitu než teritorializovatelný poměr Poláků k Rusům a Němcům.²³ V květnu se obvinění z Dmowského příprav na spolupráci s Ústředními mocnostmi vyskytlo i na ruském ministerstvu zahraničních věcí a na příkaz premiéra Borise Stürmera (1848-1917) byl rozeslán ministrům, gubernátorům a policejním velitelům důvěrný oběžník informující o údajných Dmowského podnicích. V červenci se obsah oběžníku vyskytl v tisku.

5. listopadu 1916 vyhlásily Ústřední mocnosti na území okupovaného ruského záboru nezávislé Polsko. Dmowski pokládal vznikající stát za loutkový útvar a 11. listopadu 1916 podepsal tzv. Lausanneskou deklaraci vyjadřující protest proti tomuto činu. Polským exilovým představitelům v západní Evropě bylo zřejmé, že musejí uklidnit ruské obavy a jasně deklarovat, že netouží po obnově Polska v hranicích z roku 1772. Ve svém vyjádření k vyhlášení nezávislého Polska pod kuratelou Ústředních mocností představitelé polské zahraniční akce prohlásili, že ještě důležitějším cílem než získání politické nezávislosti je pro Poláky znovusjednocení národa, k němuž nově vzniklý loutkový stát nepřispíval, neboť vytvoření nového Polska pouze z jediného (ruského) záboru představuje nové dělení národa.²⁴

Již dříve Dmowski vyslovil mínění, že pokusy Ústředních mocností o utvoření formálně nezávislého Polska, posunující polskou hranici značně na východ, byly úmyslně konstruovány tak, aby rozeštvávaly Poláky a Rusy.²⁵ Německá politika ohledně vzniku loutkového nezávislého polského státu byla podle Dmowského poválečného vyjádření účelovou blamáží vedenou ve skutečnosti snahou o uzavření separátního míru s Ruskem. V kontinuitě se svými předválečnými názory Dmowski tvrdil, že Němci správně spatřovali v zastrašování polským nebezpečím nejúčinnější cestu k dohodě s Ruskem a tento svůj postoj zakládali na dějinných zkušenostech, jež ukazovaly, že vytažení polské karty vždy představovalo zaručený prostředek k nalezení společné řeči s carskou říší. Podle Dmowského nebylo náhodou, že Němci akcentovali polskou identitu a polský faktor zvláště výrazně na východním pomezí polských teritorií, například v Litvě, kde německý generál Pfeil označil roku 1915 Vilnius účelově za „perlu polského království“. Podobně němečtí autoři začali

²³ V dopisu Zygmuntovi Wasilewskému z poloviny července 1917 Dmowski uvedl: „Byl jeden člověk, jmenoval se Dmowski, a ten před několika lety řekl, že naše problémy s Rusi jsou maličkovití ve srovnání s našimi problémy s Němci, a i ty jsou snazší než naše záležitost se Židy“. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 188-189.

²⁴ Deklaracja Łożańska ogłoszona po akcie 5. listopada 1916 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 255.

²⁵ Dmowski, R.: Memorjał w sprawie uznania niepodległości Polski złożony przez R. Dmowskiego rządowi rosyjskiemu na ręce ambasadora w Paryżu, Izwołskiego, w marcu 1916 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 249.

podle Dmowského cíleně psát o projektu polského Nationalstaatu počítajícím s oddělením litevsko-rusínských zemí od Ruska. Za užití historické paralely Dmowski zdůraznil, že Polské království ustavené 5. listopadu 1916 aktem dvou císařů (německého a rakousko-uherského) představovalo zcela fiktivní stát závislý na Německu podobným způsobem, jakým bylo Kongresové království po roce 1815 závislé na Rusku. Zformování polských legionů v Haliči pod vedením Piłsudského podle Dmowského naštěstí nenalezlo větší ohlas, neboť kdyby byl tento pokus úspěšný, došlo by patrně záhy k uzavření míru mezi Německem a Ruskem, který by na dlouho určil další uspořádání polské otázky a znamenal by pro celou polskou politiku katastrofu. V takové situaci by podle Dmowského polská teritoria sehrála nemalou, avšak neblahou úlohu v dějinách Evropy, neboť Němci by volné síly vrhli z východní na západní frontu a zakrátko by porazili Francii.²⁶

Ve skutečnosti však Dmowski v listopadu 1916 vyhlášení loutkového polského státu vnímal jako takticky příznivý čin, neboť se domníval, že otevřená německá a rakousko-uherská aktivita v polských záležitostech podnítlí dohodové země k většímu angažování v polské otázce. Během rozhovorů s ruským velvyslancem Izvolským Dmowski vyzýval, aby Dohoda jako protiakci prohlásila sjednocení polských teritorií za jeden ze svých válečných cílů. V následujících dnech při audiencích u předsedy francouzské poslanecké sněmovny Paula Deschanela (1855-1922) a britského velvyslance v Paříži se Dmowski francouzského a britského představitele snažil přesvědčit, že Francie a Británie musejí ve vlastním zájmu v polské záležitosti jednat i bez ohledu na Rusko. Podle Dmowského vlastních poválečných vzpomínek tehdy polští představitelé na Západě vystupovali s argumentem, že postoj Poláků k Němcům závisí ve velké míře na postojích polské emigrace a na pokynech, které do Polska dávají. Západ sice věděl, že mu polští představitelé nemohou v nastalé situaci nikterak aktivně prospět, uvědomoval si však, že mohou zabránit tomu, aby se Poláci dali na stranu nepřátel a aby jejich dobrovolnické jednotky posílily vojenskou moc Německa. Právě tehdy Dmowski údajně poprvé pocítil, že reprezentanti polské emigrace nejsou již na Západě vnímáni jako pouzí informátoři, ale představují sílu, se kterou se počítá.

Za významný moment ve vývoji polské otázky v průběhu první světové války pokládal Dmowski Wilsonovo poselství k senátu z 22. ledna 1917, které v Dmowského interpretaci vyjadřovalo mínění o shodě mezi světovými státníky v otázce vzniku sjednoceného a nezávislého Polska. Americký zájem o polské záležitosti podnítila podle Dmowského aktivita polských krajanů v USA v čele s iniciativou Ignacyho Paderewského,

²⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 177, 213, 335.

polského klavíristy a hudebního skladatele světového významu, který se za války angažoval v polské emigrační politice a stal se záhy Dmowského spolupracovníkem i soupeřem. Na rozdíl od představitelů Británie a Francie podle Dmowského Wilson nemusel brát ohled na spojenectví s Ruskem a mohl si proto takto otevřený výrok o polské otázce dovolit. Důrazem na sjednocené Polsko se podle Dmowského Wilsonovo pojetí polské otázky diametrálně lišilo od podoby, kterou dávalo Německo loutkovému polskému státu pod svým vedením.²⁷

Na konci roku 1916 Dmowski počítal s možností, že by v Rusku mohla propuknout revoluce. V prosincovém rozhovoru s Edvardem Benešem se vyjádřil skepticky o schopnosti ruské vlády ovlivňovat chod událostí. I když byl Dmowski podle svědectví pamětníků propuknutím únorové revoluce roku 1917 zaskočen, velmi rychle na pád starého režimu zareagoval a již koncem března předložil britské vládě memorandum, které vyslovovalo požadavek, aby Dohoda přijala deklaraci slibující sjednocení polských území a vznik nezávislého polského státu. Až do propuknutí revoluce v Rusku byly podle Dmowského podmínky pro vydání takové deklarace nepříznivé, neboť Rusko pokládalo polskou otázku za svou vnitřní záležitost. Po revoluci se ale situace změnila. Dmowski prohlásil, že „nejvlivnější polské strany, reprezentující většinu země, odmítly spolupráci s [Ústředními mocnostmi] utvořenou Státní radou (*Rada Stanu*)“, zdůraznil však, že Poláci v té souvislosti od spojenců očekávají prohlášení dotýkající se budoucnosti Polska, přičemž deklarace slibující sjednocení a nezávislost by podle Dmowského tvrzení silně zapůsobila na ty Poláky, kteří stanuli na straně Ústředních mocností pouze z nenávisti k Rusku, nikoliv z jakýchkoliv sympatií vůči Německu.²⁸

Dmowského vystupování vůči Rusku bylo náhle o poznání sebevědomější a oprostilo se od dosavadních taktických ohledů. V dopisu Zygmuntovi Wasilewskému (1865-1948) v polovině července 1917 vyslovil Dmowski v historickém ohledu mínění, že dílo ruských vládců Petra I. Velikého (vl. 1682-1725) a Kateřiny II. (vl. 1762-1796) je nenávratně zničeno a s ustavením hranic na východě nebude mít Polsko takové potíže, jak Dmowski i jiní dosud předpokládali. Dmowski argumentoval tím, že výrazným oslabením Ruska a trvajícím revolučním potenciálem v této zemi hrozícím v budoucnu ještě větším chaosem se ve středovýchodní Evropě vytvořilo mocenské vakuum, kterého Ústřední mocnosti velmi rychle využijí. Vzhledem ke strukturálnímu stavu Ruska nebylo podle Dmowského možné se zesílením Ruska počítat ani v dlouhodobější perspektivě a slabost Ruska jako mocenské

²⁷ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 367.

²⁸ Dmowski, R.: Pro memoria. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Czesłochowa 1937 [25. března 1917], s. 258-260.

protiváhy Německa ve východní Evropě nutně znamenala, že se celá východní Evropa stane německou sférou vlivu. Tomuto vývoji, který by byl neblahý i pro západní mocnosti, mohl podle Dmowského interpretace zabránit jen vznik nezávislých států ve středovýchodní Evropě a především vznik pokud možno co nejsilnějšího nezávislého Polska, neboť Poláci představovali jediné etnikum regionu, které si mohlo činit ambici náležet mezi velké národy se samostatnou „civilizací“ a evropskou mocenskou politikou. Geografickým předpokladem skutečně nezávislé existence Polska a podmínkou pro jeho schopnost sehrávat roli protiváhy Německa byl podle Dmowského podání přístup k bohatým ložiskům uhlí ve Slezsku, přístup k moři a dostatečný územní rozsah, který ale musel být podle Dmowského názoru limitován tak, aby nenarážel na příliš velké odstředivé tendence podněcované nepolskými národnostmi.²⁹ Dmowského představa geografických kontur budoucího Polska vycházela z předpokladu, že budoucí stát musí zahrnovat veškerá etnicky polská (*rdzennie polska*) teritoria, na severu by měl sahát k Baltu a na jihu by měly hranici tvořit Karpaty. V poválečných vzpomínkách Dmowski přiznával, že za nejtěžší úkol pokládal cíl dosažení Baltu a vůbec získání teritoria pruského záboru. Tato území byla však podle jeho názoru geopoliticky rozhodující, protože bez území pruského záboru by Polsko nutně zůstalo „malým státečkem“ a muselo by v důsledku toho odpovídajícím způsobem couvnout i na východě - „Polsko bez moře by vždy bylo nevolníkem mocnějšího souseda“.³⁰

Během jara a léta 1917 se Dmowského propagační a politická aktivita výrazně intenzifikovala. V novém kontextu vzniklém po propuknutí únorové revoluce v Rusku nepokládal již Dmowski za nejvážnější nebezpečí pro polské úsilí o vydobytí nezávislého státu odpor velmocí, ale „liberální doktrináristi“, které spojoval se snahami o co nejrychlejší ukončení války a s programem míru bez anexí.³¹ Ruskou revoluci a americký vstup do války v dubnu 1917 pokládal Dmowski za zlomové momenty ve válce, které však byly zároveň

²⁹ V dopisu psaném komisaři Národní ligy na Ukrajině Joachimowi Bartoszewiczowi (1867-1938) v polovině července roku 1917 Dmowski podotýkal, že s vedením východní hranice nutně jsou a budou spojeny problémy, protože se zde bude střetávat úsilí o vnější sílu nového státu (vyžadujícího teritorium o dostatečném rozsahu) a snaha o vytvoření vnitřně konsolidované země s jednotnou kolektivní identitou obyvatelstva: „Abychom byli silní navenek, je nám třeba posunout se dost daleko na východ, ale bychom si zachovali vnitřní sílu, nemůžeme se posunout příliš daleko, protože bychom ztratili polský charakter státu.“ Zároveň Dmowski v dopise vyslovil názor, že zahrnutí teritorií na severovýchodě (Litva, Bělorusko) by bylo méně nebezpečné než včlenění ukrajinských území na jihovýchodě a naznačil, že k Polsku by na východě mělo náležet území dosavadních gubernií Kowno (lit. Kaunas), Wilno (lit. Vilnius), Grodno (bělorus. Grodna), větší část minské gubernie a Volyně a dva okresy v Podolí (kamenecký a ploskirowský [od 1954 název Chmelnyckyj]) Cit. dle Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 237.

³⁰ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 179.

³¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 272; Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI) Częstochowa 1937 [1925], s. 265. Varování před tzv. mírem bez anexí bylo v Dmowského vyjádřeních a textech z posledních dvou let první světové války velmi časté. Předčasné uzavření míru se přitom Dmowski pokoušel interpretovat jako vítězství Německa.

velmi nebezpečné pro budoucí řešení polské otázky, neboť v souvislosti s těmito událostmi podle jeho hodnocení rostl význam radikálního liberalismu, nepolitického pacifismu a snah o uzavření míru. V poněkud propagandistickém duchu Dmowski pronášel názor, že myšlenka „míru bez aneksí“ byla ve skutečnosti ideou vzniklou v řadách německé sociální demokracie, která měla silný vliv na celé socialistické hnutí.³²

Dmowski sepsal v jarních měsících roku 1917 několik dalších memorand. V memorandu pro britského ministra zahraničních věcí Arthura Balfoura Dmowski v kontinuitě se svými dřívějšími válečnými postoji zdůraznil, že problematika teritoria středovýchodní Evropy se stala klíčovým bodem probíhající války. Na pořadu dne bylo podle Dmowského rozřešení otázky, zda se střední Evropa stane německou Mitteleuropou, či zda její značná část bude naopak zorganizována jako protiváha Německa. Za nezbytný hlavní válečný cíl Dohody Dmowski označil „usměrnění německé moci do hranic, které by dovozovaly evropskou rovnováhu“. Uskutečnění německého programu nezávislého Polska pod německou kuratelou by představovalo nejvýznamnější krok k dobytí celé střední Evropy ze strany Němců a vedlo by k jednoznačné německé dominanci na evropském kontinentě. Německo podle Dmowského na rozdíl od Ruska pochopilo, že je třeba roli národních hnutí brát v úvahu, a ukázalo Polákům vlídnou tvář, aby tak z Polska snáze učinilo své hospodářské zázemí posilující německou pozici v Evropě. V návaznosti na spíše opatrná vyjádření z roku 1916 Dmowski nyní otevřeně a nepokrytě konstatoval, že oproti propracovaným a promyšleným německým projektům střední Evropy v podobě Mitteleuropy nepřišla ruská politika s žádným středoevropským programem a prokázala tak neschopnost pochopit úkoly doby. Ve vztahu k polské otázce ruské počínání podle Dmowského nedokázalo překročit zažitá schéma vnímání polských záležitostí jako výhradně vnitřních ruských problémů neohlížející se na čím dál podstatnější roli národního hnutí v životě moderní společnosti.

Memorandum se vyjadřovalo i k otázce územního vymezení polského státu. Východní hranici Polska kladlo daleko za polsko-východoslovanské etnické pomezí, i když oproti rozsahu polského historického teritoria předzáborového období byl návrh podstatně skromnější. Na západě počítal Dmowski s hranicí, kterou na samém počátku války v srpnu 1914 navrhoval ruskému ministrovi zahraničních věcí Sazonovovi. K Polsku měla podle Dmowského představ na západě náležet i některá teritoria, která se nacházela vně historických hranic z roku 1772, a to oblast Horního Slezska, Těšínska a jižního pásu ve Východním Prusku. Pro přináležitost těchto teritorií k Polsku přitom Dmowski argumentoval jejich

---

³² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.) Czesťochowa 1937 [1925], s. 4.

hospodářským a geografickým významem a rovněž silnou polskou národní identitou a národním vědomím ve zmíněných oblastech, umožňovaných vysokou úrovní vzdělanosti a kultury, jež měly být pro nové Polsko významnou posilou. Na jihu měla být k Polsku přičleněna celá Halič a polovina Těšínského Slezska. Na východě počítal Dmowski s tím, že by si Rusko podrželo přibližně území, jež získalo během prvního a druhého záboru (1772, 1793). Hranice měla probíhat víceméně po linii druhého záboru od Kowna (lit. Kaunas) na severu k východní Haliči na jihu. Polsku měla připadnout kovenská, vilenská a grodenská gubernie, část gubernie minské a část Volyně.³³

Komplikovanou otázkou na východě zůstávala budoucnost Východního Pruska, jehož území bylo osídleno převážně jazykově a kulturně německým obyvatelstvem. Dmowski pro Východní Prusko požadoval buďto jeho spojení s Polskem celní unií, nebo statut autonomní oblasti v rámci Polska. Dmowského historický argument pro přináležitost Východního Pruska k Polsku přitom spočíval v tvrzení, že Východní Prusko hospodářsky upadalo od doby, kdy zaniklo Polsko jako samostatný stát, a v návaznosti na zánik Polska se stalo nejzaostalejší oblastí Německa. V historickém ohledu Dmowski rovněž zdůraznil, že Gdaňsk, ač byl na počátku 20. století převážně etnicky německým městem, patřil k Polsku již v raném středověku. Později byl sice hanzovním městem, ale následně od roku 1468 až do druhého dělení Polska byl polským přístavem, jehož obyvatelé byli „nejloajálnějšími poddanými polských králů, valčícími proti pruskému nájezdu“. Z kdysi prosperujícího Gdaňsku sehraňujícího roli uzlového bodu baltského obchodu se po přivtělení k Prusku pozvolna stala německá periferie, přivtělení k Polsku by však pro toto „mrtvé město“ čítající 150 000 obyvatel podle Dmowského otevíralo cestu k tomu stát se nejbohatším městem na Baltu s perspektivním počtem půl milionu obyvatel. Dmowski podtrhl fakt, že hustota osídlení byla ve Východním Prusku podstatně nižší než na polských teritoriích. Hospodářské spojení s Polskem by podle Dmowského vedlo k hospodářskému oživení oblasti a Dmowski nastínil perspektivu, že v rámci hospodářského rozvoje by v budoucnu přirozeně docházelo i k polskému osídlování tohoto teritoria, a to tím spíše, že Polsko mělo o 37 % vyšší hustotu obyvatelstva než Francie a populační přírůstky patřily k nejvyšším v Evropě.³⁴

V červenci 1917 dokončil Dmowski komplexní anglicky psané pojednání o své představě geopolitického uspořádání poválečné střední Evropy nazvané *Problems of Central*

³³ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony sekretarzowi stanu, Balfourovi w Londynie w końcu marca 1917 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 263, 264-266; Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 71.

³⁴ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony sekretarzowi stanu, Balfourovi w Londynie w końcu marca 1917 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1917], s. 264-266; Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 71.

and Eastern Europe (Problémy střední a východní Evropy). Na tomto spisu začal Dmowski pracovat ihned po propuknutí revoluce v Rusku v březnu 1917 a byl veden snahou poukázat na úskalí případného míru bez anexí, který se podle Dmowského poněkud účelově formulovaného vyjádření nebezpečně rýsoval. Dmowského text měl důvěrný charakter a nebyl proto během války vydán v knižní podobě. Přestože bylo Dmowskému nabídnuto publikování textu v Cambridge University Press, dal Dmowski přednost tomu, aby text zůstal po dobu války v utajení. Podle Dmowského poválečných vzpomínek motivovala toto rozhodnutí snaha nevyvolávat zbytečnou reakci německé propagandy. Exempláře Dmowského pojednání se rozšířily mezi politiky a mysliteli v dohodových zemích, zejména v Británii a Spojených státech amerických. Reakce na spis byly podle Dmowského poválečného vyjádření pozitivní, v USA prý Dmowski od nejednoho z čtenářů slyšel, že dotyčný čtenář teprve po prostudování tohoto spisu pochopil, oč ve válce v Evropě ve skutečnosti jde.³⁵

Dmowského geopolitické teze formulované v pojednání *Problems of Central and Eastern Europe* byly ve svých základech podobné jako v předválečném Dmowského textu *Niemcy, Rosja i kwestja polska*. Podobně jako dříve Dmowski akcentoval nebezpečí spojené s postavením příliš silného Německa, slábnoucí roli Ruska a závislé postavení Rakouska-Uherska představujícího nekoherentní státní útvar bez tolik potřebné společné identity. Vůči otázce teritorií, která nepředstavovala kontext vstupující bezprostředně do řešení polské otázky, zaujímal Dmowski cíleně neurčité a otevřené stanovisko. Dmowski v textu víceméně zopakoval znění svých válečných memorand, jednotlivé otázky však pojal komplexněji. Samostatné kapitoly věnoval Německu, rakousko-uherským teritoriím, Rusku a polské otázce, přičemž nastínil koncepcí možné budoucí podoby polských hranic.

Mír bez anexí by podle Dmowského nutně představoval vítězství Německa, neboť by v takovém případě byl realizován německý projekt Mitteleuropy.³⁶ Německo a Rakousko-Uhersko označil Dmowski za nejméně demokratické země Evropy, státy, které již nejsou pouhými spojenci, ale uzavřely nerozlučitelný spolek. Základním cílem války na straně Dohody muselo být proto podle Dmowského přebudování Evropy zahrnující ve svém programu vrácení Německa do jeho přirozených hranic, což byl bod, který v Dmowského vnímání představoval podmínku evropské rovnováhy.³⁷ Dmowski prosazoval konečný zánik Rakouska-Uherska, které dle jeho názoru představovalo předpolí německé expanze ve směru

³⁵ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 11

³⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 9-10.

³⁷ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 14.

na východ. Německý válečný cíl byl podle Dmowského nanejvýš zřejmý – posílení německé pozice v rámci Mitteleuropy by znamenalo, že Němci zůstanou pány střední Evropy. Dmowského důraz na vznik etnicky stejnorodých států ve středovýchodní Evropě se však přirozeně střetl s Dmowským neméně akcentovanou snahou o životaschopnost a sílu nových státních útvarů, která Dmowského vedla k vágnímu konstatování, že početně slabé etnické skupiny či skupiny s málo vyvinutou národní identitou „se stanou součástí jiných států, schopných zajistit jim pokrok“. Příčinu války bylo podle Dmowského třeba hledat nikoliv v charakterových rysech německého císaře či v militaristickém duchu německých junkerů, nýbrž v expanzivních tendencích německého národa jako celku. V Německu podle Dmowského vyjádření panovala představa, že válka je celonárodním a všespolečenským zájmem – toto pojetí sdílela i dělnická třída v čele se sociální demokracií.³⁸ Dmowski zdůraznil, že největší země světa s Německem na bojištích již tři roky soupeří a dosud nebyly schopny jej porazit. Tento stav byl podle Dmowského důkazem skutečnosti, že silné Německo výrazně vychylovalo evropskou i světovou rovnováhu. Za situace, kdy se Rakousko-Uhersko Německu plně podřizovalo a vnitřní transformací zmítané Rusko ustupovalo z velmocenské scény, postuloval Dmowski geopolitickou rekonstrukci regionu středovýchodní Evropy předpokládající zánik Rakouska-Uherska a zrod nových nezávislých, pokud možno národních států. Rakousko-Uhersko interpretoval Dmowski jako svazek dvou států, kde v každém z nich vládne menšina nad většinou ve prospěch této menšiny a stát je udržován „štvaním jednotlivých etnik vzájemně proti sobě“. Poválečné Německo mělo být podle Dmowského představ územně omezeno na celistvá etnicky německá území s vyloučením německých etnických ostrovů a českého pohraničí, jež mělo náležet budoucímu československému státu, protože představovalo geografickou komponentu zcela nezbytnou pro jeho nezávislou existenci. Dmowski byl veden snahou přesunout německé zájmy pokud možno na jih. Nestavěl se proto proti připojení německého Rakouska k Německu a vznášel v té souvislosti argument, že k připojení Rakouska k Německu by v delším časovém horizontu tak jako tak došlo.

Německý expanzionismus byl podle Dmowského interpretace obrácen primárně východním směrem a dohodové velmoci by se proto měly ve svém programu poválečného uspořádání orientovat právě na prostor středovýchodní Evropy, ve kterém se bude rozhodovat, zda Německo jako velmoc na evropském kontinentu převáží nebo nikoliv. Řešení velkých problémů války podle Dmowského neleželo na německé západní hranici, na Balkáně ani

---

³⁸ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 5, 23.

v Malé Asii, ale právě ve střední a středovýchodní Evropě, kde Německo mohlo soustředěně budovat svou moc. Německo by se po válce snadno obešlo bez Alsaska a Lotrinska, bez Belgie, smířilo by se s rakouskou ztrátou jižního Tyrolska a se ztrátami Osmanské říše. Pokud by však zůstala nenarušena jeho pozice ve střední a východní Evropě, nebylo by poválečné Německo jen stejně silné jako před válkou, jak podle Dmowského mylně předpokládali zastánci míru bez anexí. Poválečné Německo by v takovém případě bylo posilováno rostoucím podřízením Rakouska-Uherska, kontrolou zdánlivě nezávislého Polska a dezintegrací Ruska. Kdyby se Německu ovládnutí východní Evropy zdařilo, ovládnutí zbytku Evropy by nevyhnutelně následovalo. Německo si podle Dmowského bylo dobře vědomo, že ztráty na periferiích německého geopolitického zájmu (tzn. v západní Evropě) by byly rychle vynahrazeny a geopolitický a ekonomický potenciál Německa s dostatečným zázemím na východě by učinil další válku nevyhnutelnou. Dmowski argumentoval tvrzením, že Francie, poměřovaná s novým Německem ovládajícím východní Evropu, by byla jen malým státem neschopným vést samostatnou zahraniční politiku a Itálie by neměla jinou volbu než stát se vazalem Mitteleuropu.³⁹

S probíhající válkou bylo čím dál zřejmější, že polské představy o vzniku sjednoceného a samostatného Polska rezonovaly více ve Francii než v Británii. Dmowski v té souvislosti přehodnocoval svůj výchozí předpoklad, podle kterého klíčovou roli při určování poválečného uspořádání Evropy měla sehrávat Británie. 15. srpna 1917 byl ohlášen zrod Polského národního komitétu (*Komitet Narodowy Polski*, KNP), jehož zřízení bylo připravováno již od porady konané ve švýcarském Lausanne na přelomu ledna a února 1917. Dmowski náležel k čelným iniciátorům vzniku KNP. K ustavení KNP došlo po konzultacích s Francií, která počínaje 4. červencem 1917 přistoupila k zorganizování polského vojska v rámci francouzské armády. KNP proklamoval převzetí řízení a reprezentování polské politiky v dohodových státech a vedení formujících se polských vojenských jednotek. V polovině srpna přesídlil Dmowski z Londýna do Paříže. 20. září byl KNP oficiálně uznán Francií, o měsíc později Velkou Británií, na konci října Itálií a na počátku prosince Spojenými státy americkými. Činnost KNP se zpočátku snažilo blokovat Rusko, jehož postoj způsoboval odkládané uznání KNP ze strany Itálie a USA, brzké propuknutí říjnové revoluce však znamenalo ústup Ruska z mezinárodně politické scény. Ve snaze o nezávislost a větší volnost v rozhodování nepřijímal KNP finanční prostředky pro svou činnost od francouzské strany a

---

³⁹ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 12, 14.

jeho finanční postavení bylo obtížné. Činnost KNP byla materiálně závislá na přispěvcích Poláků, především však na soukromé kase místopředsedy KNP Maurycy Zamoyského.

Významným krokem ke zvýšení prestiže KNP se stalo navázání spolupráce s osobností světového rozměru Ignacym Paderewským, který s KNP sdílel názor o nezbytnosti vojenské porážky Německa pro vydobytí polské nezávislosti. Dmowského osobní vztahy s Paderewským byly nicméně problematické. Přesto však Dmowski dokázal nalézt s Paderewským alespoň dočasně nejen *modus vivendi*, ale i *modus operandi*, a odložil stranou názorové rozdíly i skutečnost, že se Paderewski dosud angažoval v Polské národní výkonné komisi (*Polska Narodowa Komisja Wykonawcza*), organizaci, která vůči KNP vystupovala konkurenčně. Dmowski byl zvolen předsedou KNP jednohlasně. KNP tvořili Roman Dmowski, Erazm Piltz a Maurycy Zamoyski v Paříži, Władysław Sobański v Londýně, Konstanty Skirmunt v Římě, Ignacy Paderewski v USA a Marian Seyda jako zástupce pruského a Jan Rozwadowski jako zástupce rakouského záboru. Později se složení KNP rozšířilo ještě o Stanisława Kozického v Londýně a Józefa Wielowieyského, který přišel z Petrohradu.⁴⁰ Jistou opozici vůči Dmowskému reprezentoval v KNP právě Ignacy Paderewski. Tichou opozici představoval rovněž konzervativce Erasm Piltz. Dmowski dokázal s Piltzem nalézt společnou řeč, i když mu vytýkal, že „jeho víra ve velké Polsko není dostatečně silná a jeho tón není tónem politika velkého národa“. Cenil si ale Piltzovy pracovitosti a horlivosti, vlastností, které Piltz podle Dmowského vykazoval navzdory svému pokročilému věku. Ve svém národně demokratickém uskupení byl však Dmowski nepopíratelným vůdcem. Dmowski tehdy sám sebe pokládal za člověka na vrcholu své životní dráhy – v dopisu Ignacymu Paderewskému z 2. září uvedl, že se nachází v životním momentě, kdy se již dostatečně nahromadily zkušenosti, ale zároveň člověka ještě neopouštějí síly. Dospěl přitom podle vlastního sebehodnocení celoživotní práci k tomu, že „širěji než jiní Poláci pochopil mezinárodní situaci a přesněji porozuměl roli polské otázky v rámci ní“ a v důsledku toho byl snáze než jiní schopen „zorientovat se v každé nové situaci a vyhnout se chybám“.⁴¹

V Polsku byla v září 1917 pod patronátem Ústředních mocností vytvořena Regentská rada a v prosinci vznikla ve Varšavě vláda s Janem Kucharzewským (1876-1952) v čele. Ačkoliv Dmowski pokládal polský stát vzniklý pod kuratelou Ústředních mocností za loutkový útvar a podroboval kritice zahraničně politické aktivity prorakousky orientovaných polských kruhů, oceňoval budování místní samosprávy, vnitřní administrativy a školství, které

⁴⁰ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 140-141.

⁴¹ Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, II*. London 1972, s. 77, 79-80, 83-84.

mohly budoucímu nezávislému polskému státu posloužit. Během separátních mírových jednání mezi Ústředními mocnostmi a sovětským Ruskem v Brestu litevském na přelomu února a března 1918 se Dmowski takticky zdržel kritiky počínání Kucharzewského vlády, aby zbytečně nepodkopával polské pozice.⁴² Výsledek Brest-litevského míru však Kucharzewského vládu diskreditoval a zužoval možnosti další spolupráce s Ústředními mocnostmi. Středoevropské velmoci, Německo a Rakousko-Uhersko, totiž podpořily ukrajinské národní zájmy a uznaly svrchovanost Ukrajiny i nad etnicky polským územím v okolí Chełmu. Překvapená Kucharzewského vláda odstoupila a následoval i rozklad polských legií.

Reprezentativnost KNP byla kvůli velké diferenciaci a polarizaci polské emigrační politiky od počátku problematická. Již na lausanneských poradách předcházejících v zimě roku 1917 vzniku KNP Dmowski proklamoval potřebu získat pro KNP široké spektrum polských politických proudů včetně socialistů a radikálů, avšak pod podmínkou, že jejich reprezentanti nebudou podporovat řešení polské otázky prosazované Ústředními mocnostmi. Po zrodu KNP však do organizace vstupovali pouze zástupci národních demokratů a konzervativců. KNP mohl počítat s podporou lidovců (Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast“), většina levicových a liberálně demokratických sil na polském území i v emigraci se ale vůči KNP stavěla rezervovaně, a to často apriorně kvůli tomu, že jeho představitelem byl právě Dmowski. Z tohoto důvodu značná část historiků spojuje činnost KNP v letech 1917-1919 s jediným politickým proudem, s národní demokracií.⁴³ Dohodové země sice uznávaly KNP za reprezentanta Poláků, neznamenalo to však, že by KNP pokládaly za rovnocenného partnera. Dmowskému se nadále nedařilo přimět dohodové představitele k prohlášení, které by vznik sjednoceného a nezávislého Polska na území tří záborů deklarovalo jako válečný cíl Dohody. Z taktických důvodů dohodové země tolerovaly působení polských politických organizací vystupujících vůči KNP konkurenčně. Britové tak dovolovali činnost prorakouské skupině Augusta Zaleského (1883-1972), která se otevřeně snažila oslabovat pozice KNP. Ruské orgány podporovaly proti pařížskému KNP Národní komitét v Petrohradě a proruskou skupinu okolo Aleksandra Lednického (1866-1934). Podle relace polského konzervativního politika Hipolita Korwina-Milewského (1848-1932) uvažovala údajně dokonce i Francie o utvoření alternativní organizace vůči KNP, které byla připravena

⁴² Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 194. Dmowského loajální postoje vůči konkurenčním polským skupinám při jednání s cizími představiteli se snažila podtrhnout Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 163.

⁴³ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 253.

poskytnout i finanční prostředky. Pozice Dmowského v rámci polské zahraniční akce proto nebyla nikterak pevná.

Spory mezi vůdcem KNP Dmowským a francouzskými orgány se dotýkaly především otázky polských jednotek v rámci francouzské armády. Dmowski usiloval o pokud možno co největší autonomii polského vojska a podroboval kritice jeho pouhou formální nezávislost, kdy o reálném nasazení vojsk rozhodovalo francouzské velení. Polská strana usilovala spíše o symbolickou účast polských vojsk v bojích a chtěla především zbudovat organizovaný útvar, který by byl využit až na samém konci války či po jejím skončení. Celý spor nalezl symbolické vyvrcholení v aktu, kdy Dmowski blokoval oficiální předání vlajek polskému vojsku, k němuž došlo až v červnu 1918. V dopisu Ignacymu Paderewskému z prosince 1917 Dmowski naznačil dokonce alternativu zastavení dalšího nábory branců do polského vojska, aby tak byl činěn nátlak na francouzskou stranu. Neshody vznikaly i v otázce pravomoci jmenovat velitele polských vojsk, která měla podle Dmowského náležet KNP, podle francouzské strany ale francouzskému prezidentovi. Francouzi nakonec ustoupili a velitelem polských vojsk se stal 4. října 1918 generál Józef Haller (1873-1960), dřívější velitel druhé brigády prorakouských haličských Legionů, který po uzavření brest-litevského míru vypověděl poslušnost Ústředním mocnostem, unikl na západ a objevil se v Paříži. Není bez zajímavosti, že Dmowski by tehdy v pozici velitele polských vojsk nejraději viděl Józefa Piłsudského, svého celoživotního politického oponenta, ke kterému však choval osobní respekt. Avšak Piłsudki, který v červenci 1917 změnil svou dosavadní politiku orientovanou na Ústřední mocnosti, byl v důsledku toho internován v Magdeburgu, takže s jeho nominací nebylo možné počítat.

Velkým diplomatickým úspěchem Dmowského bylo prohlášení představitelů Francie, Velké Británie a Itálie v otázce válečných cílů Dohody z 3. června 1918. Na mezispojenecké konferenci ve Versailles tehdy ministerští předsedové Francie, Británie a Itálie vydali prohlášení o vytvoření sjednoceného a nezávislého Polska s přístupem k moři a vyjádřili nejvyšší sympatie osvobozovacímu úsilí Čechoslováků a Jihoslovanů. Byl tak položen základ pro uskutečnění cílů, které si Dmowski ve válce kladl, tj. sjednocení Polska a rozčlenění Rakouska-Uherska. S ohledem na polskou otázku prohlášení konstatovalo, že „utvoření jednotného a nezávislého polského státu s volným přístupem k moři představuje jednu z podmínek trvalého a spravedlivého míru.“ Jednalo se o hmatatelný výsledek Dmowského konstantního úsilí vynakládaného od příchodu na západ v listopadu roku 1915 a Dmowski jej

ve svých vzpomínkách hodnotil jako velký úspěch – podle Dmowského interpretace začalo Polsko právě od červnové deklarace oficiálně vystupovat v řadách spojeneckých států.⁴⁴

Od poloviny března roku 1918 Dmowski plánoval cestu do Spojených států amerických. Motivem byl nepřilíš vstřícný postoj amerického prezidenta Woodrowa Wilsona k polským požadavkům a konflikty uvnitř komunity amerických Poláků. Rozhovory s americkou stranou vedl Ignacy Paderewski, Polákům se ale nedařilo získat podporu amerických představitelů pro polský teritoriální program. Protože rozhodující dění války a klíčová diplomatická vyjednávání probíhala v Evropě, Dmowski odjezd do USA odkládal a v červnu vyslal v zastoupení Mariana Seydu. Seydovi se podařilo upevnit pozici KNP mezi americkými Poláky, avšak znepokojení budily diplomatické postoje Spojených států amerických. Začátkem července Dmowski obdržel dopis, ve kterém Seyda sděloval, že americká komise specialistů (*Enquiry Group*) připravuje podklady pro americkou delegaci na předpokládanou budoucí mírovou konferenci, podle kterých by poválečné Polsko nezahrnovalo území pruského záboru a východní Haliče. V této situaci se Dmowski rozhodl pro cestu do USA. Z Paříže odjel počátkem srpna. Do USA dorazil v druhé polovině měsíce a 28. srpna se účastnil Sjezdu polských vystěhovalců (*Sejm wychodźstwa polskiego*) v Detroitu. Sjezd přijal rezoluci podporující program KNP, která zdůraznila přináležitost území pruského záboru k Polsku. 13. září byl Dmowski přijat americkým prezidentem Wilsonem a později též vedoucím Enquiry Group a Wilsonovým poradcem plukovníkem Edwardem Housem (1858-1938). Podle Dmowského vzpomínek se rozmluvy odehrávaly v přátelském duchu, jejich výsledky však byly pro polskou stranu spíše skrovné. Američané podobně jako v případech dřívějších jednání s Paderewským nadále odmítali polskou představu územního vymezení obnoveného polského státu.

V memorandu pro amerického prezidenta Wilsona datovaném dnem 9. října 1918 se Dmowski věnoval především otázce budoucích polských hranic. V geopolitickém ohledu zdůvodnil nutnost vzniku nezávislého Polska existencí silného Německa na západě, které se neustále snaží pohltnout území na východ od svých hranic, a přítomností slábnoucího, ba v aktuálním kontextu podle Dmowského hodnocení vnitřně se rozkládajícího Ruska na východě, jež může snadno podlehnout německým vlivům. Nezávislé a silné Polsko se podle Dmowského představ mělo stát „velkou, tvůrčí demokracií ve východní Evropě“, mělo být garancí zachování rovnováhy sil a potažmo i zárukou cesty střeoevropského regionu k demokratickému uspořádání. Dle nastíněné Dmowského vize by se Polsko stalo

⁴⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 83, 85.

„organizačním centrem pro menší národy, zvláště pro Čechoslováky a Rumuny“, jejichž síly kombinované se silami Polska by utvořily v této části Evropy mocnou oporu pro věc svobody a demokracie. Při formulování otázky polských hranic Dmowski explicitně kladl důraz na geografický argument v kontrastu k jazykovým či historickým vymezením. Podoba polské hranice měla podle Dmowského především zaručovat nezávislost vůči sousedům a tento svůj postoj Dmowski odůvodňoval poukazem na negativní polské zkušenosti s nevhodným průběhem státních hranic v minulosti. Polsko podle Dmowského učinilo v časech šlechtické Rzeczypospolité velkou chybu, když se rozrostlo příliš na východ a vtělilo do svých hranic „populace o velmi nízké kultuře, které muselo civilizovat na úkor svých vlastních (*rdzennych*) oblastí, zatímco na západě mělo hranice zcela nenormální“.⁴⁵

Poláci byly podle Dmowského příliš slabí na to, aby mohli po válce vládnout celému teritoriu polských historických území, a polská hranice na východě proto nemohla kopírovat hranici historickou. Přičlenění veškerých předzáborových území k Polsku by znamenalo ztrátu vnitřní integrity polského státu a opakování chyb z minulosti. V teritoriích mezi Polskem a Ruskem nebylo podle Dmowského žádné dostatečně rozvinuté etnikum, které by mohlo převzít vládu; utvoření nezávislé Litvy a Ukrajiny by znamenalo buďto anarchii, nebo vládu cizinců, konkrétně Němců. Na severu se proto Litva měla podle Dmowského představit stát autonomní součástí Polska, neboť samostatná Litva by byla s dvěma a půl miliony obyvatel příliš malá a stala by se „politickým nástrojem Německa, operační základnou proti Polsku a německým mostem do Ruska“. Druhá varianta vývoje, totiž připojení katolických Litevců (kulturně náležejících k Západu) k Rusku, by byla podle Dmowského nesmyslná.⁴⁶ Možné řešení ve východoslovanských oblastech Ukrajiny a Běloruska spatřoval Dmowski v rozdělení teritoria dřívějších „polských východních provincií“ na dvě části – západní část, kde bylo polské etnikum početnější a kde převažoval polský (kulturní) vliv, by náležela k Polsku, východní část poté k Rusku.

V kontextu historicko-argumentačního tvrzení, podle kterého raně novověké Polsko přesřlší expandovalo na východě, avšak paralelně s tím nezdravě ustupovalo na západě,

⁴⁵ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 361-363.

⁴⁶ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 379, 381. Strach z Polska panující v části litevské populace Dmowski již dříve označil za primárně třídní (a nikoliv národnostní) antagonismus a vysvětloval jej tím, že v Litvě náleželi velcí vlastníci zemědělské půdy k polskému etniku. Zároveň však Dmowski tvrdil, že kdyby se v Litvě konal plebiscit, většina obyvatelstva by se vyslovila pro připojení k Polsku. Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 76-77.

věnoval Dmowski v memorandu pro Wilsona prioritní pozornost západní hranici Polska. Nutnost přičlenění pruského záboru k Polsku zdůvodnil Dmowski svým starším historickým argumentem, podle kterého Poznaňsko představovalo „nejstarší součást polského státu a jeho kulturně nejrozvinutější oblast“. Vedle toho Dmowski v historicko-geografickém ohledu vyjádřil názor, že Poznaňsko reprezentuje jedinou oblast Polska, která kulturně náleží k západní Evropě a kde sociální struktura odpovídá situaci v nejpokročilejších západoevropských zemích. Žádná jiná oblast se proto podle Dmowského nepřičiní k přetvoření Polska ve skutečnou západní demokracii takovou měrou jako právě Poznaňsko. Nutnost přičlenění Horního Slezska zdůvodňoval Dmowski ekonomicky a druhoplánově i geopoliticky – hornoslezská ložiska uhlí byla podle Dmowského nejbohatší v Evropě a zásobovala třetinu německého průmyslu, přičemž Horní Slezsko zároveň představovalo přirozenou spojnici mezi Polskem a Československem.⁴⁷

V rámci úsilí o získání přístupu k moři věnoval Dmowski rozsáhlou pozornost otázce dosavadních pruských držav v blízkosti Baltského moře. Spojení Východního Pruska a pruských držav na západě představovalo podle Dmowského v historické perspektivě přirozený geopolitický cíl pruského státu, neboť znamenalo zničení polského panství nad dolní Vislou. Podobně jako ve svých dřívějších memorandech se Dmowski snažil zdůraznit, že připojení Západního Pruska k Prusku roku 1772 způsobilo ekonomický úpadek jak Polska, které bylo zbaveno přístupu k moři, tak i západopruského teritoria – Gdaňsk, který byl nejzámožnějším pobaltským městem, po následující století rok od roku více upadal. Další existence Východního Pruska v prostoru mezi „Vislou a Němenem, dvěma velkými polskými řekami“, by proto byla podle Dmowského stanoviska na základě historických zkušeností překážkou při obnovení nezávislého polského státu. O přináležitosti Východního Pruska k Polsku měl tedy rozhodovat geografický a hospodářský, nikoliv jazykový argument – „v jazykovém ohledu je větší část provincie německá, v geografickém ohledu náleží k polskému teritoriu“. Kdyby bylo Východní Prusko po první světové válce od Polska odděleno celní hranicí, bylo by podle Dmowského nadále odsouzeno k hospodářskému úpadku. O dosavadním nepřiliš atraktivním postavení Východního Pruska pod německou vládou podle Dmowského svědčila nižší hustota osídlení ve Východním Prusku než v Polsku. Nutnost oddělit Východní Prusko od Německa přenášel však Dmowski zároveň do širší obecně politické roviny ovlivňující vzhledem k síle Německa celoevropské i světové dění. Zdůraznil,

---

⁴⁷ Dmowski, R.: *Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r.* In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 365, 371.

že konzervativní východopruská šlechta dosud sehrávala klíčovou úlohu v německé politice, byla reprezentantem klasického německého expanzionismu a faktorem inhibujícím modernizaci a demokratizaci německé společnosti. Konzervatismus německé vládnoucí elity byl dán vlivem kasty východopruské aristokracie u hohenzollernského dvora, která si uchovávala středověkého ducha. Podle Dmowského hypotézy by v případě oddělení Východního Pruska od Německa ztratila aristokracie vliv na německou politiku a byla by tak umožněna účinná demokratizace Německa. Vedle toho by došlo též ke změně geopolitického těžiště Německa, které by se posunulo na jihovýchod a v rámci Německa by byl oslaben pruský vliv.⁴⁸

S ohledem na území dosavadního rakouského záboru (Halič) Dmowski zdůraznil, že Halič jako celek bude v Polsku sehrávat mimořádnou úlohu tím, že před válkou měla jako jediná Poláky osídlená oblast samosprávu. Stane se tak pro nový stát zdrojem zkušeného úřednictva. Dmowski poukázal též na důležitost tamních ložisek surovin, kamenné soli na západě a ropy a draselné soli ve Východní Haliči. V otázce přináležitosti Východní Haliče k Polsku (kde představovali Poláci ve srovnání s Rusíny menšinu) argumentoval Dmowski pokročilostí tamních Poláků v kontrastu k zaostalosti Rusínů. Ačkoliv podle Dmowského Poláci představovali jen třetinu z úhrnného počtu obyvatelstva, v průmyslu a obchodu zastupovali Rusíni jen 5 % pracovníků. Při takovéto sociální struktuře podle Dmowského nebylo možné, aby Rusíni v oblasti vládli, a jediným, kdo dle jeho názoru mohl reálně vykonávat administrativu v zemi, byli tamní Poláci. V geopolitickém ohledu Dmowski též zdůrazňoval, že Východní Halič představovala spojnici mezi Polskem a Rumunskem, „se kterým je polský národ pojen tradičním přátelstvím a společnými zájmy“, zvláště v situaci, kdy „v odpovědném a těžkém postavení, ve kterém se oba národy nacházejí, jsou nuceny k porozumění a harmonické spolupráci“.⁴⁹ V případě Těšínska byl Dmowského argument jednoznačně národnostně-etnický – pouze na Frýdecku a Frenštátsku měli většinu Češi. Podle Dmowského tehdejšího vyjádření panovalo mezi Poláky a Čechy porozumění v otázce vymezení hranice, která měla být určena jazykově.⁵⁰

⁴⁸ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 366, 370.

⁴⁹ Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej w sprawie granic zachodnich państwa polskiego. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1919], s. 387.

⁵⁰ Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 375.

S liberálními kruhy okolo prezidenta Wilsona prosazujícími humanistické pojetí mezinárodní politiky dokázal Dmowski jen stěží nalézt společnou řeč. Ukazovalo se, že neutrálně působící Ignacy Paderewski je pro americkou stranu přijatelnějším partnerem než Dmowski. Na rozdíl od Paderewského majícího reputaci ryzího polského vlastence a nepřítele Německa získával Dmowski pověst vychytralého politika volícího vyčkávací taktiku, který využívá popularity hudebního mistra Paderewského a pracuje za jeho zády pro své vlastní cíle.⁵¹ Paderewski byl na rozdíl od Dmowského vstřícnější vůči židovským požadavkům, a to za situace, kdy Dmowského dřívější postoje vůči židovské problematice, o nichž byli dobře obeznámeni reprezentanti americké židovské komunity, působily nedůvěru vůči Dmowského osobnosti a potažmo i vůči celému polskému národnímu programu.⁵² Do hry vstupovalo i úsilí židovských představitelů o odsunutí Dmowského z čela KNP. Podle podání politického představitele šlechtických konzervativců Hipolita Korwina-Milewského se měla dne 12. listopadu 1918 odehrát v Paříži rozmluva mezi baronem Mauricem de Rotschildem (1881-1957) a hrabětem Ksawerym Orłowským (1862-1926), ve které Rotschild uvedl, že „čest Izraele“ vyžaduje, aby byl Dmowski odstaven od vedení polských záležitostí, přičemž nesplnění tohoto požadavku poškodí polské teritoriální, hospodářské i politické zájmy.⁵³

Židé na americké půdě již před Dmowského příchodem žádali zrušení bojkotu židovských obchodníků vyhlášeného roku 1912 a rovněž právní garance pro nezávislý rozvoj židovské národnosti v poválečném Polsku. Ve vyjednáváních s židovskou stranou v průběhu pobytu v USA vedených s předákem americké židovské komunity Louisem Marshalllem (1856-1929) a soudcem Nejvyššího soudu USA Louisem Brandeisem (1856-1941) se Dmowski pokoušel o nalezení kompromisu, jeho návrhy však nebudily důvěru a byly pokládány za účelové a neupřímné. Louis Marshall v rozhovoru s Dmowským ostře odsoudil protižidovský bojkot, Dmowski se snažil vystoupit s interpretací, podle které hlavním motivem bojkotu byla diskriminace Poláků i Židů a vystoupil s argumentem, podle kterého získání nezávislosti odstraní chudobu a tím i podstatu polsko-židovského sporu. Zároveň Dmowski vázal odvolání bojkotu na židovskou podporu polských teritoriálních požadavků.

⁵¹ Toto hodnocení vyjádřil Zygmunt Iwanowski v dopisu Ignacy Paderewskému, Stankiewicz, W. – Piber, A.: *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego, I.* Wrocław 1973, s. 506-507, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 204.

⁵² K otázce srov. Lerski, G. J.: Dmowski, Paderewski and American Jews. *Polin. A Journal of Polish-Jewish Studies, II.* Oxford 1987, s. 102-110. K problematice polských vyjednávání v USA obecně srov. Wandycz, P. S.: *The United States and Poland.* Cambridge (Mass.) 1980; Drozdowski, M. M. – Kusielewicz, E. (eds.): *Polonia Stanów Zjednoczonych 1910-1918. Wybór dokumentów.* Warszawa 1989; Wędrowski, J.: *Stany Zjednoczone i odrodzenie Polski. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec sprawy polskiej i Polski w latach 1916-1919.* Wrocław 1980.

⁵³ Korwin-Milewski, H.: *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925).* Poznań 1930, s. 509.

Rozmluva skončila zdvořile, avšak bez konkrétního výsledku. V době konání rozhovorů hodnotil Dmowski v dopisu Ignacy Paderewskému rozmluvy se židovskými představiteli vcelku příznivě a nadějně, i když zdůraznil, že židovští představitelé jdou ve svých požadavcích příliš daleko. Fakt, že vyjednávání se židovskou stranou konané Dmowským v USA bylo ve skutečnosti fiaskem, se prokázal až později. Když Dmowski po skončení války na konci listopadu 1918 vysílal Stanisława Grabského jako emisara KNP do Varšavy, pokládal patrně podporu Židů pro polský národní program za možnou a dával Grabskému instrukce o nutnosti nalezení kompromisu s polskými Židy s tím, že pokud polští Židé vyšlou do Paříže delegaci podporující polský teritoriální program, zasadí se on osobně o odstranění všech projevů antisemitismu v Polsku.⁵⁴ Následná vyjednávání vedená se židovskými představiteli na jaře roku 1919 v Paříži vedla ale Dmowského k rozčarování a dalšímu utužení antisemitských postojů, neboť ukázala na obtížnost nalezení židovské podpory pro polský teritoriální program. Dmowski si uvědomoval nepřijatelnost své osoby pro židovskou stranu a delegoval proto místo sebe Władysława Grabského (1874-1938). Ani jemu se však nepodařilo vyjednat kompromis, protože polská strana se domnívala, že splnění židovských požadavků by se rovnalo vzniku státu ve státě. Tento vývoj Dmowski zpětně reflektoval ve svých poválečných vzpomínkách, v nichž uvedl, že v úspěch vyjednávání od počátku nevěřil.⁵⁵

V létě roku 1918, v době, kdy odjížděl do Spojených států amerických, Dmowski předpokládal, že válka skončí až v roce 1919. Plánoval proto rozsáhlejší výpravu, během níž chtěl po USA navštívit rovněž Japonsko, neboť se domníval, že se mu japonské politiky podaří získat pro svůj program. Zamýšlel též podniknout cestu na Sibiř, kde se formovaly oddíly polského vojska. Rychlý konec války, který se během podzimních měsíců roku 1918 začal rýsovat, pokládal Dmowski spíše za nepříznivou variantu vývoje a se způsobem, jakým dohodové státy v první světové válce zvítězily, nebyl úplně spokojen. Uvědomoval si dosud slabou pozici KNP, jehož postavení se nedařilo dostatečně konsolidovat. Ještě zásadnější byly

⁵⁴ Grabski, S.: *Pamiętniki, sv. II.* Warszawa 1989, s. 83, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 206.

⁵⁵ Kawalec, K.: *Roman Dmowski.* Wrocław 1996, s. 224. Je v této souvislosti zajímavé, že na nepříznivé stanovisko Židů vůči Polákům (a speciálně vůči Dmowskému) poukázal též Masaryk, a to v projevu k ministerské radě ze dne 23. prosince 1918. Zatímco československé reprezentaci se podle Masaryka podařilo získat na svou stranu vlivné židovské kruhy, případ Poláků byl odlišný: „Proti Polákům jsou Židé všech odstínů a to jest ohromná moc finanční a i žurnalistická, zvláště Dmowski jest proskribován. V stanovisku Židů bylo, že v nejlepším případě nebudou proti Polákům, ale pro ně že neudělají nic. Ve skutečnosti však pracovali proti nim.“ Zpráva existuje ve dvou verzích, 1) Masaryk, T. G.: Zpráva ministerské radě o zahraniční činnosti. Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003, s. 50, 51, přetisk podle stenografického záznamu řeči v A-ÚTGM, fond TGM-R, kr. 427, zpráva publikována v upravené podobě roku 1933; 2) Publikovaná verze zprávy, kterou Masaryk upravil roku 1928 a byla otištěna roku 1933 v 1. vydání *Cesty demokracie*, přetisk srov. Zpráva ministerské radě, upravená prezidentem v roce 1928. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920.* Praha 2003, s. 403.

však Dmowského obavy geopolitického rázu. Uzavření míru za situace, kdy Německo bylo stále relativně silné, dohodové země nebyly schopny Německu vnutit svou vůli a německá vojska se nacházela na území Francie, věstilo podle Dmowského nezřetelný kompromisní mír, v němž Dohoda nebude jednoznačným vítězem a Německo si bude moci činit nároky na udržení svých územních zisků ve východní Evropě. Ve svých vzpomínkách poukazoval Dmowski na fakt, že by bylo vhodnější, kdyby spojenecká vojska vstoupila do Berlína. Protože se tak nestalo, střední Evropa se po skončení války de facto nenacházela ve spojeneckých rukách.⁵⁶

S ohledem na polskou otázku považoval Dmowski za zvláště nebezpečný scénář možnou realizaci prvního spojeneckého návrhu příměří, podle kterého by německá vojska zůstala na území předválečného pruského záboru a vyklidila by území zabraná během války dále na východě v prostoru ruského záboru. Podobným vývojem by se podle Dmowského názoru otevírala cesta pro nové dělení Polska, neboť na územích dosud okupovaných Němci by vzniklo po jejich náhlém odchodu mocenské vakuum a tato polská teritoria by byla vystavena agitaci a náporu Rudé armády. V souvislosti s tím Dmowski vyvinul iniciativu vedenou úsilím o pozdržení evakuační německých vojsk z polských území a podařilo se mu přimět dohodové představitele, aby byla do smlouvy o příměří podepsané 11. listopadu 1918 vtělena pasáž, podle které měla německá vojska dočasně setrvat na polském území.⁵⁷

V Haliči vznikla 28. října 1918 Polská likvidační komise, která začala odzbrojovat rakouské jednotky, na území Polského království (ruský zábor) nadále vyvíjela svou činnost Regentská rada ustavená Ústředními mocnostmi, ztrácela však rychle uznání. Pod vlivem ruské revoluce docházelo k radikalizaci části levicových sil – v Lublinu vznikla Dočasná lidová vláda Polské republiky vedená Ignacym Daszyńským (1866-1936). Polský stát začínal vznikat za improvizovaných a poněkud chaotických poměrů, kdy nebyla vyřešena ani otázka vládnoucí moci, ani územního vymezení. V den uzavření příměří 11. listopadu 1918 absolvoval Dmowski na americké půdě svůj poslední rozhovor s Wilsonem a o čtyři dny později odplul přímou cestou do Evropy. Spád událostí neumožňoval uskutečnění původního plánu cesty přes Japonsko a Sibiř. V průběhu listopadu 1918 vznikla na polském území vláda nezávislá na vůli zahraniční reprezentace vedené KNP. Piłsudki se navrátil z Magdeburgu 10. listopadu, 16. listopadu oznámil nótou vznik polského státu a téhož dne obdržel vrchní velitel spojeneckých sil maršál Ferdinand Foch (1851-1929) telegram se žádostí, aby se polská vojska působící dosud jako součást francouzské armády co nejdříve navrátila do Polska.

⁵⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 110.

⁵⁷ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 121.

Ustavené výkonné moci se podařilo dosáhnout dočasného konsensu mezi rivaly a jistého uznání – akceptace Piłsudského ze strany polských orgánů v Haliči a převedení nejvyšší vojenské moci do jeho rukou 11. listopadu 1918 je pokládáno za den vzniku nezávislého Polska. Piłsudskému byla svěřena politická moc i hodnost dočasného šéfa státu.

Počínání nově ustavené polské domácí vlády, v níž získali rozhodující slovo polští socialisté, prakticky opomíjelo existenci KNP. Následujícího dne designovaný ministr zahraničí nového domácího kabinetu Tytus Filipowicz (1873-1953) ohlásil dohodovým zemím brzké vyslání oficiální polské delegace do Paříže. Na konci listopadu do Paříže přijel Piłsudského zmocněnec Stanisław Hempel (1882-1961), který ve francouzské metropoli podněcoval tiskovou kampaň proti KNP. V řadách samotného KNP rostlo roztrpčení a nespokojenost. Když Dmowski 23. listopadu přicestoval z USA do Paříže, snažil se mírnit emoce mezi svými spolupracovníky z KNP a vystoupil proti snaze o svržení polské domácí vlády. Hlavním argumentem proti takové alternativě byla v Dmowského uvažování obava, která Dmowského nutila k umírněnému postupu vůči svým politickým protivníkům i v pozdějších letech. Dmowski se domníval, že zjevný vnitřní rozkol mezi Poláky by nutně vedl ke geopolitickému oslabení státu a v kontextu bezprostředně po skončení války by znamenal horší vyhlídky na získání požadovaného teritoria. V následujících letech, kdy již byly hranice víceméně stabilizované, Dmowski v podobném duchu opět prohlašoval, že nejednotnost Poláků by byla signálem pro územní revizionistické snahy, zvláště ze strany Německa.

Na rozdíl od značné části svých spolupracovníků pokládal Dmowski převzetí moci Piłsudským pravděpodobně za příznivý krok, neboť přes kritický postoj vůči polským socialistům Dmowski oceňoval Piłsudského osobnost. Za účelem dosažení kompromisu s Piłsudským a polskou domácí vládou vyslal Dmowski do Polska v roli delegáta KNP Stanisława Grabského, který byl však (alespoň podle svých vzpomínek) vůči možnosti dosažení smírného řešení s domácí vládou od počátku skeptický. Uchopení reálné moci v zemi znamenalo, že Piłsudského vyjednávací pozice byla na přelomu roku 1918 a 1919 mnohem silnější než postavení KNP a Piłsudski proto odmítl Grabským prezentovaný návrh na vznik koaliční vlády, v jejímž čele by Piłsudski stál.

V prosinci 1918 dorazila do Paříže delegace polské domácí vlády a pokusila se o navázání přímých kontaktů s Francouzi bez prostřednictví KNP. Když se tento pokus nezdařil, kontaktovala delegace Dmowského a předala mu dopis od Piłsudského, ve kterém Piłsudski vyjádřil snahu vyhnout se situaci, kdy by mělo Polsko dvě paralelní reprezentace, formuloval nutnost povznést se nad stranické zájmy a vyslovil přání společné práce pro

Polsko. V lednu došlo ke konfliktu ohledně uspořádání nově vznikajícího státu. Za souhlasu šéfa státu Piłsudského bylo plánováno federativní uspořádání Polské republiky zahrnující i území Běloruska, Ukrajiny a Litvy, což vyvolávalo opozici na domácí scéně a odpor v zahraničí. V polovině ledna proto vláda podala demisi a vznikla vláda odborníků v čele s Ignacym Paderewským. Až do poloviny ledna, kdy v Polsku vznikla Paderewského vláda, kterou uznal i KNP, Dmowski blokoval přístup delegátů domácích polských orgánů k představitelům dohodových zemí. Přijetí tzv. Malé ústavy nově zvoleným Sejmem v únoru 1919 je pokládáno za završení první fáze konstituování polského poválečného státu.

Po vzniku vlády Ignacyho Paderewského uznané dohodovými velmocemi došlo brzy k porozumění mezi Paderewským a Piłsudským. Za této situace Piłsudski ztrácel zájem o spolupráci s Dmowským. Varianta s Paderewským jako předsedou vlády byla pro Piłsudského výhodná, neboť osobnost Paderewského mírnila opozici ze strany pravice a zároveň umožňovala vyřadit Dmowského ze hry.⁵⁸ Piłsudského korespondence s Dmowským nicméně nadále zachovávala zdvořilý tón. V dopisu z konce ledna 1919 si Piłsudski stěžoval na neuspořádané poměry v Polsku a vyjádřil formální uznání pro Dmowského práci, zároveň však volil ve svých požadavcích ultimativní tón a žádal po KNP, aby realizoval politiku dle představ polského domácího vedení. V opačném případě Piłsudski hrozil vlastní rezignací. Dmowski nadále usiloval o kompromis s polskou domácí reprezentací a v rámci taktiky snažící se prezentovat v očích západních mocností polské počínání jako sled konsekventních kroků vedených jednotným zájmem obhajoval i počínání převážně socialistických vládních kabientů Ignacyho Daszyńského a Jędrzeje Moraczewského (řídíci Polsko před vznikem koaliční Paderewského vlády), vůči jejichž politice měl osobně odpor.⁵⁹ Zdá se, že Dmowski a Piłsudski by osobně byli schopni nalézt modus vivendi, vztahy mezi příznivci jimi reprezentovaných politických proudů byly však o poznání komplikovanější. Piłsudski ani Dmowski neovládali emoce svých přívrženců a v Polsku tak nezřídka vznikala atmosféra otevřeného nepřátelství.

Dmowského snaha o uznání KNP za jediného reprezentanta Poláků na Západě se na počátku roku 1919 sice vydařila, jednalo se však pouze o částečný úspěch Dmowského iniciativy, neboť složení KNP bylo rozšířeno a Dmowského kontrola nad tímto orgánem

⁵⁸ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 264.

⁵⁹ Na zasedání Rady deseti tvořené premiéry (či prezidenty) a ministry zahraničních věcí pěti vítězných zemí (Velká Británie, Francie, Itálie, USA, Japonsko) Dmowski užil pro své myšlení charakteristické biologické přirovnání a uvedl, že vyhraněně levicový postup polských socialistů na domácím poli byl v období bezprostředně po skončení konfliktu logický, neboť za situace, kdy v Polsku neexistovala vojenská moc státu a v okolních zemích propukala revoluční hnutí, učinily polské vlády to, co v přírodě dělají slabá zvířata bez tesáků a drápů, a vzaly na sebe ochranné zabarvení. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 214.

slábla. V rámci připravované mírové konference se Dmowski stal pouze druhým delegátem Polska, úlohu prvního delegáta sehrával předseda vlády a ministr zahraničí Paderewski. Avšak skutečnost, že Paderewski přicestoval do Paříže až počátkem dubna, umožňovala Dmowskému od zahájení versailleské konference po dva měsíce vést zastupování polských zájmů, čehož se Dmowski snažil co nejvíce využít pro prosazení své vize poválečného Polska. Dmowski přitom podle svého vlastního retrospektivního pohledu vycházel z široce pojatého geopolitického předpokladu, podle kterého osud vznikajícího nezávislého státu nezáleží jen na tom, jak dobře uspořádán je tento stát sám, nýbrž i na tom, jaké a jak mocné má sousedy. Podle Dmowského představy (vycházející z postojů zaujímaných během války) bylo proto nezbytné vytvořit stát, který se nebude nacházet v německé sféře zájmů, ale naopak bude představovat hradbu proti německému postupu na východ. Dmowski argumentoval před dohodovými představiteli tím, že „existence [silného] Polska zabrání vzrůstu německé moci ve střední Evropě, což znemožní německý postup ve směru na Balkán a do Malé Asie“. Vedle vzniku nezávislého Polska bylo potom podle Dmowského přirozeným zájmem Poláků i Dohody oslabení Německa a rozpad Rakouska-Uherska.⁶⁰ Podle hodnocení Romana Wapińskiego byl Dmowski bezprostředně po skončení první světové války patrně jediným polským politikem, který měl ujasněnu představu o teritoriálním vymezení budoucího polského státu a měl tuto představu také ucelně geopoliticky a historicky zargumentovanu.⁶¹

V rámci Dmowského angažmá na Versailleské konferenci bylo klíčové zejména Dmowského vystoupení před Radou deseti 29. ledna 1919, které Dmowski ve svých vzpomínkách retrospektivně pokládal za vyvrcholení celé své životní dráhy. Bez předchozí dohody a tudíž bez přípravy byl Dmowski onoho dne na zasedání Rady deseti vyzván, aby představil polskou otázku a vizi nového teritoriálního vymezení a uspořádání polských teritorií. Podle dostupných zpráv tehdy Dmowski pronesl z paměti paralelně ve francouzštině a v angličtině několikahodinový proslov, při němž mu byla jediným pomocníkem mapa, a učinil na přítomné vrcholné politiky Dohody velký dojem svými znalostmi a konsekventností argumentace. Dmowského vystoupení a erudici ocenil i britský předseda vlády David Lloyd George, který jinak nebyl polským požadavkům příliš nakloněn. Ve svém exposé Dmowski věnoval prioritní pozornost teritoriální otázce. V kontinuitě se svými válečnými memorandy zdůraznil Dmowski nutnost podstatné modifikace historické hranice Polska z roku 1772 s tím, že východní hranice Polska by se měla posunout západním směrem, zároveň by ale k poválečnému Polsku měla náležet teritoria na západě, která do předzáborového Polska

⁶⁰ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 179, 287.

⁶¹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski.* Lublin 1988, s. 269.

nespadala. Dmowského argumentace byla vedena především neskrývaným úsilím o vytvoření geopoliticky životaschopného státu a národnostní statistiky jednotlivých teritorií proto ustupovaly spíše do pozadí. S ohledem na národnostní poměry v teritoriích na západě náležejících dosud k Německu, jejichž přiřazení k Polsku Dmowski požadoval, vystupoval Dmowski s tvrzením, že řeč statistik není směrodatná, neboť metodika německého statistického výzkumu byla tendenční a účelová. S ohledem na etnicky většinově nepolská teritoria na východním pomezí Polska Dmowski zdůrazňoval, že tamní východoslovanská etnika měla dosud nízký stupeň společenského vědomí a nezávislý vývoj těchto oblastí by vedl k anarchii, přičemž v dané situaci může být Polsko jedinou silou schopnou zajistit uspořádaný vývoj daného území. Německo interpretoval Dmowski jako nejvýznamnější geopolitickou hrozbu pro poválečné Polsko a pokoušel se poukázat na vazby litevského a ukrajinského národního hnutí na německou politiku. V tomto kontextu Dmowski exponoval nutnost, aby poválečné Polsko mělo přístup k moři a aby od Německa bylo odděleno Východní Prusko.⁶² S ohledem na československo-polské spory v oblasti Těšínska, které v polovině ledna 1919 nakrátko přerostly v ozbrojený konflikt, Dmowski sice označil československé počínání za akt agrese, zároveň ale vyjádřil víru v kompromisní řešení a v československo-polské porozumění.⁶³

Na základě zasedání Rady deseti z 29. ledna vznikla na versailleské konferenci Komise pro polské záležitosti (*Commission des affaires polonaises*) vedená Julesem Cambonem (1845-1935). Spolupráce s komisí vyplňovala Dmowského činnost v únoru a březnu 1919, kdy Dmowski vyvinul rozsáhlou aktivitu zaměřenou na přípravu nót určených pro komisi a snažil se navazovat kontakty se skupinou v komisi zasedajících odborníků.⁶⁴ 12.

⁶² Dmowského postoj k otázce budoucího statutu Východního Pruska nebyl zcela vyhraněný. Ve svých vyjádřeních přitom Dmowski ponechával prostor pro dvě možnosti - Východní Prusko mělo být s Polskem buďto spojeno celní unií, nebo se mělo stát autonomní součástí polského státu. Podle svých vlastních vzpomínek pracoval Dmowski s možností, že by bylo Východní Prusko přetvořeno v Královeckou republikou spjatou s Polskem celním spolkem s tím, že by od Východního Pruska byla oddělena polská Varmie, oblast, kde žili Mazurové. Srov. Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 328.

⁶³ Bierzanek, R. – Kukuła, J. (eds.): *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały, I.* Warszawa 1965. Zasedání Rady deseti nebylo stenografováno, poznámky však zaznamenával generální sekretář konference Paul – Eugène Dustata. K ocenění Dmowského vystoupení ze strany Davida Lloyda George srov. Lloyd George, D.: *Prawda o traktacie wersalskim, I.* Warszawa, b. r., s. 281.

⁶⁴ Dmowského úsilí ovlivnit závěry Komise pro polské záležitosti vyjadřuje Dmowského nota pro předsedu komise Julese Cambona datovaná dnem 28. února 1919, srov. Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej w sprawie granic zachodnich państwa polskiego. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1919], s. 385-392, a rovněž následná nota o východní polské hranici určená pro předsedu Teritoriální komise, Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej o wschodnich granicach Polski. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1919], s. 393-396. Dmowského postoje byly shodné s představami prezentovanými ve vystoupení před Radou deseti 29. ledna 1919 a zřejmý byl rovněž Dmowského akcent na otázku polských západních hranic. Kontinuálně se svým ústním vystoupením Dmowski zdůraznil, že polská hranice nemůže

března komise ve své zprávě podpořila prakticky všechny dříve prezentované polské územní požadavky, pouze v oblasti pruského Mazurska doporučovala provedení plebiscitu. Postoj komise byl na mírové konferenci 15. března podpořen i Ústředním výborem pro teritoriální otázky. Komplikace přišly o několik dní později, kdy byla zpráva předložena rozhodujícímu orgánu politických představitelů velmocí, Radě deseti. Přístup jednotlivých velmocí k polským požadavkům byl od počátku nestejný. Polské teritoriální požadavky se setkávaly víceméně s podporou Francie. Británie a Spojené státy americké vůči nim však byly skeptičtější. Zvláště Británie prosazovala při stanovení polských hranic etnické kritérium (jehož uplatnění se konec konců nebránila ani polským ambicím nakloněnější Francie) a řídila se analýzou vypracovanou pro Foreign Office v listopadu 1918. Lewis Namier, Brit židovského původu s kořeny v Haliči, se kterým se Dmowski dostal do konfliktu již v předchozích letech, navrhoval v materiálech pro britské ministerstvo zahraničních věcí vymezení Polska na východě bez území kresů a bez okolí Chełmu odděleného od Polského království krátce před propuknutím první světové války. O něco příznivější byl návrh Polákům nakloněného britského vojenského historika Charlese Omana (1860-1946), jenž dodával podklady o polské západní hranici a proponoval široký koridor okolo Visly k moři, oddělující východní Prusko od Německa a přiznávající Polsku část baltského pobřeží bez Gdaňsku. Následné britské návrhy však polský pás okolo moře oddělovaly od vnitrozemského Polska německým koridorem spojujícím Východní Prusko s Německem, který by polský přístup k moři deformoval.

Zpráva Komise pro polské záležitosti podporující polské požadavky byla nakonec přijata jednohlasně, a to i britskými zástupci v komisi. Když však byla zpráva komise 22. března 1919 předložena Radě deseti, předseda britské vlády David Lloyd George se vůči ní postavil chladně a přes podmíněčné přijetí zprávy dosáhl de facto toho, že konečné rozhodnutí bylo odloženo. Stanovisko britské politiky vůči polským teritoriálním požadavkům bylo nejednoznačné, čemuž nasvědčoval i postoj britského ministra zahraničních věcí Arthura Balfoura, který se na počátku března 1919 vyslovil pro vhodnost vzniku pokud možno co nejsilnějšího Polska a pro připojení Gdaňsku k polským teritoriím.⁶⁵ Proti přístupu Davida Lloyda George v polské otázce se postavila též část britské žurnalistiky spadající do koncernu

---

důsledně sledovat ani historické, ani lingvisticko-etnické kritérium. Nejdůležitější úlohu sehrával v Dmowského pojetí polských hranic geografický, respektive geopolitický a geoeconomický argument. Výchozím bodem při stanovení polských hranic mělo být sice vymezení polského teritoria z roku 1772, paralelně s tím ale Dmowski znovu postuloval úpravu hraničních čar dle „ekonomických požadavků moderního státu“. Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej w sprawie granic zachodnich państwa polskiego. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 385.

⁶⁵ Lundgreen-Nielsen, K.: *The Polish Problem at the Paris Peace Conference.* Odense 1979, s. 204.

Northcliff. Pod dojmem přístupu Británie vůči polské otázce se Dmowského předválečné anglofilské postoje čím dál více proměňovaly ve skepsi vůči serióznosti britského počínání. V dopisu Stanisławovi Grabskému na konci května 1919 Dmowski konstatoval, že Britové se stále zatvrzely stávají proti polským požadavkům, a v osobní rovině si stěžoval na nechuť Britů vůči němu samotnému. Vyjádřil přitom mínění, že zatímco Paderewského Britové pokládají za Mistra, jehož myšlení souzní s britskými plány a projekty, Dmowského považují za našeptávače a jednoho z nejhorších ničemů a darebáků, který Paderewského úsilí kazí.⁶⁶

Ve svých poválečných reflexích dění na versailleské konferenci Dmowski poukázal na výrazné rozdíly v zahraniční politice dohodových zemí a v jejich názoru na geografické vymezení poválečného Polska. Francie si podle Dmowského přála svobodné a silné Polsko, Británie byla o poznání rezervovanější. Důrazněji než nad postoji britského státu však Dmowski vyjádřil rozhořčení nad vlivem konkrétních osob v britské politice a nad jejich osobními postoji izolovanými podle jeho názoru od britského národního zájmu. Dokud byla britská zahraniční politika řízena ministerstvem zahraničí v čele s Balfourem, byla podle Dmowského situace pro Poláky relativně dobrá, jakmile však začal vzrůstat vliv předsedy vlády Davida Lloyd George, záležitost se komplikovala. O postavě britského premiéra Dmowski pojednával s velkou nechuť a sugeroval ve svém výkladu údajné vlivy židovské, zednářské a germanofilské lobby stavící se ostře proti polským zájmům, které měl tento britský politik podléhat.⁶⁷ Lloyd George byl podle Dmowského hodnocen již dávno před válkou germanofilem a válka jej nezměnila. Hledání skrytých židovských a zednářských vlivů v zákulisí veškerého pro Polsko nepříznivého dění se v Dmowského myšlení postupně stávalo pevně zakotvenou obsesí.⁶⁸

Vedle emotivně motivovaných postojů a osobního rozhořčení byl však Dmowski ochoten uznat i racionální geopolitické příčiny britských stanovisek, pro jejichž vycítění měl talent, tak dobře dokumentovatelný v Dmowského mnohdy až iritujícím způsobem cynických analýzách počínání států a lidských společností, které prostupovaly celé Dmowského dílo. V této souvislosti Dmowski přistoupil i k historickou argumentací podepřenému výkladu britských stanovisek. Kořeny britských postojů a aktuálního britského úsilí usilujících ze všech velmocí nejzřetelněji o ochranu německých zájmů kladl Dmowski do 18. století, kdy Prusko začalo v evropské politice sehrávat mocenskou úlohu. Británie a Prusko od té doby

⁶⁶ Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomień, II*. London 1972, s. 162; Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 222.

⁶⁷ „Spiknutí mezinárodního Židovstva“ údajně ovládlo versailleskou konferenci na konci května 1919. Materiały J. Zielińskiego, korespondence R. Dmowského. Biblioteka PAN Kraków, rkps 7808, k. 17. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002, s. 224.

⁶⁸ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 77, 167.

představovaly geograficky ideální spojení – Británie neměla žádné zájmy na evropském kontinentě, Prusko zase nemělo žádné zájmy v zámoří a Británii proto přirozeně vyhovoval vzrůst moci Pruska konkurujícího Francii, která ve své geopolitické koncepci spojovala úlohu kontinentální a námořní velmoci. V historicky pojaté interpretaci evropské geopolitiky se Dmowski v poválečném období nově pokusil poukázat, že vedle Pruska, Ruska a Rakouska se na konci 18. století o dělení Polska přičinila i Británie jako pruský spojenec, přičemž z hlediska prosazování britských zájmů bylo toto počínání logické, neboť hlavní nebezpečí pro Británii představovala Francie.

Dmowského představa uspořádání poválečného Polska se od linie reprezentované Piłsudským a Paderewským lišila důrazem na unitární charakter země a vznik autentického polského národního státu, z čehož pramenil slabší zájem Dmowského o etnicky nepolská území na východě. Svůj relativně malý zájem o otázku východních hranic (kontrastující během versailleských vyjednávání s enormním důrazem na západní hranici) komentoval Dmowski ve svých poválečných vzpomínkách poukazem na fakt, že na formování východní hranice neměl jako účastník versailleské konference, řešící především otázku západních hranic, přímý podíl. Podle Dmowského názoru bylo sporné, do jaké míry mohla versailleská konference rozhodnout o otázce polských východních hranic, když Rusko nebylo na jednání přizváno a západní mocnosti v této oblasti nedisponovaly žádnou vojenskou mocí – revoluční Rusko spojenci neuznávali, a to Rusko, které mělo přijít po něm, nikdo neznal. Ruská Prozatímní vláda uznala roku 1917 nezávislost Polska, avšak neurčila hranice mezi ním a Ruskem. Na versailleské konferenci bylo sice od polské delegace vyžádáno stanovisko v otázce východní hranice a KNP předložil návrh hraniční linie, bylo však zřejmé, že o záležitosti rozhodne budoucnost. Stanovení tzv. Curzonovy linie ze strany západních mocností bylo podle Dmowského zcela zbytečné, protože nemělo žádný vliv na vývoj situace.⁶⁹

Oproti Dmowskému prosazovali Piłsudski a Paderewski federativní koncepci, která počítala s tím, že polské státní identitě se podaří překonat národní ambice nepolských národností a národnostní antagonismus. Vize federativního uspořádání otevírala cestu k alternativě skutečně velkého státu, jehož vnitřní konsolidace ale zůstávala otázkou. Dmowski ve vývoj směrem k pozitivně vnímané státní identitě nevěřil a z toho důvodu usiloval o to, aby Polsko na východě vtělilo maximální možný rozsah teritorií, které unitární stát ještě „může strávit“, nikoliv však tolik, kolik by již podle jeho názoru mohlo ohrožovat

⁶⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 204, 208.

polský charakter státu. Případnou federaci Polska s Ukrajinou považoval Dmowski za nevhodé řešení, neboť se vzhledem k územnímu rozsahu Ukrajiny a počtu tamního obyvatelstva domníval, že by ukrajinský charakter budoucího státu mohl nad polským převážet. Jako gesto vstřícnosti vůči etnicky nepolskému obyvatelstvu na východním pomezí vznikajícího Polska Dmowski vyjádřil připravenost Poláků poskytnout autonomii východní Haliči.

Dmowski se stavěl skepticky rovněž vůči možnosti utvoření nezávislých států oddělujících Polsko od Ruska a preferoval pojetí, podle kterého měla území za polskou východní hranicí náležet Rusku. Argumentoval přitom tím, že vznik nezávislých států v této oblasti by přirozeně vedl k jejich spojení s Německem, které se podle Dmowského v případě ukrajinského národního hnutí projevovalo již od 19. století. Takový vývoj by tudíž vedl k obklíčení Polska na straně jedné a k výraznému oslabení Ruska na straně druhé, přičemž by měl za následek opětový vzrůst nebezpečí německé hegemonie. Připojení východoslovanských oblastí na polsko-ruském historickém pomezí k Rusku nepokládá přitom Dmowski za nikterak ideální řešení a konstatoval, že přináležitost těchto teritorií k Rusku bude znamenat jejich hospodářskou stagnaci a do značné míry i anarchii ve zmíněném regionu. Zároveň ale podotýkal, že otázka ukrajinského a běloruského území představuje jen těžko řešitelnou kvadraturu kruhu, kde nelze než volit méně špatnou z nabízejících se variant, u nichž je zřejmé, že všechny jsou chybné a problematické. Dmowski zdůrazňoval, že ukrajinské hnutí za první světové války bylo především plodem německého úsilí, způsobem, jak si vytvořit spojení proti Polákům a Rusům zároveň. V pangermánské literatuře se podle Dmowského nacházel nespočet návrhů na utvoření ukrajinského státu, který by rozdělil Rusko, zabránil mu v přístupu k Černému moři a zároveň Německu sloužil jako spojenec proti Polsku.⁷⁰ V případě Litvy předpokládal Dmowski její federativní svazek s Polskem, tato nová Litva měla však být vymezena etnicky a nikoliv historicky a byla by tak ve srovnání s Polskem jen malým útvarem. Dmowski prohlašoval, že Polsko bude respektovat svébytný národní vývoj Litevců a svébytnou politickou organizaci Litvy.⁷¹

⁷⁰ Srov. např. Dmowski, R.: Nota delegacji polskiej na konferencji pokojowej w sprawie granic zachodnich państwa polskiego. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1919], s. 386; Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe.* London 1917, s. 55; Dmowski, R.: Memorjał o terytorjum państwa polskiego złożony przez R. Dmowskiego prezydentowi Wilsonowi w Waszyngtonie d. 8 października 1918 r. In: Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1918], s. 377-381.

⁷¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 205-206.

S plnou podporou dohodových mocností se na jaře 1919 setkával pouze program malého Polska složeného z území předválečného Polského království, západní Haliče a Velkopolska. Když Dmowski počátkem jara roku 1919 poznal, že podpora pro polské požadavky je na versailleské konferenci jen podmíněná a krajně problematická, naléhal na příjezd Paderewského, neboť se domníval, že jeho vyjednávací pozice by mohla být lepší. Již dříve byl Paderewski pro dohodové státníky díky své větší elasticitě přijatelnějším partnerem. Dmowski navíc dospíval k až obsesivnímu přesvědčení, že jeho vlastní osoba je nenáviděna světovým židovstvem a jím řízenými tajnými zákulisními organizacemi do té míry, že sama o sobě může být překážkou v prosazení polských národních zájmů. Paderewski do Paříže přijel počátkem dubna. Problémy na sebe nenechaly dlouho čekat. Polský premiér vytvořil okolo sebe po svém příjezdu prakticky nezávislou delegaci a Dmowski přestal být zván na zasedání, která získávala polosoukromý ráz a konala se v premiérově sekretariátu. Jediné zasedání, jehož se účastnili společně všichni delegáti obou skupin, se konalo 30. května a jeho předmětem byly pouze druhořadé otázky. Postupně se zhoršovaly i vztahy mezi Paderewským a Piłsudským. Paderewského sebevědomí rostlo a jeho politická linie se od Piłsudského osamostatňovala. Polská zahraniční politika tak byla v zásadě reprezentována třemi liniemi.⁷²

Dmowského vztahy s předsedou polské vlády a prvním polským delegátem na versailleské konferenci Ignacy Paderewským se v průběhu roku 1919 stávaly čím dál napjatějšími. Ve svých pozdějších reflexích podrobil Dmowski vystupování reprezentantů polské domácí vlády na versailleské konferenci ostré kritice. Tito představitelé neměli podle Dmowského žádný plán, zatímco Dmowského skupina na projektu polského státu pracovala v teoretické rovině již více než dvě desetiletí a nyní se snažila převést dlouholeté úsilí v praktické výsledky. Když přišli zástupci polské domácí vlády do Versailles na konferenci, nemohli se podle Dmowského divit, že kvůli nim Dmowski a jeho spolupracovníci nezměnili celý „plán polského státu rozmyšlený již dvacet let“.⁷³ Přes všechny výtky, které mohou být proti Dmowskému vzneseny, zdůraznil Wapiński skutečnost, že Dmowski byl jedním z mála polských politiků, kteří byli schopni povznést se nad stranické pŕtky a vnímat všeobecný a dlouhodobý národní zájem.⁷⁴

Paderewski se ve srovnání s Dmowským více snažil vycházet vstříc dohodovým představitelům a byl ochoten k ústupkům a kompromisům. Pokusil se získat sympatie lidí

⁷² Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 226-230.

⁷³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma V.). Czeřtochowa 1937 [1925], s. 148.

⁷⁴ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 244:

z okolí Davida Lloyd George, včetně postav náležejících do řad dřívějších prorakouských polských aktivistů, jako tomu bylo v případě Augusta Zaleského. Dmowski naproti tomu dokázal své roztrpčení nad rezervovaným britským postojem vůči polským požadavkům jen těžko skrývat a britští představitelé Dmowského podezírali, že stojí v pozadí rozpoutané tiskové kampaně proti britskému premiérovi Lloyd Georgovi. Zatímco Paderewski Dmowskému vyčítal jeho taktiku, která podle Paderewského mínění mohla Britům připadat urážlivá, Dmowski se domníval, že Paderewski neumí, ale zřejmě ani nechce konsekventně hájit národní zájmy za cenu ztráty osobní popularity, která jej jako světově uznávaného klavíristu a hudebního skladatele obklopovala, a je tudíž pro velkou politiku dlouhodobých cílů postavou zcela nevhodnou. Dmowského vliv na konferenci však slábl. Dmowski byl pokládán za konzervativního politika staré školy a jeho argumentace se proto konsekventně odvolávala na veličiny jako mezinárodně politická rovnováha či hospodářské a strategické zájmy. Nedokázal a zřejmě ani nechtěl osvojit si humanitně laděnou rétoriku wilsonovského stylu pracující s liberálně demokratickými hesly, jejichž středobodem bylo právo na sebeurčení. Oslňoval sice i své odpůrce svými znalostmi polské otázky i evropské geopolitiky a všeobecným rozhledem, jeho vytrvalost v prosazování vlastních koncepcí, energičnost a přílišná konsekventnost nebyla však protistranou vítána, neboť zmenšovala prostor pro pružnost.⁷⁵ V osobní rovině působil problémy i způsob Dmowského vystupování známý od mládí. Dmowského logický výklad vlastních stanovisek byl kombinován s úsilím dokázat nekonsekventnost a nelogičnost postojů ideových oponentů, což hraničilo s označováním lidí odlišného názoru za osoby nekompetentní, neschopné logického úsudku, ba i hloupé. V kombinaci s Dmowského specifickým smyslem pro humor, jenž mnozí vždy hodnotili jako urážlivý a nevhodný, působili tyto Dmowského rysy spíše negativně a Dmowski byl způsobem svého chování do značné míry diskvalifikován. Dmowského společenské vystupování údajně většinou nepohoršovalo Francouze, Britové k němu však byli kritičtější o poznání častěji. Britský politik a diplomat Robert Cecil (1864-1958) roku 1916 údajně uvedl, že Dmowski je na jeho vkus „příliš vtipný“. Britský diplomat John Duncan Gregory (1878-1951) poznamenal, že Dmowského nevýhodou byla skutečnost, že byl příliš vzdělaný a

⁷⁵ Edvard Beneš ve svých vzpomínkách klasifikoval Romana Dmowského jako nejsilnější politickou osobnost mezi Poláky reprezentujícími za války svůj národ na Západě. Podle svých slov byl Beneš po prvním setkání s Dmowským v Paříži 18. června roku 1916 fascinován Dmowského intelektem a politickými plány. Dmowského diplomatické schopnosti podobně oceňoval britský historik versailleské konference Emile Joseph Dillon (1855-1933) ve své práci *The Peace Conference* (1919). Uvedl, že na konferenci byli přítomni pouze dva vynikající státníci, Roman Dmowski a Řek Eleftherios Venizelos, kteří svou schopností geopolitického uvažování vysoko převyšovali čelné představitele velmocí, britského premiéra Lloyd George a amerického prezidenta Wilsona. Cit. dle Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 174, 176.

chytrý a předkládal konsekventní a logickou argumentaci. Právě proto údajně působil na britské politiky podezřelým dojmem, neboť ti preferovali elasticnost a ze zkušenosti se řídili zásadou, že chytrým lidem není radno důvěřovat - důraz na logiku věci a konsekventnost pokládali jako osobní vlastnosti z podstaty věci za rysy nebezpečné.⁷⁶

Podpis Versailleské dohody 28. června 1919 pokládal Dmowski ve svých reflexích za úspěch završující letité úsilí v oblasti řešení polské otázky. Vznikající stát byl sice oproti původním představám menší (rozhodnutí versailleské konference v otázce Těšínska, Gdaňska a Slezska neodpovídalo prvotním polským vizím), přesto však Dmowski retrospektivně uvedl, že svého cíle dosáhl na 90 procent.⁷⁷ Podle poněkud nadnesené interpretace Dmowskému velmi nakloněné Izabelly Wolikowské byl Dmowski po válce v německé publicistice činěn ze všech Poláků nejvíce odpovědným za německé územní ztráty na východě a v Německu vznikl fenomén nazývaný Wolikowskou jako „Dmowského komplex“. Při příležitosti každého výročí podpisu versailleského míru se na stránkách německých tiskovin údajně znovu a znovu objevovalo Dmowského jméno a Dmowski byl nazýván nepřitelem číslo jedna německých zájmů. Podobné postoje se vyskytovaly i v odborných pracích. Wolikowská v této souvislosti jmenovala knihu nacismu blízkého historika Walthera Reckeho (1887-1962) *Die polnische Frage als Problem der europäischen Politik* (Polská otázka jako problém evropské politiky, 1927), kde Recke vyslovil tezi, podle které až do Dmowského vystoupení na versailleské konferenci neexistoval mezi mocnostmi úmysl připojit území pruského záboru k budoucímu Polsku, Dmowski však přesvědčil Wilsona o tomto řešení. V podobném duchu vznikla i pozdější práce od historičky Ellinor von Puttkamer (1910-1999) *Die polnische Nationaldemokratie* (Polská národní demokracie) z doby druhé světové války (1944), podle níž Polsko po první světové válce vděčilo za svou západní hranici právě Dmowskému, a konference přijala prakticky v plnosti cíle, za které národní demokracie bojovala po třicet let. O „komplexu Dmowského“ v Německu údajně svědčil i fakt, že roku 1944 byl o Dmowském napsán dokonce román pod názvem *Rohr im Sturm* (Třtina ve větru), otištěný na stránkách předního nacistického periodika *Völkischer Beobachter*. Jeho autorem byl Joseph Lettenmeier a román pojednával o Dmowského boji za připojení Slezska a Pomoří k Polsku.⁷⁸

⁷⁶ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 228; Gregory, J. D.: *On the Edge of Diplomacy. Rambles and Reflections 1902-1928*. London 1928, s. 169-176, přetisk úryvků v angl. orig. in Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 297-298.

⁷⁷ Konopczyński, W.: O miejsce dla Dmowskiego w historii. In: Bąkowski, J. (ed.): *Pamięci Romana Dmowskiego (9. 8. 1864 - 2. 1. 1939)*. Warszawa 1939, s. 56; Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 233.

⁷⁸ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 172-173.

Otázka vzniku polské západní hranice byla však složitější a nepředstavovala pouze výsledek diplomatických vyjednávání vedených v první polovině roku 1919. Ve Velkopolsku (Poznaňsku) byly velmocí postaveny před hotovou věc, protože tam již v prosinci 1918 propuklo polské povstání s podporou z centrálních částí Polska a na jeho konci stála polsko-německá dohoda z Trevíru z února 1919, kterou Německo uznalo přináležitost Velkopolska s Poznaní k Polsku. Versailleská konference navíc nepřinesla rozhodnutí o celé německo-polské hranici. V Mazurech, Varmii a Horním Slezsku měl rozhodnout plebiscit a během lidových hlasování osvědčila německá strana v těchto oblastech daleko větší schopnosti agitovat než strana polská. V Mazursku a Varmii přineslo hlasování Polsku úplný neúspěch, když se pro setrvání v Německu vyslovilo 97 % zúčastněných. Velmi komplikovaná byla poté situace v Horním Slezsku, kde došlo k ozbrojeným srážkám a v letech 1919-1921 i ke třem polským povstáním. V plebiscitu konaném v březnu 1921 se 60 % hlasujících vyslovilo pro přináležitost k Německu, o vytyčení hranice však nakonec rozhodla velmocenská vyjednávání. Zatímco Francie podporovala polské nároky, Británie hájila příslušnost území k Německu, a spor byl nakonec vyřešen rozdělením hornoslezského území mezi oba státy. Polsko získalo třetinu teritoria téměř s polovinou obyvatel (z nich čtvrt milionu představovali Němci), třemi čtvrtinami pro Polsko klíčových uhelných dolů a polovinou hutí.⁷⁹

V letních měsících roku 1919 se Dmowski v Paříži účastnil mírových jednání s Rakouskem, která se ve vztahu k polské otázce dotýkala budoucnosti Haliče a Těšínska a byla završena Saint Germainskou mírovou smlouvou podepsanou 10. září 1919. Během roku 1919 začal Dmowski pociťovat fyzické vyčerpání a došlo ke zhoršení jeho zdravotního stavu. Léto roku 1919 trávil v pronajatém domku na venkově poblíž Paříže v Lozère, odkud jej do Paříže vozil automobil poskytnutý polské delegaci francouzskou vládou. Na podzim 1919 Dmowski vážně onemocněl zápallem plic. Více než měsíc byl zcela upoután na lůžko a lékaři se během této doby opakovaně obávali o jeho život. Když se Dmowského zdravotní stav poněkud zlepšil, odcestoval Dmowski v polovině ledna 1920 na radu lékařů na rekonvalescenční pobyt do Alžírsko a v teplejším podnebí se pozvolna zotavoval. V dopisu Stanisławovi Kozickému z konce února si pochvaloval zlepšení zdravotního stavu a uváděl, že již podniká dlouhé procházky o délce mezi deseti a dvaceti kilometry a snaží se psát. V následném dopisu si ale stěžoval na nové zdravotní obtíže a bolesti hlavy, které ho nutí

⁷⁹ Slezsko s polskou částí Těšínska dostalo v rámci Polska status autonomního vojvodství s vlastním sejmem se sídlem v Katovicích.

přerušit literární práci. Teprve v květnu se Dmowski vrátil do Paříže a po dvou týdnech odcestoval poprvé od skončení války do Varšavy.⁸⁰

---

⁸⁰ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 183.

Ústup ze scény: Dmowski a otázka národní identity v novém Polsku

Vleklá nemoc přispěla k tomu, že Dmowski v rozhodujících chvílích v polské politice absentoval a po návratu do Polska nedokázal obnovit svou pozici ve veřejném životě, kterou mezitím zaujali jiní. Již v květnu 1919 utvořili národně demokratičtí politici působící v Polsku Związek Ludowo-Narodowy (ZLN), který se typologicky stával stranou buržoazní pravice a přibližoval se vnitřní strukturou svým protějškům v západní Evropě. Strana v první polovině 20. let lavírovala mezi spoluprací s konzervativci a lidovci a těžištěm její činnosti se stala parlamentní rutina, která neodpovídala Dmowského ideálu politiky.¹ Dřívější význam Národní ligy, která v předválečném období stála jako polotajná organizace v zákulisí Národně demokratické strany, zeslábl již před válkou, po válce byla však její marginalizace ještě zřetelnější. Ve straně zaujímali v první polovině 20. let rozhodující slovo parlamentní politici a klíčovou roli sehrávali reprezentanti pocházející z někdejší rakouské Haliče, kteří za sebou měli oproti Dmowskému odlišnou životní zkušenost. Hlavní Dmowského protivník v rámci strany a její poválečný vůdce pocházel ovšem podobně jako Dmowski z ruského záboru – byl jím předválečný reprezentant orientace na Rakousko Stanisław Grabski. Grabski, který byl Dmowským v prosinci 1918 vyslán jako delegát do Polska, získal v polských národně demokratických kruzích rychle silnou pozici a Dmowskému se nedařilo řídit jeho činnost na dálku z Paříže, jak měl původně v úmyslu. Z někdejších spolupracovníků (byť s odlišnými názory na geopolitické akcenty a zahraničněpolitickou orientaci) se tak stali rivalové.² Dmowski hleděl na tento vývoj, věstící ztrátu osobního vlivu, přirozeně s nelibostí.

V době Dmowského návratu do země Polsko svádělo boje se sovětským Ruskem započaté již roku 1919. Polská strana měla v těchto bojích jistou podporu západních velmocí, které si uvědomovaly význam polských sil v intervenci proti sovětskému Rusku. Během roku 1919 provedli však Poláci rozsáhlé ofenzivy a obsadili území až k řece Zbruč, zatímco britský ministr zahraničí Curzon ve své koncepci polské východní hranice (známé jako tzv. Curzonova linie) prosazoval průběh hraniční linie mnohem dále na západ (na řece Bug) a snažil se tak, aby jeho návrh víceméně kopíroval polsko-východoslovanské etnické pomezí.

¹ K Dmowského vztahu vůči ZLN srov. Maj, E.: Roman Dmowski i Związek Ludowo-Narodowy (1919-1928). *Kwartalnik historyczny*, 100, 1993, č. 2, s. 37-54.

² Kawalec uvádí jako doklad slábnoucích kontaktů mezi Grabským a Dmowských skutečnost, že Grabski ve svých vzpomínkách mylně datoval Dmowského návrat do Polska až na podzim roku 1920, přičemž během léta 1920 stihl Dmowski v Polsku sehrát nikoliv zcela zanedbatelnou úlohu jako člen Rady obrany státu v době akutního ohrožení země ze strany Rudé armády v polsko-sovětské válce. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 255.

Expanze spojená s Piłsudského představou velkého federalizovaného Polska vyvolávala opozici i na domácí scéně, neboť byla spojena s obavou z velkého nárůstu podílu nepolského obyvatelstva.³ V rozjitřených chvílích, kdy polská vojska pod vedením Piłsudského vítězila nad Rudou armádou a Polákům se v květnu 1920 dočasně podařilo dobýt Kyjev, proběhl Dmowského návrat prakticky bez povšimnutí. Dmowski neměl zřejmě zájem o okamžitou publicitu a přítomnost davů a proto svůj příjezd předem neoznámil. Vrátil se do Varšavy společně se svým spolupracovníkem, místopředsedou a mecenášem činnosti KNP v Paříži Maurycym Zamoyským, a byl na nádraží uvítán pouze dvěma blízkými spolupracovníky, Mieczysławem Niklewiczem a Marianem Seydou. *Gazeta Warszawska* okomentovala Dmowského příjezd 15. května pouze krátkou třířádkovou zprávou, teprve následného dne byl otištěn delší článek. Blízký přítel Marian Kiniorski, se kterým se Dmowski neviděl pět let, zaznamenal, že Dmowski během té doby velmi zestárl.⁴

Dmowski začínal pociťovat svou slábnoucí pozici v polském veřejném životě a čím dál znatelnější bylo Dmowského roztrpčení nad politickým uspořádáním nového státu. Dmowski byl nadále pokládán za autoritu a přinejmenším symbolického vůdce svého politického proudu. Během svého pobytu v Paříži byl zvolen poslancem ústavodárného Sejmu, po návratu do Polska se však jednání sněmu neúčastnil, nepřihlásil se ke své straně a od politiky ve státě se do značné míry začínal distancovat. V Sejmu se patrně objevil pouze jednou, při hlasování o přijetí Březnové ústavy roku 1921.⁵ V běhu nových událostí upadala Dmowského někdejší činnost spíše v zapomnění. Na jediné státní vyznamenání, které za aktivity během války obdržel, čekal Dmowski tři roky – roku 1923 mu byla tehdejším předsedou vlády generálem Władysławem Sikorským udělena velká stuha Řádu polského obrození (*Order odrodzenia Polski*), která navíc mezi polskými státními vyznamenáními nezaujímalá nejvyšší místo. Univerzita v Poznani přiznala Dmowskému roku 1923 čestný doktorát a o čtyři roky později mu město Poznaň udělilo vyznamenání, příznačně nikoliv za zásluhy o budování státu, ale za literární činnost. Začínala se rodit Dmowského skepse vůči parlamentarismu a liberální podobě parlamentní demokracie, ke které vedle vývoje v Polsku patrně přispívalo i Dmowského rozčarování ze západoevropské politiky, kořenící ze zkušeností nabytých během versailleských vyjednávání. V Dmowského myšlení se počínala objevovat vize expertního způsobu řízení politiky a státu a s ním spojeného vzniku orgánu

³ K otázce geneze polské východní hranice srov. např. Czubiński, A.: *Walka o granice wschodnie Polski 1918-1921*. Opole 1993.

⁴ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 240.

⁵ Singer, B.: *Od Witosa do Ślawka*. Warszawa 1990, s. 125, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 251.

stojícího nad či za demoraticky vzniklou vládou, který by podle Dmowského představ nepodléhal momentálním náladám a „denní politice“, ale snažil by se pojmenovávat dlouhodobé problémy státu a společnosti a přispívat k jejich řešení. O potřebě existence mimoparlamentní či nadparlamentní síly, která by činnost parlamentu korigovala, psal Dmowski již v dopisu Stanisławovi Grabskému z 29. května 1919. Ve stejném duchu se Dmowski vyjádřil v dopisu Joachimovi Bartoszewiczowi z května 1921, kde orgán podobného druhu nazýval termínem *komisja budownicza* či *komisja urządzająca* a formuloval možnost, že by předseda této komise zasedal v ministerské radě. Na druhé straně se ale Dmowski na počátku 20. let vůči liberální podobě demokracie zatím v obecné rovině nevymezil a pokládal západní model uspořádání státu pro poválečné Polsko za jediný možný. Možnost národně demokratického proudu převzít moc ve státě hodnotil Dmowski velmi střízlivě a rezervovaně. Domníval se, že národní demokraté by si takovou nereálnou ambici neměli klást a daleko spíše by měli zanalyzovat, kdo má k jejich představám a programu nejbliže a koho by měli podpořit.⁶

Bez ohledu na politickou příslušnost choval Dmowski z řad polských politiků relativní důvěru vůči Piłsudkému, který mu byl jako osobnost o poznání bližší než například Paderewski. Podle tehdejšího Dmowského mínění měl Piłsudski zřejmě potenciál sehrávat úlohu garanta expertního řízení státu, které Dmowski spojoval s efektivním řešením společenských problémů. Při chaosu, který po válce podle Dmowského v Polsku vládl, byla „maskovaná diktatura“ jedinou možností, jak udržet v zemi pořádek. Podle Dmowského bylo Piłsudského zásluhou, že stát neupadl do anarchie.⁷ Jestliže však Dmowski měl zájem o kompromis s Piłsudským, Piłsudki, vědom si svého postavení ve státě, vystupoval vůči Dmowskému chladně. V době Dmowského příjezdu do Polska byla Dmowského subtilní a málo efektně vyhlížející diplomatická vyjednávání na Západě z předchozího roku zcela zastíněna efektními úspěchy Piłsudským vedených polských vojsk v boji s ruskými bolševiky. O Dmowského audienci u Piłsudského konané 21. května 1920, tři dny po Piłsudského triumfálním návratu do Varšavy z vojenského tažení, nejsou k dispozici přímá svědectví. Je však zřejmé, že rozhovor s Piłsudským vyvolal v Dmowském nové rozhořčení. Podle Mieczysława Niklewicze, se kterým Dmowski tehdy telefonicky hovořil, Piłsudki Dmowskému naznačil, že jejich setkání má jen druhořadý význam. Stanisław Grabski uvedl, že Piłsudski údajně nechal Dmowského čekat v předsálí jako řadového žadatele a při

⁶ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 237.

⁷ Poznámka J. Rozwadowského z rozhovoru ze dne 16. května 1920. Papiery Rozwadowskich, Biblioteka Zakładu narodowego im Ossolińskich. Wrocław, sign. 8010/II, s. 172. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 241.

rozmluvě zaujal tak autoritativní tón, že audience velmi brzy skončila.⁸ Mezi oběma politiky tehdy možná došlo ke sporu ohledně kyjevského tažení, na jehož význam Dmowski hleděl se zjevnou skepsí a úspěch s velkou pravděpodobností pokládal za dočasný, čemuž dal další vývoj za pravdu. Piłsudski si zase zřejmě stěžoval na nedostatečnou podporu polské delegace v Paříži pro ukrajinskou politiku. Dmowski usvědčoval Piłsudského představy z nelogičnosti a poukazoval, že nebylo možné na jedné straně žádat přináležitost Východní Haliče k Polsku a na druhé straně podporovat ukrajinské požadavky na vznik svébytné velké Ukrajiny.⁹

Po rozhovoru s Piłsudským se již Dmowski nesnažil vyvíjet vliv na ZLN, aby bylo dosaženo kompromisu a kooperace s Piłsudského proudem. V létě roku 1920 se naplnily Dmowského předpoklady o dočasnosti polských vojenských úspěchů ve válce se sovětským Ruskem. Polsko bylo pod britským tlakem ochotno uznat Curzonovu linii, ruská strana ale na jednání nepřistoupila. Dmowski byl v momentě ohrožení povolán do Rady obrany státu (Rada Obrony Państwa, ROP), kam jej doporučil předseda vlády Władysław Grabski podporovaný pravcovou a středovou částí politického spektra. Utvoření ROP omezovalo do jisté míry pravomoci parlamentu, ale i Piłsudského. V rámci ROP Dmowski nevstupoval do polemik a ozýval se spíše zřídka. Piłsudski činil za vojenské neúspěchy zodpovědným soupeření politických stran a z něj vyplývající demoralizaci národa, která podle jeho názoru vedla k tomu, že nemocný národ měl i nemocnou armádu. V souvislosti s tím vnesl do hry kartu, kterou během své politické kariéry opakovaně užíval jako nátlakový prostředek – pohrozil svou demisí. Zatímco socialistická a levicově orientovaná část členů ROP prosazovala přímé vyjednávání se sovětskými reprezentanty a navrhovala vznik levicové vlády, který by mohl k úspěchu rokování přispět, pravice včetně Dmowského žádala vyslání mise k západoevropským velmocím se žádostí o pomoc a zprostředkování. Dmowski vyjádřil názor, že pokud má Polsko nabýt na síle, musí se vzdát svých příliš velkolepých východních plánů. Piłsudskému Dmowski vytýkal chybnou zahraniční politiku a snažil se vyvracet jeho alibistický názor o nezdravém stavu společnosti způsobujícím porážku. Zpochybnil rovněž loajalitu a spolehlivost Piłsudského ukrajinských spojenců, kteří podle Dmowského hodnocení jednali zcela o své vlastní vůli. Z geostrategického hlediska se však Dmowski alternativy rezignace Piłsudského obával a domníval se, že mezinárodní postavení Polska nedává v zájmu zachování státu možnost dávat světu signály vnitřního rozkladu či vnitřní slabosti. Důsledně se proto snažil vyhnout krokům, které by mohly za dané situace vést k vnitropolské konfrontaci a dospěl k závěru, že konflikt s Piłsudským by znamenal příliš

⁸ Grabski, S.: *Pamiętniki, II*. Warszawa 1989, s. 147.

⁹ Srov. Głębiński, S.: *Wspomnienia polityczne*. Pelplin 1939, s. 428-429.

velké riziko pro stát. Svou další spolupráci s ním ale pokládal rovněž za vyloučenou. V reakci na Piłsudského hrozby demisí měl Dmowski údajně uvést, že Piłsudski Polsko do neblahé situace přivedl a proto jej z ní musí též vyvést ven.¹⁰ V nastalé situaci Dmowski volil jako řešení vlastní rezignaci na post v ROP, k níž došlo po šestém zasedání 19. července 1920.

Ve dnech 12. - 17. srpna přinesla bitva o Varšavu porážku Rudé armády a začala být proto nazývána zázrakem na Visle. Po další porážce na Němenu přistoupila ruská strana na jednání uzavřená v březnu 1921 mírem v Rize – východní hranice Polska procházela po řece Zbruč a západně od Minska. Na severovýchodě provedl generál Zeligowski v prosinci 1920 bez oficiální podpory polské vlády samostatnou vojenskou akci a obsadil Wilno (Vilnius), které si jako své historické centrum nárokovala Litva. Západní mocnosti roku 1922 uznali polskou anexi střední Litvy s Wilnem, kde mělo polské obyvatelstvo převahu. Poválečné polské hranice tím byly dotvořeny.¹¹ Poláci představovali v novém Polsku pouze 69 % obyvatel, Ukrajinci tvořili 15 %, Židé 8,5 %, Bělorusové 4,7 % a Němci 2,2 %. Polsko zůstalo převážně agrárním státem. V zemědělství pracovalo 64 % obyvatel.

Po polovině roku 1920 Dmowski opustil aktivní politický život a překvapil tak řadu svých politických příznivců, kteří jej pokládali za nezdolného politického bojovníka kontinuálně prosazujícího své politické názory. Velký podíl na tomto rozhodnutí sehrál však patrně Dmowského nedobrá zdravotní stav způsobený důsledky vážného onemocnění v zimě 1919–1920. Dmowského přibývajícím zdravotním problémy a obavami ze stáří zaznamenávalo i Dmowského okolí. Hipolit Korwin–Milewski, který se Dmowského ptal na příčiny nepřítomnosti ve veřejném a politickém životě, s jistým překvapením uslyšel vyprávění o blížící se smrti a zdravotních obtížích. Podle Bernarda Chrzanowského Dmowski po válce ztratil svou dosavadní, až mladickou energii. Obava z onemocnění a z ní vyplývající strach ze zimního období se staly výrazným rysem Dmowského osobní korespondence. Mieczysławowi Niklewiczowi Dmowski psal, že za hlavní pokládá připravit se na zimu, aby ji pokud možno přežil bez dlouhého upoutání k lůžku, a již v červnu žádal Stanisława Kozického o zaslání teplého zimního oblečení, které nechal v Paříži. Každý podzim se u Dmowského ohlašoval onemocněním dýchacích cest. Dmowského vrstevníci a spolupracovníci, kteří spolu s Dmowským na přelomu 19. a 20. století zakládali národně demokratický politický proud posléze transformovaný v politickou stranu, již většinou nežili. Z původního pětičlenného

¹⁰ Takto referuje Wojciech Wasiutyński, kterému podal roku 1932 svědectví křesťansko deokratický člen ROP Ludomił Czerniewski. Wasiutyński, W.: *Monografia Wapińskiego o Dmowskim. Myśl Polska*, 1989, I/2 (1048/1049), s. 2. Cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 247. Dmowski právě tehdy údajně nabyl přesvědčení, že „Piłsudski je úplný blázen”. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 295.

¹¹ Obsazení střední Litvy se přirozeně stalo příčinou dlouhodobě konfliktního vztahu Polska s Litvou. Litva prohlásila, že se nachází s Polskem ve válečném stavu, a na tomto stanovisku setrvala až do konce 30. let.

vědení Národní ligy žil vedle Dmowského jen Karol Raczkowski – Jan Ludwik Popławski zemřel již roku 1908, Zygmunt Balicki roku 1916. Přátelé, se kterými se Dmowski stýkal, byli již z velké části podstatně mladší než on. Na podzim roku 1922 Dmowski odmítl svou kandidaturu do Sejmu. V červenci 1922 vysvětloval Dmowski svůj ústup z veřejného života v dopisu Ignacymu Paderewskému, kde uvedl, že se neodřiká budoucí politické angažovanosti, ale do politiky vstoupí znovu pouze tehdy, kdy si bude jistý, že tím zemi poslouží a ne uškodí. Vedle toho zopakoval zdravotní příčiny své absence v politice a uvedl, že od onemocnění roku 1919 se stále ještě necítí dost silný, aby mohl pracovat naplno, přičemž polovičatě podle vlastního vyjádření pracovat neuměl ani nechtěl. Strach ze stáří měl ale patrně i racionálně podložený materiální motiv. V dopisu Juliuszi Zdanowskému z 15. srpna 1922 Dmowski naznačoval, že si po celý život uchoval finanční nezávislost a mohl se plně věnovat veřejnému životu, avšak dařilo se mu to jen za cenu racionálních finančních rozvah. Protože Dmowski nezaložil vlastní rodinu, byl podle vlastního vyjádření v době, kdy se blížilo stáří, veden snahou zabezpečit se materiálně tak, aby tehdy, až síly odejdou, nebyl svým přátelům na obtíž. Uvedl přitom, že se z těchto důvodů musí na několik let vzdát politiky, která by jej učinila žebrákem.¹²

V létě roku 1920 přesídlil Dmowski z Varšavy nejprve do Poznaně, kde bydlel zprvu v rodině poznaňského představitele národní demokracie, manžela Haliny Lutosławské Czesława Meissnera (1879-1950), později ve vlastním bytě. Podle Wolikowské Dmowski po návratu do Polska navštívil Pomoří a vyslovil touhu, že by chtěl mít vlastní domek na pobřeží a tam bydlet, k tomu však nedošlo. V prosinci roku 1921 získal Dmowski usedlost v Chludowu, součást dřívějšího rozparcelovaného velkostatku nacházející se třináct kilometrů severovýchodně od Poznaně. Dmowski se začal intenzivně věnovat zahradnické práci, ke které měl jako biolog rovněž teoretické předpoklady. Zabýval se ovocnářstvím, prováděl šlechtitelské pokusy a se svým příznačným sarkastickým smyslem pro humor rád sděloval, že se mu podařilo vypěstovat jablka o velikosti hlavy Józefa Piłsudského. Pochvaloval si, že fyzická práce v zahradě spojená s dostatem pohybu přispívá ke znovunabytí sil a zdraví.¹³ V Chludowu Dmowski často přijímal své přátele, kteří se pravidelně ve čtvrtek účastnili rybolovů pořádaných Dmowským u rybníku náležejícího k usedlosti. Od léta 1922 přijížděli do Chludowa často sestry Lutosławské se svými dětmi, se kterými Dmowského pojilo

¹² Korwin-Milewski, H.: *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925)*. Poznań 1930, s. 539; Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, II*. London 1972, s. 212; Stankiewicz, W. – Piber, A.: *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego, III*. Wrocław 1974, s. 506-507, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 249. Je třeba zmínit, že již roku 1919 Dmowski odmítl využívat prostředky z fondu shromážděné pro jeho potřeby nadací nesoucí jeho jméno.

¹³ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 176-182.

specifické, prakticky rodinné pouto. Zvláště hluboký vztah si Dmowski vybudoval zejména k rodině Niklewiczových, u které přebýval během svých pobytů ve Varšavě.¹⁴

Dmowski si v poválečném období velmi oblíbil oblast někdejšího pruského záboru. V textu věnovaném otázce Poznaňska a Pomoří z roku 1925 Dmowski znovu podtrhl svou starší tezi o civilizační důležitosti těchto teritorií pro polský stát. V historicko-argumentačním ohledu Dmowski zdůraznil, že do napoleonských legionů posílalo do boje za znovuoobnovení Polska své muže především Velkopolsko a po propuknutí listopadového povstání roku 1830 panovalo ve Velkopolsku daleko větší povstalecké nadšení než v Polském království. Poznaňsko mělo i své povstání v období jara národů roku 1848, čímž se evropské situaci blížilo více než další oblasti Polska. Koncem první poloviny 19. století se podle Dmowského Poznaň stala hlavním centrem polského myšlení. Pomoří na rozdíl od Velkopolska nebylo součástí piastovských zemí. Piastovci však podle Dmowského interpretace byli v období před dezorganizací polského raně středověkého státu následujícím po smrti Boleslava Křivoústého (vl. 1102-1138) na nejlepší cestě k získání těchto teritorií. Hluboká vnitřní krize polského státu tento vývoj znemožnila a v důsledku toho se tvůrcem křesťanské státnosti v této oblasti stali němečtí křižáci. Germanizace Pomoří v období pruského záboru byla velmi hluboká – jestliže na počátku záborovho období byl výjimkou šlechtický majetek v nepolských rukou, na jeho konci představovalo výjimku větší pozemkové vlastnictví náležející Polákům.¹⁵ Dmowski si západních polských teritorií, starého Velkopolska s jeho středověkou kulturou obrácenou k Západu, cenil výše než pozdějších polských územních zisků na východě, teritorií, která podle jeho názoru polskou civilizaci v historii do značné míry vyčerpala a oslabil.¹⁶

V době Dmowského absence v aktivním politickém a veřejném životě, v letech 1920-1923, ztratila na intenzitě Dmowského publikační činnost. Dmowski překvapivě nevyužil klidu venkovského ústraní k soustředěné pisatelské činnosti, ačkoliv je známo, že měl po válce v úmyslu sepsat několik knih, včetně publikací pro mezinárodní publikum v angličtině a ve francouzštině. Dmowski patrně prožíval nelehké období celkového roztrpčení nad světem, kdy pociťoval vlastní zneuznání a iritaci. Zůstával sice nadále živoucím symbolem národního tábora v polské politice, národní demokraté však již byli něčím docela jiným než před válkou. Velké ideály a důraz na dlouhodobost programu, elementy, které Dmowski vždy podtrhoval,

¹⁴ Od roku 1920 až do Dmowského smrti roku 1939 fungovali Niklewiczowi prakticky jako Dmowského adoptivní rodina. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 204; Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 297.

¹⁵ Dmowski, R.: *Spółczesność poznańskiego i Pomorza w odbudowanej Polsce*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 235-236, 237. K působení národních demokratů ve Velkopolsku v poválečném období srov. Lisiak, H.: *Narodowa demokracja w Wielkopolsce w latach 1918-1939*. Poznań 2006.

¹⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 5.

ustupovaly v poválečném počínání národních demokratů praktické denní politice, kterou Dmowski před válkou tak často označoval za projev slabosti ducha, nicotnosti a krátkozrakosti. Předválečná všepolská politika se v nové situaci stala minulostí, národní demokraté, před válkou prominentní uskupení polského národního života, se stali pouze jednou z mnoha politických stran. Charakter ZLN profilujícího se jako klasická pravicová strana nekonvenoval Dmowského akcentu na široké pojetí národní politiky a celospolečenský program. Nový myšlenkový svět, kde reprezentanti dřívějšího Dmowského předválečného politického uskupení dali přednost stranicky definovaným cílům před spíše abstraktními celonárodními zájmy, byl Dmowskému cizí. Dmowski byl spíše osobností předválečné epochy, období formování moderní politiky a stranického života, než politikem nové fáze rozvinutého parlamentarismu. V březnu 1921 byla v Polsku přijata Sejmem ústava, která vytvořila standardní demokratický systém s převahou parlamentu a s prezidentem s omezenými pravomocemi. První polovina 20. let proběhla ve znamení střídání vlád a soupeření politické pravice reprezentované národní demokracií s Piłsudského táborem, který se pozvolna vzdaloval levicovým východiskům. Tuto praxi pokládal Dmowski do značné míry za politikaření vedené intrikami a pletichami a nepřijímal ji jako politiku sledující národní zájmy. Jen s nechutí sledoval Dmowski malou stabilitu vesměs pravicových vlád vystavených tlaku levice a příznivců Piłsudského. Časté střídání kabinetů nepokládal za projev demokracie, nýbrž za symptom degenerace a krize.

Do okruhu Dmowského blízkých přátel, se kterými se pravidelně stýkal, náležely vedle aktivních politiků Stanisława Kozického¹⁷ a šéfredaktora *Gazety Warszawské* Zygmunta Wasilewského zejména muži stojící v politickém životě spíše v pozadí – Władysław Jabłonowski, Marian Kiniorski, Mieczysław Niklewicz, Ignacy Chrzanowski a Mieczysław Frenkiel. Čelní představitelé ZLN v tomto okruhu chyběli. Na příležitostných stranických setkáních a jednáních, jichž se tehdy účastnil spíše sporadicky, dával Dmowski svým sarkastickým vystupováním najevo opovržení vůči oficióznímu charakteru stranického přístupu a budil tak nezřídka pohoršení. Juliusz Zdanowski zaznamenal, že Dmowského přítomnost zpravidla změnila charakter setkání a Dmowski svými výroky narušoval rituální konsensus, příznačný například pro předválečné stranické sešlosti, které měly dát stranickému životu ducha svornosti. Na druhé straně se ale Dmowski nepokusil vstoupit do otevřeného konfliktu s vedením strany a rozpoutat tak boj o vedení. Nové poválečné vedení někdejšího národně demokratického proudu spatřovalo v Dmowském především symbol, osobnost, která

¹⁷ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 251.

již svou dějinnou úlohu sehrála, měla nezanedbatelnou autoritu a mohla tak straně pomoci získat podporu mezi voliči. Na Dmowského distanci od aktivní politiky a počínání strany proto hledělo s nelibostí, zároveň si však nepřálo, aby Dmowski zaujal ve straně znovu klíčovou úlohu.

V Dmowského myšlení se v poválečných letech, v době odchodu z aktivního veřejného života do ústraní, začaly projevovat rysy silného skepticismu ohledně dalšího vývoje evropských společností. Dmowského uvažování dostávalo podobný charakter, jaký je z dané doby všeobecně znám zejména z díla Oswalda Spenglera (1880-1936) a který sdílela celá řada dobových intelektuálů. Ihned po návratu do Polska, v roce 1920, prognózoval Dmowski s chmurným pocitem rozpoutání a vítězství socialistických revolucí napříč evropskými státy a všeobecný kulturní úpadek evropské civilizace. Juliusz Zdanowski uvedl, že v březnu roku 1921 strávil jednoho dne v rozmluvě s Dmowským a Grabským více než pět hodin a Dmowski na něj svými úvahami a vývody působil značně podivínským dojmem. Předvídal údajně velkou krizi evropské společnosti, která měla nastat během následujících deseti let a v rámci níž mělo dojít ke střetu mezi árijskou a židovskou civilizací. Dmowski přitom tvrdil, že jej rozbor této situace intelektuálně plně pohlcuje a popisoval metaforicky evropskou společnost jako mraveniště, na něž nezadržitelně najíždí pro mravence zatím neviditelný velký těžký vůz. Podle Dmowského vyjádření z roku 1924 měly evropské společnosti v brzké době čelit rozsáhlé hospodářské krizi vyplývající z přílišného rozvoje průmyslu a nadstavbových služeb, rozvíjejících se na úkor přirozeného základu ekonomiky i společnosti, jímž byl v Dmowského vnímání primární zemědělský sektor. Z tohoto důvodu měla hospodářská krize podle Dmowského prognóz zasáhnout v první řadě vysoce rozvinuté průmyslové země a Polsko by mohlo děkovat za to, že se nedostalo na špičku pofidérního civilizačního vývoje.¹⁸

S ohledem na polskou otázku nepokládal Dmowski obnovení nezávislého polského státu za definitivní fakt politického uspořádání evropského kontinentu. V souvislosti se svým všeobecným skepticismem ohledně dalšího vývoje Evropy interpretoval Dmowski ve filosoficko-dějinné perspektivě první světovou válku jen jako počáteční fázi velkých transformačních procesů, které budou provázeny dalšími zvraty a katastrofami, pravděpodobně většími než byl nedávno skončený válečný konflikt. Na konferenci ZLN v říjnu 1925 ve Varšavě se v tomto duchu vyjádřil ve smyslu, že nové poválečné hranice

---

¹⁸ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 256

nepředstavují garanci dlouhodobého uspořádání a Polsko tak nebylo na základě výsledků války znovuvybudováno jednou pro vždy.¹⁹

Je třeba zdůraznit, že během první poloviny 20. let nevyvozoval Dmowski ze své skeptické analýzy vývoje evropské civilizace politické důsledky. Dmowski sice v obecné rovině náležel ke kritikům polského parlamentního systému, březnové ústavy z roku 1921 a s ní spojované politické roztříštěnosti a údajné absence dlouhodobějších cílů. Pokus o formulaci programu, který se o předpoklad krize evropské civilizace opíral, se ale u Dmowského dostavil až později, na konci 20. let v souvislosti s propuknutím Velké hospodářské krize. Dmowski se netajil obdivem vůči Machiavellimu a vládu uvědomělé, organizované menšiny interpretoval jako efektivnější cestu k řešení problémů, než jakou je schopen zajistit demokratický parlamentní režim, zároveň však zatím nešel tak daleko, aby se postavil proti samotnému systému pluralitní demokracie.

Ačkoliv Dmowski v první polovině 20. let nebyl příliš oblíbenou postavou v řadách vedení ZLN, stával se ikonou v řadách národně demokratické mládeže. Dmowski měl intenzivní kontakty s uskupením tzv. všepolské mládeže (*Młodzież wszechpolska*), národoveckou organizací působící v řadách polských studentů, a účastnil se dvou jejích sjezdů, v dubnu 1923 a v listopadu 1925. Obliba u mladé generace Dmowskému patrně imponovala a sliboval si od ní znovuzískání vlivu v kruzích, které se před válkou od národně demokratického proudu do značné míry distancovaly (srov. odštěpení ZETu od národně demokratických organizací). Mladá generace vyznačující se silným sklonem k národoveckému radikalismu a obdivem vůči vznikajícímu fašistickému hnutí v Itálii však recipovala Dmowského texty a výroky způsobem, který mohl Dmowski jen ztěžší ovlivnit. Dmowski, který se snažil reprezentanty mladé generace v jejich radikalismu spíše mírnit a odkazovat na umírněnou taktiku, kterou prosazování národních zájmů vyžaduje a již se ostatně sám přes četné vyostřené publicistické výroky po celý život držel,²⁰ se v interpretacích mladé generace nuceně dostával do polohy, které se po válce snažil vyhnout v rámci ZLN – byl živoucím symbolem, daleko méně však živoucím vůdcem.

Dmowski, který v poválečném období často podroboval kritice přespřílišný a podle jeho názoru nezdravý individualismus v evropských společnostech, paralelně s tím vyslovoval i svou nedůvěru vůči fašistickým a jim ideově příbuzným snahám učinit ze společnosti

¹⁹ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 256.

²⁰ Pro Dmowského jednání bylo příznačné, že Dmowski upustil od konfliktu vždy, kdy by takový konflikt mohl podle jeho mínění ohrozit národní zájmy. Právě obavou o národní zájmy a poukazem na možnost vnějšího ohrožení v případě nesvornosti Dmowski odůvodňoval své ústupky v průběhu opakovaných sporů s Piłsudského politickou linií

jednotně myslící těleso – pokusy o sjednocení myšlení a cílů pokládal za představu, která by při své realizaci nutně vedla k úpadku a v konečném důsledku i k anarchii. Na druhé straně Dmowského důraz na ekonomickou střídmost spojovaný s kritikou úlohy inteligence a intelektuálů jako sociální vrstvy naznačoval Dmowského spřízněnost s radikálně pravicovým myšlením, byť nikoliv nutně přímo s fašismem. Sám Dmowski se svými sympatiemi vůči Mussoliniho hnutí netajil, tuto skutečnost nelze ale přeceňovat, neboť fašismus ve svých počátcích nalézal ohlasy u širokého spektra evropských veřejně činných osob.²¹ Dmowského postoj k fašismu byl veskrze ambivalentní. Od fašistického uvažování se Dmowski od počátku lišil svým důrazem na zeštíhlení úlohy státu, kterým se blížil ekonomickému liberalismu. Evropské státy se podle Dmowského dostaly do pastí narůstajících státních výdajů, které se neúměrně množily od druhé poloviny 19. století.²² Stát přitom v Dmowského pojetí neměl sehrávat ekonomickou úlohu a Dmowski propagoval výrazné snížení státních výdajů. Čím dál silnější přebujelost státního aparátu pokládal Dmowski za nebezpečný symptom doby, součást přesunu sociálně ekonomického těžiště společnosti ke zbytným aktivitám a tím i za jednu z příčin krize evropských společností.

Pravicovému radikalismu byl Dmowski blízký svým silicím antisemitismem. Dmowského vztah k židovskému etniku byl vždy problematický. Přesto je třeba rozlišovat Dmowského pohled na Židy v předválečném a v poválečném období. V předválečné době vnímal Dmowski židovskou otázku v Polsku víceméně jako místní záležitost polsko-židovských vztahů a v tomto kontextu rovněž inicioval bojkot židovského obchodu roku 1912. Během války se Dmowského poled na židovskou problematiku změnil v souvislosti s vyjednáváním s židovskými představiteli na Západě. Dmowski v tomto kontextu začal tematizovat otázku mezinárodního Židovstva s celosvětovou působností a z regionálního problému se tak v jeho pohledech stával problém světové politiky. Právě dojem z působnosti židovské komunity na světové scéně podněcoval v Dmowského myšlení rostoucí nechuť vůči židovskému etniku. Židovskou komunitu vnímal Dmowski jednoznačně jako národnostní a nikoliv náboženskou pospolitost a označoval ji tudíž počátečním velkým písmenem.²³ Na úsilí

²¹ V rámci představitelů ZLN byly v první polovině 20. let názory na italský fašismus různorodé. Vedení ZLN bylo vůči fašismu kritické. Některé postavy národně demokratického hnutí, k nimž měl Dmowski bližší vztah než k vedení strany, vyjadřovaly vůči fašismu své sympatie. To byl případ Władysława Jabłonowského a zvláště Stanisława Kozického. Dmowski sám zaujímal v tomto ohledu v rámci národně demokratického hnutí pozici kdesi uprostřed a výrazněji vyjadřoval své sympatie vůči fašistickému hnutí teprve ve druhé polovině 20. let.

²² Dmowski, R.: Kryzys. In: Dmowski, R.: *Pisma VII*. Częstochowa 1937 [1931], s. 79.

²³ O tomto Dmowského přístupu svědčí i Dmowského dopis Ignacymu Chrzanowskému z 24. listopadu 1924. Chrzanowski tehdy prováděl redakční zpracování Dmowského knihy *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Dmowski Chrzanowského žádal, aby oproti převládající zvyklosti bylo slovo „Žid“ psáno velkým písmenem. Vydavatel však dal přednost zavedenímu úzu založenému na vnímání židovské komunity jako náboženské

sionistů o zbudování židovské národní vlasti v Palestině hleděl Dmowski sice skepticky (s ohledem na předpoklad omezené možnosti realizace podobného projektu) a sionisty označoval za politováníhodné idealisty, v zásadě se ale podobným vizím nebránil, neboť je pokládal za nezracionálnější způsob řešení židovské otázky. Ve srovnání se sionismem podroboval Dmowski daleko větší kritice „nenárodní“, kosmopolitně orientovanou část židovské komunity, kterou ztotožňoval s reprezentativní finanční moci ve velkých západoevropských zemích a v USA.

Dmowského obsesivní antisemitismus, který se zjevně intenzifikoval během vyjednávání na konci války a krátce po jejím skončení, měl v Dmowského textech nápadně emocionální a iracionální zabarvení.²⁴ Jakákoliv zmínka o mezinárodním Židovstvu měla schopnost měnit Dmowského jinak značně věcný a pragmatický jazyk i celkový vyjadřovací usus a dováděla Dmowského na stránkách jeho textů nezřídka ke zjevně nepředstírané zuřivosti. V případě, kdy počínání určité organizace nebylo nakloněno polským národním zájmům v podobě, jakou Dmowski pokládal za správnou, identifikoval Dmowski takovou organizaci apriorně jako uskupení podléhající židovským vlivům a měl tak motivy jejího počínání vyřešeny - Dmowskému nečinilo problém nalézt židovské vlivy dokonce ani v přístupech vatikánské diplomacie. „Židovské“ vlivy se v Dmowského vyjádřeních v takových případech stávaly snad až určitou metaforou.

Dmowského epizodický návrat do politiky nastal roku 1923. Předcházelo mu Dmowského angažmá ve sporu o zásluhy při vydobytí nezávislosti, kterému se Dmowski přirozeně nemohl vyhnout. Roku 1923 byl Dmowski svědkem v soudním sporu mezi šéfredaktorem *Gazety Warszawské* Zygmuntem Wasilewským (1865-1948) a někdejším protagonistou pruruské orientace Alexandrem Ledickým (1866-1934).²⁵ Na jaře 1923 byl na návštěvě u Dmowského v Chludowu lidovecký politik Wicenty Witos (1874-1945), který chtěl, aby se Dmowski účastnil na připravovaném vzniku pravostředové vlády (v níž měl být Witos předsedou) a stal se v ní ministrem. Dmowski tehdy tuto myšlenku odmítl. Po necelém půl roce však Dmowski do vlády vstoupil jako ministr zahraničních věcí, a to v situaci, kdy se již struktura vlády začala bortit. Motiv pro toto Dmowského rozhodnutí, z pohledu osobní

---

skupiny a ve výsledném textu tak bylo užito počáteční písmeno malé. Korespondence I. Chrzanowského, Biblioteka Narodowa, rkps. 7608, t. II., k. 29, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 274.

²⁴ Podle interpretace Romana Wapińskiego nabyl Dmowského antisemitismus obsesivní a iracionální podoby po návratu do Polska roku 1920, kdy Dmowski začal přehlížení své osoby a vlastní neúspěchy svádět na nejrůznější „židovská spiknutí“. Srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 315, 316. K přístupům k židovské otázce v rámci poválečné národní demokracie obecně srov. Bergmann, O.: *Narodowa demokracja wobec kwestji żydowskiej w latach 1918-1929*. Poznań 1998.

²⁵ O procesu s Ledickým pojednává právě Wasilewski, Z. (ed.): *Proces Lednickiego. Fragment z dziejów odbudowy Polski 1915-1924*. Warszawa 1924.

kariéry málo pragmatické a zdánlivě nelogické, nejsou doloženy. Není vyloučeno, že popudem pro Dmowského byla snaha podpořit své politické přátele a spojence právě ve chvíli, kdy se jejich politické počínání dostávalo do nesnází.²⁶ Witosova pravostředová vláda se sice na rozdíl od většiny polských poválečných kabinetů opírala o parlamentní většinu, hospodářská situace státu byla ale roku 1923 nelehká a to se odráželo v zesilujících se protestech veřejnosti. Polská ekonomika prožívala hyperinflaci a pád měny se časově shodoval s dobou nástupu Witosovy vlády, což kabinetu na popularitě rozhodně nepřidávalo. Političti odpůrci dávali od počátku najevo svou nelibost nad vznikem vlády – Piłsudski se demonstrativně vzdal svých vojenských funkcí a armáda se zmítala v trvajících sporech mezi skupinou okolo Piłsudského a příznivci Sikorského. Dmowski se členem vlády stal při její restrukturalizaci 27. října 1923, kdy na ministerském postu nahradil Mariana Seydu. V zemi tehdy již planulo stávkové hnutí. V rámci vlády Dmowski reprezentoval tvrdou linii, která se stavěla za potlačení stávkového hnutí silou. Není vyloučeno, že Dmowski byl tehdy příznivcem nastolení autoritativní vlády nezávislé na parlamentu.²⁷ Již v polovině prosince 1923, tedy jeden a půl měsíce po Dmowského vstupu do vlády, ztratil kabinet po odchodu lidovců z koaličních řad většinu a podal demisi. Většinová vláda Władysława Grabského (1874-1938) však následujícího roku prosadila ekonomická opatření podobná návrhům Witosova kabinetu a sáhla k razantním reformám s cílem ekonomického oživení. V rámci tzv. Grabského reformy vláda přepracovala daňový systém, usilovala o vyrovnaný rozpočet a překonání inflace a sáhla k výdajovým škrtům. Součástí opatření se stala i měnová reforma, kdy vznikla emisní Polská banka a na místo dosavadní marky byla zavedena nová měna zlotý.

Nejpodstatnější Dmowského čin ve funkci ministra zahraničních věcí představovalo oficiální uznání Sovětského svazu ze strany Polska. K tomuto aktu došlo proti vůli části ministerstva zahraničí a generálního štábu polské armády. Dmowski svou zahraničně politickou linii hájil v parlamentu dne 16. listopadu 1923, kdy podtrhoval fakt, že kvůli geopolitickým konstantám musí být polská politika nutně mírová a musí si vážit faktu, že za současného stavu má hranice všeobecně uznané velmocemi, což zdaleka nepokládal za samozřejmost. Základem polské zahraniční politiky proto v souladu s Dmowského vnímáním měla být realizace a dodržování přijatých mírových dohod, zachování evropského statu quo a neintervence do záležitostí sousedů i dalších států. Dmowski tak nepřímou podobou kritice zahraničně politickou koncepci Piłsudského linie, neuspokojenou polskými poválečnými

²⁶ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 304.

²⁷ Tuto interpretaci zastává např. Andrzej Garlicki, Garlicki, A.: *Przewrót majowy*. Warszawa 1979, s. 97-103, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 268.

zisky na východě. Speciální důraz Dmowski položil na spolupráci s Francií, a to na základě tvrzení, že Francie je mezi mocnostmi nejvíce zainteresována na trvání versailleského systému, které je i v životním zájmu Polska. Oslabení Ruska pokládal Dmowski v souladu se svými dřívějšími názory za dlouhodobou záležitost a se zřetelem k předpokladu, že případná válka na dvou frontách zároveň by byla pro Polsko nutně smrtelná, pokládal německé nebezpečí za daleko akutnější než nebezpečí ruské.

Pád Witosovy vlády nicméně neznamenal konec Dmowského politické angažovanosti. Dmowski se častěji než v předešlých letech účastnil zasedání orgánů ZLN. Vzrůst Dmowského politické aktivity se chronologicky nápadně shodoval s opětovným zintenzivněním Dmowského publikační činnosti. Rétorika Dmowského textů se ve srovnání s předválečným obdobím znatelně změnila. Jestliže Dmowski dříve pokládal světové dění a dění v Polsku za arénu, kde se střetávají a soupeří nejrůznější zájmy, přičemž jejich stýkání a potýkání přispívá k pokroku, v Dmowského poválečných textech lze čím dál výrazněji vystopovat vyhraněně dualistický pohled na svět, kde proti sobě stojí dobro a zlo.²⁸ Dmowského sklon k prognózování se vyznačoval velmi vysokou mírou zevšeobecnění a důrazem na značně dlouhodobé trendy. Vedle duality dobra a zla se v Dmowského textech projevoval ještě jeden zvláštní dualismus – umírněné, rozvážlivé, analyticky podložené soudy se v Dmowského pracích vyskytovaly ihned vedle vysloveně zjednodušujících a zcela nezdokumentovaných výroků plných předsudků a zášti. O poznání výrazněji než v předválečném období charakterizovala Dmowského texty demagogie a obsesivní antisemitismus. Analýzu nahrazovaly efektní, dobře zapamatovatelné formulace. V Dmowského textech se vedle sebe nezdálo nacházely velmi protikladné výroky a výklad tak na první pohled ztrácel logickou strukturu.²⁹ Tento způsob prezentace problémů mohl ale být i úmyslný – je zřejmé, že Dmowski byl veden snahou působit svými texty na co možná nejširší spektrum čtenářstva a pokoušel se tak přizpůsobit svou rétoriku několika cílovým skupinám. Způsob formulace Dmowského progóz vyslovovaných kategorickým a zdánlivě bezpochybným tónem navozoval dojem, že se tyto prognózy stanou součástí komplexní politické ideologie. Iracionální prvky v Dmowského výroch přibližovaly Dmowského

²⁸ V sérii článků *Wewnętrzna polityka narodowa* (napsaných krátce před propuknutím první světové války a publikovaných až po jejím skončení) spatřoval Dmowski v soupeření mezi politickými tábory reprezentovanými národoveckým konzervatismem na jedné straně a socialisticko-liberálním proudem na straně druhé pozitivní prvek dějinného vývoje. O dvacet let později, roku 1934, líčil v pojednání pod názvem *Przewrót* (i když snad s jistotou mírou nadsázky) nastávající soupeření politických táborů jako boj na život a na smrt, který povede k vyhubení jednoho nebo druhého z protivníků.

²⁹ Podle Wapińskiego se v poválečném období stala charakteristickým rysem Dmowského textů kombinace obsesivních iracionálně laděných výroků a velmi trefných postřehů ohledně fungování společnosti, které v textu často paradoxně stály bezprostředně vedle sebe. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 325.

uvažování myšlenkovým proudům blízkým rodícímu se fašismu. Při hledání příčin negativních společenských jevů upadala Dmowského argumentace nezřídka ve schematismus, který si na pomoc jako *deus ex machina* přivolával proklamace o působení tajných zednářských organizací stojících za hospodářskou i politickou scénou a o neblahých aktivitách mezinárodního židovstva.³⁰

Roku 1924 byla publikována Dmowského retrospektivní reflexe vlastní předválečné a válečné činnosti zachycená v dvoudílné knize *Polityka polska i odbudowanie państwa* (Polská politika a obnovení státu), která představuje Dmowského nejrozsáhlejší práci. Dmowski o jejím sepsání uvažoval již během pobytu v Paříži, posléze ale práci na knize odkládal. Novým popudem k sepsání Dmowského vzpomínek a reflexí se stal spor o zásluhy o obnovení nezávislého polského státu, jenž našel vyjádření v Lednického procesu. V pěti měsících následujících po Dmowského vystoupení v rámci procesu, k němuž došlo v únoru 1924, vycházela v národně demokratických tiskovinách napříč Polskem série Dmowského článků pod společným titulem *Jak odbudowano Polskę* (Jak bylo obnoveno Polsko). Doplněny o dokumenty a některé další texty vyšly tyto články záhy v knižní podobě.

Práce *Polityka polska i odbudowanie państwa* nabízí retrospektivní Dmowského pohled na období řádově od konce 19. století do 20. let 20. století s četnými přesahy do starších období polských dějin. Podobně jako před válkou v případě knihy *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* Dmowski i tentokrát projevil autorskou serióznost, když v předmluvě zdůraznil, že v knize nepojednává skutečnost takovou, jaká byla, a nejedná se tudíž o pokus o sepsání dějin zrodu obnoveného polského státu. Deklaroval, že cíl práce je určován politickými cíli a prezentovaný pohled je angažovaný.³¹ Za svůj základní cíl si Dmowski stanovil „objasnění pozice Polska v Evropě, jeho vztahu k jiným národům a z nich vyplývajících trvalých, neměnných úkolů jeho politiky“. Dmowského záměr byl tedy v podstatě geopolitického rázu. Přestože Dmowski zdůraznil, že nechce příliš zasahovat do otázek filosofie polských dějin (či polské historiosofie), stala se právě historiosofie základem Dmowského koncepce.³² Vedle toho Dmowski podtrhl, že nepřináší názorově nic, co by bylo v rámci jeho vlastního myšlení zásadně nové, pouze se v nových podmínkách snaží rozvinout

³⁰ Srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 342. Wapiński schematismus v Dmowského textech a časté „hrubé zkratky“ spojuje spíše až s přelomem 20. a 30. let, respektive s počátkem 30. let. Tato tendence byla však v Dmowského statích pozorovatelná již dříve.

³¹ „Má kniha není historií obnovení Polska... je to politická kniha napsaná s politickým cílem.“ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. VIII.

³² K této interpretaci srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 318.

starší teze a koncepce – největší rozdíl oproti svým předválečným textům Dmowski spatřoval ve skutečnosti, že po válce měl již „plnou svobodu povědět vše“.³³

Dmowski se ve svých vzpomínkách vyhnul výkladu o vnitřním vývoji Polska na konci války a těsně po jejím skončení. Odkazoval přitom na skutečnost, že tehdy v zemi osobně nebyl přítomen a k popisu peripetií tehdejší situace byli tudíž povolanější jiní.³⁴ Přesto však podrobil kritice Piłsudského vedení s ohledem na postoj k budoucím hranicím Polska. Polský socialismus předválečného období interpretoval Dmowski v této souvislosti retrospektivně (snad i s ohledem na válečné zkušenosti, respektive na kariéru Piłsudského) jako spojence Německa a německých zájmů a poukazoval, že socialisté za „nezávislost“ prohlašovali existenci Polska pod habsburským žezlem po způsobu Uherska. Polští socialisté měli podle Dmowského úzké vazby na německou sociální demokracii, kterou uznávali za hlavu mezinárodního socialistického hnutí podobně jako katolíci respektovali autoritu římské kurie v rámci církve.³⁵ Kdyby Piłsudski po skončení války získal vliv na teritoriální vymezení obnoveného polského státu, bylo by podle Dmowského veškeré válečné úsilí polského zahraničního odboje promarněno. Polsko by v takovém případě údajně nezískalo země pruského záboru a ponechalo by Ukrajincům podstatnou část východní Haliče. Jednalo by se prakticky pouze o realizaci Polska vzniklého pod kuratelou Ústředních mocností 5. listopadu 1916, které by bylo zvětšeno o západní Halič. Realizace malého Polska by v Dmowského pojetí v kontinuitě s dřívějšími Dmowského názory představovala z geopolitického hlediska vítězství Německa, neboť Polsko omezené na území ruského záboru a západní Haliče by nemělo přístup k moři a bylo by nutně závislé na Německu. Nemohlo by proto sehrát úlohu protiváhy Německa ve střední Evropě. Jediný národ ve střední Evropě reálně způsobilý k tomu, aby vyvažoval vliv Německa, by tak byl podle Dmowského zcela paralizován. Německo by v důsledku toho po válce mělo lepší předpoklady k ovládnutí střední Evropy i Ruska než před válkou. Vytvoření velkého kontinentálního hospodářského a návazně politického impéria, nejmocnějšího impéria světa, by bylo jen otázkou krátkého času.³⁶

V historickém ohledu přitom Dmowski akcentoval prioritní pruskou roli při dělení Polska a deklaroval, že Rusko bylo k účasti na dělení Polska inspirováno právě Pruskem. Prusko bylo podle Dmowského jediným státem, který byl na dělení skutečně zainteresován. Pregnantně se Dmowski k roli německého a ruského nebezpečí pro Polsko vyjádřil v dopisu

³³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. VIII-X.

³⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 130.

³⁵ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 70, 147-148.

³⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 127, 211.

Aleksandrovi Skarbkovi (1874-1922) z roku 1919. Podle Dmowského personifikujícího přirovnání se pán, který má za sousedy dva nepřátele, z nichž jeden je silnější a druhý slabší, vždy pokouší o sblížení a spolupráci se slabším s cílem získat nad silnějším z nich převahu. Odlišnou strategii ale volí otrok, který si za svého pána zvolí mocnějšího a silnějšího v naději, že se ve službě u něj bude mít lépe. Polsko, chce-li být hráčem na mezinárodní scéně („pánem“ nad vlastním územím), a nikoliv otrokem, se proto musí snažit nalézat společnou řeč spíše s Ruskem než s Německem.³⁷ Ve vztahu k Rusku vycházel Dmowski z předpokladu, že „cíl vybudování [nezávislého] Polska se ve skutečnosti nekřížil s ruskými geopolitickými zájmy, ba byl při hlubší analýze celého problému pro Rusko dokonce výhodný“. Každý Polák si podle Dmowského v dětství přirozeně vštípil zakořeněnou rusofobii, dospělý člověk však měl podle Dmowského vyměnit cit za chladnou analýzu, která ukazovala, že Rusko nebylo největším nepřítelem polského národa.³⁸

Dmowski vyjádřil nespokojenost nad tím, jak málo byla v západních zemích tematizována a chápána otázka střední a východní Evropy. Tato západoevropská neznalost přitom podle Dmowského kontrastovala s rolí, jakou střeoevropská a východoevropská problematika zaujímal v německém myšlení. V Německu byla otázka střední a východní Evropy studována velmi pozorně a byla explicitně spojována s národními zájmy. V pohledu zpět do nedávné minulosti si Dmowski v této souvislosti posteskl, že německá zahraniční expanze v době před první světovou válkou byla v západoevropských zemích sledována nevyváženě. Zvláště Británie pozorně zkoumala německé pronikání do zámoří, nepovšimla si však dostatečně, jak rostlo německé jádro a zázemí ve střední a východní Evropě. Právě v této geografické oblasti byl přitom podle Dmowského německý postup nejúspěšnější, protože zde Němci na rozdíl od zámoří neměli konkurenta. Příčiny britského nezájmu o oblast střední a východní Evropy spojoval Dmowski s faktem, že tento region představoval patrně jediné místo na zeměkouli, kde neměl Albion vůbec žádné zájmy. Střední a východní Evropa proto podle Dmowského zaujímal na mentální mapě Britů pozici patrně vůbec nejvzdálenější oblasti celého světa.³⁹ Otázka národů střední a východní Evropa byla vedle toho v Británii nahlížena německými očima. Veškeré poznání o těchto zemích zprostředkovávali Němci, němečtí autoři a jejich odborná pojednání. Německé východní politice v důsledku toho na Západě nikdo nerozuměl a její souvislosti s polskou otázkou si západoevropská politika nepovšimla vůbec. Británie se navíc již od poloviny 18. století tradičně solidarizovala

³⁷ Srov. Garlicki, A.: List Romana Dmowskiego do Aleksandra Skarbka z 1919 roku. *Przegląd historyczny*, 1973, 1, s. 135.

³⁸ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 42, 46-47.

³⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 277.

v Prusku. Ve Francii byla situace přeci jen odlišná, neboť v minulosti patřila francouzsko-polská spolupráce k tradičním součástem kontinentální politiky. Na polskou otázku se však ve Francii podle Dmowského zapomnělo po neúspěšném polském povstání z let 1863-1864, znovu začala Francie polskou otázku sledovat až po otevření první Dumy po roce 1905, porozumění pro polské záležitosti bylo však přesto nadále slabé.

Historickou úlohu Poláků shledával Dmowski po první světové válce v řadách velkých národů. Je zde patrný jistý posun oproti předválečnému období, kdy Dmowski názor o Polsku jako velké zemi ještě nevyjadřoval tak zřetelně. Dmowského pojetí velkého národa nebylo založeno na kvantitativních prvcích. Atributem velkého národa bylo v jeho vnímání zejména samostatné postavení, samostatná politika, nezávislost na libovůli velmocí, schopnost vést vlastní evropskou a světovou politiku. Rozdíl mezi velkým a malým státem ztotožňoval Dmowski s kategoriemi užitými na versailleské konferenci (*puissances aux intérêts généraux* [mocnosti s obecnými, tedy vlastně globálními zájmy], *puissances aux intérêts limités* [mocnosti s omezenými, tedy geograficky ohraničenými zájmy]). Za důležitý rys velkého národa vedle toho navíc považoval skutečnost, že hranice velkého národa nejsou vymezeny etnograficky či jazykově, nýbrž civilizačně. Za příklad uváděl Alsasko, které náleželo k francouzské civilizaci, etnicky a jazykově bylo však spíše německé, a pokoušel se alsaský příklad dát do paralely s polským případem, kde polské civilizační území bylo údajně rovněž mnohem větší než etnické Polsko. Budoucí Polsko podle Dmowského bude muset sehrávat úlohu velkého národa. Dmowski se přitom tomuto požadavku pokoušel dodat morální apel – existence velkého a silného Polska nebyla potřebná jen pro Polsko samé, nýbrž pro celou (střední) Evropu. Argumentoval přitom geopoliticky. Situoval Polsko do „míst, kde končí západní Evropa a která představují východiště do rozlehlých rovin Východu“, oblast „položenou mezi dvěma velkými zeměmi, Německem a Ruskem, kde není místo pro malý, slabý stát“. V rozhovoru s nejmenovaným britským profesorem Dmowski podle vlastních vzpomínek uvedl: „Polsko není malý nárudek, nýbrž velký národ. A polská otázka, to není otázka svobody jednoho z malých nárudků, ale velká otázka mezinárodní politiky. Na způsobu jejího řešení závisí do značné míry budoucnost celé Evropy“. V této perspektivě se Dmowski snažil dokázat, že otázka budoucí polské západní hranice představovala problém, jehož kořeny sahaly hluboko do středověku, do období údelů po smrti Boleslava Křivoústého (po 1138), kdy německé etnikum v hraničních teritoriích rychle postupovalo vpřed a došlo k poněmčení Slezska a ustavení Řádu německých rytířů v Prusku. Tento problém nebyl podle Dmowského interpretace jen regionálním německo-polským sporem, nýbrž „velkou evropskou otázkou, úzce spjatou s přebudováním celé střední Evropy“. Dmowski se

domníval, že nové uspořádání střední Evropy, potvrzené Versailleskou a Saint-Germainskou smlouvou, bylo formulováno nejprve Poláky a představovalo vlastně jejich válečný cíl. Odkazoval v této souvislosti na svůj text *Problems of Central and Eastern Europe* z července 1917.⁴⁰

Zásluhy Poláků na obnovení Polska viděl Dmowski dosti střízlivě. Obnovení nezávislého Polska bylo podle Dmowského hodnocení výsledkem souhry řady faktorů, z nichž většina byla zcela nezávislá na aktivitách Poláků samotných. Již po delší dobu se vytvářela mezinárodní konjunktura příznivá pro polskou otázku a v první polovině války spočíval podle Dmowského až cynicky laděného konstatování hlavní úkol Poláků především v tom, aby svou činností tuto konjunkturu nepokazili.⁴¹

Podle Dmowského retrospektivního pohledu se nepodařilo realizovat v celosti polský válečný program. Za nejzávažnější pokládal přitom Dmowski nedostatečné polské poválečné postavení na Baltu. Baltské pobřeží zůstalo s výjimkou koridoru u Gdaňsku německé, což Polsko oslabovalo ze všech geopolitických konstant nejvíce. Geopolitickou pozici meziválečného Polska pokládal Dmowski přirozeně za značně nebezpečnou – východní soused byl „nejmilitarističtější státem světa“, zatímco ten západní neustále křičel, že polské země nezbytně potřebuje ke svému životu. Vedle toho v Berlíně rozvíjelo svou činnost vrchní velení tzv. ukrajinské armády, proněmecká Litva si činila nároky na Vilnius apod. Na druhou stranu však Dmowski prohlašoval, že Francie byla v poválečné evropské politice účinnou překážkou německých ambicí, neboť měla velmi dobře vycvičenou armádu a v dobré situaci byly rovněž její finance.⁴²

---

⁴⁰ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 23-26, 33, 291.

⁴¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 149-150.

⁴² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 332; Dmowski, R.: Kryzys. In: Dmowski, R.: *Pisma VII.* Częstochowa 1937 [1931], s. 63, 65.

Dmowského hledání identity v Polsku na cestě k sanaci

V pravicové části polské politické scény reprezentované v neposlední řadě ZLN se podobně jako v řadách levice rodily přinejmenším od poloviny roku 1924 představy o změně politického uspořádání státu směrem k autoritativnímu režimu za pomoci armády.¹ Kořeny snah o vznik autoritativního režimu byly však ještě staršího data a sahaly k volbě prvního polského poválečného prezidenta roku 1922. Pravice tehdy uspěla v parlamentních volbách. Původním předpokládaným kandidátem na funkci prezidenta byl Piłsudski, ten však vzhledem k omezeným pravomocím prezidenta kandidaturu odmítl. Přes odpor pravice byl prezidentem zvolen Gabriel Narutowicz (1865-1922) podporovaný levicí a národnostními menšinami. Jeho odpůrci v čele s národní demokracií rozpoutali štvavou kampaň interpretující Narutowicze jako židovského zaprodance a v prosinci téhož roku militantní stoupenec národních demokratů, malíř Eligiusz Niewiadomski (1869-1923), spáchal na Narutowicze atentát, jemuž prezident podlehl (Niewiadomski byl následujícího roku odsouzen k trestu smrti a popraven zastřelením). Následně se za relativního konsensu stal prezidentem Stanisław Wojciechowski (1869-1953) blízký části lidového hnutí. Piłsudského příznivci však rozvinuli dlouhodobou agitaci ve prospěch silného vůdce a snažili se budovat kult Piłsudského osobnosti v situaci, kdy se Piłsudski zřejmě cíleně stáhl do ústraní a neúčastnil se oficiálně politického rozhodování. Ve skutečnosti levicová i pravicová politická uskupení pracovala se dvěma jmény možných vůdců – vedle Józefa Piłsudského se možným kandidátem stal i generál Władysław Sikorski (1881-1943). Juliusz Zdanowski v únoru 1924 zaznamenal, že varianta s Piłsudským v čele byla pro národní demokraty nepřijatelná, protože Dmowski se stavěl zásadně proti, a zbývala proto možnost spolupráce se Sikorským. Podle informace podané národně demokratickým novinářem Jerzym Drobniem (1894-1974) probíhaly z iniciativy poznaňských národních demokratů od podzimu 1925 tajné rozhovory s generálem Sikorským, ve kterých Dmowski na počátku nesehrával aktivní roli. Ještě v prosinci 1925 se Dmowski o kontakty se Sikorským nezajímal, k rozhovoru mezi oběma aktéry došlo teprve na konci února 1926. Podle zprávy Juliusze Zdanowského Dmowski na počátku roku 1926 pozoroval rostoucí politickou aktivitu Piłsudského příznivců, pokládal střet se socialisty za nevyhnutelný a považoval za záhodné jeho uspišení. Na druhé straně však Dmowski jednáním se Sikorským patrně nepřikládal větší význam a politickou situaci v zemi pokládal za

¹ Takto uvádí Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 275 podle Hass, L.: *Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905-1928*. Warszawa 1984, s. 318-319.

závažnou jen v rétorické rovině, neboť v březnu 1926 odcestoval na delší pobyt do Itálie a Francie.² Celkový postoj ZLN vůči možnosti převratu v zemi iniciovanému Piłsudského táborem byl rovněž spíše nejednoznačný. Například stranický vůdce Stanisław Grabski na přelomu let 1925 a 1926 v tisku obavy z uchopení moci Piłsudského příznivci spíše zlehčoval.

K politickému převratu pod vedením Józefa Piłsudského došlo v květnu 1926, v době, kdy Dmowski pobýval v Paříži. Piłsudski vtáhl s částí armády do Varšavy, vláda mu ustoupila a prezident Wojciechowski rezignoval. Dmowski se narychlo vracel do Polska, v momentě jeho příjezdu byl však již převrat dokonán. Ihned po návratu zaujal Dmowski značně smířlivé stanovisko postavené na snaze vyhnout se rozsáhlejšímu konfliktu a vedené dlouhodobě uplatňovanou geopolitickou premisou, podle které si Polsko vzhledem k německému nebezpečí nemůže být i jen několikátýdenní vnitřní konflikt dovolit.

Nově vznikající tzv. sanační režim měl zvláštní charakter. Představoval autoritativní způsob vlády, nikoliv však diktaturu v pravém slova smyslu. V průběhu let se sice těžiště sanačního režimu pozvolna dostávalo politicky doprava, fašizující tendence se však v Polsku vyskytovaly daleko spíše v řadách oponentů sanace v čele s Dmowského národními demokraty. V tomto kontextu sanace spíše umírňovala extrémně nacionalistické, xenofobní a antisemitské tendence. Sám Piłsudski se vlády formálně neujal, zůstal oficiálně pouze ministrem vojenství ve vládě profesora matematiky Kazimierze Bartla (1882-1941) a jeho autoritativní moc tak byla neformální. Piłsudski odmítl i volbu prezidentem, kterým se na jeho doporučení stal Lvovský profesor chemie Ignacy Mościcki (1867-1946). Po květnovém převratu nadále fungoval parlament v původním složení, i když jeho pravomoci byly výrazně oslabeny.

Polská sanační vláda představovala podle Dmowského „výsledek znásilnění práva“. Původci převratu neměli úmysl či nepocíťovali dostatek sil k tomu, aby provedli „revoluci v její úplnosti“ a svrhli dosavadní uspořádání státu. Zůstali u toho, že odsunuli legální vládu, dosáhli snadné rezignace prezidenta a dále již při převratu postupovali legální cestou.³ Speciální kritice podrobil Dmowski hospodářskou politiku sanačního režimu. Příčiny hospodářských problémů a nezaměstnanosti v Polsku podle Dmowského spočívaly v rozpadu odbytových trhů (k němuž došlo po první světové válce), ve ztížených možnostech odchodu za prací do USA a Německa a v tom, že poměrně velký vnitřní trh, který se v Polsku vytvořil po jeho znovuvybudování po první světové válce, nebyl schopen absorbovat produkci

² V biografii generála Sikorského není toto vyjednávání zpravidla zmiňováno, což svědčí o jeho spíše podružném významu. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 275.

³ Dmowski, R.: Po przewrocie (Artikuly drukowane w Gazecie Warszawskiej od czerwca do grudnia 1926 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1938 [1926], s. 58-59.

polského průmyslu.⁴ Piłsudského vlády podle Dmowského hospodářským problémům nerozuměly a jestliže vykonávaly jakýkoliv vliv na národní hospodářství, potom to bylo výhradně v oblasti rostoucích státních výdajů.⁵

Pravostředový blok v polské politice se po květnovém převratu dostával do krize, brzy došlo k jeho rozkladu a národní demokraté se ocitli v politické izolaci. V souvislosti s tím rostl v rámci strany tlak na dosavadní vedení ZLN. Stanisław Grabski odešel z vedení ZLN na konci června 1926, ve vedení strany však přesto nadále převládali dosavadní parlamentní politici. Zvláště mladá, značně radikální generace, která již dříve spatřovala v Dmowském symbol národně demokratického proudu, se stavěla vývoji na odpor. Dmowski podrobil v článku *Potrzeba nowego doboru* (Potřeba nového výběru) otištěném 10. června 1926 na stránkách *Gazety Warszawské* efektní kritice zbabělost politiků svého vlastního politického uskupení, kteří dosáhli virtuozity v umění uzavírat smlouvy, pakty a kompromisy, ale zároveň nebyli ochotni ani schopni podstupovat osobní riziko. Ilustrací tohoto fenoménu bylo podle Dmowského počínání poslanců Sejmu po proběhlém převratu, kdy zástupci lidu při volbě prezidenta v naprosté většině odevzdali své hlasy vítězi, a potvrdily tak svou nekompetentnost a do jisté míry i oprávněnost převratu.

Dmowski v této době začínal ve své publicistice kontinuálně podrobovat kritice parlamentní systém. V cyklech článků *Nacjonalizm i faszyzm* a *Organizacja narodu* publikovaných na stránkách *Gazety Warszawské* od června do srpna 1926 postavil do opozice dekadentní charakter liberálního parlamentarismu převládající v dobové Evropě a mladou vitální Evropu reprezentovanou Mussoliniho Itálií. Ve svém sídle v Chludowu Dmowski v létě 1926 přijal delegaci Všepolské mládeže (*Młodzież Wszechpolska*) blízké národní demokracii a byl požádán, aby přejal vedení politického hnutí. Dmowski se tehdy vyjádřil neurčitě, reprezentanti mladé národovecké generace si však ze setkání odnesli dojem, že Dmowski je nakloněn vzniku nového politického uskupení.⁶ Zakrátko skutečně došlo k sérii porad a setkání, jejichž výsledkem byla představa vzniku politické organizace neparlamentního a nadstranického charakteru, která měla plnit pokud možno sociálně integrační funkci. Oficiální představitelé ZLN reagovali na tuto iniciativu chladně.

Nová politická organizace oficiálně vznikla 4. prosince 1926 v Poznani pod značně národovecky působícím názvem Tábor velkého Polska (*Obóz Wielkiej Polski*, OWP). Dmowski na sjezdu pronesl inaugurační řeč a byl rovněž autorem ideového prohlášení hnutí.

⁴ Dmowski, R.: *Kwestia robotnicza wczoraj i dziś*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1926], s. 199.

⁵ Dmowski, R.: *Sny a rzeczywistość*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1925], s. 32.

⁶ Bielecki, T.: *W szkole Dmowskiego. Wspomnienia i uwagi*. Warszawa 1934, s. 7-8.

Uspořádání této nové politické organizace neslo autoritativní rysy – programové prohlášení hovořilo o potřebě disciplíny a hierarchie, ačkoliv v obecné rovině nedeklarovalo svůj odpor vůči parlamentarismu.⁷ Organizace sázela na tradicionalismus, a to daleko výrazněji, než bylo v Dmowského dřívějším politickém myšlení i v praxi předválečných národních demokratů běžné. Ustavující sjezd byl symbolicky zahájen mší, program deklaroval prvořadou úlohu římskokatolického náboženství, úctu k tradičním hodnotám a otevřeně se vymezoval vůči levicovému myšlení.⁸ V rámci OWP se od počátku projevovaly rozdíly mezi spíše umírněnými stanovisky Dmowského a snahou o radikalismus na straně mládeže. Dmowski se pokoušel o přijetí takových programových zásad, které by umožňovaly působnost organizace na co možná nejširší politické spektrum. Je příznačné, že Dmowského rétorika se lišila podle cílové skupiny. Na schůzích OWP propagoval Dmowski protiparlamentární linii, ve vystoupeních určených širšímu publiku byly jeho výrazové prostředky o poznání umírněnější. V druhé polovině 20. let sehrávaly však v OWP stále ještě podstatnou úlohu starší národně demokratické myšlenky a pocit sounáležitosti s národně demokratickou tradicí. K vyostření nacionalistické rétoriky OWP došlo až na počátku 30. let, v letech 1931-1932, kdy rozhodující úlohu v hnutí získala mládež ovlivněná fašismem. Dmowski, který sehrával pro národoveckou mládež roli symbolu, dokázal od počátku 30. let stále méně prosazovat ty ze svých názorů, které byly mentalitě mladé generace cizí. Mladá generace až příliš často z Dmowského politického myšlení přijímala a reflektovala jen tu složku, která podrobovala kritice liberální demokratismus a líčila italský fašismus jako projev „obrození národa“.⁹

Programové cíle sdružení Dmowski zachytil v pracích *Zagadnienie rządu* (Problém vlády) a *Kościół, naród i państwo* (Církev, národ a stát)¹⁰ a v řadě dílčích publicistických textů. Podle představ zachycených v Dmowského publicistice si sdružení nemělo klást za prvotní cíl angažovanost v oblasti běžného politického života, ale mělo působit na psychiku národa a strukturálně se mělo opírat o autoritu morálních a intelektuálních vůdců. Největším politickým problémem Poláků byla podle Dmowského nejednota - Poláci byli ve 20. letech daleko méně „národem“, než jak jím byli ještě před několika desítkami let – a OWP zřejmě

⁷ Přes svůj silící skepticismus vůči liberálně demokratickým koncepcím se Dmowski parlamentárního modelu v teoretické rovině nikdy nezřekl a neformuloval proti němu alternativní koncepci politického uspořádání. Srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 354-355.

⁸ K otázce vztahu národně demokratického proudu a katolicismu srov. Grott, B.: *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczpospolitej na tle porównawczym*. Kraków 1996.

⁹ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 356.

¹⁰ Dmowski, R.: *Zagadnienie rządu*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 123-167; Dmowski, R.: *Kościół, naród i państwo*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 83-114.

měl podle Dmowského představ tyto trhliny zacelovat.¹¹ Podle nové Dmowského interpretace polského vývoje přelomu 19. a 20. století položilo základy rodícího se „národního tábora“ (*oboz narodowy*) pokolení někdejší mládeže, která vystoupila na scénu v předposledním desetiletí 19. století a která „vypověděla válku úpadku víry v Polsko a protinárodnímu socialismu“.¹²

V době založení OWP Dmowski patrně pokládal za reálnou alternativu budoucího zavedení diktátorského režimu podle italského vzoru. Všechny pozice v OWP byly obsazovány jmenováním, nikoliv volbou.¹³ Tento směr Dmowského uvažování naznačují policejní dokumenty a rovněž Dmowského dopis z léta 1926 určený italskému nacionalistickému politickému mysliteli Enricu Corradinimu (1865-1931), jehož osobnost a dílo byly kladně konotovány také v Dmowského publicistice, a to o poznání výrazněji než postava samotného Mussoliniho. Příznačným se stal Dmowského proměňující se a stále kritičtější postoj vůči samotnému pojmu demokracie.¹⁴ Polsko po první světové válce učinilo podle Dmowského chybu, když zavedlo „demokratické, parlamentní uspořádání v jeho nejkrajnější formě“ a v tomto ohledu předčilo údajně prakticky všechny ostatní státy. Dmowski se domníval, že dobře může stát spravovat pouza taková vláda, která si nebude muset „kupovat podporu uspokojováním rozmanitých apetitů“. Taková vláda by mohla být stvořena monarchou („kdybychom našli Ludvíka XIV. a Colberta, vše by bylo lepší“). Skutečný monarchistický program však v Polsku podle Dmowského neexistoval a nebyl by za stávajících okolností ani reálný – existovala pouze monarchistická fráze. Podobně by funkční vláda mohla být stvořena i diktátorem – v dobovém kontextu Dmowski do značné míry obdivoval Mussoliniho: „Kdybychom byli podobní dnešní Itálii a měli takovou organizaci, jako je fašismus, kdybychom nakonec měli Mussoliniho, bezpochyby největšího člověka dnešní Evropy, nebylo by nám ničeho dále potřeba.“ Dmowski uvedl, že není v zásadě proti myšlence diktatury, v jejím čele by však musel stát osvícený diktátor, přičemž by bylo

¹¹ Dmowski, R.: Świt lepszego jutra. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939, s. 155. Podobně interpretuje ve svých vzpomínkách Dmowského priority při založení OWP Izabella Wolikowska, podle které přenechával Dmowski běžnou „denní“ politiku poslancům a straně a sám se snažil orientovat OWP na cíl změny psychiky a charakteru národa tak, aby národ učinil z Polska mocnost, což byla podle Dmowského nutnost vyplývající z geografické polohy Polska. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 191.

¹² Dmowski, R.: Nowy sejm i politika wewnętrzna. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1928], s. 237.

¹³ Wapiński, R.: Wstęp. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990, s. 37.

¹⁴ Roku 1928 hájil Dmowski fakt, že jeho politický proud již nese v názvu pouze termín „národní“ a nikoliv „národně-demokratický“ tvrzením, že výraz demokracie v novém historickém kontextu nebyl na rozdíl od předválečného období případný. Po první světové válce nastala podle Dmowského demokratizace jdoucí až ke krajnostem a užití slova demokracie v názvu by naznačovalo, že strana by v tomto trendu chtěla pokračovat. Dmowski, R.: Nowy sejm i politika wewnętrzna. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1928], s. 245.

šílenstvím odevzdat vládu do rukou diktátora, který užívá demagogii a není si vědom skutečného stavu státu. Nepopulistickou vládu by ale podle Dmowského mohl vytvořit i republikánský parlament, jestliže by se v něm našla dostatečná většina schopná uchovat si vliv na své voliče bez demagogie, bez „pochlebování nesplnitelným apetitům“. Kdyby byl polský Sejm takovým parlamentem, bylo by nesmyslné uvažovat o změně uspořádání státu. Dmowski naznačil, že by tuto republikánskou variantu preferoval.¹⁵ Daleko důležitější otázkou, než zdali má být v Polsku monarchie či republika, bylo podle Dmowského to, jaká bude zákonodárná moc a jaký bude její vztah k moci výkonné, jaká budou práva a pravomoci hlavy státu. Za velký problém Dmowski pokládal snahu parlamentu neustále rozšiřovat své pravomoci na úkor vlády, což podle jeho názoru znemožňovalo efektivní vládnutí. Změna ústavy v Polsku byla podle Dmowského nutná, protože stávající ústava byla za vlády sanačního režimu fikcí, nebylo k ní přihlíženo a nikdo si jí nevážil.¹⁶

Vedení národa podle Dmowského nemůže náležet mase, ale „té jeho části, která má hlubší národní vědomí, silnější ponětí o národních povinnostech“. Všechny systémy vlády, jaké kdy existovaly, směřovaly podle Dmowského k oligarchii, „v despociích vládla oligarchie rádců despoty, v demokraciích rádců lidu“. Oligarchie tak ve skutečnosti podle Dmowského neodstraňovala vládu lidu, neboť lid nevládne a nemá na vládu skutečný vliv. ani v demokracii.¹⁷ Uvědoměli občané („občané ve vlastním smyslu“) představovali jen menšinu obyvatelstva. Zbytek byl podle Dmowského „pasivním materiálem, který je ovládán v lepším případě touto uvědomělou menšinou, v horším náhodou či cizí rukou“. Dmowski se též domníval, že ideální volební systém by byl takový, ve kterém by volební právo měli jen uvědoměli občané. Podobný systém byl však podle jeho názoru zároveň nutně utopií, neboť neexistovala kritéria, která by určila, kdo je „skutečným občanem“. K daňovému censu se podle Dmowského nebylo možné vrátit – „Kdo by se domníval, že lze dnes zbavit hlasu dělnickou třídu, by byl šilencem... Kromě toho zkušenost ukazuje, že občanská zralost zámožných vrstev je také nanejvýš pochybná.“ Cennější by nebyl ani census dle dosaženého vzdělání – „kdy jde o zdravý úsudek v životních otázkách, lidé nevzdělaní nejsou tak nebezpeční jako ti, kterým se zdá, že vzdělání mají“. Volební systémy tak mohly být podle Dmowského jen více či méně špatné. Nejlepší volební systém pojímal Dmowski značně konzervativně – klíčovou úlohu by v něm sehrávala rodina, která by jako celek měla volební

¹⁵ Dmowski, R.: Sny a rzeczywistość. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1925], s. 30, 34, 36.

¹⁶ Dmowski, R.: Nowy sejm i polityka wewnętrzna. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1928], s. 207-208, 212.

¹⁷ Dmowski, R.: Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 393, 394.

právo a hlasovala prostřednictvím své hlavy. Zároveň Dmowski pro Polsko navrhoval takové uspořádání volebních obvodů, které by bralo ohled na civilizační rozdíly mezi západem a východem Polska, respektive na nižší civilizační pokročilost východních oblastí. Na západě měl jednomu mandátu odpovídat obvod s méně voliči než na východě.¹⁸

Vznik OWP jako programově nadstranické a integrující politické organizace, která si kladla za cíl sjednotit pravicové síly, vzbuzoval obavy mezi představiteli formujícího se sanačního režimu. Podle hodnocení Andrzeje Garlického mohl OWP sehrát roli při zmírnění politiky nové sanační vlády a Józefa Piłsudského vůči Sejmu na konci roku 1926.¹⁹ Ve snaze o integrující roli OWP Dmowski usiloval o získání vlivu v řadách širšího spektra pravicově orientovaných politických stran, které v předchozím předsanačním období střídavě spolupracovaly v rámci středopravicového bloku – vedle ZLN se jednalo o Národní dělnickou stranu (*Narodowa Partia Robotnicza*, NPR), Polskou lidovou stranu „Piast“ (*Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast“*, PSL „Piast“), Křesťanskou demokracii (*Chrześcijańska Demokracja*) a konzervativní Křesťansko národní stranu (*Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe*, SChN). NPR a PSL „Piast“ však Dmowského návrhy na spolupráci odmítly již na počátku roku 1927. V řadách Křesťanské demokracie zmítané vnitřními spory nepanovalo vůči Dmowskému linii jednoznačné stanovisko, nakonec ale převážila spíše nedůvěra, neboť ve středovém politickém prostředí byla národně demokratická politika vnímána jako příliš pravicová a v důsledku toho byla spojována s obavami ohledně reakce státního aparátu. Křesťanská demokracie dříve spolupracující s národními demokraty pokládala květnový převrat za příležitost, jak se vymanit z vlivů silnějšího partnera. Vznik jednotné politické reprezentace polských katolíků si z taktických důvodů příliš nepřála ani katolická církev. Konzervativní Křesťansko-národní strana měla s národními demokraty historicky dlouhé kontakty, neshody v otázce řešení agrární otázky však spolupráci blokovaly. Hledání spojenců ze strany OWP bylo komplikováno i politikou vlády, která se snažila přispět k izolaci OWP a podnítit pravostředové politické strany ke spolupráci s provládním táborem.²⁰ Velká část politických reprezentantů napříč jednotlivými stranami byla nakloněna politické stabilizaci země a nepřála si vyvolání vnitřního konfliktu – vyjádřením tohoto směřování se stal vznik tzv. Bezpartijního bloku spolupráce s vládou (*Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem*), k jehož ustavení došlo před parlamentními volbami na jaře roku 1927 a který se měl stát protiváhou silícího opozičního tlaku usilujícího o zrušení diktatury.

¹⁸ Dmowski, R.: Nowy sejm i politika wewnętrzna. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1928], s. 215-216, 217, 218-219, 220-221.

¹⁹ Garlicki, A.: *Od maja do Brześcia*. Warszawa 1981, s. 84.

²⁰ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 286.

Volební výsledky ZLN byly roku 1927 podle očekávání špatné. Strana získala 8 % hlasů a počet jejích mandátů v Sejmu byl redukován na třetinu, přičemž Bezpartijní blok získal přes polovinu mandátů. Někdejší středopravicový blok jako celek ztratil ještě více. Neúspěch vyvolával v pravicovém táboře odstředivé tendence a další vzrůst politického extrémismu. Mládež z OWP podrobovala politiku ZLN ostré kritice, kterou se Dmowski snažil poněkud mírnit deklarovaným úsilím o reorganizaci celé národně orientované politiky. Dmowski se v tomto směru nadále snažil přesvědčit ke kooperaci se svým hnutím širší politické spektrum, podařilo se mu však získat pouze část Křesťansko-národní strany, která byla spolupráci víceméně nakloněna již dříve.

Po volbách roku 1928 došlo k podstatné reorganizaci národovecké politiky. Série postupných kroků vedoucích k přeskupení byla zahájena zrušením dosud formálně existující Národní ligy, rozhodujícího národně demokratického orgánu z předválečného období uzpůsobeného k ilegální politické činnosti.²¹ Nástupcem ZLN se potom měla stát Národní strana (*Stronnictwo narodowe*, SN). Při reorganizaci národovecké politiky sehrál Dmowski velký vliv, nechtěl se však formálně chopit vedení a preferoval pozici autority stojící oficiálně v pozadí. Předsedou stany se stal Dmowskému blízký Joachim Bartoszewicz (1867-1938), který se potýkal se zdravotními problémy, byl tehdy již slepý a jeho možnosti skutečné kontroly nad stranou byly omezené. Zřejmá byla Dmowského snaha o generační obměnu a uvolnění místa ve vedení národoveckých organizací i pro mladou generaci, byť měl Dmowski z jejího radikalismu nemalé obavy. Dmowski zřejmě uvažoval o včlenění OWP do Národní strany, jeho postoj však nebyl jednoznačný. Vzpomínka na roztržku mezi mládežnickou organizací Zet a Národně demokratickou stranou v době před první světovou válkou před sloučením obou organizací spíše varovala. Ke spojení nakonec nedošlo. Struktura národoveckého politického proudu tak byla od roku 1928 reprezentována dvěma paralelními uskupeními, Národní stranou a OWP. Národní strana, oficiálně ustavená na podzim 1928, představovala útvar strukturálně i programově podobný ZLN, který setrval v rámci zásad parlamentní demokracie a v jeho vedení nadále sehrávaly podstatnou úlohu parlamentní politici.

V souvislosti s novým zintenzivněním Dmowského angažmá v politice v druhé polovině 20. let opětovně vzrostla Dmowského publikační činnost. Úsilím o společensko-integrovanou funkci, charakteristickým pro Dmowského vizi činnosti OWP, byla vedena rovněž

---

²¹ Datace rozpuštění Národní ligy není jednoznačná. Podle Dmowského došlo k rozpuštění v dubnu 1928, podle Stanisława Kozického a Tadeusze Bieleckiego již v předchozím roce. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 290.

Dmowského publicistika v druhé polovině 20. let. V propagačním ohledu se Dmowski vyhýbal radikálně antiliberálním výpadům a volil rétoriku, která neměla nerozhodnuté odstrašit, ale přilákat. Charakteristickým rysem Dmowského prací se stalo časté opakování nosných tezí, které přirozeně přibližovalo Dmowského publikace rétorice blízcí se ideologickým schématům a propagandistickému pojetí látky. Dmowski si byl tohoto faktu vědom a snažil se proto mírnit možný odpor vůči takovéto koncepci ze strany poučeného čtenáře tím, že častá opakování otevřeně přiznával a deklaroval, že jeho přístup není veden ambicí objevit něco nového, ale představit pokud možno co nejširšímu spektru čtenářů pohled na celek.

Obsahová podoba Dmowského textů a v nich vyjádřené hodnoty se ve srovnání s předválečným obdobím viditelně proměnily. Do popředí se dostávaly odkazy na náboženství, tradici a zvyky, zastoupené v dřívějších Dmowského pracích spíše skrovně.²² Prohlubovala se Dmowského kritika moderního racionalismu jako vodítka lidského jednání a nedůvěra vůči městům a městské civilizaci, přičemž na významu nabývala představa, podle které město ničí tradici a kontinuitu uchovávanou rolníkem.²³ V Dmowského myšlení rostla nedůvěra vůči vědě a výsledkům lidského poznání, oficiální vědu hodnotil Dmowski jako zmanipulovanou a ovládanou liberální ideologií. Dmowski přitom zřejmě vycházel z ne zcela vyvratitelného předpokladu, podle kterého společnost nepodléhající racionalismu netíhne k přespřílišnému individualismu a ve stavu, kdy si zachovává určitou míru nevědomosti, je schopna lépe čelit velkým dějinným výzvám.²⁴

Dmowski po celý život kladl velký důraz na náboženskou výchovu dětí a zavedené náboženské tradice reprezentované především oslavou významných křesťanských svátků, vyjadřujících dle jeho názoru přináležitost ke křesťanské identitě. Jeho vztah k náboženství byl však po většinu života značně instrumentální a mohl být interpretován až jako účelový. Praktikujícím katolíkem, jímž přestal být již ve svém mládí, se Dmowski znovu stal až rok před svou smrtí, kdy se již jeho zdravotní stav rapidně zhoršoval a ubývaly mu síly.²⁵ Oproti

²² Podle Wapińského se v Dmowského textech po květnovém převratu roku 1926 výrazně intenzifikovala tematizace vztahu národ–církve. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 346.

²³ K problematice odporu vůči městské civilizaci v řadách polských národovců srov. Halczak, B.: *Utopie antiindustrialne w publicystyce Narodowej Demokracji w latach 1918-1939*. *Sobótka*, 2001, č. 1, s. 181-190.

²⁴ S jistou mírou nadsázky to Dmowski vyjádřil v dopisu Ignacymu Chrzanowskému z 12. srpna 1930 tvrzením, že věří v Polsko do tehdy, dokud jsou v něm analfabeti. Korespondence I. Chrzanowského, Biblioteka Narodowa, rkps 7608, II, k. 58, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 302.

²⁵ Izabella Wolikowska označuje ve svých vzpomínkách četné názory o Dmowského bezvěrectví jako „falešnou legendu“, ve svém výkladu však mimoděk potvrzuje skutečnost, že se Dmowski k praktikování katolické formy křesťanství propracoval až na samém sklonku života, konkrétně o Vánocích roku 1937. Teprve v poslední etapě své životní dráhy, kdy Dmowski bydlel u rodiny Niklewiczových (rodina sestry Izabelly Wolikowské)

dřívějším etapám své tvorby Dmowski od druhé poloviny 20. let výrazně zhodnocoval historickou úlohu katolické církve. Výrazem Dmowského obratu k problematice náboženství se stala především práce *Kościół, naród i państwo* (Církev, národ a stát) z roku 1927 přijímaná v katolickém prostředí rozporuplně, neboť stála na půli cesty ke katolickému integrismu, proudu v rámci katolické církve, který se stavěl proti snahám o modernizaci a o uzpůsobení dobovým potřebám.²⁶ Akcent na návrat k náboženství představoval nicméně element Dmowského myšlení, který působil na národoveckou mládež přelomu 20. a 30. let daleko silněji než zakýkoliv jiný okruh Dmowského společensko-politických úvah.

Podle Dmowského historicky založené interpretace katolická církev zprostředkovala Evropě římské dědictví, stala se v první polovině středověku organizátorkou a kulturním základem evropských států a vychovatelkou individuální lidské duše. Bez díla katolické církve by podle Dmowského neexistovaly současné evropské národy. Dílem katolické církve bylo též „vychování individuální lidské duše mající oporu ve vlastním [individuálním] svědomí“, zrod smyslu pro odpovědnost a povinnost. Katolicismus spojil podle Dmowského rozličné národy s jejich rozdílnými náboženstvími v jedno velké náboženství. Zvláště v raném středověku byla církev prakticky jediným organizátorem státu, církevní představitelé byli jedinou vzdělanou vrstvou společnosti a právě církev zprostředkovala evropským národům dědictví Říma.²⁷ V polském případě církev působila jako jednotící element v obdobích, kdy byl polský stát a národ rozštěpen, ať již za časů reformace nebo v periodě záborů během 19. století. Polský národ zůstal podle Dmowského jednotným a nerozpadl se především díky církvi. Dmowski v té souvislosti vystoupil s tvrzením, že „národ stojí především svou morální silou, katolický národ nemůže být morálně silným, pokud se rozkládá jeho náboženský život“. Jinými slovy, polský národ musel být podle Dmowského interpretace katolickým, aby byl lépe národním, přičemž katolicismus Dmowski pokládal za nutnost právě kvůli národní ideji.²⁸ Z toho Dmowski vyvozoval závěr, že katolicismus nepředstavoval doplněk polské národní identity či její přídavek, ale spíše stál u jejích základů a reprezentoval její podstatu.²⁹

U části osob spojených s národoveckým proudem panovaly na konci 20. let pochybnosti o opozici vůči vládě, neboť tato opozice nebyla vždy dostatečně programově odůvodněná. Na konci 20. let se přitom rýsovala určitá perspektiva možné spolupráce

---

v Drozdowě, vyjadřoval často přání jít do kostela nacházejícího se hned za zahradou domu Niklewiczowých. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 74.

²⁶ Srov. např. Micewski, A.: *Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1966, s. 370-371.

²⁷ Dmowski, R.: *Kościół, naród i państwo*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 95.

²⁸ Dmowski, R.: *Nowy sejm i politika wewnątrzna*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1928], s. 246.

²⁹ Dmowski, R.: *Kościół, naród i państwo*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 98.

národoveckého proudu s vládou. Z vládní strany vyvinutá iniciativa měla však spíše charakter nezávazných sondáží a jejím cílem mohlo být i vyvolání vnitřního rozkolu v národoveckém táboře. Podle zprávy Juliusze Zdanowského byl v létě roku 1929 Dmowski kontaktován skupinou blíže nejmenovaných vlivných „plukovníků“ a byl vyzván k setkání s Piłsudským. Dmowski však zůstal vůči této iniciativě spíše vlažným, tuto alternativu odmítl a naznačil, že nemá k Piłsudskému důvěru. Na otázku, jaké by byly podmínky spolupráce z Dmowského strany Dmowski odpověděl, že by musely být zastaveny vládní represe vůči národoveckým reprezentantům a sympatizantům. Dmowski požadoval též řízení zahraniční politiky na základě národních zájmů, rozumné změny ústavy a rovněž značně obskurní vznik „tiché vnitřní protižidovské fronty“ – antisemitismus v řadách polské pravice na konci 20. let nadále narůstal a mezi oponenty sanačního režimu byl živěn nespokojeností s tím, že vláda získala v Sejmu podporu mimo jiné od reprezentatně židovské menšiny. Společnou platformu mezi pravicí a vládou se nepodařilo nalézt a další vyjednávání se již nekonala.³⁰

Kontrola vládního tábora nad politikou v zemi na přelomu 20. a 30. let vzrůstala. Dmowski zvláště těžce nesl omezování nezávislosti soudní moci, a to v kontextu svého dlouhodobě zastávaného a historickou argumentací podkládaného postoje, podle kterého pokládal právo za základní atribut západní civilizace, jímž se Západ od starověku lišil od ostatních civilizačních okruhů.³¹ Roku 1927 Dmowski v práci *Zagadnienie rządu* v historickém ohledu zdůraznil, že západní civilizace je ve skutečnosti civilizací římskou, jejímž základním historickým rysem se stalo povznesení lidského individua na úroveň jednotky, která je sama o sobě (nikoliv pouze jako součást širší „společnosti“) předmětem práva. Zároveň ale Dmowski poukázal, že římská civilizace stavěla nad právo a tudíž i nad vůli jednotlivce „blaho vlasti“ (*salus rei publicae*), náboženství a morální zvyklosti. Takto pojímané právo se na podkladu historické argumentace stávalo v Dmowského vnímání základem vztahů mezi jedincem, státem a společností a garantem soudržnosti umožňujícím pokrok. Díky zákonnému systému a jeho respektování předčila podle Dmowského západní civilizace ostatní civilizační okruhy a právě právo se stalo základem podmiňujícím ekonomický či technický pokrok. „Dobrovolná disciplína“ jedince v západní společnosti byla v Dmowského pojetí protikladem východních civilizačních okruhů, kde bylo amorfní obyvatelstvo netvořící skutečnou „společnost“ ovládáno proměnlivou a tudíž nekonzistentní a nekontinuitní libovůlí vládnoucí třídy.³²

³⁰ Deník J. Zdanowského, č. VII, k. 29-30, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 295.

³¹ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 189.

³² Dmowski, R.: *Zagadnienie rządu*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX. Częstochowa 1939 [1927]*, s. 123-170.

Pocit ohrožení se v době tlaku ze strany vládnoucího uskupení na přelomu 20. a 30. let rychle stával charakteristickým rysem diskursu národoveckého tábora a nácházel výrazný ohlas i v Dmowského textech. Dmowski se tehdy po dlouholeté odmlce obrátil i k beletristickému způsobu vyjádření svých myšlenek (poprvé tak učinil ještě v mládí na samém počátku své publikační činnosti počátkem 90. let 19. století). V románu *V polovině cesty* (*W połowie drogi*) vycházejícím na pokračování v *Gazetě Warszawské* v průběhu roku 1929 vylíčil příběh důstojníka propuštěného po květnovém převratu z armády, který se uchýlil na venkov a žil pod hrozbou atentátu na svou osobu. Dmowského obavy byly patrně inspirovány některými konkrétními příběhy – jeden z někdejších Dmowského tajemníků byl po přesídlení na venkov zastřelen zločincem, kterého však patrně k činu podnítil velitel místní policie, zvyklý užívat k potlačování opozice nekonvenční prostředky. Z hlediska státního aparátu byl Dmowski pokládán za osobu podezřelou, člověka s velkou autoritou, jehož negativní názory ohledně vládnoucího režimu byly všeobecně známy. Podezření padalo i na politicky neutrální Dmowského veřejná vystoupení. Příkladem byl ostentativní dozor policie před budovou, kde se v březnu 1930 konala Dmowského přednáška o starověké egejské kultuře.³³

Ve volbách do Sejmu roku 1930 získala sice Národní strana (SN) o 50 % hlasů více než v předchozích volbách roku 1927, celkově však volby skončily úspěchem vládnoucí skupiny, která získala většinu v obou komorách parlamentu. Tlak ze strany vlády byl o poznání větší než o dva roky dříve. Vládní tábor převzal roku 1931 kontrolu nad polským skautingem (tzv. *harcerstwo* reprezentované organizací pod jménem *Związek Harcerstwa Polskiego*) podléhajícím dříve národně demokratickým vlivům.³⁴ Ve stejné době skončilo působení národoveckého tábora na osvětově-vzdělávací instituci *Towarzystwo Szkoły Ludowej*, které bylo upevněno již dlouho před první světovou válkou Janem Ludwikiem Popławským. Dmowski a národní demokraté však nepodpořili opoziční uskupení, které na konci 20. let začalo vyvíjet činnost pod názvem *Centrolew* jako sdružení socialistů, lidovců a křesťanských demokratů a které vystupovalo jako opozice vůči provládnímu bloku. Oficiálně pokládal Dmowski *Centrolew* za anachronismus, roli při jeho odmítnutí ale sehrály patrně ohraničené možnosti Dmowského vlivu, který byl limitován postoji mladé generace. Antagonismus vůči socialistům (PPS) byl v Dmowského straně velký a neumožňoval tak

³³ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 297.

³⁴ Formování polského skautingu (*harcerstwo*) ovlivnila filosofie Wicentyho Lutosławského, s jehož rodinou Dmowského pojily již vícekrát zmíněné velmi úzké přátelské styky. K Lutosławského pohledu na národní otázku srov. Nowak, J.: *Idea narodowa Wicentego Lutosławskiego. Epigonizm czy rozwinięcie romantycznej wspólnoty narodów*. *Sprawy narodowościowe*, 2005, 26, s. 115-133.

spolupráci, ke které se přiklonila lidová strana Wicentyho Witose, kde byly protisocialistické nálady o poznání slabší.

Civilizace v osidlech krize: Dmowského pozdní reflexe otázky identity

Tematika krize evropské civilizace, která se v Dmowského textech v pochmurném spenglerovském duchu objevovala od skončení první světové války, dostala na přelomu 20. a 30. let nový impuls pod vlivem nastalé velké hospodářské krize, kdy Dmowski oproti svým dřívějším postojům, v nichž ekonomický prvek spíše chyběl, silně zvalidoval význam ekonomiky pro evropské dějiny. Dmowski se domníval, že propuknutí krize potvrzovalo jeho dřívější předpovědi. Skutečnost, že se evropská společnost nachází ve velkém přerodu, si však Dmowski podle vlastních vzpomínek údajně uvědomil již roku 1923, kdy procházel statistiky zahraničního obchodu jednotlivých států a dospěl k závěru, že ve světě dochází k decentralizaci průmyslu mající větší význam než poslední válka, která proces společenské změny pouze uspíšila.¹ O evropské krizi či úpadku Evropy psal Dmowski prokazatelně intenzivně minimálně od roku 1925.² Podle vlastních slov začal Dmowski „studovat statistické údaje, porovnávat je se společenskými a politickými poměry v nové Evropě“.³ Několik let četby a studia jej pak přivedlo k pesimističtějším závěrům a názorům než těm, jež zastávala většina západních autorů. Roku 1925 Dmowski uvedl, že nastala nikoliv krize, ale úpadek Evropy.⁴

Průběh velké hospodářské krize však nedal za pravdu Dmowského tezi, kterou sdílel s některými proudy katolického a agraristického myšlení a podle níž budou krizovými jevy zasaženy především průmyslové země, zatímco méně rozvinuté agrární státy zůstanou ušetřeny. Přes zaváděná protekcionistická opatření jednotlivých států se v dlouhodobější perspektivě nenaplnila Dmowského vize předpokládající návrat k autarknímu charakteru hospodářství založenému na ekonomicky soběstačných lokálních ekonomických jednotkách.⁵

¹ Dmowski, R.: Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 382.

² Srov. např. Dmowski, R.: Nasz program (Przemówienie na Krajowej Konferencji Związku Ludowo – Narodowego w Warszawie w dniu 18 października 1925 r.) In: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1925], s. 22.

³ Dmowského intenzivní studium ekonomické literatury a statistik potvrzuje ve svých vzpomínkách Izabella Wolikowská, i když jej spojuje spíše s obdobím hospodářské krize přelomu 20. a 30. let než s předcházejícími lety. Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 190.

⁴ Dmowski, R.: Sny a rzeczywistość. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1925], s. 21. O dva roky později Dmowski uvedl: „Když porovnáme současný stav s tím, co bylo v polovině minulého století, na celé čáře musíme konstatovat úpadek.“ Za největší problém přitom Dmowski považoval bezideovost. Dmowski, R.: O pustce ideowej (Przemówienie, wygłoszone na zjeździe dzielnicy warszawskiej O. W. P. dnia 27 marca 1927 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1927], s. 139, 140.

⁵ Tento Dmowského omyl byl na počátku 30. let pravděpodobně jednou z příčin oslabování Dmowského pozice v řadách mladých polských národovců. Dmowského náhled na ekonomiku se navíc setkával s velkou opozicí v řadách polských ekonomů, a to i těch, kteří měli blízko k národní demokracii. Sám Dmowski ale pokládal hospodářskou krizi přelomu 20. a 30. let za důkaz toho, že dobová ekonomická věda ve svých předpokladech

Dmowski měl v úmyslu věnovat podstatě evropské civilizace rozsáhlou knihu, která se podle jeho představ měla stát životním dílem a zároveň jeho završením. Dmowského fascinací tématem evropské civilizace a její krize potvrzují vzpomínky a zprávy osob, se kterými byl Dmowski v těchto letech v kontaktu. Dmowského představa o knize byla však přespříliš ambiciózní. Dmowski byl veden snahou spojit rozbor velkých společenských témat s jednoduchostí a srozumitelností užívaných vyjadřovacích prostředků. Byl to však přirozeně přístup podobající se snahám o řešení kvadratury kruhu. V dopisu historikovi Zygmuntovi Wojciechowskému (1900-1955) psaném 22. března 1932 z Alžírsko Dmowski informoval o své práci na plánované knize, jež měla pojednávat o základech evropské civilizace a měla se stát Dmowského testamentem, životním dílem a „úhelným kamenem polského a evropského politického myšlení v právě počínajícím novém historickém období“. Zároveň však měla být napsána tak, aby jí „rozuměl každý švec“. Není příliš překvapivé, že tuto svou práci Dmowski nikdy nedokončil. Fragments knihy byly publikovány od března 1938 na stránkách měsíčníku *Polityka narodowa*.⁶ V předvečer propuknutí druhé světové války, kdy se měnily nálady obyvatelstva i tematické priority a na významu nabývala otázka opětovného střetnutí evropských států, ustupoval však problém úpadku Evropy jako takové do pozadí. V neposlední řadě i z tohoto důvodu se Dmowského texty, ztrácející v krátkodobé perspektivě na aktualitě, nesetkaly s větším ohlasem. Z prací publikovaných v době svého vzniku shrnul Dmowski své úvahy o přeměně světového řádu především v knihách *Świat powojenny i Polska* (1931) a *Przewrót* (1934), které se obsahově zakládaly na článcích publikovaných v periodiku *Gazeta Warszawska*.⁷

Podstatu evropské civilizace spatřoval Dmowski v historickém ohledu ve zvláštní dualitě mezi odstředivými touhami jednotlivců a dostředivými vlivy, jimiž působila společnost. Zatímco individuální podnikavost zajišťovala pokrok, společnost tvořila rámeček, ve kterém jednotlivec mohl tento pokrok realizovat v mezích pravidel, jimž se byl nucen podřídit v zájmu toho, aby jeho vlastní ambice mohly být uplatněny. Křehkou rovnováhu mezi zájmy jedince a celku pokládal Dmowski za předpoklad úspěchu té které společnosti – nadměrné podřízení individuality společnosti by nutně vedlo ke stagnaci, nadřazení zájmů jednotlivce nad zájmy celku by zase vedlo k anarchii a mělo by v konečném důsledku podobné vyústění. Vývoj evropské civilizace na ose mezi individualismem a kolektivismem podle Dmowského výstižně ilustroval mýtus o Prométheovi. Výjimeční jedinci se bouřili proti společnosti a

---

selhala, její prognózy se projeví jako zcela mylné a měla by tudíž ve své dosavadní podobě zaniknout Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 357.

⁶ *Polityka Narodowa*, 1938, č. 1-3.

⁷ Srov. Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938, s. VII.

jejich úspěšný boj působil pokrok i úpadek zároveň. Vymanění se ze společenských vazeb umožnilo rychlejší rozvoj, zároveň ale začali méně schopní lidé příklad výjimečných jedinců napodobovat a začali se proti společenskému řádu rovněž bouřit. Válka proti společnosti se stala obecným fenoménem, bojem vedeným průměrnými lidmi ovlivňovanými ve svých snahách čím dál nižšími pohnutkami. Předmětem individualizace se pozvolna stala morálka, odpovědnost a společenské vazby – tento vývoj přirozeně vedl ke ztrátě jistot a tím i k úpadku, a to nikoliv pouze úpadku společnosti, ale i jedince jako takového (včetně výjimečných individualit), který v prostředí bez fungujícího zázemí mohl své vlohy jen těžko uplatnit.

Dmowski se domníval, že objevil princip úpadku velkých starověkých civilizací a vystupoval s tvrzením, že příznaky dekadence charakteristické pro starověk se opakovaly v nejnovější době. Symptomy vedoucí ke krizovým jevům přitom spatřoval v utváření masové společnosti, přílišném rozvoji průmyslu, nadměrné urbanizaci, tržní orientaci zemědělské výroby, všudypřítomné reklamě ubíjející kvalitu, komercializaci politiky a transformaci politiků v postavy s mentalitou podomních obchodníků. Liberalismus vystupující s kultem osobního úspěchu oslaboval podle Dmowského společenské vazby, všudypřítomný amerikanismus vedl k nezdravé formě individualismu totožné s egoismem, která tradici překryla povrchní podobou racionalismu, v němž podle Dmowského interpretace zdánlivý kult vědění a pozitivních praktických „znaností“ ústil v ignoranci a v degradaci informace v prodejné zboží, jehož hodnota a vlastně i pravdivost je souzena cenou, za kterou jej lze prodat.⁸

Dmowského pohled na společnost, zdánlivě akcentující pozitivní roli kolektivismu v opozici k individualismu, byl ve skutečnosti blízký spíše personalismu (filosofickému směru, který vyzdvihoval jedinečný význam každé lidské osoby a jejich vztahů ve společnosti) než kolektivistickému náhledu na svět. Odráželo se zde Dmowského pozvolné sblížení s dobovým katolickým myšlením a ústup od teorie národního egoismu hlášané Dmowským v období před první světovou válkou. Je zajímavé, že Dmowski, jinak často čerpající z darwinismu a jeho teorie boje o život, vnímal tento boj pouze jako soupeření kolektivů (zvláště národů či států) a poměrně důsledně odmítal soutěživost v mezilidských vztazích. Wolikowská ve svých vzpomínkách zaznamenala časově blíže nezařazenou návštěvu britského katolického spisovatele Gilberta Keitha Chestertona (1874-1936) u Dmowského v Chludově. Dmowski tehdy Chestertonovi ukázal záhon jahon, na které byl

⁸ K interpretaci srov. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 313, 324.

velmi pyšný, neboť se mu podařilo uspíšit sklizeň o dva týdny. Chesterton ocenil Dmowského pěstitelské schopnosti, kterými Dmowski dosáhl toho, že ve sklizni o půl měsíce předstihl jiné pěstitele. Dmowski se však velmi rozzlobil a odvětil, že Chesterton neuvažuje katolicky, protože katolický pohled na svět spočívá nikoliv v rivalitě vůči druhým a v soutěžení s nimi, ale ve snaze o dokonalost a zlepšování sebe sama. Proto Dmowského těšilo, že má jahody o dva týdny časněji, než je míval dříve, nikoliv to, že je má dříve než jiní.⁹

Příčiny krize, jež nastala na konci 20. let, podle Dmowského přes vnější ekonomické projevy neležely v hospodářství, ale mnohem hlouběji, ve všeobecné degeneraci starých evropských národů. Kořeny evropského úpadku spatřoval Dmowski v druhé polovině 19. století a zvláště pak v období od posledního desetiletí 19. století dále. Ze života společnosti se tehdy podle Dmowského vytrácel duch vytvořený dlouhou minulostí a jeho místo zaujímal duch zednářský - kritika zednářství se stávala čím dál podstatnější součástí Dmowského uvažování.¹⁰ Lidé přestávali pociťovat potřebu vlastního svědomí, vlastní vůle, dokonce i vlastního myšlení. Přestaly se formovat velké osobnosti, neboť zednářský duch podle Dmowského bránil rozvoji individualit.¹¹ Kritický byl Dmowského vztah k moderní technice, která vyspělé západní země uvrhla do bludného kruhu – čím chytřejším se stával stroj, tím hloupější byl člověk, tím menší byla jeho vynalézavost a schopnosti. Pokroku techniky navíc podle Dmowského neodpovídal morální a politický pokrok. Upadla víra ve velké činy a velké ideje. V době pokroku techniky upadlo rovněž zdravé hospodářské myšlení. Za tento stav podle Dmowského Evropa vděčila postupujícímu materialismu a nenáboženské výchově, fenoménům, jež se prosadily v předválečném období.¹²

Válka představovala podle Dmowského názoru mezník, kdy začalo přeskupování hospodářských sil ve světě, které pokračovalo nezmenšenou měrou v meziválečném období. Znamenala počátek sestupné vývojové křivky velkých evropských národů (Británie, Německo), ale i USA, a počátek emancipace zaostalejších zemí. Úpadek Evropy a evropského průmyslu podle Dmowského již začal a tento vývoj se projevoval nejvýrazněji v průmyslových zemích (Británie, Německo), které byly navíc značně přelidněné. O něco méně zasahoval například Francii, především proto, že nikdy nebyla opravdovým průmyslovým státem.¹³

⁹ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 247.

¹⁰ Podle interpretace Romana Wapińskiego se intenzivní kritika zednářství stala charakteristickou právě pro závěrečnou etapu Dmowského životní dráhy ve 30. letech. Srov. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988.

¹¹ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 329.

¹² Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 6, 7, 10.

¹³ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 34-35; Dmowski, R.: *Polityka międzynarodowa w dobie obecnej*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 126.

Právě probíhající dějinná epocha znamenala podle Dmowského velký historický přelom srovnatelný v perspektivě Dmowského historické argumentace s obdobím objevení Ameriky, kdy se v Evropě utvořily státy a národní hospodářství, objevil se humanismus a reformace. Podle Dmowského interpretace se v poválečném období transformoval dosavadní svět Západu ve svět postzápadní.¹⁴ Dmowski pro budoucnost počítal s velkým vzestupem Asie. V mimoevropském světě existovaly podle Dmowského dvě oblasti, které během svých dějin nepodlehly Evropě – svět islámu a Dálný východ.¹⁵ Z těchto dvou mimoevropských civilizačních okruhů přitom Dmowski příkládal o poznání větší úlohu dálnévýchodní civilizaci. Vždy, již na samém počátku 20. století, Dmowski obdivoval japonskou kulturu. Zatímco na konci první světové války se Dmowski domníval, že vzhledem ke složitým vnitřním přerodům Rusko pravděpodobně na několik generací zmizí z velmocenské sféry jako aktér světové politiky, na počátku 30. let v souvislosti s postulovanou transformací světa zahrnující úpadek Západu a růst Asie příkládal Rusku velkou budoucí roli. Zatímco role Německa bude podle Dmowského postupně klesat, Rusko bude nabývat na významu.

V souvislosti s civilizační analýzou Dmowski postavil do popředí rozdíly mezi Polskem a západními státy.¹⁶ Nižší stupeň civilizačního rozvoje Polska mohl být podle Dmowského interpretace významnou devizou do budoucna, ale i zhoubou Polska. Pro Polsko by mohl podle Dmowského znamenat relativní zvýšení jeho významu v evropském hospodářském systému, neboť rozpad hospodářského centra Evropy měl vyvolat rozvolnění dosavadních centropferiferních vztahů.¹⁷ Západ neměl být podle Dmowského pro Polsko nadále nedostižným vzorem a polská vazba na západní civilizaci neměla být silnější, než je zdravo. Méně pokročilé země včetně Polska podle Dmowského činily chybu, když neustále zbytečně nekriticky přijímaly diskurs vytvořený ve velkých zemích, formovaly dle něj své myšlení a hodnotily okolní svět. Hodnocení světa vznikající v Británii či Německu se přitom podle Dmowského interpretace z počátku 30. let stávalo čím dál méně relevantním, neboť nedokázalo postihnout silokřivky světového dění. Krize západní civilizace mohla Polsku přes všechny aktuální obtíže přinést především příležitost, neboť úpadek starých „unavených národů“ dával mladému národu typu Poláků šanci posunout se civilizačně dopředu. Historie přitom podle Dmowského poskytovala dostatek příkladů situace, kdy nepočetný a chudý

¹⁴ Dmowski, R.: Niemcy a Polska. In: Dmowski, R.: *Pisma VII*. Częstochowa 1937 [1930], s. 252.

¹⁵ Dmowski, R.: Polityka międzynarodowa w dobie obecnej. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 113.

¹⁶ V dopisu Ignacymu Chrzanowskému z počátku 30. let Dmowski uvedl: „Evropa mě nezajímá. Starám se o ni jen do té míry, do jaké je spojena s budoucností toho mizerného (*drańskiego*) národa, ke kterému mám tu čest náležet.“ Korespondence I. Chrzanowského. Biblioteka Narodowa. Rkps 7608, t. II, k. 57-58. Cit dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 327.

¹⁷ Dmowski, R.: Oblicze dwudziestego wieku. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 383.

národ získal ve světě velké slovo jen díky tomu, že jej vázaly pevné morální zásady. Stávajícího „převratu“ ve světě mohlo podle Dmowského představ Polsko využít k tomu, aby dokončilo přerod vlastní společnosti k modernitě, ale nedalo se přitom na cestu duchovní komercializace, což byla chyba, které se dopustily západní národy.¹⁸ Na druhé straně (a v tom spatřoval Dmowski úskalí dalšího vývoje pro Polsko) civilizační zaostalost Polska ve srovnání se západními státy způsobovala, že v Polsku neexistoval dosud ve vyhraněné podobě ani uvědomělý kolektivismus, ani cílený individualismus. Cesta k individualismu mohla být podle Dmowského v polském případě daleko zhoubnější než na Západě, neboť zatímco na Západě měl jedinec vymaňující se ze společenských vazeb vštípeny vzorce chování, které bude dodržovat i po ztrátě společenské kontroly, v civilizačně níže stojícím Polsku by se v takovém případě individuum s velkou pravděpodobností stalo „obyčejným prasetem“ („*staje się pospolitą świnią*“).

Alternativu dalšího ekonomického vývoje spatřoval Dmowski v cestě jdoucí mimo kapitalismus a socialismus a domníval se, že je třeba vytvořit nový ekonomický a sociální model. Dmowski zdůrazňoval, že ten, kdo vybudoval určitou epochu, se špatně orientuje v situaci, kdy se dostávají příznaky jejího konce, neboť stále trvá na zaběhaných schématech. To byl podle Dmowského i příklad kapitalistického obchodníka, který se pro Dmowského stával určitým metaforickým vyjádřením končící historické periody.¹⁹ V kontextu pohledu, podle kterého byla přílišná industrializace jednou z hlavních příčin všeobecného úpadku společnosti, pokládal Dmowski za tradiční, nejzdravější složku společenské struktury rolnictvo pasované do role skutečného nositele konzervativních hodnot. Právě rolnictvo bylo podle Dmowského na rozdíl od jiných společenských vrstev schopno reprodukce a revitalizace systému.²⁰

Dmowského představa budoucího světového hospodářství počítala se vznikem autarkních ekonomických celků na úrovni států a s daleko větší rolí samozásobitelského hospodářství, než jak tomu bylo doposud. Hospodářsky soběstačné země Dmowski dle těchto vizí pokládal za perspektivnější než státy orientované na export. Zlaté časy světového obchodu podle Dmowského již minuly, budoucnost měla vést k „odmezinárodnění

¹⁸ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931] s. 42-43. Srov. však v náznacích již Dmowski, R.: *Mysli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 93-97.

¹⁹ V kontextu kritiky kapitalismu se Dmowski pokoušel v retrospektivním historickém pohledu zdůraznit, že jeho vlastní politický proud, národní demokracie, ani dříve (před první světovou válkou) nebyl obráncem kapitalismu. V revoluci roku 1905 bojovala podle Dmowského národní demokracie sice proti revolučním žvlům, avšak nikoliv na obranu kapitalismu, nýbrž proto, že chtěla zabránit zničení vlasti. Srov. Dmowski, R.: *Nasz program* (Przemówienie na Krajowej Konferencji Związku Ludowo-Narodowego w Warszawie w dniu 18 października 1925 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1925], s. 25.

²⁰ Dmowski, R.: *Istota obecnego kryzysu*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 39.

hospodářského života“.²¹ Vzhledem ke své kritice vrstvy hospodářských „prostředníků“ (obchodníků) spatřoval Dmowski ve vývoji k hospodářskému izolacionismu pozitivní prvek, neboť čím více bude hospodářství uzavřeno v hranicích příslušného státu, tím menší roli v něm budou sehrávat obchodníci a spekulanti a bude se posilovat úloha výrobce a spotřebitele.²²

Za klíčového viníka akutní fáze krize západní společnosti Dmowski pokládal přebujelou sféru obchodu jako prostředníka mezi výrobcem a spotřebitelem. Extrémně naddimenzované a do všech stran nadměrně rozvinuté bylo podle Dmowského hodnocení rovněž bankovníctví. Obchodní spekulace podle jeho názoru ovládla hospodářskou soustavu světa. Jestliže Dmowski požadoval zeštíhlení státního aparátu a restrikcí státních výdajů, potom se měl podle jeho představ počet lidí žijících se „prostřednictvím“ v budoucnu snížit ještě více než počet úředníků. V duchu svého antisemitského uvažování přitom Dmowski příznačně uvedl, že důležitým úkolem pro Polsko by mělo být zvláště snížení počtu židovských obchodníků, nikoliv polských.²³

V kontextu hledání historicky zakotvených příčin obecné krize evropské společnosti se Dmowski velmi kriticky vyjadřoval o procesu, který by mohl být nazván „odkouzlením práce“. Právě „odkouzlení práce“ Dmowski považoval za charakteristický a nebezpečný rys moderní společnosti, který způsoboval její zhoubu. Historické kořeny tohoto procesu spatřoval Dmowski ve vývoji druhé poloviny 19. století. Až do třetí čtvrtiny 19. století panoval podle Dmowského v Evropě kult práce, práce nebyla jen zajištěním výdělků, ale měla i hlubší rozměr - představovala závazek ke zlepšení světa. Jako práci přitom Dmowski vnímal vše, co ke zlepšení světa přispívalo. Toto pojetí práce však začínala podle Dmowského (spíše vágně vyjádřeného a nekonkretizovaného) mýšlenka nahradit liberální politická ekonomie, která z práce učinila pouhý kalkul, cestu k obživě a výdělků, a ústila tak, vyjádřeno dnešní terminologií, v manažerizaci práce. Původní vztah k práci, založený podle Dmowského na mentalitě, která vedla řemeslníka k ochotě tratit (zcela proti zásadám hlásaným klasickou liberální politickou ekonomikou) finančně na výrobku, jen aby z dílny nebyl vypuštěn nekvalitní produkt, povyšoval pracovníka jako člověka. Na konci 19. století však kult práce skončil. Zvýšila se sice měřitelná a tedy kvantifikovatelná „produktivita“ práce, začalo se celkově

²¹ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.), s. 44; Dmowski, R.: *Myślimy o jutrze*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 27.

²² Dmowski, R.: *Istota obecnego kryzysu*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 56. Negativní stereotyp „obchodního cestujícího“ (*komiwojażer*), zpravidla Žida, začal na přelomu 20. a 30. let postupovat Dmowského texty. Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 362.

²³ Dmowski, R.: *Istota obecnego kryzysu*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 44-45, 46, 68

pracovat „více“ (tedy po delší čas) než dříve apod., smyslem práce se ale stal pouhý výdělek a jako práce bylo definováno to, co výdělek přináší. Dmowski se tento vývoj pokusil dokumentovat na příkladu básníka – velikost básníka začala být měřena jeho „úspěchem“ a básník, uvažující o novém díle, nebyl veden motivem k tvoření věcí lepších, vyšších, ale neustále přemítal o tom, jak bude možné báseň „prodat“, jak ji udělat reklamu a kolik vynesou. Vedle liberálně ekonomického a kapitalistického přístupu k práci byl podle Dmowského příčinou „odkouzlení“ práce v neposlední řadě též socialismus, který svou ideologií přicházel s nenávisť vůči práci, jež byla v socialistické interpretaci něčím, co přinášelo prospěch zaměstnavateli a obíralo dělníka. Socialismus podle Dmowského zcela opomenul morální rozměr práce. Civilizace, která neměla ambici k tvoření lepších a vyšších věcí, byla v souladu s Dmowského hodnocením odsouzena k zániku.²⁴

Dmowski již roku 1926 prohlašoval, že za situace, kdy se heslem stalo „co nejméně pracovat, co nejvíce vydělávat a utrácet“, nebylo možné současnou životní úroveň dlouhodobě udržet.²⁵ Zdůrazňoval v té souvislosti nutnost úspor, zjednodušení ekonomického života, snížení nadměrného komfortu a celkového uskromnění se.²⁶ Podle Dmowského bylo třeba „vymýtit spekulaci, marnotratnost... donutit průmysl a obchod k tomu, aby se přizpůsobil potřebám země“. Dmowski přitom tvrdil, že „výrobky průmyslu se mohou stát levnějšími jen snížením zisků prostředníků a podnikatelů, snížením nákladů na organizaci a administrativu průmyslu, snížením platů dělníků a zvětšením jejich produktivity práce a prodloužením pracovní doby“. Stamiliony lidí mimo Evropu, kteří se ještě nenaučili nenávidět práci, čekali podle Dmowského na to, až budou moci své evropské protějšky poslat na odpočinek. Podle Dmowského existoval jen jeden účinný způsob, jak se evropské státy mohly dostat z hospodářských obtíží – spočíval ve zvýšení daňové síly státu a paralelním snížení státních výdajů. Velká chyba ekonomického myšlení spočívala podle Dmowského v tom, že náprava nepříznivé situace byla experty paradoxně spatřována v počínání, které bylo založeno na dalším navyšování státních výdajů. Ke zvýšení daňové síly státu nemělo podle Dmowského představ vést zvyšování daní, ale zvětšování objemu ekonomiky, tzn. zvětšování produkce. Snižování státních výdajů potom mělo směřovat ke zmenšení nákladů na administrativu a k redukci počtu úřednictva. Nezaměstnanost interpretoval Dmowski jako základní sociální problém období po první světové válce a domníval se, že v poválečném

²⁴ Dmowski, R.: Istota obecnego kryzysu. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 49-51.

²⁵ Dmowski, R.: Kwestja robotnicza wczoraj i dziś. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1926], s. 204.

²⁶ Srov. např. Dmowski, R.: Nasz program (Przemówienie na Krajowej Konferencji Związku Ludowo-Narodowego w Warszawie w dniu 18 października 1925 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 27.

světě již nebyla nezaměstnanost svázána jen s otázkou továrního dělnictva (jako tomu bylo v 19. století), ale stala se obecným problémem vedoucím až k lidské přebytečnosti. Hlavní příčinu nezaměstnanosti Dmowski spatřoval v byrokratické ochraně pracujících, která jim podle jeho názoru spíše škodila než pomáhala, neboť přílišnou ochranou dělníků nejvíce trpěli právě nezaměstnaní, jimž systém neumožňoval pracovat proto, že jiní dělníci vydělávali příliš mnoho, byla regulována pracovní doba a z odborů se stala politická síla schopná vnučovat zemi své požadavky. Dmowski přitom dospěl až k tvrzení, podle kterého „spolu se spekulanty, obchodníky a průmyslníky jsou oni [odborníci] vinni na tom, že je čím dál větší část dělníků ohrožena hladem“.²⁷

V souvislosti s tezí o odkouzlení práce věnoval Dmowski velkou pozornost údajnému úpadku inteligence a intelektuálů. Podle Dmowského mínění se inteligence jako sociální vrstva v průběhu druhé poloviny 19. století stala čistě kvantitativní, nikoliv nadále kvalitativní veličinou. Inteligence, v jejichž řadách podle Dmowského názoru jednoznačně začali převládat polovzdělanci, vytvářela neustále nové a nové instituce, které probouzely zdání své nezbytnosti pro společnost a byly financovány státem. Představovala vrstvu lidí, kteří měli čím dál větší poptávku po veřejných prostředcích, nebyly však schopni vytvářet nové zdroje k jejich pokrytí. Nadprodukce inteligence se podle Dmowského stala zřejmou již ve druhé polovině 19. století. Její příčinou byl údajně kult vzdělanosti, který se tehdy vytvořil – vzdělanost se právě tehdy stala nikoliv prostředkem, kterým byla dříve, ale cílem samotným. Zvláště v zaostalejších zemích se podle Dmowského stal ze vzdělání doslova fetiš. Všeobecným cílem se v touze po zvýšení vlastního společenského postavení stalo ani ne tolik získání vzdělání jako spíše získání diplomu o vzdělání. Naopak klesalo množství těch, kteří byli schopni vykonávat povolání pro společnost nezbytná, řemeslné a jiné manuální práce.²⁸ Se vzrůstem počtu inteligence podle Dmowského klesala úroveň elit a elity se rozměňovaly. Zároveň vznikala vrstva neupotřebitelných vzdělaných lidí, kteří se vrhali na pole zjednodušující žurnalistiky. Dmowski vysoce hodnotil duševní genialitu a vysoké vzdělání elit - ty Dmowski definoval jako skupinu lidí převyšujících myšlením a morální úrovní masu obyvatelstva, jejichž souborným atributem byla snaha posouvat společnost jako celek civilizačně a morálně vpřed (vůdčí představitelé politického, hospodářského a kulturního života, vědci, umělci). Dmowski si uvědomoval též nutnost vyššího vzdělání pro netvůrčí (udržující) inteligenci (Dmowského terminologií tzv. písaře), jejíž potřeba v moderní

²⁷ Dmowski, R.: *Kwestja robotnicza wczoraj i dziś*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1926] s. 194, 195, 206, 213, 221, 222; Dmowski, R.: *Przewrót*. (Pisma VIII.) Częstochowa 1938 [1934], s. 309.

²⁸ Dmowski, R.: *Kryzys*. In: Dmowski, R.: *Pisma VII*. Częstochowa 1937 [1931], s. 71, 83-84.

společnosti čím dál více vzrůstala. Na úsilí o vyšší vzdělání pro nejširší vrstvy obyvatelstva však Dmowski hleděl skepticky s argumentem, že stupeň poznání se v takovém případě stává polovičatým, žurnalistickým. Vyšší vzdělání pro nejširší vrstvy podle Dmowského názoru mohlo přispět jen k růstu arogance, pocitu vlastní výlučnosti vůči vrstvám obyvatelstva, které tohoto vzdělání nedosáhly, k negativnímu vztahu vůči fyzické práci apod. S ohledem na polský národní život Dmowski zdůrazňoval, že vzdělaná mládež by měla začít působit především na venkově, v odlehlejších oblastech, kde by měla povyšovat kulturu a kde by se zároveň naučila žít skromněji, aby se tak zřekla příjemností velkoměstského života a hledala štěstí ve vnitřním duchovním životě. V duchu svého odporu vůči městské civilizaci ale Dmowski konstatoval, že tato perspektiva bohužel podstatnou část polské vzdělané mládeže nelákala.²⁹

V pozdním díle Romana Dmowského z 30. let je jasně patrný růst vyhraněně konzervativních tendencí skeptických až nepřátelských vůči konceptu demokracie, který se v moderní době v evropských zemích prosadil. Vznik a úspěch nacismu a fašismu se Dmowski pokoušel v historicko-argumentačním ohledu interpretovat v souvislosti s nástupem mezinárodních a protinárodních sil ve světové politice po první světové válce, které podle Dmowského nutně vyvolaly reakci národů v podobě masových národních hnutí, jejichž argumentem byla obrana proti rozkladu. Pro tento fenomén volil Dmowski souborný název „národní revoluce“ a nelze přehlížet, že tyto „národní revoluce“ jako takové byly v Dmowského myšlení konotovány kladně. V historickém ohledu podle Dmowského interpretace znamenaly národní revoluce konec epochy evropských dějin započaté tou linií myšlení vycházející z Francouzské revoluce, která směřovala k liberalismu a internacionalismu. Vliv zednářství na Francouzskou revoluci, který údajně našel vyjádření již v Encyklopedii a vedl k přijetí Deklarace práv člověka a občana, eliminoval podle Dmowského výkladu národní otázku tím, že učinil ze všech obyvatel státu občany. Národní revoluce podle Dmowského do poloviny 30. let zvítězila jen ve dvou zemích, v Itálii a v Německu, avšak vše svědčilo podle Dmowského o tom, že její vítězství v dalších zemích Evropy bude nevyhnutelné.³⁰

V celkových obrysech líčil Dmowski budoucnost Evropy ve velmi chmurných barvách ovlivněných sociálně darwinistickým uvažováním. Předpokládal, že v Evropě se na místo celé řady dosavadních politických stran uskupí dva proudy, jejichž boj nedude bojem o ovládnutí

²⁹ Dmowski, R.: Stanowisko narodowe w sprawie inteligencji. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1934], s. 289, 292, 299, 308.

³⁰ Dmowski, R.: Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 391, 399.

státu, o podřízení druhého, nýbrž bojem likvidačním, přičemž se bude jednat o jednu z nejtragičtějších kapitol evropské historie. V souboji extrémů, kdy bude po jedinci vyžadována příslušnost k jedné či druhé straně, nebude pro třetí názor místo, *tertium non datur*. Tento vývoj podle Dmowského odpovídal Darwinem nastíněnému schématu založenému na předpokladu, že nevyhraněné, přechodné typy hynou a zůstávají jen ostré protiklady. Dmowského představa tohoto do značné míry apokalypticky laděného souboje byla přitom ideologicky černobílá a ukazovala na tehdejší Dmowského blízkost krajně pravicovému uvažování nejhrubšího zrna. V jednom táboře podle Dmowského budou komunisté „se všemi je podporujícími Židy i nežidy“, v druhém národní síly zakládající své pojetí společnosti na tradici, náboženství, morálce, silné instituci rodiny, síle instinktů vzájemných lidí v jeden celek. Fašismus evropským společenstvem podle Dmowského ukázal, že jediným efektivním bojem s komunismem je boj jeho vlastními prostředky, tzn. nezastavovat se před užitím násilí a teroru.³¹ Dmowski podobný vývoj nikterak nevítal, pokládal jej však za pravděpodobné vyústění světového dění, přičemž uvedl, že tento apokalypticky laděný boj nemusí přijít v nejbližší budoucnosti a jedná se pouze o tendenci danou dlouhodobým historickým vývojem. Podle vzpomínek pamětníků nebyl Dmowski v posledních letech svého života šťastným člověkem, neboť neustále žil předtuchou obrovského utrpení, které mělo na svět v budoucnosti přijít a jež brzy po jeho smrti skutečně nalezlo naplnění v druhé světové válce.³²

Do hry v rámci Dmowského interpretace „národních revolucí“ jako obrany proti rozkladu opět vstupovala Dmowského obsesivní a čím dál všudypřítomnější teorie o zednářském zákulisí světového dění. Dosavadní demokracie vyjádřená parlamentním systémem podle Dmowského upadala a přestávala plnit svou funkci – takzvaná demokracie se totiž údajně v kontextu rostoucího vlivu zednářství stávala vlastně formou k prosazování zednářských zájmů.³³ Dmowski se domníval, že historický národ je jedinou sociální entitou schopnou v moderní společnosti zabránit společenskému rozkladu. V situaci, kdy se v poválečném období obyvatelstva zmocnil „strach z chaosu“, byl italský fašismus „prvním velkým pokusem o boj s politickou krizí naší civilizace“. Italský fašismus hodnotil Dmowski jako hnutí, které zachránilo Itálii před anarchií a posílilo národního ducha. Dmowski uvedl, že fašismus učinil mnoho pro náboženství a náboženské vychování mladé generace. Tím

³¹ Dmowski, R.: *Oblicze dwudziestego wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 351, 363-366.

³² Wolikowski, A.: *Wychowawca narodu*. In: Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 296.

³³ Dmowski, R.: *Żydzi w dwudziestym wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 261, 266.

v Dmowského vnímání kontrastoval s německým nacismem, který se obracel k tradici barbarství a starogermánského pohanství.³⁴ Podle Dmowského mínění zapůsobil v Polsku italský fašistický převrat silným dojmem. Polští národovci spatřovali ve vítězství fašismu vítězství italského národa nad anarchií a politickým uspořádáním, které anarchii otevíralo široké pole. Viděli však, že národní tábor v Polsku nemá podmínky k tomu, aby následoval italský příklad a uvědomovali si, že vnější ohrožení Polska nedovoluje zostření vnitřního boje v zemi.³⁵

Představa ohrožení a obsesivní antisemitismus se v Dmowského myšlení ve 30. letech objevovaly víceméně v obdobné formě jako v druhé polovině 20. let. Židovské otázky Dmowski věnoval v letech 1930-1933 dva cykly článků, jejichž základní tezí byl anachnonismus existence židovské kultury náležející svou podstatou do starověku. Podle Dmowského historicky založené argumentace se Židé nikdy neztotožnili s vývojově pokročilejší římskou civilizací a stali se jejími nejzarytějšími nepřáteli toužícími ji zničit.³⁶ Roku 1931 Dmowski publikoval druhý ze svých pseudonymních románů nazvaný *Dziedzictwo* (Dědictví), kde líčil negativní vlivy mezinárodního židovstva a jemu podřízených zednářských organizací na vývoj Polska a naznačoval existenci širokého nadnárodního Židy organizovaného spiknutí. Na druhé straně ale Dmowski odmítal radikální akce. Vůči zdánlivě efektivním, rychlým a zpravidla násilné prostředky užívajícím řešením byl Dmowski ve svých textech vždy skeptický, ke konci života se však tento hlas v jeho tvorbě ozýval ještě silněji. V románu *Dziedzictwo* proto Dmowski hleděl s výhradami na smrt hlavního negativního hrdiny, který zemřel v důsledku atentátu. Dmowského životopisec Roman Wapiński v této souvislosti uvedl, že Dmowského antisemitismus byl vždy deskriptivní a Dmowského publicistika neobsahovala návod na řešení židovské otázky. Nacistický přístup k židovskému etniku upatněný během druhé světové války pravděpodobně zcela překračoval meze Dmowského představivosti vychované mentalitou 19. století.³⁷

Přes své hojně krajně pravicově laděné postoje Dmowski na počátku 30. let působil v polském národoveckém táboře spíše jako element mírnící krajně pravicové tendence a zdá se, že radikální mládež od fašizujících tendencí spíše odrazoval. Dmowski se s fašistickým pohledem na svět čím dál více rozcházel v názoru na úlohu státu, neboť Dmowski prosazoval

³⁴ Dmowski, R.: Hitleryzm jako ruch narodowy. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 208, 221-222.

³⁵ Dmowski, R.: Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 419, 420.

³⁶ Dmowski, R.: Żydzi w dwudziestym wieku. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 245-298.

³⁷ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 365-366.

myšlenku „malého“, „levného“ státu a italští fašisté šli podle jeho názoru směrem právě opačným. Na sjezdu OWP v červnu 1931 Dmowski uvedl, že při vznku OWP roku 1926 sehrál italský vzor nespornou úlohu, italský fašismus však nově podrobil kritice, protože dával podle jeho názoru přednost krátkodobým řešením před dlouhodobou historickou perspektivou. Příliš nákladný systém snažící se o proniknutí státu do všech činností společnosti nebyl podle Dmowského udržitelný.³⁸ Wojciech Wasiutyński roku 1964 vzpomínal, že to byl právě Dmowského odpor vůči fašistickému programu prosazovanému mladou generací, který vedl roku 1934 k rozkolu v řadách národoveckého hnutí. Národovecké myšlení a národní radikalismus se v Polsku ve třicátých letech již zdaleka neomezovaly jen na politický proud navazující na národně demokratické kořeny. Vznikla řada fašizujících uskupení nezávislých na národně demokratických předobrazech a tyto proudy byly z velké části o poznání radikálnější než skupiny vycházející z národní demokracie.³⁹ V momentě, kdy podle Wasiutyńského mládež od Dmowského očekávala silná hesla a výzvy k boji, tyto výzvy z Dmowského strany nepřicházely. Dmowski na místo toho pronášel rozsáhlé přednášky o dějinách civilizace, psal o rozdílu mezi taktikou boje a taktikou politickou a nepřestal zdůrazňovat dlouhodobou dimenzi vyhlídek jakéhokoliv programu a činu. Podle interpretace Dmowského životopisce Romana Wapińského bránil Dmowskému všudypřítomný pocit odpovědnosti za stát po celé meziválečném období v rozvinutí větší politické akce, která by podle Dmowského názoru mohla ohrožovat vnitřní integritu národa.⁴⁰ Mládež chtěla v Dmowském vidět vůdce, ten však tuto roli odmítal a hleděl na takovou perspektivu skepticky až sarkasticky.⁴¹

Dmowského vliv byl čím dál omezenější, což se projevovalo v nízké míře recepce Dmowského publicistiky. Série Dmowského článků z roku 1934 věnovaných otázce militarizace politiky a publikovaných na stránkách *Gazety Warszawské*, v níž Dmowski podroboval kritice totalitní státy, se neseťkala s výraznější reflexí. Dmowski se v člancích víceméně distancoval od přejímání fašistických vzorů. V duchu svého dlouhodobě zastávaného přesvědčení o prvotní úloze práva jako kvintesence západní civilizace poukazoval na zánik právního státu v Německu a Itálii a zdůrazňoval, že vláda organizované síly nad čím dál anarchizovanějším obyvatelstvem nemůže mít dlouhého trvání. Značně kriticky se Dmowski vyjádřil rovněž o přílišném zasahování státu do života jednotlivce a

³⁸ Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 285.

³⁹ K problematice srov. zvl. Kawalec, K.: *Narodowa demokracja wobec faszyzmu. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*. Warszawa 1989.

⁴⁰ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 383.

⁴¹ Wasiutyński, W.: Roman Dmowski a pokolenie Polski niepodległej. *Myśl Polska*, č. 15, 1. 8. 1964.

odmítl ideu vůdce jakož i kult osobnosti.⁴² Dmowského skepse vůči vůdcovství měla v neposlední řadě kořeny v osobní rovině. V osobním kontaktu s lidmi se Dmowski zřejmě snažil o skromné vystupování, kterým by se nevyvyšoval. Dmowski sám byl zjevně nerad středem pozornosti a jen s nelibostí nesl tendence mladé generace učinit z jeho osoby ikonu. Odmítal například pompézní oslavy vlastních narozenin. Plánované velké oslavy Dmowského sedmdesátého životního jubilea roku 1934, které se měly konat v Chludowu, se neuskutečnily pro odpor oslavence samého. Podle Wapińskiego Dmowského sice oslovovala schopnost fašismu a nacismu mobilizovat lidské masy, zároveň však byla Dmowskému, vychovanému myšlením 19. století ve značně individualistickém duchu, cizí anonymita davu a absence samostatného myšlení. Dmowski v té souvislosti uvedl, že militarizace a poslušnost jedince vůči celku, kde všichni „myslí jednotně“, nevede k ničemu jinému, než že nemyslí vůbec.⁴³

Fašistické hnutí se podle Dmowského ukázalo jako bezmocné v boji s hospodářským úpadkem. Mussolini krátkodobě zachránil Itálii před politickou anarchií a hospodářským chaosem, fašistický stát ale vydržoval přespříliš velký státní aparát a neúměrně zvětšoval daňovou zátěž obyvatelstva.⁴⁴ Fašismus byl podle Dmowského názoru v hospodářském ohledu příliš socialistický – podporoval bujení byrokracie a nepodařilo se mu tak „vykročit z diktatury odkázané na degeneraci, jejíž známky se již projevují“.⁴⁵ Mussolini byl nicméně podle Dmowského hodnocen dobrým vůdcem, chyby spatřoval Dmowski spíše v jeho spolupracovnících.⁴⁶

V kontextu Dmowského uvažování o fašismu a nacismu bylo Dmowského hodnocení polského vývoje po roce 1926 přirozeně velmi kritické. Politická revoluce, prostřednictvím níž stoupenci Piłsudského roku 1926 uchopili moc, nenásledovala podle Dmowského ducha italské revoluce. Stoupenci Piłsudského spatřovali v italském fašismu především metodu, praktický vzor, jak uchopit moc. Hlavním problémem „polské revoluce“ byla skutečnost, že měla pouze negativní cíl, zničení parlamentního režimu, pozitivní cíl však postrádala. Polsko počátku 30. let spojoval podle Dmowského s Itálií a Německem především fakt, že panství demokracie bylo svrženo - parlamentní režim, ačkoliv byl formálně zachován, byl fakticky zničen a jeho návrat byl málo pravděpodobný.⁴⁷

⁴² Dmowski, R.: *Militaryzacja polityki*. In: Dmowski, R.: *Pisma X. Częstochowa 1939 [1934]*, s. 269.

⁴³ Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 371.

⁴⁴ Dmowski, R.: *Kryzys*. In: Dmowski, R.: *Pisma VII. Częstochowa 1937 [1931]*, s. 72, 73, 75.

⁴⁵ Dmowski, R.: *Pierwiastki polityki japońskiej*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII. Częstochowa 1938 [1932]*, s. 197, 199.

⁴⁶ Dmowski, R.: *Hitleryzm jako ruch narodowy*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII. Częstochowa 1938 [1932]*, s. 221-222.

⁴⁷ Dmowski, R.: *Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII. Częstochowa 1938 [1933]*, s. 420, 422, 431, 438.

V kontinuitě se svými celoživotně zastávanými postoji pokládal Dmowski ve 30. letech německé nebezpečí za podstatně vážnější než případné ohrožení ze strany Sovětského svazu. V souladu s geopolitickými konstantami, které se Dmowski v zárodečné podobě pokoušel naznačit již před první světovou válkou v práci *Niemcy, Rosja i kwestja polska*, Dmowski na počátku 30. let konstatoval, že Sovětský svaz nepřistoupí vůči Polsku k revizionistické politice. Toto své přesvědčení Dmowski zakládal na dvou odůvodněních. Polská území podle Dmowského představovala periferii sovětského zájmového perimetru a Sovětský svaz by nebyl ochoten podstupovat příliš velké riziko kvůli pouze skrovnému zisku. Vedle toho Dmowski výrazně akcentoval narůstající napětí na Dálném východě a rozmach mocenského i civilizačního potenciálu Japonska, vůči jehož kultuře choval od pobytu v Japonsku roku 1904 po zbytek života neskrývaný obdiv. V dlouhodobé historické perspektivě předvídal Dmowski rovněž výrazný nárůst významu Číny, přičemž tyto faktory měly podle Dmowského představ limitovat sovětské možnosti na západě.⁴⁸

Bolševismus začal Dmowski ve 30. letech víceméně akceptovat jako trvalou formu politického uspořádání dřívějšího Ruska, nepokládal jej již za historicky krátkodobou záležitost a interpretoval jej jako charakteristicky ruskou formu vlády. V sovětské formě moci nespatořoval nic nového a hledal její kořeny ve specifickém dlouhodobém vývoji ruského státu, který v Dmowského interpretaci nenáležel k západní civilizaci, vnímané Dmowským jako kulturní okruh s historickými římskými kořeny. Do Ruska sice podle Dmowského dosahovaly římské vlivy, avšak narážely na odlišnou mentalitu. Pokusy o aplikaci západních (římských) metod proto Rusko spíše oslabovaly a nemohly tudíž nalézt patřičnou oporu.⁴⁹ Podle hodnocení ze 30. let Dmowski v historicko-argumentačním ohledu zdůrazňoval, že bolševismus byl na počátku „dítětem zednářství“ (tedy vlastně internacionalismu), brzy se však postavil proti němu a stal se jeho účinným protivníkem. Na rozdíl od Kerenského Prozatímní vlády z roku 1917 představovali bolševici organizovanou sílu mající jasný plán a jasné cíle. Bolševici se neřídili Marxovým učením, Marx byl pro ně jen účinnou nálepkou, na kterou byla veřejnost v dané chvíli ochotna slyšet, ať jí byl podsunut jakýkoliv obsah. Bolševické pojetí marxismu proto způsobem vlády plně aplikovalo metody vypracované ve starém středověkém moskevském státě, v mongolské škole. Bolševici prokázali, že Rusko znají a vědí, jakými způsoby mu je možno vládnout.⁵⁰

⁴⁸ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 224-225.

⁴⁹ K této interpretaci srov. Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 322, který čerpá z Dmowského dopisu Janovi Zółtowskiému z dubna 1930, Materiały S. Kozickiego, Biblioteka Jagiellońska, akc. 31/61.

⁵⁰ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 187, 331.

Sovětský bolševismus Dmowski svým způsobem hodnotil pozitivněji než marxismus. Bolševici byli podle Dmowského „reálnými, dnešními lidmi“, rozuměli problémům, kterým společnost čelila, tyto jejich schopnosti a poznání však podle Dmowského nepramenily z marxismu – „jestliže je komunismus vážnou silou, jestliže roste, není to vůbec kvůli tomu, že by rostla víra v Marxovu ekonomickou teorii... čerpá svou sílu odjinud, jeho program má jinou hodnotu, reálnější, přesvědčivější pro dnešního člověka, hodnoty, které v dnešní době neztrácejí na významu, ale naopak jej získávají.“ Cíle sovětských komunistů hodnotil Dmowski s jistou dávkou cynismu, příznačnou pro své myšlení, jako klasický příklad úsilí o výměnu elit, program určité skupiny inteligence, která chtěla zaujmout lukrativní pozice na úkor jejich dosavadních držitelů. Pro obyčejného člověka se přitom podle Dmowského změnilo jen málo.⁵¹ Není bez zajímavosti, že se Dmowski stavěl rezervovaně k hrozbě, kterou měl bolševismus představovat pro náboženství. Podstatou náboženství byla podle Dmowského skutečnost, že náboženství není možno žádnými prostředky vymístit tam, kde jeho potřebu lidská duše pociťuje. V kontextu moderní společnosti představovala podle Dmowského západoevropská a americká kultura (zvláště v protestantských zemích) daleko větší nebezpečí pro náboženskou víru než bolševismus, protože právě jejich působností na lidskou mentalitu začalo náboženství mizet.

Dmowski předpokládal, že západní země mají v plánu v budoucnu zahájit válku proti SSSR a domníval se, že chtějí k tomuto účelu využít Polsko a Rumunsko. Dmowski přitom varoval před snahami západních zemí prosazovat zájmy západního kapitálu v Rusku prostřednictvím Polska, respektive prostřednictvím vyvolání polsko-ruského konfliktu, ze kterého by se podle Dmowského nikde netěšili tak, jako v Německu. Bolševismus podle Dmowského hodnocení z 30. let nepředstavoval pro Západ nebezpečí a Dmowski odůvodňoval tento předpoklad historickým vývojem - „západní svět nikdy nebude bolševickým, protože historie jej k tomu nepřipravila“. Růst bolševického Ruska byl v Dmowského pojetí součástí velkého světového přerodu reprezentovaného vzestupem Asie. V rámci tohoto procesu byla však pro Západ daleko nebezpečnější industrializace Číny.⁵²

Německou politiku a první úspěchy nacistů interpretoval Dmowski zpočátku jako součást civilizačního rozkladu spojeného s všeobecnou krizí Evropy. V geopolitickém ohledu se Dmowski domníval, že by vývoj v Německu mohl vést ke sporům mezi dosavadními nepřáteli Polska a izolaci Německa. Dmowského dlouhodobě zastávané a častokrát

⁵¹ Srov. např. Dmowski, R.: *Oblicze dwudziestego wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 333, 335, 338.

⁵² Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 193.

geopoliticky zargumentované pojetí Německa jako největší hrozby pro Polsko však v Dmowského myšlení zůstávalo nezměněno bez ohledu na režim vládnoucí v Německu. Německo se podle Dmowského názoru živilo nadějí, že se mu v případě polsko-sovětského konfliktu podaří dosáhnout společné německo-sovětské hranice, což by pro Německo představovalo cestu, jak ovládnout ruské trhy a exploatovat ruské přírodní zdroje. Německo ve svých vizích podle Dmowského uchovávalo plán na oddělení Ukrajiny od Ruska, přičemž k Ukrajině by se poté připojily rusínské oblasti Polska. Polsko, zbavené přístupu k moři jakož i slezského uhlí, by se v takovém případě stalo nutně německým vazalem.⁵³

S nacistickou ideologií se Dmowski neshodoval v otázce pojetí rasy. Dmowski, vystudovaný biolog znalý principů vývoje v přírodě, jednoznačně odmítal nacistické geneticky založené vymezení „rasy“ a pokládal jej za absurdní koncept vzniklý nikoliv na základě vědeckých poznatků, ale zcela na základě idealistického a romantického přání jeho tvůrců, které vlastní vidina světa zaslepovala natolik, že nebyli schopni respektovat jednoznačná fakta. Rasa v Dmowského pojetí byla historicky a kulturně vzniklou entitou, nikoliv biologickou jednotkou. Nacismus pokládal Dmowski za teoreticky chabě podložené hnutí a nepřipisoval mu tudíž delší budoucnost. Dmowského názor na německý nacismus byl spojen s určitou nejistotou jeho dalšího vývoje, s otázkou, jakým ideologickým směrem se německý nacismus ve skutečnosti bude ubírat. Dmowski se domníval, že v nacismu je skryta celá řada vzájemně se vylučujících rozporů – Hitler, aby oslovil masy, slíbil takřka vše, stal se „duší německého národa“ v tom smyslu, že vyjádřil přání všech jeho vrstev, při pokusu o realizaci však tato přání podle Dmowského nutně půjdou proti sobě. Ve vztahu k Polsku se podle Dmowského jednalo například o rozpor mezi nacistickou ideou expanze na východ (*Drang nach Osten*) a antisemitismem nacismu – podle Dmowského názoru byli totiž právě Židé v průběhu dějin hlavní oporou německé východní politiky.⁵⁴ Dmowski vyslovil dokonce pochybnost o tom, zda je Hitlerova protižidovská rétorika míněna skutečně vážně. Poukazoval v té souvislosti na údajnou zarážející zvláštnost faktu, že Židé na protižidovskou rétoriku nacismu nijak výrazně nereagovali.⁵⁵ S ohledem na německý nacismus se Dmowski roku 1934 domníval, že Němci „učinili již mnoho v ničení toho, co Německo rozkládá, ale pozitivního neučinili nic a jsou stejně tak daleko od vytvoření nových základů vládnutí, jako byli na počátku Hitlerovy vlády“. Zároveň uvedl, že „budeme-li hledat zdroje jalovosti

⁵³ Dmowski, R.: *Przeciw wojnie*. In: Dmowski, R.: *Pisma VII*. Częstochowa 1937 [1930], s. 117-118.

⁵⁴ Dmowski, R.: *Hitleryzm jako ruch narodowy*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 216, 236.

⁵⁵ Dmowski, R.: *Żydzi w dwudziestym wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 274

fašismu a nacismu, nalezneme je mimo jiné v jejich militarizaci těchto táborů“.⁵⁶ Celkový Dmowského postoj k nacismu byl přitom opět určován sociálně-darwinistickým cynismem: „Německému národnímu hnutí [nacismu] nemůžeme upírat hodnotu proto, že je nám nepřátelské. My musíme pracovat pro naši budoucnost, povinností Němců je pracovat pro tu svojí.“⁵⁷

Přes tlak ze strany sanačního režimu byla pozice OWP na počátku 30. let relativně silná a počet členů přibýval. Podle odhadů sdružovalo OWP v letech 1932-1933 70 % politicky angažované mládeže. Od podzimu 1932 však vláda přistoupila k rozpouštění OWP v jednotlivých vojvodstvích a v březnu 1933 byl OWP rozpuštěn na centrální úrovni. V nastalé situaci vedení Národní strany (*Stronnictwo narodowe*) utvořilo v rámci strany mládežnickou sekci a vyzývalo bývalé členy OWP, aby se staly jejími členy. V rámci národovecké mládeže však docházelo k názorovému štěpení. Část mladé generace usilovala o nalezení modu *vivendi* a snad i modu *operandi* s vládnoucím režimem, jejich radikální protivníci zase věřili v možnost odstranění sanačního režimu silou a pokládali ústupky za zbabělost. Dmowski se pokoušel mezi vyhraněnými názorovými proudy balancovat a ač sám zaujímal v rámci národovecké pravice spíše umírněnější stanoviska, snažil se v situaci, kdy hrozilo, že část mladé generace přejde na stranu protivníka, působit dojem, že je příznivcem „národní revoluce“. Radikální mládež, která od něj očekávala rozhodná hesla a výzvu k odporu, byla nicméně zklamána. Dmowski v kontinuitě se svými dlouhodobě zastávanými geopoliticky motivovanými názory usoudil, že Polsko si vzhledem ke své geografické pozici nemůže dovolit přílišné vyhrocování vnitřních sporů, které by jej mohly stát existenci, a kroky potenciálně vedoucí ke konfliktu s mocí proto v praktické rovině nepodpořil. Národovečtí radikálové názorově blízcí fašismu pozorně sledovali právě probíhající vývoj k „národnímu“ státu v sousedním Německu a na absenci podobné akce v Polsku hleděli s nelibostí. V Dmowského politickém uskupení nastal rozkol, který přirozeně vyhovoval vládnímu táboru a odštěpenci z řad mládeže nalézali v oficiálních kruzích oporu. Tzv. avantgarda přistoupila k rozhovorům s provládními kruhy a jejich výsledkem byl vznik organizace pod názvem Svaz mladých národovců (*Związek młodych narodowców*, ZMN), který již představoval provládní uskupení. Obecná nechuť vůči sanačnímu režimu v řadách příslušníků rozpuštěného OWP však způsobovala, že ZMN nedosáhl většího úspěchu. Radikálové vymezující se ostře vůči linii vládnoucího režimu a usilující o „národní“ revoluci utvořili v dubnu 1934 uskupení označované Národně radikální tábor (*Obóz narodowo-radykalny*, ONR), brzy byl však

⁵⁶ Dmowski, R.: *Militaryzacja polityki*. In: Dmowski, R.: *Pisma X. Częstochowa 1939* [1934], s. 266.

⁵⁷ Dmowski, R.: *Hitleryzm jako ruch narodowy*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII. Częstochowa 1938* [1932], s. 220

rozpuštěn. Důvodem pro jeho rozpuštění se stalo zavraždění ministra vnitra ukrajinskými nacionalisty, po kterém následovala série represivních opatření zahrnujících i zákaz ONR.

Dmowski se pokoušel ovlivňovat dění ve vlastním politickém proudu prostřednictvím neoficiálních vlivových skupin, tzv. sedmičky a posléze tzv. devítky. Mezi mladými národoveckými politiky Dmowski nejvýrazněji podporoval Tadeusze Bieleckého (1901-1982), který v Chludowě po jistý čas působil jako Dmowského tajemník. Další reprezentant mladé generace, Jerzy Drobniak (1894-1974), ve dvěma denících se zřejmou dávkou nevraživosti zaznamenal, že Dmowski z Bieleckého činí budoucího vůdce národa.⁵⁸ V této době se však Dmowski čím dál více vzdaloval praktické politice a jeho pozice v národně demokratickém proudu slábla. V dopisu knězi Józefu Prądyńskému Dmowski v lednu 1934 uváděl, že jej pohroužení do studia krize a transformace dobového světa a jejich příčin plně pohlcuje a zároveň odvádí od každodenní politické praxe. Dmowski zároveň podroboval kritice myšlení a počínání mladé generace, která byla podle jeho hodnocení povrchní a nevěnovala pozornost teoretickým otázkám, nerozuměla geopolitickému postavení Polska a jeho historické úloze a nebyla tudíž připravena převzít v národní politice vedení.⁵⁹

V téže době se zároveň zhoršovala Dmowského finanční situace i zdravotní stav. Dmowskému se jen těžko dařilo vyrovnávat splátky za usedlost v Chludowu, která se časem ukázala jako problematická investice. Dům byl reprezentativní, ale příliš velký, špatně se vytápěl a jeho provoz byl nákladný. Romanovi Dmowskému se nepodařilo přesvědčit o přesídlení do Chludowa svého bratra Waclawa. Příjem z vypěstovaných plodin, jenž měl podle Dmowského původních představ přispívat k pokrytí nákladů na živobytí, byl velmi malý. Výnosy ze zahrady nepřinášely potřebné zisky. Dmowski neměl obchodnického ducha. Podle svědectví pamětníků navíc Dmowski, jenž se s velkým zaujetím biologa věnoval ovocnářství, většinu svých výpěstků s radostí rozdával přátelům a známým, kteří byli jeho častými hosty. Hlavním zdrojem příjmů tak byla pro Dmowského publicistická činnost, avšak vzhledem k ubývajícím silám a zhoršujícímu se zdravotnímu stavu Dmowski psaní čím dál více omezoval. Od konce roku 1933 Dmowskému hrozila exekuce, finanční pomoc od přátel však pomohla udržet Chludowo ještě jeden rok. V prosinci 1934 Dmowski usedlost prodal církevnímu řádu, který ji přetvořil v internát pro kleriky. Se ztrátou domu v Chludowu se

⁵⁸ Drobniak, J.: *Diariusz*, k. 292, 326, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 292-293.

⁵⁹ Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, II. London 1972, s. 283-284. Podle vzpomínek Marie Niklewiczowé byl Dmowski skeptický vůči mladé poválečné generaci, kterou pokládal za povrchní. Niklewiczowa, M.: *Wspomnienie o Romanie Dmowskim*. Warszawa 2001, s. 96.

Dmowski až do konce života nevyrovnal. Ani poté se však Dmowskému nepodařilo zcela se vymanit z dluhů.⁶⁰

Každý podzim přicházely vleklé obtíže s dýchací soustavou. Na podzim roku 1931 onemocněl Dmowski těžkou bronchitidou, po následné rekonvalescenci v Alžírsku na přelomu let 1931 a 1932 se mu ale již síly plně nevrátily. Zdravotní obtíže se stávaly častým tématem Dmowského rozmluv se spolupracovníky a přáteli. Wojciech Wasiutyński zaznamenal, že Dmowského dikce se oproti dřívějším dobám podstatně změnila. Člověk, který si dříve na osobní zdravotní problémy nikdy nestěžoval, hovořil náhle o nejrůznějších rodinných chorobách, věku, jehož se dožili jeho příbuzní, a snažil se zřejmě sám sebe přesvědčit, že jeho dny ještě nejsou sečteny.⁶¹ Přesto se Dmowski v letech 1932-1934 nadále aktivně účastnil politického života a hojně psal. V srpnu 1934 byl Dmowski převezen do nemocnice kvůli mozkové příhodě, po dvou týdnech se vrátil na svou usedlost v Chludowu, jeho stav se však obecně zhoršoval.⁶²

Na smrt Józefa Piłsudského v květnu 1935 reagoval Dmowski v článku publikovaném v *Gazetě Warszawské* značně vyhýbavým způsobem, který byl v dané situaci přirozeně interpretován jako kritika Piłsudského role při budování nezávislého Polska. Dmowski zdůraznil, že ještě po jistý čas po své smrti bude Piłsudski pro své příznivce i odpůrce příliš živoucím symbolem na to, aby mohla být nezaujatě posouzena jeho historická úloha. Reakce vládnoucího tábora byla rychlá. Číslo *Gazety*, kde byl Dmowského článek publikován, bylo zkonfiskováno a další vydávání novin bylo zastaveno. Sanační režim stál krátce před smrtí Piłsudského na vrcholu své moci. V dubnu 1935 byla přijata nová ústava pokládaná za vrchol sanace, která přinášela posílení pozice prezidenta a předsedy vlády, přičemž prezident mohl vydávat dekrety na úrovni zákonů a nezávisle na vůli Sejmu jmenovat a odvolávat vládu. Piłsudského dědici přirozeně nechtěli tuto pozici ztratit, vnitřnímu boji o dědictví následujícímu po ztrátě vůdčí osobnosti se ale nevyhnuli. Autoritativní křídlo s totalitními tendencemi reprezentoval generál Edward Rydz-Śmigły (1886-1941), prezident Ignacy Mościcki (1867-1946) a jeho příznivci ale takové směřování odmítali. Aktivizace opozice doma i v zahraničí za situace, kdy se ve Švýcarsku v Morges sešli u Ignacyho Paderewského emigrační představitelé polské meziválečné politiky a vytvořili společnou protisanační frontu, vedla nicméně k překonání krize sanačních elit a k ustavení kompromisní vlády generála

⁶⁰ Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007, s. 182.

⁶¹ Kułakowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, I. London 1968, s. 12

⁶² Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988, s. 379-380.

Felicjana Sławoje-Sładkowského (1885-1962), která se u moci udržela až do druhé světové války.

Přes vnitřní spory a odchod části příznivců představovala Národní strana před druhou světovou válkou nejpočetnější uskupení legální protisanační opozice, přízeň si však získávala zejména svou šovinistickou politikou plnou předsudků. Hlásaným heslem „svůj svému“ se Národní strana stávala největším propagátorem ekonomického nacionalismu orientovaného zejména proti Židům, ke kterému se z taktických důvodů cílených na získání popularity posléze přiklonila i další uskupení a nakonec i vládní kruhy. Extremizace Národní strany však zároveň jí reprezentovaný politický proud oddalovala od části názorového spektra, která mu dříve byla blízká. Po roce 1935 se strana zjevně vzdalovala například církevním kruhům. Univerzitní mládež začala navíc ve zvýšené míře inklinovat k vysloveně extremistickým národně-radikálním uskupením stojícím napravo od Národní strany. Role Romana Dmowského v Národní straně byla však již v této době více než diskutabilní. Prohlubující se zdravotní problémy Dmowskému znemožňovaly aktivní veřejný život. V letech 1935-1936 již v důsledku ubývajících sil znatelně klesala intenzita Dmowského publikační činnosti Władysław Jabłonowski, který s Dmowským trávil prázdniny roku 1936 v Tłokini, poznamenal, že Dmowski neměl chuť ani k psaní, kterému měl na venkově ve zvyku věnovat velkou pozornost, ani k dlouhým procházkám, jež měl dříve vždy ve značné oblibě, a raději sedával celé hodiny ve stínu stromů. Na konci roku 1936 zemřel Dmowského o šest let starší bratr Waclaw a Roman Dmowski tak zůstal posledním žijícím členem rodiny. Na jaře 1937 Roman Dmowski prodělal krvácení do mozku.

Až do konce roku 1937 se Dmowski účastnil zasedání Ústředního výboru Národní strany, kde podle svědectví politika Národní strany a publicisty Jędrzeje Giertycha (1903-1992) vystupoval prostým způsobem jako řadový člen stranického orgánu. Málokdy pronášel samostatné projevy, intenzivně se ale i nadále účastnil diskusí. Podle informace podané Giertychem, jenž Dmowského na konci roku 1937 doprovázel na setkání s dvěma německými nacistickými novináři, Dmowski v rozhovoru vedeném ve francouzštině a soustředěném na možnosti polsko-německého porozumění požadoval německé uznání neměnnosti nejen německo-polské, ale i německo-československé hranice, a zdůrazňoval nutnost německého odstoupení od podpory ukrajinského hnutí.⁶³ Dmowski se v posledních letech života podílel na redigování svých vlastních sebraných spisů, jejichž vydávání pokračovalo po Dmowského

⁶³ Giertych, J.: *Stronnictwo narodowe a kryzys dziejowy 1938 roku. Relacja pamiętnikarska*. London 1987, s. 43-45.

smrti roku 1939 a které byly následně z podstatné části zlikvidovány německými okupanty.⁶⁴ Na sklonku života žil Dmowski u Niklewiczowých, s nimiž jej pojily zvláštní, prakticky rodinné vazby. V polovině června 1938 Niklewiczowi převezli Dmowského na své venkovské sídlo v obci Drozdowo, kde Dmowski na počátku ledna 1939 zemřel.⁶⁵ Podle svědectví Jana Czekanowského Dmowski krátce před svou smrtí pod dojmem úspěchů Hitlerova Německa uvedl, že je dobře, že umírá, neboť brzy nadejde čtvrté dělení Polska.⁶⁶

---

⁶⁴ Jedná se o desetidílný soubor *Pisma I.-X.*, který byl v novém přetisku publikován roku 2012. Srov. poznámku k bibliografii citovaných Dmowského prací v oddílu bibliografie.

⁶⁵ K této závěrečné etapě Dmowského života srov. zvl. Niklewiczowa, M.: *Wspomnienie o Romanie Dmowskim*. Warszawa 2001.

⁶⁶ Dopis J. Czekanowského H. Jabłońskému. Fond S. Kozicki, Archiv Polské akademie věd, Warszawa, sign. 30, cit. dle Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 1996, s. 343.

III. Historická argumentace při hledání národní identity: komparativní pohled

Odkud přicházíme? Historické ukotvení národní identity

Masaryk

Masarykovu koncepci českých dějin lze v generalizujícím pohledu shrnout jako strukturu s dvěma pozitivními historickými jádry (období husitství, národní obrození) a mezidobím úpadku (pobělohorské období). Této koncepcí zformulované v ucelené podobě v 90. letech 19. století se Masaryk ve svých textech přinejmenším v teorii držel po zbytek svého života, i v době, kdy vykonával funkci prezidenta republiky. Variabilita Masarykova pohledu se projevovala ve vztahu k časově nejbližší minulosti, kterou Masaryk v předválečných textech vnímal jako periodu, u níž hrozilo, že by na úpadek mohla navázat. Masarykovo úsilí bylo přitom výrazně vedeno snahou, aby se český národ hrozícího nebezpečí nového úpadku vyvaroval a uvědomil si výstražné příklady ze svých dějin, a aby tak navázal na pozitivní momenty, jež v národu žijí a jsou součástí jeho poslání vůči lidstvu.¹ Tato etapa možného nového úpadku se shodovala s obdobím druhé poloviny 19. století a byla Masarykem spojována s nejasností českého programu. Ve válečném a v poválečném kontextu Masarykova nazírání však přirozeně ztrácela na aktualitě a ustupovala do pozadí, přičemž byla nahrazována optimisticky laděnými pojednáními o vyhlídkách republiky.²

Masaryk spojoval v předválečných textech vznik českého národa výrazně s husitskou epochou, kterou pokládal za most k novověku – česká reformace založila podle Masarykovy interpretace národnost na náboženství.³ Překvapivě může přitom působit fakt, že o předcházejícím českém středověku a jeho případné národotvorné funkci ani o jeho klíčových symbolických postavách (svatý Václav, Karel IV. apod.), reprezentujících jistě potenciální identitotvorné činitele pro novodobý program českého národa, nelze nalézt v Masarykově

¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 217,

² Masaryk, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*. Praha 1925, s. 499 an.

³ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 114. Srov. též Masaryk, T. G.: *Mistr Jan Hus a česká reformace*. In: Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1910], s. 150: „Naše národnost nalézala tenkrát svůj největší a nejsilnější výraz právě v náboženském úsilí. Kdyby se bylo jednalo jen o národnost, byl by vznikl boj jen politický a ne náboženský.“

koncepti českých dějin zachycené v textech k české otázce z 90. let 19. století relevantnější zmínky. O Masarykově předválečném pohledu na předhusitské období a jeho význam pro české dějiny se lze příznačně dozvědět daleko spíše z Masarykových amerických přednášek z roku 1902 (vyznačujících se informativním charakterem a určených publiku nezasvěcenému do českých dějin) než z klíčových textů zakládajících Masarykovo sociologické (či ve skutečnosti spíše filosoficko-dějinné) pojetí české otázky. Z koncepčního hlediska je zajímavé, že Masaryk vylíčil v amerických přednáškách české dějiny prakticky bez jmen a dynastií, což byl rozdíl oproti Masarykovým textům náležejícím do okruhu textů k české otázce z 90. let 19. století, které generalizující filosoficko-historické pohledy prezentovaly vždy skrze klíčové intelektuální osobnosti dané epochy, skrze reprezentanty „nosných idejí“.

Podle Masarykových amerických přednášek vznikla v Čechách středověká politická organizace stejně brzy jako v jiných evropských zemích, v 6. – 10. století, v 10. století byly poté „položeny základy nynějšího stavu“. Ve 13. století se v českých zemích vytvořil na středověké poměry neobyčejně vnitřně integrovaný stát. Ve 14. století se Čechy staly nejsilnější zemí kontinentu vedle Francie a díky konsolidaci dosažené v posledních dvou staletích mohl být započat přechod k novověku, jenž nalezl vyjádření v husitství.⁴

Na kontinuitní koncepci českých dějin zachycenou v amerických přednáškách Masaryk v základních konturách navázal ve svých propagačně laděných textech z doby první světové války a z epochy po jejím skončení, kdy zdůraznil „starobylost“ českého státu a poukázal rovněž na význam Velké Moravy jako prvního společného státního celku Čechů a Slováků. Nepřerušená existence středověkého českého státu ukazovala podle Masaryka na schopnost Čechů odolávat německému tlaku na východ a na jih, přičemž v průběhu tohoto procesu český národ politicky vospěl a dosáhl politické moudrosti. Vnitřní centralizace a dobrá správa českých zemí, která v německých zemích ve středověku podle Masaryka nenacházela obdobu, činila z českého středověkého státu životaschopný celek. Čechy mohly odolávat jen proto, že měly vlastní silnou kulturu, která „nebyla horší než kultura německá“.⁵

V poválečném období Masaryk ve svých vyjádřeních zvalorizoval i dříve netematizovanou přemyslovskou periodu a periodu vlády Karla IV. Přemysl Oráč podle Masaryka svým charakterem rolníka obdělávajícího pole nejlépe ztělesňoval ideu práce a

⁴ Srov. Přednášky profesora T. G. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1902], s. 243-246.

⁵ Masaryk, T. G.: *Budoucí stav Čech*. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 22. 2. 1917], s. 50.

skutečnost, že „náš stát od samého počátku spočíval na práci“.⁶ Ačkoliv se Masaryk svatováclavské tematice i u příležitosti svatováclavského výročí roku 1929 spíše vyhýbal, konstatoval, že „svatý Václav byl knížetem míru, ale statečně hájil přemyslovského státu a uhájil“, a jeho političtí odpůrci museli jeho politickou koncepci chtít nechtě převzít.⁷ Masaryk zvláště v souvislosti se svatováclavským výročím roku 1929 prohlásil svatého Václava za „sympatickou osobnost“, které si cenil především pro podporu křesťanství a církve. V souvislosti s tím Masaryk zdůraznil Václavovu snahu o rozvoj „kultury a pokroku“, která v raně středověkém kontextu nebyla zdaleka samozřejmá, a rovněž fakt, že Václav byl „západníkem“. Patrně s ohledem na katolické obyvatelstvo a snahu o ideovou integraci národa vyslovil Masaryk názor, že „nevidí nepřeklenutelného rozporu mezi ideou svatováclavskou a ideou reformační“ a vyzdvihl, že „je přeci známo, že Hus a husité sami svatého Václava ctíli“.⁸ Na druhé straně si ale nelze ne všimnout Masarykovy vlažnosti při tematizaci postavy svatého Václava, která vychází najevo zvláště při srovnání s Masarykovým hodnocením husitství/českého bratrství a českého obrození.⁹ Přemyslovci v obecné rovině podle Masaryka založili stát a byli vhodným historickým příkladem toho, „jak svého mužně hájit a chránit“, Karel IV. zase vnesl do politiky vzdělanostní rozměr a jeho postava dokazovala význam politického vzdělání státníka pro úspěšné řízení země.¹⁰

Husitská epocha českých dějin navazující na období Karla IV. představovala první pozitivní pól Masarykovy generalizující koncepce českých dějin. Problematiku husitského období tematizoval Masaryk podstatně více než starší periody historického vývoje českých zemí a na rozdíl od předhusitské epochy na něj rovněž hojně odkazoval ve svých klíčových textech. Ve srovnání s tematizací období národního obrození a 19. století jako celku však Masaryk otázku husitství systematicky nikdy nezpracoval – husitství pro něj představovalo v první řadě prakticky nevyčerpatelný zdroj argumentů, skrze něž mohl soudit svou přítomnost, ukazovat na její nedostatky i formulovat program.¹¹ Masaryk přitom kontinuálně

⁶ Prezident Masaryk o pomníku Přemysla Oráče. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [České slovo, 23. 4. 1929; Národní osvobození, 23. 4. 1929], s. 34.

⁷ Prezident Masaryk o svatém Václavu a volbách. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997 [Lidové noviny, 28. 9. 1929], s. 56.

⁸ Prezident Masaryk o mravním základu moderního státu, o poměru katolictví k demokracii, o oslavách svatováclavských. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Život, 15. 5. 1929], s. 41.

⁹ V Masarykově koncepci nelze husitství a bratrství vzájemně dostatečně dobře odlišit. Pojetí jejich pozitivního přínosu pro české dějiny je spíše konfúzní a z této skutečnosti je třeba vycházet při analýze Masarykova vnímání. Oba směry jsou proto v předkládané práci rozebírány vedle sebe, aniž by byl text veden snahou o jejich vzájemné odlišení.

¹⁰ 28. říjen na Hradě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní osvobození, 29. 10. 1926], s. 167.

¹¹ Srov. v tomto ohledu i koncepci knihy Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], která pojednává podstatně více o obrození než o Husovi a reformaci.

zdůrazňoval, že podstatou celého husitského a bratrského hnutí nebylo přes jejich veskrze náboženský ráz teologické myšlení a poukazoval na fakt, že Hus nebyl originální svým teologickým uvažováním, nýbrž svou snahou o reformu.¹²

Pozitivní dějinný odkaz husitského období spatřoval Masaryk v intelektuální a humanitní rovině, nikoliv v politických a vojenských úspěších. V rámci husitské epochy kladl Masaryk zvláštní důraz na hnutí českých bratří, výrazněji jej však z komplexu husitské ideologie jako celku nevyčleňoval. Husitské hnutí sehrávalo podle Masarykova názoru v českých dějinách klíčovou úlohu ve dvojím smyslu. Za prvé přineslo takzvanou humanitní ideu rozvinutou zvláště českým bratrstvím, jejíž koncept ztělesňoval v Masarykově reflexi českých dějin stěžejní bod. Za druhé stálo u počátků formování českého národa.¹³ Český národ se stal podle Masarykovy interpretace v husitské epoše poprvé kolektivním nositelem vzniklé humanitní ideje a tato dějinná úloha i povinnost vůči lidstvu mu již zůstala. Idea humanity se začala v českých dějinách opakovaně projevovat a národ, od tohoto momentu rozhodující činitel v českých dějinách, garantoval nadále kontinuitu myšlenky uvedené v 15. století v život.

Česká reformace byla v Masarykově vnímání zvláště silná tím, že se jednalo o lidové hnutí celého národa. V tom spatřoval Masaryk rys modernity. Husitství představovalo podle Masaryka demokratické hnutí a český národ mohl v rámci něj poprvé vystoupit na dějinnou scénu právě proto, že reformační přelom vedl ke zrovnoprávnění prostého lidu a ke zhodnocení jeho příspěvku ve prospěch nadindividuální veličiny, tedy právě národa. Masaryk ve svém výkladu sice husitské hnutí příliš nediferencoval, je však zřejmé, že vedle českého bratrství zakládal svou koncepci zejména na jeho názorově radikálnějších proudech, jmenovitě na proudu tábořském. Tato skutečnost však nesmí vést k mýlce – Masaryk rozhodně neobdivoval bojové schopnosti radikálů a jejich vojenské úspěchy ani je nedával českému národu za vzor. Za historicky progresivní však považoval sociální program těchto hnutí, garantovaný navíc z ideového hlediska náboženským posvěcením, které mu dodávalo na nadčasovosti a historické trvalosti, vlastnostech, jež Masaryk ve své koncepci českých dějin i programu pro českou budoucnost oceňoval velmi vysoko.

Slabost české reformace podle Masarykova výkladu spočívala ve skutečnosti, že reformovala jen mravy, nikoliv hlavu, postrádala ideovou sílu. Vzplanula náhle a jako první mezi náboženskými reformními procesy a národ nebyl na pronikavé změny dostatečně

¹² „Dnes všichni nevěříme tomu, co Hus učil. Nemohli bychom všichni jít s ním ve věcech víry. My uznáváme a ctíme velký charakter, který neustoupil od pravdy ani za cenu života, a v tom ho chceme následovat.“ Husův odkaz. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1912], s. 234.

¹³ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 7-9, 114. 150.

připraven. Program mravní obrody tak ustoupil „politickým a sociálním bojům“, čímž začalo husitské hnutí směřovat k úpadku. První pozitivní „jádrová“ epocha českých dějin proto neměla v Masarykově vnímání příliš dlouhého trvání a cesta k hluboké dekadenci byla zahájena velmi brzy, již koncem 15. století. Česká demokracie období husitského zlomu byla podle Masaryka dosud „nepevná“ a záhy padla – v bitvě u Lipan (1434) se ukázalo, že celé husitské hnutí bylo sociálně nekonzistentní a rovnost lidu nebyla dosud zakořeněna v myšlení šlechty (lhostejno zda katolické či husitské) a dokonce ani českých měst. Protidemokratická koalice, jíž byly aristokracie a část měst oporou, vystoupila podle Masaryka proti českému lidu. Když se husitská šlechta spojila s katolickou církví proti lidu, byl osud pokrokových idejí zpečetěn. Města, jež se podle Masaryka stavěla též spíše na protilidovou stranu, sama na své postoje záhy doplatila, neboť zchudla a jejich význam v dalších českých dějinách upadl. Byl tak učiněn první krok k znevolnění a zotročení dovršenému panstvem roku 1487, kdy se ustavil „nevolnický stát šlechtické oligarchie“.¹⁴ Královská moc byla podlomena, města upadala a šlechta se krok za krokem oddávala cizím panovníkům. Protestantští páni se sice zdánlivě drželi husitského a bratrského odkazu, ve skutečnosti ale zaměnili svou původní víru za nové protestantské náboženské ideje přicházející z ciziny. Dokonce i čeští bratři, v Masarykově pojetí „nejvýznamnější počín české reformace“, začali od původních principů upouštět a rozplynuli se ve společnosti, jejíž měřítko pozvolna přijali. Za bělohorské bitvy (1620) již Češi nebyli pány své země a na bitevním poli proti sobě stáli cizinci proti cizincům. Česká šlechta se stala nevěrnou humanitnímu ideálu a zradila duchovní a mravní svobodu. Česká idea padla „slabostí pevného názorového ukotvení“ a k obnově duchovní mohutnosti došlo až v rámci národního obrození.¹⁵ Až v poválečném období Masaryk výrazněji ocenil období vlády Jiřího z Poděbrad (vl. 1458-1471), když zdůraznil jeho ideu věčného míru mezi národy a spolupráce a kooperace mezi evropskými státy. Masaryk přitom podtrhl, že tato idea byla posléze politicky a filosoficky důkladněji zpracována Komenským.¹⁶

¹⁴ Masaryk význam roku 1487 silně zdůrazňoval a odvolával se přitom na Palackého, srov. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 217. V Masarykových amerických přednáškách srov. poté Masaryk, T. G.: *Přednášky profesora T. G. Masaryka*. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1902], s. 242-260. Dataci podrobil kritice Josef Pekař, který doslova uvedl, že „roku 1487 nestalo se konečně nic“, neboť znevolnění byl dlouhodobý proces. Pekař, J.: *Masarykova česká filosofie*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 287.

¹⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 142, 178, 216-217, 219.

¹⁶ Srov. např. Masaryk, T. G.: *Kongresu Svazu světového bratrství*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 31. 8. 1921; Lidové noviny, 31. 8. 1921 a v dalších čs. listech], s. 79: „Úsilí lidového krále Jiřího z Poděbrad... o věčný mír národů odpovídá této mravní náladě našeho národa; nejskvělejší výraz dal této ideji Jan Amos Komenský, učitel národů.“ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [The Slavonic Review, 1922, v češtině jako samostatná publikace, 1923], s. 299: „Náš český král Jiří Poděbradský, král vzešlý z lidu, hlásal a hájil program věčného míru mezi národy, ten program vznikl po husitských válkách, které otrásl tehdejší Evropou. Válka 1914 otrásla... celým lidstvem; je

Masarykem postulované období českého úpadku bylo v Masarykově díle z kvantitativního hlediska zastoupeno poměrně málo. Příslušná pojednání byla v Masarykově výkladu spíše příležitostně roztroušena a zabírala v součtu rozsah ne větší než několik stránek, přesto však mají zásadní význam pro pochopení Masarykovy filosoficko- dějinné koncepce. Je zároveň třeba zdůraznit, že Masaryk akcentoval důležitost historického studia českých raně novověkých dějin, které bylo podle jeho názoru v české historiografii nedostatečné. Česká historiografie podle Masarykova názoru věnovala přílišnou pozornost nejstarším a z podstaty věci neprobádatelným obdobím, motivována ve skutečnosti snahou o romantický útěk před realitou současnosti.¹⁷

Habsburská rekatolizace zasáhla podle Masarykova výkladu z 90. let 19. století české země již v plném rozkladu. Na počátku 17. století se již českým zemím nedostávalo duchovních sil a stát nebyl schopen obrany, protože chyběla idea, jež by národ sjednocovala. Masaryk v té souvislosti sugeroval myšlenku, že národ neměl proč se bránit, neboť v danou chvíli postrádal dlouhodobější historický cíl a vědomí dějinného poslání. Domnělé cíle vládnoucích elit byly přitom založeny jen na zájmech úzké sociálně výlučné skupiny a chyběl jim celospolečenský náboj. Protože dala česká šlechtická elita přednost interese ryze materiální povahy před duchovním vývojem (ač si to třeba neuvědomovala), musely její snahy selhat.¹⁸ Rekatolizace českých zemí po Bílé hoře byla podle Masarykova výkladu z 90. let poměrně snadná, protože reformační proud (zvláště strana podobojí) již dříve mravně a politicky poklesl. Masaryk v tomto směru polemizoval se závěry české prorakousky orientované historiografie (navazující na Tomkovu interpretaci zdůrazňující husitské kořeny českého raně novověkého úpadku) a zdůraznil, že Čechy nepadly kvůli reformačním ideálům, jak se podle Masaryka snažila tvrdit katolická a prohabsburská strana, ale naopak právě proto,

---

zase doba pro program krále Jiřího.“ Masaryk, T. G.: Řeč při promoci na doktora Husovy bohoslovecké fakulty evangelické 24. května 1923. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II.* Praha 2007 [Masarykův sborník, 2, 1927], s. 426: „...musíme vzpomenout na krále Jiříka a na jeho úsilí o zachování státu úsilím o věčný mír. Od Jiříka ke Komenskému: Komenský zpracoval ideje svých předchůdců filozoficky a politicky“. Oslavy státního svátku u prezidenta republiky. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928.* Praha 1994 [Národní listy, 29. 10. 1924; Národní osvobození, 29. 10. 1924 a v dalších čís. listech], s. 81: „Jmenuji aspoň našeho Komenského a našeho krále Jiřího z Poděbrad, který už pojal myšlenku společnosti národů evropských.“ 28. říjen na Hradě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928.* Praha 1994 [Národní osvobození, 29. 10. 1926], s. 167: „A Jiřík konečně, máje zkušenost válek a povstání, pochopil, že jen válčením problém českého státu nedá se vyřešit, že musíme usilovat o mír a přátelství se všemi národy Evropy.“ Srov. dále též *Poválečné problémy Československa.* In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV.* Praha 1997 [A - ÚTGM-CD 32, strojopisný text článku v angličtině, 9. 7. 1932, otištění nedoloženo], s. 292; *Až se změní naše srdce, bude věčný mír.* In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV.* Praha 1997 [České slovo, 18. 11. 1932 a v dalších čís. listech], s. 315; *O vojenské službě a miličním systému.* In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV.* Praha 1997 [Vossische Zeitung, 29. 1. 1933; Lidové noviny, 1. 2. 1933 a v dalších čís. listech], s. 336.

¹⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize.* Praha 1947, s. 245-246.

¹⁸ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize.* Praha 1947, s. 245, 363.

že se těchto ideálů nadržely. Dokladem platnosti této teze byla podle Masaryka skutečnost, že se žádný jiný národ v takové míře nevzdal reformační víry – kdyby byl vztah obyvatelstva k reformaci v bělohorském období skutečně niterný, nemohl by jej protireformační tlak v tak krátké době a tak snadno zlomit.¹⁹

Masaryk v textech k české otázce z 90. let 19. století pobělohorskou dobu nespojoval bezprostředně s germanizací, ale s rekatolizací, která nahradila zbožnost národa pověrou, a vystupoval proti přeceňování role národnostní otázky v pobělohorském období. Úpadek českého národa v 17. – 18. století měl příčiny náboženské a nikoliv národnostní, neboť sama národní idea pocházela teprve z konce 18. a z 19. století. Podle Masarykovy interpretace byl v českém veřejném mínění konce 19. století přeceňován pobělohorský úpadek „jazyka a vzdělanosti“, a naopak „mravní“ úpadek a „úpadek fyzický“, kterým Masaryk rozuměl úpadek českého hospodářství a pokles počtu obyvatel, nebyl dostatečně brán v úvahu.²⁰ Masaryk zdůraznil, že masa lidu zůstala i po Bílé hoře (1620) plně česká a moderní národní útlak ještě neexistoval. Otázka národního jazyka a literatury byla přitom pro dějiny daného období relativně irelevantní, neboť vzdělanost byla jak v českém, tak i v německém prostředí převážně latinská a jazyk tudíž neměl zdaleka takový význam jako na konci 19. století. Germanizaci spojoval Masaryk teprve s obdobím pokusů o státní centralizaci za vlády Josefa II. (vl. 1780-1790), kdy se poněmčování stalo politickým nástrojem k unifikaci státu namísto dřívějšího náboženského nátlaku. Přesto však ani tehdy nebyla podle Masaryka germanizace ještě vědomá a cílená. Cílenou germanizační politiku spojoval Masaryk teprve s liberalismem 19. století a tento Masarykův přístup plně zapadal do kontur Masarykova politického myšlení, v němž liberalismus 19. století sehrával negativní úlohu.²¹

Masaryk však zároveň v textech k české otázce z 90. let 19. století zdůrazňoval, že domácí kořeny českého úpadku nijak nesnižovaly vinu Rakouska a katolické církve na násilném protireformačním procesu. Vídeňská vláda se protireformací dopustila na českém národu hrubého a nespravedlivého násilí. Morální pokles reformačních proudů pouze usnadnil rekatolizaci nástup a dosažení cílů. Úpadek českých zemí pod vládou habsburské rekatolizace byl podle Masaryka nezměrný – počet obyvatelstva po třicetileté válce klesl řádově na méně než 20 % stavu ze 14. století.²²

Ze srovnání vývoje Masarykových pohledů je zřejmé, že Masarykovo kritické nazírání na vnitřní český vývoj pobělohorského období zachycené v textech k české otázce ustupovalo

¹⁹ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 23-29, 51.

²⁰ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947, s. 245-246.

²¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947, s. 279-280.

²² Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 27.

od počátku 20. století pozvolna do pozadí a bylo nahrazováno kritikou Rakouska a jeho podílu na úpadku českých zemí. Jestliže Masaryk již v *České otázce* naznačil, že české země představovaly v raném novověku ekonomické jádro habsburského soustátí, poté od počátku 20. století ve svých postojích čím dál výrazněji exponoval ekonomickou exploataci českých zemí ze strany vídeňského politického centra a rovněž skutečnost, že monarchie upouštěla od své původní nadnárodní středoevropské „rakouské“ identity (založené v duchu formulovaném Palackým na ideji obrany proti osmanskému nebezpečí) a stávala se pozvolna nástrojem národnostní nadvlády.²³ Tento proces byl podle Masaryka sice snad zpočátku nezřetelný, od konce 18. století se však v souvislosti s modernizačními procesy vyjevoval čím dál zřetelněji. Po náznacích z počátku 20. století Masaryk představu „odrakoušťování“ Rakouska a ztrátu autentické rakouské identity exponoval za první světové války, kdy tak argumentoval pro nutnost zániku podunajské monarchie, která se v průběhu historického vývoje stala umělým útvarům a pouhým nástrojem nadvlády.²⁴

Masarykova nechuť k „období českého úpadku“ patrně způsobila, že byla v Masarykově koncepci české otázky z 90. let 19. století jen v poměrně malé míře zahrnuta postava Jana Amose Komenského (1592-1670). Masaryk sice v obecné rovině naznačil linii Hus-Chelčický-Komenský-obrozenci, blíže ji však ve vztahu ke Komenskému nerozvinul.²⁵ Roku 1909, v době, kdy se Masaryk aktivně účastnil parlamentního politického života a jeho postoje byly výrazněji propagačně laděné, Masaryk v historicko-argumentačním ohledu označil Čechy efektně za národ Husa, Žižky, Chelčického a Komenského, přičemž zdůraznil, že záleží jen na chování ostatních národů, povolají-li v Čechách k moci bojovné stoupence Žižky nebo umírněné stoupence Komenského. V českých dějinách existovaly podle Masaryka vedle sebe dva protikladné charaktery, Žižka a Komenský, meč a kniha. Masaryk v té souvislosti položil řečnickou otázku, zda chce být jedním z nich, a odpověděl na ni negativně. Odmítl jak princip bojovnosti, tak i „lásku ze slabosti“. Jako nejlepší uvedl třetí variantu, následování předchůdce Jednoty bratrské Petra Chelčického, ve kterém spatřoval „mužnost, pevnost a určitost“. Chelčický podle Masarykova hodnocení představoval vzor českého muže, prosazoval nenásilí a přesto byl na své cestě neohroženým bojovníkem. Hus a Žižka se u něj

²³ K tomuto zvýrazňujícímu se způsobu Masarykova uvažování srov. např. článek Masaryk, T. G.: Zur böhmischen Frage. Das čechische Nationalgefühl. *Frankfurter Zeitung*, 1. 1. 1907; *Čas*, XXI, 1907, č. 6, 6. 1. 1907, s. 1-2, příloha č. 8, 8. 1. 1907, s. 1.

²⁴ Srov. zvl. Masaryk, T. G.: Nezávislé Čechy. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 64 [1915]; Masaryk, T. G.: Čechy a evropská krize. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 25. 1. 1917], s. 28-38. V obdobném duchu se poté vyjadřovala rovněž Washingtonská deklarace („deklarace československé nezávislosti“) z října 1918, podepsaná Masarykem, Benešem a Štefánikem, přetiskuje Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou V*. Praha 2009, s. 311-314.

²⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947, s. 118, 209-211, 332.

sjednotili v jedinou duši. Církev vzešla z Chelčického idejí, Jednota bratrská, překonávala husitství rozumem a tábority láskou. Na rozdíl od husitství nepodlehla podle Masarykova pohledu vlivům německého protestantismu a Komenský, který byl posledním biskupem Jednoty bratrské, se stal učitelem všech národů. Českou humanitu vyložil Masaryk jako syntézu lepších stránek obou zmíněných protikladných typů.²⁶ V poválečném období, ve *Světové revoluci*, vyzdvihoval Masaryk Komenského poněkud výrazněji než v *České otázce*. Podle svých vlastních vzpomínek na první světovou válku pojal Masaryk na počátku konfliktu při návštěvě Holandska úmysl rozvinout mezinárodní propagační akci po vzoru Komenského aktivit v době třicetileté války, akci, jejímž konečným cílem by byl vznik nezávislého státu. Masaryk ve *Světové revoluci* rovněž prohlásil Čechy za národ Komenského a jasněji než v textech k české otázce zdůraznil naznačovanou linii Hus – Žižka – Chelčický - Komenský.²⁷ Podle Masarykova poválečného pohledu vynikal Komenský tím, že byl schopen rozpoznat historické transformace společnosti a vnímal nevyhnutelný nástup nové epochy novověku, která právě za jeho života nastávala. V neposlední řadě vyčníval poté Komenský z řad svých současníků teoretickým zpracováním myšlenky společenství evropských národů.²⁸

České národní obrození, zahájené podle Masarykova pojetí v posledních desetiletích 19. století, představovalo v Masarykově vnímání po husitství druhý pozitivní pól českých dějin a druhou fázi utváření moderního českého národa. Podle Masarykova pohledu nebyla přitom kontinuita existence českého národa v období pobělohorského úpadku přerušena a v českém obrození se jednalo více o reprotentizaci než o renacionalizaci.²⁹ V rámci Masarykova pojetí české otázky z 90. let 19. století sehrávalo české národní obrození jednoznačně roli těžiště Masarykova historického výkladu, a to výrazněji v kvantitativním než v kvalitativním ohledu. Jestliže v kvalitativním ohledu stálo národní obrození *vedle* české reformace, v kvantitativním ohledu Masarykova tematizace národního obrození jednoznačně převládala. Zároveň je třeba konstatovat, že Masarykův pohled na význam národního

²⁶ Masaryk, T. G.: *Student a politika*. Praha 1909; Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 210-211.

²⁷ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 16, 588, 602.

²⁸ Srov. Masarykovu předmluvu ke knize *Johanes Amos Comenius*. Praha 1928, s. 3-7, přetisk viz Masaryk, T. G.: *Johanes Amos Comenius*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994, s. 320. Srov. též Masaryk, T. G.: *Kongresu Svazu světového bratrství*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Čas, 31. 8. 1921; Lidové noviny, 31. 8. 1921 a v dalších čs. listech], s. 79; Masaryk, T. G.: *Řeč při promoci na doktora Husovy bohoslovecké fakulty evangelické 24. května 1923*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II*. Praha 2007 [Masarykův sborník, 2,1927], s. 426; *Oslavy státního svátku u prezidenta republiky*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994 [Národní listy, 29. 10. 1924; Národní osvobození, 29. 10. 1924 a v dalších čs. listech], s. 81;

²⁹ Masaryk, T. G.: *Přednášky profesora T. G. Masaryka*. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1902], s. 265.

obrození v českých dějinách byl značně stabilní a Masaryk svou koncepci této historické epochy v pozdějším díle dále netransformoval. V praxi svých pozdějších propagačních textů Masaryk výrazněji než v textech k české otázce akcentoval ryze národnostní rozměr obrození, v teorii však trval na prioritě jeho náboženské dimenze.³⁰

České literární a jazykové obrození nebylo podle Masarykova pohledu z 90. let 19. století ve srovnání s nábožensko-humanitní ideou v něm obsaženou (ztělesňovanou českobratrským myšlením a následně i buditeli) evropsky nijak výjimečné. Spadalo do kontur celoevropského vývoje, v němž se národ jako základní jednotka na konci 18. a v první polovině 19. století výrazně a rychle prosazoval.³¹ Prosazující se národní myšlenka u slovanských národů ztělesňovala vedle Francouzské revoluce, německé humanitní filosofie a anglické mravoučné filosofie součást širšího evropského přerodu, k němuž na přelomu 18. a 19. století evropské národy dospěly.

Čeští buditelé se podle Masaryka po několika staletích úpadku českého národa nacházeli v nelehké situaci. Museli důkladně zkoumat potřeby národa, minulost i přítomnost, aby „byli schopni rozpoznat, co je třeba uchovat ze starých pořádků, čeho se naopak zbavit a co přejmout z ciziny“. Z cizích zdrojů přitom muselo rodící se novodobé české myšlení čerpat zejména v oblasti vědy a vzdělání, neboť habsburská protireformace zlikvidovala českou národní inteligenci. Záhy se ale podle Masaryka ukázalo, že tyto „cizí výpůjčky“ nebyly tak docela cizí, že to nebyl český národ, kdo by jen pasivně čerpal ze západní vzdělanosti. Naopak západní národy by měly být podle Masarykova náhledu vděčny za vzdělanost, osvícenství i humanismus, jež pramenily z pokračování v rozvoji idejí vyzdvižených českou reformací, hnutím, které jako první ohlašovalo přechod od středověku k novověku. České národní hnutí konce 18. a 19. století představovalo v Masarykově interpretaci evropsky jedinečný a historicky výjimečný fenomén právě návazností na „první obrození“ (reformaci) a přijetím jeho „humanitního programu“. I když mělo české národní hnutí své zahraniční paralely, k pravému „obrození“ došlo díky návaznosti na husitské předobrazy pouze v Čechách, které daly ráz vznikajícímu slovanskému hnutí.³²

Pro Masarykovo pojetí národního obrození zachycené v textech k české otázce a zastávané Masarykem při konceptualizaci českých dějin po zbytek života byla stěžejní právě skutečnost, že Masaryk považoval novodobé národní obrození za přímé pokračování „obrození prvního“, tedy husitství a bratrství. Masaryk otevřeně vyjádřil myšlenku, že

³⁰ Srov. např. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 87-93, 143-152; Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 598-608.

³¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 7-23, 245-246.

³² Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 9-10.

„obrozenci začali tam, kde se před 300 lety skončilo“. Protože Masaryk vnímal českou reformaci jako prvopočátek evropského novověku, kdy „český duch“ inicioval celé evropské „ohromné reformační hnutí“, vyvozoval z této premisy závěr, že protireformační násilí, byť načas úspěšné, nemohlo vyhladit reformační ideály a vzpomínku na ně.³³ Masaryk rovněž postuloval jistou, byť omezenou kontinuitu husitského náboženského myšlení v pobělohorském období – historickým důkazem byla podle Masarykova názoru četná nařízení Marie Terezie (vl. 1740-1780) proti kacířství, která by byla bezpředmětná, kdyby ono „kacířství“ skutečně neexistovalo. Není bez zajímavosti, že s náboženským odkazem české reformace Masaryk spojoval i ryze sociálně orientované hnutí, a to sice selské povstání z roku 1775.³⁴

Na příkladu Masarykova pojetí národního obrození zachyceného v *České otázce* lze demonstrovat rozdíl mezi Masarykovým přístupem k historické problematice v teorii a v praxi. Masaryk postuloval sociologický přístup k historii, jeho pojetí národního obrození bylo však silně personifikované a míra této personifikace nebyla u Masaryka o nic menší, než v případě historiků reprezentujících historismus, který Masaryk tak často kritizoval pro důraz na jednotlivosti, události a osobnosti, kvůli nimž historici přehlíželi historické procesy spadající do oblasti sociologie.³⁵ Masarykův personifikující pohled se zřetelně projevil v periodizaci národního obrození, které Masaryk členil na epochy dle nejvýraznějších osobností, postav, které byly v rámci Masarykových textů k české otázce zároveň nejsilněji argumentačně zastoupeny. Odvolávání se na myšlenkový odkaz čtveřice Dobrovský – Kollár – Palacký – Havlíček působilo v Masarykově myšlení až stereotypně.

Josefa Dobrovského (1753-1829) jako reprezentanta první epochy národního obrození oceňoval Masaryk pro jeho vědeckou věcnost, strýzlivý postoj k Němcům oproštěný od zášti a cenil si jej jako zakladatele vědecké slavistiky. S ohledem na druhé období českého obrození kladené Masarykem do let 1811-1848³⁶ se projevil Masarykův značně kritický přístup k Josefu Jungmannovi (1773-1847). Masaryk nebyl zřejmě schopen hodnotit Jungmanna v kontextu první poloviny 19. století a v „přeslavovaném Jungmannovi“ (což byl Masarykem

³³ Masaryk, T. G.: *Mistr Jan Hus a česká reformace*. In: Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1910], s. 144.

³⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947, s. 216-219; Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 144.

³⁵ Této skutečnosti si všiml v kritice Masarykova pojetí českých dějin již Josef Pekař, když uvedl, že Masaryk horující proti upřílišněnému historismu je ve skutečnosti „samá historie“ a klasický způsob historického výkladu využívá nápadně často. Srov. Pekař, J.: *Masarykova česká filosofie*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 293.

³⁶ Masaryk považoval za přibližný mezník mezi první a druhou epochou obrození vydání Jungmannova českého překladu Miltonovy knihy *Ztracený ráj*; Jungmann v tomto překladu podle Masaryka vybudoval nový spisovný jazyk. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 44, 50.

často užívaný atribut užívaný pro tohoto českého obrozence) spatřoval především předobraz svých vlastencích odpůrců z 80. a 90. let 19. století, kteří Jungmanna často vyzdvihovali.³⁷ Za pozitivní vzor „druhé epochy národního obrození“ považoval proto Masaryk daleko spíše Jana Kollára (1793-1852). Kollár podle Masaryka rozvíjel humanitní ideu pozitivním směrem, neboť navazoval na dědictví českých bratří a Herderovu filosofii. Jungmann naproti tomu čerpal z osvícenství, jehož liberální druh humanity se podle Masarykovy interpretace výrazně odlišoval od českého bratrského pojetí humanitní ideje a byl pro české prostředí a jeho intelektuální rozvoj nevhodný. Masarykův vztah ke Kollárovi však přesto nebyl tak vřelý jako vztah k Dobrovskému nebo k Havlíčkovi. Masaryk si posteskl, že české myšlení se během druhé fáze obrození sice kvantitativně rozšiřovalo, nedocházelo ale k jeho prohlubování.³⁸

Třetí období národního obrození začínající revolučním rokem 1848 bylo v Masarykově pojetí zachyceném v *České otázce* charakterizováno Františkem Palackým (1798-1876) a Karlem Havlíčkem Borovským (1821-1856). Masarykův přístup k Palackému byl dvouznačný. Masaryk oceňoval Palackého vědecké myšlení a Palackého práci. Palacký si podle Masaryka jako první plně uvědomil smysl českých dějin, když za základ dějinného vývoje považoval „božnost“, vytkl význam českého bratrství a přeformuloval slovanskou ideu na ideu českou. Masaryk oceňoval, že se Palacký podobně jako Havlíček řídil heslem „Čech, ne Slovan“, zároveň ale přiznával, že jako člověk mu Palacký nebyl příliš sympatický. Zdá se, že Masarykovi nekonvenovala Palackého aristokratičnost, sociální i myšlenková přizpůsobivost.³⁹ Naopak Masarykův velmi vřelý přístup k Havlíčkovi je s ohledem na Masarykovo myšlení jako celek trochu hádankou. Liberál Havlíček zapadal totiž daleko hůře než Palacký do Masarykova modelu „reformace, ne revoluce.“ Masaryk, který věnoval Havlíčkovi samostatnou rozsáhlou publikaci, přitom revolučnost a liberalismus z charakteristiky Havlíčka zcela vytěsnil. Je zvláštní, že právě Havlíček představoval v Masarykově hodnocení „prvního vynikajícího Čecha po Dobrovském“ („nemáme skvělejšího jména ve svém novověkém vývoji“) a „kritického ducha, jehož význam pro český národ byl providenciální“. Je vcelku srozumitelné, že Masaryk pokládal Havlíčka za předobraz politiky orientované na přítomnost, člověka „odmítajícího na rozdíl od Šafaříka či Palackého upřílišněný historismus“, člověka, který „z analýzy přítomnosti poznal, co se

³⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 32-42.

³⁸ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 46.

³⁹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 93, 94. Masaryk na více místech naznačoval, že si osobně vážil Havlíčka více než Palackého; nechtěl ale zároveň význam Palackého pro český národ snižovat. Srov. např. Masaryk, T. G.: *Palackého idea národa českého*. Praha 1947 [1898], s. 39, 41-42.

historicky vyvinulo“ a „na základě pochopení ducha českých dějin byl skutečně svobodomyslný“. ⁴⁰ Podle stejné logiky by však Havlíček mohl být pokládán i za reprezentanta „politiky dne“, která nebere v potaz historii (historickou dimenzi přítomnosti) a dlouhodobý program, jež Masaryka na konci 19. století tolik iritovala. Ve svých textech a v teoretickém díle Masaryk v praxi daleko více navazoval na Palackého než na Havlíčka, byť snad byl jeho přístup k Palackému kritický. Zdá se, že Masarykovi spíše než konkrétní Havlíčkovy názory imponovaly Havlíčkovy osobní vlastnosti. Havlíčka považoval Masaryk za odvážnější osobnost než Palackého a zdůrazňoval, že Havlíček na rozdíl od Palackého neměnil neustále své názory a svých cílů se bez ohledu na politické okolnosti domáhal uceleným způsobem bez morálních kompromisů. Havlíček nepodlehł „umrtvujícímu racionalistickému indiferentismu“ a byl schopen trvat na svém názoru *osamocen*, hájit jej *proti všem*, což byla patrně vlastnost, ve které Masaryk spatřoval předobraz sebe samého.

Revoluci roku 1848 hodnotil Masaryk sice jako významný moment, kdy obrození dostalo politický smysl, zároveň se však podle jeho názoru jednalo o „nepříliš zdařilý revoluční pokus“. První politické vystoupení českého národa bylo podle Masarykova pohledu „divné a do jisté míry i směšné“, improvizované. Jasně se v něm projevovala absence národního programu. Přílišná politizace života se podle Masaryka v následujícím historickém období stala spíše neštěstím českého obrození. Masaryk litoval, že se takřka veškerá pozornost českých intelektuálních elit velmi rychle přesunula od kulturního pole k politice a národní otázka se z převážně osvětové záležitosti záhy stala otázkou moci. ⁴¹

V Masarykově historické argumentaci sehrávala jednoznačně negativní úlohu aristokracie. Vedle odkazů na znevlnění obyvatelstva v pozdním středověku lze tento postoj dokumentovat zejména na Masarykově přístupu k českým dějinám 19. století. Neslavnou roli sehrála podle Masaryka česká šlechta v revoluci roku 1848. Předcházejících fází národního obrození se aristokracie podle Masarykovy interpretace účastnila jen sporadicky, i když se přičiněním význačných obrozenců (Dobrovský, Palacký) podílela na financování některých aktivit. Jakmile národní obrození získalo politickou dimenzi, šlechta se zaktivizovala, neboť se tradičně považovala za ochránce české politické ideje. Masaryk odsuzoval, že právě tehdy Palacký začal podléhat aristokratickým vlivům, role šlechty v politické podobě hnutí převládla a celý program získal „nenárodní a protislovanskou“ povahu. Ve spojení s aristokratickým reakčním katolicismem tendoval podle Masaryka Palackého směr čím dál více k politickému konservativismu. Šlechta se držela nelidového programu a pozdější

⁴⁰ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 87, 96-97, 102-105.

⁴¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 123.

politický úpadek staročeské strany byl vyjádřením úpadku politického aristokratického vedení. Ve všech zemích, kde měla šlechta silnou pozici (Anglie, Německo, Rusko, Polsko, Maďarsko), se podle Masaryka intenzivně účastnila národních kulturních aktivit a národního života. V Rakousku však aristokracie stavěla pouze na dědičné moci a neměla skutečný politický vliv na lid. Staročeská strana se stávala čím dál více mluvčím výbojného klerikalismu a tím se stále víc dostávala do rozporu se svobodomyšlnými zásadami českého národa.⁴²

Národnostní idea a stát se podle Masaryka v průběhu vývoje v sociálním smyslu proměňovaly a šly k demokratizaci a zlidovění. Ze sociálního hlediska neměla proto národní politická reprezentace konce 19. století zahrnovat jen buržoazii (jak tomu bylo u staročechů a mladočechů), ale měla by se obrátit i k dělnické třídě, která se postupně emancipovala. Kdo nerozuměl „lidové politice“, ten podle Masaryka do politiky nepatřil.⁴³ Závazkem pro demokratizační úsilí vyplývajícím z odkazu minulosti byla v Masarykově vnímání sociální rovnost a odstranění zbytků aristokratické hierarchizace společnosti. Jednalo se o podmínky přerodu k plně demokratické formě společenského uspořádání, založené nikoliv na liberalismu či socialismu, ale na humanitě jakožto dědictví české reformace. Myšlenka rovnoprávnosti tvořila podle Masaryka integrální součást humanitní ideje. Rozřešení sociální otázky bylo v Masarykově vnímání historickým úkolem, jehož vykonáním je třeba „odčinit rok 1487“, znevolnění obyvatelstva a tudíž odklon od podstaty humanity.⁴⁴ Kontrast mezi „lidovostí“ a „aristokratičností“ v českém národním obrození demonstroval přitom Masaryk v historicko-argumentačním ohledu na rozdíl mezi Palackým a Havlíčkem. Havlíčkovo pojetí politiky bylo oproti Palackému demokratičtější a lidovější. Zatímco Palacký se zastával historických privilegií šlechty a o proletariátu hovořil zcela v duchu tehdejších zastánců buržoazie, Havlíček prosazoval všeobecné hlasovací právo.⁴⁵

Masaryk pod pojem národní obrození zařazoval celou epochu od konce 18. století až do své současnosti. Rozdíl mezi českým obrozením první poloviny 19. století a národním obrozením druhé poloviny století byl v Masarykově pojetí v jistém smyslu diferencí mezi akcentem českého národního hnutí na kulturní program (*nepolitickou politiku*), který byl charakteristický pro obrozence řádově před rokem 1848, a důrazem na negativně hodnocenou „politiku“, tedy v Masarykově vnímání „politiku dne“ či „politikaření“, jež představovala charakteristický rys druhé poloviny 19. století. Přibližně uprostřed 19. století podle

⁴² Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 100-101, 185-187.

⁴³ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 247-249.

⁴⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 219.

⁴⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 108-111.

Masarykova pojetí české historie zachyceného v textech k české otázce z 90. let 19. století pozvolna doznávalo pozitivní směřování národního obrození navazující na humanitní husitský a bratrský odkaz a nastávalo období, kdy v rámci formování masového národního hnutí došlo (podobně jako v případě úpadku husitství) k infiltraci negativních jevů do obrozeneckého myšlení. Je v této souvislosti příznačné, že Masarykova personifikace duchovních vzorů, charakteristická pro Masarykovo pojetí první poloviny 19. století, pomalu končila. Výrazných postav se podle Masaryka nedostávalo, dožívaly pouze osobnosti předchozího období jako Palacký. Pro období po smrti Palackého proto Masaryk zvolil v *České otázce* indiferentní označení a použil termín „časové směry a tužby“. Přejít k této dosud poslední čtvrté době národního obrození byl podle Masaryka charakterizován zahájením aktivní politiky ve Vídni a zkompletováním českého vzdělávacího systému založením české univerzity (1882). Jednalo se o období, kdy došlo k „myšlenkovému vyprázdnění“ obou hlavních proudů české politiky (staročeského i mladočeského) a k diferenciaci politické scény. Masaryk negativně hodnotil údajný přehnaný důraz na parlamentní politiku, kdy „drobná práce“ ustupovala do pozadí a pozornost národních vůdců i žurnalistiky se obrátila k Vídni, přičemž od politiky se očekávala veškerá spása národa. Politická reprezentace podle Masaryka ztrácela povědomí o obrozeneckých ideálech, které Kollár, Palacký a Havlíček budovali na základě humanitní filosofie.⁴⁶

Jako pozitivní bod v rámci období „časových směrů a tužeb“ Masaryk akcentoval otevření univerzity vyučující v češtině. V historicko-argumentačním ohledu v této souvislosti zdůraznil, že univerzita v historii již jednou (v předhusitské době) otevřela cestu k nové epoše a podle Masarykova názoru bylo pravděpodobné, že na konci 19. století tomu bude podobně.⁴⁷ Tento postoj z doby, kdy Masaryk již byl etablovaným univerzitním učitelem, přitom do značné míry kontrastoval s Masarykovou skepsí vůči institucionalizované podobě vzdělávání, charakteristickou pro Masarykovo mládí.⁴⁸

Do výkladu o období po roce 1882 Masaryk již silně zakomponoval vlastní životní boje, spory a cíle. Příznačně v té souvislosti podtrhl, že „obrozovací snahy české university“ se již brzy po jejím založení projeví ve sporu o Rukopisy, jehož podstata spočívala v boji o mravní ideál a svědomí národa. Vědeckým úkolem se podle Masaryka stalo nahrazení falešné

⁴⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 178, 187-188, 189.

⁴⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 158.

⁴⁸ Vondrák, V.: Docent Masaryk a naše první česká universita. In: *Masarykův almanach*. Vídeň 1925, s. 40-41: „Podle jeho [Masarykova] výkladu [z roku 1882] neměla již universita vůbec toho významu, kterého dříve nabyla... tvrdil, že již není universita výhradním střediskem vědy, že to mohou být i soukromníci“. Cit. dle Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou II*. Praha 2001, s. 317, 335; Doležal, J.: *Masarykova cesta životem, I*. Brno 1920, s. 31.

minulosti minulostí pravou a ve skutečnosti lepší, než se vlastenecké myšlení hájící Rukopisy domnívalo. Spor nespočíval jen v otázce Rukopisů, nýbrž šlo podle Masaryka o mnohem více, o obecnější problém svobody myšlení.⁴⁹

Hlubší interpretace Masarykova pojetí období „časových směrů a tužeb“ ukazuje, že úpadek národního obrození nebyl přes Masarykovu kritiku „politické politiky“ důsledkem politizace elit, nýbrž vyplýval spíše ze zmasovění českého národního hnutí. Deklarace příslušnosti k českému národu se oproti první polovině století, kdy působila zaníceným vlastencům sociální stigmatizaci, stávala náhle možným prostředkem a postupně dokonce předpokladem sociálního vzestupu. Národní hnutí náhle zaplavili oportunisté a kariéristé, kteří jej během několika desetiletí prakticky ovládli a učinili z původního obrozeneckého programu první poloviny století obsahuprázdné floskule. Kariéristé přejali pojmový aparát obrození i jeho cíle, diskreditovali je však tím, že z nich učinili povinnou frazeologii, povinná hesla, jejichž plané provolávání se stalo bernou mincí při odlišování vlastenců a odrodilců. Upadl přitom zřetel k otázce, jestli tato hesla, původně jistě významné cíle českého obrození první poloviny století, nejsou za nové situace již dávno naplněna či neztratila na relevanci. Nejcharakterističtější pozici v tomto směru podle Masaryka zaujala neustále opakovaná obrana údajně ohrožené češtiny, ačkoliv čeština si zásluhou obrozenců (a nikoliv nových kariéristických národovců) svou pozici již dávno zajistila. Z vlastenectví se podle Masaryka stala sociální póza, která s odkazem na trpící vlastence první poloviny století prohlašovala sebe samu za projev hrdinství v době, kdy provolávání vlasteneckých frází bylo daleko spíše povinnou normou vyjadřování ve společnosti než projevem odvahy.⁵⁰

Hrozba nového úpadku následujícího po vzvodu obrození první poloviny 19. století byla v Masarykově výkladu evidentní paralelou k již jednomu nastalému „temnu“. Jeho nebezpečí bylo v českých dějinách latentně přítomno kvůli slabším charakterovým stránkám českého národa, které tvořily v Masarykově pojetí odvrácenou stranu mince vůči směřování k humanitě. Masarykovu pojetí druhé poloviny 19. století a zvláště jeho konce (tedy období formulace české otázky) však nelze přiřadit negativní přívlastek podobně, jako tomu bylo při Masarykově hodnocení českého raného novověku. Daleko výstižnější charakteristiku vyjadřující Masarykův postoj nabízí termín ohrožení – ohrožení znovuoživených ideálů husitství a bratrství, jež dosáhly naplnění v českém obrození první poloviny století. Druhá polovina 19. století měla v Masarykově interpretaci velký dějinný význam, neboť byla údajně časem volby, rozcestníkem dalšího vývoje. Tento Masarykův přístup, ovlivněný

⁴⁹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 159-160.

⁵⁰ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 243, 251 – 254.

programovými cíli, byl již přirozeně značně účelový a zideologizovaný. Na základě historicko-argumentačního pohledu přitom Masaryk nepřipouštěl kompromis mezi vyzdvihovaným humanitním posláním českých dějin a jeho případnými alternativami, „buď chceme a budeme žít podle těch Chelčických, Husů, Komenských anebo ne, buď chceme být opravdovými, nebo – tertium non datur“.⁵¹

V průběhu času se Masarykovy akcenty ve vztahu k historickému období druhé poloviny 19. století proměňovaly. Oproti kritice vnitřního českého vývoje a poukazům na možné vnitřní zdroje úpadku, které charakterizovaly Masarykův přístup k české otázce v 90. letech 19. století, začal Masaryk od počátku 20. století výrazněji poukazovat na nedobrou pozici českého národa v Rakousku-Uhersku a zvláště na pozvolné historické mizení autentické rakouské identity, kterou by český národ mohl přijímat za svou. Nahrazování nadnárodní rakouské identity identitou rakousko-německou podle Masaryka nutně vedlo k odcizování českého národa i jiných neněmeckých národů vůči podunajské monarchii a k permanentní opozici vůči státu. Proměna Masarykova nazírání na dějinný vývoj druhé poloviny 19. století přitom nápadně korespondovala se změnou Masarykových akcentů ve vztahu k periodě raně novověkého úpadku – původní silný důraz na vnitřní české příčiny negativních historických jevů byl nahrazován vyzdvižením vnějších okolností a vlivů, přicházejících z vídeňského centra.⁵²

Dmowski

Dmowského metodologický a filosoficko-historický přístup k polským dějinám se zakládal na třech základních předpokladech vyplývajících ze srovnání Poláků a dalších evropských (příznačně zvláště velkých západoevropských) národů. (1) Polské dějiny pokládal

⁵¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 118.

⁵² V komplexní podobě srov. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 120-127, 144-160. V dílčím zachycení Masaryk, T. G.: *Nezávislé Čechy*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 64; Masaryk, T. G.: *Degenerace Habsburků a Rakouska*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 103-113; Masaryk, T. G.: *Odhalení o Rakousku*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [Weekly Dispatch, 29. 10. 1916], s. 263-265; Masaryk, T. G.: *Pangermanismus a východní otázka*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1916], s. 239-240; Masaryk, T. G.: *Rakousko v úzkých*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The Daily Graphic, 25. 4. 1917], s. 81-82; Masaryk, T. G.: *Osud Rakouska. Žádné vyhlídky na separátní mír*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Pall Mall Gazette, 3. 5. 1917], s. 89-90; Masaryk, T. G.: *Austria infelix*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 3. 5. 1917], s. 91-95; Masaryk, T. G.: *Čechy a evropská krize*. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 25. 1. 1917], s. 28-38; Masaryk, T. G.: *Delenda est Austria!* In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Russkaja Volja, 4. 1. 1917], s. 12-16. Srov. též blíže zde, s. 143-144, 145, 154, 157, 159, 169-170.

Dmowski ve srovnání s historií západoevropských národů za relativně krátké. (2) Ve srovnání se západoevropskými národy byly polské dějiny podle Dmowského rovněž méně jednoduší, působily spíše fragmentárním dojmem. Fragmentace polských dějin měla poté několik základních dimenzí. (a) Nevytvořilo se kontinuitní („konzervativní“) myšlení. Chyběla pevná monarchická a státní idea, historické instituce, o něž by se kontinuitní „konzervativní“ myšlení mohlo opřít. (b) Polské dějiny se vyznačovaly spíše partikularismem a šlechtickým anarchismem. (c) Rovněž církve nemohla tak dobře sehrát jednotící úlohu jako na Západě, protože polská církev byla historicky mladší a křesťanství nebylo v polské společnosti tak hluboce zakořeněno. Polské dějiny se v důsledku toho vyznačovaly (3) četnými změnami národního údělu a tím i (4) změnami vlivů, které stály u zrodu „politických instinktů“ (zde měl Dmowski evidentně na mysli polohu Polska na civilizačním pomezí Západu).⁵³

Mezi země, které prošly srovnatelným historickým vývojem jako Polsko, zařadil Dmowski v období první světové války české země, Uhersko či Rusko. Tyto země nestály podle Dmowského ve své historii na tak pevných základech jako západoevropské státy a jejich dějiny se vyznačovaly diskontinuitním historickým vývojem, pro který byla charakteristická epocha raně novověké dezorganizace – v Polsku počala tato dezorganizace v 17. století a trvala okolo 150 let.⁵⁴

Historický vývoj Polska podle Dmowského pohledu formulovaného v předválečném období a v zásadě zastávaného i později ukazoval, jak se polská otázka postupně stala nesmírně složitou a těžko řešitelnou spleť problémů. Několikrát v historii se Polsko rozpadlo (konkrétní případy rozpadu Dmowski v tomto ohledu nepojmenoval) a zažilo četné teritoriální posuny. Polský postup na východ v raném novověku byl vyvažován územními ztrátami starých středověkých polských území na západě.⁵⁵ Faktory jako spletitost, složitost, fragmentace či poloha na pomezí civilizačních vlivů činily proto podle Dmowského polské dějiny výjimečnějším a specifitějším případem, než byly dějiny jiných evropských národů, včetně dějin dalších zemí střední a východní Evropy, jejichž průběh byl v Dmowského nazírání polskému vývoji podobný (české země, Uhry, Rusko). Dmowski v této souvislosti zastával tezi o výjimečnosti polského historického údělu. Zdůrazňoval velmi často „zvláštní vlastnosti politického života“ a „zvláštního ducha polského národa“, který z atypického průběhu dějin způsobovaného geografickou polohou vyplýval. Nápadně často se v tomto kontextu v Dmowského spisech vyskytoval obrat „není snad jiného národa, který by...“,

⁵³ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.) Częstochowa 1938 [1914], s. 6-9.

⁵⁴ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 56.

⁵⁵ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 8-11.

přičemž následně Dmowski doplňoval nejrůznější atributy, nejčastěji však „není snad jiného národa, jehož historické osudy (*koleje dziejowe*) a současné postavení by byly tak komplikované“.⁵⁶

Polská historická výjimečnost byla v Dmowského pojetí v první řadě jinakostí oproti vývoji dalších evropských národů a představovala pro Dmowského metodologický klíč k pochopení problémů, se kterými se polská společnost počátku 20. století potýkala. Z hodnotového hlediska byla tato výjimečnost neutrální nebo sehrávala kritickou funkci. Neměla v Dmowského pojmání pozitivní konotace ve smyslu nadřazenosti. Dmowski sice doufal, že v budoucnosti se Polákům „na základě výtvarných civilizací získaných od jiných národů“ a pomocí některých specifických historických zkušeností podaří dosáhnout nových obzorů v etice a politice a „polský národ bude schopen získat poznatky pro jiné nedostupné“.⁵⁷ Zároveň však podle Dmowského nebylo na začátku 20. století možné omlouvat nedostatky polské současnosti specifiky polského historického vývoje a už vůbec vychvalovat tato historická specifika jako národní jedinečnost. Neméně škodlivé by ale podle Dmowského bylo opomíjení polských specifík při uvažování o polské identitě a budoucnosti Polska, neboť před historickým vývojem nelze zavírat oči.⁵⁸

Dmowského periodizace polských dějin postihnutebná v ucelené podobě až v Dmowského poválečných textech členila polský historický vývoj na středověké období do vzniku Polsko–litevského státu, období od přelomu 14. a 15. století do zhroutení Rzeczypospolité v druhé polovině 18. století, záborovou epochu přibližně do polského povstání roku 1863 a moderní dobu až do Dmowského současnosti.

Polské dějiny podle Dmowského začaly utvořením silného středověkého polského státu, který zamezil východní expanzi největší středověké mocnosti (Svaté říše římské) a vytvořil „vlastní typ civilizace“ postavené na latinských základech, aby následně „zahradil cestu potopě z východu“ (Dmowski měl očividně na mysli mongolskou expanzi) a „zasadil západní civilizaci v rozlehlých oblastech na východě“. Dějinami polské státnosti se podle

⁵⁶ Srov. Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 54.

⁵⁷ Pozitivním výsledkem zvláštností polského historického vývoje byla podle Dmowského silná tematizace národnostní otázky v politickém myšlení. Dmowski pokládal Poláky za „nejnárodnější mezi národy“. Z dlouhodobého útlaku, jemuž byl polský národ podroben, vyplynula podle Dmowského názoru větší nutnost uvažovat nad národní existencí než u jiných národů. V Polsku byly v důsledku toho vydány rozsáhlé a četné „vlastenecké básně, jaké nemá žádný jiný národ a jejichž síla a hloubka lásky k vlasti nenachází v žádné jiné literatuře sobě rovných příkladů“. Ve vývoji národnostní ideologie podle Dmowského národ nezávislého státu vcelku logicky předběhl velké státní národy – u italských či francouzských národně orientovaných autorů se proto mnohé myšlenky tematizované v Polsku již před delším časem objevily teprve v nejnovější době. Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 141-142; Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 33-41.

⁵⁸ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 26-32.

Dmowského prolínalo tušení, že Polsko ve své geografické pozici na pomezí západního civilizačního okruhu (kde neustále hrozila západní i východní expanze) musí být buďto velkým a silným státem s vlastní civilizací, nebo je odsouzeno k zániku. Povědomí o tom, že Polsko musí být velkým státem, vzniklo podle Dmowského již v raně středověkém „Polsku Boleslavů“ (11. století – počátek 12. století).⁵⁹

Polsko podle Dmowského po tisíc let představovalo hlavní překážku německých ambicí. Na severní a východní hranici německých etnických území byl stát Piastovců jedinou silou, která byla schopna zastavit německý postup.⁶⁰ Středověké piastovské Polsko se snažilo mocnému soupeři na západě kulturně vyrovnat a od přijetí křesťanství v 10. století se rychle civilizovalo. V raně jagellonském období (které Dmowski na rozdíl od 17. a 18. století hodnotil pozitivně) se Poláci v 15. století podle Dmowského kulturně vyrovnali evropskému Západu a Polsko představovalo významné ohnisko západní civilizace.⁶¹

Oslabení Svaté říše římské a vítězství Polska nad Řádem německých rytířů v 15. století umožnily podle Dmowského Polsku v jagellonském období obrátit pozornost k východu. Polsko v tomto dějinném kontextu začalo svou roli interpretovat jako úlohu obránce Evropy proti východnímu barbarskému nebezpečí a tato interpretace přetrvávala až do 19. století. Jagellonský postup na východ znamenal šíření vyšší kultury v litevských a ruských oblastech, kde se polština stala jazykem vyšších společenských vrstev, šlechty a měšťanstva. Jagellonci však podle Dmowského učinili geopolitickou chybu, když nevěnovali dostatečnou pozornost západu a zvláště baltskému pobřeží. Orientace na východní expanzi měla dva negativní důsledky: (1) Stará piastovská teritoria na západě byla poněmčena a němčina zde začala sehrávat roli nositele vyšší kultury, kterou polština zaujímal na východ od středověkých polských sídelních teritorií. (2) Jakmile bylo Polsko vtaženo do válek s východem, „snížilo se postupně kulturně na úroveň svých protivníků“.⁶² Když jagellonské Polsko zaujímal nejistou pozici na Baltu, nemohl mu extenzivní teritoriální rozmach na východě pomoci k hospodářskému a společenskému rozvoji – jagellonská východní politika odsoudila stát k budoucí roli německé periferie.⁶³ Z Polska se pozvolna stával „malý“ stát, i když formálně zatím zahrnovalo obrovská teritoria. Skutečně „malý“ (slabý) stát následně z Polska učinil přechod moci z krále na amorfní třídu šlechty a vznik „šlechtické demokracie“, kdy se podle Dmowského právo veta vůči usnesení sejmu ze strany

⁵⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1924], s. 23-26, 33.

⁶⁰ Dmowski, R.: *Polityka międzynarodowa w dobie obecnej.* In: Dmowski, R.: *Pisma VIII.* Częstochowa 1938 [1932], s. 136.

⁶¹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 239.

⁶² Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 239.

⁶³ Dmowski v této souvislosti užíval německý termín *Hinterland*, tedy doslova zázemí.

kteréhokoliv na sněmu zúčastněného šlechtice (*liberum veto*, od poloviny 17. století) transformovalo v právo svobodné konspirace jednotlivce proti státu a státnímu zájmu. Polsko upadalo společensky i hospodářsky a při své ohromné rozloze neměl polský stát žádný vliv na to, co se okolo něj dělo. Politika Rzeczy pospolitité nesledovala podle Dmowského cíl jasných, hajitelných, geopoliticky oprávněných hranic a byla zcela nekonekventní.⁶⁴ Trojí dělení Polska bylo jen konečným důsledkem tohoto dlouhodobého vývoje.⁶⁵

Úpadek raně novověkého Polska měl v Dmowského pojetí vedle geopoliticky podmíněných aspektů vyplývajících z chybné orientace expanze na východ i sociálně-historicky podmíněný rozměr, který Dmowski zachytil již na počátku 20. století v práci *Myśli nowoczesnego Polaka*. „Polská rasa“ podle Dmowského sice v raném novověku vytvořila velký a po dlouhou dobu obávaný stát, jehož moc se projevovala ve všech ohledech, jeho „duchovní základy“ byly ale nevalné. „Šlechtická kultura“ Rzeczy pospolitité sehrála v polských dějinách ambivalentní roli, s průběhem času byly však důsledky působení šlechty čím dál negativnější. Na jedné straně šlechta v jagellonské době „asimilovala prvky přinesené z Itálie a v 18. století je osvěžila francouzskými vlivy“, na druhé straně ale „zůstala barbarskou, zastavila další rozvoj domácího kulturního potenciálu a úroveň lidových mas posunula dokonce zpět“. V poněkud nacionalistickém duchu Dmowski konstatoval, že Polsko „vytvořilo“ litevskou a ruskou šlechtu dříve, než se tyto oblasti samy byt' i jen v nejmenším civilizovaly a získaly zásady politické kultury. Polská šlechta následně nedostatečně bránila své zájmy, vliv nové východní aristokracie se brzy vyrovnal významu jejího polského protějšku a přerostl Polákům přes hlavu. Litevci záhy dosáhli převahy a „obrátili polskou pozornost k východu, ke stepím, odtahovali ho od západu a od moře“, prosadili církevní unii⁶⁶ a tím i „fikční katolicismus“. Polská šlechta představovala v důsledku toho zcela odlišnou společenskou kategorii než šlechta jiných národů. Vytvořila stát na samé hranici civilizace a k získání nezávislého panství jí pomohla slabá pozice měšťanstva, kterou způsoboval fakt, že většina městského obyvatelstva pocházela z Německa a nebyla ještě tak pevně svázána se zemí.⁶⁷

Slabá pozice měst byla podle Dmowského jedním z faktorů, které v raném novověku zabraňovaly modernizaci Polska. Dominantní pozici šlechty vůči městům spojoval Dmowski s rolí židovského etnika ve městech, které v kontextu Dmowského antisemitského uvažování

⁶⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.) Czesłochowa 1937 [1924], s. 23-26, 33.

⁶⁵ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1938 [1908], s. 8-11.

⁶⁶ Brestská církevní unie z roku 1596 mezi katolíky a rusínskou pravoslavnou církví stála u počátků tzv. uniatského (řeckokatolického) vyznání, které se sice začlenilo do katolické církve, ponechalo si ale byzantský ritus.

⁶⁷ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 66

schrávalo rozvratnou úlohu. Tento aspekt Dmowski exponoval zvláště v poválečném období, kdy se v jeho myšlení zintenzivňoval antisemitský prvek. Židé na rozdíl od evropského měšťanstva neměli politické ambice a jejich cíl spočíval podle Dmowského pohledu pouze v materiálním vykořisťování země. Rostoucí vliv židovského etnika v Polsku byl podle Dmowského dán především vnitřními faktory, které vyplývaly z podstaty polské společnosti jako takové, totiž z malé početnosti polského měšťanstva, nevzdělanosti polského rolníka a společenské demoralizace šlechty. Šlechta se podle Dmowského v průběhu dějin čím dál více odvracela od půdy a tím i od země, znevažovala práci rolníka a její jediné úsilí směřovalo k získání byrokratických postů. Polské židovské etnikum podle Dmowského žilo s aristokracií v symbióze a právě díky němu byla šlechta schopna pozici měst zcela zničit i přesto, že vzhledem k rozvoji obchodu by byl pozdější rozmach měšťanské vrstvy přirozený, nutný a za „normálních“ podmínek nevyhnutelný.⁶⁸

V době, kdy se v západní Evropě postupně stíraly rozdíly mezi privilegovanými „historickými“ vrstvami (aristokracií) na jedné straně a neprivilegovaným obyvatelstvem na straně druhé, kdy obyvatelstvo měst i venkova dostávalo pozvolna šanci na sociální vzestup na základě vlastní pracovitosti a úsilí a docházelo k barvitě sociální diferenciaci, prohlubovala se v Polsku podle Dmowského propast mezi aristokracií a lidem. Sociální struktura se nediferencovala, nýbrž pouze polarizovala. V Polsku v průběhu několika staletí zanikly celé společenské vrstvy a sociální skladba polské společnosti se zjednodušila. Zůstal pouze poddaný lid a šlechta, měšťanstvo (buržoazie) zaniklo a jeho místo zaujali již zmiňovaní negativně hodnocení Židé. Sociální propast mezi aristokracií a ostatním obyvatelstvem představovala podle Dmowského v sociálním ohledu hlavní příčinu toho, proč se značně početný a jinak kulturně vyspělý polský národ svým významem v evropském kontextu dostal na úroveň významu malých národů, a posléze v 19. století dokonce až na úroveň nedávno zrozených „nehistorických“ etnik.⁶⁹

V sociálně darwinistickém duchu Dmowski naznačil, že šlechta žila v raně novověkém Polsku v nepřírodných podmínkách, které od ní nevyžadovaly přílišné úsilí a přispívaly k národní degeneraci signalizované neschopností boje. Rysem epochy se stával partikularismus. Ten na jedné straně opomíjel zájmy státu, na druhé bránil vyniknutí a rozvoji

⁶⁸ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 53; Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 166-171.

⁶⁹ Dmowski, R.: *O bankructwie metody konserwatywnej w polityce galicyjskiej*. In: Dmowski, R.: *Pisma IV*. Częstochowa 1938 [1914, publikováno jako dodatek k práci Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*], s. 164.

individuality - v Polsku absentovala autentická „společnost“ a v souboru sociálně izolovaných jednotek nemohly v důsledku toho vyniknout záslužné činy jednotlivce.⁷⁰

V době šlechtické politické dominance se charakter vládnoucí třídy podle Dmowského přenášel na veškeré obyvatelstvo. Psychologie a charakter polské šlechty zanechaly přes měnící se podmínky a tím i přes proměny národní povahy na národní svébytnosti významné stopy, neboť „všechny živly se ne z vlastní vůle připodobňovaly šlechtě“. V důsledku absence rozvoje neprivilegovaných vrstev obyvatelstva zůstala v době úpadku Rzeczypospolitej velká šlechta načas jediným skutečným nositelem kultury a představovala pro nepočetné měšťanstvo prakticky výhradní sociální a kulturní vzor. Měšťanská kultura sice existovala a byla podle Dmowského v některých ohledech vyspělejší než kultura aristokratická, malá početnost příslušníků spolu s ekonomickou slabostí jí však zabránila, aby hrála větší roli. V 19. století, kdy byla na Západě všeobecně přijata měšťanská kultura „práce, úsilí a závazků“, přiklánělo se polské měšťanstvo stále (ba snad dokonce čím dál více) k historicky přežitě „velkošlechtické“ kultuře, která v kontextu 19. století dostávala karikaturní podobu „neplodného estetismu, intelektualismu a neschopnosti činu“. Velkošlechtická kultura v moderní epoše vzdalovala Polsko od „moderní civilizace“ a její zánik představoval podle Dmowského podmínku modernizace Polska.⁷¹

Dmowského postoj k roli polského stavovského státu a jeho svébytných rysů při úpadku Polska a zániku nezávislého státu nebyl úplně jednoznačný a je patrné, že Dmowski v tomto směru nezastával žádný „silný“ celoživotně prosazovaný názor. Zatímco na počátku 20. století Dmowski období trvání stavovského státu chronologicky ani kvalitativně příliš nediferencoval, za války a po jejím skončení podtrhl modernizační náboj reforem z epochy sklonku Rzeczypospolitej a zdůraznil výrazněji úlohu cizí expanze při pádu polského státu. Z geopolitického hlediska byla podle Dmowského názoru formulovaného uceleně během první světové války slabost Polska jen jednou z příčin jeho rozpadu. Důležitou roli sehrála i skutečnost, že na západ i na východ od polských území vyrostly v 18. století dva silné autokratické režimy (Rusko, Prusko). Polsko se této situaci sice snažilo přizpůsobit, protože však bylo „parlamentním státem“, bylo rozhodování pomalejší a méně efektivní než v Prusku a Rusku. Propuknutí Francouzské revoluce poté způsobilo, že se polská otázka dostala do stínu revolučních událostí a zániku geograficky rozsáhlého polského státu ve středovýchodní Evropě (tedy události zcela měnící evropské geopolitické poměry) si v západní Evropě

⁷⁰ Partikularismus byl v Dmowského vnímání odlišný od pozitivně konotovaného individualismu. Individualismus znamenal umožnění vyniknutí jedince v rámci společnosti, partikularismus nezájem o cokoliv, co přesahuje individuální zájmy jednotlivce.

⁷¹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 47-51, 56-57.

prakticky nikdo nepovšiml, což by za odlišných okolností nebylo možné. Zničení Polska, respektive získání části polských teritorií, dodalo podle Dmowského názoru Prusku dostatečnou sílu k ovládnutí Německa. Koexistence pruské hohenzollernské moci a nezávislého Polska byla z geopolitického hlediska nemožná – buďto muselo Prusko zůstat malým státem v rámci německého světa a Polsko nezávislým státem, nebo muselo Polsko zaniknout a poté se mohlo Prusko stát evropskou velmocí a vůdcem Německa. Dmowski tento svůj postoj podpíral tvrzením, že Bismarck pokládal ve svých pamětech (kniha *Gedanken und Erinnerungen*, Myšlenky a vzpomínky, 1898) za jeden z hlavních cílů německé politiky co možná nejdelší pozdržení se polské otázky na evropské scéně a za tímto účelem prosazoval germanizaci polských provincií.⁷²

Dělení Polska na konci 18. století nebylo v Dmowského pohledu zastávaném za první světové války vyvrcholením epochy dezorganizace, neboť přišlo právě v momentě, kdy dezorganizace končila a kdy se v Polsku začaly prosazovat velké reformy prosazované šlechtickým parlamentem.⁷³ Interpretace Dmowského slov může být i taková, že k dělení Polska došlo právě proto, že hrozilo překonání vnitřního chaotického stavu, což okolním velmocím nemohlo vyhovovat. Zrod reforem a ústavního pořádku na samém sklonku existence Rzeczypospolitej hodnotil Dmowski jednoznačně pozitivně a vyzdvihoval je jako významné milníky na cestě k demokracii a modernizaci země, i když společenský systém Rzeczypospolitej nadále podroboval kritice.⁷⁴ Zaváděné reformy byly podle Dmowského jistě demokratizační, avšak oproti západoevropskému vývoji měla tato polská „revoluce“ značně konzervativní, šlechtický, specificky polský charakter. Polsko představovalo na mapě Evropy zvláštní obraz kombinace konzervativního a liberálního přístupu ke světu. Ideu demokracie a revoluce zde propagovala aristokracie, tedy společenská vrstva, která byla na Západě záštitou konzervativismu. Výrazy demokracie a revoluce proto v polském pojetí formulovaném aristokratickými kruhy získávaly zcela odlišnou náplň než v západoevropském kontextu.⁷⁵ Tento fakt však Dmowski nehodnotil nikterak negativně. Domníval se, že polská cesta k modernizaci nemohla být kvůli odlišné historické zkušenosti a rozdílné společenské struktuře totožná se západoevropskou, přičemž kopírování západoevropského modelu by se stalo pouhou karikaturou modernizace, přijetím vnější formy, nikoliv vnitřní transformací.

Samotný fakt trojího dělení Polska byl v Dmowského historickém myšlení zastoupen poměrně málo. Dmowski kladl důraz spíše na dlouhodobý vývoj, předpoklady historických

⁷² Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 56, 68-69.

⁷³ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 56.

⁷⁴ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesťochowa 1938 [1908], s. 240, 242.

⁷⁵ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Czesťochowa 1938 [1914], s. 6-9.

událostí a tedy na pozvolnou, na první pohled málo viditelnou historickou transformaci. V tomto kontextu Dmowski zdůrazňoval, že kladně hodnocené pokusy o reformy a modernizaci pokračovaly i po zániku nezávislého polského státu a z tohoto důvodu vnímal polský historický vývoj řádově mezi lety 1780-1830 vcelku pozitivně.⁷⁶ Progresivní epocha zahájená přijetím konstituce 3. května (1791) pokračovala podle Dmowského po dělení Polska v Napoleonem zřízeném Knížectví varšavském (1807-1813) a následně i v Kongresovém království před rokem 1831. Podle Dmowského hodnocení se tehdy Polsko dostalo „na úroveň doby“.

Jádro Dmowského historické argumentace dotýkající se záborového období polských dějin představovalo pochopitelně dění v největším, ruském záboru, který Dmowski pokládal za geografické i symbolické jádro polské otázky. Kongresové království ovládané Ruskem se podle Dmowského před rokem 1831 vyvíjelo zdárněji než zbylé dva zábery. Po vídeňském kongresu se těšil ruský zábor relativní autonomii, uchovával užší styky se západem než zbylé dva zábery a celková úroveň politického myšlení v něm byla vyšší. Pruský zábor byl relativně malý a narážel od samého počátku na silné germanizační tlaky. Dmowski však oceňoval, že se právě zde po selhání povstání roku 1831 zformovalo centrum národního života a vznikaly předpoklady pro drobnou, intenzivní práci, pro národní hnutí zdola. Ty se v posledních desetiletích 19. století projeví v tamním úspěšném národním hnutí, jež z pozice malého národa dokázalo odvrátit nebezpečí germanizace.⁷⁷ Kritické bylo již od předválečného období Dmowského hodnocení vývoje v rakouském záboru během první poloviny 19. století. Dmowski zdůraznil, že Halič byla odtržena od Polska již při prvním dělení roku 1772 a nepodílela se tak na rozdíl od pozdějšího ruského záboru na reformních snahách, zůstala pod panstvím aristokracie a tamější vývoj směřoval k vyhocenému třídnímu konfliktu mezi šlechtou a rolnictvem, který štěpil národ. Na východě Haliče se rovněž zrodilo podle Dmowského interpretace umělé ukrajinské (rusínské) národní hnutí, podporované vídeňským politickým centrem, jež Dmowski v historickém ohledu označoval jako „Metternichův vynález“.⁷⁸

Za negativní důsledek dělení Polska pokládal Dmowski zrod politicky laděného litevského národního hnutí. Dmowski rozlišoval kulturní a politický rozměr litevského národního hnutí. Litevský národ v kulturním smyslu pokládal Dmowski za přirozený výsledek

⁷⁶ Dmowski, R.: *Doktryna i realizm w polityce*. In: Dmowski, R.: *Pisma, III. Częstochowa 1938 [1904]*, s. 215.

⁷⁷ Vývoj polského národního hnutí v pruském (německém) záboru byl Dmowskému celkově nejsympatičtější. Dmowski si cenil úsilí tamních polských vlastenců, kteří se nemohli spoléhat na extenzivní faktory (početnost obyvatelstva, velikost teritoria) a byly v rámci Pruska (Německa) skutečnou menšinou, což je podněcovalo k intenzifikaci práce.

⁷⁸ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 240, 242.

vývoje a domníval se, že za předpokladu zachování Rzeczypospolite by se litevština prosadila jako jeden z národních jazyků. V tomto kontextu Dmowski požadoval, aby litevština a litevská kultura byly studovány jako nedílná součást polské národní kultury („je třeba spojovat to, co se nepřátelé snaží rozdělit“). Politický litevský národ však podle Dmowského vznikl následkem rozpadu Rzeczypospolite - kdyby se stát nerozpadl „nikoho by ani nenapadlo zabývat se utvářením [nějakého] litevského národa“. Myšlenka politizace litevského národního hnutí se podle Dmowského zrodila „v hlavách nepřátel Polska a Litvy“. Rané litevské národní hnutí (chronologicky nezařazené) tak vzniklo podle Dmowského z popudu Ruska, které chtělo oslabit polské ambice.⁷⁹

Negativně hodnocené období polských dějin začalo v Dmowského vnímání roku 1831 a vnitřní vývoj byl přitom větším problémem než tlak ze strany záborových mocností. Období „mezi polskými povstáními“ (1831 a 1863-1864) znamenalo v Dmowského interpretaci odklon polského historického vývoje od linie evropských dějin. Konstituce z 3. května 1791 údajně nenalezla pokračovatele, na místo ní nastoupil povstalecký program a povstalecká rétorika hrdé šlechty, která podle Dmowského názoru představovala anachronický politický program odpovídající mentalitě předmoderní epochy, neměla naději na úspěch a svědčila o malé politické orientaci polských představitelů v moderní politice.⁸⁰ V Polsku podle Dmowského názoru mizelo zdravé soupeření dvou politických proudů (liberálního a konzervativně-národního) zahájené slibně koncem 18. století. Místo něj nastoupila snaha šlechty o napodobování západoevropského liberalismu, kterou sdílela šlechta s demokraty stojícími vůči ní v opozici.⁸¹ Konzervativní myslitelé sice postupně pochopili příčiny úpadku Rzeczypospolite, studovali ale pouze jejich historickou podobu a nevyvodili ze svého poznání žádné důsledky pro přítomnost – typickým vzorkem tohoto vývoje se podle Dmowského posléze stala tzv. krakovská škola.⁸²

⁷⁹ Dmowski, R.: *Kwestja litewska*. In: Dmowski, R.: *Pisma, III*. Czestochowa 1938 [1895], s. 32-41. Litevští vlastenci byli podle Dmowského v počáteční fázi hnutí proruští, brzy ale poznali, že je Rusko pouze zneužívá k realizaci svých mocenských pretenzí. V litevském hnutí přelomu 19. a 20. století Dmowski rozlišoval dva směry – konzervativní a radikální. Konzervativní proud reprezentovaný duchovenstvem zakládal svůj program na „tradici společné Polákům a Litevcům“ a byl tudíž Dmowskému bližší. Radikálové naproti tomu zaujímalí protipolské postoje – příčinou byla podle Dmowského špatná znalost polských záležitostí a pojmání problematiky na základě stavovského antagonismu.

⁸⁰ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 104-105.

⁸¹ Dmowski zde měl na mysli dva proudy polského politického myšlení rozvíjející se po porážce povstání z roku 1831. První byl reprezentován „bílymi“ pod vedením Adama Jerzyho Czartoryského (1734-1823). Druhý reprezentovali tzv. rudí v čele s historikem Joachymem Lellewalem (1786-1861).

⁸² Krakovská historická škola se zformovala v druhé polovině 60. let 19. století. Její reprezentanti se stavěli proti lellewelské skupině historiků, jež svou koncepci polských dějin zakládala na vyzdvihování polského stavovského státu a Rzeczypospolite. Představitelé krakovské školy se naproti tomu domnívali, že rozvrat Polska byl způsoben především vnitřními nedostatky v rámci polského státu.

Obě polská povstání (1830, 1863) přinesla podle Dmowského výkladu při velkých ztrátách na polské straně užitek výhradně cizím zájmům. První z nich bylo revoltou, která zachránila revoluci v západní Evropě před rusko-pruskou intervencí. Když nic jiného, toto povstání alespoň nesloužilo zájmům nepřátel Poláků. Druhé povstání však představovalo naprosté fiasko, a to i v mezinárodně-politickém ohledu, neboť podle Dmowského umožnilo Prusku, aby od sebe oddálilo Francii a Rusko a samo se sblížilo s Ruskem, pochopitelně ke škodě Poláků. V důsledku druhého polského povstání polská otázka, jež byla dosud otázkou evropského rozměru, zmizela z mentální mapy Evropy.⁸³

V mezinárodně politickém ohledu docházelo podle Dmowského v období po posledním polském povstání roku 1864 k čím dál hlubší degradaci polské otázky. V evropském veřejném mínění přestala být tehdy polská otázka pokládána za záležitost mezinárodní politiky a začala být pozvolna pojímána jako vnitřní záležitost jednotlivých záborových mocností. Polská teritoria nebyla nadále vnímána jako stát a stávaly se z nich pouhé regiony. V zahraničí se na existenci Polska postupně zapomínalo.⁸⁴ Dmowského postoj k příčinám tohoto jevu byl však poněkud ambivalentní – na jedné straně Dmowski tvrdil, že poslední polské povstání „na čtyřicet let pohřbilo polskou otázku“, na druhé straně ale zdůrazňoval, že podstatnou roli v mizejícím zájmu Evropy o polskou otázku sehrávaly vnější okolnosti, které Poláci nemohli nijak ovlivnit. Polská povstání byla podle Dmowského pohledu ve své době Evropou vnímána nejen jako boj o bytí a nebytí polského státu, ale rovněž jako obrana moderních evropských institucí proti „východu“. Po geopolitických změnách, které v Evropě nastaly v druhé polovině 19. století, „východ“ přestal být nebezpečným a hlavním zdrojem obav se stala německá Střední Evropa (Mitteleuropa), paralela ke středověké Svaté říši římské. Polské pokusy stavět hradby proti „východu“ ztrácely pro Evropu na aktualitě.⁸⁵

Po porážce povstání roku 1864 ztratili podle Dmowského Poláci víru v sebe samé. Dmowski povstání konotoval s „krachem národního ducha“ a negativně vnímal sílící pronikání „cizích myšlenkových přístupů“ (pozitivismus, materialismus, ateismus) do Polska. Samo povstání v letech 1863-1864 podle Dmowského oslabilo vliv polské civilizace na Litvě a ve východních oblastech a zvýraznily se rozdíly mezi západním a východním Polskem, které se později naštěstí opět začaly stírat.⁸⁶ Polská politika po porážce povstání se podle Dmowského podání vyznačovala nedostatkem koordinace, nekonekventností, neuznáváním

⁸³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1924], s. 61-62.

⁸⁴ Dmowski, R.: *Przewroty.* In: Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka.* Wrocław 2002 [1933], s. 89.

⁸⁵ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908] s. 239.

⁸⁶ Dmowski, R.: *Przewroty.* In: Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka.* Wrocław 2002 [1933], s. 90-92.

národního zájmu, zrodila se kasta „půlpoláků“.⁸⁷ Dmowski velmi kriticky hodnotil zejména skutečnost, že z polského veřejného diskursu mizelo politické myšlení, které ustupovalo kompenzačním tématům, zejména úvahám o kultuře. Třicet let od posledního povstání do 90. let 19. století bylo podle Dmowského možno pokládat za apolitické období polských dějin. V polské společnosti se vytvořily různé názorové tábory, které mezi sebou vedly spory, bohužel se však zpravidla nejednalo o politické konflikty. Diskuse se točila okolo filosofických, náboženských, literárních či vědeckých problémů.⁸⁸

Právě v období po porážce posledního povstání se Poláci podle Dmowského dostávali do pozice malého, čistě defenzivně orientovaného nepolitického národa. Symptomem tohoto vývoje se stala snaha o potlačení polského národního hnutí ze strany záborových mocností, která byla zvláště v ruském případě o poznání silnější než před rokem 1864. Ruský postup, který si v dřívějším období kladl za cíl eliminovat zdroje polského separatismu, se během několika let postavil proti všem rysům charakterizujícím polskou kulturu. Polské království začalo být nazýváno Nadvislanským krajem. Dmowski navíc negativně hodnotil ruskou podporu novému litevskému národnímu hnutí, které se podle jeho názoru pod ruskou záštitou stalo vyloženě protipolským proudem. Pruské (německé) snahy o integraci pruského záboru do pruského (německého) území pokládal nicméně Dmowski za mnohem intenzivnější a systematictější než ruské pokusy. Pruskému (německému) záboru hrozila germanizace, neboť Německo mělo vždy větší a lepší prostředky ke germanizaci než Rusko k rusifikaci. Akutnější nebezpečí německé hrozby ve srovnání s ruskou hrozbou exponoval Dmowski v průběhu let čím dál silněji. Dlouhodobý vliv germanizačního a rusifikačního tlaku na polské národní hnutí byl však v Dmowského hodnocení z počátku 20. století spíše pozitivní. Dmowského postoj, podle kterého se na základě vnějšího tlaku rodily nové naděje a nové obzory pro polské národní hnutí, úzce souvisel se sociálně darwinistickým pohledem na svět. Dmowski při svém hodnocení volil biologickou rétoriku - do roku 1863 neexistoval v Polsku „samostatný národní život“, ale jen jakási „národní vegetace“ a na první pohled by se mohlo zdát, že po roce 1864 se situace ještě zhoršila. Následná změna podmínek však podle Dmowského působila v polský neprospěch jen zdánlivě. V Polsku nastala podobná situace, jaká v habsburské monarchii v první polovině 19. století vyvolala úspěšné, aktivní české národní hnutí. Když nátlak záborových mocností (zvláště Pruska a méně účinně též Ruska) začal směřovat k potlačení i samotné „národní vegetace“, tedy pasivního národního přežívání

---

⁸⁷ Dmowski, R.: Dziwna koalicja. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Komorów 2012 [1902], s. 110-111.

⁸⁸ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 90, 96.

Poláků, zavalil podobně jako v českém případě podnět k aktivizaci „zdravých složek polského národa“, které se začaly bránit.⁸⁹

Ve vztahu k období bezprostřední minulosti (cca po povstání roku 1863) akcentoval Dmowski roli probíhajících modernizačních změn, které tehdy s časovým odstupem oproti západní Evropě plně zasáhly i polská teritoria a dávaly naději na zlepšení situace polského národního hnutí. Probouzela se polská společnost a v hospodářské a sociální oblasti zaznamenávala polská teritoria podle Dmowského poměrně rychlý rozmach. Dmowski v této souvislosti podtrhl význam zrušení roboty (1864), rozvoj průmyslu následkem zrušení celní hranice mezi Polským královstvím a Ruskem, zformování dělnictva jako nové společenské vrstvy, rozvoj zahraničního obchodu, v němž podle Dmowského Polsko sehrávalo úlohu prostředníka mezi Západem a Ruskem, a nebývalý vzrůst počtu inteligence. Přítomnost těchto fenoménů vedla Dmowského až k emfatickému konstatování, že „žádná jiná evropská země nezaznamenala během tak krátkého času tak pronikavé vnitřní změny“.⁹⁰

Za stěžejní sociální fenomén druhé poloviny 19. století pokládal Dmowski „národní obrození skrze lid“ – integraci rolníků do národního života. Dmowski kladně hodnotil zrušení nevolnictví ruskou vládou, příznačně se o něm však kvůli jeho iniciátorovi zmiňoval jen velmi letmo. V druhé polovině 19. století byl podle Dmowského umožněn všestranný rozvoj rolnické vrstvy obyvatelstva. Prostřednictvím procesu modernizace došlo k hlubokým revolučním změnám psychiky obyvatelstva i struktury společnosti. Díky revoluci v polském myšlení se stará rolnická psychika rychle přetvářela v psychiku komerční. Během druhé poloviny 19. století zanikly instituce tvořící odedávna společenské vztahy, komunikační revoluce provázala zemi se zahraničím a utvořila z polských území součást „evropského hospodářského života“ (*życie ekonomiczne Europy*). Specifické polské podmínky postupně mizely a vytvářel se „všeobecný evropský typ národa“. Ti polští vlastenci, kteří litovali údajné „ztráty národní originality“ a vzniku šablonovitěho uskupení, jakým jsou národy západní Evropy, si podle Dmowského neuvědomovali, že právě polská historická výjimečnost vedla Polsko v historii nejednou do propasti. Jejím pozvolným zánikem se Polsko podle Dmowského stávalo „životaschopnou, zdravou, normální společností“.⁹¹

Modernizační změny probíhaly podle Dmowského výkladu zároveň ve všech třech zábořech, nejdůležitější pro polskou otázku byl však vývoj v ruském záboři, který díky své velikosti jako jediný mohl vytvořit životaschopné centrum. Dmowski oceňoval, že po zrušení

⁸⁹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 58-59.

⁹⁰ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. In: Dmowski, R.: *Pisma IV*. Częstochowa 1938 [1914], s. 43-44.

⁹¹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 39.

roboty (1864) nastal nebývalý převrat v hospodářství, rodící se polský průmysl pronikl na ruské trhy a později i do asijských oblastí, kam sahal ruský vliv. Hospodářskému rozvoji ale neodpovídal stav veřejných institucí zůstávajících na nízké úrovni. Země proto nebyla na náhlé přeměny připravena.⁹² Nejrychlejší vývoj zaznamenalo podle Dmowského polské národní hnutí v pruském (německém) záboru, které v Dmowského historicko-argumentační interpretaci mohlo navazovat na dědictví „nejstarší a nejvyšší polské kultury“ a bylo Dmowskému hodnotově nejbližší. Polská inteligence se podle Dmowského v pruském záboru zorganizovala k osvětové práci dříve než ve zbylých záborech a podobně jako v případě ruského záboru podněcoval i zde německý tlak a snahy o germanizaci Poláky k činorodosti. Na sklonku 19. století se podle Dmowského podařilo zastavit dosud postupující germanizaci pruského záboru a vytvořila se silná polská střední vrstva reprezentovaná obchodníky a řemeslníky, do berlínského parlamentu byli rovněž zvoleni polští poslanci za Horní Slezsko. Německo-polský boj přestal být bojem kulturně pokročilejšího národa s národem kulturně zaostalejším a germanizátoři, neschopní nad Poláky zvítězit kulturně, se začali uchýlovat k násilným prostředkům.⁹³

Dmowského hodnocení polského národního vývoje v rakouském záboru bylo oproti Dmowského pohledu na dějiny tohoto teritoria v první polovině 19. století o poznání příznivější. Objektivní podmínky pro rozvoj národního hnutí byly v Haliči lepší než v ruském a pruském (německém) záboru a polská samospráva, soudnictví i školství tvořily institucionální zázemí pro národní vývoj. Dmowski sám našel na přelomu 19. a 20. století v Haliči útočiště před perzekucí ze strany ruských orgánů. Dmowského kritika ale směřovala proti přílišné integraci Haliče do vnitrorakouských záležitostí, která podle Dmowského oslabovala pocit národní sounáležitosti s ostatními zábory. Angažovanost polské šlechty ve vídeňské politice a skutečnost, že někteří polští představitelé zaujímali pozice v samotné rakouské vládě, roli polské národní otázky spíše oslabovaly. Dmowski se v této souvislosti obával přeměny polské identity v Haliči z identity národní v identitu regionální. Rovněž sociálně ekonomický vývoj Haliče byl podle Dmowského problematický a věstil problémy. Protože v Haliči existovala jistá národní autonomie, protivníkem probouzejícího se lidu nebylo cizí etnikum, nýbrž sama národní šlechta a celý konflikt působil spíše dojmem třídního než národního boje. Před první světovou válkou Dmowski spatřoval řešení tohoto sociálního

---

⁹² Dmowski, R.: Przewroty. In: Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. Wrocław 2002 [1933], s. 90-92.

⁹³ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 6-7.

rozporu v prosazení všeobecného volebního práva, které by podle jeho názoru odsunulo tento sociálně laděný konflikt na vedlejší kolej.⁹⁴

Přelom 19. a 20. století znamenal v Dmowského pohledu zachyceném před propuknutím první světové války a zastávaném i po jejím skončení počátek nové epochy ve vývoji polské otázky. Dědictví polského povstání z roku 1864 již odeznělo a prosadily se nové myšlenkové směry. Sociálně výlučné aristokratické pojetí národa se stalo minulostí a polské národní hnutí dokázalo přijmout jinou než zastaralou povstaleckou taktiku.⁹⁵ Modernizace polské společnosti, která začala v 60. letech, vedla v posledním desetiletí 19. století podle Dmowského k „národní aktivizaci“ a ke zrodu moderní polské politiky.⁹⁶ Politické proudy (v Dmowského terminologii „politické tábory“) vzniklé na sklonku 19. století se následně po rusko-japonské válce a propuknutí první ruské revoluce (1905) transformovaly v moderní politické strany.⁹⁷ Bližší analýza a interpretace Dmowského pozitivního hodnocení „transformace polského života“ na přelomu 19. a 20. století však ukazuje, že Dmowski především kvitoval vzrůst významu vlastního politického uskupení reprezentovaného národní demokracií, jež se tehdy dostala do popředí polské politiky. V této souvislosti je příznačné, že Dmowski pokládal za nejzlomovější moment rok 1902, přičemž význam tohoto roku otevřeně spojoval s „veřejným vystoupením národní demokracie“, která předtím po řadu let působila vskrytu. Za negativní rys polského vývoje druhé poloviny 19. století Dmowski pokládal ugodovskou a socialistickou politiku, které se obě stavěly kvůli svému třídnímu pojetí společnosti proti jednotě národa.⁹⁸ Teprve národní demokracie podle Dmowského proti ugodovské a socialistické politice na konci 19. století postavila koncepci skutečné národní politiky.⁹⁹

Kladně pojímanou vizi modernizace a přibližování Polska k Západu Dmowski revidoval po první světové válce, kdy se v jeho myšlení ve zvyšující se míře uplatňovaly spenglerovsky laděné vize ohledně dalšího vývoje západní civilizace. Podle nové Dmowského interpretace byly budoucí šance Polska tím větší, čím dále bude Polsko od upadajícího Západu. Západ neměl být podle Dmowského pro Polsko nadále nedostižným vzorem a polská

⁹⁴ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 215.

⁹⁵ Dmowski sice zaujímal vůči roli šlechty v polském vývoji 19. století relativně kritické stanovisko, zároveň se ale snažil o integraci celého národa a zdůraznil, že „z privilegovaného šlechtice se postupně vytváří novodobý tvůrce, velký rolník, nucený k čím dál intenzivnějšímu hospodaření“ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska*, Częstochowa 1938 [1908], s. 217-218.

⁹⁶ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 63.

⁹⁷ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 90, 96. Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 223

⁹⁸ Srov. Dmowski, R.: Rok 1902. In: Dmowski, R.: *Pisma, III.* Częstochowa 1938 [1902], s. 130-131.

⁹⁹ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 223.

vazba na západní civilizaci neměla být silnější, než je zdravo. Méně pokročilé země včetně Polska podle Dmowského činily chybu, když neustále zbytečně nekriticky přijímaly diskurs vytvořený ve velkých zemích, formovaly dle něj své myšlení a hodnotily okolní svět. Hodnocení světa vznikající v Británii či Německu se přitom podle Dmowského interpretace z počátku 30. let stávalo čím dál méně relevantním, neboť nedokázalo postihnout silokřivky světového dění.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ Dmowski, R.: *Oblicze dwudziestego wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934] s. 383; Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931], s. 42-43.

Kam patříme? Historická argumentace a mentální geografie

Masaryk

Podle Masarykova pohledu z počátku 20. století byla historie české otázky geograficky vícevrstevná, znamenala rakouskou otázku, avšak i východní otázku a v některém ohledu i evropskou otázku.¹ V předválečném období pokládal Masaryk Rakousko-Uhersko za jistou miniaturu Evropy a jejích problémů: „Rakousko se svými četnými národy je Evropa, svět v malém.“²

Masaryk napříč svým životem zdůrazňoval výjimečné postavení českých zemí v rámci slovanských národů – v předválečném období se této problematice explicitně věnoval v práci o Rusku a Evropě. Za války poté přirozeně daleko více než dříve akcentoval protiněmecký aspekt české polohy na mapě Evropy. Zdůraznil, že Čechy leží dále na západě než jiné slovanské země a tvořily v celých svých dějinách hráz proti Německu a klín mezi německými zeměmi na severu a na jihu. Masaryk v historickém ohledu navíc podtrhl, že přes komplikovanou geografickou polohu byl český národ od 7. století schopen díky síle své kultury odolávat německému tlaku a je tudíž i do budoucnosti životaschopný. Vedle německého tlaku Masaryk za války nově tematizoval i problém Maďarů – invaze Maďarů znesnadnila komunikaci mezi slovanskými národy a do jisté míry tím umožnila německý tlak. Maďaři se podle Masarykovy interpretace stali přirozenými spojenci Němců.³

Masaryk odmítal esenciální historicky vzniklou podstatu členění Evropy a světa na centrum a periferii a zdůraznil subjektivní prvek. Lidstvo podle Masaryka směřovalo na konci 19. století ke „světové centralizaci“, kterou si uvědomoval již Palacký, součástí procesu centralizace byla ale i individualizace a diferenciacce, prosazování autonomie menších jednotek. Centralizace a autonomizace představovaly dvě strany jedné mince. Masarykův postoj byl v tomto ohledu až dialektický. Vznik velkých říší byl podle Masaryka vždy od samého počátku provázen snahami o jejich rozčlenění či rozpad. Otázka centra byla podle Masarykova výkladu otázkou vnímání – každý se cítí dobře tam, kde se narodil, žije a pracuje, centrem je oblast, která s touto enklávou souvisí, která ji ovlivňuje; co s ní nesouvisí

¹ Masaryk, T. G.: Přednášky profesora T. G. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 241-242.

² Masaryk, T. G.: Rusko a Balkán. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1913], s. 457.

³ Masaryk, T. G.: Čechy a evropská krize. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [The New Europe, 1917], s. 28-30.

a je vzdálené, je z perspektivy tohoto individua periferií, byť se třeba jedná o zemi ve světovém měřítku mocnou.⁴

V tomto smyslu je třeba vnímat i Masarykovo pojetí „otázky malého národa“. Masaryk nepokládal český národ přímo za malý. Již v 80. letech 19. století tvrdil, že je početností na osmém místě v Evropě a početnější byly podle této vize vlastně jen velké národy, Němci, Angličané, Francouzi, Italové, Španělé, Poláci a Rusové.⁵ Při kvalifikaci Čechů Masaryk zvláště v období první světové války opakovaně zdůrazňoval tezi o „největším z malých národů“, mnohdy dokonce tvrdil, že Češi nejsou tak malým národem, jak sami sebe označují, že náleží velikostně spíše do kategorie národů středních.⁶ Za vzor pro malé národy střední Evropy prohlásil Masaryk Dánsko, které bylo dle jeho názoru „snad nejkulturnější zemí Evropy“ a zdůraznil, že Češi, kteří mají méně analfabetů než rakouští Němci, mohou Dánsko snadno následovat.⁷ Během první světové války Masaryk rovněž rozvinul tezi o tom, že u malých národů se lépe daří demokracii, neboť je zde snazší přímá účast na vládě. Masaryk se odvolával na Rousseaua, který chtěl velké státy rozdělit na malé obce. V historicko-argumentačním ohledu Masaryk rovněž vyzdvihl, že moderní státní aparát vyrostl z malé městské správy. Aby Masaryk speciálně zdůraznil význam malých národů střední Evropy, užil analogii s Belgií. Británie vstoupila do války, protože věděla, že svoboda tohoto malého západoevropského státu rozhoduje o rovnováze ve světě, Británie obranou Belgie bránila samu sebe. Podobně obrana malých národů střední Evropy byla vlastně obranou spojenců, protože ve střední Evropě se rozhodovalo o osudu Evropy jako celku.⁸

Teorii, že životaschopné mohou být ve zmenšujícím se světě jen velké ekonomické jednotky, hlásali podle Masaryka nesprávně jak marxističtí socialisté na jedné, tak i ekonomičtí liberálové na druhé straně.⁹ V životaschopnost a vitalitu malých národů Masaryk věřil po celý život, a to již dlouho před první světovou válkou a vznikem nezávislého Československa – díky víře v potenciál malých národů Masaryk v 80 letech 19. století

⁴ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 162.

⁵ Masaryk, T. G.: *Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii*. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 189-291.

⁶ Masaryk, T. G.: *Problém malého národa*. Praha 1947 [1905], s. 22. Srov. též Masaryk, T. G.: *Problém malých národů v evropské krizi*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914-1916*. Praha 2005 [1915], s. 126: „Vezměme např. Poláky, Srbo-Chorvaty a Čechy, tyto národy jsou největší z menších národů.“

⁷ Masaryk, T. G.: *Problém malých národů v evropské krizi*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 124. Jistý Masarykův obdiv k Dánsku lze vystopovat i v poválečném období. Když byl Masaryk jedním novinářem tázán, kterou zemi by chtěl ve svém životě ještě navštívit, uvedl Dánsko.

⁸ Masaryk, T. G.: *Problém malých národů v evropské krizi*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005, s. 125, 127.

⁹ Masaryk, T. G.: *Problém malých národů a válka*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*. Praha 2008 [Birževyja Vedomosti, 5. 6. 1917], s. 122.

prohlašoval, že s ohledem na Čechy nemá obavy z přílišné míry emigrace a nepředpokládal do budoucna ani míšení obyvatelstva různých národností.¹⁰

V předválečném období Masaryk poměrně důrazně odmítal historicko-geografickou interpretaci teritoria české otázky jako historického civilizačního mostu.¹¹ V roli Československa jako historicko-kulturního mostu patrně Masaryk nevěřil ani po první světové válce, ačkoliv rostla společenská poptávka po tom, aby byla interpretace Československa jako mostu z prezidentových úst slyšena. Pouze na sklonku života Masaryk prohlásil, že se Československo nachází geopoliticky „na předělu mezi severem a jihem, východem a západem, mezi kulturami a národními rasami“, a letmo zmínil, že „jsme závora i pojítka, můžeme být překážkou nebo mostem“.¹² V Masarykových předválečných textech se nevyskytovala ani idea českého teritoria jako hradby, ať již proti Západu či Východu. Pojetí hradby začalo v Masarykově myšlení krystalizovat během první světové války, kdy chtěl Masaryk odůvodnit reálně politický zájem západních spojenců o českou problematiku vizí, podle které malé národy střední Evropy tvoří hradbu proti německému nebezpečí, což byl aspekt, který se měl stát základním geopolitickým argumentem pro poválečnou nezávislost malých střeoevropských národů. Ve vztahu k Rakousku se Masaryk za války vrátil ke starší Palackého tezi o zrodu Rakouska v 16. století, podle níž Rakousko vzniklo jako hradba proti osmanskému nebezpečí. Protože však bylo osmanské nebezpečí pro Evropu již minulostí, Rakousko svou ideovou podstatu podle Masaryka ztratilo. Nedokázalo přitom nalézt novou identitu aktuální v kontextu moderního světa, ačkoliv ta se nabízela. Byla by jí například obrana malých národů střední Evropy proti sílícímu Německu, která se též vyskytla již v Palackého myšlení, nenalezla ale v oficiálním Rakousku odezvu – naopak, Rakousko se stávalo čím dál závislejším na Německu.¹³

Masarykovo užívání termínů Evropa, západ, střed a východ nebylo ucelené. Výraz Evropa neměl v Masarykově pojetí hodnotovou povahu a byl užíván dle kontextu. Evropa byla pro Masaryka někdy prostě tím, co se nacházelo geograficky na západ od Ruska, v jiných kontextech Masaryk do Evropy zahrnoval i Rusko samotné.¹⁴ Zdá se, že o něco více hodnotově založeným způsobem přistupoval Masaryk k termínu Západ (ani tento pojem se

¹⁰ Masaryk, T. G.: Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 282.

¹¹ Představy o Čechách jako mostu Masaryk důrazně odmítl v *České otázce*. Srov. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 132-133.

¹² O jiných věcech našich. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Lidové noviny, 25. 12. 1934], s. 438.

¹³ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 124-125.

¹⁴ Srov. Např. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa I*. Praha 1931, s. 10. V historickém ohledu Masaryk uvedl, že „Rusko je tím, čím Evropa byla.“

však zdaleka nepřibližoval svou hodnotovou náplní například Masarykovu vnímání termínu křesťanství).

Členění Evropy a českou pozici v rámci evropských mentálně geografických os (západ, střed, východ) nelze v Masarykově předválečném myšlení nalézt v ucelené podobě. Nejvýrazněji se Masaryk k této otázce vyjádřil v sérii článků *Člověk a příroda* otištěných v Květech roku 1890. Masaryk tehdy s ohledem na Evropu silně akcentoval rozdíly mezi severanem a jižanem – severan je „úsilnější, pilnější, pracovitější, stálejší, hospodárnější...odloučen jsa od venku, může více přemýšlet, abstrahovat, zpracovává své dojmy“. Severan a sever byli Masarykovi celkově sympatičtější a k severu počítal Masaryk i české země. Jižan si podle Masaryka dostatečně neváží přírody, zeleně, dobrého počasí, protože je pokládá za samozřejmé: „Jestliže příroda na severu méně je jasná než na jihu, proto severanům není méně milejší. Sám na sobě všude jsem pozoroval, že sever je mi milejší než jih, mně severní vlhkost, mlha, podzimní chlady a sních zimní rozhodně jsou milejší než jas a zeleň jihu. Přiznávám, že mne stálá a všude stejná zeleň jižní, že mne i stále modré nebe jaksi – nudilo; krásné kamenné domy italských měst jsou mnohem, mnohem chladnější než naše milé, dřevěné, slaměné chaloupky“. Jižan byl navíc podle Masaryka „duševně a tělesně chabější“, „pruská Strammheit již Francouzovi není možná“. K jihu Masaryk počítal i Francii, jejíž mentalita mu nikdy nebyla blízká: „Vášně obracejí se více proti světu, zlost, pýcha, ctižádost převládají, neb alespoň jsou mocnější než u severce, jehož silné city často se obracejí proti sobě samému“. Na druhou stranu byla ale mysl jižanů podle Masaryka do jisté míry jasnější, to však nebylo vždy v dějinách výhodou: „Jak docela jiná je francouzská filosofie než německá a slovanská. Francouz nezná té zvláštní mlhavosti německého a zádumčivé hloubky slovanského – obzvláště ruského – myšlení“.¹⁵

V historickém ohledu byli podle Masaryka severané výbojnější než jižané. Pohyb moci v prostoru probíhal v průběhu dějin většinou od severu k jihu – Francie byla sjednocena ze severu, severoitalský Piemont sjednotil Itálii, Prusko sjednotilo Německo, Velkorusové převládli nad Malorusy, dokonce v českých a československých dějinách severnější Čechy vynikly nad jižnější Moravu a Slovensko. Hlavní města – Paříž, Berlín, Moskva, Petrohrad, Praha – měla v rámci svých zemí severní charakter. Severojižní pohyb moci v prostoru byl podle Masarykova pohledu někdy modifikován na západovýchodní, protože eurasijská horská pásma probíhají v západovýchodním směru a znesnadňují tím komunikaci mezi severem a jihem. Z toho vyplynul jednak geografický směr stěhování národů, jednak skutečnost, že

¹⁵ Masaryk, T. G.: *Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii*. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007, s. 202-203.

národy se častěji rozprostíraly zeměpisně do délky než do šířky a od severu k jihu byla etnická rozmanitost větší než od západu k východu.

Pozici české otázky v rámci Masarykova kulturně geografického členění Evropy lze v komplexnější podobě vysledovat ve válečných textech a zvláště v programovém spisu *Nová Evropa* z konce první světové války, kde toto členění dostalo politicky angažovanou podobu. S pojetím formulovaným v období první světové války Masaryk pracoval i v poválečném období. Masarykovu mapu Evropy je v této souvislosti s jistou nutnou mírou abstrakce možno rozdělit na čtyři části.¹⁶ První kategorii zemí představovaly západní demokracie ztotožněné s Británií a Francií a s o poznání méně tematizovanou Itálií. Ztělesňovaly pro Masaryka pozitivně hodnocený válečný tábor, státy usilující o „demokratickou organizaci lidstva“, státy „demokratické a republikánské, odvozující právo vlády z vůle lidu“. Jejich cíle byly „obránné a pacifistické“, a měly tudíž potenciál vést ke spravedlivějšímu poválečnému uspořádání nové Evropy.¹⁷

Druhou kategorii, blízkou první, představovalo Rusko. Masaryk se o Rusku vyjadřoval opatrně, snažil se zdůraznit podobnost jeho vývoje se západními mocnostmi, byl si ale vědom, že se mnohé charakteristiky západoevropských zemí k hodnocení ruské situace nehodily.¹⁸ K obezřetnosti v Masarykově postoji přispívala i akutní revoluční situace v Rusku na konci války, která neumožňovala bezpečně prognózovat další vývoj. V teritoriálním ohledu však Masaryk naznačil optimální vymezení poválečného ruského území, byť bez přesných kontur. Počítal jednoznačně s existencí nezávislého Polska (i když se nedotýkal otázky jeho východní hranice), vyjádřil však svou skepsi vůči emancipaci Ukrajinců, Bělorusů a dalších národností impéria, které nenavazovaly na historickou tradici nezávislé státnosti.¹⁹

Třetí kategorií zemí byly negativně hodnocené „teokratické“ režimy, přičemž teokracií Masaryk rozuměl nadvládu jakéhokoliv dogmatu (ať již náboženského či protináboženského/nenáboženského) a aristokratičnost společnosti.²⁰ Do této skupiny zemí Masaryk řadil vedle středoevropských států (Německa a Rakouska-Uherska) rovněž geograficky odlišně situovanou Osmanskou říši. Vzhledem k Masarykovu důrazu na českou a

¹⁶ Ve výčtu není zařazena možná kategorie pátá – oblasti, o kterých se Masaryk v této souvislosti prakticky nezmiňoval. Jednalo se o státy Pyrenejského poloostrova, státy dnešního Beneluxu a Švýcarsko.

¹⁷ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 75-78.

¹⁸ Snaha ukázat na podobnost mezi Ruskem a západními mocnostmi evidentně vycházela z Masarykových válečných cílů a neodpovídala celé řadě Masarykových postojů formulovaných v období mimo probíhající válku. Když Masaryk pojednával o Rusku v souvislosti s ruskými zájmy, údajně totožnými se směřováním západních demokracií, připustil, že „[Rusko se] sice nehodilo do tohoto spolku [západních zemí], ale po svržení cara začalo usilovat o republiku“ (srov. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 77).

¹⁹ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 136-138.

²⁰ Srov. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1933, s. 638-640.

slovenskou otázkou nebyla tematizace osmanského problému příliš intenzivní. V historickém ohledu sehrávala osmanská karta jistou úlohu ve vztahu k Masarykově koncepci teritoria malých evropských národů (srov. níže), jehož součástí byla i dříve osmanská jihovýchodní Evropa. Ústřední mocnosti stavěly podle Masaryka na středověkém monarchismu a militarismu. Nemohly se vzhledem k povaze své politiky stát základem budoucí nové Evropy, protože jejich jednání a uvažování bylo „výbojné, militaristické..., protinárodní, aristokratické“. „Teokracie“ začala prohrávat, protože nadřadila anonymní stát národu, a tím i lidu.²¹

S ohledem na střeoevropské teokracie (Německo, Rakousko-Uhersko) věnoval Masaryk nejintenzivnější pozornost problému pangermanismu. Pangermánská politika byla podle Masarykova hodnocení hlavní příčinou války. Pangermáni se údajně zvláště v období válečného konfliktu snažili své úmysly skrýt za snahu o vytvoření Spojených států evropských, neopustili ale původní a v dlouhodobém historickém vývoji zakořeněný cíl ovládnutí evropského východu ani politiku „pěstního práva“ uplatňovanou vůči menším národům, prostřednictvím níž by budoucí jednotnou Evropu rádi řídili. Masaryk důrazně varoval západní spojence před německými cíli v Rusku a ve východním směru obecně – panství nad evropským východem jako zdrojem potravin a surovin bylo dle jeho hodnocení pro Německo důležitější a výhodnější než případné ambice na západě. Když by totiž Německo ovládlo východ, mohlo by si podle Masarykova názoru následně podmanit i západ (opačně nikoliv) a rovněž prosadit mnohem snáze své ambice v Asii a Africe.²²

Čtvrtý region Evropy představovala oblast, kterou Masaryk nazýval jako „pásma malých národů táhnoucí se od Laponska po Řecko“. Masaryk do něj zahrnoval všechna střeoevropská, balkánská i severská etnika bez ohledu na skutečnost, zda dříve žila ve vlastním národním státě či nikoliv. Masaryk přirozeně tematizoval jednotlivé součásti pásma menších národů nestejnou měrou. V souvislosti s prioritou řešení české a slovenské otázky se vedle samotné československé problematiky nejintenzivněji zabýval polskými a jihoslovanskými teritorii. Skandinávské oblasti věnoval naproti tomu jen minimální pozornost. Příklad severských národů sloužil Masarykovi v historicko-aktualizačním ohledu především jako argument pro skutečnost, že malý národ může být úspěšný.²³ Intenzivněji tematizovanou část pásma menších národů lze s jistou mírou nepřesnosti označit dnes

²¹ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 97, 181.

²² Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 138-139, 166, 181-182.

²³ Srov. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 101: „Jako český národ, podobně i Dánové, Norové, Švédové, Finové jsou důkazem, že kulturní zdatnost nemůže se měřit pouze kilometry území ani číslicemi statistiky.“

užívaným termínem středovýchodní Evropa (resp. východní střední Evropa). Tuto část kontinentu Masaryk vymezoval jako oblast obklopenou během historického vývoje Němci, Osmany a Rusy, jejichž snahy o expanzi situaci v regionu pravidelně destabilizovaly. V průběhu novověku se ukazovalo, že nejzřejmější bude expanze německá, které napomáhala jak existence německých kolonií „vražených jako tvrže do cizího území“, tak i konfuze etnické hranice mezi Němci a neněmeckými národnostními skupinami. Němci se v regionu „začali chovat jako panský národ, nadřadili svou kulturu nad kultury domácí a způsobili úpadek dříve vzkvétajících zemí“. Kontrast husitských a pobělohorských Čech byl v tomto směru pro Masaryka nejvýraznějším příkladem.²⁴

Ve vztahu k pásmu malých národů Masaryk za první světové války často užíval termíny „Východ“ či „východní Evropa“, čímž především naznačoval rozdíl mezi Východem jako oblastí malých národů a Západem, kde převládaly národy velké. Do tohoto Východu tudíž nezařazoval Rusko (aniž by jej ale zároveň vylučoval z Evropy), i když v odlišných souvislostech Rusko s Východem asocioval. Jindy zase Masaryk hovořil o tomtéž teritoriu jako o střední Evropě.²⁵ Na druhé straně však Masaryk v poválečném období označoval české země za součást kulturního Západu, a to oproti jiným partiím pásma malých národů, Uhersku, Polsku a balkánským zemím, které spolu s Ruskem řadil spíše k Východu.²⁶ Neustálenost Masarykova pojmového aparátu svědčí o skutečnosti, že zmíněná geografická označení byla pro Masaryka instrumentální a závisela plně na kontextu - termíny východ, střed či západ nebyly spojovány s žádnými inherentními hodnotami. Masarykův vztah ke geografickému vymezení Východu a Západu byl značně elastický a lze vyslovit tezi, že byl závislý na okolnostech, za nichž bylo dané geografické ohraničení vyjádřeno. V amerických přednáškách z roku 1902 například Masarykovi nečinilo problém, aby uvedl, že „Karel IV. založil první universitu východní Evropy“.²⁷ Vedle toho dle jiného Masarykova členění Německo, Rakousko a Rusko do jisté míry hodnotově náležely k téže části Evropy.²⁸ České země v Masarykově výkladu náležely podle kontextu výkladu někdy k západu, jindy ke středu Evropy a jindy opět k východu.

²⁴ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 82–83, 87–103.

²⁵ K této terminologické nejasnosti srov. např. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 118, 134.

²⁶ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 502, 516.

²⁷ Husův odkaz. In: Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním*. Praha 2011 [1912], s. 234; Masaryk, T. G.: *Přednášky profesora T. G. Masaryka*. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903*. Praha 2011 [1901], s. 241–242.

²⁸ Srov. zmínku o „zapadajícím rusko-prusko-rakouském carismu“. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 438.

Představa evropského Západu jako oblasti velkých národů a Východu jako pásma malých národů se vyskytla již v Masarykově memorandu *Independent Bohemia* z roku 1915. Masaryk zde jako Východ označoval bez jakýchkoliv hodnotových konotací oblasti, které se nacházely geograficky na východ od Německa.²⁹ Teoretické a kulturně historické problematice malých národů se Masaryk za války věnoval rovněž ve statích vzniklých na základě přednášek na univerzitní půdě. Západ a východ Evropy podle jeho názoru nebylo možné ostře rozdělit, Německo a Rakousko-Uhersko patřily na západ i na východ. Zároveň Masaryk zdůraznil, že pokud Západ a Východ nejsou ostře odděleny, objeví se na mapě též zvláštní etnologické pásmo (pásmo malých národů), to, čemu se říká střední Evropa.³⁰

Západ pokládal Masaryk v poválečném období za jeden kulturní celek zahrnující Francii, Anglii, Itálii a další románské státy, a rovněž USA.³¹ K Západu ve středověku podle Masaryka náleželo i Německo, v průběhu novověku se ale čím dál více izolovalo a tato separace se prohlubovala se vzrůstající mocí Pruska.³² Pro Masarykovy texty byla rovněž příznačná určitá tendence uvést do spojitosti středovýchodní Evropu a západní Evropu na jedné straně a Německo a Rusko na straně druhé. Důležitá je v této souvislosti teze, podle které byly země středovýchodní Evropy v Masarykově hodnocení společensko-politickou strukturou západním demokraciím bližší než Ústřední mocnosti. Masaryk postuloval jistou formu příbuznosti mezi západoevropským (britským, francouzským) myšlením a myšlením slovanských národů a tuto spřízněnost stavěl do kontrastu vůči německé duchovní kultuře. Zatímco západoevropské myšlení a myšlení národů na východ od Německa reprezentovalo humanitní a demokratický ideál, značná část německých vzdělanců podle Masaryka ve svém intelektuálním aristokratismu zastávala neudržitelnou anachronickou tezi o nadčlověku.³³ Německé, rakouské a ruské myšlení představovaly v Masarykově vnímání společně zástupce „zapadajícího rusko-prusko-rakouského carismu“.³⁴ České země podle Masarykova hodnocení ve svých dějinách kulturně a historicky náležely k Západu, přičemž vedle přirozeně nejsilnějších německých vlivů se již ve středověku projevovaly též vlivy francouzské a italské. Husitství bylo jasným příkladem spjatosti se Západem, s viciefovským

²⁹ Memorandum bylo uveřejněno až po skončení války, srov. přetisk Masaryk, T. G. *Nezávislé Čechy*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 60-72.

³⁰ Masaryk, T. G. *Problém malých národů v evropské krizi*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914-1916*. Praha 2005 [1915], s. 119.

³¹ Srov. též z poválečné doby jeden z Masarykových četných rozhovorů s novináři, Interview pro *Cosmopolitan Magazine*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [A ÚTGM-CD 29, 14. 5. 1929], s. 36, kde Masaryk uvádí: „Američané jsou ve skutečnosti Evropany, postavenými do jiných přírodních podmínek.“

³² Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 409.

³³ Masaryk, T. G. *Slované ve světě*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [La nation tchèque, 15. 3. 1916], s. 202.

³⁴ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 409, 438.

učení v Anglii. Česká reformace vytyčila ideály, které západní reformace a revoluce později uskutečňovaly. Západním myslitelem byl Komenský, který byl ovlivněn anglickými teoriemi. Za habsburské nadvlády se prosadil „jednostranný vliv německý“, ale české obrození cíleně hledalo jiné směry. S Východem byly podle Masaryka historické a kulturní styky mnohem skrovnější než se Západem. Přirozeně existovaly intenzivní styky s Polskem a Uherskem, avšak Rusko a jihoslovanské země představovaly až do konce 18. století neznámý prostor.³⁵

V Masarykově projektu nové poválečné Evropy figurovaly v zásadě dvě střední Evropy – západní německá a východní, reprezentovaná menšími národy. Masaryk se ve své koncepci programově snažil oddělit českou otázku od otázky německé a postavit českou otázku do souvislosti s národy prožívajícími analogický historický osud. Programové rozdělení střední Evropy na západní a východní část mělo potom především ukázat na společný zájem menších národů středovýchodní Evropy. Nejasný zůstal v projektu Nové Evropy Masarykův postoj ke zbytkovému (německému) Rakousku a k poměru Rakouska vůči poválečnému německému státu. Avšak vzhledem ke skutečnosti, že Masaryk německé Rakousko pokládal v národnostním ohledu de facto za Němce, neřadil evidentně území německého Rakouska do východní střední Evropy, jejímž základním definičním prvkem byla vize teritoria menších národů.³⁶ Svěbytnost Rakouska zdůraznil Masaryk teprve po první světové válce ve *Světové revoluci* roku 1925.³⁷

Pro východní část střední Evropy byl Masaryk nucen nalézt společnou identitu, která by tento prostor stmelovala a činila z něj smysluplný celek. Již samotná Masarykova formulace této identity však ukazovala, že se v mnoha směrech jednalo spíše o veličinu vynalézanou než nalézanou. Výsledky Masarykova hledání společných identitotvorných činitelů národů středovýchodní Evropy nebyly nejlepší a zůstaly v příliš abstraktní rovině. Hlavní uvažované spojence, Československo, Polsko a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, tak měl vzájemně poutat „slovanský cit a jednotné dějinné vědomí“. Masaryk si uvědomoval deficit hmatatelného pozitivního základu společné identity a v podstatě sám přiznal, že vymezení společného zájmu tohoto evropského makroregionu bylo především negativní, obranné - nutným sjednocujícím heslem se stávala aliance proti pangermanismu. Avšak ani existence německého nebezpečí nemohla hrát v jihoslovanském prostředí tak silnou úlohu jako v československém a polském případě.

³⁵ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 516.

³⁶ Takové interpretaci nasvědčuje i Národopisná mapa Evropy, která je přílohou Masarykovy publikace *Nová Evropa*.

³⁷ „Redukované Rakousko nabývá svého původního významu, jako ‚říše východní‘. Předpokládám, že se udrží vedle Německa samostatným. To je si přát nejen politicky, nýbrž i kulturně“ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 508-509.

Nalezení jiného konkrétního tmelu než protiněmecké karty bylo nicméně velmi těžké. Svědčí o tom Masarykem uváděné historické příklady, jež se s ohledem na vztahy mezi Československem a Polskem ve všech případech přímo či nepřímo dotýkaly německé otázky. Masaryk vycházel v té souvislosti z předpokladu chronologicky korespondujících českých a polských historických úspěchů a rovněž neúspěchů, hledal paralely mezi polským vítězstvím nad Řádem německých rytířů u Grunwaldu (1410) a zdarem husitského hnutí, jež společně zastavily německý pochod na východ, či mezi českou porážkou na Bílé hoře (1620) a úpadkem polského stavovského státu (Rzeczpospolita). V aktuálním kontextu potom zdůrazňoval, že „bez svobodné Polky nebude svobodných Čech a Slovenska, bez svobodných Čech a Slovenska nebude svobodné Polsko“. Poláci v Masarykově hodnocení zaujímali vůči Prusku totéž postavení, co Češi vůči Rakousku. Obnovení Polska proto podle Masaryka mělo být porážkou pruského militarismu stejně tak, jako by byl vznik Československa a Jugoslávie záhubou pro Rakousko-Uhersko. Ve vztahu k Jugoslávii však Masaryk další historické příklady společného geopolitického zájmu jen těžko nalézal (k maďarské otázce Masaryk patrně z taktických důvodů přistupoval velmi opatrně) a jeho argumentace se proto omezila na příliš obecné konstatování identifikující Jihoslovany s protiněmeckou hrází na jihu.³⁸

Středoevropské teritorium malých národů v Masarykově myšlení představovalo prostor, jehož uspořádání a mocenské „vlastnictví“ údajně rozhodovalo o evropské a potažmo světové rovnováze. Masarykův postoj k otázce centrality a perifernosti ve střední Evropě lze přitom považovat za dvouznačný. Postulovaná východní část střední Evropy (pásmo menších národů) se dle Masarykova výkladu v raném novověku ocitla vinou okolních mocností (německé státy, Osmanská říše, později i Rusko) v závislé pozici a tato geopolitická konstelace trvala až do první světové války. Neodpovídala však již plně realitám a potřebám doby, neboť s úpadkem Osmanské říše a vymizením tureckého nebezpečí ztrácela i podunajská monarchie (kterou Masaryk v této souvislosti interpretoval jako německý stát) hlavní důvod své existence. Perifernost středovýchodní Evropy byla v Masarykově pojetí dána mocenskými faktory a týkala se nerovné a podřazené pozice ve světovém systému, nikoliv kultury, vědy a absence modernity. Právě v mocensko-politickém smyslu lze při interpretaci Masarykova projektu hovořit o východní části střední Evropy jako o periferii. První světová válka pak v souladu s Masarykovým pohledem poskytla především příležitost, aby tato oblast svůj osud změnila. Problém západní části střední Evropy byl v rámci

---

³⁸ Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 161-164.

Masarykova pojetí přesně opačný – vojenská a hospodářská síla činila z Německa počátku 20. století neoddiskutovatelné centrum světového vývoje, Německo však zaostávalo (stávalo se „periferií“) způsobem svého společenského a politického myšlení. Ne zcela příznivý byl rovněž Masarykův hodnotící pohled na německou vědu, která jinak patřila k nejrozvinutějším na světě. Masaryk ji obviňoval ze školometství a „vojáckého“ ducha odpovídajícího nevhodnému uspořádání německé společnosti.³⁹

Masaryk se neztotožňoval s představou, že by demokracie u malých národů vznikla na základě importu ze západní Evropy. V historickém ohledu užíval jako silný argument husitsko-bratrské myšlení, které podle Masaryka k hodnotovým principům moderního světa dospělo dříve než západní země. Ačkoliv byly husitsko-bratrské ideje následně udušeny právě ze směru, který lze z mentálně-geografického hlediska označit za západní, staly se tyto ideje podle Masaryka zárodkem velkého evropského přerodu probíhajícího od konce 18. století, jenž znamenal vznik moderního světa.⁴⁰ Perifernost v oblasti společenského uspořádání proto nebyla atributem menších národů střední Evropy. Menší národy střední Evropy sice Masaryk do svého schématu dichotomie mezi Teokraciemi a Demokraciemi přímo nezařadil, z Masarykova uvažování je však zřejmé, že pokládal demokratický a moderní charakter malých národů za přirozený výsledek historického vývoje.⁴¹ Výhodu malých národů oproti velkým spatřoval Masaryk v jejich intenzivním způsobu práce nespolehající se na velikost, který kontrastoval s extenzivním rutinérstvím velkých národů. Masarykův postoj lze snad interpretovat i v tom smyslu, že menší národy prošly během svého útlaku školou demokracie – příslušnost k malému národu byla stigmatizující a elity malého národa nemohly zakládat svou pozici na stávající společenské hierarchii. Protože byla historická tradice domácích institucí moci zpravidla zpřetrhána, vznikaly nové instituce malého národa na takových zásadách, které na rozdíl od principů platných u etablovaných státních národů neměly návaznost na sociálně neprostupný a staletými zaběhaný systém. Nové instituce malého národa rodící se na zelené louce vznikly jako reakce na „nadprávi“ (Masarykem často užívaný termín) a umožňovaly při utváření národního programu účast různých sociálních vrstev. V prostředí velkých národů západní Evropy byl demokratizační proces složitější, protože národ měl již před demokratizací plnou sociální strukturu, nové instituce nepotřeboval a sociální prostupnost těch starých byla značně omezená.

³⁹ Srov. Masaryk, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [1920], s. 131–132.

⁴⁰ Srov. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 10.

⁴¹ Masaryk, T. G.: *Problém malých národů v evropské krizi*. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 125.

Masarykův postoj k charakteru malých národů vycházel pochopitelně především z české historické zkušenosti a jeho aplikace na další etnika středovýchodní Evropy se musela nutně jevit jako problematická. Snaha abstrahovat český vývoj a přesunout jej do obecnější roviny širšího celku středovýchodní Evropy byla však pro Masaryka příznačná. Účel byl zřejmý. Masaryk chtěl posílit váhu české a slovenské otázky a ukázat, že jejich řešení vlastně není jen záležitostí statutu českého a slovenského teritoria.

Dmowski

Dmowski situoval podle své poválečné koncepce Polsko do „míst, kde končí západní Evropa a která představují východiště do rozlehlých rovin Východu“, oblast „polozenou mezi dvěma velkými zeměmi, Německem a Ruskem, kde není místo pro malý, slabý stát“. ⁴² Polsko sice historicky sahalo daleko na východ, avšak vliv polské civilizace byl nesmírně nerovnoměrný, neklesal přitom lineárně od západu k východu, nýbrž v etnický a civilizačně cizím území se nacházely četné polské ostrovy a na druhé straně poměrně daleko na západě byla území takřka úplně nepolská. ⁴³

Dmowski zdůrazňoval, že geografickým těžištěm polského národa je Visla. ⁴⁴ S tímto postojem konvenoval i Dmowského poválečný názor zdůrazňující znovu páteřní úlohu Visly a v aktuálním kontextu poté význam jejího ústí do Baltského moře. Geografické Polsko podle Dmowského poválečného pohledu ve svých dějinách zaujímal především celé povodí Visly, velkou část povodí Odry a část povodí Němenu. Výbojná politika Římskoněmecké říše, Řádu německých rytířů a Hanzy způsobila, že ústí Odry a Němenu se dostaly do německých rukou, což přispělo k citelnému oslabení Polska. Bez kontroly nad ústím Visly by Polsko bylo zemí odsouzenou k cizí nadvládě. ⁴⁵

Ruský zábor pokládal Dmowski v předválečném období konsekventně za jádro polského národního teritoria a rovněž geografickou oblast, kde se nutně rozhodovalo o polské otázce jako celku – s nadsázkou v této souvislosti uvedl, že pruský a rakouský zábor představovaly svým způsobem jen provincie odtržené od Polska. Dmowski sám byl do jisté míry patriotem ruského záboru, který pokládal za nejpolštější či nejvíce všepolský (tedy

⁴² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.) Czesťochowa 1937 [1925], s. 23-26, 33.

⁴³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.) Czesťochowa 1937 [1925], s. 23-26, 33.

⁴⁴ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesťochowa 1938 [1908], s. 244.

⁴⁵ Dmowski, R.: *Niemcy a Polska.* In: Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Czesťochowa 1937 [1931], s. 250.

všezáborový).⁴⁶ Dmowski v této souvislosti zdůraznil, že Polské království bylo jediným zábořem, který se nestal součástí duchovní atmosféry státu, k němuž náležel. Žilo samostatným duchovním životem a jeho politická psychologie nepodléhala významnějším cizím vlivům. Struktura společnosti se lišila od situace v pruském a rakouském zábořu, neboť v ruském zábořu bylo kulturně a ekonomicky silnější polské měšťanstvo. Národní myšlení podle Dmowského výrazněji než v pruském a rakouském zábořu navazovalo na tradici ústavy 3. května 1791, napoleonské doby a Kongresového království a polská emigrace neustále dávala polskou otázku do souvislosti se záležitostmi evropské demokracie.⁴⁷

Vývojem Dmowského myšlení se prolínala myšlenka, že Poláci musí aspirovat na pozici velkého národa, jinak jsou v geografické pozici, v níž se polské země nacházejí, odsouzeni k záhubě.⁴⁸ Dmowski před válkou srovnával vzhledem k pozici polské otázky Poláky spíše s malými nevládnoucími národy než s národy velkými, domníval se ale, že v rámci kategorie nevládnoucích národů zaujímal Poláci specifické postavení, neboť oproti většině z nich měli velkou výhodu v tom, že byli historickým národem, měli tradici státu a historické sociální vrstvy, jež zajišťovaly kontinuitu národa.⁴⁹ Na druhé straně však polská historická tradice představující kontinuitu nebyla podle Dmowského tak silná a nikdy nedosáhla té úrovně, jež byla známa z velkých západoevropských zemí. Dmowski v tomto ohledu poukázal na rozdíl mezi Polskem a Západem, k němuž Polsko přímo nenáleželo.

S ohledem na mentální geografii v Dmowského myšlení je třeba zdůraznit, že Dmowski příležitostně rozlišoval východní Evropu a Orient (k němuž v jeho vnímání do značné míry náleželo Rusko). Rovněž termíny Západ a západní Evropa nebyly v Dmowského vnímání totožné. Kulturním, hodnotovým pojmem byl Západ, západní Evropa bylo spíše nehodnotové, geografické označení. Polsko v Dmowského pojetí náleželo k Západu, nikoliv však k západní Evropě. Východní Evropa představovala geografický podpojem Západu. Z Dmowského výkladu je zřejmé, že Západ byl do značné míry vymezen nábožensky – Byzanc, odkud přišlo křesťanství do Ruska, označoval Dmowski jednoznačně jako orientální stát. Na druhé straně je z jiných míst Dmowského výkladu zřejmé, že Dmowského ztotožnění Západu se světem katolického a protestantského křesťanství nebylo jednoznačné – Dmowski například uváděl, že Polsko je „západní svým náboženstvím a východní svou civilizací“.⁵⁰

⁴⁶ Srov. např. Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce.* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 128-129.

⁴⁷ Dmowski, R.: *Państwa rozbiorcze jako teren polityki.* In: Dmowski, R.: *Pisma, III.* Częstochowa 1938 [1902], s. 171-172.

⁴⁸ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 23-26, 33.

⁴⁹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce.* (Pisma IV.) Częstochowa 1938 [1914], s. VIII.

⁵⁰ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe.* London 1917, s. 48.

Dmowského postoj k pozici Polska na kulturní mapě Evropy byl závislý na kontextu a nelze jej považovat za jednoznačný. V kontrastu k pravoslavnému Východu řadil Dmowski polská území jednoznačně k západní civilizaci, na druhé straně však v případech, kdy Polsko srovnával s evropským Západem, zřetelně zdůrazňoval, že mezi Polskem a Západem existují zřejmé kulturní odlišnosti.⁵¹ Dmowského rozporuplný postoj k pozici Polska mezi Západem a Východem lze dokumentovat zvláště na základě stati *Wschod i Zachód w Polsce* z roku 1926, která se problematice Západu a Východu podrobně věnovala a svými východisky navazovala na Dmowského předválečné úvahy o podstatě ruské mentality, odlišné od mentality západní. Podstatou Západu bylo podle Dmowského v historickém ohledu právo a právní vědomí, které představovalo hlavní dědictví Říma. Právě právní vědomí odlišovalo Západ od jiných civilizací. Směrem na východ se v Evropě smysl pro právo pozvolna vytrácel. Díky právnímu vědomí a silným institucím, které na něj navazovaly, byly západoevropské země schopny vybudovat silné státy postavené nikoliv na vojenské síle či moci panovníka, ale na dlouhodobosti, jež spočívala v kontinuitě institucí. Kontinuita působila, že se vedle státu vytvořila i společnost, která nezávisela na integrující síle vojenské moci či osoby toho kterého panovníka. Společnost založená na institucích byla schopna zachovat svou politickou organizaci i tehdy, kdy byla moc státu otřesena či dokonce stát načas zanikl. I v případech, kdy se země dostala pod vládu cizích najezdníků, nebyli tito najezdníci schopni společnost zničit či ji asimilovat, ba naopak, společnost v takových případech asimilovala je. Státy, které se na historické scéně objevily později, například státy střední a středovýchodní Evropy, se projeví jako daleko méně trvalé instituce. Hranice se zde neustále měnily a celé velké státy jako Polsko, české země a Uhersko mizely z mapy.⁵² Polsko, české země, Uhersko a Rusko zažily ve svých dějinách podle Dmowského hodnocení diskontinuitní historický vývoj, což je svým způsobem typologicky řadilo k vzájemně podobnému typu státu neopírajícímu se o dostatečně rozvinutou společnost.⁵³

Indikátorem příslušnosti Polska k západní civilizaci byla v Dmowského vnímání míra, do jaké bylo v Polsku respektováno právo a do jaké byl přítomen smysl pro právo, ztělesňující kvintesenci západního civilizačního okruhu.⁵⁴ Dmowski zdůrazňoval, že vždy existovaly velmi velké kulturní rozdíly mezi západem a východem polského území, významná civilizační hranice mezi západním a východním civilizačním okruhem dokonce podle řady

⁵¹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 59.

⁵² Dmowski, R.: *Wschod i Zachód w Polsce*. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 75-76.

⁵³ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 59.

⁵⁴ Dmowski, R.: *O praworzędności w Polsce* (Przemówienie, wygłoszone w Bydgości dnia 3 kwietnia 1927 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939, s. 147.

kritérií procházela právě napříč polským územím.⁵⁵ V rámci Evropy bylo podle Dmowského Polsko zemí s největšími vnitřními rozdíly, které se projevovaly nejen ve stupni, ale i v charakteru civilizace. Dmowski uvedl, že „čím více se v Polsku posouváme od západu na východ, tím slabší je smysl pro právo“. Východní části Polska zaostávaly podle Dmowského za západními „přinejmenším o dvě století“.⁵⁶

Polský raně středověký piastovský stát Měška I. (vl. cca 962-992) a Boleslava Chrabrého (vl. 992-1025) byl sice podle Dmowského silným státem, avšak nikoliv státem zbudovaným na evropských (římských) základech. Podle Dmowského hodnocení polský středověký stát nevytvořil kontinuální instituce ani společnost a byl tudíž *říší*, nikoliv *státem*. Moc Piastovců vyrostla na způsob rozmachu východních říší, díky výjimečnosti konkrétního panovníka. Polsko se však pozvolna měnilo na stát západního typu, a to i v době rozštěpení (12. – 13. století). Hlavním činitelem působícím pozápádnění byla podle Dmowského církev. Její důraz na právo a instituce byl ve vztahu k budování státu největším historickým přínosem katolicismu. Vnitřní znovusjednocení Polska za vlády Vladislava I. Lokýtky (vl. 1320-1333) a Kazimíra Velikého (vl. 1333-1370) se již vyznačovalo západními rysy, neboť kodifikované právo převládlo nad zvykovým. Romanizace a europeizace dále postupovala za Jagellonců. Dmowski v této souvislosti zdůraznil úlohu měst („dílen civilizace“), která sice v této epoše začala již pozvolna hospodářsky slábnout, žila však „plným evropským životem“.⁵⁷

Za vlády posledního Jagellonce (Zikmund II. August, vl. 1548-1572) se rozlehlá východní teritoria spojila s Polskem v jeden celek: „Moc Polska se sice zdvojnásobila, avšak jeho západní charakter se náhle stal o polovinu slabším“. Polsko sice podle Dmowského přinášelo do teritorií na východě západní civilizaci, ale i Východ působil zpětně na západnější části Polska. Východ ovlivnil zvláště životní styl a hodnoty vyšších vrstev společnosti, jež stát ovládaly, což mělo velký vliv na polské myšlení a politické instituce polského stavovského státu. Příznivě v Polsku podle Dmowského nadále působili jiní činitelé než samotný rozkládající se stát – právní instituce, církev a hospodářství nadále přibližovaly Polsko Západu, „společenské instinkty“ byly čím dál evropštější, nejsilněji v západních částech Polska, daleko méně v „divokém Polsku“. Těžkou ránu znamenaly pro Polsko polsko-švédské války o vliv v Pobaltí (17. století), které zemi posunuly v rozvoji „o dvě stě let zpět“ - žádná

⁵⁵ Dmowski, R.: Polska jako wielkie państwo (Mowa, wygłoszona w Poznaniu dnia 28 czerwca 1929 roku podczas uroczystości obchodu dziesięciolecia traktatu wersalskiego). In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 9.

⁵⁶ Dmowski, R.: Nowy sejm i politika wewnętrzna. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1928], s. 220.

⁵⁷ Dmowski, R.: Wschod i Zachód w Polsce. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 79-82.

jiná událost v polských dějinách neznamenal podle Dmowského hodnocení pro Polsko takovou porážku.

Výrazně „východním“ činitelem byli v Polsku podle Dmowského hodnocení Židé, kteří s největšími obtížemi přijímali římskou civilizaci a po švédských válkách výrazně vzrostla jejich pozice v rámci Polska. V postoji k východnímu charakteru židovského národa byl však Dmowski nekonzistentní, neboť Židy v jiných souvislostech označoval za nositele německých vlivů, přičemž na mnoha místech je z Dmowského textů patrné, že Dmowski Německo a Rakousko řadil ke kulturnímu Západu.

V záborovém období pokračoval podle Dmowského v pruském záboru „pohyb k západu“, rostl smysl pro právo a právní instituce. Podobný vývoj, i když ve více domácím, polském duchu (a rovněž v duchu více latinském), probíhal i v ruském záboru (Polském království), jehož politicko-právní základy byly podle Dmowského hodnocení položeny Napoleonem v rámci Knížectví Varšavského (1807-1813). Ruské vlivy byly v počátečním období jen slabé. Vývoj se obrátil až po roce 1831, kdy začal podle Dmowského interpretace útok proti všem prvkům západní civilizace. Řada polských institucí byla ale nadále zachována a země si udržela západní charakter. Teprve po roce 1863 začal Západ v Polském království zcela couvat před Východem – v posledních dvou desetiletích 19. století byl podle Dmowského vliv Východu čím dál více cítit, začal prosakovat skrze mládež, která studovala v Rusku a nechala se ovlivnit ruským způsobem revolučního myšlení. Východní části Polska vstoupily podle Dmowského do 20. století jako civilizačně mnohem méně západní teritorium než jakým byly o několik generací dříve.⁵⁸

Rysem východní civilizace v Polsku bylo stavění násilí nad právo, radikalismus a časté oscilování mezi dvěma krajnostmi – společenským radikalismem (blízkým komunismu a anarchismu) na jedné straně a monarchismem na straně druhé. To byly podle Dmowského hodnocení charakteristické rysy Východu, Ruska řídicího se heslem „carismus, nebo bolševismus“. Jestliže na Západě po převratech docházelo k ustavení pevného právního pořádku, na Východě po zvratech a společenských transformacích rostla nejistota a anarchie, jež bránily rozvoji.⁵⁹

Dmowski podtrhával polskou výjimečnost v evropském kontextu, která naznačovala roli mostu a zároveň hradby. Termín „střední Evropa“, který by tuto koncepci mohl vystihovat, se však v Dmowského textech vyskytoval relativně málo. S termínem „střední Evropa“ operoval Dmowski především v rámci válečného textu *Problems of Central and*

⁵⁸ Dmowski, R.: Wschod i Zachód w Polsce. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 83-87.

⁵⁹ Dmowski, R.: Wschod i Zachód w Polsce. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 73-91.

Eastern Europe z roku 1917. V jiných Dmowského textech lze koncept střední Evropy spíše vytušit z kontextu, aniž by byl pojmově uchopen. Aby Dmowski osvětlil středoevropskou problematiku, vložil zevrubně otázku vztahu státu a národa od počátku 19. století. Koncem 18. století byl stát neohroženou a nezpochybnitelnou entitou, základem geopolitického uspořádání. Francouzská revoluce však probudila k politickému životu lidové masy, zvláště střední třídy podnikatelů. Kultura těchto středních vrstev byla daleko méně kosmopolitní než kultura šlechtická. Ekonomická role středních tříd reprezentujících průmysl a obchod nevyhnutelně tendovala k expanzi, což vhánělo střední třídy určité země do pozice konkurenta středních tříd v jiné zemi a přirozeně posilovalo národní antagonismus. Zrod ideje národa a národního zájmu jako hlavního principu politiky (oproti dřívějšímu státnímu zájmu) pokládal Dmowski za jeden z hlavních výsledků Francouzské revoluce. Vládnoucí entitou se stal národ, stát se stal jeho nástrojem.

Národ byl podle Dmowského definován dvěma základními prvky – (1) společnou historií, která zahrnovala život dlouhých generací v rámci stejných institucí, pod jednou vládou, a boj proti společným nepřítelům, (2) společným intelektuálním životem, založeným na společném jazyku. Relevance těchto dvou prvků se přitom v jednotlivých oblastech Evropy lišila. Na mapě Evropy rozlišoval Dmowski v té souvislosti čtyři až pět typů národů a tím i stejný počet makroregionů. V západní Evropě se hranice států utvořily brzy, v průběhu středověku. Ve střední Evropě a na Balkáně byl vývoj diskontinuitní. Staré státy zmizely z mapy (Polsko, České království, Maďarsko, Chorvatsko, Srbsko, Bulharsko, podunajská knížectví, Benátská republika). Morální vazby mezi státem a jeho obyvateli byly značně slabé, v polských teritoriích neexistovaly vůbec. Zatímco v západní Evropě se vyvinuly státní národy, ve střední Evropě se prosadila jazyková a etnografická definice národa. Německo a Itálie představovaly přechodnou kategorii mezi středoevropskou a západoevropskou situací. Dmowski v této souvislosti uvedl, že na západních hranicích Německa a Itálie se uplatňovalo spíše západoevropské, na východních poté středoevropské pojetí – Italové z jižního pobřeží Francie neměli problém identifikovat se s Francií, Italové z Rakouska-Uherska byli však ardentními italskými vlastenci. Obyvatelé severomořského pobřeží hovořící dolnoněmeckými dialekty se na jedné straně hranice hlásili bez problému k Holandsku a na druhé k Německu, na východním pomezí německého etnického prostoru byl však nepřítelem státu každý, kdo nenáležel k německému etniku.⁶⁰ Charakteristickým znakem východní Evropy jako další kategorie byla podle Dmowského dosud nepřekonaná národní indiference lidových mas,

⁶⁰ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 19.

ačkoliv se zde postupně s rostoucí vzdělaností a vznikem střední třídy (*inteligencia*) rodila idea jazykově založeného vymezení národa. Polsko se podle Dmowského nacházelo na pomezí mezi střední a východní Evropou, tvořilo přechodnou kategorii mezi středem a východem podobně jako Německo a Itálie mezi západem a středem – na západě Polska převládalo středoevropské pojetí národa, na východě dosud vládla národnostní indiference (východem Polska rozuměl Dmowski především teritoria, která Rusko po dělení Polska oddělilo od Polského království a přiřlenilo k samotnému Rusku).

Postoj k hodnocení Západu jako kulturního pojmu se v rámci vývoje Dmowského myšlení proměňoval. Z Dmowského textů je patrné, že Dmowski byl v poválečném období vůči západní civilizaci velmi kritický a tato kritika se prohloubila v době velké hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let. Na druhé straně bylo však Dmowského kritické hodnocení Západu nanejvýš rozporuplné a rozhodně jej není možno označit za jednoznačné. Dmowski nezavrhoval hodnotové dědictví západní civilizace, spíše z konzervativních pozic odsuzoval její současný stav, který se od historických hodnot Západu odchýlil. Jak již bylo zmíněno, za nejzákladnější výdobytek západní civilizace pokládal Dmowski společnost založenou na právu. V tomto směru se podle Dmowského Polsko nadále mělo přibližovat západnímu modelu, neboť jen stát založený na právu mohl být podle Dmowského silným státem.⁶¹ Dmowského poválečný kritický postoj vůči západní civilizaci konvenoval spíše s tehdejší Dmowského kritickým pohledem na protestantský a zvláště anglosaský svět, který kontrastoval s Dmowského předválečným anglofilstvím a jistým dřívějším obdivem vůči civilizačním pokrokům protestantských zemí - Dmowski moderní západní civilizaci podobně jako Masaryk ztotožňoval především s protestantským germánským (a zvláště anglosaským světem), zatímco dědictví katolického světa či francouzské civilizace s termínem Západ asocioval daleko méně. Nová Dmowského poválečná kritika protestantského světa byla v protikladu k jistému zhodnocení úlohy evropského románského katolického jihu (Francie, Itálie) v Dmowského uvažování. Dmowski v poválečném období v kontextu silně tematizované krize Západu otevřel otázku nadcházejícího úpadku protestantských národů, nedomníval se však, že úpadek protestantských zemí bude rychlý. Jednalo se podle jeho názoru o země, které nahromadily v průběhu staletí velké množství lidského i finančního kapitálu, ze kterého mohou ještě dlouho žít a uplatňovat převahu nad ostatními.⁶²

---

⁶¹ Dmowski, R.: O praworzędności w Polsce (Przemówienie, wygłoszone w Bydgości dnia 3 kwietnia 1927 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939, s. 147.

⁶² Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska*. (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931], s. 273.

V novém historickém kontextu, kdy podle Dmowského začal úpadek Západu, Polsko nemělo jít cestou jeho slepého následování, které dosud převládalo. Polsko se podle Dmowského mělo rozhodnout, zda „se bude vléct na ocase upadající Evropy, ke které ho táhnou vnější vlivy a vlastní sklon k bezmyšlenkovitému napodobování“, nebo zda pochopí podstatu svého geografického postavení, duchovní uspořádání polského národa, které mu „vykazuje místo v druhé Evropě, dnes skromnější, ale mající před sebou lepší, jistější budoucnost“.⁶³ Dmowski tedy otevřeně exaltoval „druhou Evropu“, kterou lze interpretovat nejen jako východní Evropu, ale též jako celé dosavadní evropské „nejádro“, evropskou periferii a semiperiferii. To se projevovalo například v novém Dmowského kladném hodnocení italské kultury, která měla podle Dmowského pohledu „silné nervy“. Dmowského „druhá Evropa“ byla konstruována vlastně na základě zvláštní syntézy „starých národů“, které kdysi byly centrem a posléze ustoupily z výsluní, a mladých národů (Poláci), jež dosud nedozrály a byly tudíž „čilejší“. Dmowski tak předpokládal svého druhu alianci minulosti a budoucnosti proti přítomnosti, proti částem světa, jež byly právě na výsluní a které se v probíhající historické epoše podle Dmowského dostávaly do krize.

Jestliže dříve Dmowski pokládal přibližování Polska západní civilizaci za pozitivní fenomén, poté po první světové válce spatřoval budoucí perspektivy Polska spíše v rysech, ve kterých se polská civilizace od západní odlišovala: „Stojíme daleko v týle za národy v popředí naší civilizace. Nemáme jejich moc... máme ale jisté hodnoty, které by se nyní oněm národům hodily a uchránily by je od mnoha nebezpečí.“ Těmito hodnotami byl podle Dmowského silný vztah k náboženství, národní cit, vazba na vlast. Ovlivněn ruskou emigrační geopolitikou prohlásil Dmowski Evropu za pouhý poloostrov Asie. V historickém ohledu Dmowski odmítl především přináležetost polské historie k té části dějin Západu, která byla spjata se zámořskou expanzí a která podle Dmowského v dlouhodobé perspektivě způsobila problémy západních zemí. Polsko se na těchto činech nijak nepodílelo ani z nich nemělo žádný prospěch, a nebyl proto podle Dmowského důvod, proč by se Polsko mělo jakkoliv hlásit k důsledkům těchto činů (ba na základě nich i trpět) v době, kdy se mimoevropský svět emancipoval a původní komparativní výhoda Západu se stávala jeho nevýhodou.⁶⁴

⁶³ Dmowski, R.: Po przewrocie (Artikuly drukowane w Gazecie Warszawskiej od czerwca do grudnia 1926 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939, s. 54.

⁶⁴ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931], s. 335; Dmowski, R.: *Myślny o jutrze*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934], s. 34.

Kdo jsme? Historická argumentace, národní identita a mentalita v nadnárodním kontextu

Masaryk

Národ představoval podle Masaryka spolu s rodinou základní hodnotu, na níž stojí spokojenost člověka a jeho možnost rozvíjet svou osobnost. Analýza Masarykových textů dotýkajících se národní otázky ukazuje, že Masaryk ve svém díle pojem národ blíže nedefinoval. V 80. letech 19. století Masaryk recipoval pojetí národní otázky v díle Ernesta Renana a podroboval v té souvislosti Renanovu definici národa kritice, nepředstavil však vlastní vymezení. Na počátku 20. století Masaryk v návaznosti na starší kritiku Renana naznačil, že absence definice národa nebyla v Masarykových textech jakýmsi opomenutím, nýbrž vyplývala ze skutečnosti, že termín národ se vzpíral definici - kdyby všichni lidé jednoho plemene mluvili stejným jazykem a obývali totéž území, národní otázka by byla vyřešena, ale taková situace ve skutečnosti nikde neexistovala; krev, jazyk, náboženství či území nebyly spolehlivou známkou národnosti, národní hnutí (Masaryk užíval termín nacionalismus) znamenalo v podstatě snahu provést zásadu „qui se ressemble s’assemble“ (dohromady se sdružují ti, kteří se sobě vzájemně podobají).¹

V chronologickém ohledu se v Masarykově pojetí vznik moderního národa členil na dvě historické fáze. První nastala na přelomu středověku a raného novověku, druhá poté na přelomu 18. a 19. století. Genezi národa v užším slova smyslu spojoval Masaryk s vlnou modernizace z přelomu 18. a 19. století. Na konci 18. století se podle Masaryka začala v Evropě prosazovat idea humanity, jejímž projevem bylo jednak prosazení všeobecných lidských práv, jednak prosazení národnosti jako základního společenského činitele, jehož klíčovým projevem byl národní jazyk. Kvůli přílišné pozornosti věnované Francouzské revoluci a jejím demokratizačním požadavkům zůstala jazykově-kulturní složka formování moderních národů podle Masaryka ve všeobecném povědomí zastíněna. Ze západoevropské perspektivy to bylo přirozené, protože ve Francii nebyl důvod pro jazykové spory a „Angličan se do našich poměrů v Rakousku nemůže ani vmyslit“. Ve střední a východní Evropě i v některých zemích západní Evropy hrály ale jazykové otázky v rámci modernizačního procesu konce 18. a začátku 19. století prvořadou úlohu. Na základě analýzy Masarykových

---

¹ Masaryk, T. G.: Přednášky profesora T. G. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1902], s. 281, 283.

textů lze konstatovat, že národ a národní hnutí představovaly paradoxně nejevropštější fenomén zachycený v Masarykově díle. Evropská národní hnutí totiž Masaryk výslovně označil za nadnárodní jev, na kterém ukázal spojitost Evropy jako celku, neboť ve stejné historické epoše fenomén moderního národa postihl prakticky všechny oblasti evropského kontinentu.²

Analýza Masarykova přístupu k národní mentalitě ukazuje, že Masaryk věnoval prioritní pozornost nikoliv deskriptivnímu popisu národní povahy jako celku, nýbrž snaze o pojmenování jejích historicky podmíněných problematických rysů, které se snažil programově napravit. Národní povahu vnímal Masaryk v kontextu své koncepce „nosných idejí“, jež se vyvíjely v režimu dlouhého trvání.³ Z Masarykových textů je zjevné, že Masaryk pokládal všechny složky lidského života a lidských přístupů k okolnímu světu za jevy podmíněné národní mentalitou. V konkrétní rovině se tuto skutečnost pokusil dokumentovat na příkladu charakteru vědních disciplín, které byly dle jeho názoru jen zdánlivě univerzální a oproštěné od národní mentalitou podmíněné kolektivní identity badatele. Ve vědě a vzdělání, ve způsobu pojmání vědeckých poznatků, ve způsobu jejich využití se podle Masaryka odrážel národní duch. Specifičnost národního ducha se projevovala nejen ve filosofii a příbuzných odvětvích vědy, nýbrž i v exaktních disciplínách.⁴

V *České otázce* aplikoval Masaryk při rozboru české národní povahy slovanský referenční rámec, i když zároveň zdůraznil existenci blíže nedefinovaných rozdílů mezi jednotlivými slovanskými národy. Teze o mírumilovných rysech slovanské povahy převzatá českými obrozenci od Herdera byla podle Masarykova názoru pravdivá.⁵ Tento názor konvenoval Masarykovu důrazu na českobratrské učení - odmítnutí agresivity a nenásilný postup nepozbyl ani na konci 19. století na významu. Zároveň však Masaryk dodal, že Slované sice nebyli výbojní, pokud se však museli bránit, postupovali nanejvýš houževnatě a odvážně. Obrozenci podle Masaryka sice v zásadě správně definovaly slovanské charakterové rysy, na druhé straně však v příliš černých barvách lícili německou mentalitu. Masaryk

² Srov. např. Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 155-157.

³ Masarykův důraz na kontinuitu národní povahy ve velmi dlouhých časových rámcích se stal předmětem Pekařovy kritiky Masarykova pojetí české otázky. Pekař odmítal kontinuitu národní mentality (národní povahy) napříč historickými epochami a vytýkal Masarykovi, že se takovouto kontinuitu pokoušel uměle konstruovat – český národ feudální epochy byl podle Pekaře zcela jiný než český národ 19. století. „Je naprosto nepřipustné z dnešní povahy některého národa usuzovat na povahu jeho před tisícem let. Kdo by poznal Čechy 9. - 12. století, proslulé svou divokou bojovností, v Češích 16. - 17. století, z pohodlných dobrým bydlím...“ Pekař, J.: Masarykova česká filosofie. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*. Praha 1995 [1912], s. 286, 300.

⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 140-142, 149.

⁵ Masaryk v tomto směru polemizoval s názory ruského právního historika Soběstianského (1856–1896), který na konci 19. století vystoupil s kritikou idealizování slovanské povahy a domníval se, že Slované byli stejně bojovní jako Germáni. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947, s. 63–65, 75–79, 81.

odmítal zejména obviňování německého etnika z úpadku českého národa a zdůrazňoval spíše nutnost hledání vnitřních příčin.⁶

Český národní charakter byl podle Masaryka ve své klasické podobě poměrně pasivní a měl spíše sklon k mučednictví než k jasnému činu. Havlíček podle Masarykova názoru dobře postihl slabé stránky českého člověka kolísajícího mezi hrdinstvím a až slabošskou ústupností. Svatý Václav, Jan Hus a v jiné podobě i Jan Nepomucký představovali tři příklady za všechny. Ochota nejvyšší oběti byla nesmírně důležitá, měla ale být podle Masaryka pro úplnost dotvořena soustavným úsilím a prací pro zastávaný názor. Jednou přinesená oběť a její neustále slovně opakovaný význam bez činů, které by přispívaly k uskutečnění obětí vyjádřeného ideálu, nemohla podle Masarykova hodnocení dostačovat.⁷ Masaryk se v této souvislosti stavěl proti mučednictví, sebeobětování, proti hrdinskému gestu.⁸ Důrazné kritice Masaryk podrobil pseudohrdinství, jehož příkladem se v druhé polovině 19. století stávalo demonstrování příslušnosti k češtví. Samotná příslušnost k češtví, jak si podle Masaryka povšiml již Jan Neruda, nebyla žádnou zásluhou a na rozdíl od generace buditelů první poloviny 19. století ani hrdinstvím. Jestliže vlastenci první poloviny 19. století stáli svým národoveckým postojem proti většině a proti převládajícímu společenskému klimatu v boji za dobrou věc, byli skutečně hrdiny. V druhé polovině století však vlastenecký postoj, byť se obsahem zcela shodoval s postojem vlastenců v první polovině století, nabýval zcela odlišného sociálního významu, protože byl reprezentován rozhodující většinou obyvatelstva a jeho zastávání neznamenovalo žádné riziko ani újmu na sociálním postavení, ba spíše naopak. Demonstrování vlasteneckého postoje se stalo svého druhu povinností a jeho nepřijímání vedlo k sociálnímu vyloučení. Pseudovlastenci druhé poloviny století tak v Masarykově interpretaci zneužívali své předchůdce z první poloviny století tím, že jejich chování, ač formou totožné s jejich vlastním jednáním, nabývalo zcela odlišného společenského významu.

Proti efektnímu hrdinství kladl Masaryk důraz na systematickosti a práci. V návaznosti na Palackého prohlásil Masaryk v poválečném období za hlavní chybu české národní povahy snahu o luxus, módnost, napodobování cizího, skutečnost, že ten, kdo zbohatl, se nechce vrátit k běžné práci.⁹ „Nedostatečná názorová ukotvenost“ a „nestálost názorů“ představovaly na pozadí Masarykova generalizujícího pohledu na české dějiny další stereotypně zdůrazňované problematické body české národní povahy. Podle Masaryka musí český národ na cestě

⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 69-71, 80-81.

⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 211-212.

⁸ Srov. např. Masarykův výrok ze sklonku života: „Je zásluhou demokracie učit mládež, že je lépe pro vlast žít a pracovat, než pro ni umírat“. Masaryk o současných problémech. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Morgenzeitung (Ostrava), 9. 5. 1934], s. 417.

⁹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 581.

k pokroku překonat „charakteristickou nepevnost a neucelenost národní povahy“, která tkví v nedostatku pevné vůle, v nestálosti názorů, neschopnosti dokončit započaté dílo, pokračovat na započaté cestě. Nedostatečná názorová ukotvenost se podle Masaryka projevovala v celých českých dějinách, a to i v „dobách největší slávy národa“ (období husitství), a nakonec zapříčinila úpadek raně novověkých českých zemí. Předci se za reformace „prohřešili proti Duchu svatému tím, že se zastavili na půli cesty a potlačovali své bratry“, kteří usilovali o důsledné provedení reformy. Trest přišel záhy – byli potlačeni sami a s nimi celý národ. Hus a jeho předchůdci začali podle Masaryka kázat mravní a náboženskou nápravu stávajících poměrů. Husité však bohužel nepochopili, že nový život vyžadoval i novou soustavu uceleného myšlení. Husitství zahájené mravní reformou proto skončilo mravním chaosem. V 19. století svědčilo podle Masarykova pohledu plané hovoření o národu (a zvláště o vybájených cílech, o slovanství a o azbuce) o nepevnosti a neurčitosti národního vědomí, o nedostatečně historicky ukotvené národní identitě a o neujasněnosti cílů politické reprezentace.¹⁰

Základní prvek kontinuity národního charakteru, na němž by se podle Masaryka měl vývoj českých zemí zakládat, představoval „humanitní ideál“. Humanitní ideál reprezentoval v Masarykově vnímání kombinaci národní a nadnárodní identity, postulát, podle kterého „Čech znamená především člověk“, a vyplýval z něj koncept historického vývoje založený na nenásilí.¹¹ Idea humanity se podle Masaryka projevovala v české reformaci a představovala opuštěný a nedokončený úkol. Za národního obrození údajně poukázal na humanitní ideu Kollár a ideu humanity podle Masarykovy interpretace přejali všichni významní obrozenečtí myslitelé a politikové. Vycházeli z předpokladu, že zdravý vztah k národu nemůže existovat bez mravních předpokladů zprostředkovaných vztahem člověka k člověku a český národní program musí být bezpodmínečně humanitní, postavený na zásadě „co Čech, to člověk“. Tím český program přenášel podle Masarykova hodnocení svou působnost i do roviny světoobčanství, které klíčoví čeští obrozenci svorně hlásali (Kollár, Šafařík, Palacký, Havlíček; Mácha, Neruda). Antagonistický postoj ke druhému národu byl podle Masaryka negativistický, způsoboval vidění sebe sama jen skrze „nepřítele“ a zabraňoval pochopení a ocenění dějinného poslání vlastního národa. Když se reakcí na agresivní německý nacionalismus v posledních desetiletích 19. století stával „nervózní český nacionalismus“, vzdávali se podle Masaryka Češi ducha svých dějin a pouze kopírovali prostředky užívané protivníkem, které se pro české prostředí nejen nehodily, ale nemohly zde ani fungovat. Češi

¹⁰ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 178.

¹¹ Srov. např. Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 21.

by měli naopak podle Masaryka národní život a pojmání historie povznést na světové hledisko, po kterém volal již Kollár.¹²

Národní a nadnárodní (kosmopolitní) složka představovaly v Masarykově vnímání historického vývoje i vyhlídek do budoucna dvě zcela kompatibilní roviny, dvě strany téže mince, kdy jedna nemůže existovat bez druhé. Masaryk rozlišoval dvojí podobu nadnárodně orientovaných hnutí – pozitivní a negativní. Pokud internacionalismus přijímal a respektoval existenci národů, mohl mít podobu „pozitivního federalismu“. Avšak internacionalismus, který odmítal národní myšlenku, byl podle Masaryka agresivní a absolutistický neméně než vyhraněný nacionalismus, protože hlásal jedinou absolutní identitu totožnou s identitou těch, kteří byli protagonisty tohoto internacionalismu.¹³

Národní myšlenka a kosmopolitismus v sobě podle Masaryka zrcadlily odlišný aspekt lidskosti. Masaryk odmítl ztotožňovat humanitu s naivním, jednostranným kosmopolitismem, a varoval před blízkostí mezi kosmopolitismem a imperialismem – pro velké „kosmopolitní“ národy totiž kosmopolitismus znamenal vlastně prosazení a další prohlubování jejich panství nad ostatními. Takový kosmopolitismus byl jen zdánlivě nadnárodní, neboť ve skutečnosti nadřazoval jednu národní kulturu, jeden jazyk nad ostatní, a byl tak variantou nacionalismu. Český slovanský kosmopolitismus, popsáný již Havlíčkem, byl zase naivní. Jedinou pozitivní variantou kosmopolitismu byla pro Masaryka „mezinárodní nenucená organizace svéprávných kulturních národů“.¹⁴

Národní myšlenka byla podle Masaryka v 19. století v českém i evropském kontextu vždy doplňována nadnárodními (kosmopolitními) programy a myšlenkovými směry, které byly s národní idejí plně kompatibilní. České národní hnutí mělo slovanskou, evropskou i autenticky českou komponentu; podobně se ruští slavjanofilové a západníci vzájemně doplňovali a nebylo je vždy možné dobře rozlišit. Rozdíl mezi nacionalismem a kosmopolitismem byl podle Masarykova názoru nesmírně vágní – řada intelektuálů oscillovala mezi jedním a druhým. Například před německým sjednocením byli němečtí liberálové kosmopolitní, kosmopolitismus byl ale v podstatě formou nacionalismu usilující o tehdy ještě v podstatě nadnárodní myšlenku německého sjednocení.¹⁵

S odkazem na Palackého Masaryk ve svém díle opakovaně tematizoval otázku „globalizace“, kterou v souladu s Palackého terminologií označoval jako „světovou

¹² Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 45, 120.

¹³ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 162-163.

¹⁴ Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 40.

¹⁵ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 162-163.

centralizaci“. Myšlenka světové centralizace a světoobčanství, světového uvědomění a vzdělání byla podle Masaryka vlastní řadě českých obrozenců (Kollár, Šafařík, Palacký, Havlíček, Mácha, Neruda). Na konci 19. století podle Masaryka role světové centralizace podstatně vzrostla. Obrození proto více než dříve nabylo významu „závodění v kulturní práci se všemi národy“, v českém případě zejména s národem německým. Pokud mělo být národní myšlení v mezinárodním srovnání konkurenceschopné, muselo se inspirovat i cizími zdroji, neboť podobně jednali i obrozenci první poloviny 19. století. Na druhé straně však podle Masaryka národ nesměl zapomínat na své vlastní intelektuální výdobytky, zvláště na práci buditelů. Pouhá recepce módních cizích vzorů bez ohledu na jejich hodnotu byla podle Masarykova hodnocení spíše škodlivá. Přejímání „ne strávených“ a nezpracovaných cizích myšlenek by podle Masarykova výkladu vedlo k mravní anarchii a anarchismus v konečném důsledku představoval vždy násilí. Národní inteligence tak měla cizí zkušenosti studovat, nikoliv ale nekriticky obdivovat. Aby mohly být cizí myšlenky aplikovány, musely být tvůrčím způsobem adaptovány na domácí prostředí na základě znalosti jeho potřeb a specifí.¹⁶ Být „světovými“ v pojetí obrozenců (vnímaných Masarykem jako jistý vzor zdravého vztahu mezi národním a nadnárodním) rozhodně neznamenalo tékat názorově světem a stát se kosmopolitou, jak si to později někteří nedostatečně uvědomělí lidé podle Masaryka vysvětlovali. Naivní „nenárodní“ kosmopolitismus stavěl podle Masarykovy interpretace na chybných předpokladech, neboť bez vlasti se nikdo nemohl obejít. Jak ukázali právě obrozenci, světovost spočívala daleko spíše ve „zpracovávání a dotváření toho, co nám svět podává“.¹⁷

Vznikající světová centralizace směřovala podle Masarykovy optimisticky laděné interpretace spíše k součinnosti národů než k soupeření. V Evropě (nikoliv v mimoevropském světě) bylo na konci 19. století oproti minulosti mnohem těžší obsadit cizí území, neboť tomu bránila velká hustota obyvatelstva a vzdělanost lidu. Zároveň nová světová organizace utvářela mezi národy a státy intimní styky. Stát začínal zvláště ve vztahu ke svým sousedům plnit jinou funkci než v minulosti, přičemž údajně klesala potřeba obsazovat cizí teritoria.¹⁸

V poválečném období Masaryk varoval před planými deklaracemi mezinárodnosti a strojeným kosmopolitismem: „Rozumný člověk bude pracovat pro ty, jichž svým vlivem

¹⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 260-262, 366.

¹⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 422; srov. též Masaryk, T. G.: *Člověk a příroda. Příspěvky k sociologické mesologii*. In: Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007 [1890], s. 287: „Jak snadno vyvíjí se u každého domyšlivá obmezenost... ve jménu otců a vlasti. Pravda – stejně obmezené je opičí cizotářství, jen přísná kritika zabezpečující netoliko sebepoznání, ale i poznání a ocenění cizího, může správně vést.“

¹⁸ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 283-285.

dosahuje... sentimentální těkání po celém světě není žádnou humanitou“, „mezinárodnost nepojímáme nenárodně, nadnárodně, čím národnější, tím lidštější“. Světovou centralizaci (dnešní terminologií globalizaci) Masaryk též nelíčil jednosměrně jako proces, v němž se národy sbližují, naopak, v návaznosti na Palackého, který se světovou centralizací též zabýval, uvedl: „Všecka plemena sblížila se k sobě a otírají se o sebe vzájemně... tím vzbudila se řevnivost mezi národy v míře dosud neznané.“ Kontakty a styky mezi národy měly v Masarykově interpretaci ve vztahu k nacionalismu dvousečnou působnost – vzájemné poznání mohlo národnostní nevraživost mírnit, ale stejně tak i vyvolávat.¹⁹ Masaryk si v té souvislosti pokládal otázku, zda je národní myšlenka založena spíše na „lásce k svým“ či na „nenávisti k druhým“. Zdůraznil přitom, že bližší uvědomění národnosti přicházelo v dějinách teprve tehdy, když byla národnost konfrontována s cizím – proto byl národní cit uvědomělejší tam, kde byl stát vícejazyčný.²⁰ Význam cestování pro lidské poznání a pro mizení národnostních předsudků hodnotil Masaryk spíše střízlivě. Zdůraznil, že „světovost nezíská se jen obvyklým cestováním, nýbrž duchovním pohroužením v život jednotlivcův, národův, lidstva“.²¹ Cestování dle Masarykova názoru mělo doplňovat dříve nabyté znalosti a mělo-li být smysluplné, muselo být postaveno na srovnání, a srovnání opět nesmělo vycházet z povrchního pozorování, nýbrž z faktů, které jsou vědeckým poznáním vizualizovány.²²

S ohledem na vztah mezi národní a nadnárodní identitou v Masarykově myšlení vyvstává komplikovaná otázka, jaký byl Masarykův poměr k případnému nadnárodnímu uspořádání evropského kontinentu, k představám evropské integrace či federalizace. Především je třeba konstatovat, že Masaryk se k otázce nadnárodního uspořádání Evropy vyjadřoval ve svém díle relativně málo. V předválečném období tato otázka v Masarykově díle prakticky absentovala, v době, kdy se Masaryk stal oficiálním reprezentantem státu, byl v tomto ohledu zase přirozeně velmi opatrný a nesdílný a v rozhovorech s novináři lze pozorovat Masarykovy vyhýbavé odpovědi. Všechny větší Masarykovy koncepce tematizující evropskou otázku (nejvýstižnějším příkladem je v tomto směru patrně Masarykova práce *Nová Evropa*) směřovaly na základě historické argumentace prioritně k Evropě spolupracujících suverénních národů, přičemž idea evropské nadnárodní integrace byla jako

¹⁹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 579.

²⁰ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa I*. Praha 1931, s. 451-452.

²¹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 395.

²² „Turistiku ano, ale ne tu hromadnou, stádnou, turistiku pro turistiku, nýbrž uvědomělou... Proto se dívám svrchu na lidi, kteří se honí světem... není ani potřeba všude být, chlubit se, že jsem byl tam nebo onde. Může se cestovat méně, ale za to uvědoměleji... srovnávat, myslím, je největší užitek cestování: aby si každý z nás cenil své vlastní práce doma, aby se na ni díval z vyššího, jaksi mezinárodního hlediska... Pečlivá [teoretická] příprava[na cestu] je velice důležitá a může v mnohém nahradit názor přímý.“ Eidetický princip u T. G. Masaryka. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [1934 jako samostatná publikace], s. 404-405.

možnost přenechávána státníkům budoucnosti, kterou však již Masaryk sám projektovat nechtěl. Představě Masaryka jako zastávce federalizace Evropy na první pohled nasvědčují dva fakty. Prvním z nich je skutečnost, že Masaryk byl podporovatelem panevropského hnutí. Druhým jsou kladné konotace termínu „evropská federace“ v Masarykových textech. Bližší analýza Masarykových textů a Masarykových rozhovorů s novináři, kde se o evropské federaci většinou jen velmi letmo a neurčitě hovoří, však nasvědčuje spíše odlišné interpretaci. „Jednotnou Evropu“ si Masaryk představoval jako spolek států na způsob Společnosti národů či Malé dohody, ne jako skutečnou federaci typu USA.²³ Interpretační nejasnost je způsobena faktem, že slovo federace Masaryk nevnímal ve smyslu federativního státu, ale přikládal mu původní latinský význam slova *foedus*, tedy spojenectví.²⁴ Celkově je třeba konstatovat, že Masarykova tematizace evropské otázky byla spíše punktuální, příležitostná, nikoliv komplexní, jako tomu bylo v případě české otázky, slovanství nebo i otázky řady dalších evropských národů (Rusové, Němci, Francouzi, Poláci). Vzhledem k této skutečnosti nelze vyslovit kvalifikovaný soud o Masarykově postoji k případnému budoucímu nadnárodnímu uspořádání Evropy. Spíše lze vyslovit domněnku, že Masaryk jednoznačný postoj v této oblasti nezastával.

Dmowski

Dmowski podobně jako Masaryk nevěnoval otázce definice národa ve svých textech pozornost. Výrazněji než Masaryk asocioval Dmowski termín národ se státní idejí, což jistě vyplývalo z rozdílných historických pozic polského a českého národního hnutí. Stát v Dmowského pojetí sehrával při historickém utváření národa prioritní formotvornou úlohu. Tento Dmowského přístup v sobě skrýval zcela praktické implikace, neboť vedl k rozlišení historických národů na jedné straně a etnických národností na straně druhé. Umožňoval v rámci teritoria historického Polska vymezit polský národ jako nositele státní ideje a nehistorické národnosti (zvláště východoslovanská etnika, částečně Litevci), které tak

²³ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 503, 505.

²⁴ Důkazem může být Masarykovo tvrzení, že „světová válka nahradila [minulý čas!] starý imperialismus federací všech států a národů“, tedy Masaryk za federaci pokládal již Společnost národů. Podobně dále v textu: „Naprosto upřímně přijímám poválečnou zásadu federace, která uvádí [přítomný čas] v soulad zájmy všech států a národů.“ Srov. Masaryk, T. G.: *Poválečné problémy Československa*. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997, s. 292 [článek zpracoval Masaryk pro The Newspaper Enterprise Association of America roku 1932, nebyl ale nakonec v USA ani v Československu publikován]. K dalším Masarykovým výroky ohledně evropské federace srov. zde, s. 181, 204.

představovaly kvalitativně odlišnou kategorii.²⁵ Základy „národních instinktů“ vznikly podle Dmowského již v předstátním období, kdy se rodily předpoklady budoucích státotvorných schopností národa, avšak teprve státní organizace zbudovala skutečnou národní psychiku. Národ ve své plnohodnotné podobě byl proto plodem státu a státní organizace. Všechny existující národy měly podle Dmowského koncepcí buďto vlastní stát, nebo epochu vlastní státnosti alespoň prožily v minulosti. Všechny národní literatury, které stály za zmínku, se podle Dmowského rozvinuly v souvislosti se státní organizací. Národní hnutí 19. století zaznamenala úspěch zejména tam, kde v kolektivní paměti existovala tradice dřívějšího nezávislého státu - nejklassičtější příklad představovalo podle Dmowského hodnocení české národní hnutí. Na druhé straně se v 19. století vytvořila řada hnutí etnik bez historického státního základu, která by podle Dmowského měla být označována spíše jako národnostní než národní hnutí. Tato hnutí svou ideologii obvykle stavěla na jazykové a kulturní odlišnosti. V případě menšin v rámci polského historického území byla podle Dmowského národnostní hnutí nehistorických etnik rozdmýchávána velmocemi, jež se bály polského znovusjednocení a proto podporovaly národnostní separatismy. Národnostní hnutí (zvláště litevské a rusínské) se tím stala nepřáteli polské národně-státní ideje.²⁶

Národní otázka vyvstala podle Dmowského v Evropě především pod vlivem třech hlavních činitelů – (1) Francouzské revoluce, s níž se zrodil národ nezávislý na státu a ovládající stát, (2) polské otázky, o které v první polovině 19. století celá Evropa uvažovala, a konečně (3) literárního romantismu.²⁷ Proces prosazování se národa jako základní jednotky společenského uspořádání byl podle Dmowského přirozeným následkem demokratizace politického systému a kultury a jejich rozšíření na nejširší vrstvy obyvatelstva. Patriotismus (či nacionalismus) prošel výraznými proměnami a přestával být napůl fyziologickou svázanost se zemí a přírodními podmínkami. Pozvolna mizela též věrnost vůči králi a dané státní organizaci. Vlastenectví se čím dál více stávalo oddaností (*przywiązanie*) vůči národní společnosti, její kultuře, duchu a tradici a ztotožňovalo se s jejími zájmy bez ohledu na to, jestli byla tato společnost politicky a územně jednotná nebo rozdělená.²⁸ Vlastenectví vnímal přitom Dmowski v neposlední řadě jako vnitřní boj: „Jestliže budete chtít učinit něco pro Polsko či pro jakoukoliv jinou zemi, je třeba jít s jedněmi krajany proti druhým“.²⁹

²⁵ Rozlišení zmíněných dvou kategorií bylo ve středoevropském kontextu charakteristické například pro německé myšlení.

²⁶ Dmowski, R.: Podstawy polityki polskiej. In: Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. Wrocław 2002 [1905], s. 78-83.

²⁷ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931] s. 211.

²⁸ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 89-90.

²⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 210.

Termín nacionalismus Dmowski vnímal jako synonymum k národnímu hnutí a pokládal jej za aspiraci národa na úlohu základní jednotky při uspořádání lidstva. V Dmowského díle měl termín nacionalismus jednoznačně pozitivní konotace. Nacionalismus představoval v Dmowského vnímání „odvrat od absurdit, které vymyslelo osmnácté století, a které v průběhu 19. století Evropě vstúpilo zednářství.“ Na rozdíl od většiny jevů z dosavadních kulturních dějin Evropy nezaujímal podle Dmowského ve vývoji nacionalismu nejpřednější místo západní, nýbrž střední a středovýchodní Evropa.³⁰ Národní hnutí (nacionalismus) vyvstalo podle Dmowského dříve u menších a nesvobodných národů než ve velkých západoevropských zemích, které stály v čele civilizačního vývoje. Teprve později, koncem 19. století, byl nacionalismus importován do velkých západoevropských států.³¹

Dmowski o poznání více než Masaryk tematizoval otázku morálního závazku jednotlivce vůči národu, která v Masarykově myšlení do popředí nevystupovala. Vzájemný poměr mezi jednotlivcem a národem nebyl podle Dmowského jen pouhou pasivní přináležitostí k celku založenou na jazyku a přirozených vazbách s prostředím, z něhož člověk pocházel. Jednalo se spíše o integrální přináležitost k organismu svého druhu, jímž národ podle Dmowského biologizující interpretace byl. Morální vztah jednotky k celku a přináležitost k národu byly podle Dmowského tím silnější, čím vyšší byl morální stupeň člověka, neboť jednotlivec při narození vstupoval „do hotových forem života a do hotové organizace představující výsledek práce dlouhé řady pokolení“. Sounáležitost s národem přitom neznamenala jen vazbu na jeho současnost. Dmowski kladl důraz na dlouhodobost a vztah k národu byl proto v jeho myšlení vnímán v perspektivě dlouhého trvání – příslušnost k národu tak znamenala přináležitost k jeho úkolům vyplývajícím z celých jeho dějin, a to zároveň s respektem k závazkům do budoucnosti. Dmowského výklad vztahu mezi jedincem a národem byl v některých ohledech až esoterický – „být Polákem znamená náležet k polskému národu v celé jeho šíři, po celý čas jeho existence, jak v minulosti, tak i v budoucnosti.“ Identita Poláka počátku 20. století tak podle Dmowského sahala „přes prvotní (raně středověké) celky bez politické individuality k velmoci hrozící sousedům svou silou a postupující rychle po cestě civilizačního pokroku až k upadajícímu státu i k pozdějšímu rozdělenému národu, který usiloval o svou nezávislost“.³²

Dmowski pracoval ve svém pojetí národní otázky a národní identity s konceptem rasy, klonil se však k historicko-genetickému, nikoliv biologicko-genetickému pojetí zrodu

³⁰ Dmowski, R.: *Żydzi w dwudziestym wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934], s. 278.

³¹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 142-143.

³² Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 26-32.

evropských národů. Zdůraznil, že soudobé národy se neskládaly z „jednotného rasového materiálu a různé rasové složky měnily v průběhu vývoje svůj stupeň vlivu“. Evropské společnosti nebyly podle Dmowského rasově jednodušší a Poláci netvořili výjimku. V konkrétní socioekonomické formaci měly možnost uplatnění určité vlohy některé z těchto rasových složek a tím stoupal i její celkový význam oproti složkám jiným. Výstižný historický příklad skýtala v tomto ohledu podle Dmowského Francie. Francouzská šlechta za starého režimu představovala z fyzicko-antropologického hlediska typ zcela odlišný od zbytku obyvatelstva a přechod k buržoazní společnosti znamenal mimo jiné i to, že moc přešla z jedné rasy na jinou. Z teoretického postulátu úlohy rasy v dějinách vyvozoval Dmowski v praxi antisemitské důsledky – Poláci nebyli rasově homogennější než západoevropské národy, v Polsku však na rozdíl od západoevropských zemí zůstalo židovské etnikum přes svou početnost uzavřeno komunitou. V západní Evropě se naproti tomu podle Dmowského v průběhu dějin obyvatelstvo do značné míry smísilo s židovským etnikem a v důsledku toho mohl v západoevropských populacích židovský element kdykoliv „za vhodných podmínek vyplout na povrch a způsobit skvrny na jejich národní povaze“, což představovalo v Dmowského vnímání potenciální handicap těchto zemí oproti Polsku. Z tohoto faktu podle Dmowského vyplývala pro Poláky rasová výhoda.³³

Dmowski odmítl myšlenku stálosti a neměnnosti národní povahy. Jak se měnila společenskoekonomická forma života, musela se odpovídajícím způsobem měnit i národní povaha.³⁴ Historicky vzniklou psychologii polského národa podroboval Dmowski důsledné kritice.³⁵ Historickým vývojem zrozený národní charakter byl podle Dmowského jednou z hlavních příčin, proč Poláci dosud nedosáhli stupně zcela moderního národa. V Polsku se podle Dmowského o národní povaze mnoho mluvilo, absentovala však skutečná analýza národní mentality. Nedostatečný byl v první řadě rozbor jejích vad, popisovaných obvykle jen v obecné rovině bez vysvětlení původu a příčin, odbývaných poukazem na nepříznivé historické okolnosti. Neschopnost skutečného přemýšlení o stavu národa vedla podle Dmowského v období rozdělení národa v 19. století často ke vzniku teorií o výjimečném polském národním údělu, který se vymykal všem společenským zákonitostem. Z podobných pohledů pramenil i mesianistický názor o národu Bohem vyvoleném. Od druhé poloviny 19. století se uvažování o národním charakteru nacházelo ve dvou extrémních polohách, jež obě pokládal Dmowski za chybné. Na jedné straně stála sebekritika zrozená po povstání z let

³³ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 44-45.

³⁴ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 43-47.

³⁵ „Politická psychologie národa pro nás znamenala největší obtíž.“ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 129.

1863-1864, jež hlásala potřebu přeměnit národní charakter a poučit se v cizích zemích o příčinách jejich úspěchu. Druhý pól představoval pohled mladší generace vlastenců, zdůrazňujících výjimečnost polské povahy a usilujících o rozvoj její individuality.³⁶

Základní problematický rys polské povahy představovala v Dmowského pojetí „absence smyslu pro zájmy celku“. Z polské mentality se podle Dmowského v raném novověku vytratila schopnost logického politického myšlení a výrazem tohoto faktu se stal posléze pád Rzeczypospolité.³⁷ Psychologii polského národa podle Dmowského chyběla především vlastnost, kterou Dmowski nazval „individualismem s vědomím zájmu o celek“ (*brak pojęcia indywidualności zbiorowej*). Takovýto typ individualismu předpokládal existenci silných osobností, elit, které budou intelektuálním předvojem celku.³⁸ Naléhavost rozvoje elit byla podle Dmowského v aktuálním kontextu počátku 20. století o to větší, že „činné síly v řadách lidu byly silnější než schopnost inteligence k jejich zorganizování a vedení“.³⁹ Polsko se ve své historii údajně dostávalo do problémů právě z důvodu nedostatečného zřetele k „zájmům celku“ a proto, že chyběla sociální skupina těmto zájmům oddaná, chyběl „státnický smysl“ (*zmysł państwowy*). Dmowski zde přímo nesrovnával s žádným cizím národem, patrně však Poláky dával do kontrastu s Němci a zřejmě i Angličany, které cenil především proto, že se v jejich zemi neobyčejným způsobem rozvinulo vlastenectví a oddanost národním zájmům.⁴⁰

Dmowski s ohledem na polskou národní povahu podrobil kritice též důraz na efektnost na úkor efektivity. Poláci podle jeho názoru příliš očekávali velké a efektní činy, avšak především takové, na které bylo třeba vynaložit jen málo úsilí. Nebyli naopak schopni dlouhodobého plánování, činů, jejichž výsledky se projeví až po letech. Národní cítění bylo podle Dmowského u Poláků sice možná silnější než u jiných národů, chyběl ale smysl pro povinnost a závazky.⁴¹ Základní problém polské mentality spatřoval Dmowski ve skutečnosti, že Poláci nedbali ani tolik o to, kým jsou, jako o to, za koho jsou svým okolím považováni - negativní vlastností Poláků byla podle Dmowského snaha být reprezentativní. Dmowski tento postoj prohlašoval za projev nezralosti a výsledek neutěšeného historického vývoje.⁴²

³⁶ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 42-51.

³⁷ Dmowski, R.: Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934], s. 399, 440.

³⁸ Dmowski, R.: Anachronism polityczny. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 191, 196.

³⁹ Dmowski, R.: Dwojaki niebezpieczeństwo. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 227.

⁴⁰ K Anglii jako wzoru srov. Dmowski, R.: Doktryna i realizm w polityce. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1904], s. 216.

⁴¹ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 66, 74-75.

⁴² Dmowski, R.: Nasz program (Przemówienie na Krajowej Konferencji Związku Ludowo-Narodowego w Warszawie w dniu 18 października 1925 r.) In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 27; Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 131.

Polské mentalitě podle Dmowského chyběla schopnost drobné, systematické práce – „příliš málo jsme vykazovali schopnost stálé práce od pokolení k pokolení“.⁴³ Odvahu a hrdinství Dmowski nespojoval s efektními činy, ale daleko spíše s trpělivostí. Odvaha byla podle Dmowského atributem civilizace a odvážní lidé se rodili jen v řadách civilizovaných národů. Spočívala ve schopnosti logického myšlení, zachování duchapřítomnosti a plánovitém jednání. Protože měli Poláci četné civilizační deficity, byl pro ně podle Dmowského nedostatek skutečné odvahy a hrdinství charakteristický. Polsko sice mělo „dostatek vojáků pro válku v poli“, avšak „v politickém boji, ve kterém musí člověk především hledat morální oporu v sobě samém, nenáleží [v Polsku] odvaha k častým zjevům“.⁴⁴ Kvůli absenci smyslu pro drobnou, systematickou práci vytvořili Poláci podle Dmowského jen velmi málo originálních věcí a spíše se snažili napodobovat okolí. Dmowski v této souvislosti argumentoval například tím, že Poláci, rolnický národ, nevyšlechtili vlastní plemena dobytka, koní či psů. Příčinu hledal ve skutečnosti, že Polákům chybělo dlouhodobé historické vědomí, které může být jen výsledkem drobné, systematické práce – nová plemena mohla vzniknout jen usilovnou prací trvající po více generací.⁴⁵

Patrně nejkritizovanějším rysem polské národní povahy byla však v Dmowského pojetí „pasivita“ (*bierność*), která údajně představovala neblahé dědictvím z období raně novověkého Polsko-litevského státu. V historickém ohledu Dmowski genezi „polské pasivity“ blíže neozřejmil, omezil se na proklamace o historické symbióze šlechty a židovstva, která bránila rozvoji pronikavějších duchů, učila Poláky pokládat pasivitu za kladnou vlastnost, vydávat slabost za sílu a budovat Polsko jen v srdcích, ne ve skutečnosti. Polská pasivita se podle Dmowského zakládala na poraženectví, hlásání nemožnosti činu a netečnosti a vyplývala z nedostatečné nucenosti k většímu úsilí. Modernita a pokrok byly v Dmowského pojetí naopak založeny na činnosti a Poláci si údajně málo uvědomovali, jak se svým pasivním postojem ke světu lišili od moderního „civilizovaného člověka“. Polská inteligence záborového období vzešla z převážné části z řad šlechty přejala podle Dmowského pasivitu svých předků. Vzrůstající počet inteligence selského původu v nedávné minulosti považoval Dmowski za pozitivní jev, neboť nedostatek politicky aktivních lidí s nešlechtickými kořeny byl dle jeho názoru stále aktuálním problémem. Zároveň ale nárůst počtu vzdělanců pocházejících z lidových vrstev nepokládal za záruku vytvoření moderního činného typu člověka, protože i rolníci zdědili své přístupy k životu z minulosti a participovali tak na

⁴³ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 230.

⁴⁴ Dmowski, R.: *Po przewrocie* (Artikuly drukowane w Gazecie Warszawskiej od czerwca do grudnia 1926 r.). In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 46, 47.

⁴⁵ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 230.

pasivitě neméně než aristokracie. Přesto Dmowski věřil, že právě v rolnických vrstvách se skrze modernizaci rodí zárodky budoucí síly národa.⁴⁶

Vedle důrazu na nekompatibilitnost pasivity a modernizace nahlížel Dmowski na počátku 20. století na důsledky polské pasivity pro přítomnost a budoucnost ve třech rovinách. První z nich představoval údajně nezdravý polský intelektuální vývoj, estetismus a intelektualismus reprezentovaný zvláště tzv. varšavským pozitivismem. Údajný estétský odpor vůči činu a odvrát kultury od politiky spojoval Dmowski s dekadencí a na základě historických příkladů se pokoušel varovat před antickým řecko-římským, případně i před renesančním scénářem vývoje. Zdůrazňoval, že v antickém Řecku, Římě a později v renesanční Itálii se úpadek vnější moci snoubil s vnitřní vybraností ducha, která se údajně nápadně podobala polskému intelektualismu a estetismu.⁴⁷ Druhá rovina polské pasivity podle Dmowského spočívala v nedostatečném prosazování národních zájmů. Konsekvencí pasivity v aktuálním kontextu se tak podle Dmowského stala bojácná a příliš vstřícná politika vůči nepolským národnostem historického Polska, zvláště vůči Rusínům. Třetí, poslední rovinou bylo Dmowského využití teze o polské pasivitě v politickém boji proti proudům, jež stály v opozici vůči Dmowského národně demokratickému uskupení. Za důsledek pasivity Dmowski v tomto ohledu prohlásil přijímání socialistického myšlení a socialistických idejí, a to zpravidla bez hlubších příčin, bez skutečného zájmu o otázky nižších tříd a proletariátu – motivace k socialistickému myšlení spočívala podle Dmowského často v pouhé pohodlnosti.

Líčení negativních polských vlastností v Dmowského výkladu převládalo nad výkladem o přednostech polského charakteru. Na základě analýzy Dmowského textů lze nicméně konstatovat, že Dmowski při srovnání Poláků a západních národů pokládal za polskou výhodu především „mládí národa“. Dmowski k problému přistupoval na bázi sociálně darwinisticky pojatých organicistních teorií společnosti, které tvořily integrální součást jeho myšlení a předpokládaly existenci paralel mezi životem jednotlivce a životem společnosti. Poláci byly mladým národem proto, že ve srovnání se západními národy prožili kratší dějiny a nedosáhli tak vysokého stupně civilizovanosti. Polský rolník, nehledě na jeho nízkou kulturu, byl podle Dmowského díky svému „mládí“ schopnější než rolník německý nebo francouzský. Západní národy již podstatnou část své civilizační úlohy odehrály a začínaly údajně degenerovat.⁴⁸ Symbolem tohoto vývoje byla pro Dmowského na počátku 20. století Francie – později, po první světové válce, Dmowski svůj postoj přehodnotil a označil

⁴⁶ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 51, 52, 64.

⁴⁷ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 69-71.

⁴⁸ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 74-75, 81.

za úpadkové spíše protestantské země. V souvislosti s Dmowského konceptem mládí národa je nicméně nutno poukázat na dvě skutečnosti. Za prvé bylo Dmowského myšlení v tomto ohledu poněkud nekonekventní a účelové. Poláci byli „mladší“, protože se nacházeli na nižším stupni civilizovanosti ve srovnání se Západem; na druhé straně však sami v Dmowského pojetí představovali civilizovanější protějšek ve srovnání s východoslovanskými etniky na území historické Rzeczy pospolité. Ve vztahu k východoslovanským etnikům byla v Dmowského pojetí civilizovanost výhodou Poláků, která nebyla nikterak spojována s degenerací. Za druhé Dmowski svůj přístup ke „starším“ národům pozvolna přehodnocoval a revidoval. Po první světové válce na příkladu Italů a Francouzů ocenil staleté zkušenosti těchto „starých“ národů, které způsobují, že tyto národy mají „silnější nervstvo“.⁴⁹

Vztah mezi národní a nadnárodní identitou nevnímal Dmowski tak kompatibilním způsobem jako Masaryk a kladl výrazněji důraz na národní zájem. Podobně jako Masaryk ale naznačoval, že každá cesta ke skutečné světovosti vede skrze národ. Prostřednictvím pozitivního poměru k vlastnímu národu rostl podle Dmowského i vztah k dalším národům a k lidstvu jako celku. Dmowski se kriticky stavěl k údajnému polskému obdivu ke všemu cizímu, k tomu, co přichází zpoza hranic a je pokládáno za hodnotnější než polské prostě jen kvůli svému zahraničnímu původu.⁵⁰ Poláci nicméně podle Dmowského dlouhodobě čerpali z duchovních zásob dlouholeté práce jiných národů, které je předčily v úrovni civilizace. V porovnání s tím, co si vzali, dali Poláci lidstvu dosud velmi málo. Národní myšlení mělo mít podle Dmowského hlubší než jen čistě nacionalistický smysl a základ a nepotřebovalo se živit přesvědčením o nadřazenosti vlastního národa nad jinými. Národ, který se snažil vnějškově ukazovat prvky, v nichž je silný, dosvědčoval podle Dmowského jen svou celkovou slabost. Na druhou stranu ale Dmowski podroboval kritice i častý pocit méněcennosti vůči jiným národům – opožděnost národního vývoje bylo podle Dmowského možné vynahradit „morální mocí národa“, kterou Dmowski chápal nikoliv jako morální pravidla v tradičním smyslu, nýbrž jako připravenost věnovat se soustavně uskutečnění národních cílů, čímž podle jeho názoru v průběhu dějin mnohé zdánlivě slabé národy získaly převahu nad silnými.⁵¹

Dmowski podobně jako Masaryk tematizoval globalizaci moderního světa. Postupující propojování světa Dmowski v sociálně darwinistickém duchu interpretoval především jako intenzifikaci civilizačního soupeření mezi jednotlivými národy. Čím užší vztahy má jeden

⁴⁹ Dmowski, R.: *Polityka międzynarodowa w dobie obecnej*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 139.

⁵⁰ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma VI.). Częstochowa 1937 [1925], s. 25.

⁵¹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 27-29.

národ s druhým, tím více mu podle Dmowského musí záležet na tom, aby byl druhý národ strukturován podobně. Silnější národ se snaží přimět slabší k tomu, aby se civilizoval. Pokud národ sám nevytvoří civilizaci, bude do civilizační práce zapřažen jinými a bude tak prosazovat nikoliv vlastní, nýbrž cizí zájmy.⁵²

V kontextu soupeření mezi státy a národy pohlížel Dmowski na mezinárodní organizace, které pokládal pouze za jiný nástroj k prosazování státních a národních zájmů těch zemí, kterým se v rámci těchto organizací podařilo získat klíčové postavení. Dmowski vnímal mezinárodní organizace v podstatě jako nástroj světového jádra k účinnějšímu ovládnutí periferie. Mezinárodní organizace, jimiž se podle Dmowského zaštiťovali kosmopolité, vždy sloužily zájmům velkých a silných národů a přispívaly k tomu, aby si jejich státy snáze podrobily menší a slabší. V historickém ohledu se Dmowski v tomto směru pokoušel interpretovat polský vývoj 19. století, kdy se západní země často snažily externalizovat své náklady spojené se snahami o oslabování Ruska tím, že Poláci podporovaní „mezinárodními organizacemi“ prolévají krev v beznadějných protiruských povstáních, která nemohla dlouhodobě uspět (a nesloužila tudíž polským zájmům), avšak oslabovala pozici Ruska ve světové politice, což byl zájem západních zemí. Polsko a Poláci byli podle Dmowského po celé 19. století nástrojem cizích plánů, z prolité polské krve vytěžila Francie, Belgie či Itálie, avšak ne Polsko. Podobně hleděl Dmowski s despektem na reprezentanty polského kulturního a politického života, kteří spatřovali v Polsku „klín k rozbití Ruska“. Podobný „mezinárodně laděný“ přístup podle Dmowského nesloužil polským zájmům, nýbrž cizím mocnostem, a příznačně ve své geostrategii zcela opomíjel problém, jaký bude osud onoho „klínu“ samotného.⁵³

Falešný internacionalismus byl podle Dmowského charakteristický rovněž pro socialistické hnutí konce 19. a počátku 20. století. Za internacionální rétorikou se podle Dmowského skrývalo prosazování zájmů státu, jehož občané socialistické hnutí prakticky vedli – tedy prosazování zájmů Německa. Termín „mezinárodní“ se podle Dmowského v socialistickém duchu kryl s termínem „německý“, postulovaná internacionalizace měla v praxi znamenat germanizaci a přijetí německých modelů.⁵⁴

Po první světové válce Dmowski varoval před spoléháním se na úlohu poválečných mezinárodních organizací založených s cílem „zvětšení štěstí lidstva“ a argumentoval tím, že mezinárodní závazky jsou v praxi silnými národy respektovány jen do té doby, dokud jsou pro

⁵² Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2011 [1903], s. 110.

⁵³ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 26-27.

⁵⁴ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 166.

ně užitečné.⁵⁵ Dmowski podle vlastních slov sázel na realistickou analýzu situace v kontrastu k hláсанým liberálně humanistickým principům, které podle jeho názoru tak jako tak nebyly ničím víc než pouhou demagogickou rétorikou, jež měla na základě manipulace s veřejným míněním usnadnit prosazení pragmatických cílů.⁵⁶ Při Dmowského hodnocení mezinárodních organizací vstupoval přitom do hry stereotypně se opakující a emocionálně laděný antisemitský argument – mezinárodní organizace byly podle Dmowského do značné míry vykonavateli židovských zájmů, neboť Židé byli vždy klasickým „mezinárodem“.⁵⁷ Dmowski byl v tomto kontextu v poválečném období značně skeptický vůči možnostem Společnosti národů usměřňovat mezinárodní vztahy. Společnost národů pokládal spíše za organizaci stvořenou „Židy a zednáři k hájení zájmů mezinárodního kapitálu“.⁵⁸

Dmowski podle vlastních slov vždy usiloval o porozumění postojům a touhám jiných národů, zvláště těch, které byly pokládány za protivníky Polska. Vynaložil podle vlastního svědectví mnoho práce ve snaze o porozumění a poznání Ruska a naučil se na vztah k Rusku hledět v historické perspektivě, což byl podle jeho názoru první předpoklad pro každého, kdo chtěl vést polskou politiku. Ve vztahu k Německu zase uvedl: „Stěží se najde člověk, který by si dal tolik práce jako já s tím, aby se postavil do role protivníka a usiloval pochopit jeho způsob myšlení, aniž by [jako obvykle jiní] svrchu tvrdil, že [protivník] je hlupákem nebo lotrem.... Takové odsouzení protivníka svrchu pochází obvykle z lenosti mysli“.⁵⁹

Tematizace otázky evropské integrace byla u Dmowského podobně jako u Masaryka relativně slabá, punktuální, a neměla na rozdíl od tematizace problematiky jednotlivých národností komplexnější a systematičtější podobu. V obecné rovině lze pouze konstatovat, že na rozdíl od Masaryka, který podporoval panevropské hnutí, pokládal Dmowski projekt Panevropy za novou verzi německého imperialismu, německý plán na cestu z krize a úpadku vytvořený v zájmu spekulantů a zednářů, který by Německu zajistil čelné místo v Evropě. Projekt Panevropy byl podle Dmowského založen na předpokladu, že když budou zrušeny celní hranice mezi evropskými státy, Německo se svým na americký způsob zreorganizovaným průmyslem převýší průmysl ostatních evropských zemí a Evropu ekonomicky ovládne.⁶⁰ S historickou argumentací Dmowski v tomto ohledu nepracoval. Zlaté časy světového obchodu však podle Dmowského již minuly a budoucí vývoj spojoval Dmowski s „odmezinárodněním hospodářského života“. Budoucnost proto měla patřit spíše

⁵⁵ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 12, 14.

⁵⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Czesťochowa 1937 [1925], s. 201.

⁵⁷ Dmowski, R.: *Upadek myšli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Czesťochowa 1938 [1914], s. 68-69.

⁵⁸ Dmowski, R.: Kwestja żydowska. In: Dmowski, R.: *Pisma VII*. Czesťochowa 1937 [1931], s. 289.

⁵⁹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Czesťochowa 1937 [1925], s. 201, 217.

⁶⁰ Dmowski, R.: Istota obecnego kryzysu. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Czesťochowa 1938 [1934], s. 55.

hospodářsky soběstačným zemím než zemím orientovaným na export.⁶¹ Čím více bude podle Dmowského hospodářství uzavřeno v hranicích příslušného státu, tím menší roli budou v hospodářství sehrávat „prostředníci“ (obchodníci) a spekulanti a bude se posilovat úloha výrobce a spotřebitele, což měl být podle Dmowského pozitivní směr vývoje.⁶²

---

⁶¹ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931], s. 44; Dmowski, R.: Myślny o jutrze. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934], s. 27.

⁶² Dmowski, R.: Istota obecnego kryzysu. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1934], s. 56.

V co máme věřit? Národní identita a náboženství v perspektivě historické argumentace

Masaryk

Četba Masarykových prací věnovaných české otázce ukazuje, že národ byl zpravidla cílem Masarykových úvah spíše než náboženství jako takové - Masaryk nevytyčil program pro vývoj určitého náboženského hnutí a v rámci české otázky se v kontrastu k podrobnému popisu priorit budoucího vývoje českého národního společenství (rozvoj vzdělání, literatury apod.) nepokoušel o definování konkrétnějších náboženských cílů ani o vytvoření či reformu nějaké církevní organizace, která by se snad měla stát zdrojem obrody. Přes jisté náběhy z počátku 20. století, kdy si Masaryk do jisté míry pohrával s myšlenkou vytvoření nového proudu v rámci křesťanství, se Masaryk náboženským reformátorem nestal. Na druhou stranu však i letmá četba Masarykových textů ukazuje, že Masarykova argumentace byla takřka vždy náboženská, založená na náboženském podtextu či alespoň na náboženské rétorice. Zvláště silně se tento fenomén projevoval ve vztahu k historické argumentaci. Je zřejmé, že náboženské impulsy byly podle Masarykova pojetí filosofie dějin základními hybateli společenských změn. Evropská národní hnutí 19. století podle Masarykovy interpretace při formulaci programu přirozeně hledala oporu v náboženství – české obrození, polský mesianismus, ruské slavjanofilství i německý nacionalismus (Paul de Lagarde) obsahovaly podle Masaryka významný náboženský element.¹

Novodobý český národ zrozený v souvislosti s procesy, k nimž od přelomu 18. a 19. století docházelo, Masaryk nespojoval s jeho husitským předobrazem ve smyslu obdobné sociální jednotky (tzn. na základě srovnatelné sociální struktury), ale spíše prostřednictvím ideové kontinuity nosných cílů. Jestliže Masaryk chtěl založit český národní program konce 19. století na jistém dlouhodobě platném mravním étosu, potřeboval k tomuto účelu ideje silnější, než mohlo argumentačně zajistit české národní obrození a české 19. století vůbec. Dílčí jazykové, kulturní a později politické (státoprávní) požadavky, pro český vývoj 19. století typické, nepůsobily na Masaryka zřejmě dostatečně přitažlivě. Nabízelo se proto promítnutí již vzdálené husitsko-bratrské epochy do nového vývoje, a to s poukazem na ideové vazby, jež bylo možno vysledovat či přinejmenším na základě jisté paralely

---

¹ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 37.

vykonstruovat. S ohledem na tento Masarykův cíl je nutno pohlížet na kontinuitu mezi husitstvím/českým bratrstvím a národním obrozením, na niž Masaryk stavěl své pojetí historického vývoje českého národa.

V Masarykově pojetí byla národní myšlenka v ideovém ohledu podřízena vyšším duchovním statkům, náboženství a humanitě, a to jak u svých husitských počátků, tak i v českém obrození 19. století. Masaryk zastával názor, že pozornost moderního člověka byla obvykle více než na náboženské otázky obrácena k národnostním a sociálním problémům, hlubší zkoumání však podle Masarykova pohledu ukazovalo, že příčiny národnostních a sociálních proměn spočívaly v mravní a tudíž i náboženské rovině.² Národní duch a národní mentalita nevyplývaly podle Masaryka z národa samého, ale daleko spíše z toho, v co tento národ věřil. Právě podle toho, v co národ věřil (respektive v co lidstvo věřilo), tedy podle toho, co byly Masarykovými termíny řečeno jeho „nosné ideje“, periodizoval Masaryk dějiny národa a dějiny lidstva. Masarykovo vymezení náboženství je v tomto směru možno považovat za velmi široké. Náboženství mělo přitom v Masarykově pojetí velmi blízko k lidské mentalitě jako celku, ať se již jednalo o mentalitu jednotlivce na základě individuální víry, mentalitu národa či mentalitu lidstva. Zahrnovalo nejen širokou oblast toho, v co člověk věří, nýbrž i celou oblast očekávání, životních hodnot a cílů.

Důraz kladený na historickou úlohu náboženství jako hybatele společenské a historické změny byl patrný již v raném Masarykově díle. Způsob lidské víry určoval v Masarykově pojetí ducha doby a rovněž naznačoval základní periodizační mezníky lidských dějin. Masaryk si ve svém raném díle v tomto ohledu mnohé vypůjčil z Comteova členění lidských dějin (náboženský fetišismus, polyteismus, monoteismus), představil však vlastní interpretaci, která je podstatná pro pochopení Masarykova pojetí dějin jako celku. Masaryk vnímal v práci *Základové konkrétné logiky* z roku 1885 dějiny jako postupný pohyb od polyteismu k monoteismu, který byl zahájen již v antickém Řecku klasickou řeckou filosofií, jež se odpoutala od polyteistických mýtů. Rozvoj řeckého myšlení po Aristotelovi však znamenal podle Masaryka regres – polyteistický mýtus v epoše helénismu opět převážil. V tomto úpadku dostalo řeckořímské myšlení podle Masarykovy interpretace posilu od Židů a monoteismus se stal následně světovým názorem. Transformoval se zároveň v hlavní záruku vědecké metody, neboť umožnil, aby svět nebyl vykládán prostřednictvím působení nejrůznějších duchů, nýbrž aby věci byly vykládány samy ze sebe. Masaryk zdůrazňoval

² Srov. v této souvislosti Masaryk, T. G. *Mistr Jan hus a česká reformace*. In: Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1910], s. 152: „Jestliže se v těch čtyřech stech letech (od Karla až po Josefa) projevoval český duch, český charakter, národní náš ráz náboženský, je možné, abychom my žili jiným duchem, než naši reformátoři a národ je následující?“

evropský charakter rodícího se křesťanství v opozici k semitskému židovskému náboženství – nejednalo se o antisemitismus, ale o Masarykovu opakovanou skepsi vůči „orientální módě“ a všemu neevropskému, kterou si Masaryk uchoval po celý život.³

Masaryk, který byl obecně značně kritický vůči katolicismu v moderní době, oceňoval středověký katolicismus jako cestu vpřed. Středověký katolicismus podle Masaryka jako první promyšleně na filosofickém základě zorganizoval společnost. Masarykovi v tomto ohledu do jisté míry imponovalo uspořádání společnosti na základě filosofické teorie, které ostatně obdivoval již u Platóna. Teprve středověký katolicismus uvedl podle Masarykova názoru filosofickou teorii do praxe - v antické společnosti, jež se ve zpětné perspektivě zdála být filosofickou a učeneckou, nesehrávala dle Masarykova pohledu filosofie zdaleka takovou společenskou úlohu jako v katolickém středověku.⁴ Masaryk nicméně na druhé straně upozornil, že katolický monoteismus stále ještě podléhal polyteistickým a často i fetišistickým názorům. Příkladem byla víra ve svaté, učení o Trojici i kult panny Marie. Masaryk nepokládal katolicismus za zcela monoteistické náboženství a prohlásil, že „katolicismus představuje nejvyšší formu antického polyteismu v jeho přechodu k monoteismu“. Katolicismus nedokázal z polyteistické linie vykročit, naopak do ní spíše čím dál více zabředal. Žezlo pokroku tak převzala v Masarykově interpretaci reformace, která znamenala další krok směrem k prosazení čistšího monoteismu. Masaryk prohlašoval, že protestantismus „je nábožensky vyšší stadium vývoje, proto je také monoteističtější“. Rovněž protestantská mravnost byla podle Masarykova názoru vyšší než katolická. Otázku pravoslaví zhodnotil Masaryk stručně – co platilo o inferioritě katolicismu vůči protestantismu, platilo dvojnásob s ohledem na pravoslaví, které Masaryk dokonce označil za „horší variantu katolicismu“. Rituálně pojímané náboženství, obřadnost a všechny prvky mystiky charakteristické pro pravoslavnou variantu křesťanství byly Masarykovi cizí. Katolicismus byl podle Masaryka pravoslavím v malém, pravoslavím částečně modernizovaným a reformovaným, pojetí křesťanství založenému na víře a oproštěnému od rituálu byl však přesto daleko vzdálenější než protestantské denominace.⁵

V kontextu české společnosti konce 19. a začátku 20. století podrobil Masaryk v *České otázce* kritice tzv. cyrilometodějství. Cyrilometodějství se v historickém ohledu snažilo nalézt spojení mezi údajně přežívající tradicí slovanského obřadu z raného středověku a reformací a v programovém aktuálně politickém ohledu hledalo sblížení s ruským

³ Masaryk, T. G.: Ernest Renan o židovství jako plemenu a náboženství. In: Masaryk, T. G. *Z počátků Athenaea 1883-1885*. Praha 2004 [1883], s. 48.

⁴ Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885], s. 173-175.

⁵ Srov. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 624.

pravoslavím a tím i argument pro českou přináležitost k rusofilsky pojímanému slovanskému světu. Masaryk poukazoval na ahistoričnost představy návaznosti husitství na cyrilometodějské křesťanství a na zneužívání náboženství pro nacionalistické a politické cíle. Na cyrilometodějské koncepci kritizoval Masaryk z metodologického hlediska aktualizující pohled na minulost, tedy přístup, který paradoxně sám uplatňoval při formulaci návaznosti mezi husitstvím a národním obrozením. Masarykova kritika cyrilometodějství byla přitom svými argumenty v mnohém podobná pozdějšímu Pekařovu kritickému přístupu k Masarykově filosofii českých dějin – Masaryk při kritice cyrilometodějství stavěl empiricky ověřitelné historické události a jednotlivosti proti „generalizujícím idejím“. Velkomoravskou církev tak například podle Masaryka na rozdíl od tezí cyrilometodějců nebylo možno považovat za pravoslavnou, neboť její existence předcházela úplnému církevnímu schizmatu a velkomoravští představitelé rozhodnutí papeže respektovali.⁶ Z mentálně geografického hlediska je v této souvislosti rovněž podstatné, že Masaryk podtrhl západní orientaci husitství. Česká reformace byla podle Masaryka těsně svázána s vývojem západní církve a Hus ani čeští bratři neměli s pravoslavím o nic víc společného než jiné odnože křesťanství. Masaryk věnoval cyrilometodějské koncepci neobyčejně rozsáhlou pozornost kontrastující s tím, jakou validitu jí přikládal. To vede při interpretaci Masarykova přístupu k hypotéze, že Masaryk považoval cyrilometodějskou tendenci za potenciálně nosnou ideu, která mohla ovlivnit český život ve směru pokládaném Masarykem za negativní nebo alespoň odlišný od jeho vlastních představ o budoucnosti české společnosti.⁷

Reformaci interpretoval Masaryk jako přechod od středověku k novověku, od pověry k víře a od dogmatu k vědě. Je nutno zdůraznit, že v rámci protestantismu byly Masarykovi vedle husitství a českého bratrství blízké zejména kalvínské proudy. Luteránství nikdy příliš nevyzdvíhal.⁸ Vedle toho někdy činil rozdíl mezi pozitivní reformací a negativním protestantstvím, přičemž toto protestantství ztotožňoval spíše s luterstvím. S ohledem na Masarykovu koncepci zasazení české otázky do evropského kontextu je třeba zdůraznit, že evropská reformace (a tedy i přechod od středověku k novověku) byla v Masarykově pojetí započata husitstvím, které přispělo k přechodu od středověku k novověku. České země sehrávaly díky první husitské reformaci roli iniciátora modernity, i když v dalším vývoji začaly upadat a těžiště vývoje se přesunulo na západ. Masaryk zdůraznil, že podle Palackého představovala zvláště českobratrská denominace dosud nejčistší křesťanskou církev a tudíž i

⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 206.

⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 191-207.

⁸ Srov. Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 553: „Reformací byla zesílena demokracie... to platí zvláště o kalvinismu, méně o luterství“.

„centrum všeho historického vývoje lidstva“. V návaznosti na zmíněný Palackého výrok interpretoval Masaryk Chelčickým založenou jednotu bratrskou jako jádro husitského hnutí, neboť podle jeho názoru představovala prvý pokus o skutečně novou sociální organizaci společnosti. „Celé ohromné reformační hnutí“ inicioval podle Masaryka „český duch“. Hus zemřel „pro nás, ale i pro všechny ostatní a česká bratrská humanitní idea by měla být vůdčí ideou celému lidstvu“.⁹ Protireformační násilí proto nemohlo vyhladit reformační ideály a vzpomínku na ně. Masaryk se domníval, že živoucím důkazem přežívajícího odkazu české reformace v 18. století byla četná nařízení Marie Terezie proti kacířství a rovněž selské povstání roku 1775.¹⁰

V souladu s Masarykovou široce pojatou interpretací náboženství pokládal Masaryk „náboženské boje“ (tedy vlastně konflikty věr a očekávání, konflikty ohledně ideové a světonázorové orientace) za základní periodizační mezníky národních dějin. V této souvislosti je třeba přistupovat k interpretaci Masarykových výroků, že „jediné a hlavní téma našich dějin byly boje náboženské“¹¹ či že „česká otázka je v první řadě otázkou náboženskou a mravní a idea českého národa byla prvotně založena na náboženství“. Nábožensky pojatá interpretace periodizace českých dějin patřila mezi nejspornější Masarykovy teze a byla též v rámci sporu o smysl českých dějin nejčastěji napadána jako umělá a účelová konstrukce, neboť proti ní nezřídka hovořila historická empirie.

Rozdíl mezi katolicismem a protestantismem měl v Masarykově pojetí z konce 19. století zcela klíčové důsledky pro mentalitu jednotlivých evropských národů a určoval variantu jejich cesty k moderní společnosti. Modernizace a pokrok představovaly v Masarykově myšlení atributy spojené s protestantskou mentalitou. Díky protestantskému náboženství se podle Masaryka v protestantských zemích utvořily příznivější podmínky pro rozvoj vědy, demokracie, parlamentarismu. Vývoj protestantských zemí byl stálější, pozvolný (reformační), dosažené cíle měly trvalou hodnotu, vývoj katolických zemí byl skokovitý (revoluční), výsledky radikálních převratů byly jen přechodné, neboť katolické národy nebyly na svobodu připraveny.¹² Moderní věda, moderní myšlení, demokracie i parlamentarismus, které vznikly podle Masaryka v protestantském prostředí, působily v katolických zemích jen

⁹ „Hus – toť program nám a celému světu“. Masaryk, T. G.: *Hus českému studentstvu*. In: Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1899], s. 131.

¹⁰ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 64-65, 73, 87; Masaryk, T. G.: Učení Petra Chelčického o eucharistii (recenze). In: Masaryk, T. G. *Z počátků Athenaea 1883-1885*. Praha 2004 [1885], s. 169; Masaryk, T. G.: *Mistr Jan Hus a česká reformace*. In: Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1910], s. 144.

¹¹ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 92.

¹² Srov. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 679: „Herzen výstižně řekl o románském světě, že má sílu k osvobození, ale ne ke svobodě“.

jako import, kulturní transfer, který byl jen omezeně kompatibilní s domácím kulturním prostředím a kulturními zvyky – katolická Francie sice měla na konci 19. století republiku, ale skutečnému parlamentarismu se tam nedařilo a byl neustále podkopáván reakčními snahami; podobně tomu bylo podle Masaryka i v katolickém Rakousku.¹³

Rozdíl mezi katolickou a protestantskou mentalitou představoval z historického hlediska problém dlouhého trvání a projevoval se i ve zcela nenáboženských oblastech lidského života v době sekularizace, která podle Masarykova názoru zasáhla jen povrchovou, vnějškovou slupku lidského uvažování. Poklidný a rozvážený protestantský ateismus byl jiný než bouřlivý, antiklerikální, revoluční katolický ateismus. Obraz nepřítel, „druhého“ (v tomto případě té které konfese), se tak silně vryl do podvědomí, že determinoval mentalitu těch, kteří se od náboženství zdánlivě odpoutali. Podobně se dominantní konfese té které země podepisovala i na formě socialismu, který v příslušné zemi převládl - zatímco protestantský socialismus byl systematický (marxistický), katolický a ještě více pravoslavný socialismus byl chaotický (anarchistický).¹⁴

Masaryk pohlížel na problematiku společnosti a jejích dějin z reformační perspektivy, avšak je třeba zdůraznit, že jeho výchozí pozice byla obecně reformační a neorientovala se na určitou konkrétní konfesi. Ačkoliv byl Masaryk členem reformované církve, neztotožňoval se plně s žádnou soudobou církví či náboženskou skupinou. Masaryk byl spíše náboženským (křesťanským) individualistou. Obecně reformační perspektivu, perspektivu „náboženství v nejširším smyslu“, náboženství jako souboru lidských věř, aplikoval Masaryk na český národní vývoj v 19. století. Humanitní a náboženský ideál na přelomu 18. a 19. století podle Masarykova názoru zaujímal stěžejní úlohu nejen v Čechách, nýbrž představoval ideový základ na cestě k moderní společnosti v celé Evropě, a to včetně revolučních procesů ve Francii po roce 1789. Podle Masaryka nebylo nahodilé, že největšími vůdci nového českého národního hnutí byli vedle Dobrovského „protestantští následovníci českých bratrů“ - Kollár, Šafařík a Palacký.¹⁵ Všichni hlásali ideály bratrské humanity a Palacký jako dovršitel tohoto proudu odhalil dle Masarykova hodnocení pravou velikost české minulosti spočívající v reformačním českém bratrství, přičemž za podstatu dějinného vývoje pokládal „božnost“. Náboženská komponenta českého národního hnutí byla podle Masaryka silnější než v případě jiných evropských národů, protože národní obrození údajně kladlo důraz na českou reformaci jako svůj myšlenkový vzor. Vědomí důležitosti náboženství a reformace se podle Masaryka

¹³ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 344.

¹⁴ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 680.

¹⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 12-14; Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 35-36, 38-40, 63, 84-86.

odráželo nejen v buditelských historických a filosofických dílech, ale rovněž v krásné literatuře „od Puchmajera až podnes“.¹⁶

O Masarykově velmi širokém pojetí náboženství svědčí skutečnost, že mezi nábožensky orientované obrozence řadil i liberála Karla Havlíčka Borovského. Havlíček byl v Masarykově díle zachycen jako náboženský individualista, člověk, jenž byl sice vysoce znechucen současným stavem náboženství a katolické církve zvláště, zároveň byl ale podle Masaryka jedním z těch, kteří náboženství nevnímali prostřednictvím opakujícího se rituálu, nýbrž chtěli dospět k jeho podstatě a významu pro život člověka a jeho úsilí. Havlíček, Masarykem zvláště oblíbená postava, ztělesňoval v koncepci české otázky vzor pravého liberalismu odlišného od jeho běžné, podle Masaryka vulgarizované podoby založené na principu „laissez faire, laissez passer“. Byl v Masarykově interpretaci reprezentantem liberalismu, který se nestavěl proti víře a náboženství, neboť ctění Husa a reformace považoval za základ všeho liberálního snažení.¹⁷

V rámci českého obrození Masaryk přiznával úlohu českým katolíkům a českým katolickým duchovním, zdůraznil ale, že se často jednalo „o katolíky jen dle jména“. Uvedl, že „katoličtí duchovní mají také zásluhy o naše obrození. Ale to byli duchovní liberální, ne klerikální. Byli to duchovní, kteří velice brzy byli [katolickou církví] pronásledováni“.¹⁸ Oficiální institucionální katolicismus přelomu 19. a 20. století Masaryk pokládal za pokryteckou organizaci, která z křesťanské víry učinila karikaturu, v rámci níž se stalo běžnou praxí že „lupič se modlí k panně Marii, aby nebyl přistižen“.¹⁹ Za první světové války Masaryk definoval Čechy přes většinovou matrikovou příslušnost ke katolicismu jako ve skutečnosti husitský národ, kde existovala dvojí náboženská loajalita – formální loajalita vůči katolické církvi na jedné straně a loajalita rozumu i srdce na straně druhé, jež náležela reformačnímu proudu českého myšlení. Masaryk to vyjádřil slovy: „Je pravda, že Češi jsou převážně katolíci, ale všichni Češi, kteří mají vůbec nějaké vzdělání, přijali za své ty ideály, které hlásal Jan Hus. Možno říci, že jsou husité, protože jejich vlastní národní náboženské ideály jsou založeny na jeho ideálech“.²⁰

Nešvar české společnosti konce 19. a počátku 20. století spatřoval Masaryk v interpretačním posunu husitství, kdy význam husitství a české reformace v historické

¹⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 86-89.

¹⁷ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 35 – 36, 38 – 40.

¹⁸ Ze schůze ve Velimi (rozhovor po řeči prof. Masaryka), 23. června 1901. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 128.

¹⁹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 89–90, 95–105.

²⁰ Slovanský problém jako základ velkého konfliktu. In: Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I*. Praha 2005 [1915], s. 143.

imaginaci českého národa a jeho intelektuálních představitelů sice nijak nepoklesl, vytrácel se však pozvolna zřetel na náboženský a humanitní smysl husitského hnutí. Ten podle Masaryka mizel ve prospěch idealizovaných a uměle vytvářených konstrukcí, které skutečný hodnotový obsah české reformace podřizovaly momentálním představám a cílům. Náboženská otázka v těchto nových interpretacích již nestála u počátků myšlenky českého národa, nýbrž naopak – český národ stvořil husitství, bytostně své náboženství, ztělesnění svých vlastností. Takto pojímané kulturní dědictví husitského odkazu Masaryk odmítal.

Masaryk se daleko spíše než vůči katolicismu v obecné podobě vymezoval vůči církvi a jejímu důrazu na rituál místo osobní, individuální, vnitřní víry. Církev stavěla podle Masaryka papeže nad autoritu Písma svatého, nesnažila se mezi věřícími šířit biblické znalosti a podporovala nadále pověřivost, která neměla s křesťanstvím nic společného. Povaha katolické církve na přelomu 19. a 20. století byla podle Masaryka založena v teoretické rovině na formálnosti, rituálu a pověře a v praktické rovině na touze církve po moci. V českém prostředí pokládal Masaryk klerikální proud za protikladný a opoziční vůči českému obrození.²¹ Masaryk se stavěl skepticky k myšlence, že se katolická církev po tridentském koncilu (1545-1563) začala měnit a nepředstavovala již tu církev, která odsoudila Husa. Zvláště v českém prostředí se podle Masaryka klerikálové snažili zneužívat této premisy jen proto, aby dokázali, že Husovy ideje nejsou nadále potřebné.²²

Na rozdíl od kritických postojů vůči oficiálnímu katolicismu choval Masaryk hluboký respekt ke katolické víře a katolické mentalitě. Masaryk oceňoval rozumový, systematický, vědecký přístup charakteristický podle jeho názoru pro protestantské myšlení, spatřoval v něm však zároveň jisté nebezpečí morální indifference a ztráty identity. Masaryk i na sklonku života tvrdil, že kus katolického v něm samém zůstal. Uvědomoval si, že katolicismus byl mnohdy lépe než reformované církve schopen odpovídat na duchovní hlad moderního člověka 19. století, neboť protestantské denominace se svou podobou a přístupem k otázce víry příliš přibližovaly moderní vědě. Základním morálním problémem moderní doby bylo podle Masaryka „soustavné nevíme, které se nazývá vědou a není schopno odpovědět na základní otázky lidského bytí“, na něž starší náboženství odpovídalo. Duše moderního člověka neměla podle Masaryka na rozdíl od svého předmoderního protějšku střed, rovnováhu nazývanou Bohem. Jen osobní Bůh přitom mohl být jednotícím středem

²¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 189-190.

²² Konkrétně Masaryk proti tomuto názoru polemizoval s historikem Josefem Kalouskem (1838-1915) a reagoval na Kalouskův text *O potřebě prohloubení vědomostí o Husovi a jeho době* (1902). Masarykova polemika vycházela v Naší době v letech a je obsažena v dodatku pro třetí a další vydání knihy Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1903], s. 93-124 (tj. kapitola Naše obrození a naše reformace IV.).

lidské duše, idea na tento úkol nestačila. Absence morální ukotvenosti člověka vedla podle Masaryka k negaci Boha, jež v moderní době představovala daleko závažnější problém než ateismus. Uvědomělý, podložený a promyšlený ateismus byl podle Masaryka řídkým jevem vyskytujícím se jen u několika málo filosofů (Hume, Millové).²³ Daleko častější bylo pouhé odpoutání se od náboženství, domnělý ateismus, jenž začal „smrdět vodkou a tabákem“ (Masaryk v této souvislosti citoval Heinricha Heineho).²⁴ Masaryk se přitom otevřeně přihlásil k nezastupitelné roli náboženství v moderním světě, byť se domníval, že živé náboženství současnosti musí být odlišné od pojetí reprezentovaného církvemi (tedy nejen katolickou). Módní ústup víry z života intelektuálů a společnosti rezolutně odmítal.

Dmowski

Dmowski spojoval náboženství s národní mentalitou v menší míře než Masaryk a akcentoval spíše spjatost náboženství a národních zájmů. Lze též konstatovat, že Dmowského vnímání pojmu náboženství bylo konvenčnější a konzervativnější. V Dmowského vnímání náboženské otázky se vedle toho silně uplatňoval pragmatismus a snaha o účelnost.

Národní idea a politické myšlení národa musely podle Dmowského vycházet z etických základů dvojího druhu – prvním z nich byla náboženská etika s univerzální platností, druhým specifická národní etika. Křesťanská nauka se zrodila v období úpadku římského impéria v nenárodním prostředí. Umožňovala tehdy, aby se jednotlivec vyrovnal s těžkostmi doby, „zaplnovala duchovní poušť jeho osobnosti a chránila před zoufalstvím“. Později, když se křesťanství setkala s „mladými národy“, vytvořilo symbiózu se státní organizací. Prostřednictvím národa se vytvořil nejsilnější „morální svazek“, jaký kdy v dějinách lidstva existoval. V tomto kontextu se zrodila křesťanská etika společná všem evropským národům na jedné straně a národně specifická národní etika na straně druhé. Tyto dva proudy etiky určovaly podle Dmowského chování evropských populací a až do současnosti se vzájemně doplňovaly, neboť každý determinoval chování v jiné oblasti. Křesťanská etika vymezovala vztah člověka k člověku, národní etika potom vazbu jednotlivce k národu a poměr národů mezi sebou. Národní etika vycházela z vědomí pevného svazku s předchozími pokoleními, z myšlenky, že nejvyšší uspokojení přináší věrnost zásadám otců a dědů. Křesťanská etika zavazovala člověka pouze tehdy, když se jednalo o vztah k bližnímu

²³ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 20-23, 26, 36.

²⁴ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 192.

zproštěný povinností vůči vyššímu národnímu celku. Kde ale člověk vystupoval jako představitel a obránce práv svého národa, zavazovala jej pouze etika národní, tedy vlastně národní zájem. K myšlence silné národní etiky byl Dmowski podle vlastních slov inspirován v Japonsku. Abstraktní lidstvo a všelidská etika podle Dmowského v historii nikdy neexistovaly, jejich představa se stala pouze nástrojem dobře organizované skupiny (zednářů), která by chtěla národně neorganizované lidstvo ovládat. Dějiny přitom podle Dmowského svědčily o moci těch, kteří se zorganizovali a měli silnou národní etiku, nad těmi, kteří žili v anarchii.²⁵

Dmowski pokládal katolicismus za národní náboženství Poláků, byl však po většinu života vůči církvi poměrně kritický. K silně katolickým názorovým pozicím dospěl až v období po první světové válce, přičemž ani tehdy katolický světový názor bezprostředně nespojoval s počínáním církve jako organizace. Před první světovou válkou, v knize *Myśli nowoczesnego Polaka*, poukázal Dmowski v historickém ohledu na skutečnost, že církve bohužel sehrála v národních dějinách mnohdy negativní úlohu, protože její vztah k národu byl nezřídka ambivalentní či lhostejný. Historický výzkum podle Dmowského ještě ukáže, že duchovenstvo se na mnoha místech snažilo přetrhout vazby mezi jednotlivcem a společností a dezorganizovalo národní instinkty. Přes všechny chyby, které církve v minulosti učinila, představovala církevní organizace na počátku 20. století podle Dmowského názoru spíše spojence než protivníka národních cílů. Náboženství i církve ztělesňovaly přirozenou součást života lidu a sehrávaly klíčovou úlohu při utváření jeho charakteru, i když křesťanské a církevní zásady nebyly v Dmowského pojetí přímo totožné s národní morálkou a národními hodnotami.

Po první světové válce Dmowski s jistou hořkostí vzpomínal na deziluze, které mu za války způsoboval Vatikán. Vatikán jej údajně zklamal nejvíce ze všech míst, kde za první světové války vyjednával. Dmowski zřejmě právě proto ve svých poválečných názorových postojích k otázkám náboženství a církve rozlišoval mezi církví jako svatou organizací na jedné straně a vatikánskou kurií na straně druhé. Ta podle jeho názoru představovala obyčejný stát jako každý jiný, stát, který vedl běžnou politiku hájící své zájmy.²⁶

Katolicismus vnímal Dmowski jako tmel národní identity, přičemž pro Dmowského přístup bylo charakteristické, že tímto tmelem nebyla ani tolik víra jako spíše rituál, tradice, jež zakládala identitu. Právě v tomto kontextu Dmowski rozlišoval mezi náboženstvím a

²⁵ Dmowski, R.: Podstawy polityki polskiej. In: Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990 [1905], s. 147-148, 152.

²⁶ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 259.

vírou. Zatímco náboženství pokládal za věc veřejnou, za záležitost národa i národního zájmu, víru pojímal jako věc soukromou. Součástí národní identity byl podle Dmowského respekt vůči národnímu náboženství. Praktikování toho kterého náboženství bylo pak podle Dmowského osobní záležitostí každého příslušníka národa. Dmowski v této souvislosti zdůraznil, že řada nekatolíků patřila mezi nejlepší a nejuvědomělejší Poláky. V katolickém státě byla podle Dmowského nepotřebná (ba i škodlivá) existence katolické politické strany, neboť její přítomnost naznačovala, že příslušnost státu ke katolicismu je nesamozřejmá. Náboženství mělo sjednocovat celý národ, nikoliv jej politicky rozdělovat.²⁷ Útoky proti náboženství, které je národním náboženstvím, neměly být podle Dmowského tolerovány, neboť v polském případě znamenal útok proti katolicismu zároveň útok proti katolickému národu.²⁸

Před první světovou válkou se u Dmowského projevoval určitý obdiv vůči protestantským národům. Dmowski však nestavěl do popředí věroučnou podstatu protestantských denominací, nýbrž obdivoval v případě protestantských států údajnou propojenost mezi náboženstvím a národními zájmy. Spjatost národních zájmů a náboženství si podle Dmowského názoru v největší míře uvědomovali Angličané a v neposlední řadě právě díky tomu vytvořili nejvyšší typ civilizace. Naopak v katolických (románských) národech zamířilo v průběhu historie myšlení k racionalismu a odvrhlo náboženství jako společenského činitele. Člověk se zvláště ve Francii snadno přehoupl od katolického dogmatismu k dogmatismu novému, ateistickému.²⁹ Protináboženské směry myšlení byly podle Dmowského zpravidla též protinárodní. Protinábožensky zaměřený ideový racionalismus zrozený v 18. století byl další evolucí myšlení již dávno překonán, jeho potomci nepřátelství vůči národním cílům (reprezentovaní v první řadě svobodnými zednáři) však přežily i na počátku 20. století.

Dmowski podobně jako Masaryk pokládal protestantské země za kolébkou modernizace, na rozdíl od Masaryka však ve vztahu ke světu protestantského křesťanství alternativně hovořil někdy o protestantských, jindy o germánských národech. Protestantské (germánské) národy získaly podle Dmowského převahu ve světě v polovině 18. století. Sedmiletá válka (1756-1763), v níž Británie a Prusko představovaly spojence, znamenala pro Prusko boj o velmocenské postavení na kontinentě a pro Británii o panství nad moři. Protestantské (germánské) národy zaujaly podle Dmowského první místo na světě vzděláním

²⁷ Dmowski, R.: Świt lepszego jutra. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1930], s. 163.

²⁸ Dmowski, R.: Kościół, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 115.

²⁹ Dmowski, R.: Wewnętrzna polityka narodowa. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913{1919}], s. 40-41.

obyvatelstva, materiální úroveň života, technickým pokrokem a politickou organizací. Jejich vlivu začala postupně podléhat i Francie, která byla až do té doby centrem ovlivňujícím ostatní části světa.³⁰ Protestantké země čím dál více imponovaly zemím katolickým a katolický svět pozvolna začal napodobovat protestantský model ve všech oblastech života.

Ve 20. a 30. letech 20. století Dmowski tematizoval moderní „válku proti náboženství“, problém, jehož si v dřívějších fázích svého života nevšímal. Dmowského vnímání protestantismu a protestantského světa se zároveň dostávalo do kritičtějších poloh. Cílem boje proti náboženství bylo v Dmowského interpretaci neomezené naplnění tužeb jedince bez ohledu na společnost. Dmowski nově zdůraznil, že katolická církev se stala jedinou křesťanskou organizací nezávislou na světské vládě a politice jednotlivých států.³¹ Podle tehdejší Dmowského interpretace byl v protestantismu od počátku skryt rozpor. Protestantství bylo již v době svého vzniku příliš málo náboženstvím, představovalo především negaci, negaci Říma. V samé podstatě protestantismu byly ukotveny zárodky ateismu. Typ života, který protestantismus vytvořil, oddaloval člověka od věcí věčných i od náboženského citění a náboženského myšlení. Jak protestantské národy postupovaly na cestě technického pokroku, stávaly se protestantské církve čím dál méně náboženskými organizacemi. Zvyšoval se počet pastorů–ateistů a v protestantských církvích vzrůstaly zednářské vlivy, které působily sekularizaci protestantismu jako celku. V dlouhodobé historické perspektivě se podle Dmowského ukázalo, že římskokatolická církev se svou nesmiřitelnou disciplínou ve věcech víry a zároveň jistou blahosklonností vůči menším lidským přestupkům byla pevnějším morálním vychovatelem lidu než původně velmi rigorózní, avšak postupně zcela relativistický a liberální protestantismus. V protestantském světě podle Dmowského upadla původní protestantská disciplína a láska k práci, práce o sobě již přestala být morální záležitostí. Lidé ve 20. století chtěli podle Dmowského čím dál méně pracovat, aby si mohli užívat výsledků své práce. Zvyšování materiální úrovně v protestantských zemích nebylo následováno zvyšováním úrovně morální, lidská duše si zachovala značný stupeň surovosti. Hřích se čím dál méně skrýval do soukromí a čím dál více se stával veřejnou záležitostí.³² Dmowski z konzervativních pozic kritizoval též ženskou emancipaci, která se v protestantských zemích podle jeho názoru stala programem. Vliv protestantství na katolicismus se projevil především v přejímání protestantského životního stylu – ve zmaterializování člověka, v kultu peněz. Nejsilněji tomuto vlivu z katolických

³⁰ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 261.

³¹ Dmowski, R.: Kościół, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 85-86.

³² Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 269, 270.

národů podleli Francouzi, kde katolicismus podle Dmowského zůstal náboženstvím pouhé menšiny národa.³³

Mizení náboženství z veřejného prostoru znamenalo podle Dmowského nutně mizení morálky a etiky. Podobně jako Masaryk pokládal Dmowski náboženský indiferentismus (prostý nezájem o otázky náboženství) za daleko nebezpečnější jev než ateismus. Ateista byl podle Dmowského ten, kdo byl v náboženském duchu vychován a vlastním myšlenkovým vývojem se od náboženství odvrátil, dospěl k nesprávnosti náboženského pohledu na svět. Ačkoliv si tito ateisté nepodrželi křesťanskou víru, zůstala podle Dmowského křesťanská kultura součástí jejich mentality. Ateisté často zdůrazňovali, že smysl pro morální jednání je nezávislý na náboženství, ve skutečnosti se však podle Dmowského interpretace velké ateistické osobnosti staly ateisty nikoliv ateistickým vychováním, ale tím, že samy v průběhu života k ateismu dospěly. Dmowski se domníval, že ačkoliv si takovíto ateisté nepodrželi křesťanskou víru, zůstala křesťanská kultura součástí jejich mentality. Z dětí v křesťanských společnostech, které byly vychováním odervány od křesťanského základu, se však stávali lidé vykořenění (*les déracinés*) – právě v takovém prostředí se podle Dmowského rodila morální prázdnota.³⁴

Pejorativnější rétorickou výbavu volil Dmowski po první světové válce i ve vztahu k hodnocení dějin protestantských zemí, i když v tomto směru nebyl názorově zcela konsekventní. Reformace postavila podle Dmowského v protestantských zemích do středu pozornosti vlastní národ a „bezohledný boj proti jiným národům“. Příklad spatřoval Dmowski v Anglii období Alžběty I. (vl 1558-1603), která sahala ve válce proti katolickému Španělsku k jakýmkoliv prostředkům včetně korzárství. Podobná byla politika braniborských a pruských panovníků vůči Polsku. V Dmowského postoji lze v tomto ohledu snadno vystopovat jistou ambivalenci – jestliže Dmowski na jedné straně interpretoval z reformace vzniklou anglickou národní politiku jako „bezohlednou“ či pruskou politiku vůči Polsku jako „politiku křivdy“, připouštěl na druhé straně (stejně jako v předválečném období), že v protestantských zemích se zrodila teorie národní politiky a vlastně i teorie národního zájmu, což sám Dmowski pokládal za progresivní historický fenomén. Expanze Anglie či Pruska byla v tomto ohledu v Dmowského sociálně darwinistickém vnímání zcela přirozeným a z pohledu těchto národů „zdravým“ historickým jevem.³⁵

³³ Dmowski, R.: Kościoł, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 100-101, 103.

³⁴ Dmowski, R.: Kościoł, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 93.

³⁵ Dmowski, R.: Kościoł, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 105. Při interpretaci Dmowského postoje je třeba uvažovat i o konotacích termínu „bezohlednost“ v kontextu

V protestantském (a zvláště v anglosaském) světě se podle Dmowského hodnocení z konce 20. let 20. století v nejnovejší době rozšiřoval takový vztah k náboženství, který církvím sice nevypovídal válku, avšak spoléhal na ztrátu jejich vlivu působením měkké síly - spoléhal na to, že náboženství bude obyvatelstvem postupně ignorováno. Tento přístup se podle Dmowského nebezpečně přeléval do zbytku světa, protože anglosaský kulturní okruh představoval světové jádro. Paralelně s tím se ale Dmowski domníval, že vliv protestantských národů (zvláště anglosaský vliv) dosáhl již svého maxima a že v katolických zemích již začala reakce proti tomuto vlivu. V katolických zemích se podle Dmowského v moderní době rozvinul silný národní politický proud (nacionalismus) – protestantské země takový proud nepotřebovaly, neboť počátkem nacionalismu v jejich případě byla již reformace. Návrat k náboženství, vysledovatelný podle Dmowského v nejnovejším období v katolických zemích, neměl údajně v protestantských zemích paralelu, neboť tam již došlo k rozkladu náboženství a nebylo se k čemu vracet.³⁶

Dmowského myšlení. Vzhledem ke skutečnosti, že se ve vztahu mezi dvěma státy či národy nejednalo o vztah jednotlivce k jednotlivci (tedy nešlo v Dmowského pojetí o doménu „křesťanské etiky“), nýbrž o vztah dvou kolektivních veličin (což byla v Dmowského vnímání doména „národní etiky), neměl s ohledem na Dmowského sociálně darwinistické názory termín „bezohlednost“ nutně negativní konotace a mohl být atributem pro „zdravé“ prosazování národních zájmů.

³⁶ Dmowski, R.: Kościół, naród i państwo. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1927], s. 90-91, 100-101, 103, 108.

Cesta historické a společenské změny: revoluce, reforma, evoluce a budování národní identity

Masaryk

Na konci 19. století považoval Masaryk revoluci za překonaný relikv zděděný z minulosti, princip historické změny, který nikdy nebyl účinný. K řešení problémů přispívalo v průběhu dějin podle Masaryka daleko spíše ustavičné reformování soustavnou prací než revoluce násilím. Násilná revoluce jako pokus o skokovitou změnu poměrů byla podle Masarykovy interpretace vždy reakcí a nikdy neposloužila pravé emancipaci a svobodě. Politická revoluce byla podle Masarykova názoru v historii především aristokratickým sportem, který provádělo panstvo z dlouhé chvíle a nevzdělané masy mu přitom napomáhaly.¹

Ve vztahu k husitství vyzdvihoval Masaryk reformní prvek oproti prvku revolučnímu a kladl důraz na skutečnost, že česká reformace nebyla pouhým fyzickým bojem.² Z analýzy Masarykova díla je patrné, že Masaryk tematizoval především ty složky husitství, které se nezakládaly na strategii společenské změny cestou radikálního a násilného zvratu dosavadní situace.³ Násilí husitské revoluce, které se bohužel podle Masaryka ve své době stalo součástí husitského fenoménu, zašlapalo reformační svobodu. Palacký v Masarykově interpretaci ukázal, že husitské válečné úspěchy nespočívaly ve „zběsilém zuření divochů“ (jak byly obyčejně líčeny), ale v nadšenosti ducha pro ideje, v mravních kvalitách a vyšší osvětě národa ve srovnání s jinými. Česká reformace byla o dvě stě let později poražena kvůli tomu, že národ již nevyňikal osvětou ducha a mravní zkažeností se rovnal nepřátelům.⁴

Masaryk relativizoval rovněž význam Velké francouzské revoluce pro evropské dějiny. Politická revoluce rozpoutaná roku 1789, až příliš dobře viditelná, byla podle Masaryka předcházena méně nápadně vyhlížející revolucí v myšlení (filosofickou a literární), která vlastně tvořila součást revoluce jako celku. V moderním světě se podle Masaryka oproti předmoderním dobám stala daleko podstatnější právě „pozvolná revoluce ducha“, vyjádřená proměnami v názorech a mravech, která jediná činila člověka svobodnějším. Tato přípravná fáze přeměny společnosti nebyla podle Masarykovy interpretace jen francouzskou záležitostí,

¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 340.

² Masaryk, T. G.: Učení Petra Chelčického o eucharistii (recenze). In: Masaryk, T. G. *Z počátků Athenaea 1883-1885*. Praha 2004 [1885], s. 169.

³ Srov. Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 26–29.

⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 144-148, 338-340.

velkou úlohu sehrávaly anglické a americké literární i náboženské vzory. Francouzská revoluce byla v tomto kontextu v Masarykově pojetí především pokračováním „revolucí“ vyrostlých s protestantismem a z protestantismu. Ideový obsah Francouzské revoluce byl podle Masarykova hodnocení paradoxně puritánského původu, neboť na puritánském základě vzniklo americké zřízení, které bylo přímým vzorem pro francouzskou ústavu i Deklaraci práv člověka a občana. Heslo svoboda-rovnost-bratrství bylo výsledkem učení hlášaného od reformace.⁵

Jakobínsko-robespierrovskou fází Francouzské revoluce a zdánlivě radikálně demokratická hesla Masaryk odsuzoval jako experiment, který sice dokázal odstranit staré společenské pořádky, neměl za ně ale žádnou pozitivní náhradu – „rozum zapálil hlavy, a lidem shořely střechy nad hlavou, posud nemají nových, a přemýšlí se, jak je postavit. Zatím i stavitelé mnohdy hledají přístřeší v domech a palácích starých“. Revoluce, která propukla ve jménu svobody proti násilí starého absolutistického režimu, se navíc podle Masaryka nebyla schopna odpoutat od prostředků užívaných režimem, vůči kterému se vymezovala (ba byla závislá na negaci dosavadního režimu), a záhy se stala stejně absolutistickou jako monarchie Ludvíka XIV. (vl 1643-1715). Masaryk spatřoval souvislost mezi hrůzami revoluce a hledáním nového náboženství a vylíčil, jak snadno se násilné či příliš vypjaté hledání svobody přeměňuje v novou inkvizici. Násilí francouzské revoluce poškodilo „skutečnou revoluci“ jakožto proměnu způsobu myšlení a stalo se podle Masarykova názoru z 90. let 19. století příčinou neutěšených poměrů panujících ve Francii až do Masarykových dob.⁶ Intelektuální odkaz Francouzské revoluce pro národní a občanský vývoj v 19. století byl z uvedených důvodů v Masarykově díle výrazně upozaděn a zůstal rozředen kdesi mezi českou reformací, humanitní ideou domácího původu, slovanskou myšlenkou a německou herderovskou „humanitní“ filosofií.

Revolucionář podle Masaryka nedovedl být důsledným reformátorem.⁷ Revoluce jako způsob historické a společenské změny byla v Masarykově hodnocení utopistická, revolucionář věřil v zázraky, náhodu a byl politicky fantastický, byl to herec a hráč přesvědčený o své geniálnosti, hrál si na hrdinu, byl aristokratem, absolutistou a tyranem, třebaže táhl do boje s heslem rovnosti a bratrství. Nemohl-li se stát rekem, spokojoval se s mučednickou korunou. Ve skutečnosti se revolucionář lekal pokroku, bál se rostoucí komplikace společnosti, chtěl této komplikovanosti uniknout. Tím se revolucionář stával

⁵ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 68-69.

⁶ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 338-340; k interpretaci srov. též Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*. Praha 2003, s. 64.

⁷ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 68-69.

rousseauovským divochem, zastáncem hrubého politického primitivismu. Revoluce podle Masaryka naivně počítala s možností rychlé přestavby společnosti a s realitou změny lidské mentality. Ve skutečnosti proti této revoluci stál jako její největší nepřítel nikoliv kontrarevolucionář, ale právě ten, v jehož zájmu byla revoluce vyhlašována, běžný, zdánlivě „slušný“ člověk, který nevybočoval ze společenské normy – revoluce totiž nebyla schopna předělat jeho světonázorovou indiferenci.⁸

Historický příklad obrozenců podle Masaryka ukázal, že český národ nemá k násilné revoluční taktice žádný důvod. Konstituční prostředí konce 19. století (byť nedokonalé) zajišťovalo z institucionálního hlediska dostatek svobody na to, aby nebylo třeba postupovat násilnou cestou. Masaryk se otevřeně stavěl proti demonstracím, tajným spolkům a podobným způsobům politického boje, neboť se domníval, že v moderní době se jedná o neúčinné a zbytečné prostředky. Palacký a Havlíček podle Masaryka jasně radili k zákonnému odporu a vyslovovali se proti revoluci. Násilnou cestu odmítli i vůdcové sociální demokracie a v Engelsem posmrtně vydaném Marxově spisu *O třídních bojích ve Francii* proti ní vystoupil i sám Karl Marx.⁹ Ruský socialista (menševik) Georgij Valentinovič Plechanov (1856-1918) zase výstižně ukázal, že revoluce v širším smyslu není totožná s násilím. Násilná cesta změny představovala podle Masaryka víru v hmotu a pouze politický materialismus pojímal stát a společnost prostřednictvím teorie násilí.

Přihlížení k potřebám všech tříd ztělesňovalo podle Masarykova podání nezbytný požadavek moderní doby, neznamenalo to ale, že by se politická práce měla omezit na materialistické otázky, neboť takové pojetí zákonitě preferovalo krátkodobé, „revolučně“ pojímané cíle, orientované na události a dění, před cíli dlouhodobými, transformačními, postihujícími hlouběji ležící struktury. Nad politickou mocí by měla podle Masaryka stát duchovní sféra.¹⁰ Masaryk v té souvislosti vycházel z idealistického předpokladu, že „duch je ve skutečnosti jednoznačně silnější než hmota a boj meče proti myšlence vyznívá marně“. Politika a politikové podle Masaryka do národního života nikdy příliš nevnášeli mravní ideál a muži státu se nechali unášet vidinou dočasného úspěchu a mocí. Dávali tedy přednost události, revolučnímu aktu, efektu, povrchní, ale viditelné změně před málo viditelnou, pozvolnou, avšak svým dosahem hlubokou transformací. Činnost politiků a státníků by však přesto podle Masarykovy interpretace byla nemyslitelná bez ideových předpokladů jejich

⁸ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 300, 305, 307.

⁹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 339, 345-351, 361, 369, 379.

¹⁰ I zakladatel moderní ekonomie Adam Smith (1723-1790) podle Masaryka „nepodal jen soustavu ekonomickou, ale i etickou“. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 270. Masaryk bohužel přesněji nevymezil, co přesně rozumí pod „duchovní sférou“.

konání založených na dlouhodobosti. Napoleon by nedosáhl svého bez filosofie 18. století, Bismarck zase „bez Schillerů, Lessingů, Kantů a Hegelů“. Zpátečnictví politického a filosofického romantismu vzniklého v absolutistické, revoluční a reakční době nedovedlo podle Masaryka bohužel moderní revoluční prostředky pochopit a vytahovalo do boje stále znovu s tradičními zastaralými zbraněmi, meči a prapory.¹¹

Nenásilnou taktiku společenské změny založenou na pozvolném historickém vývoji se Masaryk pokoušel argumentačně založit na interpretaci českých dějin, která stavěla do protikladu netrpělivé, uspěchané válečníky a intelektuálně založené, svým způsobem pomalé a váhavé vzdělance. Když národ vsadil na první skupinu, dosáhl sice někdy rychlého úspěchu a okamžitého uspokojení svých momentálních ambicí, úspěch měl však vždy jen krátké trvání a záhy po něm přišly o to větší porážky. Sázka na vzdělance nebyla zdaleka tak efektivní, protože nepřinášela okamžitý úspěch, okamžité vítězství, okamžitou změnu poměrů, slibovala však kontinuitu a trvalost, která je podstatou každého skutečného úspěchu. Masarykovi byla cizí historie zdánlivě velikých, ve skutečnosti však jen efektivních činů: „Lidé prohlašují za veliké... co bije do očí, co škubá nervy“. Negativně Masaryk hodnotil skutečnost, že „lidé žijí v extrémech“ a dovozoval, že „naše historie je toho veliký, ale smutný příklad“. Sympatie nevyjadřoval Masaryk ani k mučednictví. Interpretace mučednických činů byla podle Masarykova názoru vždy sporná a jejich společenský přínos závisel na hodnocení pozorovatele: „Lidé mají vášeň pro mučednictví, dnes své nejlepší lidi umučí, zítra jim postaví oltáře. Pryč s mučednictvím“.¹²

České dějiny zrodily podle Masaryka dva výrazné a protikladné typy osobností, jež představovaly ztělesnění rysů českého charakteru. Žižka a táborité stavěli na fatalistickém heslu „ryc nebo nic“, v hloubi jejich duše ale rostla pochybnost a vědomí viny. Protikladný, celkově trvalejší a rozšířenější typ reprezentovali Hus, Komenský a čeští bratři odmítající násilnou cestu. Česká povaha mezi zmíněnými typy neustále kolísala a politika posledních let 19. století byla podle Masaryka v tomto směru takřka kopií sporů z dřívějších časů. Při pohledu na obě krajnosti dospívali Češi často k neurčitému kompromisu a prostřednosti, která nastalou situaci nikdy neřešila.¹³ V českém případě kladla podle Masaryka historie národu otázku, chce-li se rozhodnout pro Žižku na jedné nebo pro Komenského a Chelčického na druhé straně, zda má národ postupovat násilně či smírně, mečem či pluhem. Pokud měl český národ následovat obrozence, musel podle Masaryka tento problém vyřešit ve prospěch

¹¹ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 351, 408-409.

¹² Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 305.

¹³ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 209-210.

osvětové práce a nikoliv boje (meče) a postavit se za ustavičnou práci proti krvi, za život proti smrti.¹⁴ Masaryk v této souvislosti znovu vyzdvihl historickou úlohu drobné systematické práce - k rovnosti a bratrství vedla podle Masaryka pouze práce a kdo vystupoval s mečem, demokratem nikdy nebyl a být nechtěl. Masaryk poukázal, že mírový a učenecký přístup českých obrozenců kritizoval již v jejich době polský romantický spisovatel Adam Mickiewicz (1798-1855), který jim vytýkal nedostatek nadšení a nadbytek rozumu, přičemž nevěřil, že by český lid dosáhl svých cílů vědou a pilnou prací. Mickiewiczovo varování před jednostranným rozvíjením rozumu bylo podle Masarykova názoru sice správné, celková Mickiewiczova koncepce se ale v průběhu vývoje v 19. století prokázala jako scestná. Mickiewicz viděl podle Masaryka smysl křesťanství nesprávně ve výbojnosti křesťanského ducha (vzorem mu přitom byla francouzská bojovnost a Napoleon), nevěřil v Krista, ale ve „velkého inkvizitora“. V moderní době podle Masaryka od Mickiewiczových teorií upustili i Poláci a Češi se tím spíš měli přidržet postoje obrozenců.¹⁵

Cesta společenské změny měla být jednoznačně pokojná, založená na soustavné „drobné práci“.¹⁶ Řešení ve stylu „reformace, nikoliv revoluce“ představovalo jedno ze základních hesel Masarykovy programové koncepce z 90. let 19. století. Ani v 90. letech 19. století Masaryk nezavrhoval pojem revoluce jako takový - uznával, že „lidského ducha je třeba zrevolucionizovat k pozitivní práci“ a zdůrazňoval, že „revoluce skutečná provedla se v názorech a mravech a jen revoluce názorů a mravů je revolucí“.¹⁷ Svůj postoj k pojmu revoluce a k významu revoluce jako způsobu historické a společenské změny Masaryk pozvolna měnil od počátku 20. století. Masaryk sám ve svých vzpomínkách z pozdních let života přiznával, že se v průběhu let stával radikálnějším. Z Masarykova postoje k otázce revoluce zaujímaného například v díle *Rusko a Evropa* těsně před první světovou válkou je patrné, že Masarykovo hodnocení tohoto sociálně-historického fenoménu již nebylo tak odmítavě negativní jako v *Naší nynější krizi* v 90. letech 19. století. Masaryk začal zdůrazňovat, že „je třeba odlišit puč [což byla revoluce, jak ji Masaryk pojímal v *Naší nynější krizi*] od uvědomělé revoluce reformní“ a zdůraznil, že „revoluce nesmí být provedena ze msty, pravá revoluce je revolucí reformní“.¹⁸ Netrval ale již nadále na tom, že pozitivní revoluce se odehrává jen v ideové rovině. Masarykovo odmítání radikalismu však nadále trvalo – radikalismus byl podle Masarykova názoru nepokrokový, nechápal, že dřívější

¹⁴ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 118, 144–145, 210–211.

¹⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 355–359.

¹⁶ Srov. např. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 165.

¹⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 338.

¹⁸ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 664–665, 670. K interpretaci Masarykova předválečného posunu ve vnímání tohoto problému srov. zde, s. 131, pozn. 46.

revoluce již vydobily prostředky pro demokratizaci, a to prostředky často účinnější, než jaké by mohla nabídnout nová revoluce, jež by nastala. Na druhé straně ale Masaryk odsuzoval i konzervatismus jako opak společenského radikalismu. Konzervatismus i radikalismus prohlásil za utopické směry, z nichž první je neúměrně obrácen do minulosti, druhý zase do budoucnosti.¹⁹ Když Masaryk v poválečném období interpretoval válečnou proměnu světové soustavy jako pozitivně konotovanou „světovou revoluci“, nezměnil se prakticky Masarykův teoretický vztah k radikální a rychlé změně společenských struktur, kterou Masaryk nadále pokládal za nemožnou. Došlo však k Masarykovu zvalidování revolučního přechodu moci, změny hranic a výměny politických elit za situace, kdy původní držitel ztratil legitimitu a jeho počínání přestalo reprezentovat společnost. Právě tyto aspekty se staly stěžejními rysy Masarykova poválečného vnímání termínu revoluce a významu revoluce pro historickou změnu.²⁰

Pozitivním opakem revoluce jako pokusu o náhlý zvrát společenských struktur nebyla pro Masaryka evoluce (pasivní „vývoj“ bez morálního náboje), ale vědomá, cílená, promyšlená, připravovaná změna, pro niž Masaryk užíval termín „reformace“ (reforma), který svými konotacemi dodával celému procesu dějinných změn náboženský náboj. Termín evoluce spjatý v dobovém kontextu silně s darwinismem a jeho často vulgarizovanými interpretacemi stál mimo horizont Masarykova myšlení. Darwinistický, sociálně-darwinistický a darwinismem inspirovaný výklad historické a společenské změny Masaryk odmítal podobně jako násilnou revoluci.

Masaryk se ostře postavil proti darwinistickému pohledu na dějiny a označil jej za bezobsažné učení nároující si univerzální platnost, která je sama o sobě vždy absolutistická a z logického hlediska nemožná. Masaryk se v té souvislosti vymezil vůči možnosti jakékoliv obecné teorie univerzálně aplikovatelné na historický vývoj a vedoucí k jeho generalizaci. Zdůraznil, že jen studium konkrétní může odhalit komplexitu a variabilitu společenských a historických zákonitostí. Problém evolucionistického myšlení spatřoval Masaryk ve skutečnosti, že došlo k jeho přenesení do oblastí, s nimiž původně evoluční teorie neměla nic společného – evoluce začala být například považována za protiklad náboženství. Mnozí zastánci evoluční teorie přijali podle Masaryka darwinismus nikoli kvůli jeho nauce o přírodě, nýbrž právě proto, že byli nadšeni důsledky darwinismu pro společenský vývoj a roli náboženství v něm. Jednalo se o důsledky, které si již dříve předem vysnili, neměli pro ně však argumentační podepření, které nyní darwinistická evoluce mohla nabídnout. Špatně

¹⁹ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 670.

²⁰ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, např. s. 500-501.

interpretovaný darwinismus přesně odpovídal tomu, co by již před tím rádi slyšeli, jen k tomu neměli hodnověrnou vědeckou teorii. Darwinismus se tak stal zástupným argumentem, nejschůdnější cestou, jak uniknout pojmu Stvořitel. „Člověk pochází z opice“ bylo podle Masarykovy interpretace primárně útočné heslo, v tomto heslu však vůbec nešlo o otázku přírodovědného původu člověka, nešlo ani příliš o náboženskou teorii, nýbrž „útočilo se jím proti náboženské praxi, proti náboženským názorům etickým“, dosavadním normám a způsobům lidského jednání. Evolucionismus se stal podle Masaryka vyznáním mas, speciálně těch socialistických, a Darwin rozpoutal něco, co sám nezamýšlel a nakonec hledal smíření s náboženstvím.²¹

Masaryk odsuzoval učení o boji o život, prohlásil jej za negaci lidství a zdůraznil historický paradox vývoje darwinismu samého - myšlení inspirované darwinismem inklinovalo zpočátku k socialismu, později však bylo využito aristokracií, kapitalistickou třídou a reakcí k tomu, aby byla sankcionována přirozená nerovnost lidí a jejich nestejná hodnota.²² V souvislosti s teoriemi o nadčlověku, které se v tomto kontextu nabízely, prohlásil Masaryk Nietzscheho za anarchistu, jehož volání po síle bylo důkazem naprosté absence síly – kdyby byl Nietzsche silný člověk, nikdy by nefilosofoval o něčem takovém jako o nadčlověku. Celou svou teorii nadčlověka Nietzsche podle Masaryka vlastně popřel svým učením o věčném návratu, které nebylo ničím jiným než doznáním, že člověk ve svém vývoji nemůže dál, či že Nietzsche další vývoj neumí domyslet.²³

Marxismus přejal podle Masaryka darwinistickou představu boje o život, kterou ale z boje mezi jednotlivci přenesl na boj mezi kolektivními identitami (třídami), podobně jako jej radikální nacionalisté přenesli na boj mezi národy. Interpretace lidských dějin jako boje o život byla však podle Masaryka od základu nesprávná – lidé všech tříd cítili vždy jistou vzájemnost, boji zabraňovaly i mnohé společenské zájmy (byť vlastně egoistické, „lidé jako z egoismu bojují, tak také z egoismu nebojují“). Bez spolupráce a vzdání se boje jako prostředku společenské změny by podle Masaryka nebyl představitelný jakýkoliv pokrok -

²¹ Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [1896], s. 79-80, 89.

²² V této souvislosti je hodno připomenutí, že Masaryk oceňoval ruského spisovatele a filosofa Nikolaje Gavriloviče Černyševského (1828-1889), který byl podle Masaryka reprezentantem vulgárního materialismu a stal by se tak za normálních okolností bezpochyby předmětem Masarykovy kritiky. Masaryk si jej však vážil proto, že Černyševskij odmítal darwinismus, neboť pochopil jeho veskrze aristokratickou povahu daleko lépe než marxisté a označil darwinismus za buržoazní teorii, která měla ospravedlnit nadvládu nad dělníky. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 82.

²³ Masaryk, T. G.: Ideály humanitní. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 59, 61-63. Darwinismus a Nietzscheho učení o nadčlověku dával Masaryk výslovně do souvislosti. Srov. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 336.

například osvobození sedláků od feudálních povinností nebylo zdaleka jen výsledkem boje, důležitá byla i součinnost dosavadních pánů.²⁴

Masarykův pohled na nedávnou minulost (z pohledu Masarykovy současnosti 19. století, které Masaryk označoval za součást širší přítomnosti) ukazuje, že Masarykovi nebyla v době formulace textů k české otázce v 90. letech 19. století blízká cesta společenské a historické změny, jakou nabízel politický proud zastřešovaný termínem liberalismus. V Masarykově myšlení konce 19. století měl pojem liberalismus spojovaný Masarykem s volnomyšlenkářstvím negativní konotace. Masarykova neskrývaná nechuť vůči historickému vývoji volnomyšlenkářského liberalismu byla přitom silnější než Masarykova kritika socialismu či konzervativních proudů myšlení včetně politického katolicismu, se kterým se Masaryk ve veřejném životě před první světovou válkou často dostával do konfliktů. Zatímco marxismus či konzervativní myšlenkové proudy představovaly pro Masaryka respektované oponenty. Masarykův odpor vůči liberalismu byl sžiravý a daleko emocionálnější.

Tento Masarykův přístup vycházel z Masarykova hodnocení, podle kterého volnomyšlenkářský liberalismus zakládal svou politickou koncepci pouze na „otázkách dne“, nebral zřetel k dlouhodobé perspektivě a byl světonázorově neukotvený. Důležitý je v této souvislosti ještě jeden aspekt - Masaryk byl v případě liberalismu alergický na absenci *filosofie dějin*, která byla naproti tomu například v socialismu ve velké míře přítomna. Masarykovi nekonvenoval nenáboženský aspekt volnomyšlenkářství, a to daleko více než v případě protináboženského postoje socialismu, který podle Masaryka svůj ateismus zdůvodňoval fundamentálněji a nahrazoval náboženství alespoň určitou novou vírou. V případě liberálního volnomyšlenkářství se proto Masaryk více než v případě socialismu obával neukotvenosti člověka.

V českém prostředí považoval Masaryk liberalismus za cizorodý prvek, jehož kořeny zřejmě do jisté míry spojoval s francouzským revolučním vývojem a jeho myšlenkovými pokračovateli. V případě českých zemí v 19. století podle Masaryka „módní liberalismus“ přicházející ze Západu aplikoval sice pojem humanity, ta byla však svým morálně indiferentním vymezením protikladná vůči humanitní ideji v bratrském i obrozeneckém pojetí.²⁵ Prvky liberalismu se vyskytly u Kollára a plně se rozvinuly u Jungmanna (u něhož se

²⁴ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I*. Praha 1947 [1898], s. 235-239.

²⁵ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 32-42, 46, 239; Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 11-14.

osvětový humanitní program zvrhl v „liberalismus indiferentní v náboženských, filosofických a mravních otázkách“) a u „různých Hanků“.

Falešná víra v Rukopisy, která nebyla založena na náboženské a humanitní ideji české reformace ani českého obrození, vycházela podle Masaryka v první řadě právě z liberálních kruhů. Výsledkem úsilí liberálů se navíc stal jednostranný kult vzdělanosti a liberální myšlení ústilo v kodex vlasteneckého jezuitství.²⁶ Liberalismus podle Masaryka v českém stejně jako v německém případě vedl k vyhraněnému nacionalismu a antagonistickému vymezování se vůči druhému národu.²⁷

Skrze kritiku liberalismu se Masaryk v *České otázce* a *Naší nynější krizi* pokusil odsoudit českou politickou scénu druhé poloviny 19. století jako celek. Staročeskou i mladočeskou stranu podle jeho názoru politický a národohospodářský liberalismus zcela ovládl. Obě strany podle Masaryka spojovala absence dlouhodobého programu. Tradice francouzské revoluce i revoluce roku 1848 byly podle Masaryka již přežité a liberalismus reprezentovaný staročeským i mladočeským proudem byl „zastaralý, plutokratický, aristokratický a nedostatečně lidový“. Porevoluční buržoazní demokratismus byl již překonán a zvrhával se na konci 19. století v „buržoazně plutokratický aristokratismus“. Staročeši se po smrti Palackého vyznačovali „nedostatkem kulturního úsilí“, ustali v buditelské práci, kritickém sebepoznávání, nepochopili, že obrodný proces nebyl dokončen“. Mladočeská strana se zase utápěla v „liberalistickém národohospodářském uvažování“, spěla k vulgárnímu liberalismu a neměla nadále nic společného s myšlenkovým směrem reprezentovaným Karlem Havlíčkem Borovským.²⁸

Masaryk svůj odmítavý postoj k liberalismu jako variantě společenských a historických změn se s průběhem let pozvolna zmírňoval, a to již před první světovou válkou. Masarykův postoj k liberalismu deklarovaný v díle *Rusko a Evropa* byl již diferencovanější než negativní hodnocení liberalismu vyjádřené v *České otázce*. Masaryk rozlišil liberalismus původní, charakteristický pro období před rokem 1848, a liberalismus druhé poloviny 19. století. Původní typ liberalismu relativně oceňoval. Ve druhé polovině 19. století se však podle jeho názoru z liberalismu stala pouhá vyprázdňená frazeologie sloužící zájmům jediné

²⁶ Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896], s. 83-84; Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 42.

²⁷ Masaryk považoval rakouskoněmecký liberalismus za hlavní myšlenkový zdroj systematických snah o germanizaci českého národa, zvláště po roce 1848. Srov. Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 246-247.

²⁸ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 117, 181, 202, 239-240, 251-254, 274, 282, 386.

společenské třídy, kapitalistů.²⁹ K další revizi Masarykova postoje došlo za první světové války a po jejím skončení. V knihách *Nová Evropa* a *Světová revoluce* se Masarykův akcent pozvolna přesunul na boj mezi pozitivní demokracií ztělesněnou dohodovými mocnostmi a negativní teokracií reprezentovanou Trojspolkem, přičemž liberalismus byl konotován spíše jako fenomén spjatý s demokracií a západními zeměmi. Je však na druhou stranu nutno zdůraznit, že výslovné odkazy na pojem liberalismus nebyly v této etapě Masarykova díla zdaleka tak časté jako v období sepsání *České otázky* a spojení liberalismu s demokracií bylo vyjádřeno spíše nepřímo.

Cestu historické a společenské změny formulovanou v marxistickém učení podrobil Masaryk na konci 90. let 19. století systematické kritice v *Otázce sociální* a na své postoje vyjádřené v tomto díle v pozdějších letech navazoval. Třídní učení marxismu Masaryk odmítal jako nanejvýš zjednodušující. Ve společnosti a jejích dějinách podle Masaryka zdaleka neexistovaly jen dvě antagonistické třídy a lidské identity nikdy nebyly definovány jen ekonomicky, jak marxismus sugeroval. Masaryk poukázal na multiplicitu identitotvorných činitelů a zájmů nejrůzněji definovaných skupin, kde nemenší roli než třídní otázka sehrával poměr k náboženství, národnost, městský život v opozici k životu venkovskému, věk apod. Zároveň Masaryk konstatoval, že zjednodušující marxistické členění společnosti od marxismu přejali i odpůrci marxismu, například liberálové, pouze u jednotlivých tříd vyměnili kladné a záporné znaménko. Marxistické členění společnosti bylo podle Masaryka mylné i z ekonomického hlediska. Neexistovala ona jednodušující ekonomických zájmů u marxismem definovaných společenských tříd – maloživnostník, sedlák, velkokapitalista a velkostatkář (které podle Masarykovy interpretace marxismus zařazoval do jedné skupiny) měli každý odlišné ekonomické zájmy, které šly nezřídka proti sobě.³⁰ Ohledně budoucího třídního boje navíc Marx podle Masaryka prorokoval špatně. Stav dělnictva se ve druhé polovině 19. století zlepšil, nezvýšila se proletarizace společnosti a střední stav nezačal vymírat, jak Marx předpovídal. Vznikl dokonce nový střední stav, na který Marx nepomyslel.³¹

Masarykovi byl velmi nesympatický marxistický kolektivismus. Důraz na absolutní rovnost byl podle Masaryka demagogický – každá společnost si ve svých dějinách vytvářela a nadále vytváří svou aristokracii. Tato aristokracie vznikala i v rámci socialistických stran.

²⁹ Srov. Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II.* Praha 1931, s. 523-535.

³⁰ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I.* Praha 1947 [1898], s. 230, 233.

³¹ Přednáška prof. Masaryka v Národní síni O nynějším vývoji marxismu. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903.* Praha 2011 [1902], s. 308.

Socialističtí vůdcové pouze chtěli, aby elitou byli právě oni.³² Je zřejmé, že Masaryk v tomto směru souhlasil s postoji Gaetana Moscy (1858-1941) a Roberta Michelse (1876-1936) o „železném kruhu oligarchie“, teorií, podle které oligarchie zákonitě vznikala v každém typu společnosti. Kolektivní vědomí tříd bylo podle Masaryka pouhou iluzí – společnost nebyla organismem právě proto, že chybělo jednotné vědomí.³³ Masaryk vyzdvihl názor předního dobového socialistického teoretika a politika Karla Kautského (1854-1938), podle kterého „životaschopný socialismus nemůže proletariát sám sebou stvořiti, ten musí mu býti přinesen mysliteli“.³⁴ Pravověrné marxistické učení pokládal Masaryk za potenciálně dogmatické a scholastické, neboť pouze nahradilo tradiční náboženství novým systémem víry: „Pravověrní marxisté provozují svou apologetiku zcela scholasticky – scholastika vzniká všude, kde je třeba hájit domněle absolutních pravd“.³⁵ Socialismus a anarchismus Masaryk prohlásil za dva protikladné fenomény, za kolektivní (socialistické) a individualistické (anarchistické) vyústění problémů moderní společnosti. Za původce individualistického anarchismu přitom prohlásil liberalismus.³⁶

Ve svém pozdním díle z doby po první světové válce věnoval Masaryk poměrně značnou teoretickou pozornost aktuální otázce bolševismu v Rusku a kritice cesty historické a společenské změny, kterou se bolševismus snažil nabídnout. Masaryk odmítal ztotožňování bolševismu a komunismu. Termín komunismus v Masarykovi na rozdíl od bolševismu nevyvolával negativní konotace, Masaryk ale komunismus prohlašoval za idealistický systém, jehož realizace by byla možná jen na mravním a náboženském základě. Ve své kritice cesty společenské a historické změny nabízené bolševismem Masaryk vycházel z předpokladu, že člověk v průběhu dějin dokázal užít vlastních sil nejlépe dle vlastního uvážení; byl-li veden jiným člověkem, byly výsledky zpravidla horší. V Rusku podle Masaryka za stávající situace nebylo možné uvést do praxe teorií podložený a promyšlený marxistický komunismus, pochopitelně však bylo proveditelné zavedení komunismu charakteristického pro prvobytně pospolnou společnost, tedy komunismu nedostatku, kdy vše je společné proto, že nikdo nic nemá. Masaryk proti bolševismu argumentoval Marxem. Komunismus, který zavedl Lenin,

³² „Neuznávám absolutní rovnosti... zkušenost mne poučuje, že lidé sobě nejsou rovni svou silou, svým nadáním... sociální reformě může běžet jen o to, aby se domohla nerovnosti co možná snesitelné. Zákon může ustavit jen rovnoprávnost, nikoliv rovnocennost... Neuznávám požadavek rovnosti hospodářské“. Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 22.

³³ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I*. Praha 1947 [1898], s. 257-258.

³⁴ Masaryk, T. G.: Vědecký socialismus a instinkt davu (Několik poznámek ke sjezdu sociální demokracie v Lubeku). In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 141.

³⁵ Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa II*. Praha 1931, s. 422.

³⁶ Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní*. In: Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011 [1901], s. 49.

hodnotil Masaryk jako „primitivní agrární kapitalismus a primitivní socialismus pod dozorem primitivního státu vznikajícího z anarchistických jednotek, vypadlých z carského, také primitivního, centralismu“. Marx a Engels postulovali podle Masarykovy interpretace dělníka, který se stane následovníkem německé filosofie a vědy, a právě filosofický proletariát měl převzít od buržoazie vedení společnosti. Místo toho však Lenin a jeho stoupenci nastolili „hospodářský a kulturní primitivismus ruského negramotného mužika“.³⁷ Celá tato situace umožnila podle Masaryka převzetí vlády nepatrnou organizovanou menšinou. Vznikla „nová bolševická buržoazie, oligarchie, aristokracie... bolševismus se stal byrokratickým systémem“. Na počátku 30. let se Masaryk domníval, že bolševičtí vůdci „byli a jsou [politicky] nadaní, ale to, co dělají, nebylo nikdy komunismem, nýbrž byl to státní kapitalismus“. Komunistické oslavování průmyslové produkce, technologizace apod. Masaryk pokládal za typ náboženského nadšení, za fetišizaci pokroku (například v zemědělství se fetišem stával traktor), tedy v historickém ohledu za návrat k nejprvotnější a vývojově nejjednodušší formě náboženství.³⁸ Bolševismus byl podle Masaryka daleko spíše anarchistický než marxistický, odpovídal ve větší míře Bakuninovu než Marxovu myšlení. Pokud se inspiroval Marxem, bral v úvahu jen jeho rané dílo, kdy byl marxistický systém ještě nevypracovaný.³⁹ Lenin a jeho stoupenci se tudíž podle Masarykova výkladu dovolávali marxismu, kterého se Marx a Engels sami později vzdali. Bolševici propadli revolučnímu romantismu a mysticismu, toužili po velkých činech a gestech, revoluce se pro ně stala fetišem, byla nikoliv prostředkem, ale cílem. Jejich program nespočíval v práci, ale v ničení, jak bylo charakteristické i pro anarchistické ruské revolucionáře-teroristy druhé poloviny 19. století.⁴⁰

Masaryk odmítal představu mnohých proruský orientovaných českých konzervativců, kteří tvrdili, že bolševická vláda vnáší do Ruska cizí prvky a je svou podstatou z historického hlediska neruská. Tvrdil naproti tomu, že bolševismus je zcela ruský a interpretoval jej v historickém ohledu jako rozšíření primitivního miru na celostátní úroveň.⁴¹ Zároveň se ale Masaryk stavěl proti intervenci do sovětského Ruska, která představovala v letech po říjnové

³⁷ Poselství prezidenta Republiky československé. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [otištěno v řadě československých listů, 29. 10. 1919], s. 175.

³⁸ Masaryk o dnešní Evropě. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV*. Praha 1997 [Berliner Tagblatt, 5. 10. 1932, České slovo, 5. 10. 1932], s. 308.

³⁹ Masaryk si cenil spíše pozdního než raného Marxova díla, neboť pozdní Marx a zvláště Engels se podle jeho interpretace vzdali revoluce jako prostředku ke změně společnosti.

⁴⁰ Revoluce a bolševici. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [Lidové noviny, 24. 12. 1920], s. 380, 383.

⁴¹ Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1925, s. 209-217; Revoluce a bolševici. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [Lidové noviny, 24. 12. 1920], s. 380-385.

revoluci významné téma politických debat v západních zemích. Bolševismus pokládal za fenomén, který se v Rusku zrodil přirozenou cestou, na základě komplikovaného vývoje této země, a Rusko samo se s ním proto též mělo vypořádat. Masaryk přitom nepočítal s možností, že by bolševismus brzy padl.

Masarykova poválečná argumentace proti možnosti vítězství bolševismu v Československu byla vedena především historickou argumentací poukazující na národní a národně specifické rysy. České země i Slovensko se podle Masaryka ve svých dějinách i v současnosti vyznačovaly zcela odlišnou sociální strukturou i odlišným intelektuálním prostředím než Rusko. V Rusku se o revoluci teoretizovalo již dlouho od 19. století a pozorovatelé Ruska poukazovali na fakt, že pod panstvím represivního carského režimu nazrává revoluční situace. V českých zemích naproti tomu revoluční tradice neexistovala, konflikty byly vždy řešeny reformou a čeští socialisté volili při prosazování svých požadavků parlamentní cestu.⁴² V českém prostředí byl podle Masaryka bolševismus populární do značné míry právě proto, že byl ruský, nikoliv kvůli doktríně. Marxismus byl dříve v českých zemích paradoxně často odmítán, a to se zdůvodněním stejného druhu, jaké přispívalo k popularitě ruského bolševismu, totiž že je svou podstatou německý.⁴³ Nejlepším receptem proti bolševismu a jím nabízené cestě historické změny byly podle Masaryka sociální reformy. V Americe podle Masaryka již pochopili, že lépe placený dělník pracuje více, jeho kulturní síla je větší a prospívá tak celé ekonomice včetně vlastníků podniků.⁴⁴

Dmowski

Dynamickou, revolučně laděnou cestu historické změny Dmowski nepokládal za efektivní způsob řešení problémů společnosti. Dmowského vlažný postoj k revoluční cestě vývoje byl však motivován odlišně než u Masaryka. Ve srovnání s Masarykem se Dmowski revoluční cestou vývoje nezabýval z hlediska její podstaty, což pochopitelně souviselo s Masarykovou filosofičtěji laděnou rétorikou. Dmowski na rozdíl od Masaryka pojímal povstání, revoluci či převrat nikoliv v esenciálním duchu, ale ve smyslu *taktiky* společenské změny. Dmowského přístup byl pragmatičtější a pružnější než Masarykův – povstání či revoluce byly podle Dmowského myslitelné tam, kde pro ně byly utvořeny příhodné

⁴² Sovětské Rusko a my. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [1920], s. 304-309.

⁴³ Rozhovor prezidenta pro list Petit Parisien. In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I*. Praha 2003 [Le petit Parisien, 4. 7. 1920], s. 296.

⁴⁴ Sociální demokracie-Marxismus-Kapitalismus (II). In: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III*. Praha 1994 [Lidové noviny, 1. 1. 1929], s. 374.

podmínky, a tehdy, kdy měla revoluce potenciál přinést skutečnou společenskou změnu dlouhodobého charakteru. Pokud však revoluce mohla přinést jen krátkodobou změnu, byla chybnou cestou, neboť po ní nutně následovalo znovuuštění starého režimu, často v horší podobě než jaká panovala před revolucí. Dmowski o sobě uvedl, že nikdy nebyl politickým dogmatikem v tom smyslu, že by věřil v určité konkrétní pevné a neměnné uspořádání státu a společnosti („nemám ani republikánské, ani monarchistické, ani kapitalistické, ani socialistické dogma“), a vycházel z přesvědčení, že měnící se historické podmínky transformují i prostředky, jimiž dochází k dějinným změnám.⁴⁵

Moderní doba a struktura masové moderní společnosti počátku 20. století podle Dmowského názoru učinila z revoluční cesty vývoje zastaralý prostředek společenské změny, který na rozdíl od období přechodu k modernitě na konci 18. a v první polovině 19. století nemohl fungovat a přinášet výsledky. Dmowski se proto na počátku 20. století domníval, že povstání (které v Dmowského vnímání k revolučnímu typu společenské změny náleželo) je pro Polsko zcela nevhodnou cestou společenských změn. Již v druhé polovině 19. století znamenala podle Dmowského povstalecká taktika anachronismus a tudíž chybu, protože vycházela z nepochopení moderní společnosti.⁴⁶ Z tohoto úhlu pohledu hleděl Dmowski i na revoluci roku 1905 – revoluční hnutí propukající v carské říši bylo podle Dmowského odsouzeno k porážce a Dmowski jako účastník dění se proto na jeho perspektivy díval skepticky.⁴⁷

Pro moderní dobu Dmowski podobně jako Masaryk hájil koncept „drobné práce“, která se v jeho vnímání stávala opakem povstalecké a revoluční cesty vývoje. Pozitivním historickým příkladem výsledků drobné každodenní práce byl podle Dmowského vývoj v českých zemích v průběhu 19. století a úspěchy českého národního hnutí, jehož výchozí situace byla na počátku 19. století podstatně horší než výchozí situace Poláků. Poláci vsadili oproti Čechům během 19. století na revoluční (povstaleckou) taktiku. Po sto letech vývoje se v důsledku toho rozdíl mezi Čechy a Poláky ve velké míře setřel, Poláci počáteční komparativní výhodu takřka ztratili a v sociálně-ekonomickém ohledu byla česká společnost podstatně pokročilejší než polská. Důraz na drobnou práci Dmowski Čechům svým způsobem záviděl – spojoval jej s celkovou českou mentalitou a českým programem v průběhu 19. století, který podle jeho názoru reprezentoval příběh úspěšného, intenzivního národního hnutí

⁴⁵ Dmowski, R.: Sny a rzeczywistość. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Czestochowa 1939 [1925], s. 33-34.

⁴⁶ „Po Londýnech a Pařížích se utvářejí velmi podrobné povstalecké plány, ale činí to socialisté, kteří za hranicemi zapomněli, jak Polsko vypadá.“ Dmowski, R.: Nielegalność. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Czestochowa 1938 [1902], s. 284.

⁴⁷ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.). Czestochowa 1938 [1914], s. 90-91; Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. (Pisma V.). Czestochowa 1937 [1925], s. 77, 81, 84-85.

malého národa, vývoj svým způsobem kontrastující s extenzivním a pasivním vývojem polských zemí. Polákům, kteří měli dostatek odvahy k boji, podle Dmowského chyběla odvaha k práci. Dmowski hájil efektivitu proti efektnosti a odmítal interpretovat mučednictví jako hrdinství, pokud takové mučednictví nepřinášelo změnu společnosti. Velkou ochotu zemřít pro vlast, která byla podle jeho názoru u Poláků až příliš častá, dával do kontrastu s naprostou neochotou pro vlast pracovat, tj. pracovat drobnou prací a drobnými činy, které „není vidět“. Právě takovouto „drobnou prací“ přitom Dmowski prohlašoval za skutečné hrdinství.⁴⁸ Drobnou prací však Dmowski oproti Masarykovu důrazu na kulturu vnímal výrazněji politicky a zvláště ve svých raných textech do ní začleňoval i konspirativní prvky.⁴⁹

Dmowského postoj k evropským revolucím konce 18. a první poloviny 19. století se jeví jako ambivalentní. Dmowski se nevymezoval proti Velké francouzské revoluci a nepopíral ani nerelativizoval její význam pro evropské dějiny, i když její příspěvek ke zrodu moderní evropské společnosti hodnotil spíše střízlivě a chladně. Moderní Evropa 19. století, která skončila roku 1914, byla podle Dmowského poválečného pohledu nejen dcerou politického převratu, Francouzské revoluce, nýbrž v ještě větší míře byla utvořena průmyslovou revolucí.⁵⁰ Francouzská revoluce podle Dmowského přispěla k formování moderních evropských národů a moderní společnosti a probudila k politickému životu lidové masy, zvláště střední třídy.⁵¹ Nalezla pozitivní ohlas i v Polsku, byť její recepce v polském prostředí byla podle Dmowského velmi svébytná. V Polsku vznikl na konci 18. století specifický typ šlechticko-revolučního myšlení, šlechtický revoluční demokratismus, a revoluční myšlenky pronikaly do Polska v té podobě, v jaké je šířila šlechta. Reformy zaváděné tehdy v Polsku byly podle Dmowského jistě demokratizační, avšak oproti západoevropskému vývoji měla polská „revoluce“ značně konzervativní, šlechtický, specificky polský charakter. Polsko představovalo na mapě Evropy zvláštní obraz ideové kombinace konzervativního a liberálního myšlení. Ideu demokracie a revoluce zde propagovaly ty společenské vrstvy, které byly na Západě záštitami konzervativismu, výrazy demokracie a revoluce proto v jejich pojetí pochopitelně získávaly zcela odlišnou náplň než v západní Evropě.⁵²

Spíše než vůči Velké francouzské revoluci v její původní podobě s autentickými demokratizačními a modernizačními požadavky se Dmowski vymezoval proti „epigonům

⁴⁸ Dmowski, R.: Po przewrocie (Artikuly drukowane w Gazecie Warszawskiej od czerwca do grudnia 1926 r.).

In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 46, 47.

⁴⁹ Srov. Dmowski, R.: Nasz patriotyzm. In: Dmowski, R.: *Pisma III*. Częstochowa 1938 [1893], s. 268-269.

⁵⁰ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Częstochowa 1937 [1931], s. 327.

⁵¹ Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917, s. 19.

⁵² Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 6-9.

Francouzské revoluce“. Ve Francii se podle Dmowského z dědictví Velké francouzské revoluce za třetí republiky po roce 1871 pozvolna stalo „žákovské přežvykování tradice revoluce“.⁵³ Revoluce a spory o její dědictví přispěly podle Dmowského k postupnému snižování mezinárodního postavení Francie, neboť spory o vnitřní záležitosti převládly nad zájmem o postavení země v mezinárodním kontextu.⁵⁴ V ideologickém ohledu řadil Dmowski mezi epigony Francouzské revoluce především socialismus a kosmopolitismus, proudy, které podle Dmowského hodnocení představovaly falešné pokračovatele původního revolučního myšlení.⁵⁵ Pod vlivem doktrín Francouzské revoluce zašly podle Dmowského zastánci demokratizace a liberalizace příliš daleko v upřednostnění jednotlivce, jeho práv a zájmů proti zájmům společnosti a národa. Dmowski v té souvislosti v duchu svého antisemitského uvažování tvrdil, že liberalismus upadl pod vliv Židů, kteří byli hlavními reprezentanty protinárodních zájmů a vystupovali za tím účelem ve jménu třídních zájmů, všelidských zájmů či zájmů jednotlivce.⁵⁶ Židé se díky revolucí umožněné emancipaci podle Dmowského teprve v 19. století stali vlivným elementem v evropské společnosti, akcentovali emancipační aspekt revoluce a snažili se ve vlastním zájmu přivést ke krajnosti tu složku revolučního myšlení, která zdůrazňovala kosmopolitismus.⁵⁷ Podle Dmowského vyjádření z pozdního života (kdy se Dmowski blížil pravicovému radikalismu) vliv zednářství na Francouzskou revoluci, který našel vyjádření již v Encyklopedii a vedl k přijetí Deklarace práv člověka a občana, eliminoval národní myšlenku jako významnou součást revoluce a učinil ze všech obyvatel státu občany bez ohledu na jejich identitu a loajalitu vůči celku. Epocha evropských dějin započatá Francouzskou revolucí přitom podle Dmowského končila s krizí evropské civilizace nastávající v období po první světové válce.⁵⁸

Velmi kritický byl Dmowski vůči ruské revoluční tradici, která byla podle Dmowského autentickému polskému způsobu myšlení cizí, přesto však do Polska na konci 19. století ruské revoluční myšlení pronikalo a mnozí mladí Poláci se jím inspirovali. Ruská revoluční tradice byla podle Dmowského interpretace výrazně spjata s anarchismem, odporem vůči jakémukoliv řádu, a nemohla proto mít jiné než zhoubné důsledky.⁵⁹ Ruská revoluční

⁵³ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 82.

⁵⁴ Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913 {1919}], s. 32-33.

⁵⁵ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 135.

⁵⁶ Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa*. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1913 {1919}], s. 53-54.

⁵⁷ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 118.

⁵⁸ Dmowski, R.: *Przewrót światowy i ewolucja polityczna Polski*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 391.

⁵⁹ Srov. např. Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 47;

Dmowski, R.: *Wschod i Zachód w Polsce*. In: Dmowski, R.: *Pisma X*. Częstochowa 1939 [1926], s. 73-91.

inteligence sice podle Dmowského formulovala svůj program a cíle čistě racionalisticky, protože ale postrádala ukotvení ve stabilizované společnosti („konzervativní rámec“), jejím cílům chyběly hranice možného (historický realismus). Tužby ruské inteligence postrádaly ustálený program a velmi rychle se měnily. Ruští revolucionáři se podle Dmowského vyznačovali pouze nenávisí, nikoliv již programem, nevěděli vlastně, co chtějí.⁶⁰ V poválečném období Dmowski v ruské mentalitě vzešlé z ruských dějin identifikoval „stepní prvky“. Ty podle jeho hodnocení na jedné straně neobyčejně „rozšířili bohatství ruské duše“ – právě díky nim Rusové možná dosáhli světového úspěchu klasické ruské literatury. Na druhé straně byl však stepní prvek příčinou „ničitelských instinktů“, které představovaly negativní rys ruské povahy. Tyto ničitelské instinkty se podle Dmowského v Rusku projevíly specifickou reinterpretací evropského moderního myšlení, která vznikala ve vrstvách rodící se ruské inteligence 19. století podléhající „fanatickému revolucionářství“.⁶¹

Ruské revoluce roku 1917 (únorová, říjnová) nevycházely však podle Dmowského primárně z revoluční psychiky ruské inteligence. Dmowski byl podle svých poválečných vzpomínek během první světové války skeptický k tomu, že by v Rusku revoluce mohla propuknout, nevzal však údajně v úvahu jednoho revolučního činitele, jímž byla samotná ruská vláda. Propuknutí revoluce Dmowski interpretoval jako převrat provedený germanofilskou klikou v ruské společnosti. Smlouvy Ruska se západními mocnostmi zakazovaly uzavření separátního míru, avšak až na jednu výjimku, totiž případ, kdy by v Rusku propukla revoluce. Pro germanofilskou skupinu byl proto cíl jednoduchý – vyvolat revoluci, poté uzavřít mír s Německem, a při následném potlačování uměle vyvolané revoluce eliminovat vnitřní nepřátele a upevnit na dlouhou dobu vlastní samovládu. Germanofilské klíce se sice podařilo revoluci vyvolat, další postup se jí však podle Dmowského vymkl z rukou. O tom, že revoluce nevzešla zdola, nýbrž shora, svědčil podle Dmowského její značně poklidný průběh v iniciační fázi. Únorová revoluce byla spíše pouhou abdikací vlády s následným odstoupením cara než revolučním počinem.⁶²

Kladně Dmowski hodnotil „neviditelné revoluce“, transformace společnosti a myšlení. K tomuto typu revoluce docházelo podle Dmowského v Polsku v druhé polovině 19. století, kdy se stará rolnická psychika přetvořila v psychiku moderní, komerční, společnou všem evropským národům.⁶³ Zdá se však, že v období po první světové válce, kdy se v Dmowského

⁶⁰ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Czesłochowa 1938 [1908], s. 172-187.

⁶¹ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII.). Czesłochowa 1937 [1931], s. 143.

⁶² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I.* (Pisma V.). Czesłochowa 1937 [1925], s. 370, 372.

⁶³ Dmowski, R.: *Przewroty*. In: Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. Wrocław 2002 [1933], s. 90-92.

myšlení zvýrazňovaly konzervativní tendence, začínal Dmowski tento původně pozitivně konotovaný fenomén přehodnocovat.⁶⁴

Na rozdíl od Masaryka Dmowski v minimální míře pracoval s termíny reformace a reforma ve smyslu protikladu revoluce. Tato skutečnost byla ve velké míře dána absencí historických příkladů z národních dějin dotýkajících se náboženské reformace. Ve srovnání s Masarykem byly Dmowského přístupy silně inspirovány dobovým darwinistickým myšlením. Dynamický prvek historické a společenské změny interpretoval Dmowski v duchu sociálního darwinismu prostřednictvím teorie o soupeření mezi lidskými společnostmi, kterou Dmowski charakteristicky aplikoval na kolektivy, nikoliv na jednotlivce. U jednotlivců (na rozdíl od společností a kolektivů) podle Dmowského mínění platily daleko spíše vývojové zásady vyjádřené křesťanstvím. Pokroku a síly dosáhly společnosti, kde se poměr mezi jednotlivci řídil etikou a právem, nikoliv ve své podstatě anarchistickou zvláštností nad slabším.⁶⁵ V mezinárodních vztazích ale naproti tomu podle Dmowského neexistovala slušnost a křivda, nýbrž pouze síla a slabost.⁶⁶

V kontextu tohoto uvažování Dmowski země jako Německo a Rusko, tradiční soupeře Polska, nenálepkoval výrazem „špatný“ či „zlý“, protože byly nepřátelské vůči Polsku či Polákům. Přístup těchto zemí hodnotil s jistou mírou chladnosti výrazových prostředků a darwinisticky laděného cynismu jako pragmatický, odpovídající přirozeným zájmům těchto států, nevyhnutelnou součástí jejich boje o místo na světové scéně. V obecné rovině nevycházel Dmowského postoj k vymezení národních a státních teritorií ze státoprávního ani z přirozenoprávního pojetí, nýbrž ze sociálně darwinistické argumentace a biologizujícího pojetí dějinného procesu. Panství nad teritorií se podle Dmowského v průběhu dějin měnilo a podle historické zákonitosti měnit muselo a nad touto skutečností se z pozice současníka nebylo možné pozastavovat. Jestliže se z perspektivy začátku 20. století zdálo být úsilí Angličanů o dosažení nadvlády nad búrským územím křivdou, protože došlo k porušení principu stability hranic, historický náhled podle Dmowského ukazoval, že Búrové šedesát let předtím ovládli území Kafrů, které zcela zbavili veškerých práv. Sami Kafrové přišli ze severu tamtéž teprve před dvěma sty lety a obsadili území do té doby patřící Hotentotům. Tak by bylo možné podle Dmowského pokračovat a uvádět nespočetně příkladů z jiných míst.⁶⁷

⁶⁴ Srov. Dmowského výrok „věřím v Polsko do tehdy, dokud jsou v něm analfabeti“ v dopisu Ignacymu Chrzanowskému z roku 1930, viz zde, s. 361, pozn. pod čarou.

⁶⁵ Srov. zvl. Dmowski, R.: Zagadnienie rządu. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Czesłochowa 1939 [1927], s. 123-170.

⁶⁶ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 34.

⁶⁷ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 113-114.

Podle Dmowského tvrzení přetrvávalo v Polsku déle než v jiných evropských zemích dědictví první poloviny 19. století, víra v bratrství národů vedená snahou o demokratizaci a rovněž představa, že existuje cosi jako evropské veřejné mínění, které podporuje oprávněné polské požadavky. Tento přístup byl projevem fenoménu, který Dmowski nazval jako politický romantismus. Víra v Evropu a mezinárodní bratrství se podle Dmowského v druhé polovině 19. století vytratila. Vyšlo najevo, že každý národ musí sám bránit své zájmy, nikdo za něj nebude zadarmo a pro pouhý ideál bojovat.⁶⁸

Krátce před první světovou válkou, v práci *Upadek myšli konserwatywnej w Polsce*, Dmowski odmítl cestu historické a společenské změny, kterou reprezentoval liberalismus. Liberalismus Dmowski chápal jako politickou koncepci, která neúměrně upřednostňovala zájmy individua před zájmy celku (společnosti, národa, státu). Krajním politickým liberalismem se podle Dmowského ještě za Rzeczi pospolité vyznačovala polská šlechta a stavěla se tím proti státu a státnímu zájmu – upřílišněný liberalismus vedl až k právu vetování jakéhokoliv kolektivního rozhodnutí ze strany jednotlivého šlechtice a v dlouhodobější perspektivě k zániku politického útvaru, kde se takto pojmávaný liberalismus vytvořil. Vůči takto liberální šlechtě se nevytvořila žádná opozice a neexistovala tudíž vývojová alternativa. Až pod dojmem přicházejícího úpadku státu se zrodil politický proud vystupující s programem přebudování Rzeczi pospolité (podle Dmowského jej bylo možné označit jako „národní“) a našel své vyjádření v konstituci 3. května 1791⁶⁹, která chtěla rozšířit politická práva na větší skupinu obyvatel, zvětšit povinnosti lidí vůči státu, posílit vládu a zavést dynastické nástupnictví. Konstituce byla reakcí na „hrůzný liberalismus“, targowická konfederace ale tyto snahy udusila.⁷⁰

V kontextu své současnosti Dmowski odsuzoval „takzvané polské demokraty“, které dle jeho názoru zajímala jen osobní svoboda jednotlivce a národní zájmy u nich zůstávaly v pozadí. Otevřeně se zároveň stavěl proti volnomyšlenkářství a domníval se, že liberalismus nepodřazený národnímu myšlení přinesl v minulosti Polsku jen škodu.⁷¹ V kontextu první světové války poté Dmowski liberalismus asocioval s nepolitickým pacifismem a snahami o

⁶⁸ Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja polska* (Pisma II.). Częstochowa 1938 [1908], s. 199.

⁶⁹ Ústava z 3. května 1791 prosazená králem a reformisty měla z Polska učinit konstituční monarchii nového typu a provést politickou modernizaci (i když nadále garantovala privilegia šlechty a katolicismu). Polská a litevská ústřední správa měly být spojeny do společných úřadů. Ústavní strana byla ale následujícího roku poražena.

⁷⁰ Targowická konfederace byla spolkem uzavřeným roku 1792 mezi polskými magnáty a carevnou Kateřinou II. Z polské strany byla vedena snaha bránit tradiční šlechtická práva a odstranit reformy zavedené ústavou z 3. května 1791. Cíle zrušení ústavy a reforem bylo dosaženo.

⁷¹ Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka* (Pisma I.). Komorów 2012 [1903], s. 98, 101-103.

uzavření předčasného míru bez anexí, který interpretoval jako de facto vítězství Ústředních mocností.⁷²

Liberalismus se podle Dmowského stal vedoucí politickou doktrínou 19. století a v jeho průběhu ovládl starý konzervatismus, který na počátku 20. století již tvořil integrální součást liberalismu. Rozplynutím v liberalismu podle Dmowského tradiční konzervatismus od konce 19. století ztrácel to nejhodnotnější, co dosud měl – odpoutal se od vazeb na tradici, náboženství, ztratil víru v morální základ svého programu, uvěřil přespříliš v peníze, zmaterializoval se. Společenské vrstvy, z nichž se konservativci rekrutovali, především aristokracie, se svým životním stylem připodobňovaly bohatému liberálnímu měšťanstvu.⁷³

Novým nesocialistickým oponentem liberalismu se stával od konce 19. století tzv. národní proud myšlení, za jehož reprezentanta se Dmowski sám považoval a který podle jeho názoru na rozdíl od liberálního akcentu na zájmy jednotlivce bral v potaz i zájmy celku. Národní proud si cenil původního liberálního požadavku politické svobody a v rozšíření politických práv na lidové masy spatřoval základ národní síly. Na základě generalizace historického vývoje však Dmowski zároveň pokládal za základ pro kontinuální historický vývoj státu a národa zdravý konzervatismus. Národní proud se proto v Dmowského interpretaci stával dědicem pozitivních prvků konzervatismu přizpůsobených potřebám a charakteru moderní doby, kdy se adresátem politických snah stala rodící se masová společnost a původní aristokratismus byl již přežitkem.⁷⁴

Socialismus pokládal Dmowski podle hodnocení z poválečného období za součást kapitalistické epochy vývoje lidstva a z toho titulu jej interpretoval jako pouhou odnož kapitalismu. Evropské ekonomické myšlení liberálního (kapitalistického) i socialistického ražení vycházelo podle Dmowského ze společného duchovního základu a mentality, operovalo se stejným diskursem a myšlenkovým kódem. Kapitalisté i socialisté přitom shodně sklouzli k „rutině pojmů a rutině činnosti“.⁷⁵ Historickou zásluhu kapitalismu spatřoval Dmowski v povýšení materiální úrovně lidského života. Kapitalismus, jehož zrod Dmowski blíže chronologicky nezařadil, znamenal období největšího hospodářského růstu a největšího materiálního blahobytu v dějinách. Zároveň však podle Dmowského podkopával morální základy společnosti, rozkládal zvyky, ničil rodinu, vymýtil z lidských duší všechny vyšší,

⁷² Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 4.

⁷³ Dmowski, R.: *Wewnętrzna polityka narodowa.* In: Dmowski, R.: *Pisma IX.* Częstochowa 1939 [1913 {1919}], s. 53-54, 57.

⁷⁴ Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce.* (Pisma IV.). Częstochowa 1938 [1914], s. 121, 131, 133-134.

⁷⁵ Dmowski, R.: *Kwestja robotnicza wczoraj i dziś.* Dmowski, R.: *Pisma IX.* Częstochowa 1939 [1926], s. 179, 183.

šlechetnější pohnutky, stvořil kult peněz. Namísto trvalých, přirozených vazeb se pokusil dosadit vazby umělé, ničil v lidské duši schopnost silné víry v cokoliv, kromě víry v peníze a spotřebu. Kapitalismus „snížil úroveň myšlenkového života, vzdělaný celek obyvatelstva se přestával zajímat o vše, co nemá praktickou užitečnost“. Davy mládeže končící střední a vysoké školy se podle Dmowského v éře kapitalismu vzdělávaly kvůli lepšímu výdělku, čím dál méně měly však za cíl vzdělávat, posouvat a vylepšovat své myšlení. Hlavním zdrojem všeobecného vzdělání se přitom staly noviny a „papíroví vzdělanci“ tudíž znalostmi nepronikli do hloubky poznání.⁷⁶ V oblasti vědy kapitalismus nezajímaly vědecké objevy, pouze vynálezy. S kapitalismem proto podle Dmowského skončilo období velkých vědeckých teorií (s výjimkou oblasti fyziky), velkých filosofických systémů, velkých básnických děl, velkých děl umění. Ideálem člověka, ke kterému dospělo období pozdního, hynoucího kapitalismu, byl cestující obchodník – ve všech oblastech života, ve vědě, umění i politice, se podle Dmowského do popředí dostávali lidé typu cestujícího obchodníka (*komiwojazer*), lidé bez širší odpovědnosti, kteří nedbali o to, jak hodnotná je jejich práce či jejich výtvoř, nýbrž pouze o to, jak dobře je bude možné prodat. Čím dál méně energie bylo vynakládáno na tvůrčí úsilí, neboť čím dál více energie pohlcovala reklama.

Mezi termíny socialismus a marxismus Dmowski výslovněji nerozlišoval. Jak již bylo naznačeno, marxismus vnímal Dmowski jako ideologický systém vyrostlý z kapitalistického prostředí. Tím byl marxismus podle Dmowského na kapitalismus pevně navázán a neměl vyhlídku na zaujetí místa kapitalismu. I když se Dmowski domníval, že se dobový kapitalismus nacházel v hluboké krizi, podotkl zároveň, že marxismus zanikne dříve než kapitalismus.⁷⁷ „Nemoc současného světa“ podle Dmowského netkvěla v otázkách, na něž Karl Marx a Adam Smith odpovídali rozdílně, ale naopak právě tam, kde byly jejich odpovědi shodné.⁷⁸

Dmowského přístup k socialismu a marxismu byl výrazně národnostně podmíněn. Marxe pokládal Dmowski za málo nadaného autora, jehož dílo bylo výsledkem „tréninku dlouhých pokolení na subtilnostech Talmudu“ a neopomněl tak připomenout jeho židovský původ. Kapitál byl „nezdárně napsanou knihou bez stylu, jejíž četba je ve velké míře blouděním nám [civilizačně] cizí mentality po temných zákoutích“. Tato kniha byla podle Dmowského hojně čtena přesto, že nikdo temný obsah nechápal – důvod spatřoval Dmowski ve skutečnosti, že v ní čtenáři hledali (a nalézali) své představy světa a tužby nejružnějšího

⁷⁶ Dmowski, R.: Przebudowa społeczeństwa i położenie inteligencji. In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1934], s. 277.

⁷⁷ Dmowski, R.: Istota obecnego kryzysu. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 47.

⁷⁸ Dmowski, R.: Amerykanizm. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1932], s. 103.

druhu, na něž mohl nejasný obsah hromadně a nezávazně odpovědět. Nejvýraznějším rysem marxistické psychiky byla podle Dmowského nenávist k historické tradici a zkušenostem předchozích generací. Marxisté se distancovali od společnosti, ve které žili, a museli tudíž negovat i její historii. Tento rys však podle Dmowského antisemitsky laděné interpretace souvisel i s židovským původem marxismu. Židé podle Dmowského podání nepocíťovali svou příslušnost k evropské historii a chtěli se s historickou tradicí evropských národů co nejdůsledněji rozejít.⁷⁹

Dmowski socialismus často spojoval s národnostně vymezenými nepřáteli. V antisemitsky laděném rámci neopomněl Dmowski zdůraznit, že němečtí socialisté a liberálové byli vždy ve spojení s Židy a pracovali na zvětšení jejich politické role. V geopolitickém kontextu potom Dmowski v poválečném období podtrhoval, že socialismus představoval pro Německo způsob, jak znovuzískat vliv ve středoevropském regionu, protože všechna tamní socialistická hnutí se řídila německým vzorem a byla s ním úzce svázána. Po první světové válce se podle Dmowského nicméně ukázalo, že v zemích střední Evropy byla národní myšlenka silnější než myšlenka socialismu a myšlenka svobody národa byla silnější než myšlenka revoluce. Vážné pokusy o socialistickou revoluci charakterizovaly jen země, které náležely k poraženým, Německo, Rakousko, Maďarsko a Bulharsko⁸⁰

V 19. století byla obrana práv dělníka podle Dmowského nutná a dělnické požadavky na zlepšení života proletariátu tak v Dmowského vnímání představovaly pozitivně hodnocenou variantu cesty historické změny. Dělnická otázka tehdy nebyla jen záležitostí dělníků a jednalo se o zájem celé společnosti. Neregulovaný moderní industrialismus byl podle Dmowského hodnocen v mnoha ohledech nelítostnějším systémem než nevolnictví. Kdyby nebyla nalezena jeho brzda, bylo by jeho výsledkem fyzické zničení lidstva a morální rozklad. Zájmy dělnictva však podle Dmowského hodnocení nehájili jen socialisté. Jiné politické proudy, například křesťansko-sociální či národně orientovaná uskupení, dosáhly zákonodárství chránícího dělníky účinněji než socialisté, jejich umírněnější rétorika v oblasti práv proletariátu nebyla však tak slyšitelná a bijící do očí.⁸¹ Ve 20. století bylo již postavení dělnictva odlišné a podle Dmowského bylo možné hovořit o relativním blahobytu dělnické

⁷⁹ Dmowski, R.: *Oblicze dwudziestego wieku*. In: Dmowski, R.: *Pisma VIII*. Częstochowa 1938 [1933], s. 331, 339, 340.

⁸⁰ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 116-117.

⁸¹ Dmowski, R.: *Kwestja robotnicza wczoraj i dziś*. Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1926], s. 180, 181.

třídy. Původních cílů socialismu bylo dosaženo a socialismus tak v Dmowského interpretaci ztrácel důvod své existence ve smyslu činitele historické a společenské změny.⁸²

Dmowski, který v poválečném období ve svých textech hojně tematizoval otázku všeobecné krize tehdejšího světa a krize kapitalismu, pracoval v kontextu zrodu a trvání bolševického režimu v sovětském Rusku s možností nástupu komunismu v širším spektru zemí. Komunistické zřízení by však podle jeho názoru v případě pádu kapitalistického systému trvalo jen do té doby, dokud by nebyly vyčerpány zásoby nahromaděné dříve kapitalismem. Komunistické hospodářství podle Dmowského nemohlo být produktivnější než individuální ekonomika a když bolševické Rusko zásoby nahromaděné kapitalismem projedlo, jeho vůdci se podle Dmowského interpretace komunismu jako cesty společenských a historických změn zřekli ve prospěch státního kapitalismu. Pokud by se v Evropě podobně jako v Rusku prosadil státní kapitalismus, rovněž by dlouho netrval, neboť by vedl ke snižování životní úrovně. Dosud neexistující hospodářský systém budoucnosti měl být podle Dmowského ekonomicky individualistický stejně jako byl kapitalismus.⁸³

Na počátku 30. let Dmowski svůj přístup k bolševismu poněkud modifikoval. Růst bolševického Ruska byl v Dmowského pojetí součástí velkého světového přerodu reprezentovaného vzestupem Asie. Bolševismus podle Dmowského nepředstavoval pro Západ nebezpečí: „Západní svět nikdy nebude bolševickým, protože historie jej k tomu nepřipravila“.⁸⁴

---

⁸² Srov. např. Dmowski, R.: *Nasz program* (Przemówienie na Krajowej Konferencji Związku Ludowo – Narodowego w Warszawie w dniu 18 października 1925 r.) In: Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939, s. 27.

⁸³ Dmowski, R.: *Kwestja robotnicza wczoraj i dziś*. Dmowski, R.: *Pisma IX*. Częstochowa 1939 [1926], s. 219.

⁸⁴ Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska* (Pisma VII). Częstochowa 1937 [1931], s. 193.

Závěr: výsledky komparace

Ke zhodnocení komparace Masarykova a Dmowského pohledu na roli historické argumentace při hledání národní identity je třeba přistupovat s vědomím rozdílů v Masarykově a Dmowského světonázorových východiscích. Masarykův víceméně humanistický a všelidský přístup k národu se lišil od Dmowského silně národně orientovaných postojů. Nezanedbatelné rozdíly panovaly rovněž v charakteru Masarykových a Dmowského textů. Masarykovy texty byly ve své většině bližší odborným společenskovědním přístupům a nesly po formální stránce charakter vědeckých prací. Dmowského texty se oproti tomu o poznání výrazněji vyznačovaly rysy esejisticko-úvahového zpracování látky. Masarykova tematizace historické problematiky byla bližší dobové historické vědě a Masarykův výklad byl silněji vybudován na historické úloze konkrétních osobností. Přestože se způsob Masarykova historického výkladu odlišoval od standardu dobových pozitivistických historických prací, Masaryk se výrazněji než Dmowski opíral o události, jména a chronologické zařazení aplikovaných historických argumentů a příkladů. V Dmowského historické argumentaci se odkazy na konkrétní historické osobnosti vyskytovaly v podstatně menší míře než u Masaryka a rovněž role konkrétních událostí byla malá. Klíčovou roli v Dmowského historické argumentaci sehrávalo zachycení dlouhodobého vývoje polského identity. Výklad dotýkající se dějinné problematiky měl u Dmowského podobu poměrně častých historických exkurzů, přičemž Dmowski nezřídka začínal svůj výklad v přítomnosti a přes minulost se k přítomnosti opět vracel.

Masaryk a Dmowski prezentovali ve svých textech relativně ucelenou a komplexní koncepci „velkého vyprávění“ užívajícího při hledání národní identity národní dějiny. Oba přitom hleděli kriticky na pohled na minulost, který dějiny nespojoval s přítomností a jejími potřebami (Masarykova kritika pozitivistické historiografie, Dmowského kritika krakovské historické školy) a prosazovali angažovaný pohled na historii chápaný jako součást hledání identity člověka a národního programu.

Masarykův přístup k dějinám nesl zřetelnější základní vývojovou linii, která byla jednoznačně pojmenována. Masaryk spojoval národní minulost s národní přítomností prostřednictvím smyslu národních dějin spatřovaného v konceptu humanity, který se podle Masaryka zrodil v době husitství a byl přejat českým národním obrozením 19. století. Dmowski sahal k užití historie a historických příkladů sice hojně, jeho pojetí bylo ale spíše

instrumentální a nepracovalo s tezemi o smyslu polských dějin. Dmowského koncepcí polské otázky nespátřovala (na rozdíl od Masarykovy koncepcí české otázky) v polských národních dějinách jednoznačné pozitivní argumentační jádro, jakým bylo husitství a české bratrství v případě Masarykova přístupu.

Pro Masaryka a Dmowského byl při hledání národní identity a tematizaci národních dějin společný *kritický prvek* a snaha hledat příčiny národních neúspěchů v řadách vlastního národa. Masaryk i Dmowski v historicko-argumentačním ohledu podrobili kritice národní pasivitu, efektní hrdinství, nedostatečný důraz na drobnou práci a touhu po luxusu. Paralelně s tím se u Masaryka a Dmowského objevovala snaha o národní regeneraci. V souvislosti se skutečností, že Masaryk nalézal v českých dějinách pozitivně hodnocené jádro a formuloval smysl českých dějin, mělo v jeho textech hledání zdrojů budoucího národního rozvoje výrazný historický náboj a historický vzor. Dmowski se naproti tomu při úsilí o nalezení možných zdrojů regenerace na minulost odvolával podstatně méně a průběh národních dějin sehrával v jeho koncepci především kritickou funkci („tudy ne“), což Dmowski pregnančně vyjádřil slovy: „Zkušenosti dřívějších pokolení nás naučily mnoho, naučily nás ale hlavně, co nemáme činit, abychom Polsko nezahubili.“¹ Zatímco Masaryk pokládal českou reformaci za prvopočáteční fázi přechodu evropské společnosti od středověku k novověku, Dmowski neinterpretoval žádné období polského historického vývoje jako *předvoj* evropské modernizace. Polsko v Dmowského pojetí nebylo nikdy evropským jádrem, nacházelo se vždy na civilizačním pomezí Evropy či Západu. Dmowski se v té souvislosti domníval, že Poláci během své historie dosud převážně čerpali z kulturních výtěžků jiných národů a sami k rozvoji civilizace přispěli jen omezeně.

Pro Masarykův a Dmowského přístup k hledání národní identity byla příznačná relativně malá orientace na oblast politických dějin a klasických událostních dějin. Ještě mnohem slabší bylo zaměření na dějiny vojenství (bitvy, vojevůdci apod.) a válečné úspěchy v minulosti. Masaryk se o vojenské stránce dějin zmiňoval minimálně a pro Dmowského bylo charakteristické, že zdánlivé zdary polské expanzivní politiky v minulosti považoval spíše za neúspěchy. Na první pohled nejslavnější období národních dějin spojené s největším územním rozmachem (Rzeczpospolita) hodnotil Dmowski značně negativně a jeho kritika směřovala proti mechanismům, jimiž bylo úspěchu dosaženo a které v dlouhodobé perspektivě nutně vedly k úpadku (absence geopolitiky podloženého národního zájmu, příliš „liberální“ způsob fungování polského stavovského státu).

¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II.* (Pisma V.). Częstochowa 1937 [1925], s. 227.

Slabě se u Masaryka a Dmowského vyskytovaly poukazy na jevy z oblasti hospodářských dějin, což souviselo s celkově skrovným zájmem Masaryka a Dmowského o ekonomickou problematiku. Je však třeba zdůraznit, že význam tematizace hospodářských otázek se u Masaryka a Dmowského ve vztahu k problematice národní identity lišil podle životní periody. Masaryk hospodářskou problematiku tematizoval nejvýrazněji v období výkonu poslaneckého mandátu v letech 1907-1914, v malé míře ji však podkládal historickými argumenty. Dmowski věnoval zvýšenou pozornost hospodářským otázkám v období velké hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let.

Masarykova a Dmowského historická argumentace se nejvýrazněji soustředovala na oblast dějin idejí a koncentrovala se tematicky okolo nejasné a těžko vymežitelné sféry kulturních dějin v nejširším smyslu včetně dějin mentalit s přesahy k oblasti zobecňujících sociálních dějin (jež jsou pro tento účel chápány jako snaha o zachycení historické úlohy kolektivních skupin, sociálních struktur a procesů). Termíny „idea“, „myšlenka“, „myšlení“, „duch“ či „duchovní vývoj“ se v Masarykových a Dmowského textech vyskytovaly neobyčejně často.²

U Masaryka a Dmowského sehrávala významnou roli otázka „národního myšlení“, historicky vzniklé národní povahy a národní mentality. Orientace na dějiny elitního a abstraktního myšlení (klasické dějiny idejí) byla důraznější u Masaryka než u Dmowského. Masaryk hojně pracoval s idealistickou filosofií dějin založenou na představě národního ducha reprezentovaného klíčovými, symbolickými profilovými osobnostmi. Dmowski kladl naproti tomu důraz spíše na roli společenskoekonomických forem života v rámci historických změn národní povahy. Dmowski, který měl odpor vůči pojmu sociologie a vůči „módní sociologii“ se stavěl odmítavě, byl tak ve svém přístupu paradoxně mnohdy „sociologičtější“ než Masaryk.³ Vycházel přitom z předpokladu charakterizovaného postojem, podle kterého „skuteční režiséři dějin stojí za kulisami, roztroušeni v bezejmenné mase“.⁴ Masaryk měl přes deklarovaný požadavek historické generalizace daleko k popření historické jedinečnosti a zvláště výjimečnosti díla vynikajících osobností. Obecné a trvalé bylo v Masarykově pojetí naopak tvořeno činy osob, které spoluurčovaly směr smyslu dějin (Hus, Chelčický,

² Důraz na historickou roli idejí vedl Masaryka až k vyhraněnému odporu vůči hmotným symbolům národních dějin. Když čeští státoprávní radikálové roku 1906 rozpoutali spor o vlastnictví Pražského hradu, v němž se pokoušeli dokázat příslušnost hradu ke Koruně české, Masaryk se vyjádřil slovy, že „královský hrad je jen horou cihel a kamení“. Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou IV.* Praha 2005, s. 192.

³ Toho si nepřímou povšimla Wolikowska z Lutoslawskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel.* Wrocław 2007, s. 151, když uvedla, že Dmowski během svého života dokonce čím dál více tíhl k problematice historické syntézy a zákonitostí řídících život lidské společnosti.

⁴ Dmowski, R. *Jawna i tajna polityka.* In: Dmowski, R.: *Pisma, III.* Komorów 2012 [1902], s. 64-65.

Komenský, obrozenci).⁵ Masarykův přístup k úloze osobnosti v dějinách výstižně charakterizoval výrok, podle kterého „vynikající individua měla, mají a budou mít ve všech oborech vliv rozhodující. Ten vliv se nedá odhadnout vždycky a nedá se odhadnout hned; často ho vůbec nevidět, často si lidé všímají jen hluku mas a jejich dočasných a docela bezvýznamných vůdců, často na masy působí lidé menší a malí, ale nakonec, třeba po mnohých a marných pokusech, proráží mínění správné, také nepopulární“.⁶ Ve svém zachycení dějinné problematiky Masaryk zdůraznil daleko spíše roli jednotlivce a jeho vlastní aktivity než úlohu anonymních sociálních procesů, i když je třeba zdůraznit Masarykovo konstatování, podle kterého elity ideu jen uskutečňují, pro národ lze poctivě pracovat v každém postavení a není nutně třeba pomáhat v rovině nejzjevnější a jen zdánlivě nejdůležitější ‚historie‘ (politické), kterou „pochlebníci pořád ještě zapisují do památníku národů velkými literami“.⁷

Masarykova a Dmowského koncepce národních dějin se shodovala v pozitivních hodnocení vývoje ve středověku, po němž následovalo období raně novověké dezorganizace a úpadku. Masarykův a Dmowského pohled na středověké dějiny však nebyl totožný. Středověké období řádově do 14. století se v Masarykově a Dmowského historické argumentaci vyskytovalo jen velmi skrovně a bylo zachyceno spíše v pozdějších textech a přístupech z doby první světové války a let po jejím skončení. Historická argumentace byla přitom v aktualizujícím kontextu vzniku nezávislého Československa a Polska spojována s tezí o životaschopnosti národa, který byl od počátku svých dějin schopen čelit výrazné německé převaze (Přemyslovci, polská „říše Boleslavů“ v 11. století). V Masarykově i Dmowského koncepci bylo velmi kladně konotováno pozdně středověké období (řádově 15. století), jeho úloha pro národní dějiny se však rozcházela. Česká reformace byla pro Masaryka základem české historické výjimečnosti v evropském kontextu a zakládala tak smysl národních dějin. Dmowski hodnotil jagellonské období polských dějin jako epochu, kdy se Polsko svým vývojem nejvíce přiblížilo evropským národům na čele civilizačního vývoje, neinterpretoval ji však jako klíčový moment pro budování polské národní identity přesahující historické epochy.

V Masarykově i Dmowského koncepci bylo výrazně zachyceno období raně novověkého úpadku, které v případě Masarykova zachycení českého vývoje začalo dříve (již

⁵ Jeden z hlavních bodů Masarykovy kritiky marxistického pojetí dějin představoval marxistický důraz na masu jako dějinného hybatele. Masaryk v té souvislosti zdůrazňoval, že celý socialismus byl formulován tak individualistickým a vyčnívajícím jednotlivcem, jakým byl Marx sám, jenž touto masou rozhodně nebyl.

⁶ Masaryk, T. G.: *Otázka sociální II*. Praha 1947 [1898], s. 257.

⁷ Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947 [1895], s. 408-409.

v průběhu druhé poloviny 15. století) než v případě Dmowského pojetí polských dějin (druhá polovina 16. a daleko spíše až 17. století). Výrazně se lišil rovněž popis příčin raně novověké dezorganizace. Masaryk spojoval prvopočátek úpadku s neustáleností a vnitřní nepevností české reformace, jevy, které po bitvě na Bílé hoře (1620) usnadnily nástup rekatolizace. Dmowski asocioval úpadek s nedostatečným vědomím národních zájmů a s geopoliticky chybnou východní expanzí Polsko-litevského státu, jež oslabila národní identitu a její upevňování. Je si však třeba povšimnout, že Masaryk i Dmowski ve svém hledání příčin raně novověkého úpadku pojmenovávali dosud slabou kolektivní identitu české a polské společnosti (respektive slabou identitu předmoderního národa).

V Masarykově koncepci českých dějin se vedle české reformace stávalo druhým pozitivním pólem národních dějin české národní obrození zahájené na konci 18. století. Dmowski v částečně podobném duchu kladně hodnotil pokusy o reformy státu z období sklonku Rzeczypospolitej, které pokládal za svého druhu paralelu k Francouzské revoluci a jež podle jeho pojetí nebyly zcela udušeny ani trojím dělením Polska a doznávaly až do roku 1830. I když je vzhledem ke značně odlišnému postavení české a polské otázky v tomto historickém období hledání paralel mezi Masarykovou a Dmowského koncepcí problematické, lze na základě komparativní analýzy konstatovat, že Masaryk i Dmowski oceňovali snahy českého a polského národního hnutí v prvních desetiletích 19. století, na národní politiku v druhé polovině století však hleděli o poznání kritičtěji. S ohledem na druhou polovinu 19. století poukazoval Masaryk na odklon od původních ideálů obrození, přílišnou politizaci národního hnutí na úkor kultury a bezprogramovost české politiky v její staročesko-mladočeské podobě. Dmowski byl velmi kritický vůči polskému protiruskému povstání v letech 1863-1864, v jehož důsledku se ve světě podle jeho interpretace na polskou otázku prakticky zapomnělo a polská problematika začala být vnímána jako regionální záležitost jednotlivých záborových mocností. Dmowski se přitom s Masarykem zásadně rozcházel v otázce hodnocení politické dimenze národního hnutí. Zatímco Masaryk podroboval politizaci českého národního hnutí kritice a kladl důraz na kulturní politiku, Dmowski považoval důraz národního hnutí na nepolitická kulturní témata, který se podle jeho názoru v polském případě v druhé polovině 19. století prosazoval, za projev periferizace polského národního hnutí a jeho degradace na úroveň národních hnutí nehistorických (etnických) národů. V Masarykově a Dmowského hodnocení přitom v tomto ohledu sehrával úlohu odlišný český a polský národní vývoj v několika posledních stoletích, kdy Polsko bylo až do konce 18. století nezávislým státem a následné polské národní hnutí bylo od počátku

založeno na politických požadavcích, zatímco české národní hnutí bylo iniciováno požadavky kulturního a jazykového rázu.

Masarykův a Dmowského historickou argumentací podkládaný pohled na pozici české a polské otázky v rámci kulturní mapy Evropy se lišil tím, že Dmowski Polsko pokládal za okraj Západu a západní civilizace. Masaryk interpretoval českou otázku jako geograficky mnohvrstevný problém zahrnující v sobě otázku Rakouska, slovanství i Evropy jako celku, vnímal ji však v tomto ohledu jako otázku do značné míry centrální a neasocioval ji s „okraji“. České země pojmenovával jako odvěké hospodářské jádro Rakouska představující po celou dobu existence podunajského soustátí základ pro daňové výnosy státu. V rámci slovanského světa připisoval českým zemím specifické postavení země nejvíce předsunuté na západ, což z českých zemí v Masarykově interpretaci nečinilo okraj, ale spíše předvoj, zemi, kde bylo slovanství poprvé (dříve než v Rusku) vědecky a teoreticky formulováno. V evropském kontextu si Masaryk přirozeně uvědomoval nejádrovou roli českých zemí v evropském uspořádání, v historickém ohledu ji však ve své argumentaci mírnil tvrzením, podle kterého česká reformace sehrála úlohu prvního iniciátora přechodu evropské společnosti od středověku k novověku. Na druhé straně je však třeba uvést, že polskou výjimečnost a centralitu v rámci slovanského světa tematizoval i Dmowski, a to na základě tvrzení, podle kterého byli Poláci politicky nejrozvinutějším slovanským národem, protože jako jediní rozvinuli domácí autenticky polskou civilizaci s plnou sociální strukturou. Poláci měli podle Dmowského jako jediný slovanský národ kontinuálně existující národní politickou elitu (politické elity v Rusku vznikly podle Dmowského pod cizími, zvláště německými vlivy, a ruské politické kruhy byly proto údajně civilizačně neruské).

Masarykův a Dmowského pohled na hodnocení historické pozice české a polské otázky na mapě Evropy se výrazně přiblížil v době první světové války, kdy Masaryk a Dmowski prakticky shodně tematizovali tisícileté soupeření svých zemí s germanizačními snahami. Německo a Rakousko-Uhersko označovali za nejméně demokratické země Evropy a oba zdůrazňovali, že Rakousko již svou identitu ztratilo a musí proto zaniknout. V aktualizujícím kontextu poté Masaryk a Dmowski ve snaze odůvodnit nutnost vzniku československého a polského státu pro evropskou rovnováhu poukazovali na skutečnost, že jejich národy dokázaly v dobách, kdy byli dostatečně silné a nezávislé, německé expanzi na východ účinně čelit. Podobná byla rovněž Masarykova a Dmowského koncepce poválečné střední Evropy počítající se vznikem nezávislých států v prostoru mezi Německem a Ruskem. Tato koncepce se v Masarykově i Dmowského případě zakládala v argumentačním ohledu na varování před pangermanismem a německými projekty Mitteleuropy a vyslovovala hypotézu,

podle které za předpokladu, že Německo (a jím de facto kontrolované Rakousko) ovládne středovýchodní Evropu, získá přístup ke klíčovým materiálním zdrojům, v příští válce mu v realizaci jeho cílů nezabrání již nikdo a bude následně moci dobýt i celý svět. Masaryk i Dmowski přitom požadovali úplnou porážku Německa s vojenským obsazením německého území a vstupem spojeneckých vojsk do Berlína (k čemuž nedošlo).

Masaryk ani Dmowski se nepokusili o definici termínu národ podloženou historickou argumentací, přičemž národ pokládali spíše za variabilní veličinu určenou mnoha faktory, jejíž jednotná definice je z podstaty věci nemožná. Zatímco Masaryk hledal v národních dějinách nadčasové povahové rysy, jež se měly stát základem národní identity (idea humanity), Dmowski byl vůči existenci nadčasových prvků národního charakteru spíše skeptický. Zároveň však postuloval nadčasovost národní identity jako takové, a to na základě tvrzení, že být Polákem znamená být spjat s celými dějinami národa. V Masarykově a Dmowského pojetí dějin národní mentality lze najít společné prvky, zvláště s ohledem na kritiku národní povahy. Masaryk poukazoval na českou názorovou neukotvenost, nestálost a pasivitu, Dmowski zdůrazňoval v rámci kritického pohledu na polské myšlení v první řadě pasivitu (podstatně výrazněji než Masaryk), absenci dlouhodobé perspektivy v lidském jednání a přílišnou snahu o reprezentativnost. Masaryk i Dmowski přitom hleděli s despektem na efektní hrdinství a oproti mučednictví preferovali každodenní, málo viditelnou práci.

Masarykův a Dmowského pohled na vztah národní a nadnárodní identity se vcelku předvídatelně různil a odpovídal odlišným konturám Masarykových a Dmowského světonázorových východisek. Zatímco pro Masaryka, jehož postulátem byla idea humanity, představovaly národní a nadnárodní identita dvě zcela kompatibilní a vzájemně se doplňující roviny, Dmowski v duchu svého národně orientovaného uvažování a sklonu k antisemitismu hleděl s nedůvěrou zvláště na nadnárodní organizace a hojně je označoval za protagonisty maskovaných národních zájmů velmocí či židovského etnika. Masarykovy a Dmowského pohledy však spojoval skeptický pohled na naivní kosmopolitismus snažící se prohlásit národ za nerelevantní a překonanou historickou veličinu.

Důraz na náboženskou otázku byl v rámci Masarykovy historické argumentace při hledání národní identity výraznější než v případě Dmowského, a to v souladu s Masarykovým akcentem na českou reformaci jako jádro českého historického vývoje. Dmowského přístup k historické úloze náboženství byl o poznání pragmatičtější než Masarykův a Dmowski výrazněji spojoval otázku náboženství s problematikou národních zájmů. Masaryk i Dmowski s náboženstvím spojovali mentalitu jednotlivých národů (protestantské, katolické národy), v Masarykových textech byla však tematizace této problematiky podstatně intenzivnější.

Interpretace cesty historické změny reprezentovaná darwinistickým evolucionismem nacházela silný ohlas v Dmowského zachycení historické problematiky a v Dmowského historické argumentaci. Darwinistické inspirace se však dotýkaly pouze Dmowského přístupu k dějinám kolektivů (národů), nikoliv historické úlohy jednotlivců. V individuální lidské rovině se Dmowski držel křesťanského přístupu k mezilidské etice. Masaryk naproti tomu darwinistický přístup k hodnocení historických procesů důrazně odmítal a vnímal jej nikoliv jako pokus o ozřejmení obecných historických zákonitostí a vývoje identit, nýbrž jako ideologický útok proti hodnotovému světu, který se utvářel po tisíciletí.

Masaryk a Dmowski hleděli spíše kriticky na revoluci a povstání jako cestu historické změny, přičemž negativně hodnocené revoluční procesy asociovali s pokusy o rychlou změnu společenských struktur. Masarykův odpor vůči takto pojímané cestě historických transformací byl přitom zprvu (do počátku 20. století) fundamentální, Dmowski vycházel spíše z hodnocení revoluce jako nevhodné a málo účinné taktiky. V souvislosti s nechutí k evropské revoluční tradici hleděli Masaryk a Dmowski dosti vlažně na cesty společenské změny navrhované a prováděné evropským liberalismem, který v zásadě interpretovali jako dědice nezávazného (a tudíž často nezodpovědného) volnomyšlenkářství bez hlubšího světonázorového a hodnotového ukotvení. Pohled na revoluci ovlivňoval i Masarykovu a Dmowského interpretaci marxistického socialismu. V obecné rovině měl Masaryk pro socialismus podstatně větší pochopení než Dmowski, který se v rámci politického spektra ve srovnání s Masarykem nacházel vždy podstatně výrazněji napravo. Masaryk a Dmowski se nicméně shodovali v pohledu, podle kterého došlo od doby formulace marxismu k výrazným historickým změnám, materiální i společenské postavení proletariátu se zlepšilo a dělnictvo získalo v moderní společnosti možnost prosadit své zájmy a požadavky účinněji a pro sebe výhodněji než revoluční násilnou cestou.

Vedle násilné revoluce tematizoval Masaryk i málo viditelnou „revoluci“ v hlubších společenských strukturách (proměny mentalit, hodnotových postojů, idejí apod.), kterou označoval jako „revoluci reformní“ a pokládal ji za jedinou skutečnou revoluci. To Masarykovi otevíralo cestu k důrazu na reformu jako protiklad revoluce (tento element Masarykova myšlení neměl u Dmowského paralelu), ale i k pozdějšímu zhodnocení „revoluce“ jako takové, což Masaryka za války a po jejím skončení přivádělo až k interpretaci první světové války jako „světové revoluce“, kdy Masaryk kladně konotoval revoluci jako přechod moci a výměnu politických elit za situace, kdy původní držitel ztratil legitimitu a jeho počínání přestalo reprezentovat společnost. S revolucí mohla být za těchto předpokladů spojena změna hranic, přičemž význam revoluce jako změny společenských struktur se

v Masarykově myšlení v tomto kontextu dostával do pozadí. Příznivější Masarykův pohled na revoluci přitom koreloval s méně kritickým hodnocením liberalismu.

Bibliografie

Poznámka ke způsobu citací

Masarykovy a Dmowského texty jsou (pokud není v poznámce uvedeno jinak) citovány dle souborných vydání Masarykova a Dmowského díla uvedených níže. V hranaté závorce je uváděn rok prvního vydání příslušného citovaného textu. V případě textů, u nichž je vzhledem k měnícím se událostem a okolnostem podstatná bližší datace a zdrojové periodikum či dokument (texty z doby první světové války, Masarykovy texty z doby výkonu funkce prezidenta republiky), je uváděno též přesné datum publikování a zdroj, kde byl text otištěn. V případě, kdy se rok sepsání a rok prvního vydání textu podstatně lišily a změnil se mezitím historické okolnosti (některé Dmowského texty), je rok sepsání uváděn v hranaté závorce a rok vydání ve složené závorce. V případě textů vydaných v Rusku v době platnosti juliánského kalendáře (některé Masarykovy texty z doby první světové války) je v hranaté závorce uváděno datum dle gregoriánského a ve složené závorce datum dle juliánského kalendáře (tj. datum reálně uváděné ve zdrojovém periodiku). Masarykovy texty, které nebyly podepsány či byly podepsány šifrou (případně pseudonymem), jsou pro odlišení od podepsaných textů citovány bez uvedení jména autora před názvem textu. Části citací psané kurzívou jsou užity v případě citace rozhovorů, kdy kurziva označuje výroky novináře, jež rozhovor s Masarykem či Dmowským vedl.

Texty Tomáše Garrigue Masaryka a Romana Dmowského

Podstatná část textů T. G. Masaryka i Romana Dmowského je dostupná v řadě vydání a v nejnovější době též v méně či více zdařilých digitalizovaných podobě na internetu. Není-li uvedeno jinak, jsou Masarykovy texty citovány dle souborných Spisů T. G. Masaryka vydávaných postupně Ústavem T. G. Masaryka a Masarykovým ústavem AV ČR. V rámci Spisů T. G. Masaryka není přitom číslování svazků zcela chronologické dle dat původního vydání Masarykových textů. Texty Romana Dmowského jsou citovány dle souborného desetisvazkového vydání Dmowského díla (*Pisma I.-X.*) publikovaného nakladatelstvím Antyk roku 2011. To vzniklo v naprosté většině jako přetisk původního vydání Dmowského souborných spisů, jejichž publikování zahájilo nakladatelství Antony Gmachowski v Czestochově roku 1937. Do vypuknutí druhé světové války však nebyl komplet dokončen, podstatná část nákladu byla zničena a paradoxně se nepodařilo vydat první svazek souboru (*Pisma I.*). První svazek nového přetisku Dmowského souborného díla z roku 2011 proto jako jediný nevznikl na základě czestochowské edice, nýbrž jako přetisk vydání publikovaného Institutem Romana Dmowského v New Yorku roku 1988. Číslování svazků z větší části odpovídá chronologickému pořadí vzniku obsažených textů.¹

Pokud příslušný svazek souborného díla obsahuje jen jednu Masarykovu či Dmowského práci, je rok prvního vydání uveden v hranaté závorce na konci. U svazků Masarykových a Dmowského spisů obsahujících větší množství textů vzniklých během delšího časového období je datum prvního publikování příslušných ve svazku zahrnutých textů uváděno v hranaté závorce v poznámkách pod čarou.

Masaryk

Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie I. Projevy, články, rozhovory 1918-1920*. Praha 2003.

Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921-1923*. Praha 2007.

Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie III. Projevy, články, rozhovory 1924-1928*. Praha 1994.

Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929-1937*. Praha 1997.

Masaryk, T. G.: *Česká otázka – Naše nynější krize*. Praha 1947.

Masaryk, T. G.: *Ideály humanitní a texty z let 1901-1903*. Praha 2011.

¹ Dílčí Masarykovy a Dmowského texty, které v rámci souborných Masarykových a Dmowského textů nebyly dosud publikovány či do nich nebyly zařazeny, jsou obsaženy zejména v dobových periodících, jejichž seznam je uveden níže.

- Masaryk, T. G.: *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha 1923 [1896].
- Masaryk, T. G.: *Juvenilie. Studie a stati 1876 – 1881*. Praha 1993.
- Masaryk, T. G.: *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*. Praha 1996 [1896].
- Masaryk, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000 [časopisecky 1896-1898, knižně 1934].
- Masaryk, T. G. *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno 1994 [anglicky a francouzsky 1918 – neveřejný tisk, česky 1920].
- Masaryk, T. G.: *Otázka sociální I.-II*. Praha 1947 [1898].
- Masaryk, T. G.: *Palackého idea národa českého*. Praha 1947 [1898].
- Masaryk, T. G.: *Parlamentní projevy 1891-1893*. Praha 2001.
- Masaryk, T. G.: *Parlamentní projevy 1907-1914*. Praha 2002.
- Masaryk, T. G.: *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911-1914*. Praha 2011.
- Masaryk, T. G.: *Problém malého národa*. Praha 1947 [1905].
- Masaryk, T. G.: *Přednášky a studie z let 1882-1884*. Praha 1998.
- Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku I.-II*. Praha 1931-1933 [německy 1913].
- Masaryk, T. G.: *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku III*. Praha 1996 [anglicky 1967].²
- Masaryk, T. G.: *Slovanské studie a texty z let 1889-1891*. Praha 2007.
- Masaryk, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*. Praha 1925.
- Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914-1916*. Praha 2005.
- Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1917*. Praha 2008.
- Masaryk, T. G.: *V boji o náboženství*. Praha 1947 [1904].
- Masaryk, T. G.: *Základové konkrétné logiky*. Praha 2001 [1885].
- Masaryk, T. G.: *Z bojů o Rukopisy. Texty z let 1886 - 1888*. Praha 2004.
- Masaryk, T. G.: *Z počátků Athenaea. Texty z let 1883-1885*. Praha 2004.

Dmowski

- Dmowski, R.: *Myśli nowoczesnego Polaka*. Komorów 2011 [1903] (Pisma I.).
- Dmowski, R.: *Niemcy, Rosja i kwestja Polska*. Częstochowa 1938 [1908] (Pisma II.)
- Dmowski, R.: *Dziesięć lat walki. Zbiór prac i artykułów publikowanych do 1905 r.* Częstochowa 1938 (Pisma III.).
- Dmowski, R.: *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*. Częstochowa 1938 [1914] (Pisma IV.).
- Dmowski, R.: *Problems of Central and Eastern Europe*. London 1917.³
- Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa I*. Częstochowa 1937 [1925] (Pisma V).
- Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa II*. Częstochowa 1937 [1925] (Pisma VI).
- Dmowski, R.: *Świat powojenny i Polska*. Częstochowa 1937 [1931] (Pisma VII).
- Dmowski, R.: *Przewrót*. Częstochowa 1938 [1934] (Pisma VIII).
- Dmowski, R.: *Polityka narodowa w odbudowanym państwie. Mowy i rozprawy polityczne z lat 1919-1934*. Częstochowa 1939 (Pisma IX).
- Dmowski, R.: *Od Obozu wielkiej Polski do Stronnictwa narodowego. Przemówienia, artykuły i rozprawy z lat 1925-1934*. Częstochowa 1939 (Pisma X).
- Dmowski, R.: *Wybór pism*. Warszawa 1990.

² K vydání srov. pozn. na s. 130.

³ Polský překlad byl přetištěn v rámci Dmowského práce *Polityka polska i odbudowanie państwa II*.

- Dmowski, R.: *Wychodźstwo i osadnictwo*. Lwów 1900.
 Dmowski, R.: *Separatyzm Żydów a jego źródła*. Warszawa 1909.
 Wybranowski, K. [Dmowski, R.]: *Dziedzictwo*. Wrocław 2010 [1931].
 Wybranowski, K. [Dmowski, R.]: *W połowie drogi*. Wrocław 2004 [1929].

Periodika

Masaryk

Athenaeum
 Čas
 La nation tchèque
 Naše doba
 Národní osvobození
 Přítomnost
 The New Europe

Dmowski

Głos
 Goniec
 Przegląd Wszechpolski
 Gazeta Polska
 Gazeta Poranna 2 Grosze
 Gazeta Warszawska

Literatura

Teorie, metodologie, obecné otázky

- Basch, L. - Glick - Schiller, N. - Szanton - Blanc, C.: *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized National States*. London 1994.
 Bloch, M.: Pour une histoire comparée des sociétés européennes. *Revue de synthèse historique*, XLVI, 1928, s. 15–50.
 Bonaudo, M. - Roguera, A. - Zeberio, B (eds.): *Las escalas de la historia comparada. Tomo I.: Dinámicas sociales, poderes políticos y sistemas jurídicos*. Madrid 2008.
 Braudel, F.: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe – XVIIIe siècle*. I.–III. Paris 1979.
 Braudel, F.: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II., sv. I.-II.* Paris 1966.
 Braembusche, A. A. van den: Historical Explanation and Comparative Method. Towards a Theory of the History of Society. *History and Theory*, 28, 1989, s. 1 – 24. (znovu přetištěno in: Sica, A. (ed.): *Comparative Methods in the Social Sciences*. I. London 2006, s. 260–287.
 Budde, C. - Conrad, S. - Janz, O.: *Transnationale Geschichte: Themen, Tendenzen und Theorien*. Göttingen 2006.
 De Meur, G. - Rihoux, B.: *L'analyse quali-quantitative comparée. Approche, techniques et applications en sciences humaines*. Bruxelles 2002.

- Espagne, M.: Sur les limites du comparatisme en histoire culturelle. In: *Genèses*, 17, 1994, s. 102–121.
- Gemelli, G.: Fernand Braudel e le ambivalenze della storia comparata. In: Rossi, P. (ed.): *La storia comparata: Approci e prospettive*. Milano 1990, s. 225–242.
- Gerschenkron, A.: *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge 1962.
- Gosewinkel, D. (ed.): *Zivilgesellschaft – national und transnational*. Berlin 2004.
- Grew, R.: On the Current State of Comparative Studies. In: *Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et sciences sociales*. Paris 1990, s. 323–333.
- Haupt, H.–G. - Kocka, J.: Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme. In: *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*. Frankfurt a. M. 1996, s. 9–45.
- Heilbron, J.: Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World System. *European Journal of Social Theory*, 2, 1999, s. 429–444.
- Herb, G. - Kaplan, D. (ed.): *Nested identities: Nationalism, Territory, and Scale*. Lanham 1999.
- Hobsbawm, E.: *The Age of Revolution 1789–1848*. London 1962.
- Hobsbawm, E.: *The Age of Capital 1848–1875*. London 1975.
- Hobsbawm, E.: *The Age of Empire 1875–1918*. London 1987.
- Hobsbawm, E.: *Věk extrémů: Krátké 20. století*. Praha 1998.
- Hroch, M.: *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých evropských národů*. Praha 1986.
- Hroch, M.: Komparativní metoda v marxistické historiografii: možnosti a meze jejího využití. *Československý časopis historický*, 20, 1972, s. 631–647.
- Hroch, M. (ed.): *Literární a publicistické zdroje historického vědomí v 19. a 20. století*. Praha 1988.
- Hroch, M.: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.
- Hroch, M. a kol.: *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1985.
- Hroch, M.: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí ve srovnávací perspektivě* Praha 1999.
- Kaelble, H.: *Der historische Vergleich: Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt a. M., New York 1999.
- Kaelble, H.: *Vers une société européenne: Une histoire sociale de l'Europe 1880–1980*. Paris 1988.
- Kamienicki, W.: O metodzie porównawczej w historii. *Kwartalnik historyczny*, 55, 1948, s. 3–23.
- Klusáková, L. – Moll, M. – Ira, J. (eds.): *Crossing Frontiers, Resisting Identities*. Pisa 2010.
- Klusáková, L. – Ellis, S. (eds.): *Frontiers and Identities. Exploring the Research Area*. Pisa 2006.
- Klusáková, L. – Ellis, S. (eds.): *Imagining Frontiers, Contesting Identities*. Pisa 2006.
- Klusáková, L. (ed.): *Kritéria a ukazatelé nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*. Praha 1997.
- Klusáková, L. (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě I. Tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století*. Praha 1997.
- Klusáková, L. (ed.): *We and the Others. Modern European Societies in Search of Identity. Studies in Comparative History*. Praha 2004.
- Kocka, J.: Comparison and Beyond. *History and Theory*, 42, 2003, s. 39–44.
- Kocka, J.: *Sozialgeschichte: Begriff – Entwicklung – Probleme*. Göttingen 1986.
- Kocka, J. (ed.): *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*. Darmstadt 1989.

- Kubiš, K. (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha 2003.
- Lallement, M. - Spurk, J. (eds.): *Stratégies de la comparaison internationale*. Paris 2002.
- Mahoney, J. - Rueschemeyer, D. (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge 2003.
- Markov, D. F.: Sravnitělno–istoričeskije i komplexnyje issledovanija v obščestvennych naukach. *Voprosy istorii*, 29, 1973, č. 10, s. 80–95.
- Matthes, J. (ed.): *Zwischen den Kulturen? Die Sozialwissenschaft vor dem Problem des Kulturvergleichs*. Göttingen 1992.
- Moretti, F.: Conjectures on World Literature. *New Left Review*, 1, 2000, s. 54–68.
- Moretti, M.: Henri Pirenne: Comparazione e storia universale. In: Rossi, P. (ed.): *La storia comparata: Approci e prospettive*. Milano 1990, s. 90–109.
- Mucchielli, A. – Paillé, P.: *L'analyse qualitative en sciences humaines et sociales*. Paris 2005.
- Paulmann, J.: Internationaler Vergleich und interkultureller Transfer. Zwei Forschungsansätze zur europäischen Geschichte des 18. bis 20. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 267, 1998, s. 649–685.
- Pirenne, H.: De la méthode comparative en histoire. In: *Comptes rendu du IIIe Congrès international des sciences historiques*. Bruxelles 1923, s. 19–32.
- Ragin, Ch.: *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkley 1987.
- Řezníková, L.: *Moderna & historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2004.
- Romagnolli, D.: La comparazione nell'opera di Marc Bloch: Pratica e teoria. In: Rossi, P. (ed.): *La storia comparata: Approci e prospettive*. Milano 1990, s. 110–125.
- Rossi, P. (ed): *La storia comparata: Approci e prospettive*. Milano 1990.
- Scholz, M.: Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika. *Sociální studia*, 2009, 1, roč. 6. s. 69–87.
- Scholz, M.: Prostor a dějiny. Historické proměny diskusí a otázky současného bádání. In: Klusáková, L. – Scholz, M.: (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 13–28.
- Sica, A. (ed.): *Comparative Methods in the Social Sciences*. I. – IV. London 2006.
- Schieder, T.: *Geschichte als Wissenschaft: Eine Einführung*. München – Wien 1965.
- Skocpol, T. - Somers, M.: The Use of Comparative History in Macrosocial Inquiry. *Comparative Studies in Society and History*, 22, 1980, s. 174–197.
- Szaló, C.: *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno 2007.
- Tilly, Ch.: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York 1984.
- Topolski, J.: *Metodologia historii*. Warszawa 1984.
- Vannier, F. a kol.: *Le commentaire de texte en histoire*. Paris 1996.
- Vetrovec, S.: Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27, 2001, s. 571–582.
- Vigour, C.: *La Comparaison dans les sciences sociales: Pratiques et méthodes*. Paris 2005.
- Wallerstein, I.: *The Modern World–System*. I. – III. New York 1974, 1980, 1989.
- Wehler, H. – U.: *Modernisierungstheorie und Geschichte*. Göttingen 1975.
- Werner, M. - Zimmermann, B.: Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité. In: Werner, M. - Zimmermann, B.: *De la comparaison à l'histoire croisée*. Paris 2004.
- Werner, M. - Zimmermann, B.: Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung der Transnationalen. *Geschichte und Gesellschaft*, 28, 2002, s. 607– 636.

Tomáš Garrigue Masaryk a česká otázka

- Bednář, J.: Vývoj Masarykovy náboženské filosofie. *AUC philosophica et historica 1/1969*. Praha 1969.
- Bednář, M.: Aktuální význam Masarykova filozofického a politického přínosu k myšlence evropské integrace. In: *Spory o dějiny 2*. Praha 1999, s. 11-17.
- Bednář, M.: *České myšlení*. Praha 1996.
- Beld, A. van den: *Humanity. The Political and Social Philosophy of Thomas G. Masaryk*. Haag – Paris 1975.
- Beneš, E.: *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. Praha 1935.
- Binder, T. – Zumr, J. (ed.): *T. G. Masaryk und die Brentano Schule*. Praha 1992.
- Blížkovský, B. a kol.: *Živé hodnoty Masarykova Československa pro 21. století. Polistopadové bilance a výhledy*. Brno 2014.
- Čapek, K.: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 1969.
- Černý, A.: Masaryk a jižní Slované do války světové. *Slovanský přehled*, 22, 1930, s. 127-140.
- Černý, V.: Dvě studie Masarykovské. *Svědectví*, 14, 1978, č. 56, s. 665-680 (přetisk též in: Černý, V.: *Tvorba a osobnost I*. Praha 1992, s. 485-548).
- Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi*. Praha 1930.
- Dokulil, M.: *Masaryk a náboženství*. Brno 2012.
- Dokulil, M.: *Masarykovské návraty*. Brno 2006.
- Dolanský, J.: *Masaryk a Rusko předrevoluční*. Praha 1959.
- Doležal, J.: *Masarykova cesta životem, I.-II*. Brno 1920, 1921.
- Dolista, J. – Pána, L. – Skořepa, L.: *T. G. Masaryk. Dílo a odkaz pro naši dobu*. České Budějovice 2006.
- Doubek, V.: *Česká politika a Rusko (1848-1914)*. Praha 2004.
- Doubek, V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999.
- Doubek, V. – Hladký, L. – Vlček, R.: *T. G. Masaryk a Slované*. Praha 2013.
- Ducreux, M. E. – Marès, A.: *T. G. Masaryk. Un intellectuel européen en politique 1850-1937*. Paris 2007.
- Dvorský, V.: *Základy politické geografie a československý stát*. Praha 1923.
- Dvořáková, Z.: *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882-1918*. Praha 1997.
- Efmertová, M.: *České země v letech 1848-1918*. Praha 1998.
- Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze VI. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998*. Hodonín 1999.
- Fajfr, F.: *Masaryk a Comte*. Kdyň 1925.
- Fejtö, F.: *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakouska-Uherska*. Praha 1998.
- Firsov, J.: *T. G. Masaryk i rossijskaja intellektual'naja sreda. Po archivam Čechii i Rossii. Tomáš Masaryk i Ernst Radlov v naučnoj i družeskoj perezpiske*. Moskva 2005.
- Firsov, J.: *T. G. Masaryk v Rossii i bor'ba za nezavisimost' Čechov i Slovakov*. Moskva 2012.
- Fuchs, A.: *Geistige Strömungen in Österreich 1867-1918*. Wien 1949.
- Funda, O. A.: *Thomas Garrigue Masaryk. Sein philosophisches, religiöses und politisches Denken*. Bern 1978.
- Gajan, K. (ed.): *T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců. Sborník příspěvků přednesených od listopadu 1993 do června 1995 v rámci Masarykovy společnosti na FF UK v Praze*. Praha 1997.
- Gajan, K.: T. G. Masaryk a Židé. In: *T. G. Masaryk a československá státnost. Sborník textů a přednášek z letní školy učitelů dějepisu*. Praha 2001, s. 85-104.
- Gantar-Godina, I.: *Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem 1895-1914*. Ljubljana 1987.

- Galandauer, J.: Čeští sociální demokraté mezi internacionalismem a nacionalismem. In: *Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich vývoje 1815-1914*, s. 170-188. Praha 1992.
- Galandauer, J.: *Vznik Československé republiky. Programy, projekty, perspektivy*. Praha 1988.
- Garver, B.: *The Young Czech Party 1874-1901 and the Emergence of a Multi-party System*. New Haven – London 1978.
- Gašparíková-Horáková, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995.
- Gogolák, L. v.: T. G. Masaryks slowakische und ungarländische Politik. *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*, 4, 1963, s. 174-227.
- Gruchała, J.: *Tomasz G. Masaryk*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1996.
- Hahnová, E. (ed.): *Evropa očima Čechů*. Praha 1997.
- Hain, R.: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006.
- Hanzal, J.: *Josef Pekař. Život a dílo*. Praha 1999.
- Hanzal, J.: T. G. Masaryk a Josef Pekař. In: *Masarykův sborník 10*. Praha 2000, s. 74-80.
- Havelka M.: Nepolitická politika. Kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, 34, 1998, č. 4, s. 455-467.
- Havelka, M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny české otázky*. Praha 2001.
- Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995.
- Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*. Praha 1995.
- Herben, J.: *Knihy vzpomínek*. Praha 1936.
- Herben, Jan: *T. G. Masaryk, I.-III*. Praha 1928-1930.
- Herben, J.: *Moravské obrázky*. Praha 1889.
- Herben, J.: *Slovácké děti*. Praha 1890.
- Hoffmann, R. J.: *T.G. Masaryk und die tschechische Frage: nationale Ideologie und politische Tätigkeit bis zum Scheitern des deutsch-tschechischen Ausgleichsversuchs vom Februar 1909*. München 1988.
- Hojda, Z. – Ottlová, M. – Prah, R.: *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha 2006.
- Houška, V.: *T. G. Masaryk. Myslitel a státník*. Karviná 2007.
- Horská, P.: *Sladká Francie*. Praha 1996.
- Hosák, L.: *O předcích presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka*. Brno 1948.
- Hrejsa, F.: *President Masaryk a československá evangelická církev*. In: *Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi*. Praha 1930, s. 78-87.
- Hrodek, D.: *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha 2004.
- Hromádka, J. L.: *Dostojevskij a Masaryk*. Praha 1931.
- Hýsek, M.: Masarykovy dopisy Leandru Čechovi. *Listy filologické* 56, 1929, s. 136-149, 258-266.
- Janoušek, E.: Masarykova Nová Evropa a Dmowského Problems of Central and Eastern Europe. *Slovanský přehled*, XXII, 1930, s. 86-98.
- Kaizl, J.: *Z mého života, I.-II*. Praha 1911.
- Kamelský, J. (ed.): *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*. Praha 1953.
- Kann, R.: *Das Nationalitätenproblem der Donaumonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen von Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*. I.-II. Graz – Köln 1964.
- Kárník, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938), I.-III*. Praha 2000-2003.
- Kárník, Z.: *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral?* Praha 1996.
- Kierski, K.: *Masaryk a Polska*. Poznań 1934.
- Kilias, J.: *Naród a idea państwowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*. Warszawa 1998.

- Kilias, J.: *Narodowość jako problem naukowy. Naród w socjologii czeskiej okresu międzywojennego*. Warszawa 2000.
- Korčák, J.: *Geopolitické základy Československa*. Praha 1938.
- Kořalka, J.: *Češi v habsburské říši a v Evropě. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v Českých zemích*. Praha 1996.
- Kořalka, J.: *Všenečeský svaz a česká otázka koncem 19. století*. Praha 1963.
- Kovtun, J.: *Masaryk and America. Testimony of a Relationship*. Washington 1988
- Kovtun, J.: Masaryk proti radikalismu a antisemitismu na přelomu století. In: *Masarykův sborník* 8. Praha 1993, s. 83-88.
- Kovtun, J.: *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*. Praha 1991.
- Kovtun, J.: *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918 - 1935*. Praha 2005.
- Kovtun, J.: *Slovo má poslanec Masaryk*. Praha 1991.
- Kovtun, J.: *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*. Praha 1994.
- Kozłowski, W. M.: *T. G. Masaryk a mesyanizm polski. Odczyt wygłoszony na akademii ku czci jubila w Poznaniu*. Poznań 1925.
- Krejčí, O.: *Geopolitika středoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy*. Praha 1993.
- Křen, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.
- Křen, J.: *Historické proměny češství*. Praha 1992.
- Křen, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha 1990.
- Křížek, J.: *T. G. Masaryk a naše dělnická třída*. Praha 1955.
- Křížek, J.: *T. G. Masaryk a česká politika. Vystoupení českých realistů v letech 1887 – 1893*. Praha 1959.
- Kučera, M.: Evropský rozměr Masarykova vztahu k Rakousku-Uhersku. In: *Evropsnství a Tomáš Garrigue Masaryk*. Hodonín 1999, s. 33-42.
- Kučera, M.: Fúze realistů s mladočechy na konci roku 1890. *Český časopis historický* 1995, s. 591-645.
- Kučera, M.: *Pekař proti Masarykovi*. Praha 1995.
- Kučera, M.: Příspěvek k výkladu vzájemného vztahu K. Kramáře a T. G. Masaryka. In: *České země a Evropa v 19. a 20. století*. Praha 1997, s. 127-152.
- Kučera, M.: T. G. Masaryk a Josef Kaizl: cesta k ideové konfrontaci. *Moderní dějiny*, 7, 1999, s. 293-310.
- Kučera, M.: *Pokrokářské hnutí, jeho programy, vývoj a rozklad (od 90. let do květnových voleb 1897)*. Praha 1990.
- Kvaček, R.: *První světová válka a česká otázka*. Praha 2003.
- Kvaček, R. (ed.): *T. G. Masaryk a Slovensko*. Praha 1991.
- Laichter, J.: *T. G. Masaryk doma i na veřejnosti. Vzpomínky na presidenta Osvoboditele, jeho choť a jejich rodinné prostředí*. Praha 1938.
- Latawski, P.: The Discrepancy between State and Ethnographic Frontiers. Dmowski and Masaryk on Self-determination. In: Hanak, H. (ed.): *T. G. Masaryk (1850-1937), sv. III. Statesman and Cultural Force*. London 1990, s. 86-98.
- Loužilová, O.: *Masarykův problém moderního člověka*. Praha 1990.
- Ludwig, E.: *Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem*. Praha 1935.
- Lustigová, M.: *Karel Kramář. První československý premiér*. Praha 2007
- Machovec, M.: *T. G. Masaryk*. Praha 1968.
- Malíř, J. – Marek, P. a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. I. díl. *Období 1861-1938*. Brno 2005.
- Marek, J.: *O historismu a dějepisectví*. Praha 1992.
- Martonová, T. (ed.): *T. G. Masaryk a česko-slovenské vztahy*. Hodonín 1992.

- Masaryk a sociální otázka. Sborník příspěvků z IX. semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 14. listopadu 2001.* Hodonín 2002.
- Masaryková, A.: *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky.* Pittsburgh 1960.
- Masarykův sborník, I.-XIV.* Praha 1924-2008.
- Miljukov, P.: Čemu mne naučil Masaryk. In: *Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka.* Praha 1930, s. 42-46.
- Miljukov, P.: De Masaryk à Beneš. *Le monde slave*, 1936, I., s. 382-390.
- Musil, J.: Masarykova sociologická teorie: co je z ní stále živé. In: *Masarykův sborník VIII.* Praha 1993, s. 89-100.
- Nejedlý, Z.: *T. G. Masaryk, I.-IV.* Praha 1930-1937.
- Nenaševa, Z. S.: *Idějno-političeskaja bor'ba v Čechii i Slovakkii v načale XX v. Čechi, Slovaki i neoslavizm 1898-1914.* Moskva 1984.
- Neudorflová, M. (ed.): *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka.* Praha 2004.
- Neudorflová, M.: *T. G. Masaryk. Politický myslitel.* Praha 2011.
- Nový, L.: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici.* Brno 1993.
- Olivová, V.: *Dějiny první republiky.* Praha 2000.
- Opat, J.: *T. G. Masaryk. Evropan. Světobčan.* Praha 1999.
- Opat, J.: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893.* Praha 1990.
- Opat, J.: *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes.* Praha 2003.
- Opat, J.: *Masaryk a Slovensko.* Banská Bystrica 1993.
- Opat, J. – Tomčík, M. – Urban, Z.: *Masaryk a Slovensko.* Praha 1991.
- Opat, J. (ed.): *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin.* Praha 1993.
- Opat, J. (ed.): *První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk.* Praha 1995.
- Opat, J. (ed.): *Sto let Masarykovy české otázky 1895-1995.* Praha 1997.
- Pachta, J.: *Pravda o T. G. Masarykovi.* Praha 1953.
- Papoušek, J.: T. G. Masaryk und das Slawentum. *Slawische Rundschau* 2, 1930, s. 169-189.
- Patočka, J.: *Češi. Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám, I.-II.* Praha 2006.
- Patočka, J.: *Tři studie o T. G. Masarykovi.* Praha 1993.
- Pauza, M. (ed.): *T. G. Masaryk, rozum a víra.* Praha 1991.
- Pauza, M.: Masarykova filosofie češství a dnešek. *Filozofický časopis* 47, 1999, č. 6, s. 934-944.
- Pauza, M. – Hajka, D. (eds.): *Antologie z dějin českého a slovenského filosofického myšlení II. (1848-1948).* Praha 1989.
- Pavlincová, H. – Zouhar, J. (eds.): *T. G. Masaryk a česká státnost. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Masarykovou univerzitou ve dnech 4. - 7. září 2007.* Praha 2008.
- Pavlov, A.: L. N. Tolstoj und T. G. Masaryk. In: *Wiener Slawisches Jahrbuch.* Sv. 4. Graz – Köln 1955, s. 60-82.
- Pavlov, A.: *T. G. Masaryk a ruská filosofie.* Praha 1937.
- Paulová, M.: *T. G. Masaryk a Jihoslované.* Praha 1938.
- Paulová, M.: Masaryk a Jihoslované. In: *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi.* Praha 1931, s. 177-200.
- Peška, V. – Marès, A.: *Thomas Garrigue Masaryk. Européen et humaniste.* Paris 1991.
- Pichlík, K.: Zápas o československý program za první světové války. In: *Demokratické principy vzniku Československa.* Praha 2001, s. 46-56.
- Polák, S.: *Masarykovi rodiče a antisemitský mýtus.* Praha 1995.
- Polák, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, I.-VII.* Praha 2000, 2001, 2004, 2009, 2012, 2014.
- Pražák, A.: *T. G. Masaryk. K jeho názorům na umění, hlavně slovesné.* Praha 1947.
- Pražák, R. (ed.): *T. G. Masaryk a střední Evropa.* Brno 1994.

- Podiven: *Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo*. Praha 1991.
- Reznikow, S.: *Frankofilství a česká identita 1848-1918*. Praha 2008.
- Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha 2012.
- Rychnovský, E. (ed.): *Masaryk a židovství*. Praha 1931.
- Rys, J.: *Hilsneriáda a TGM. Ke čtyřicátému výročí vražd polenských*. Praha 1939.
- Řezníková, L.: *Moderna & historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2004.
- Sborník příspěvků ze semináře Masarykova muzea v Hodoníně, I.-XII*. Hodonín 1993-2007.
- Schmidt-Hartmann, E.: *Thomas Masaryks Realism. Origins of a Czech Political Concept*. München 1984.
- Scholz, M.: *Argumentace historickým příkladem v národně orientovaných společenskovedních textech konce 19. a počátku 20. století v komparativní perspektivě. Masaryk, Unamuno, Dmowski, Gökalp*. Rukopis diplomové práce, FF UK 2009.
- Scholz, M.: První světová válka a změna prostorového paradigmatu. Naumann – Masaryk – Agnelli a Cabiati. In: Klusáková, L. – Scholz, M.: (eds.): *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha 2012, s. 125-165.
- Silberstein, I.: L.N. Tolstoj und T.G. Masaryk. Neues aus den Archiven der Sowjetunion. *Slawische Rundschau*, 7, 1935, s. 141-161.
- Skilling, H. G.: *T. G. Masaryk proti proudu 1882-1914*. Praha 1995.
- Sláma, B.: *Zapomenutý prorok T. G. Masaryk*. Brno 2010.
- Smolík, J.: *T. G. Masaryk ve třech stoletích. Rozhovor generací o Masarykových náboženských názorech*. Brno 2001.
- Soubigou, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Litomyšl – Praha 2004.
- Soukup, F.: *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu*. Praha 1930.
- Stloukal, K.: *Československý stát v představách T. G. Masaryka za války*. Praha 1930.
- Syllaba, T. (ed.): *Masaryk a myšlenka evropské jednoty*. Praha 1992.
- Syllaba, T.: *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*. Praha 1959.
- Szporluk, R.: *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*. New York 1981.
- Šedivý, I.: *Češi, české země a velká válka 1914-1918*. Praha 2014.
- Škrach, V.: Masaryk a studentstvo. *Mladá generace. Časopis československého studentstva*, II, 1918/1919, s. 153-159.
- Šmíd, M.: *T. G. Masaryk a česká katolická moderna*. Brno 2007.
- Šrubař, I.: Max Weber a Tomáš Garrigue Masaryk. *Sociologický časopis* 34, 1998, č. 4, s. 417-426.
- Štefánek, A.: *Masaryk a Slovensko*. Bratislava 1920.
- Štefek, K.: *Spory o pojetí českých dějin*. Hradec Králové 1986.
- Štefek, K.: *Stručný nástin vývoje filosofie dějin*. Hradec Králové 1995.
- T. G. Masaryk (1850-1937), sv. I.-III.* (sv. I. *Thinker and Politician*, sv. II. *Thinker and Critic*, sv. III. *Statesman and Cultural Force*). London 1989-1990.
- T. G. Masaryk, sokolstvo a sokolství*. Brno 1935.
- Trapl, M.: *Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické teorie*. Brno 1946.
- Trapl, M.: *Masarykův program. Demokracie, socialismus, česká otázka*. Brno 1948.
- Trávníček, J. (ed): *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno 2009.
- Truhlar, D.: *Thomas G. Masaryk. Philosophie der Demokratie*. Frankfurt a.M. 1994.
- Urban, O.: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.
- Urban, O.: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha 2003.
- Urban, O.: Masarykova česká filosofie. *Československý časopis historický* 1969, s. 527–552.

- Vojtěch, T.: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorová a metodologická východiska*. Praha 1984.
- Voráček, E. (ed.): *T. G. Masaryk, idea demokracie a současné Evropanství*. Praha 2001.
- Vyšný, P.: *Neo-Slavism and the Czechs*. London – New York 1977.
- Woolfolk, A. – Imber, J.: *Constructive Sociological Theory. Thomas G. Masaryk*. London 1994.
- Zenkl, P.: *T. G. Masaryk and the Idea of European and World Federation*. Chicago 1955.

Dmowski a polská otázka

- Ajnenkiel, A.: *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918-1926*. Warszawa 1977.
- Bazyłow, L.: *Polacy w Petersburgu*. Wrocław 1984.
- Bąkowski, J. (ed.): *Pamięci Romana Dmowskiego (9. 8. 1864 - 2. 1. 1939)*. Warszawa 1939.
- Bergmann, O.: *Narodowa demokracja wobec kwestji żydowskiej w latach 1918-1929*. Poznań 1998.
- Białokur, M. (ed.): *Roman Dmowski i jego współpracownicy*. Toruń 2008.
- Bielecki, T.: *W szkole Dmowskiego. Wspomnienia i uwagi*. Warszawa 1934.
- Bończa-Tomaszewski, N.: *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelktualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*. Warszawa 2001.
- Bończa-Tomaszewski, N.: *Narodziny polskiego liberalizmu – analiza metod wyjaśnienia historiografii polskiego liberalizmu*. *Kwartalnik historyczny*, 108, 2001, 2, s. 83-93.
- Bończa-Tomaszewski, N.: *Zrodła narodowości. Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX wieku i na początku XX wieku*. Wrocław 2006.
- Borkowska, G.: *Stanisław Czekanowski i Roczniki długiego żywota mego*. *Prace polonistyczne*, LVI, 1999, s. 133-148.
- Borkowski, A.: *Drogi do niepodległości w myśli politycznej i działalności Romana Dmowskiego (Przed I wojną światową)*. *Przegląd zachodni*, 1988, 5-6, s. 47-48.
- Borkowski, A.: *Idea demokracji w myśli politycznej i działalności Obozu narodowego 1893-1937*. *Przegląd zachodni*, 1988, 4, s. 73-108.
- Bułhak, W.: *Dmowski – Rosja a kwestia polska. U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego 1886-1908*. Warszawa 2000.
- Curp, D.: *Roman Dmowski Understood*. *European History Quarterly*, 2005, 3, s. 405-427.
- Cywiński, B.: *Rodowody niepokornych*. Warszawa 1996.
- Czubiński, A.: *Historia Polski XX wieku*. Poznań 2000.
- Czubiński, A.: *Walka o granice wschodnie Polski 1918-1921*. Opole 1993.
- Davies, N.: *Polsko. Dějiny národa ve středě Evropy*. Praha 2003.
- Dawidowicz, A.: *Zygmunt Balicki (1858-1916) Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu*. Kraków 2006.
- Dawidowicz, A. – Maj, E.: *Prasa Narodowej Demokracji 1886-1939*. Lublin 2010.
- Drozdowski, M. M. – Kusielewicz, E. (eds.): *Polonia Stanów Zjednoczonych 1910-1918. Wybór dokumentów*. Warszawa 1989.
- Dymarski, M. - Juchnowski, J. (eds.): *Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej*. Wrocław 2004.
- Engelgard, J. (ed.): *Myśl polityczna Romana Dmowskiego*. Warszawa 2009.
- Engelgard, J.: *Testament Dmowskiego: Niemcy – Rosja – Polska*. Warszawa 1996.
- Filipowicz, M.: *Wobec Rosji. Studia z dziejów historiografii polskiej od końca XIX wieku po II wojnę światową*. Lublin 2000.
- Filozofia i myśl społeczna*, 7 svazů. Warszawa 1977-1980.

- Fountain, A.: *Roman Dmowski. Party, Tactics, Ideology 1895-1907*. New York 1970.
- Garlicki, A.: Relacja Dmowskiego o Lidze Narodowej. *Przegląd Historyczny* 57, č. 3, 1966, s. 415-443.
- Garlicki, A.: *Józef Piłsudski 1867-1935*. Warszawa 2008.
- Garlicki, A.: *Przewrót majowy*. Warszawa 1978.
- Garlicki, A.: *U źródeł obozu belwederskiego*. Warszawa 1978.
- Giertych, J.: *Stronnictwo narodowe a kryzys dziejowy 1938 roku. Relacja pamiętnikarska*. London 1987.
- Goćkowski, J. – Walicki, A. (eds.): *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*. Warszawa 1977.
- Grabski, A. F.: O Romanie Dmowskim – stare i nowe. *Dzieje najnowsze*, 5, 1973, č. 2, s. 123-132.
- Grabski, S.: *Pamiętniki, sv. I-II*. Warszawa 1989.
- Groniowski, K. – Skowronek, J.: *Historia Polski 1795–1914*. Warszawa 1987.
- Grott, B.: *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*. Kraków 1996.
- Grott, B.: *Nacjonalizm i religija. Proces zespalania się nacjonalizmu z katolicyzmem w jedną całość ideową w myśli Narodowej Demokracji 1926-1939*. Kraków 1984.
- Grott, B.: *Religia, kościół, etyka w ideach i koncepcja prawicy polskiej – Narodowa demokracja: wybór tekstów s komentarzem*. Kraków 1993.
- Grott, B.: Rola katolicyzmu w ideologii obozu narodowego w świetle pism jego krytyków katolickich. *Dzieje najnowsze*, 12, 1980, č. 1, s. 63-94.
- Grott, B.: *Zygmunt Balicki. Ideolog Narodowej Demokracji*. Kraków 1995.
- Gruchała, J.: Stosunek Narodowej Demokracji do Austro-Węgier w końcu XIX i na początku XX wieku (do 1914 r.). *Studia historyczne*, 1981, 1 (92), s. 41-56.
- Grünberg, K.: *Polskie koncepcje federalistyczne 1864-1918*. Warszawa 1971.
- Halczak, B.: *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych w Drugiej Rzeczypospolitej*. Zielona Góra 2001.
- Halczak, B.: Utopie antiindustrialne w publicystyce Narodowej Demokracji w latach 1918-1939. *Sobótka*, 2001, č. 1, s. 181-190.
- Hausmann, K. G.: *Die politischen Ideen Roman Dmowskis: ein Beitrag zur Geschichte des Nationalismus in Ostmitteleuropa vor dem Ersten Weltkrieg*. Kiel 1968.
- Hemmerling, Z.: Orientacje polityczne Ligy Narodowej w latach 1900-1906. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Historia*, 1958, č. 2, s. 3-24.
- Hrabyk, K.: *Ideologia Przeglądu Wszechpolskiego 1895-1905*. Poznań 1937.
- Hrabyk, K.: Z przeszłości Przeglądu Wszechpolskiego. *Przegląd Wszechpolski*, 1925, č. 1, s. 31-49.
- Hrodek, D. (ed.): *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*. Praha 2003.
- Jabłonowski, W.: *Z biegiem lat. Wspomnienia o Romanie Dmowskim*. Częstochowa 1939.
- Jabłoński, H.: Dmowski w wynurzeniach prywatnych. *Przegląd Kulturalny*, 1961, č. 43, s. 5.
- Jabłoński, H.: *Narodziny drugiej Rzeczypospolitej (1918-1919)*. Warszawa 1962.
- Jabłoński, H.: Ze studiów nad początkami Narodowej Demokracji. Od pracy organycznej do upolitycznienia. *Przegląd Historyczny*, 44, 1953, č. 3, s. 481-536.
- Jakubowska, U.: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*. Warszawa 1988.
- Jakubowska, U.: Z dziejów Narodowej Demokracji w parlamencie austriackim. *Studia historyczne*, 1983, č. 2, s. 243-254.
- Janowska, H. – Jędruszczak, T.: *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925*. Warszawa 1984.
- Janowski, M.: *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków 1998.

- Jaskólski, M.: Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad kontaktami ideowymi krakowskich konserwatystów i demokracji narodowej przed 1914. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych*, 1989, č. 36.
- Jaszczuk, A.: *Liberalna Atlantyda. Główne nurty liberalizmu polskiego 1870-1939*. Warszawa 1939.
- Jaszczuk, A.: *Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski 1870-1903*. Warszawa 1986.
- Juchnowski, J. – Kalicki, W. – Tomaszewski, J.: *Polska myśl polityczna XIX wieku. Wybór tekstów źródłowych z komentarzem*. Wrocław 1999.
- Juchnowski, J. - Tomaszewski, J. (eds.): *Europa i integracja europejska w polskiej myśli politycznej XX wieku*. Wrocław 2003.
- Juryńska, J.: Inteligencja w poglądach endecji do roku 1905. *Roczniki Nauk Społecznych*, 1979, č. 7, s. 187-208.
- Kalabiński, S. – Tych, F.: *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905-1907 na ziemiach polskich*. Warszawa 1969.
- Kawalec, K.: Konserwatyści i narodowy demokraci przed pierwszą wojną światową. *Myśl konserwatywna* 1997, 1, s. 33-52.
- Kawalec, K.: Myśl polityczna Romana Dmowskiego. *Przegląd zachodni*, 55, 1999, č. 3, s. 41-58.
- Kawalec, K.: *Roman Dmowski*. Wrocław 2002.
- Kawalec, K.: *Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918-1939*. Wrocław 2000.
- Kiniorski, M.: *Z czterdziestu pięciu lat wspomnień o Romanie Dmowskim*. Warszawa 1939.
- Konieczny, W.: Formowanie się i umacnianie świadomości narodowej jako elementarne zadanie polityczne Narodowej Demokracji na przełomie XIX i XX wieku. *Studia historyczne* 1989, 4, s. 545-559.
- Konieczny, W.: Narodowa Demokracja wobec niepodległości i kształtu odrodzonego państwa. *Studia historyczne* 1989, 3, s. 403-415.
- Korwin-Milewski, H.: *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925)*. Poznań 1930.
- Kosman, M.: *Dějiny Polska*. Praha 2011.
- Kotowski, W.: Reymont a Dmowski. *Tygodnik Warszawski*, 20.1. 1946, č. 3, s. 4.
- Kozicki, S.: *Historia Ligy Narodowej (okres 1887-1907)*. London 1964.
- Kozik, M.: Przemiany galicyjskiej myśli konserwatywnej pod wpływem polemiki z Narodową Demokracją. *Archivum Historii Filozofii i myśli społecznej*, 25, 1979, s. 245-267.
- Kozicki, S.: *Historia Ligy narodowej*. London 1964.
- Królikowska, M.: Ideologia historyczna Przeglądu Wszepolskiego. *Przegląd humanistyczny*, 1987, č. 6, s. 41-57.
- Krzywiec, G.: *Szowinizm po polsku. Przypadek Romana Dmowskiego (1886-1905)*. Warszawa 2009.
- Kulak, T.: *Jan Ludwik Popławski 1854-1908. Biografie polityczna, I-II*. Wrocław 1989.
- Kułąkowski, M.: *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień I-II*. London 1968, 1972.
- Kurczewska, J.: *Dusza społeczeństwa. Naród w polskiej myśli socjologicznej*. Warszawa 2002.
- Kurczewska, J.: Dwie postawy wobec kryzysu ethosu demokratyczno-patriotycznego: Bolesław Limanowski (1835-1935) i Zygmunt Balicki (1858-1916). *Archiwum Historii Filozofii i myśli społecznej*, 21, 1975, s. 189-210.
- Kurczewska, J.: *Naród w socjologii i ideologii polskiej. Analiza porównawcza wybranych koncepcji z przełomu XIX i XX wieku*. Warszawa 1979.
- Landgrebe, A.: Europejska konkurencja narodów. Motywy i przyczyny ewolucji polskiej ideologii narodowej. *Historyka*, 33, 2003, s. 73-86.

- Landgrebe, A.: *Wenn es Polen nicht gäbe, dann müsste es erfunden werden. Die entwicklung des polnischen Nationalbewusstseins im europäischen Kontext*. Wiesbaden 2003.
- Lagoda, M.: *Dmowski, naród i państwo. Doktryna polityczna Przeglądu Wszechpolskiego (1895-1905)*. Poznań 2002.
- Latawski, P.: The Dmowski–Namier Feud, 1915-1918. *Polin. A Journal of Polish-Jewish Studies, II*. Oxford 1987, s. 39-47.
- Lerski, G. J.: Dmowski, Paderewski and American Jews. *Polin. A Journal of Polish-Jewish Studies, II*. Oxford 1987, s. 102-110.
- Lisiak, H.: *Narodowa demokracja w Wielkopolsce w latach 1918-1939*. Poznań 2006.
- Lundgreen-Nielsen, K.: *The Polish Problem at the Paris Peace Conference*. Odense 1979.
- Macůrek, J.: *Dějiny polského národa*. Praha 1948.
- Maj, E.: Nowoczesny patriotyzm Jana Ludwika Popławskiego. *Studia historyczne*, 34, 1991, č. 3, s. 403-414.
- Maj, E.: O niektórych problemach ideologii narodowej Jana Ludwika Popławskiego. *Kultura i społeczeństwo* 1987, 1, s. 219-229.
- Maj, E.: Roman Dmowski i Związek Ludowo-Narodowy (1919-1928). *Kwartalnik historyczny*, 100, 1993, č. 2, s. 37-54.
- Majchrowski, J.: Obóz demokratyczno-narodowy wobec katolicyzmu i Kościoła na przełomie wieków. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia religiologica*, 1984, 12, s. 109-130.
- Majchrowski, J.: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*. Kraków 1988.
- Mańkiewicz, A.: Młodość Dmowskiego. *Pokolenia*, 1973, č. 4, s. 133-136.
- Mańkiewicz, A.: Program i organizacja Związku Młodzieży Polskiej ZET 1887-1904. *Pokolenia*, 1974, 4 (48), s. 7-32.
- Marczewski, J.: *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900-1914*. Warszawa 1967.
- Matyja, R.: Czy Narodowa Demokracja była formacją konserwatywną? *Kwartalnik konserwatywny*, 1998, 4, s. 136-146.
- Melichar, V. a kol.: *Dějiny Polska*. Praha 1975.
- Micewski, A.: *Roman Dmowski*. Warszawa 1971.
- Micewski, A.: *W cieniu marszałka Piłsudskiego*. Warszawa 1968.
- Mikulka, J.: *Slovanství a polská společnost v 19. století*. Praha 1984.
- Mistewicz, T.: Kwestia polska na tle kryzysu politycznego Rosji w publicystyce Romana Dmowskiego z lat 1903-1909. *Dzieje najnowsze*, 1983, č. 4.
- Mistewicz, T.: *Narodowa Demokracja i Związek katolicki w latach 1905-1908*. *Kwartalnik historyczny*, 95, 1989, č. 2, s. 131-154.
- Mistewicz, T.: Zagadnienie rewindykacji terytorialnych w ideologii polskiego ruchu nacjonalistycznego do roku 1918. *Dzieje najnowsze*, 18, 1986, č. 2, s. 3-34.
- Modzelewski, W.: *Naród i postęp. Problematyka narodowa w ideologii i myśli społecznej pozytywistów warszawskich*. Warszawa 1977.
- Molenda, J.: *Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia się Polski*. Warszawa 1999.
- Molenda, J.: *Piłsudczycy i narodowi demokraci 1908-1918*. Warszawa 1980.
- Myśliński, J.: *Grupy polityczne Królestwa Polskiego w Zachodniej Galicji 1895-1904*. Warszawa 1967.
- Myśliński, J.: Prasa Ligy Narodowej przed 1905 rokiem. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, 2, 1963, č. 2, s. 32-56.
- Niklewiczowa, M.: *Wspomnienie o Romanie Dmowskim*. Warszawa 2001.
- Nowak, J.: Idea narodowa Wicentego Lutosławskiego. Epigonizm czy rozwinięcie romantycznej wspólnoty narodów. *Sprawy narodowościowe*, 2005, 26, s. 115-133.

- Oberlander, L.: Ewolucja poglądów Narodowej Demokracji w sprawie żydowskiej. *Miesięcznik żydowski* 1, 1932, č. 1, s. 1-19, č. 4, s. 289-310.
- Okulewicz, P.: *Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001.
- Opacki, Z.: Wizerunek Rosji w publicystyce politycznej Romana Dmowskiego do 1914 roku. *Przegląd Humanistyczny* 34, č. 12, 1990, s. 66-74.
- Orzechowski, M.: *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku (do 1918 roku)*. Wrocław 1965.
- Pajewski, J.: *Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*. Poznań 1959.
- Pajewski, J.: *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*. Warszawa 1980.
- Pajewski, J.: *Pierwsza wojna światowa*. Warszawa 2004.
- Pajewski, J.: *Wokół sprawy polskiej Paryż – Lozanna – Londyn 1914-1918*. Poznań 1970.
- Paruzel, E.: Charakter narodowy społeczeństwa polskiego według Romana Dmowskiego. *Kultura i edukacja*, 25, 1993, č. 2, s. 113-125.
- Paruzel, E.: Wzór osobowy Polaka w ujęciu Narodowej Demokracji na początku XX wieku. *Dzieje najnowsze*, 1993, č. 3, s. 1-11.
- Pater, M.: *Polskie dążenie narodowe na Górnym Śląsku (1891-1914)*. Wrocław 1998.
- Petrycki, J.: *Roman Dmowski*. Warszawa 1920.
- Pobóg-Malinowski, W.: *Narodowa Demokracja 1887-1918. Fakty i dokumenty*. London 1998.
- Polonski, A.: *Roman Dmowski and Italian Fascism. Ideas into Politics. Aspects of European History 1880-1950*. Sydney 1984.
- Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, I-X. (sv. VI. *Między Polską etnyczną i historyczną*, sv. VII *Państwo w polskiej myśli politycznej*, sv. VIII *Polska – Polacy – Mniejszości narodowe*, sv. IX – X *Polskie myty polityczne XIX i XX wieku*). Wrocław 1979-1996.
- Potkański, W.: *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*. Warszawa 2002.
- Roman Dmowski 1864-1939. W pięćdziesięciolecie śmierci*. London 1988.
- Seyda, M.: *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty, I., Od wybuchu wojny do zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych*. Poznań 1927.
- Skarga, B. – Walicki, A. a kol.: *Polska myśl filozoficzna i społeczna, I-III*. Warszawa 1973, 1975, 1987.
- Sobczak, M.: Kwestia żydowska w interpretacji Romana Dmowskiego w kontekście rozważań o „istocie narodu” i procesie asymilacji Żydów na ziemiach polskich u schyłku XIX w. *Prace naukowe akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Nauki humanistyczne* 2003, 8, s. 96-122.
- Sobczak, M.: *Narodowa Demokracja wobec kwestii żydowskiej na ziemiach polskich przed pierwszą wojną światową*. Wrocław 2007.
- Szacki, J.: *Ojczyzna, naród, rewolucja. Problematyka narodowa w polskiej myśli szlacheckorewolucyjnej*. Warszawa 1962.
- Śliwa, M.: *Polska myśl społeczna w pierwszej połowie XX wieku*. Wrocław 1993.
- Świercz, P.: *Narodowa demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków 1999.
- Terej, J. J.: *Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*. Warszawa 1971.
- Terej, J. J.: *Rzeczywistość i polityka. Z studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji*. Warszawa 1979.
- Topolski, J. (ed.): *Ideologie, poglądy, nurty w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne*. Poznań 1991.
- Topolski, J.: *Polska dwudziestego wieku (1914-1995)*. Poznań 1995.

- Toruńczyk, B.: *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej Przeglądu Wszepolskiego (1895-1905)*. London 1983.
- Tych, F.: *Polskie programy socjalistyczne 1878-1918*. Warszawa 1975.
- Valenta, J.: *Česko-polské vztahy v letech 1918-1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava 1961.
- Walicki, A.: Koncepcja tożsamości narodowej i terytorium narodowego w myśli politycznej czasów porozbiorowych. *Archivum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 38, 1993, s. 215-231.
- Walicki, A.: *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*. Kraków 2009.
- Walicki, A.: Naród i terytorium. Obszar narodowy w myśli politycznej Romana Dmowskiego. *Dziś*, 2007, č. 7, s. 22-41.
- Walicki, A.: *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego pytriotyzmu i ich znaczenie współczesne*. Warszawa 1991.
- Wandycz, P. S.: *The United States and Poland*. Cambridge (Mass.) 1980.
- Wapiński, R.: *Narodowa demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980.
- Wapiński, R.: *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław 1991.
- Wapiński, R.: *Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku*. Wrocław 1994.
- Wapiński, R.: *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*. Gdańsk 2002.
- Wapiński, R.: *Roman Dmowski*. Lublin 1988.
- Wapiński, R.: *Roman Dmowski. Wybór pism*. Warszawa 1990.
- Wapiński, R.: W kręgu wyobrażeń o polskim terytorium narodowym w końcu XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX wieku. *Przegląd Zachodni*, 1986, č. 5-6, s. 305-323.
- Wapiński, R.: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stosunku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowych w latach 1893-1939. *Kwartalnik Historyczny*, 80, 1973, č. 4, s. 817-844.
- Wator, A.: *Narodowa demokracja w Galicji do 1918 roku*. Szczecin 2002.
- Wędrowski, J.: *Stany Zjednoczone i odrodzenie Polski. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec sprawy polskiej i Polski w latach 1916-1919*. Wrocław 1980.
- Wojdyło, W.: *Stanisław Grabski (1871-1949). Biografia polityczna*. Toruń 2004.
- Wic, W.: Zagadnienie świadomości narodowej i ideologii narodowych w polskiej myśli politycznej przełomu XIX i XX wieku. *Rocznik naukowo-dydaktyczny. Prace Ekonomiczno-Społeczne* 4, 1985, 99, s. 1-26.
- Wielka historia Polski* I.-X. (Sv. 8. *Od niewoli do niepodległości (1864-1918)*. Kraków 2000; sv. IX. *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918-1945)*. Kraków 2001).
- Wojciechowski, M. (ed.): *Polska wobec idei integracji europejskiej w latach 1918-1945*. Toruń 2000.
- Wolikowska z Lutosławskich, I.: *Roman Dmowski. Człowiek, Polak, przyjaciel*. Wrocław 2007.
- Wolsza, T.: *Narodowa Demokracja wobec chłopów w latach 1887-1914. Programy, polityka, działalność*. Warszawa 1992.
- Žáček, V. a kol.: *Češi a Poláci v minulosti II. Období kapitalismu a imperialismu*. Praha 1967.